

Stack
Annex

ARCHAEOLOGIAE BIBLICAE SUMMARIUM.

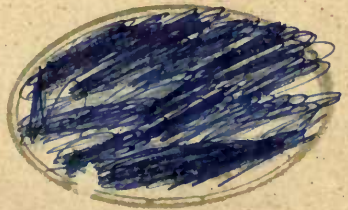
PRAELECTIONIBUS ACADEMICIS ACCOMMODATUM

A

FRANCISCO XAV. KORTLEITNER,

BIBLICI VETERIS ET NOVI TESTAMENTI LECTORE APPROBATO, ABBATIAE
WILTINENSIS CANONICO REGULARI ET SUBPRIORE.

CUM APPROBATIONE ECCLESIASTICA.

OENIPONTE.
LIBRARIA ACADEMICA WAGNERIANA.
MCMVI.

OENIPONTE, TYPIS WAGNERIANIS.

Stack
Anner
5
075
992

Celsissimo et Reverendissimo

Domino Domino

Josepho Altenweisel

Episcopo Brixinensi ac Principi,

Suae Sanctitatis praelato domestico, caesareo-regio gubernio a consiliis, imperii austriaci
senatus comitiorumque provincialium Tirolensium membro perpetuo, philosophiae et s. theo-
logiae doctori

in singularis venerationis sincerique obsequii
signum

datum dicatum dedicatum.

Approbatio ecclesiastica.

„Archaeologiae biblicae summarium“ a R. D. Francisco Kortleitner editum libenter commendo, cum viri hujus disciplinae periti de operis praestantia sat clara testimonia tulerint.

Salisburgi, die 11. Octobris 1905.

† Joannes Card. Katschthaler,
Pr. Archiepiscopus.

Imprimi permittitur.

Brixinae, die 6. Octobris 1905.‡

† Josephus,
Eppus.

Praesenti operi, utpote archaeologiam biblicam praeclare illustranti, approbationem Ordinis libenter impertimur.

Plagae in Austria superiore, die 9. Octobris 1905.

† Norbertus Schachinger,
Ord. Praem.
Abbas Plagensis et Vicarius generalis.

Censura theologica.

Archaeologia biblica ab auctore Fr. X. Kortleitner elaborata et a me recognitioni subjecta rerum copia clare disposita, uberum fontium indice, operum ejusdem argumenti tum antiquiorum tum recentiorum allegatione et usu frequenti excellit. Non continet quidquam, quod a catholica sentiendi ratione abhorret. Ideo edi posse judico et theologiae studiosis perutilem fore censeo.

Salisburgi, die 9. Octobris 1905.

Dr. Andreas Eberharter,

c. r. professor theologiae.

Cum auctor materiam ex optimis fontibus diligentia singulari collegerit, sententias varias clare proposuerit, studiosis alia quoque opera antiquiora ac recentiora in quolibet tractatu indicaverit: hanc archaeologiam biblicam censemus dignissimam, quae publici juris fiat.

Romae, die 8. Septembris 1905.

P. Michael Hetzenauer C.

Prof. Pontif. Apollinar.

Opus inscriptum: „Archaeologiae biblicae summarium“ a R. D. Franc. Xav. Kortleitner, abbatiae Wiltinensis canonico, exaratum et a me revisum praestat ampla auctorum allatorum copia, singulari eruditione et dilucida exponendi dexteritate; quod, ut typis edatur, prorsus dignum dijudico.

Oeniponte, die ss. stigmat. s. Francisci 1905.

P. Godefridus, Ord. Capuc.

Lector s. Theol. et Revisor librorum.

Lectori benevolo salutem.

Ad perscrutandas sacras utriusque testamenti scripturas praeter alia multa subsidia antiquitatum hebraicarum cognitionem apprime utilem ac necessariam esse, sine proluxa demonstratione haud difficulter intelligimus. Scriptura enim, dum res gestas breviter narrat, multa supponit, multa omittit, quae illo tempore, quo in literas relata, gentique, cui primum proposita est, notissima fuerunt, nobis vero prorsus ignota sunt. Quocirca si quis ad cognoscendam historiam sacram animum applicet et consuetudines ac ritus, quorum ibi mentionem fieri deprehendit, plane intelligere velit, aliunde haec omnia discat oportet illosque auctores consulat, qui eadem exacte proposuerunt.

Ut literarum sacrarum studiosi librum prae manibus habeant, ex quo sine difficultatibus prima antiquitatum biblicarum elementa haurire possint, operae pretium existimavi, manuale hoc conscribere typisque tradendum curare, parvi quidem ambitus, sed tamen rite dispositum et omnium captui accommodatum. An res autem, uti erat in votis, feliciter mihi cesserit, peritorum iudicio relinquo. Quod si ita erit, gratias agam Deo; sin minus, id vehementer optasse et pro viribus tentasse mihi solamen.

Ob largam materiarum, quae tractantur, copiam plerumque rei substantiam duntaxat perstrinxi tantumque brevitati dedi, quantum pro conditione lectorum, quorum usui laborem meum destinavi, licuit. Idem brevitatis studium etiam obstabat, quominus controversiis me immiscere potuerim, etiamsi ex altera parte res in disceptationem vocatas nullatenus evitaverim, existimans, de rebus, in quibus veritas ad liquidum explorata haberi nequeat, saltem probabiliora adducere melius esse, quam omnes quaestiones arduas et nodosas provideo silentio tegere.

Literaturam antiquioris ac recentioris aetatis diligenter attuli, nequam completam, quoniam haec limites manualis transcenderet, sed selectam, et quidem non tantum catholicam, sed etiam acatholicam, ut theologiae tirones, qui breviter exposita labore privato evolvere volunt, ad eam quoque facile possent recurrere.

Ingenue atque aperte fateor, me in libro hoc elucubrando probatissimis usum fuisse auctoribus, immo ad verbum fere eos aliquando descripsisse, ne solide et concinne dictis vim detraherem. Nominati sunt ex catholicis *P. F. Ackermann, R. Cornely, J. Danko, D. B. Haneberg, J. B. Holzammer, A. van Hoonacker, F. de Hummelauer, J. Jahn, J. Knabenbauer, F. Kaulen, B. Schäfer, P. Schegg, P. Scholz, F. Vigouroux, H. Zschokke*, ex acatholicis vero *J. Benzinger, G. Gesenius, K. F. Keil, A. Kinzler, G. Nowack, E. Schürer, G. B. Winer*, quorum plures de anti-quitatibus biblicis majoris minorisve ambitus plerisque in scholis usitata scripsere clarissima opera.

Cum manuale hoc non totum e prelo prodiisset, incidi in lexicon biblicum a *M. Hagen S. J.* editum (Volumen I. A-C Parisiis 1905), quod res Hebraeorum archaeologicas cum profanas tum sacras egregie tractat. Doleo ex hoc opere me nullum amplius potuisse commodum capere.

Quod, quae ex divinis scripturis allegantur, attinet, adhuc monere juvat, me cum respectu librorum sacrorum tum ratione scriptionis nominum priorum fere semper textum originale esse secutum.

Errata typographica primo obtutu mihi obvia facta ad calcem indicata sunt. Reliquos errores levioris momenti benevolus lector ipse corrigat. Qui etiam facile supplere poterit nonnulla signa vocalia, quae in vocibus hebraicis incuriâ preli mutila facta sunt vel penitus exciderunt.

Ut opus hoc, quod virorum eruditorum benevolentiae commendo, venerationem, investigationem atque intelligentiam sacrarum scripturarum aliquantulum promoveat, faxit divinus earum auctor!

Oeniponte, Calendis Octobribus MCMV.

F. X. K.

Index synopticus.

Prolegomena.

	Pagina
I. Notio archaeologiae biblicae	1
II. Cultura	1
III. Momentum	5
IV. Fontes	6
V. Dispositio materiae tractandae	12

Pars prima.

Antiquitates sacrae.

Sectio prima.

Loca sacra.

Caput I. Tentorium mosaicum	13
I. Loca cultus divini praemosaica. Tentorium sacrum	14
II. Atrium	16
III. Tabernaculum	16
IV. Vasa atrii	19
V. Vasa sanctuarii	20
VI. Arca foederis	23
VII. Impensae pro tentorii constructione	25
VIII. Dedicatio tentorii ejusque vasorum	26
IX. Historia tentorii et arcae foederis	27
X. Variae tentorii sacri significationes	28
Caput II. Templum Salomonis	34
Praemonitio	35
I. Aedificatio templi	35
II. Area templi	37
III. Atrium exterius	37
IV. Atrium interius	38

	Pagina
V. Domus sacra	39
VI. Sanctuarium et sanctissimum	40
VII. Dedicatio et historia templi	42
Caput III. Templum secundum	43
Articulus I. Templum Serubbabelis	43
I. Aedificatio templi	44
II. Descriptio templi	44
Articulus II. Templum Herodis	45
I. Aedificatio templi ejusque historia	45
II. Atrium gentium	48
III. Atrium mulierum	50
IV. Atrium interius	50
V. Domus sacra	51
VI. Tabulata domui sacrae adhaerentia	52
<i>Appendix. Templum Samaritanorum et heliopolitanum . .</i>	<i>54</i>

Sectio secunda.

Ministri sacri.

Caput I. Institutio ministrorum cultus sacri variique eorum ordines .	54
<i>Sacerdotium praemosaicum</i>	<i>57</i>
Caput II. Inauguratio ministrorum sacrorum	58
I. Inauguratio levitarum	58
II. Consecratio sacerdotum et summi pontificis	59
Caput III. Officia levitarum, sacerdotum et summi pontificis	62
I. Munus levitarum	62
<i>Nethinim et mulieres sacrario servientes</i>	<i>64</i>
II. Munus sacerdotum	65
III. Munus summi pontificis	67
Caput IV. Requisita ad functiones sacras	68
Caput V. Vestes ministrorum sacrorum	70
I. Vestis levitarum	70
II. Vestimenta sacerdotalia eorumque significatio	70
III. Vestitus pontificalis ejusque significatio	72
Caput VI. Reditus, privilegia et sedes ministrorum sacrorum	78
I. Reditus	78
II. Privilegia	79
III. Sedes	79

Sectio tertia.

Tempora sacra.

Praenotanda I. Institutio dierum festorum	81
II. Eorum divisio	82
III. Sacra quotidie procuranda	82
<i>Conspectus sacrificiorum diebus festis immolandorum .</i>	<i>83</i>

	Pagina
Caput I. Festa numero septenario insistencia	84
I. Sabbatum	84
II. Neomeniae	87
III. Annus sabbaticus	88
IV. Annus jubilaeus	89
Caput II. Festa annuaria	91
I. Tres solemnitates annuariae	91
II. Solemnitas paschatis	92
III. Solemnitas pentecostes	97
IV. Solemnitas tabernaculorum	99
V. Dies expiationis	101
Caput III. Festa post exilium instituta	106
I. Festum Purim	106
II. Festum encaeniorum	107
III. Festum ligniferii. Alia festa minora	107

Sectio quarta.

Cultus sacer.

<i>Praenotanda: Sacra praemosaica</i>	108
Caput I. Sacrificia lege praescripta	108
Articulus I. Sacrificia generatim spectata	109
I. Sacrificii notio. Triplex (quadruplex) character cuius sacrificio impressus	109
II. Sacrificiorum origo	110
III. Sacrificiorum nomina	112
Articulus II. Sacrificia cruenta	113
I. Animalia sacrificiis destinata	113
II. Qualitas victimarum	114
III. Ritus sacrificandi	115
IV. Sacrificiorum cruentorum divisio	118
V. Holocausta	119
VI. Sacrificia expiatoria	121
VII. Sacrificia pacifica	126
Articulus III. Sacrificia incruenta	128
I.—II. Materia sacrificalis	128
III. Divisio horum sacrificiorum	130
IV. Ritus sacrificandi	131
Articulus IV. Sacrificia omnino singularia	132
Articulus V. Efficacia sacrificiorum VT	135
Appendix. Sacramenta veteris legis	141
I. Exsistentia sacramentorum legalium	141
II. Eorum notio et numerus. Discrimen inter sacramenta mosaica et christiana	142
Caput II. Lustrationes sacrae	144
Articulus I. Purificationes leviticae	144
I. Purificationum leviticarum origo	144

	Pagina
II. Earum divisio	144
III. Immunditia cadaveris humani et morticini	145
IV. Immunditia leprae	146
V. Immunditia functionum genitalium	146
Articulus II. Leges convivales	147
I. Animalia immunda	147
II. Nutrimenta Deo sacra	148
<i>Legum convivialium significatio</i>	149
Caput III. Aliae actiones sacrae	149
Articulus I. Preces	149
I. Precum origo	149
II. Precum formulae et tempus	150
III. Ritus precandi	151
Articulus II. Jusjurandum	151
Articulus III. Vota	154
I. Voti definitio. Requisita ad votorum obligationem	154
II. Varia votorum genera	156
Articulus IV. Jejunia	159
I. Feriae esuriales	159
II. Modus jejunandi	160
Articulus V. Circumcisio	160
I.—II. Origo circumcisionis	160
III. Ejus significatio	162
IV. Ejus efficacia	163
Articulus VI. Primitiae, primogenita, decimae	164
I. Primitiae	164
II. Primogenita	165
III. Decimae	166

Appendix I.

Synagogae.

I. Synagogarum origo	168
II. Structura synagogarum	169
III. Synagogarum ministri	170
IV. Sacra in synagogis procurata	170

Appendix II.

Sectae religiosas.

<i>Sectarum origo</i>	172
I. Pharisei	173
<i>Scribae</i>	176
II. Sadducaei	177
III. Samaritani	179
IV. Herodiani	180

Appendix III.

Cultus superstitiosus atque idololatricus.

Caput I. Cultus Jahvæ lege prohibitus	182
I. Cultus excelsorum	182
II. Cultus imaginum	183
Caput II. Cultus falsorum numinum varique hujus cultus exercendi modi	185
I. Monotheismus et polytheismus	185
II. Idololatriæ origo et variae formae	186
III. Idolorum simulacra, cultus et templa	188
IV. Varia superstitionum genera	191
V. Idololatria Israelitis severe interdicta	193
VI.—VII. Idola Cananaeorum	194
VIII. Idola Philistaeorum, Syrorum, Assyriorum et Babyloniorum. Alia numina in sacris literis obvia	201

Pars altera.

Antiquitates sociales.

Sectio prima.

Antiquitates domesticae.

Caput I. Res ad vitam agendam necessariae	205
Articulus I. Domicilia	205
Specus. Tabernacula. Tentoria	206
Domus	207
Urbes	211
Articulus II. Vestitus (ornamenta et corporis cultus)	213
I. Materia et color vestium	214
II. Vestimenta virorum et mulierum	215
III. Vestes solemnes et lugubres. Modus vestes conficiendi	217
IV. Tegumenta capitis et pedum	218
V. Ornamenta virorum et mulierum	221
VI. Corporis cultus	223
Articulus III. Alimenta	224
I. Prima hominum alimenta	224
II. Frumentum. Farina. Panes	224
III. Legumina. Carnes. Oleum. Sal	226
IV. Potus	227
V. Ebrietas. Vasa potoria	228
VI. Prandium. Coena	229
VII. Convivia. Oblectamenta convivalia. Convivae. Ratio convivandi	230
Caput II. Media, quibus Hebraei res ad vitam agendam necessarias sibi comparabant	232
Articulus I. Agri cultio (vitium et hortorum cultura)	232
I. Agriculturae antiquitas	232

	Pagina
II. Leges agrariae. Agriculturae honor eximius	233
III. Fertilitas terrae cananaeae	233
IV. Instrumenta et jumenta agriculturae	234
V. Sementis	235
VI. Messis. Varii tritrandi modi	236
VII. Vineae. Vindemia	238
VIII. Hortorum cultura	240
Articulus II. Pecuaria (venatio et piscatus)	243
I. Pecuaria perantiqua. Conditionis pastoralis honor eximius . .	243
II. Pastores et pascua	243
III. Varia pecudum genera	245
IV. Venatio	247
V. Piscatus	248
Articulus III. Commertium (pondera, numi et mensurae)	249
I. Commertium	249
II. Origo pecuniae	251
III. Pondera. Numi	253
IV. Mensurae planimetricae et stereometricae	258
Articulus IV. Opificia	262
Caput III. Vita familiaris et socialis	265
Articulus I. Societas domestica	265
A) <i>Matrimonium</i>	265
I. Primaeva matrimonii institutio. Polygamia	266
II. Delectus sponsae. Sponsalia. Nuptiae	269
III. Jus leviratus	275
IV. Officia conjugum. Adulterium. Lex zelotypiae	276
V. Repudium	278
B) <i>Liberorum procreatio et educatio</i>	281
I. Fecunditas thalami. Sterilitas. Primogenitus	281
II. Puerperium. Obstetrices et nutrices	283
III. Officia et jura parentum. Educatio liberorum	285
C) <i>Servorum conditio</i>	286
I. Servi et ancillae	287
II. Servitutis antiquitas. Leges mosaicae de servorum conditione .	287
Articulus II. Urbanitas	290
I. Salutandi modus. Honores publici	290
II. Visitandi modus. Apportatio donorum	293
III. Hospitalitas	294
Articulus III. Scientiae et artes liberales	295
A) <i>Scientiae</i>	295
I. Philosophia	295
II. Historia rerum gestarum	295
III. Historia naturalis	296
IV. Geographia	296
V. Arithmetica et geometria	296
VI. Medicina	297
VII. Astronomia	298

	Pagina
<i>Appendix. Temporum computandorum ratio</i>	299
I. Dies et nox	299
II. Hebdomas	301
III. Menses	302
IV. Annus	304
V. Aerae publicae	305
B) <i>Artes liberales</i>	306
I. Poësis	306
II. Musica vocalis et instrumentalis	310
III. Architectura	316
IV. Sculptura	316
V. Pictura	316
VI. Ars scribendi	316
Articulus IV. Morbi et mors	319
I. Morbi in sacris literis memorati	319
II. Mors. Testamentum. Hereditas testamentaria et legitima	322
Articulus V. Sepultura et luctus	324

Sectio secunda.

Antiquitates politicae.

Caput I. Reipublicae Hebraeorum forma	329
Articulus I. Imperium patriarchale	329
I. Imperii patriarchalis indoles	329
II. Divisio populi israelitici	330
III. Comitia	331
Articulus II. Imperium theocraticum	332
I. Imperii theocratici initium et indoles	332
II. Prima theocratiae periodus. Moyses	333
III. Josua. Judices	333
IV. Secunda theocratiae periodus. Reges	335
V. Regum inauguratio	337
VI. Ornatus regius	339
VII. Regum potestas	341
VIII. Magistratus regii	343
IX. Ministri aulici	343
X. Regum ratio agendi	346
XI. Regum dignitas civiumque erga eos reverentia	347
XII. Reditus regum	348
Articulus III. Imperii forma in exsilio et post exsiliu	349
I. Status exsulantium	349
II. Serubbabel. Esras. Nehemias. Negotiorum publicorum cura post Nehemiam	349
III. Judaei sub ditione Graecorum. Aegyptiorum et Syrorum. Hasmonaei. Romani	350

Caput II. Cives reipublicae hebraeae eorumque relatio ad invicem et ad alias gentes	352
Articulus I. Cives reipublicae hebraeae	352
I. Indigenae et peregrini proselyti	352
II. A civium numero sejuncti	354
Articulus II. Relatio civium hebraeorum ad invicem	354
Variae leges relationem hanc determinantes:	
Leges agrariae	354
Leges sanitati consulentes	355
Leges ad vitae securitatem spectantes	355
Leges, quibus bonorum possessioni prospiciebatur	356
Leges, quibus mutuae caritati providebatur	357
Articulus III. Hebraeorum relatio ad alias gentes	358
Caput III. Res forenses	360
Articulus I. Judicia	361
I. Judicia aevo patriarchali, aetate mosaica, sub monarchia, in exsilio et post exsilium	361
II. Tempus, locus et forma judiciorum	365
Articulus II. Poenae	367
A) <i>Poenae lege praescriptae</i>	367
I. Poenae capitis	367
II. Poena corporalis seu flagellatio	369
III. Multae seu poenae pecuniariae	370
IV. Poena talionis et ultio sanguinis	371
<i>Excommunicatio a conventibus sacris</i>	373
B) <i>Poenae originis externae</i>	373
C) I. Executio supplicii	374
II. Carceres	375
Caput IV. Res bellicae	376
Articulus I. Exercitus ejusque divisio	376
I. Milites perpetui	376
II. Copiae pedestres et equestres. Currus bellici	377
III. Militum delectus	378
IV. Divisio exercitus	379
Articulus II. Arma	380
I. Arma defensiva	380
II. Arma offensiva	382
III. Armamentaria	384
IV. Armorum exercitium	384
Articulus III. Castrorum dispositio	385
Articulus IV. Bellum ejusque exitus	386
I. Belli comparatio	386
II. Proeliandi ratio	387
III. Obsidio urbium. Machinae obsidionales	388
IV. Belli atrocitas	390
V. Solemnia triumphi	392
VI. Praeda. Stipendium militibus persolutum	393
Index rerum alphabeticus	395

Delineationes.

	Pagina
I. Delineatio tentorii mosaici	14
II. Delineatio templi salomonei	36
III. } Stella hexagona	42
IV. }	
V. Vetus monogramma Christi	42
VI. Delineatio templi herodiani	46
VII. Siclus argenteus Simonis Maccabaei	256
VIII. Semisiclus Simonis Maccabaei	256
IX. Moneta Joannis Hyrcani	256
X. Moneta aerea Herodis Magni	256
XI a. } Instrumenta musicae e monumentis aegyptiis	311
XI b. }	312
XII. Instrumenta pulsatilia	313
XIII. Instrumenta flatilia e monumentis romanis	314

Abbreviationes.

I. pro libris VT:

Gn	Ch	Ct	Jl
Ex	Esr	Sap	Am
Lv	Neh	Sir	Abd
Nm	Tob	Is	Jon
Dt	Jdth	Jr	Mich
Jos	Esth	Thr	Nah
Jdc	Jb	Bar	Hab
Rth	Ps	Ez	Soph
Sm	Pr	Dn	Agg
Rg	Koh	Os	Zch
	Mal	Mec	

II. pro libris NT:

Mt	Col
Mc	Thess
Lc	Tim
Jo	Tit
Act	Phlm
Rom	Hbr
Cor	Jac
Gal	Ptr
Eph	Jo
Phil	Jud
	Apc

III. pro scriptis Josephi Flavii:

antt = Antiquitates judaicae.
bj = Bellum judaicum.
vit = Autobiographia.

IV. pro ss. patribus et scriptoribus ecclesiasticis:

MPL = Migne, Patrolog. curs. compl. Series latina.
MPG = " " " " Series graeca.

V. pro ephemeridibus et encyclopaediis:

BSt = Biblische Studien.
KL = (Freiburger) Kirchenlexikon.
Kth = Der Katholik.
Rb = Revue biblique.
StKr = Theologische Studien und Kritiken.
ThQ = (Tübinger) Theologische Quartalschrift.
TZTh = (Tübinger) Zeitschrift für Theologie.

- VB = Vierteljahrschrift für Bibelkunde.
 ZAW = Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft.
 ZDMG = Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft.
 ZDPV = Zeitschrift des deutschen Palaestina-Vereins.
 ZKM = Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes.
 ZkTh = (Innsbrucker) Zeitschrift für katholische Theologie.

Reliquae abbreviationes facile intelliguntur.

Prolegomena.

In hujus operis limine decet archaeologiae biblicae describere I notionem et II culturam, indicare III ejus momentum et IV fontes atque evolvere V dispositionem materiae tractandae.

I. Archaeologia (ἀρχαιολογία = *enarratio antiquitatum*) subjective est scientia, objective systema rerum antiquarum maxime memorabilium. Biblica archaeologia sensu latiori sumpta de illis antiquis rebus notabilibus tractat, quae in bibliis occurrunt, attinguntur, vel pro notis ponuntur; sensu vero strictiori sola antiquorum Hebraeorum instituta tam sacra quam profana complectitur. § 1. Archaeologiae biblicae notio

Primo tempore archaeologia non tantum instituta, sed et facta seu historiam et omnia reliqua memoratu digna amplectebatur. Sic Josephus Flavius commentarios suos de rebus gestis et fatis populi sui appellavit ἀρχαιολογίαν Ἰουδαϊκὴν, imitatus ex quorundam judicio Dionysium Halicarnassensem, qui itidem historiam romanam ῥωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας nomine composuit. Recentiori autem aevo tamquam objectum archaeologiae biblicae instituta tantum tractari solebant.

II. Hujus scientiae amor apud Judaeos exstitit demum post destructam penitus eorum rempublicam ab iisque ad Christianos transiit, quorum haud pauci in ejus studio suam posuerunt operam ac varias monographias de rebus archaeologicis tractantes typis describendas curarunt, quarum permultas maxima cum diligentia, sed non eodem cum judicio collectas edidit Blasius Ugolini († 1769) in opere, quod inscribitur: *Thesaurus antiquitatum sacrarum, complectens selectissima clarissimorum virorum opuscula, in quibus veterum Hebraeorum mores, leges, instituta, ritus sacri et civiles illustrantur* (XXXIV voll. fol. Venetiis 1744—69) ¹⁾. Inde a saeculo XIX non pauca antiquitatum biblicarum compendia edita sunt tum a catholicis theo- § 2. cultura

logis²⁾ tum a protestantibus³⁾, quorum nonnulli illas quoque res collegerunt, quae ex hieroglyphicis et cuneiformis inscriptionibus explicandae sacrae scripturae aptae esse videntur.

¹⁾ Longum esset, si completum eorum catalogum texere vellemus, qui illa aetate de antiquitatibus biblicis illustrandis bene sunt meriti; paucos tantum nominabimus: C. Sigonii De republica Hebraeorum ll. VII. Francofurti 1585. Cum J. Nicolai annotationibus Lugduni Batavorum 1701. — Benedicti Ariae Montani Antiquitatum judaicarum ll. IX, in quibus praeter Judaeae, Hierosolymorum et templi Salomonis accuratam delineationem praecipui sacri et profani gentis ritus describuntur. Lugd. Bat. 1592. — P. Cunaei De republica Hebraeorum ll. III. Lugd. Bat. 1617. Cum amplis J. Nicolai notis ib. 1703. — B. C. Bertram De republica Hebraeorum, op. C. l'Empereur ab Oppyck. Lugd. Bat. 1641. — J. Selden De jure naturali et gentium juxta disciplinam Hebraeorum ll. VII. Londini 1640. Argentorati 1665. Lipsiae 1695. De synedriis et praefecturis juridicis veterum Hebraeorum ll. III. Londini 1650—55. Amstelodami 1679. Uxor hebraica seu de nuptiis et divortiis veterum Hebraeorum. Francofurti 1695. Wittembergae 1712. — J. Spencer De legibus Hebraeorum ritualibus earumque rationibus. Cantabrigiae 1685. Hagae-Comitum 1686. Cum Ch. M. Pfaffii dissert. praelim. Tubingae 1732. — A. Pfeiffer Antiquitates selectae. Lipsiae 1687. — J. Lund Die alten jüdischen Heiligtümer, Gottesdienste und Gewohnheiten. Hamburg 1695. 1704. 1712. Mit Anmerkungen von J. Ch. Wolf ib. 1738. — C. Vitringa De synagoga vetere ll. III, quibus tum de nominibus, structura, origine, praefectis, ministris et sacris synagogarum agitur, tum praecipue formam regiminis et ministerii earum in ecclesiam christianam translatam esse demonstratur. Franecquerae 1696. Leucopetrae 1726. — M. Leidekker De republica Hebraeorum ll. XII, quibus de sacerrima gentis origine et statu in Aegypto, de miraculis divinae providentiae in reipublicae constitutione, de theocratia, de illius sede et civibus, de regimine politico, de religione publica et privata disseritur. 2 voll. Amstelodami 1704—10. — H. Reland Antiquitates sacrae veterum Hebraeorum. Ultrajecti 1708. Jenae 1713. Notis illustratae a J. E. Rau Herborniae 1743. Cum amplissimo commentario Bl. Ugolini et annotationibus J. E. Rau Halae 1769.

²⁾ Ex antiquorum theologorum catholicorum operibus archaeologicis sacrarum literarum interpreti quam maxime inservire possunt Martini Becani († 1624) Analogia veteris et novi testamenti (Moguntii 1620. Mechliniae 1831. Apud J. P. Migne Script. sacr. curs. compl. II, c. 12—262) et Stephani Menochii († 1655) De republica Hebraeorum ll. VIII (Parisiis 1648).

Ex theologis recentioris ac recentissimae aetatis nominari merentur: J. Jahn Biblische Archaeologie. 3 partt. in 5 tom. Wien 1796—1805 (partt. 1—2 in ed. II. 1817—25). Archaeologia biblica in epitomen redacta. Vindobonae 1805. Ed. II. 1814. Opus hoc in indicem relatum correxit P. F. Ackermann ib. 1826. Exstat quoque in J. P. Migne op. cit. II, c. 823—1068. — J. M. A. Scholz Handbuch der biblischen Archaeologie. Bonn 1834. — J. H. Kalthoff Handbuch der hebraeischen Altertümer. Münster 1840. — J. F. Alliolli Biblische Altertümer zu Vorlesungen.

Landshut 1825. Handbuch der biblischen Altertumskunde unter Mitwirkung von *L. C. Gratz* und *D. Haneberg*. 2 tom. ib. 1844. — *J. M. A. Löhns* Das Land und Volk der alten Hebräer nach den in der Bibel angegebenen Zuständen. Regensburg 1844. — *Th. Westhaus* Biblische Altertümer zum bessern Verständnisse der heiligen Schrift bearbeitet. Regensburg 1849. — *V. L. de Biasi* *Archaeologia biblica, originem, evolutionem et vitam humani generis domesticam, juridico = politicam et religioso = moralem biblice exhibens*. Ratisbonae 1865. — *P. Scholz* Die heiligen Altertümer des Volkes Israel. 2 partt. Regensburg 1868. — *D. B. Haneberg* Die religiösen Altertümer der Bibel. Ed. II. München 1869. — *B. Schäfer* Die religiösen Altertümer der Bibel. Münster 1878. Ed. II. (ib. 1891) praeter instituta Hebraeorum sacra etiam domestica et politica breviter illustrat. — *P. Schegg* *Biblische Archaeologie. Opus postumum, cujus editionem curavit J. B. Wirthmüller* Freiburg 1887. — *Trochon* *Archéologie biblique*. Paris 1887. Ed. II. 1890. — *C. van Ongeval* *Praelectiones in geographiam biblicam et antiquitates hebraicas*. Gandae 1900. — Huc quoque spectat *L. Cl. Fillion* *Atlas archéologique de la Bible*. Lyon 1883.

Singuli tractatus et dissertationes ad antiquitates biblicas pertinentes inveniuntur in lexicis (biblicis): *A. Calmet* *Dictionnaire historique et critique, chronologique, géographique et littéral de la Bible*. 2 tom. Paris 1722. Suppl. ib. 1728. Ed. XII. procuravit *J. P. Migne*. 4 voll. ib. 1863. Versionem latinam edidit *J. D. Mansi* *Augustae Vindelicorum* 1738. *Dissertationes*, qui peuvent servir de prolégomènes de l'écriture sainte. Paris 1720. Latina editio procurata est a *J. D. Mansi* Aug. Vindel. 1732. — *L. de Sauley* *Dictionnaire des antiquités bibliques*. Paris 1859. — *F. Vigouroux* *Dictionnaire de la Bible, contenant tous les noms de personnes, de lieux, de plantes, d'animaux mentionnés dans les saintes écritures, les questions théologiques, archéologiques, scientifiques critiques relatives à l'ancien et au nouveau testament et des notices sur les commentateurs anciens et modernes*. Paris 1895 ss. (sub prelo). — *H. J. Wetzer* et *B. Welte* *Kirchenlexikon oder Encyklopaedie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*. 10 tom. Freiburg 1847—56. Ed. II. procurant *J. Hergenröther* et *F. Kaulen*. 12 tom. ib. 1886—1901. — *A. Vacant* et *E. Mangenot* *Dictionnaire de théologie catholique*. Paris 1899 ss. (sub prelo). — *M. Buchberger* *Kirchliches Handlexikon*. München 1904 (sub prelo).

Consuli etiam possunt plura folia periodica: *Theologische Quartalschrift* (Tübingen). — *Der Katholik* (Mainz). — *Zeitschrift für katholische Theologie* (Innsbruck). — *Revue biblique internationale* (Paris). — *Biblische Studien* (Freiburg). — *Biblische Zeitschrift* (Freiburg).

³⁾ *Protestantes, qui studiis suis scripturasticis catholicos, praecipue saeculo elapso, longe superarunt, permulta habent opera de rebus archaeologicis tractantia; at haud pauca eorum composita sunt sensu rationalistico, quo a medio saeculo XVIII longe plerique interpretes protestantici sunt infecti. Commemoratu digna sunt sequentia*: *C. Iken* *Antiquitates hebraicae secundum triplicem Judaeorum statum, ecclesiasticum, politicum et oeconomicum*. Bremae 1730. Ed. IV. Lipsiae 1764 (cf. *J. H. Schacht* *Animadversiones ad antiquitates hebraicas olim delineatas a C. Ikenio*. Patre

mortuo edidit *G. J. Schacht*. Trajecti ad Rh. 1810). *D. Jennings Jewish antiquities*. 2 tom. Londres 1730. — *Ch. Brunings Compendium antiquitatum hebraearum*. Francofurti 1734. Ed. III. 1759. — *A. G. Wähner Antiquitates Ebraeorum. De israeliticae gentis origine, fatis, rebus sacris, civilibus et domesticis*. 2 tom. Gottingae 1742—43 (op. incl.). — *J. G. Carpzov Apparatus historico = criticus antiquitatum sacri codicis et gentis hebraeae*. Francofurti-Lipsiae 1748. — *J. D. Michaelis Mosaisches Recht*. 6 partt. Frankfurt 1770—75. Ed. II. Reutlingen 1793. — *J. E. Faber Archaeologie der Hebräer*. Halle 1773. — *E. Warnekros Entwurf der hebraeischen Altertümer*. Weimar 1782. Ed. II. 1794. Ed. III. procuravit *A. G. Hoffmann* 1832. — *E. A. Schulze Compendium archaeologiae hebraicae*. Edidit *A. P. G. Schickedanz* Dresdae 1793 (op. incl.). *G. L. Bauer Lehrbuch der hebraeischen Altertümer des alten und neuen Testaments*. Leipzig 1797. Beschreibung der gottesdienstlichen Verfassung der alten Hebräer. 2 tom. Leipzig 1805—06. — *J. J. Bellermand Biblische Archaeologie*. Erfurt 1812. — *W. M. L. de Wette Lehrbuch der hebraeisch-jüdischen Archaeologie nebst einem Grundrisse der hebraeisch-jüdischen Geschichte*. Leipzig 1814. Ed. IV. 1864. — *J. H. Pareau Antiquitas hebraica*. Trajecti ad Rh. 1817. Ed. III. 1840. — *E. F. K. Rosenmüller Handbuch der biblischen Altertumskunde*. 7 partt. in 4 tom. Leipzig 1823—31 (op. incl.). — *K. Ch. W. Bähr Symbolik des mosaischen Cultus*. 2 tom. I. 1837 (Ed. II. 1874) II. 1839. Heidelberg. — *J. G. Palfrey Academical Lectures on the Jewish Scriptures and Antiquities*. 2 tom. Boston 1840. — *J. L. Saalschütz (jud.) Das mosaische Recht nebst den vervollständigenden talmudisch-rabbinischen Bestimmungen*. 2 partt. Berlin 1846—48. Ed. II. 1853. *Archaeologie der Hebräer*. 2 partt. Königsberg 1855—56. — *H. Ewald Die Altertümer des Volkes Israel*. Göttingen 1848. Ed. III. 1866. — *K. F. Keil Handbuch der biblischen Archaeologie*. 2 partt. Frankfurt-Erlangen 1858—59. Ed. II. in uno tomo 1875. *A. Kuenen De godsdienst van Israël tot den ondergang van den jood-schen staat*. 2 partt. Haarlem 1869—70. — *A. Kinzler Die biblischen Altertümer*. Ed. VII. Calw 1893. — *J. Benzinger Grundriss der hebräischen Archaeologie*. Freiburg-Leipzig 1894. — *W. Nowack Lehrbuch der hebräischen Archaeologie*. 2 partt. Freiburg-Leipzig 1894. — *Jacobs Studies in biblical Archaeology*. London 1894.

Nominanda sunt etiam eorum *dictionaria* ordine alphabetico antiquitates biblicas tractantia: *J. W. F. Hezel Biblisches Reallexikon über biblische und die Bibel erläuternde alte Geschichte, Erdbeschreibung, Zeitrechnung, Altertümer, morgenländische Gebräuche, Naturlehre, Naturgeschichte, Isagogik, Onomotologie usw.* 3 tom. Leipzig 1783—85. — *Biblisch-exegetische Encyklopaedie oder biblisch-exegetisches Realwörterbuch*. 4 tom. Gotha 1793—98. — *G. B. Winer Biblisches Realwörterbuch*. 2 tom. Ed. III. Leipzig 1847—48. — *J. J. Herzog Realencyklopaedie für protestantische Theologie und Kirche*. 22 tom. Hamburg-Stuttgart-Gotha 1853—68. Ed. II. prodire jusserunt *J. J. Herzog, G. L. Plitt et A. Hauck* 18 tom. 1877—88. Ed. III. procuravit *A. Hauck* 1896—1904. — *W. Smith A Dictionary of the Bible, comprising its Antiquities, Biography, Geography and natural History*. 3 voll. London 1860—63. Novam editionem procurarunt *H. B. Hackett et E. Abbot*. 4 voll. New-York 1871.

— J. Kitto A Cyclopaedia of Biblical Litterature. Ed. 3. by Alexander 2 voll. London 1869—76. — D. Schenkel Bibellexikon. 5 tom. Leipzig 1869—75. — J. Hamburger (*jud.*) Realencyklopaedie für Bibel und Talmud. 2 tom. et 5 suppl. in 6 tom. Berlin-Strelitz-Leipzig 1870—92. Realencyklopaedie des Judentums. Leipzig 1896—1901. — E. C. A. Riehm Handwörterbuch des biblischen Altertums. 2 tom. Bielefeld-Leipzig 1875—84. Ed. II. procuravit F. Balthgen 1893—94. — P. Zeller Biblisches Handwörterbuch. Calw 1885. — J. Hastings A Dictionary of the Bible, dealing with its Language, Literature and Contents including the Biblical Theology. 4 voll. Edinburgh 1898—1902. — T. K. Cheyne and J. S. Black Encyclopaedia biblica. A critical Dictionary of the literary, political and religious History, the Archaeology, Geography and natural History of the Bible. 4 voll. London 1899—1903. — The Jewish Encyclopaedia. Comprising the History, Religion, Literature and Customs of the Jewish People from the earliest Times to the present Day. New-York and London 1901 ss. (op. jud., sub prelo). — H. Guthe Kurzes Bibelwörterbuch. Tübingen 1903.

Consuli quoque possunt plures *ephemerides*: Jahrbücher für protestantische Theologie. — (H. Ewald) Jahrbücher der biblischen Wissenschaft. — Theologische Studien und Kritiken. — (A. Hilgenfeld) Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie. — (B. Stade) Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft. — Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft. — Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins.

III. Qui accuratiore studio sacras literas legendas et interpre- § 3.
tandas in se suscipit, ei praeter alia adminicula etiam antiquitatum ^{momentu-}
biblicarum cognitionem non modo utilem, verum omnino ^{tum}
necessariam esse, haud difficulter intelligimus. Necessarium enim
est 1° ut se mente defixa in aetatem sacrorum scriptorum coaevorumque
lectorum transferat, veram rerum antiquarum naturam et indolem
cognoscat ac quaelibet recte dijudicet; 2° ut perpetuas hagiographorum
allusiones ad leges, ritus et consuetudines gentis a Deo electae aliaque
hujusmodi facile observet et plenum horum locorum sensum percipiat;
3° ut illas divinas dispositiones, ad conservationem verae religionis
inductas, illis temporum adjunctis congruas perscipiat; 4° ut fidei
dogmata morumque doctrinas ab orationis ornatu, qui non raro ab
illis antiquis rebus depromptus est, discernat; 5° ut adversariorum
argumenta, quorum haud pauca ignorantiae antiquitatum biblicarum
innituntur, recte diluat; 6° ut vim argumentorum, quibus libri sacri
probantur esse genuini, penetret. Archaeologiam biblicam omnino tanti
esse momenti, patet quoque ex eo, quod omnes, qui rerum antiquarum
ignari ad sacras literas accesserunt scrutandas, innumeros gravesque
errores prodiderunt.

Cf. T. M. van den Honert Diss. de necessaria ad recte interpre-
tandam sacram scripturam antiquitatum hebraicarum cognitione (Diss. hist.
Lugd. Bat. 1738).

§ 4. IV. Ad fontes, quod attinet, e quibus uberior antiquitatum biblicarum cognitio hauriri debet, inter illos A primus praecipuusque locus assignandus est ipsi sacrae scripturae tum V tum NT, cujus omnes quidem libri ad eam acquirendam valde utiles sunt, prae ceteris tamen ii, qui historicum habent argumentum. Conferendae quoque sunt variae sacrarum literarum versiones, imprimis antiquiores, haud raro textum ipsum collustrantes.

§ 5. B Commendari praeterea merentur scripta Philonis et Josephi Flavii, quorum ille quidem, etsi plerumque de ritibus suae gentis philosophatur, haud pauca tamen habet antiquitatis biblicae studioso utilia¹⁾; hic vero, licet sacris libris, e quibus ea, quae recenset, exhaust, nihil se additurum, nihil dempturum profiteatur (antt. prooem. 3), plura tamen reticet, plura immutat, plura etiam occultat, ex quo non prorsus fide dignus habendus est²⁾.

Cf. Ch. W. Thalemann De auctoritate Philonis et Josephi in historia rituum sacrorum (in ed. II. operis: De nube super arca foederis. Lipsiae 1771. p. 123 ss.).

¹⁾ Philo, filius sacerdotis judaei, Alexandriae circa annum 20 a Ch. natus, platonicae et pythagoricae philosophiae studiosus neque ita literarum hebraicarum ac gentis suae historiae ignarus fuit, uti quibusdam visum est. In operibus suis sacram scripturam plerumque allegorice est interpretatus. Obitus ejus certum tempus latet.

Scripsit varia *opera* (exegetica, philosophica et historica), quorum pleraque supersunt et ab eruditis summo in pretio habentur. Editi sunt a Th. Mangey 2 voll. fol. Londini 1742. A. F. Pfeiffer 5 voll. Erlangen 1785—92. Ed. II. 1820. C. E. Richter 8 voll. Lipsiae 1828—30. Editio stereotypa C. Tauchnitiana 8 voll. Lipsiae 1851—53. Editionem novissimam (sub prelo) procurant L. Cohn et P. Wendland Berolini 1896 ss.

Cf. E. Schürer Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi (Ed. III. et IV. Leipzig 1898—1901) III, p. 487—542.

²⁾ Josephus, e genere sacerdotali, Hierosolymae anno 37 (38) pCh. natus, sectae Pharisaeorum addictus fuit. Cum occasione belli judaei contra Romanos captivus abductus esset, Flavio Vespasiano futuram ejusdem gloriam praenuntiavit; quare libertate donatus est et cognomen Flavii assumpsit. Quo anno obierit, ignoramus.

Opera ejus (Ἰουδαϊκὴ ἀρχαιολογία, *antiquitates judaeae*, in XX libris, i. e. historia populi judaei usque ad duodecimum Neronis annum; Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου, *bellum judaicum*, in VII libris, usque ad interitum civitatis judaeae; Περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀρχαίτης, κατὰ Ἀπίωνος λόγοι β', *libri duo contra Apionem*, i. e. apologia rerum judaeicarum contra alexandrinum grammaticum Apionem; Β'ος, *autobiographia*) edita sunt a S. Havercamp, cum versione latina J. Hudsoni aliquantisper correcta variorumque notis, 2 voll. fol. Amstelodami-Lugd. Bat.-Ultrajecti 1726. F. Oberthür 3 voll. Lipsiae 1782—85. C. E. Richter 6 voll. Lipsiae

1826—27. L. Dindorf 2 voll. Parisiis 1845—47. J. Bekker 6 voll. Lipsiae 1855—56. B. Niese Berolini (ed. major cum amplo apparatu critico 6 tom. 1887—94. ed. minor manualis 6 tom. 1888—95), Naber 6 tom. Lipsiae 1888—96. Versionem germanicam antiquitatum judaicarum ediderunt F. Kaulen ed. III. Köln 1892 et H. Clementz Halle 1900—01. belli judaici vero P. Kohout Linz 1901 et H. Clementz Halle 1901. Cf. E. Schürer op. cit. I, p. 74—106.

C Praeter haec in subsidium vocari potest talmud (תלמוד - *doctrina* § 6. a למד *didicit*) i. e. corpus legum, sententiarum et disputationum a legisperitis antiquissimis eorumque scholis traditarum, de cujus usu et auctoritate non eadem est omnibus sententia. Judaei plerique illud sacrae scripturae aequiparant, immo praeponunt; Christianorum vero alii perhonorifice de eo sentiunt, alii omnem ei denegant fidem. Prudentissime media quaedam via tenetur, ut magnus censeatur esse talmudis, et praesertim mischnae, usus in recentioribus rebus Judaeorum cognoscendis, sed valde exiguus in antiquioribus.

Traditiones orales thoram seu legem scriptam concernentes (תורה שבעל פה), quas Judaei a Deo Moysi, per quadraginta dies in monte Sinai versanti, traditas esse contendunt, quae autem recte inde a tempore postexsilico repetuntur, et decreta varia huc spectantia a legisperitis sensim colligi coeperunt atque, additis recentioribus, a R. Jehuda ha-Nasi seu ha-Kadosch, scholae superioris Tiberiadensis praefecto (circa 135—217 p Ch.) in librum nomine mischnae (משנה = *repetitio legis*, a שנה *iteravit, secundum fecit* = δευτέρωθεν, hinc apud ss. patres δευτέρωθεν = *secunda lex*) insignitum redigebantur. Quia vero hic textus haud paucis in locis erat valde obscurus, sensim variae ejus explicationes exarabantur, quae tandem exeunte saeculo III a R. Johanan hierosolymitano collectae ac commentarii instar mischnae additae sunt sub nomine gemarae (גמרא = *supplementum, complementum*, a גמר *perfectit, absolvit*), quae cum illa talmud palaestinense (תלמוד ירושלמי) seu hierosolymitanum (תלמוד ארץ ישראל) constituit. At hae rabbinorum palaestinsium expositiones nequaquam placuerunt omnibus Judaeis; quare studia mischnae magis adhuc concelebrabantur in academiis babylonicis, praesertim per R. Asche († 427), scholae Surenensis rectorem, donec a collegio magistrorum Pumbedithae, auctoribus R. Abina († 499) et R. Jose († 503), absolverentur libro nomine *gemarae babylonicae* inscripto, qui cum immutata mischna talmud babylonicum (תלמוד בבלי) efficit.

Talmud dividitur in sex ordines (ששה סדרים, abbreviate שם), qui notati sunt nominibus: זרעים *semina*, מועד *festi*, נשים *uxores*, גזירות *damna*, קדשים *sacra*, טהרות *purificationes*. Quivis ordo in *tractatus* (מסכתות, in summa 63), hi rursus in *capita* (פרקים, in summa 523, al. 524 vel 525) et haec tandem in *normas seu decreta* (משניות, in summa 4187) subdividuntur.

Mischnae *appendices*, quae a discipulis R. Jehudae confectae sunt, ut illius loci obscuriores illustrarentur, vocantur *tosephtha* (תוספתא = *additamentum*) vel *barajtha* (ברייתא = *extranea* sc. traditio), prout considerantur

aut ut mera illius accessoria aut ut doctrinae extra scholam supremam traditae.

Gemara, etsi velut commentarius sit mischnae, non omnes tamen ejus tractatus illustrat; *hierosolymitana* ordinis quinti nullum, ordinis sexti solum tractatum Nidda explicat, reliquos autem tractatus habet; *babylonica* ex ordine primo solum tractatum Berachoth, ex secundo tractatus omnes (excepto Schekalim), ex tertio omnes, ex quarto omnes (exceptis Edujoth et Pirke aboth), ex quinto omnes (exceptis Middoth et Kinnim), ex sexto unum tractatum Nidda exponit.

Lingua mischnae est neohebraica i. e. hebraica, aramaismis grammaticalibus et lexicalibus, item vocibus graecis et latinis corrupta; *gemara* vero scripta est in idiomate magis chaldaico, quam hebraico. Utraque in *forma catechetica* res propemodum infinitas proponit.

Elementa talmudis sunt: 1° Halacha (הלכה הלך *incessu*) i. e. norma vel *traditio, secundum quam incedendum et vivendum est* (J. Buxtorf Lexicon chaldaicum, talmudicum et rabbinicum. Basileae 1639. c. 612), praevalens in mischna, fixa praeprimis per *Tannaitas* (תנאים aram. = δασκῶνται), qui circiter 180—230 pCh. floruerunt (cf. E. Schürer op. cit. II, p. 330—38). 2° Haggada (הגדה vel talm. הדרה = *narratio*, a הדר *narravit*), pars non legalis, sc. traditiones, fabulae et commenta rabbinorum; praevalet in *gemara* (cf. E. Schürer op. cit. II, p. 338—50). 3° Kabbala (קבלה קבל *accepit*) i. e. doctrina arcana a majoribus tradita et accepta (J. Buxtorf op. cit. c. 1953), quae artificio quodam mathematico, sensu literali omnino rejecto, ex sacris scripturis eruitur. Plura complectitur opera, quorum praecipue commemorari meretur *liber Sohar* (ספר סודות = *liber splendoris*), quem Judaei absque argumento sat firmo perantiquum faciunt (cf. KL VII, c. 5—17).

E recentioribus Judaeis plures in mischnam sunt *commentati*, in quibus *R. Moyses ben Maimon* (vide § 8) et *R. Obadias de Bartenora* eminent. In totum talmud commentarium dedit *R. Salomon Jizchaki* (vide § 8), quem ab ipso non absolutum compleverunt *R. Samuel ben Meir* (רשב"ם) et alii. Haec glossa textui talmudis juncta tanti est momenti, ut vere dici possit, sine illa vix quemquam difficilem hunc librum perspectum habiturum esse.

Post inventam artem typographicam opus talmudicum saepius lucem vixit. In editionibus solius mischnae prae ceteris eminent: 1° *Amstelodamensis* ex officina Josephi filii Israelis 1646 (textus cum punctis vocalibus) et 2° *Surenhusiana*: Mischna sive totius Hebraeorum juris, rituum, antiquitatum ac legum oralium systema cum clarissimorum rabbinorum Maimonidis et Bartenorae commentariis integris. Latinitate donavit ac notis illustravit Guilielmus Surenhusius. 6 voll. fol. Amstelodami 1698—1703. Eam in idioma germanicum translata prodire jussit Joh. Jac. Rabe 6 partt. Onolzbach 1760—63 (sine textu hebraeo). Novam mischnae editionem cum versione germanica procuravit A. Sammler Berlin 1887 ss. (textus punctatus). Nonnulli tractatus singulares (latine et germanice) editae sunt.

Tosephtam typis describendam curavit M. S. Zuckermannel: Tosephta nach den Erfurter und Wiener Handschriften, Pasewalk 1880. Suppl. Trier 1882—83. In *Bl. Ugolini* Thes. XVII—XX exstat tosephta ad 31 tractatus una cum versione latina.

In editionibus totius talmudis babylonici ceteris praeferri merentur: 1° *Bombergiana* 12 voll. fol. Venetiis 1520—23. Prima editio completa, sed multa habens menda. Ed. II. 1531. Ed. III. melior 1548. 2° *Justiniani* Venetiis 1546—51. Editio aliquantulum appositior, quam sequitur etiam tertia Bombergii. 3° *Basileensis* 1578—81. Multa in Christianos injuriosa censorum jussu omissa sunt. Ceterum editiones Bombergii et Justiniani sequitur. 4° *Cracoviensis* 1602—05 sequitur quidem editionem Basileensem, sed multa ibi omissa supplet. Ed. II. 1616—20. 5° Editiones *Amstelodami* 1644—48 et 1714—17, *Francofurti* 1720—22, *Pragae* 1830—34, *Berolini* 1896 ss. et *Neo-Eboraci* 1898 ss. emissae. Pleraque editiones duodecim tomis fol. continentur et ipsi numeri paginarum in diversis editionibus congruere solent. Praeterea singulae partes saepius editae sunt.

Talmud hierosolymitanum semel *Venetiis* sine impressionis anno (1523, 1524?) et iterum *Cracoviae* 1609, *Krotoschin* 1866, *Shitomir* 1860—67 et *Petrokow* 1900—02 integrum est concussum. In uno vel quatuor voluminibus edi solet. Existunt quoque plures editiones singulorum tractatum.

Cf. E. Schürer op. cit. III, p. 113—38. KL XI, c. 1171—96.

Nota. — Sunt et alia Judaeorum scripta antiquitatis biblicae studioso utilia, quae ad talmudica, immo antiquiora tempora referuntur. Ex his nominari merentur: 1° *Seder olam* (etiam *Seder olam rabba* dictus) i. e. explicatio historiae biblicae ab Adamo usque ad Alexandrum Magnum, verisimiliter a *R. Jose ben Chalephta* circiter 130—160 pCh. scripta, cujus versionem latinam edidit *J. Meyer* Amstelodami 1699. — 2° *Megillath taanith* (= *liber jejuniorum*) saeculo I pCh. aramaice concepta. Versionem latinam procuravit *J. Meyer* Amstelodami 1724. — 3° *Mechiltha* i. e. commentarius in nonnullos libri Exodi locos, Judaeorum ritus legesque ceremoniales illustrans. Una cum versione latina exstat in *Bl. Ugolini* Thes. XIV, c. 2—586. 4° *Siphra* et *Siphre* seu *Siphri* (= *liber et libri κατ' ἐξοχήν*) duo commentarii, quorum prior, etiam *Thorath kohanim* dictus, librum Leviticum, alter duos postremos Pentateuchi libros exponit. Utriusque tractatus editio cum versione latina habetur in *Bl. Ugolini* Thes. XIV, c. 586—1630. XV, c. 2—969. § 7.

D Aliis Judaeorum scriptoribus domesticis, qui de rebus ad suae gentis antiquitatem spectantibus scripserunt et rabbini appellantur, eo minus tribuendum est auctoritatis, quo seriore plerumque aetate vixerunt. § 8.

Magnum non solum inter Judaeos, sed et inter Christianos nomen sibi fecit *R. Moyses ben Maimon* (*Maimonides*, interdum רמבם appellatus. hispanus 1135—1204). Ex ejus scriptis tria potissimum nobis veniunt commemoranda: 1° *Commentarius mischnae*, arabice scriptus, dein in linguam hebraicam versus. Editionem arabicam et latinam procuravit E. Pococke sub titulo: *Porta Moysis* Oxonii 1655. — 2° מִשְׁנֵה הַרִּבָּה (= *repetitio legis*) i. e. mischnae compendium in quatuordecim libris, ab hoc numero ר' ad-

dita voce מַנְיָה (= *manus fortis*) dictum. Hoc opus correxit et auxit *R. Jacob ben Ascher* seu *Ascheri* (hispanus saeculi XIV) in suo opere *Arbaa turim* (= *quatuor ordines*: Orach chajjim, Jore deah, Eben haezer, Choschen hammischpat) edito Pieve di Sacco 1475, in quod celeberrimum commentarium dedit *R. Joseph Karo* (hispanus 1488—1577). Commentarii hujus summarium constituit codex nomine *Schulchan aruch* (= *mensa extracta*), Venetiis 1565 editus, cujus auctoritatem legalem Judaei hodieque agnoscunt. — 3º מַנְיָה נְבוֹכִידְנֶצַּר (= *doctor nutantium vel perplexorum*), opus arabice compositum, mox vero in sermonem hebraicum translatum, quod eum prosequitur finem, ut doceat, quomodo sacrarum scripturarum tropi, rariores loquendi modi, praesertim anthropomorphismi adeo frequentes, interpretandi sunt. Latinam versionem edidit J. Buxtorf Basileae 1629.

Celebritate haud parva gaudent quoque *R. Salomon Jizchaki* (= *Isaaci filius*), plerumque *Jarchi* vel *Raschi* (רַשִׁי) dictus, gallus 1040—1105; *R. Abraham ben Meir*, vulgo *Abenesra* vel *Ebenare* appellatus, hispanus 1093—1168; *R. David Kimchi* (רִדְק), gallus 1170—1240; *R. Isaac Abarbanel*, lusitanus 1437—1508.

§ 9. *E* Graviora pro re nostra sunt varia monumenta antiqua, utpote testes adhucdum viventes. Quamquam gens hebraica tantum antiquitatis suae monumentorum apparatus ostentari non potest ac Graeci et Romani, pauca tamen supersunt, quae quo pauciora eo cariora nobis esse debent. Talia sunt *arcus triumphalis Titi*¹⁾; *inscriptiones rerum judaicarum* passim repertae, nec non *rudera diversorum aedificiorum, aquaeductorum et sepulcrorum* (in Syria et Palaestina, in Aegypto quoque, Assyria et Babylonia recentissime effossa)²⁾; *numi* et alia ejusmodi.

1) Accuratissimam arcus hujus delineationem dedit eandemque luculento commentario illustravit H. Reland: De spoliis templi hierosolymitani in arcu Titiano Romae conspicuis. Trajecti ad Rh. 1716. Novam editionem, notis adjectis, procuravit *E. A. Schulze* 1765.

2) Totam materiam huc pertinentem ad explicandas sacras scripturas elaboraverunt: F. Vigouroux *La bible et les découvertes en Palestine, en Egypte et en Assyrie*. Ed. IV. 4 tom. Paris 1885. Germanicam versionem edidit *J. Ibach* Mainz 1885—86. — A. H. Sayce *Alte Denkmäler im Lichte neuer Forschungen. Ein Überblick über die durch die jüngsten Entdeckungen in Egypten, Assyrien, Babylonien, Palästina und Kleinasien erhaltenen Bestätigungen biblischer Tatsachen*. Deutsche Ausgabe. Leipzig 1886. — J. Urquhart *Die neuen Entdeckungen und die Bibel*. Deutsche Ausgabe von *E. Spliedt*. Tom. I—V. Stuttgart 1901—04. — Bezold *Die babylonisch-assyrischen Keilinschriften und ihre Bedeutung für das alte Testament*. Tübingen und Leipzig 1904.

§ 10. *F* Consuli etiam possunt scriptores profani gentiles (graeci et romani), qui tamen propter odium et contemptum, quo in Judaeos

ferebantur, et mancam rerum orientalium cognitionem caute sunt adhibendi.

Cf. J. Reiskii Diss. de scriptorum romanorum judaicam circa historiam falsis narratiunculis. Wolfenbüttelae 1691. — F. C. Meier *Judaica seu veterum scriptorum profanorum de rebus judaicis fragmenta*. Jenae 1832 (op. inopl.). — Ch. J. Schmittthener *De rebus judaicis quaecumque prodiderunt ethnici scriptores graeci et latini*. Weilburgii 1844.

G Multo majoris utilitatis sunt scriptores illi ecclesiastici, § 11. qui in regionibus orientalibus vixerunt, imprimis s. Hieronymus, quem *Deus ecclesiae suae in exponendis sacris scripturis doctorem maximum providere dignatus est* (Miss. rom. 30. Sept.), nec non itineraria peregrinantium, qui recentiori aevo terras illas lustrarunt et indolem earum ac mores, ritus et consuetudines incolarum scriptis mandarunt. Sunt quidem hi omnes testes de rebus multo recentioribus: at quum Orientales non sint novitatum amantes et antiquis inhaereant, plerumque antiquissima constanter retinuerunt, quibus ipsis sacris scripturis lux affunditur. Quum autem nihilominus non pauca quoque tot saeculorum decursu mutata fuerint, cavendum est, ne recentiora antiquitati tribuantur. Denique distinguenda sunt illa, quae hi auctores ipsi viderunt et observarunt, ab his, quae duntaxat conjiciunt; in illis enim sunt testes, in his vero iudiciis sibi munus sumunt, quod unicuique nostrum competit.

Cf. R. Röhricht *Bibliotheca geographica Palaestinae* (Chronologisches Verzeichnis der auf die Geographie des heiligen Landes bezüglichen Literatur von 333—1878) Berlin 1890. Recentissima peregrinantium itineraria recensentur in ephemeride societatis germanicae a Palaestina nuncupatae sub titulo „Literaturübersichten.“ Quidquid ex itinerum descriptionibus ad illustrandas antiquitates biblicas inservire potest, collegerunt Th. Harmer (non, ut interpres germanicus nomen scripsit, *Harmar*) *Beobachtungen über den Orient aus Reisebeschreibungen zur Aufklärung der heiligen Schrift*. Aus dem Englischen mit Anmerkungen von J. E. Faber. 3 tom. Hamburg 1772—75. Nov. ed. angl. Londini 1816. — A. Th. Hartmann *Aufklärungen über Asien für Bibelforscher*. Oldenburg 1806—07. — E. F. K. Rosenmüller *Das alte und neue Morgenland oder Erläuterungen der heiligen Schrift aus der natürlichen Beschaffenheit, den Sagen, Sitten und Gebräuchen des Morgenlandes*. 6 tom. Leipzig 1817—20. — Cf. etiam J. Simonis *Dissert. de itinerariorum orientalium usu in philologia sacra, antiquitatibus biblicis et historia ecclesiastica*. Halae 1762.

H Denique antiquitatum biblicarum studioso saepe juvat eos con- § 12. sulere scriptores, qui erudite in sacros libros, praesertim historicos, commentati sunt, aut qui universam archaeologiam biblicam vel quasdam ejus partes docte illustrarunt.

§ 13. V. Primas archaeologiae biblicae lineas ducturi, ad antiqua populi
a Deo electi instituta sacra et socialia respicere necesse est; haec
enim illarum rerum antiquarum, quae de eo in bibliis occurrunt vel
attinguntur, planum conspectum dare possunt. In duas igitur partes
opus nostrum dispertimus, quarum prima de antiquitatibus sacris
et secunda de antiquitatibus socialibus agit.

Antiquitates sic dictae patriarchales huc non spectant, nisi
facem praeferant subsequentibus temporibus, nec ritus Judaeorum recen-
tioris aetatis, nisi lucem antiquiori aevo tribuant.

Pars prima.

Antiquitates sacrae.

Per Hebraeorum antiquitates sacras latiori sensu acceptas intelliguntur ea omnia, quae spectant ad religionis mosaicae historiam, dogmata, praecepta moralia et instituta divinitus lata. Sensu strictiori vero sub eo nomine ea tantum veniunt, quae pertinent ad exteriorem cultus mosaici formam quaeque ad quatuor capita revocari possunt, sc. ad loca cultui sacro destinata, ad ministros illum observantes, ad tempora eidem sacrata et ad cultum ipsum. De his tantum in hac prima archaeologiae parte agemus.

Sectio prima.

Loca sacra.

Caput I. Tentorium mosaicum.

Subsidia literaria. — Plures monographiae in Bl. Ugolini Thes. VIII et IX, specialiter B. Conradi De generali tabernaculi mosaici structura et figura. Offenbachii 1712. — S. van Til Commentarius de tabernaculo Moysis. Dordrecti 1714. — B. Lamy De tabernaculo foederis, de sancta civitate Jerusalem et de templo ejus ll. VII. Parisiis 1720. — J. G. Tympe Tabernaculum e monumentis mosaicis descriptum. Jenae 1731. — S. Rau De iis, quae ex Arabia in usum tabernaculi fuerunt petita. Ultrajecti 1753. Denuo edit. a J. M. Schröckh Lipsiae 1755. — F. Friederich Symbolik der mosaischen Stiftshütte. Leipzig 1841. — J. H. Kurtz Beiträge zur Symbolik des alttestamentlichen Cultus. I: Die Cultusstätte. Berlin 1851. — A. H. H. Kamphausen Bemerkungen über die Stiftshütte (St Kr 1858. I, p. 97—121. 1859. I, p. 110—120). — W. Neumann Die Stiftshütte in Bild und Wort. Gotha 1861. — Ch. J. Riggenbach Die

mosaische Stiftshütte. Ed. II. Basel 1867. — G. Karch Die mosaische Stiftshütte als Abbild des Himmels in den acht Seligkeiten nach den vier Gesetzen des Sabbat- und Jubeljahres dargelegt. 4 tom. Würzburg 1876. — O. Wolff Der Tempel von Jerusalem und seine Maasse. Graz 1887 (p. 5—14). — C. Schick Die Stiftshütte, der Tempel in Jerusalem und der Tempelplatz der Jetztzeit. Berlin 1896 (p. 6—51). — A. v. Gall Altisraelitische Kultstätten. Giessen 1898. — D. Joseph Stiftshütte, Tempel- und Synagogenbauten. Berlin 1902.

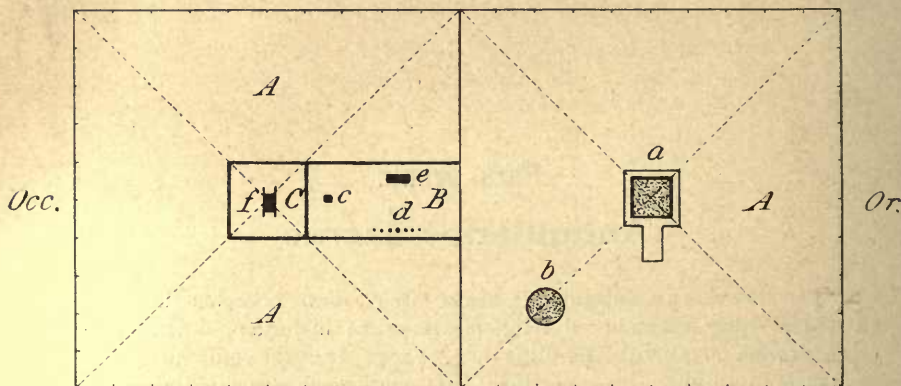

Fig. 1. Delineatio tentorii mosaici.

A = Atrium. *B* = Sanctuarium. *C* = Sanctissimum.

a = Altare holocaustorum. *b* = Labrum aeneum. *c* = Altare thymiamatis.

d = Candelabrum aureum. *e* = Mensa sacra. *f* = Arca foederis.

§ 14. I. Simplici patriarcharum vitae correspondebat etiam simplex cultus
Tento- divinus. Siquidem interno religionis sensu movebantur, hanc suam
rium pietatem externo modo exprimebant, erigentes altaria, Deum invocantes
sacrum eique sacrificia offerentes ¹⁾. Israelitis in Aegypto degentibus nulla
erant loca cultui sacro destinata nullaue altaria (cf. Ex 8, 26). In-
stitutâ autem theocratâ Jahve locum certum ad cultum debitum sibi
reddendum excitari jussit, quem, donec quietas sedes daret Israelitis,
teplum portatile ²⁾ seu tentorium sacrum esse voluit, con-
structum secundum exemplar Moysi in monte Sinai ostensum (Ex 25,
40; 26, 30. Act 7, 44. Hbr 8, 5 ³⁾). In hoc tentorio, cujus singulae
partes Ex cc. 25—27. 36—38 et 40 (cf. Jos. antt. III, 6) describuntur,
divinus cultus celebratus est toto tempore peregrinationis Israelitarum
per desertum, atque etiam occupatâ terrâ Canaan usque ad annum
undecimum regni Salomonis, quum templum ab ipso exstructum dedi-
catum est.

¹⁾ Ante Moysen aedes sacras aut templa fuisse haud constat, nisi apud Aegyptios*); immo inter antiquas gentes nonnullae ea exstruere nefas duxerunt, quod majestati infiniti numinis indignum reputabatur eam parietibus includere velle. Primus Noachus altare (מִזְבֵּחַ quasi *sacrificatorium* LXX θυσιαστήριον) aedificasse memoratur, quum ex arca egrederetur (Gn 8, 20). Probabile tamen est, altaria jam antea erecta fuisse, quum ab initio Cain et Abel sacrificia obtulerint (Gn 4, 3 s. cf. Pseudojonath. Gn. 9, 20; 22, 9). Antiqui patriarchae altaria iis praesertim in locis exstruxerunt, ubi Deus ipsis apparuerat (Abrahamus Gn 12, 7; 13, 4. Jacobus Gn 26, 25; 35, 1. 3. 7); alias etiam sub umbra frondosarum arborum (Abrahamus nemus plantavit Gn 21, 33. idem sub quercu [Vulg. *convallē*]) altaria erexit Gn 12, 6 s; 13, 18) atque in collibus et montibus (Abrahamus Gn 22, 9. Jacobus Gn 31, 54). Nonnunquam saxa quaedam rudiora (מַצֵּבֹת) erexerunt, quae non imagines habuerunt summi numinis, sed peculiarium ejus beneficiorum perpetua quaedam monumenta; ea interdum oleo supra effuso factoque libamine distinxerunt (Jacobus Gn 28, 18. 22; 31, 13; 35, 14)**).

²⁾ Philo De vita Moysis l. 3. opp. ed. Th. Mangey II, p. 146: ἱσθὼν φορητόν. Jos. antt. III, 6, 1: ναὸς μεταφερόμενος καὶ συμπερινοστών. August. De civ. Dei XV, 2, 4: (Tentorium) erat in itinere populi Dei velut templum ambulatorium.

³⁾ Verisimile est, quod jam Hebraeorum quidam statuerunt et interpretes catholici quoque communiter agnoscunt, Israelitas ante pretiosum illud tentorium, quod Deus exstrui jusserat, habuisse aliud tentorium conventus (מִשְׁכַּן אֱלֹהִים Ex 33, 7. Vulg. minus recte *tabernaculum foederis*) et intra illud מִשְׁכַּן (Ex 16, 34. Vulg. male *tabernaculum*), quo se homines Jahven consulti, nequaquam vero ad sacra publica celebranda, reciperent. Hoc tentorium Moyses in signum ablatae per superstitiosum vituli cultum e medio populi divinae praesentiae extra castra transtulit (Ex 33, 7—11). Cf. F. v. Hummelauer Das vormosaische Priestertum in Israel. Freiburg 1899. p. 1—8.

Apud modernos rationalistas invaluit opinio, tentorium sacrum ante templum salomoneum exstitisse nullum, sed ad imitationem templi confictum esse ab auctore posterioris aetatis, qui demonstrare conaretur, religionem Hebraeorum eandem et ante et post exstructum templum fuisse. Eorum argumenta vero sunt mere negativa et facile refutari possunt.

* Aegyptios jam inde ab antiquissimis temporibus templa habuisse, est indubium, quum inter populos antiquos primi fuerint, qui diis suis habitationes exstruxerunt, ut Herod. II, 4 testatur.

** Unde probabiliter explicandus est usus lapidum unctione consecratorum, qui jam antiquissimis temporibus apud Orientales (praecipue in idololatria phoenico-syriaca) vixit, a quibus postea ad Graecos et Romanos transiit. Phoenices istos lapides βωμολίθια vocabant (quod nomen forsitan e בִּיתֵי אֱלֹהִים Gn 28, 19 ortum est) eosque a numine insideri credebant, a quo eos aliquando moveri dictabant. Cf. J. J. Bellermann Über die alte Sitte Steine zu salben und deren Ursprung. Erfurt 1793. — Grimmel De lapidum cultu. Marburgi 1853.

§ 15. II. Constabat hoc tentorium ex atrio et tabernaculo proprie dicto.

Atrium אַטְרִיּוֹן LXX ἀβλή), quod tabernaculum circumdabat, erat spatium subdiale, 100 cubitos longum et 50 latum i. e. spatium 5000 cubitorum quadratorum. Cingebatur 60 columnis (עֶמֶדִּים), 5 cubitos altis, quae, procul dubio e lignis acaciaram (אֲצִיָּה LXX ξόλα ἄκανθα = *ligna imputrabilia*) ¹⁾ concinnatae ac basibus (בָּתֵּימֵן) aeneis et capitellis argento obductis instructae, aequali spatio (5 cubitorum Phil. De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 149) a se invicem distabant, et quidem vicinae in latere meridionali et aquilonari, denae in orientali ²⁾. In his columnis e paxillis (בָּרִי) argenteis vela seu cortinae (קַלְעֵי) e bysso retorta (שֵׁשׁ וְזָרָה vide § 176) suspendebantur. E plaga orientali erat introitus, 20 cubitos patens, in quo quatuor ³⁾ columnae portam constituebant, cui appendebatur velum (דָּפָף LXX κάλυμμα), ex hyacintho et purpura, cocco et bysso contextum (רֶקֶם אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים opus versicolori ornatu contextentis), quod, ut ingressus pateret, attollebatur. (Ex 27, 9—18; 38, 9—19).

¹⁾ אֲצִיָּה *acacia* i. e. *acacia vera* (*Acacia tortilis Hayne, A. Seyal Delile, A. nilotica Delile*), ab arbore, quam nos *acaciam* appellare solemus, plane diversa; haec enim est *Robinia pseudoacacia*. Cf. Hieronym. comm. in Joël 3, 18, MPL 25, 986: *Est genus arboris in eremo, spinæ albae simile, colore et foliis, non magnitudine. Alioquin tam grandes arbores sunt, ut latissima ex illis tabulata caedantur, lignumque fortissimum est et incredibilis levitatis ac pulchritudinis.* Cf. etiam ejusd. comm. in Js 41, 17 ss. in Mich 6, 3 ss. MPL 24, 417; 25, 1207 s. Plin. Hist. nat. XVIII, 9.

Columnas atrii *lineas* fuisse, ex collatis locis Ex 27, 10; 38, 31 colligere licet. Errat igitur Josephus antt. III, 6, 2 illas ex aere (κάμακας χαλκίας) fuisse dicens. Fallitur quoque Philo, qui has columnas e ligno *cedrino* factas fuisse putat (De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 149). Idem etiam tabernaculi tabulas ex cedro constructas fuisse asserit; putat enim אֲצִיָּה esse *cedrum*.

²⁾ Philo l. c.: σύμπαντας ἐξήκοντα . . . εἰς μὲν τὸ μῆκος τετραράκοντα, πρὸς δὲ τὸ εὖρος εἴκοσι, καὶ ἑκάτερα μέρη τοὺς ἡμίσεις. Contra alii tantum 56 columnas assumunt. Cf. St K 1884, II, p. 366.

³⁾ Rectius *quinque* columnae introitum constituebant; nam sacer textus singulis columnis quinque longitudinis veli cubitos attribuit.

Nota. — Atrii pars introitui propinquior patebat omnibus Israelitis orantibus et sacrificantibus (*atrium Israelitarum*); pars reliqua cedebat solis sacerdotibus et levitis (*atrium sacerdotum*).

§ 16. III. A In medio lateris occidentalis atrii erat tabernaculum proprie dictum, quadratum oblongum, undique coopertum, ab occidente in orientem 30 cubitos longum, ab aquilone in austrum 10 cubitos latum (Jos. antt. III, 6, 3. Phil. De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 148). Parietes ejus compositi erant ex 48 tabulis (קַרְפֵּי), quae e ligno aca-

Taber-
nacu-
lum

ciarum, longitudine 10 cubitorum et latitudine $1\frac{1}{2}$ cubiti (atque ex mente Josephi l. c. quatuor digitorum, juxta rabbinos vero unius cubiti crassitudine) paratae laminisque aureis obductae, basibus argenteis innitebantur ¹⁾ ac quinque vectibus (דָּרִיחִים) deauratis (per annulos, tabulis inhaerentes, transmissis) jungebantur ²⁾. Harum tabularum vicenae erant in plaga septentrionali et meridionali atque octo, e quibus duae semicubitales in angulis ³⁾, versus occidentem. (Ex 26, 15—30; 36, 20—34). Ad orientem, ubi *ingressus* patebat, erant quinque columnae deauratae, capitibus aureis et basibus aeneis instructae, e quibus velum (דָּרִיחִים LXX ἐπισπαστρον, Jos. φάρσος), quadruplici colore contextum, aureis uncinis dependebat (Ex 26, 36 s; 36, 36 s.).

¹⁾ Singulis tabulis binae bases pro duobus earum cardinibus comparatae erant.

²⁾ Duo vectes ab una et duo alii ab altera parietis extremitate profecti ad medium fortasse tantum parietem pertingebant; vectis medius vero (per medias tabulas transiens) per totam parietis latitudinem trajiciebatur, ita ut singulae tabulae trinis vectibus conjungerentur.

Ex sententia C. Schick op. cit. p. 21 s. singulae tabulae foris conjungebantur quinque vectibus in qualibet parte; vectis medius (*alius* Ex 36, 33) vero, 40 cubitos longus, immittebatur circulari, in quos tria tigna versatilia (super tabulas angulares in parte occidentali, super velum sanctissimi et super primas tabulas in parte orientali inserta) desinebant, et fastigium tecti constituerebat.

³⁾ Multae et variae sunt eruditorum de compositione harum tabularum sententiae, quas recenset et discutit Ch. J. Riggenbach op. cit. p. 23 ss. Teste C. Schick op. cit. p. 20 s. tabulae angulares e trabibus constabant duabus seu geminis (דָּרִיחִים Ex 26, 24), quae insuper duobus tignis versatilibus in circulos desinentibus conjungebantur.

B Tabernaculum tegebatur quatuor operimentis, quorum *pri-* § 17.
mum seu intimum, 40 cubitos longum et 28 latum, e bysso mira arte, Operi-
quadruplici colore, elaboratum et imaginibus cherubinatorum ornatum *menta*
(מִשְׁכַּח חֹשֶׁת *opus polymitarii*), compositum erat 10 cortinis (וִרְיֹת),
28 cubitos longis et 4 latis, quae mediantibus 50 aureis uncinulis
(קְרָסִים) et 2×50 ansulis (לִלְאֵת) hyacinthinis ita cohaerebant, ut duo
majora quinarum cortinarum tapeta, sibi mutuo occurrentia super velum
sanctissimi, constituerent. In latere septentrionali et meridionali fere
cubito a terra distabat, in plaga occidentali vero terram attingebat.
Ex nonnullorum sententia conspiciebatur intrinsecus tantum in ipso
tabernaculo (hinc strictissime מִשְׁכַּח tabernaculum dicitur), quod
tamen alii non admittunt. *Secundum* operimentum, אֶסֶל tentorium
dictum, 33 cubitos longum et 30 latum, compositum erat 11 sagis
vel stragulis cilicinis, 30 cubitos longis et 4 latis, quae iterum in duas

maiores partes, 5 et 6 sagis constantes, ansulis aeneisque uncinis jungebantur. Undique fere terram attingebat et in fronte tabernaculi replicanda erat (instar fastigii et porticus, ut non inepte suggerit. Jos. antt. III, 6, 4). *Tertium* operimentum pellibus arietum rubro colore illitis (מַעֲרָמִים עִוְרוֹת אֵילִים, bene LXX δέρματα κριῶν ἡρυθροδανώμενα) et *quartum* pellibus פְּתִיחַ ¹⁾ compositum erat. Eorum magnitudo in sacra scriptura non traditur. Utrumque תְּגֻמָּתָהּ *tegumentum* appellatur. (Ex 26, 1—14; 36, 8—19) ²⁾. Operimenta haec, uti et vela atrii, figebantur ope funiculorum (מִיֶּרֶיִם), qui ad paxillos (יָדוֹת) fusticatione solidatos alligabantur (Ex 27, 19; 35, 18; 38, 20. 31; 39, 40).

¹⁾ Veteres interpretes שֶׁחַח corii *colorem* interpretati sunt. LXX δέρματα ἰανθίνονα (cf. Jos. antt. III, 6, 1), Aquila et Symmachus ἰανθίνα, Hieronymus *pelles janthinas*, Chaldaeus et Syrus *rubro*, Samaritanus et Saadias vero *nigro* colore tineta coria intelligunt. Contra talmudistae שֶׁחַח *animal* viverrae simile significare putant (Gem. Schabbath c. 2. fol. 28, 1). F. Delitzsch Prolegomena eines neuen hebr.-aram. Wörterbuches zum A.T. Leipzig 1886. p. 77 s. A. Šanda in ZkTh 1902 XXVI, p. 207 alique plures ex assyriaco *tachschu* vervecem esse intelligendum contendunt. Quidam ex lingua arabica (*tuchas*) petunt significationem delphini seu alicujus animalis delphino affinis suggeruntque trichechum manatum (*Duiong, Halicore*), qui in mari rubro abundat et e ejus pelle calcei (cf. Ez 16, 10), tentoria et scuta conficiuntur. Alii denique genus corii subtile et elegans exponunt. In hac sententiarum varietate tutius erit, veterum auctoritati acquiescere et שֶׁחַח pro *coloris* nomine habere.

²⁾ Docente C. Schick op. cit. operimentum primum constituebat tectum rectangulum formabatque umbraculum 5 cubitos latum, quod tabernaculum in qualibet parte circumdabat (p. 25 s.). Secundum operimentum illud infimum totum tegebat et custodiebat (p. 28 s.). Tertium et quartum eum in finem confecta erant, ut duo priora operimenta tegerent ac totum tabernaculum ab injuriis tempestatis custodirent; hinc undique ad terram usque pertingebant (p. 29 s.).

§ 18. *C* Divisum erat tabernaculum in duo conclavia. Primum conclave, Divisio simpliciter sanctuarium (תֵּבַח LXX τὸ ἅγιον, Hbr 9, 26 σκηνὴ ἡ πρῶτη) dictum, 20 cubitos longum ac 10 latum et altum, ab intimo, tabernaculi quod cubus 10 cubitorum erat et sanctum sanctorum seu sanctissimum (תֵּבַח תְּבַח־שָׁנִים LXX τὸ ἅγιον τῶν ἁγίων, Hbr 9, 37 ἅγια ἁγίων, σκηνὴ ἡ δευτέρα, Ps 28, 2 דְּבַר = pars postica, hinc Jos. et Phil. τὸ ἔσθρον) nuncupabatur, per *velum* (תְּרָפֶה LXX καταπέτασμα, plenius תְּרָפֶה הַמִּקְשֶׁה Ex 35, 12), magna arte, quadruplici colore, contextum imaginibusque cherubinorum distinctum, separatum erat. Velum hoc aureis uncinis e quatuor columnis auro obductis, quae basibus argenteis instructae erant, pendebat. (Ex 26, 31—33; 36, 35 s.).

IV. *A* In atrio, ante ostium tabernaculi (Ex 40, 29. Phil. De § 19. vita Moysis l. 3. opp. II, p. 149: τῶν εἰσόδων τῆς σκηνης ἄνταρ, Jos. Vasa antt. III, 6, 8: πρὸς τῆς σκηνης), stabat altare sacrificiis offerendis atrii destinatum, a nobilissima eorum specie altare holocaustorum (מִזְבֵּחַ הָעֹלָה et simpliciter מִזְבֵּחַ) et in oppositione altaris interioris exterius (מִזְבֵּחַ הָעֵצִים) dictum, 3 cubitos altum, 5 longum et latum, lignis acaciarum constructum, laminis aereis obductum (hinc et מִזְבֵּחַ הַנְּחֹשֶׁת altare aeneum audit Ex 38, 30; 39, 39), intus cavum (מְבִיחַ) terrā implendum (unde et מִזְבֵּחַ אֲדָמָה altare terreum dicitur Ex 20, 24), superne apertum cum cratere superposito, per quem cineres et favilla deciderent. Medium altaris circumdabat ambitus (מַסָּב), satis latus, ut in eo versantes ministri obirent munia sua. Subter ambitum altare aeneo opere reticulato (מַסָּב מְעֻשֶׂה נְחֹשֶׁת) instructum erat. Quatuor hujus reticulæ extremitatibus affixi erant annuli (טַבָּעִיּוֹת) aenei, quibus duo vectes (בָּרִים) lignei aereque obducti immittebantur, ut altare comode portari posset in itinere. Quatuor altaris anguli superius eminebant instar cornuum ¹⁾. (Ex 27, 1—8; 38, 1—7). Quando carnes sacrificales altari imponendae erant, sacerdotes non ascendebant per gradus, verum per planum inclinatum ex terrā aggestum (in parte meridionali) ad omne indecorum praecavendum (Ex 20, 26) ²⁾.

¹⁾ Cornua (קַרְנֵי) haec, quae amplectabantur rei asylum quaerentes (I Rg 1, 50; 2, 28), erant altaris pars sanctissima. Hinc cornuum nomen quandoque ipsum altare designat (Am 3, 14. Ps 118, 27). Praecipuus eorum usus fuit, ut sanguis sacrificiorum piacularium iis aspergeretur vel illiniretur (Ex 29, 12. Lv 4, 25. 30. 34).

²⁾ Instrumenta altaris usui inservientia (כֵּלֵי הַמִּזְבֵּחַ dicta) enumerantur quinque: *urnae* (סִרֹּת) ad deportandos cineres*), *palae* (יָעִים) ad cineres colligendos, *pelves* (מִזְבְּקוֹת) ad excipiendum et spargendum sanguinem, *fuscinae* (מִזְלָנוֹת) ad vertendas in igne partes victimarum, denique *batilla* (מַחֲרִיֹּת) seu prunarum receptacula, quae omnia ex aere parata erant (Ex 27, 3; 38, 3. Nm 4, 14). Huc quoque pertinent *cultri mactatorii* (מִזְבְּרֹת Ir 52, 18. alias מַחֲלָשִׁים dicti).

Nota. — *Ignis* hujus altaris, a Deo occasione primi sacrificii ab Aarone oblatus per miraculum excitatus (Lv 9, 24), continuo a sacerdotibus erat nutriendus (Lv 6, 6. Jos. bj. II, 17, 6), nec licebat alium ignem in sacra liturgia adhibere (Lv 10, 1 s. Nm 3, 4; 26, 61). Ulteriora ejus fata narrantur II Mcc 1, 19 ss. Cf. J. Buxtorf Historia ignis sacri (in *Bl. Ugolini* Thes. X, p. 420 ss.).

B Inter hoc altare et tabernaculum, aliquantum versus meridiem, § 20. erat labrum (מִזְבֵּחַ לֶחָדָם LXX λουτήρ, Jos. antt. III, 6, 2 περιβάντηριον =

*) Ad orientalem altaris plagam erat locus cinerum (Lv 1, 16; 6, 3).

aspersorium), quod una cum basi (יָד) sua e speculis (מַרְאִיתִים) ¹⁾, quae mulieres ad ostium tabernaculi excubantes obtulerant, (formā rotundā?) fusum erat; unde et יָדוֹת לַיָּדָיִם labrum aeneum audit. *Ex* (non *in*) hoc labro sacerdotes, functiones sacras obituri, manus pedesque lavabant, quem in finem probabiliter epistomiis quibusdam instructum erat. (*Ex* 30, 18—21; 38, 8) ²⁾.

¹⁾ יָד ante מַרְאִיתִים per יָד *ex* exponendum est, quomodo eadem praepositio usurpatur quoque *Lv* 8, 32 (coll. 7, 17) et *Lv* 14, 18 (coll. v. 29). Recte igitur מַרְאִיתִים LXX verterunt ἐκ τῶν κατόπτρων. Cf. Phil. De migratione Abrahami opp. I, p. 451. De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 156.

²⁾ Qua ratione labrum portaretur, sacer textus non meminit. LXX ad *Nm* 4, 14 adjacerunt (ex pentateucho samaritano): Καὶ λήφονταί ἱμάτιον πορφυροῦν καὶ συγκαλήψουσι τὸν λουτήρα καὶ τὴν βάσιν αὐτοῦ καὶ ἐμβαλοῦσιν αὐτὰ εἰς κάλυμμα δερμάτινον ὁκινίδιον καὶ ἐπιθήσουσι ἐπὶ ἀναφορεῖς (= *super gestato*).

§ 21. V. In sanctuario erat *A* ad latus septentrionale (*Ex* 26, 35; Vasa 40, 22. Phil. De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 151: πρὸς τοῖς βορραιοῖς) seu ad dexteram ingredientis (siquidem ingressus a parte orientis erat) mensa panum propositionis (מִזְבֵּחַ הַלֶּחֶם *Ex* 25, 23; 37, 10. מִזְבֵּחַ הַלֶּחֶם *Nm* 4, 7. מִזְבֵּחַ הַלֶּחֶם *Lv* 26, 4. tempore posteriore מִזְבֵּחַ הַלֶּחֶם *I Ch* 28, 16. *II Ch* 29, 18. LXX ἡ τράπεζα τῆς προθέσεως), lignis acaciarum auro obductis constructa, 2 cubitos longa, 1 cubitum latum, 1½ cubitos alta, cum quatuor pedibus totidemque annulis, quibus vectes lignei deaurati inserebantur ad mensam de loco in locum transferendam. Tabulam superiorem ex omni parte ambiebat limbus (זָוֵה) aureus, ultra designatam longitudinem et latitudinem aliquantum protensus, artificiosis incisus et emblematis ornatus, et infra tabulam, ex nonnullorum opinione ad inferiorem pedum partem, erat cingulum (מִצְבֵּאֵת) palmare, itidem limbo cinctum. (*Ex* 25, 23—28; 37, 10—15) ¹⁾.

Huic mensae imponendi erant duodecim panes (לֶחֶם) azymi (*Jos.* antt. III, 6, 6, 10, 7. Phil. De congressu quaerendae eruditionis gratia opp. I, p. 543. *Msch.* Menachoth 5, 1), singuli in forma plana ex binis decimis ephae similiae triticeae (לֶחֶם חֲמִישִׁים *Ex* 29, 2. καθάρων πάντο τὸ ἄλευρον *Jos.* antt. III, 6, 6) confecti ²⁾. Seni utrimque, ture lucidissimo et, ut LXX ad *Lv* 24, 7 addunt, sale conspersi (*Phil.* de vita Moysis l. 3. opp. II, p. 151: ἐφ' ἧς ἄρτοι καὶ ἄλς cf. De vita contemplativa ib. p. 483. De animalibus sacrificio idoneis ib. p. 239), disponebantur ibique per sex dies usque ad sabbatum relinquebantur et, novis apposis, usui sacerdotum inserviebant, dum tus desuper positum adolebatur. (*Lv* 24, 5—9. *Ex* 25, 30) ³⁾.

¹⁾ Mensae hujus usui destinata erant quatuor vasa aurea (Ex 25, 29 LXX v. 28. Ex 37, 16 LXX 38, 12. Nm 4, 7): *lances* (לָנֶסֶת LXX τροβλία) seu vascula planiora, in quibus panes sacri, ne frangerentur, mensae imponendi erant; *acerrae* (כַּיִּית LXX θύσσαι) seu vascula concava, turi ferendo et adolendo apta, qualia duo erant (δύο φιάλαι χρύσειαι Jos. antt. III. 6, 6. cf. Msch. Menachoth 11, 7. 8. Joma 2, 5); *phialae* (חֲפָזִית LXX σπονδία), vasa superius lata et inferius angusta, in quibus vinum libabatur; *paterae* (חֲנִיכִית LXX κύβατοι), quibus vinum hauriebatur. Cf. etiam Phil. Quis rerum divinarum heres opp. I, p. 504. Jos. bj. I, 7, 6.

²⁾ Panes hi vocantur *panes faciei* (לֶחֶם הַפָּנִים LXX ἄρτοι ἐνώπιον, ἄρτοι τοῦ προσώπου Ex 25, 30; 35, 13; 39, 36), *panis perpetuus* (לֶחֶם הַתָּמִיד Nm 4, 7. cf. LXX et Vulg.), in libris recentioribus *panes propositionis* (לֶחֶם הַמִּנְחָה [cf. מִנְחָה Lv 24, 6] I Ch 9, 32. Neh 10, 34. ἄρτοι τῆς προθέσεως I Ch 1. c. Mt 12, 4. Lc 6, 4. ἄρτοι τῆς προσηφοῦσας I Rg 7, 48), quia erant continuo coram facie seu throno Jahvae (לִפְנֵי יְהוָה) dispositi; hinc a Jos. antt. VIII, 3, 7 ἄρτοι τοῦ θρόνου (cf. לֶחֶם קֹדֶשׁ panis sacer I Sm 21, 5) dicuntur.

³⁾ Non desunt, qui una cum panibus mensae sacrae etiam libamina imposita fuisse existiment. Sed haec opinio constanti Judaeorum traditioni obstat, neque ullum in sacra scriptura habet fundamentum.

Nota. — Similes sacrae mensae apud alias quoque gentes usitatae fuerunt, uti ex nonnullis VT locis apparet (Is 25, 11. Jr 7, 18; 44, 17. Dn 14, 13). Jos. antt. III, 6, 6 mensam panum propositionis confert cum mensis Delphicis.

B Ad meridiem seu sinistram ingredientis positum erat candelabrum § 22. labrum (מְנוֹרָה) ex auro purissimo (hinc מְנוֹרָה הַזָּהָב candellabrum mundum dictum Ex 31, 8; 39, 37. Lv 24, 4) pondere unius talenti (Ex 25, 39; 37, 24). Omnes ejus partes opere tornatili (מְקֻשָּׁה) elaboratae erant. Insistebat basi (יָסֵד), teste Gem. Menachoth fol. 28, 2 pedibus instructae, ex qua stipes seu hastile (קֶנֶד) lineâ rectâ in altum surgebat. Utrinque, aequalibus distantiiis, tres rami lineâ incurvâ procurrebant in eandem cum stipite altitudinem. Stipes (quadruplici in loco) et rami (triplici in loco) ornati erant variis tuberibus sive nodis ex auro caelatis, qui formam calicum amygdaloidum (גִּבְעִים מְשֻׁקָּרִים), sphaerularum (כַּפְתָּרִים) et florum (פְּרָחִים) referebant et hoc ordine dispositi fuisse videntur, ut primum infra calix appareret, deinde sphaerula, denique flos. Septem extremitates totidem portabant lampades (לָדָה) aureas, mobiles, purissimo olivarum oleo (שֶׁמֶן זַיִת) implendas, quas sacerdos vespere accendebat et mane exstinguebat (Ex 27, 21; 30, 7 s. Lv 24, 3. I Sm 3, 3. II Ch 13, 11) ¹⁾. Omnia candelabri utensilia, uti emunctoria (מִלְחָחִים), repositoria emunctionum (מַחְתִּיחַ Vulg. *ubi, quae emuncta sunt, exstinguantur*) et vasa olei (כֵּלֵי שֶׁמֶן Nm 4, 9) erant

aurea ²⁾ (Ex 25, 31—39; 37, 17—24. Nm 8, 2—4. Cf. M. Krüger Der siebenarmige Leuchter. ThQ 1857. p. 238—61).

¹⁾ Ergo illud נר נר *perpetuo* Ex 27, 20 idem est atque „omni tempore debito.“ Josephus quidem antt. III, 8, 3 asserit, sacerdotem mane exstinxisse quatuor lucernas et permisisse tres reliquas ardere, vespere vero rursum quatuor, quas mane exstinxerat, accendisse, ita ut omnes septem lucerent per noctem: ὧν (τῶν λόγγων) τοὺς μὲν τρεῖς ἐπὶ τῇ ἑραῇ λυχνία φέγγειν ἔδει τῷ θεῷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν, τοὺς δὲ λοιποὺς περὶ τὴν ἐσπέραν ἄπτοντας *). Hoc vero non prorsus certum est; Josephus enim non vidit tabernaculum mosaicum, sed templum herodianum.

Per diem sanctuarium recipiebat lumen solis, aut submoto velo, dum sacerdotes ingrediebantur, aut (teste Jos. antt. III, 6, 4) per spatium, quo velum a terra distabat.

²⁾ Dimensiones candelabri nullibi in sacra scriptura leguntur. Rabbinici indicant tres cubitos altitudinis et duos latitudinis (Gem. Menachoth fol. 28, 2).

§ 23. C In medio sanctuarii, ante velum sanctissimi (Ex 30, 6; 40, 24) ¹⁾, erat altare thymiamatis (זבֿח־עֹלָה Ex 30, 1. זבֿח־עֹלָה Lv 4, 7. LXX θυσιαστήριον θυμιάματος, apud Jos. etiam θυμιατήριον), e lignis acaciarum constructum, 2 cubitos altum, 1 longum et latum, in quatuor angulis ornatum cornibus et totum laminis aureis obductum; quare et זבֿח־עֹלָה altare aureum (Ex 39, 38; 40, 5. 26. Nm 4, 11) atque altari victimarum oppositum זבֿח־עֹלָה altare interior vocatur. Superficies (²⁾ ejus limbo seu coronâ (קַרְנֵי) aureâ erat cincta et ad duo latera, aequali distantia, gemini annuli aurei affixi erant, per quos perticae auro obductae mittebantur ad altare commode portandum. (Ex 30, 1—6; 37, 25—28) ²⁾.

¹⁾ Altare thymiamatis fuisse *extra* sanctissimum patet quoque ex loco Ex 30, 20 qui insinuat, simplices etiam sacerdotes, quibus nefas erat sanctum sanctorum ingredi, ad illud accessisse. Idipsum testatur Josephus antt. III, 6, 8. Errant igitur Origenes Hom. 9. in Ex. n. 3. Hom. 9. in Lv. n. 9. MPG 12, 364. 521. Augustinus Quaestt. in Heptateuch. l. 2. qu. 133. et 136. MPL 34, 641 s. 643 et alii, qui illud *intra* sanctissimum fuisse contendunt.

Quod Hbr. 9, 3 s. dicitur σκηνή ή λεγομένη άγιών χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, id non ad altare thymiamatis refertur, sed ad *thuribulum* (זבֿח־עֹלָה), quod teste Lv 16, 12 pontifex secum in sanctissimum ferebat**), nisi quis dicere malit, apostolum considerare altare thymiamatis tamquam aliquid cum sancto sanctorum unum.

*) Cf. etiam Hecataeum apud Euseb. Praep. evang. IX, 4. MPG 21, 689.

**) Josephus bj. I, 7, 6 plura memorat θυμιατήρια δόλωρσα.

2) In hoc altari quotidie, mane et vespere, instar sacrificii jugis, offerebatur thymiama (תִּמְיָמָה LXX θυμιάμα), arte pigmentarii compositum (תִּמְיָמָה רֹחֵקֶה e quatuor aromatibus (תִּמְיָמָה LXX ἡδύσματα sc. e resina styracis (תִּמְיָמָה LXX et Vulg. στακτή), ungue odorato (תִּמְיָמָה LXX et Vulg. ὄνοξ i. e. testa conchylii in mari rubro et ad litora Arabiae reperti), galbano aromatico (תִּמְיָמָה לְבָנִיָּה LXX χαλβάνη ἡδύσμοσ), quod paratur ex succo plantae cujusdam (ferulae erubescens?) et ture lucidissimo (תִּמְיָמָה לְבָנִיָּה LXX λίβανος διαφανής), quod ex arbore turifera sponte profluit. Ex Sir 24, 15 apparet, ad thymiama alia quoque aromata fuisse adhibita, sc. κιννάμωμον, quod habetur ex libro seu cortice interiore ramorum arboris, quae dicitur *laurus cinnamomum*; ἀσπάλθος ἀρωμάτων i. e., uti Plinius Hist. nat. XII, 24 scribit, spina candida, magnitudine arboris modicae, flore rosae, cujus radix unguentis expetitur; et σύβρνη ἐκλεκτή i. e. resina sponte emanans ex trunco ramisque arboris, quae appellatur *balsamodendron myrrha**). Ceterum thymiama debebat esse *sale conditum* (תִּמְיָמָה), ab omni aliena substantia purum (תִּמְיָמָה) et sanctum (שֶׁבֶט) i. e. soli cultui divino reservatum. (Ex 30, 7 s. 34—38).

Nota. — Videtur in sanctuario asservatum quoque fuisse *cornu olei* (תִּמְיָמָה קֶרֶן), quod Zadokus, pontifex maximus, ex tabernaculo cepisse legitur, ut regem Salomonem ungeret (I Rg 1, 39), nec non *codex*, in quo Samuel jura regni descripserat (I Sm 10, 25).

VI. In sanctissimo, in quod nullus lucis radius penetrabat, asser- §24.
vabatur thesaurus populi israelitici praestantissimus, sc. arca (אֲרֹן) 1), Arca
lignis acaciarum fabricata, 2½ cubitos longa, 1½ lata et alta, intus foederis
et foris auro purissimo obducta et in circuitu ad partem superiorem
coronâ (קֶרֶן) aureâ ornata. In quatuor angulis erant circuli aurei, quibus
inducebantur duo vectes lignei auroque obducti et juxta expressum Dei
mandatum nunquam dimovendi, quorum ope portari posset in itinere.
Arcae impositum erat operculum (תִּכְכֵּי אֲרֹן a תִּכְכֵּי *textit?* hinc Jos. antt.
III, 6, 5 ἐπίθεμα = *superpositum* sc. supra arcam; a תִּכְכֵּי *expiavit*,
unde Hbr. 9, 5 et LXX ubique ἱλαστήριον [bis utramque nominis
etymologiam conjunctim exprimentes verterunt ἱλαστήριον ἐπίθεμα]
Syr. *chusojo* = *propitiatorium* Vulg.) ex auro puro factum, ejusdem
prorsus longitudinis et latitudinis cum arca. Utrumque latus ornabant
duo cherubini (כְּרֻבִּים) 2), vel stantes vel sedentes, ex auro ductili,
facie ad invicem conversâ simulque paululum ad operculum inclinatâ;
alae eorum super operculum expansae erant et formabant thronum
Dei regis (I Sm 4, 4. II Sm 6, 2. II Rg 19, 15. Js 37, 16. Ps 18, 11;
80, 2; 99, 1), ut arca esset ejusdem scabellum (I Ch 28, 2. Ps 99, 5;

* A Judaeis quatuor aromatibus in libro Exodi enumeratis septem alia adduntur (Gem. hieros. Joma fol. 41, 4. cf. J. Buxtorf Lex. c. 2023. Jos. bj. VI, 8, 3).

132, 7. Thr. 2, 1) ³⁾. In arca praeter duas tabulas lapideas, quibus decem leges fundamentales religionis et reipublicae ipsius Dei digito inscriptae erant ⁴⁾ asservabantur vas aureum (תָּבַחֲתָן LXX et Phil. στάμνος χρυσοῦς), mannâ plenum, ad perennem coelestis hujus cibi, Israelitis divinitus in deserto concessi, memoriam conservandam (Ex 16, 33) ⁵⁾ et virga Aaronis, quae floruerat (Nm 17, 23) ⁶⁾. Ad latus arcae (פָּנֵי אֲרֹן) reponebatur autographum pentalogi Moysis seu thorae sensu strictiori, quae probabiliter Dt 6, 1—7, 11 continetur (Dt 31, 26). Super arcam, inter alas cherubinorum apparebat illustre gratiosae praesentiae divinae inter Israelitas symbolum, sc. *nubes* (נֶפֶשׁ, a Judaeis posterioribus נֶפֶשׁ = *inhabitatio* dicta) ⁷⁾, unde summus sacerdos superna hauriebat oracula.

¹⁾ Arca in sacra scriptura variis appellatur nominibus. Dicitur 1° *arca legis* (אֲרֹן הַעֲדוּת LXX κιβωτὸς τοῦ μαρτυρίου, Vulg. *arca testimonii* Ex 25, 22; 26, 33 s; 30, 6. 26; 39, 35; 40, 3. 5. 21. Nm 4, 5; 7, 89. Jos 4, 16), quia continebat tabulas legis (לֶחֶת הַעֲדוּת LXX πλάκες τοῦ μαρτυρίου Vulg. *tabulae testimonii* Ex 31, 18; 32, 15; 34, 29); 2° *arca foederis* seu *testamenti* (אֲרֹן הַבְּרִית LXX et NT κιβωτὸς τῆς διαθήκης Nm 10, 33; 14, 44. Dt. 10, 8; 31, 9. 25 s. Jos 3, 14. II Ch 6, 11. Hbr 9, 4), quia lex, quam asservabat inclusam (לֶחֶת הַבְּרִית LXX πλάκες διαθήκης, αἱ δύο πλάκες τῶν μαρτυρίων, Vulg. *tabulae pacti* seu *foederis* Dt 9, 9. 11. 15), erat testimonium foederis et ipsa arca signum visibile foederis Deum inter et Israelitas initi; 3° *arca Dei* (אֲרֹן יְהוָה LXX κιβωτὸς κυρίου I Sm 4, 6; 5, 3 s; 6, 8. אֲרֹן יְהוָה LXX κιβωτὸς τοῦ θεοῦ I Sm 3, 3; 4, 13. 17 ss. 21 s. II Sm 6, 2 s; 15, 24 s. אֲרֹן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל LXX κιβωτὸς τοῦ θεοῦ Ἰσραὴλ I Sm 5, 7 s. 10 s; 6, 3), quia erat thronus invisibilis deitatis.

²⁾ De forma cherubinorum multa disputant viri eruditi. Pro certo habemus, cherubinos mosaicos arcae impositos, nec non in tabernaculo ac templo depictos, diversâ omnino effigatos fuisse formâ a cherubinis apud Ez 1, 5 ss. (cf. Ape 4, 6—8) descriptis; utrorumque enim discrepat descriptio. Nihil prohibet, quominus formam illis tribuamus humanam; cherubinos enim, ubicunque memorantur, angelos indicare constat; hi vero, quando se conspiciendos prae buerunt, virorum vel adolescentium specie hominibus se sisterunt (Gn 18, 2; 19, 5. Dn 9, 21. Mc 16, 5. Lc 24, 4. Act 1, 10). Hinc cherubinos mosaicos adolescentium alatorum retulisse formam credimus.

Cf. E. Riehm Die Cherubim in der Stiftshütte und im Tempel (St Kr 1871. III, p. 399—457). — L. Reinke Die Cherubim der heiligen Schrift (Beiträge zur Erklärung des alten Testaments. VIII, p. 59—85. Giessen 1872). — J. Nikel Die Lehre des alten Testaments über die Cherubim und Seraphim. Breslau 1890.

³⁾ Is 60, 13 per מְקוֹם רַגְלֵי locum pedum meorum (sc. Dei) integrum templum intelligendum esse videtur.

⁴⁾ Hinc a Philone De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 150 arca vocatur ἀγρεῖον τῶν νόμων (= *receptaculum legis*). Josephus antt. III, 6, 5 et Philo De decem oraculis opp. II, p. 188 singulis tabulis unam tribuunt

pentaden (5+5); alii, uti fere omnes theologi scholastici, ob sanctitatem numerorum 3 et 7 tria priora praecepta (ad Deum spectantia) tabulae primae et septem posteriora (de officiis in proximum) tabulae secundae inscripta fuisse censent.

⁵⁾ Philo De congressu quaerendae eruditionis gratia opp. I, p. 533: τῆς οὐρανίου καὶ θαλάσσης τροφῆς τὸ μνημεῖον ἐν στάμνῳ χρυσῷ καθιερούτο.

⁶⁾ Cf. Hbr 9, 4 ubi Paulus de arca testatur: ἐν ᾗ (asservabantur) στάμνος χρυσῇ ἔχουσα τὸ μάννα καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης. Cum his verbis apostoli manifeste pugnare videtur I Rg 8. 9: *In arca non erat aliud, nisi duae tabulae lapideae* (cf. II Ch 5, 10. Jos. antt. VIII, 4. 1). Huic difficultati varie occurrunt sacrae scripturae interpretes. Sunt, qui illud ἐν ᾗ *in qua* referunt non ad proximius τὴν κιβωτόν (v. 4), sed ad remotius τὴν σκηνήν (v. 3), ut dicat apostolus, in tabernaculo secundo, quod vocatur sanctum sanctorum, fuisse etiam urnam mannae et virgam Aaronis, sc. *ante* arcam, tabulas lapideas autem *in* arca. At huic interpretationi obstat, quod de eadem (non σκηνῇ, sed) κιβωτῷ immediate v. 5 dicitur: ὑπεράνω δὲ αὐτῆς Χερουβιμ. δόξης κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον. Unde et illa, quae praecedunt, ad arcam referenda sunt. Alii dicunt, illud ἐν ᾗ ab apostolo non stricte pro *in qua* vel *intra quam*, sed ex consuetudine Graecorum et Iudaeorum graece loquentium (ἐν pro ὅ substituentium) latius pro *cum* accipi (uti etiam v. 25 ἐν αἵματι = *cum sanguine*), quod sc. urna aurea et virga Aaronis non fuerint *intra* arcam, sed una *cum* arca, *ad* vel *juxta* arcam. Verum non est probabile, illud ἐν *in* una eademque enuntiatione aliam atque aliam habere significationem et simul denotare et *intra* et *prope* vel *cum*, ac proinde si verba: ἐν ᾗ . . . αἱ πλάκες τῆς διαθήκης significant, tabulas foederis fuisse *intra* arcam, ἐν ᾗ non aliter poterit intelligi, ubi agitur de manna et virga Aaronis. Alii tempora distinguunt dicuntque, illa omnia (tabulas decalogi, urnam cum manna et virgam Aaronis) *intra* arcam fuisse tempore illo, de quo loquitur apostolus, sc. quando tentorium mosaicum fuit constructum et quum adhuc per desertum deferri debuit; tunc enim, quum locum commodum non haberet ad ista collocanda, quum instabile et vagum esset tentorium, ea reposita fuisse *in* arca cum tabulis legis, sed quum postea exstructum fuisset templum, i. e. stabile arcae Domini domicilium, et in sacrario datum spatium, in quo potuerunt esse capaciora repositoria, tunc solum legem mansisse *intra* arcam, reliqua *juxta* illam, ad latus ejus, fuisse reposita et asservata; apostolum itaque loqui de statu tentorii mosaici ambulatorio, in libro I Rg vero sermonem esse de templo stabili.

⁷⁾ Cf. J. Buxtorf Lex. c. 2394 ss. J. H. Otho Lexicon rabbinicum. Altonae 1757. p. 678.

VII. Ad tentorium quam magnificentissime construendum atque § 25. exornandum Moyses hortatus est populum, ut ex spoliis Aegypti et Impensae suismet facultatibus sponte sua menteque Deo devota conferret quid- pro ten-
quid ad omnem hunc requirebatur apparatus. Cui obsequentes Israelitae torii con-
obtulerunt armillas, inaures, annulos, gemmas, vasa aurea et argentea, struc-
varia metalla, hyacinthum, coccum, purpuram, byssum, pelles, ligna tione

acaciarum, aromata aliaque hujusmodi multa. (Ex 35, 4—29). Aurum in toto opere expensum fuit 29 talentorum et 730 siclorum i. e. 87. 730 siclorum, argentum 100 talentorum et 1775 siclorum i. e. 301. 775 siclorum ¹⁾ et aes 70 talentorum et 2400 siclorum ²⁾ i. e. 212. 400 siclorum (Ex 38, 24—31).

¹⁾ Singuli mares, viginti annos nati*), sive divites sive pauperes, in summa praeter levitas 603.550 viri (Nm 1, 46 s.), dimidium sicli in usus tabernaculi offerre debebant (Ex 30, 11—16) i. e. $\frac{603550}{2} = 301,775$ sicli, qui pro constructione 100 basium (40+40+16+4 = 100 cf. Ex 26, 19. 21. 25. 32) tabernaculi sacri et capitum columnarum harumque ornatu impendebantur (Ex 38, 25—28). Hoc tributum (II Ch 24, 6: *הַכֶּסֶף הַזֶּה*, Vulg. *pecunia, quae constituta est a Moyse*) quotannis exigendum fuisse nusquam in sacra scriptura dicitur, sed, quotiescunque necesse aut commodum videretur, exigi poterat (II Rg 12, 4. II Ch 24, 6). Post exilium Nehemias constituit, ut quotannis tertia sicli pars ad templi usus daretur (Neh 10, 32 s.). Deinceps vero, quod Moyses praeceperat, hoc vim perpetuae legis habere existimatum est. Itaque ad ipsa Vespasiani tempora *δίδραχμον* i. e. dimidium sicli solvebatur (Mt 17, 24). Judaei in regionibus exteris degentes hanc pecuniam, quotannis collectam, mittebant Hierosolymam (Jos. antt. XVIII, 9, 1). Hinc confluebant ingentes illae templi divitiae, de quibus Josephus saepius loquitur (antt. XIV, 4, 4. 7, 1. 2. bj. VI, 5, 2: *ἄπειρον χρημάτων πλῆθος*). Post destructionem templi jussi sunt singuli Judaei quotannis binas drachmas pendere pro templo Jovis capitolini, quemadmodum in templum hierosolymitanum prius conferebant (Jos. bj. VII, 6, 6. Dio Cass. Hist. rom. LXVI, 7).

²⁾ Vulg.: *Aeris oblata sunt talenta septuaginta duo millia et quadringenti supra sicli*. Hac in re Hieronymi calamus erravit.

§ 26. **VIII.** Postquam tentorium sacrum cum omni suo apparatu artificibus sapientibus Bezaleele et Oholiabo aliisque opificibus peritis Inauguratio tentorii adhibitis (Ex 36, 1 ss.) ¹⁾ infra sex menses rite est adornatum, primo die mensis primi (Nisan) anni ab exitu ex Aegypto secundi (= 1314 a Ch.) erectum atque, arcâ in eo repositâ omnique sacra supellectili secundum ordinem locatâ, unctione sanguinisque aspersione inauguratum fuit (Ex 40, 1—33. cf. Hbr 9, 21), qua occasione principes tribuum in agnitionem aequalis Dei in omnes auctoritatis aequalia obtulerunt dona (Nm 7, 1—88). Dedicatione peractâ Deus illud ut domicilium suum, in qua posthac habitare vellet, [glorioso praesentiae suae symbolo seu nube replevit (Ex 40, 34—38. cf. Lv 16, 2) ²⁾.

¹⁾ *Bezaleel* ex tribu Juda et *Oholiab* ex tribu Dan ad tentorii sacri architecturam nominatim designati et electi, spiritu divino, sapientia et

*) Ex hoc enim tempore Israelita tamquam civis pleni juris et vir armatus considerabatur (Nm 1, 3; 26, 2. II Ch 25, 5).

intellectu atque omni scientia et doctrina implebantur ad excogitandum et faciendum opus quodcunque (Ex 35, 30—35). Bezaleelis scientiam in eo diversam fuisse a scientia Oholiabi, quod ille quaecumque auro, argento et aere, nec non ligno et gemmis parari debebant, excogitaverit, hic vero quae sculptura vel figuris in opere textili et acupicto constabant; id ex Ex 38, 22 s. colligitur. — Aderant praeterea *mulieres*, artis nendi et acupingendi peritae, quae suam conferebant operam (Ex 35, 25 s.).

²⁾ Nubes haec apparuit quoque in dedicatione templi primi (I Rg 8. 10. 12. II Ch 5, 13 s.), non vero secundi, quod arca foederis caruit (cf. § 44).

IX. Tentorium sacrum erat locus centralis totius vitae reli- § 27.
giosae Hebraeorum; unde et locum inter castra Israelis tenebat medium Historia
(Ex 25, 8; 29, 45 s. Lv 26, 11 s. cf. Nm 5, 3) et circum illud ministri tentorii
Jahvae justo ordine sua habebant tentoria (Nm 1, 53; 3, 23. 29. 35. 38).
A tempore Josuae usque ad Saulem primo Gilgale, ubi per plures
annos stativa castra Israelitae habuerunt (Jos 4, 19; 5, 10; 9, 6; 10,
6. 7. 9. 15. 43; 14, 6), et dein Silunte, Ephraimiticae ditionis oppido,
fere in media Cananaea sito (Jos 18, 1; 19, 51. Jdc 18, 31; 21, 19.
I Sm cc. 1—4; 14, 3. Ps 78, 60), erat fixum. Regnante Saule in Nob,
civitate sacerdotali tribus Benjamin (I Sm c. 21), sub Davide et Sa-
lomone vero Gibeone, in eadem tribu sita (I Ch 16, 39; 21, 29.
II Ch 1, 3. I Rg 3, 4), exstructum erat. Templo finito reliquiae taber-
naculi in conclavibus superioribus aedis sacrae asservabantur (I Rg 8, 4.
II Ch 5, 5. Jos. antt. VIII, 4, 1).

Arca foederis una cum tabernaculo ad Samuelis usque aetatem et arcae
permansit Silunte, sub Eli vero ex tabernaculo in castra deportata a
Philistaeis capta (I Sm 4, 4—11) et post septem menses restituta
(I Sm 6, 1 ss.) per viginti annos fuit in domo sacerdotis Abinadab in
Kirjath-Jearim, urbe in confiniis tribuum Judae et Benjamin sita
(I Sm 7, 1 s.); dein a Davide in domum Obed-Edom Gethaei et post
trimestre in tentorium, in monte Zion erectum, translata (II Sm 6,
1 ss. I Ch cc. 13. 15) ac tandem a Salomone in templo a se con-
structo collocata est (I Rg 8, 1 ss. II Ch 5, 4 s.) *), ubi summa
religione diu asservabatur, donec piis regibus Judae impiis et idolo-
latriis succedentibus in ipsa ejus sede prophanorum numinum statuae
invectae sunt (II Rg 21, 4. 5. 7. II Ch 33, 4. 5. 7. cf. II Rg 21, 21.

*) Ex hoc tempore Hierosolyma appellata deprehenditur יְרוּשָׁלַיִם urbs
Dei nostri (Ps 48, 2), יְרוּשָׁלַיִם קְדוֹשָׁה civitas regis magni (ib. v. 3) יְרוּשָׁלַיִם הַקְּדוֹשָׁה
urbs sanctitatis seu sancta (Is 48, 2; 52, 1). Idem epitheton occurrit etiam
Neh 11, 1. Dn 9, 24. Mt 4, 5; 27, 53 nec non in numis sub Hasmonaeis cuspis.

II Ch 33, 22). Quam impietatem aegre ferentes sacerdotes illam de loco in locum deportarunt, prout sacrilegorum regum furorem declinandi copia patebat. Josia regnante iterum propriis sedibus reddita est vetitumque, ne alio asportaretur (II Ch 35, 3). Attamen haud multum ante captivitatem babylonicam Jeremias, divino lumine perfusus suae gentis aerumnas praenosceus, arcam et tabernaculum cum altari thymiamatis in spelunca quadam abscondit, eo in monte, quem Moyses terram promissam visurus ascenderat (Nebo), dicens: *Quod ignotus erit locus, donec congreget Deus congregationem populi et propitius fiat* (II Mcc 2, 4—7).

28. X. *) A Tentorium mosaicum, uti Paulus apostolus Hbr 8, 5 docet, cum omnibus suis instrumentis et utensilibus symbolicam habet significationem; quam maxime enim inservit pro adumbrandis rebus revelationis divinae. De symbolorum explanatione vero multae et variae sunt virorum eruditorum sententiae. Optime tamen tentorium sacrum consideratur tamquam foederis divini et theocratiae symbolum ¹⁾, in quo idea Jahvae inter populum suum habitantis, se revelantis ejusque preces exaudientis exprimitur; quocirca erat locus sacratus totius vitae religiosae Hebraeorum ²⁾.

¹⁾ Tentorium sacrum symbolum erat foederis divini ac theocratiae. Nam ¹ non aliud erat nisi mons Sinai continuatus, in quo Deus voluntatem et gloriam suam revelaverat, uti apparet ex Ps 68, 18: *Dominus inter eos est, Sinai in sacrario est* i. e. sicut in Sinai, sic in sacrario est Dominus; qui in Sinai monte olim praesentem se demonstraverat Deus, nunc in hocce sacrario sedem suam constituit; in arca sunt tabulae legis ex eadem rupe sinaitica, in qua lex promulgabatur, et super illa residet Jahve in nube, sicut residebat in Sinai; sic Sinai transit in sacrarium. Erat ² domus majestatis divinae in medio populi sui habitantis (בית Ps 5, 8. בית יהוה Jos 6, 24. I Sm 1, 7. 24; 3, 15. Ps 27, 4. בית ההללוים Jdc 18, 31. אהל יהוה I Rg 2, 28. משכן יהוה Lv 17, 4. Nm 16, 9; 17, 28; 19, 13; 31, 30. 47. Jos 22, 19. מקדש יהוה Ex 25, 8. Lv 12, 4. היל יהוה I Sm 1, 9; 3, 3. οἶκος τοῦ Θεοῦ Mc 2, 26); hoc ipso autem signum erat foederis Jahven inter et populum israeliticum initi (cf. Ex 25, 8; 29, 42. 45 s. Lv 26, 11 s. Nm 5, 3. Dt 4, 7); tentorium seu tabernaculum legis (אהל העדות Nm 9, 15; 17, 22 s; 18, 2. משכן העדות Ex 38, 21. Nm 1, 50. 53; 10, 11. LXX ἱερόν [σκήνωμα I Rg 8, 4] τοῦ ἁγίου τοῦ Θεοῦ Vulg. *tabernaculum testimonii* vel *foederis*), quia Deus ibi per dispositas legis tabulas suam voluntatem testabatur; tentorium conventus (אהל מועד Ex 27, 21; 28, 43; 29, 4. 10 s. 30. 32. 42. 44; 30, 36.

*) Cf. J. Danko Hist. revelat. divin. VT. Vindobonae 1862. p. 139—143. P. Scholz Die hl. Altertümer des Volkes Israel. Regensburg 1868 I, p. 178—199. H. Zschokke Hist. sacr. VT. Ed. V. Vindobonae-Lipsiae 1903. p. 101—104.

Nm 7, 19. מִשְׁכַּן אֱלֹהִים מִזֶּר Ex 39, 32; 40, 2. 6) seu locus, in quo Israelitae communionis cum Deo, omnis beatitudinis fonte, participes fieri poterant. Unde plurimi faciebant pii et religiosi in hoc tentorio versari (Ps 23, 6; 27, 4; 42, 2).

Nota. — Cum Deus *omnia in mensura et numero et pondere disposuit* (Sap 11, 21) ac *totum universum dinumeravit et mensus est* (Sir 1, 9), etiam mensuris, numeris et materiae tentorii mosaici character symbolicus est impressus. Occurrunt autem praepriis numeri 3, 4, 7 et 10. a) Numerus trinus est signatura Dei. Ideo tentorium *tripartitum* habebat *tres introitus*. Sanctissimum continebat *tres res* (arcam foederis, propitiatorium, thronum Dei), item sanctuarium (candelabrum, mensam, altare thymiamatis) et arca foederis (tabulas legis, vas mannae, virgam Aaronis). Ad structuram tentorii adhibebantur *tria metalla*: *aurum*, quod gloriam et majestatem domus Dei indicat, *argentum*, quod puritatem et veritatem, et *aes* (vasorum in atrio), quod characterem humanum regni divini, nec non infirmitatem humanam repraesentat. b) Numerus quaternarius est signatura τοῦ κόσμου, *mundi* (quoad quatuor ejus partes), harmoniae et perfecti (cf. Ez 48, 16. Apc 21, 16. Phil. De mundi opificio opp. I, p. 10. De plantatione Noë I, p. 347. De humanitate II, p. 402). Unde sanctissimum format *cubum*, sanctuarium *duplicem cubum*, totum tentorium *duo quadrata*, quorum lineae diagonales se secant in sanctissimo et altari holocaustorum. *Quadrangula* sunt duo altaria, mensa et arca foederis. Sunt *quatuor operimenta* tabernaculi ac *quatuor aromata* in thymiamate et oleo unctionis. Sunt *quatuor colores* in cortinis (et vestibis sacris): *hyacinthus*, color coeli, symbolum divinitatis et originis divinae; *purpura*, signum majestatis regiae Jahvae; *carmesinus* vel *coccus*, qui tamquam color sanguinis Deum viventem et auctorem vitae indicat; *byssus*, symbolum puritatis et sanctitatis. c) Numerus septenarius (occurrens in candelabro, festis sacris, sacrificiis, lustrationibus), jam inde ab antiquissimis temporibus pro sacro habitus (Gn 2, 2 s.), compositus ex 3 et 4, est adumbratio Dei (3) in mundo (4) se revelantis, vel symbolum revelationis, foederis divini et sanctitatis. Cf. August. De civ. Dei XI, 31. MPL 41, 344 s. qui multa de hujus numeri perfectione in medium profert. d) Numerus denarius (occurrens in variis mensuris tentorii, tabularum, columnarum et alibi) est *signum perfectionis*, in quantum est quodammodo *terminus omnium numerorum* (Thom. Summ. theolog. 3. qu. 31. a. 8. ad 1), cum numeri simplices in decade finiantur et a decade ad unitatem — est enim decas unitatum maxima — revertantur indeque iterum ordiantur, adeo ut numerus ille summi Dei, qui principium et finis est omnium, imaginem gerere videatur. Cf. Origen. Hom. 13. in Lv. n. 4. MPG 12, 548. Cyrill. Alex. Comm. in Os. c. 3. MPG 71, 105. August. Enarr. in Ps. 150. n. 1. MPL 37, 1961. Msch. Pirke aboth 5, 1—6.

Cf. J. H. Kurtz Über die symbolische Dignität der Zahlen an der Stiftshütte (St Kr 1844. II, p. 315—70).

2) a) Atrium erat locus sacer omnibus communis, *locus sacrificiorum et purgationis*, sine quibus homo ob peccata et infirmitates suas ad Deum accedere nequit. Aderant ibi media reconciliationis hominis cum Deo offenso: α) *Altare sacrificiorum*, quibus homo expiatur et Deo tributa

gratiarum referebat. Erat e terra constructum, in symbolum, hominem de terra sumptum non virtute propria, sed sacrificiorum efficacia a peccatis expiari et sanctificari. Cornua altaris symbola erant omnipotentiae divinae, nec non virtutis et salutis, quae ex altari exoriuntur (cf. II Sm 22, 3. Dn 7, 7 s; 8, 3 ss. Am 6, 13. Ps 18, 3; 148, 14. Lc 1, 69). β) *Labrum*, e cujus aqua sacerdotes sanctuarium ingressuri functionesque sacras obituri manus pedesque lavabant (Ex 30, 19—21), in memoriam revocabat, requiri a creatura, quando numini divino appropinquat, actionum tam exterarum quam internarum summam puritatem et innocentiam. Haec ablutio, quam Deus jam ante sinaiticae legis promulgationem a populo israelitico diserte postulaverat (Ex 19, 10), vocatur *sanctificatio* (קִדְּשׁ), quia orta est ex viva cognitione infirmitatis propriae et sanctitatis divinae, cujus confessio realis evasit, ideoque characterem sacramentalem induit (symbolum baptismi cf. Cyrill. Hieros. Catech. III. de baptismo MPG 33, 433).

b) In sanctuario cultu divino fungebantur tantum sacerdotes, per quos populus Deo uniebatur in adhortationem, ut perfecte se Deo tradat eumque colat.

α) In altari thymiamatis incensum adolebatur, non ut jugiter in tabernaculo esset fumus boni odoris, tum propter venerationem tabernaculi, tum etiam in remedium foetoris, quem oportebat accidere ex effusione sanguinis et occisione animalium (Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 4. ad 6. cf. Maimonid. More nebochim III, 45), sed quia suffitus juxta plura sacrae scripturae indicia commodum et indubium emblema est precum et gratiarum actionum, quae, mediantibus sacerdotibus ad Deum missae, ab eo benigne accipiuntur (Ps 141, 2. Apc 5, 8; 8, 3). Ideo hoc incensum tum sacerdos (Msch. Tamid 6, 3) tum populus foris prosequabatur oratione sua (Lc 1, 10).

β) *Candelabrum*, uti *lux*, est symbolum intelligentiae, principii omnis cognitionis, imprimis cognitionis Dei populo suo semet manifestantis (Is 10, 17; 60, 1. Ps 36, 10; 97, 12; 112, 4), ergo medium illuminationis divinae. *Oleum* symbolum est מִנְיָהּ רִיחַ spiritus Jahvae (I Sm 10, 1. 6. 10; 16, 13. Is 61, 1) et *septem lucernae* septem Spiritus sancti dona, in sacramentis novae legis distributa, designant (Is 11, 2. Zch 3, 9; 4, 2 ss. Apc 5, 6), quae homini vitam supernaturalem conciliant. *Candelabrum* igitur indigitabat vitam populi supernaturalem, Deo dicatam per fidem veram et vivam (Mt 5, 14—16. Lc 12, 35. Phil 2, 15), simulque typus veri luminis mundi, Verbi divini, erat (Jo 1, 5; 8, 12. I Jo 1, 5).

γ) *Mensa*, duodecim panibus (juxta numerum tribuum populi israelitici) instructa, continebat sacrificium incruentum purum VT (typum eucharistiae cf. Origen. Hom. 13. in Lv. n. 3. Hom. 9. in Ez. n. 5. MPG 12, 547; 13, 739. Cyrill. Hieros. Catech. mystag. IV, de corp. et sangu. Dmni. n. 5. MPG 33, 1100. Hieronym. Comm. in Mal. 1, 7. MPL 25, 1548. Cyrill. Alex. Comm. in evang. Jo. l. 4. c. 2. MPG 73, 569 et alios), quo Israel perpetuas Deo rependebat gratias pro omnibus cibis et donis terrestribus, quae Deus ei largitus est, et se atque omnia opera bona fructusque sanctitatis, quae etiam symbolice per panes adumbrantur, ei dedicabat.

Tali modo populus foedere junctus coram Deo apparebat tamquam populus precibus, cognitione et illuminatione divina ac bonis operibus instructus.

c) Sanctissimum, propria sedes et habitatio Dei, nonnisi summo sacerdoti ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ (Hbr 9, 7. cf. Ex 30, 10. Lv 16, 34)*) et quidem cum sanguine propitiatorio (Lv 16, 12—15) patens, erat locus obscurus et nebulosus, in symbolum majestatis divinae absconditae et incomprehensibilis; Deus enim *lucem inhabitat inaccessibilem* (I Tim 6, 16).

In hoc loco sanctissimo erant res sacratissimae. *Arca*, propter quam exstrui jusserat Deus tabernaculum, continebat tabulas legis, i. e. documentum pacti Deum inter et Israelitas initi**), et indicabat, Deum nonnisi vi hujus foederis habitaturum esse cum populo. Ideo ex auro fabricata simulque erat scabellum Dei (I Ch 28, 2. Ps 99, 5; 132, 7. Thr 2, 1), sedentis super propitiatorium et alas cherubinorum (I Sm 4, 4. II Sm 6, 2. II Rg 19, 15. Is 37, 16. Ps 18, 11; 80, 2; 99, 1). Unde et dicebatur *gloria Israelis* (I Sm 4, 21 s.), utpote qui gaudebat jure accedendi ad regem suum. *Operculum* erat sedes vel thronus Dei (Jr 17, 12. Ez 43, 7). Vocabatur *propitiatorium*, quia erat locus placationis, ubi Deus placabatur et propitiabatur populo suo ad preces pontificis, et *oraculum* (uti Hieronymus I Rg 6, 5. 19—22; 8, 6. 8. II Ch 3, 16; 4, 20; 5, 7. 9 vertit לִבְיָדָי quasi a לִבְיָדָי *locutus est*) i. e. oraculi sedes, quia inde Deus responsa dedit Moysi et Aaroni subindeque summis sacerdotibus ipsum consulentibus. Uti per tabulas legis sapientia divina repraesentabatur, ita per *virgam Aaronis* potestas regiminis ecclesiastici familiae Aaronis divinitus collata et per vas cum *manna* sustentamentum vitae in regno divino (typus eucharistiae, quae in Christum credentibus et spiritualiter per fidem caritate formatam manducantibus vitam aeternam praestat cf. Jo 6, 32. 49), vel *per haec tria significabantur tria Dei attributa, scilicet sapientia in tabulis, potentia in virga, bonitas in manna* (Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a 4. ad 6). Cherubini, throno divino assistentes (Ez 1, 5 ss.), facie in propitiatorium versâ, majestatem divinam super se collocatam adorantes et thesaurum infra se positum custodientes habentur. Positi erant ergo in ministerium, non ad cultum, quod Israelitae solum Deum unum et verum colerent. Per cherubinos velo sanctissimi et operimento infimo intextos sanctum sanctorum evasit imago paradisi terrestris per culpam hominum amissi ac typus paradisi coelestis.

Nota. — Deum adoraturi *ad occasum solis* sese convertebant, ut ita ostenderent, se precantes adorare non solem orientem (more gentium, Per-

*) Hoc tamen intelligendum est de ingressu ordinario; nam extraordinarie pontifex saepius ingrediebatur sanctissimum, quando sc. consulendum erat oraculum. Errat igitur Agrippa apud Phil. De legatione ad Cajum opp. II, p. 591 dicens: καὶν αὐτὸς δὲ ἀρχιερεὺς δοσὶν ἡμέραις τοῦ ἔτους ἣ καὶ τῇ αὐτῇ τρις ἣ καὶ τετράκις εἰσπορεύσῃ, θάνατον ἀπαράτῃστον ὀπομένην.

**) Cf. II Ch 6, 11: *In qua* (sc. *arca*) *est* הַבְּרִית הַזֶּה *pactum Jahvae, quod pepigit cum filiis Israel.*

sarum imprimis [cf. Hydii Hist. relig. vett. Pers. c. 4. p. 177 ss. edit. Oxonii 1760], quem ritum Jobus 31, 26 exsecratum se esse profitetur), sed solis dominum. Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 4. ad 5: *Adoratio ad occidentem fuit introducta in lege ad excludendam idololatriam; nam omnes (?) gentiles in reverentiam solis adorabant ad orientem. Unde dicitur Ez 8, 16 quod quidam habebant dorsa contra templum Domini et facies ad orientem et adorabant ad ortum solis. Unde ad hoc excludendum tabernaculum habebat sancta sanctorum ad occidentem, ut versus occidentem adorarent.* Theodoret. Qn. 60. in Ex. MPG 80, 284: *Οἱ τῷ θεῷ μόνῳ λατρεῖν προσηταγμένοι ὀπισθεν τὸν ἥλιον ἔχουσι πρὸς τὴν σκηνὴν τετρασμένοι, καὶ μὴ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν τοῦτου ποιητὴν προσκυνῶσι.*

§ 29. B Docente eodem apostolo Hbr 9, 1—14 (totum AT et specialiter)

1) typica tentorium sacrum etiam typicam habet significationem; adumbrat enim ecclesiam a Christo fundatam seu regnum divinum in terris initiatum et in coelis perficiendum, nec non imaginem hujus regni seu ecclesiam christianam lapidibus erectam.

1° Tentorium mosaicum est *typus* seu figura *Christi*, Dei-hominis, salvatoris generis humani. Ipse enim de solvendo erigendoque templo locutus περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ disseruisse perhibetur Jo 2, 19—21. Paulus apostolus Hbr 10, 20 affirmat velum inter sanctuarium et sanctissimum distinguens symbolum fuisse carnis Christi. Christus ipse est tabernaculum, quo intrare et habitare possunt fideles (Hbr 12, 18 ss. cf. Mt 11, 28). Huc quoque referendi sunt loci Jo 1, 14: *Verbum caro factum est καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν* et Col 2, 9 ubi πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος dicitur σωματικῶς habitare in Christo (cf. etiam 1, 19).

Typicam hanc tentorii sacri relationem ad Christum bene dilucidat Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 4. ad 6: Christus est *propitiatorium* (I Jo 2, 2: *Ipse est propitiatio pro peccatis nostris*); *arca*, nam corpus ejus de membris purissimis constabat, *deaurata*, utpote plenus sapientiā et caritate; *urna aurea* est anima sancta ejus, habens *manna* i. e. omnem plenitudinem sanctitatis et divinitatis; *virga*, quia sacerdos in aeternum (Ps 109, 4. Hbr 5, 6; 7, 1); *candelabrum*, tamquam lux mundi (Jo 8, 12: *Ego sum lux mundi*); *tabulae*, qua legislator; *mensa*, ut cibus spiritualis (Jo 6, 51: *Ego sum panis vivus*); *duodecim panes* sunt apostoli; ipse est *duplex altare* (holocaustorum et thymiamatis), in quo nos offerimus afflictam carnem et pia desideria (Hbr 13, 15: *Per ipsum offeramus hostiam laudis semper Deo*).

2° Tentorium mosaicum consideratur etiam ut *typus ecclesiae* a Christo fundatae, quae a Paulo apostolo salutatur *templum Dei vivi* (II Cor 6, 16), *domus Dei* (I Tim 3, 15), *domus Christi* (Hbr 3, 6). Divergunt tamen eruditorum de hac typica significatione sententiae. Augustinus Quaest. in Heptateuch. l. 2. qu. 112. MPL 34, 635 putat, in sanctissimo NT, in sanctuario VT significari: *Significatur foris vetus testamentum, intus autem novum, cum sit utrumque in lectione veteris testamenti et expressum operibus et significatione*

figuratum. Ac per hoc in sanctis figura est figurae, quia figura est veteris testamenti; in sanctis autem sanctorum figura est ipsius veritatis, quia figura est novi testamenti. Huic assentit Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 4. ad 4: *Secundum rationem figuralem per exterius tabernaculum, quod dicitur sancta, significatur status veteris legis, ut apostolus dicit (Hbr 9, 8 s.), quia in illud tabernaculum semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes. Per interius vero tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum, significatur vel coelestis gloria, vel etiam status spiritualis novae legis, qui est quaedam inchoatio futurae gloriae, in quem statum nos Christus introduxit, quod figurabatur per hoc, quod summus sacerdos semel in anno solus in sancta sanctorum introibat.* Aptius vero ex aliorum opinione tentorium tripartitum ecclesiam seu communitatem, qua Deus homines ad salutem ducere decrevit, repraesentat, sc. atrium antiquum testamentum, quod apostolus Gal 3, 24 παιδαγωγὸν εἰς Χριστὸν vocat, vel, uti nonnulli volunt, ecclesiam visibilem, tabernaculum proprium vero ecclesiam invisibilem, et quidem sanctuarium ecclesiam militantem et sanctissimum ecclesiam triumphantem (Apc 13, 6; 15, 5).

Nota. — Typicam tentorii sacri relationem ad Christum et ecclesiam a Christo fundatam uberius explanant Clem. Alex. Strom. V, 6. MPG 9, 56 ss. Tertullian. De corona militis c. 9. MPL 2, 89. Greg. Naz. Orat. XIX. MPG 35, 1052. Cyrill. Alex. Comm. in evang. Jo. IV, 4. Hom. pasch. XXX. MPG 73, 617 ss; 77, 969 ss. Hilar. Tract. in Pss. 14. 67. 131. MPL 9, 300 s. 464 s. 737. Theodoret. Qu. 60. in Ex. MPG 80, 281. August. Quaestt. in Heptateuch. l. 2. qu. 105 ss. Enarr. in Ps. 25. n. 12. Enarr. II. in Ps. 26. n. 12 s. Enarr. in Ps. 30. serm. 3. n. 8. MPL 34, 633 s; 36, 194 s. 205 s. 252 s. Ambros. Epistolar. class. I. ep. 4. MPL 16, 890. Ephraem Syr. Explan. in Ex. c. 37. opp. ed. syr-lat. Romae 1737. I, p. 232 alique plures.

3° Denique tentorium mosaicum consideratur ut *typus templi christiani*, quod e tribus partibus (navi, presbyterio et altari cum tabernaculo; ex aliorum sententia, et quidem melius, e nartice, navi et presbyterio) constat, quae in sua significatione tribus partibus tentorii sacri respondent.

C Praeter recensitas tentorii mosaici significationes adhuc aliae § 30. tres nobis veniunt commemorandae:

1° Significatio cosmica, quam Philo De vita Monsis. l. 3. opp. II, p. 146 ss. *) et Josephus antt. III, 6, 4. 7, 7 tentorio sacro subijciunt, considerantes illud tamquam symbolum universi (τοῦ κόσμου, τῶν ὅλων) tripliciter distincti, ita ut atrium hunc terrestrem et sublu-narem, sanctuarium vero coelestem (qui sole, planetis et astris refulget) et sanctissimum angelicum mundum (in quo Dei thronus est) adumbret.

Signi-
ficatio
a) cos-
mica

*) Opp. I, p. 96. 488 tentorium sacrum considerat tamquam symbolum sapientiae et ib. p. 222 ut figuram virtutum humanarum.

His astipulantur praeter plures rabbinos*) etiam Hieronymus Ep. ad Fabiolam n. 9. MPL 22, 613: *Totus mundus in tabernaculo describitur sacramento*, Origenes Hom. 9. in Ex. n. 4. MPG 12, 366: *Tabernaculum hoc totius mundi tenet figuram*, Gregorius Naz. Orat. XXVIII. MPG 36, 71: *Mosaicum illud tabernaculum mundi totius figuram et imaginem exstitisse docet scriptura*. Cf. Clem. Alex. Strom. V, 6. MPG 9, 56 ss. Chrysost. Hom. in natalem Christi diem MPG 56, 385 ss. Theodoret. Qu. 60. in Ex. MPG 80, 279 ss. Corn. a Lap. et Tirin. Comm. ad Ex. c. 25. Docente Thoma S. th. 1, 2. qu. 102. a. 4. ad 4 in unitate tentorii repraesentatur *unitas Dei vel unitas ecclesiae*, in sanctissimo *saeculum altius, quod est spiritualium substantiarum*, in sanctuario *mundus corporalis* et in velo quatuor coloribus distincto *quatuor designantur elementa, per quae incorporales substantiae nobis velantur*.

K. Ch. W. Bähr Symbolik I, p. 75 ss. hanc hypothesin, quae ceteroquin nullo nititur fundamento biblico, aliquantum modificavit. Considerat quidem tentorium sacrum ut symbolum universi, at non secundum ejus realem et physicam existentiam, verum quatenus Deus per universi creationem semet revelavit et illud tamquam locum elegit, ubi cum hominibus conversetur.

b) anthropo-
logica 2° Significatio anthropologica, pro qua per atrium, sanctuarium et sanctissimum repraesentantur diversae hominis partes (corpus, anima, spiritus). Etiam haec opinio, quam post Philonem Leg. allegor. l. 2. opp. I, p. 66—86 et rabbinos (cf. imprimis librum, qui *Cosri* inscribitur, quem edidit J. Buxtorf Basileae 1660. II, p. 26—28) defenderunt M. Luther in explanatione cantici Magnificat (opp. ed. J. G. Walch Halle 1740—50. VII, p. 125 ss.) et F. Friederich op. cit. p. 93 ss., nullo sacrae scripturae loco commendatur.

c) moralis 3° Significatio moralis. Tentorium mosaicum, prout locus centralis est totius vitae religiosae Hebraeorum, ethice tres gradus vitae spiritualis, qui semper ad perfectiora tendunt, adumbrat, sc. vitam purgativam, illuminativam et unitivam. Triplici huic gradui etiam singula tentorii utensilia respondent. Ita Thomas S. th. 2, 2. qu. 24. a. 9. quem plures alii secuti sunt.

Caput II. Templum Salomonis.

Subsidia literaria. — F. de Ribera (*Ribeira*) De templo et de iis, quae ad templum pertinent, ll. V. Salamantiae 1591. Antwerpiae 1603

*) Cf. J. Lightfoot Opera omnia. Edidit J. Leusden. Ed. II. Franequerae 1699. I, p. 223 ss.

(imprimis lib. I. qui agit de fabrica templi p. 3—98 et lib. II. qui de iis tractat, quae erant in templo p. 99—176). — J. B. Villalpando (qui cum *H. Prado* edidit) In Ezechielem explanationes et apparatus urbis ac templi hierosolymitani. 3 tom. Romae 1596—1604. — J. Jud. Leonis De templo hierosolymitano tam priori quam posteriori ll. IV. Ex hebr. lat. vers. a *J. Saubert* Helmstadii 1655. — L. Capelli Τριτάριον seu triplex templi delineatio. Amstelodami 1643 (in Appar. bibl. polygl. Londini 1657. I, p. 1—38). — J. Lightfoot Descriptio templi hierosolymitani (in *Bl. Ugolini* Thes. IX, p. 570 ss.). — L. C. Sturm Sciagraphia templi hierosolymitani. Lipsiae 1694. — B. Lamy De tabernaculo foederis, de sancta civitate Jerusalem et de templo ejus ll. VII. Parisiis 1720. — A. Hirt Der Tempel Salomo's. Berlin 1809. — J. F. v. Meyer Der Tempel Salomo's. Berlin 1830. — K. F. Keil Der Tempel Salomo's. Eine archäologische Untersuchung. Dorpat 1839. — E. Kopp Der Tempel Salomo's. Stuttgart 1839. — K. Ch. W. Bähr Der salomonische Tempel mit Berücksichtigung seines Verhältnisses zur heiligen Architektur überhaupt. Karlsruhe 1848. — O. Thenius Das vorerilische Jerusalem und dessen Tempel (ad calcem comm. ejusd. in ll. Rgg. Lipsiae 1849. Ed. II. 1873). — Balmer-Rinck Des Propheten Ezechiel Gesicht vom Tempel. Ludwigsburg 1858. — M. de Vogüé Le temple de Jérusalem. Monographie du Haram-esch-Cherif. Paris 1864. — Laurent de Saint-Aignan Le temple de Jérusalem. Paris 1876. — O. Wolff Der Tempel von Jerusalem und seine Maasse. Graz 1887 (p. 15—65). — Th. Friedrich Tempel und Palast Salomo's. Denkmäler phönikischer Kunst. Rekonstruktion, Exegese der Bauberichte, mit Grundrissen und Perspektiven. Innsbruck 1887. — C. Chipiez et G. Perrot Le temple de Jérusalem et la maison du Bois-Liban, restitués d'après Ezechiel et le livre des rois. Paris 1889. — H. Sulley The Temple of Ezechiel's Prophecy. London 1889. — C. Schick Die Stiftshütte, der Tempel in Jerusalem und der Tempelplatz der Jetztzeit. Berlin 1896 (p. 55—215). — J. Prestel Die Baugeschichte des jüdischen Heiligtums und der Tempel Salomons (cum 7 tabulis) Strassburg 1902. — E. Schmidt Salomon's Temple in the Light of other Oriental Temples. Chigago 1902.

Praemonitio. — Descriptio templi salomonei in ll. I Rg cc. 6—7 et II Ch cc. 3—4 multa illo aevo aliunde nota reticet, nec satis certae etiam sunt significationis nonnulla vocabula ad artem Hebraeorum architectonicam pertinentia; hinc inde insuper mendis librariorum laborare videtur — quare valde imperfecta est. Quae autem est apud Ez cc. 40—42 et 46, 19—24 uberior templi descriptio, haec quatenus omnino ad salomonei illius imaginem sit expressa, nemo facile definiat. Neque iste defectus penitus suppleri potest ex Jos. antt. VIII, 3 — jure enim dubitatur, anne is templo salomoneo tributa plura pauciorave, quae pertinerent ad templum herodianum suo tempore exstans — nedum ex Judaeorum multo recentiorum traditionibus.

I. Quod Deus Davidi regi non permiserat, ut exstrueret stabilem § 31.
divino cultui locum sive templum, eo quod multum sanguinem in bellis Aedi-
effudisset (II Sm 7, 1 ss. I Ch 22, 8; 28, 3. I Rg 5, 3), id effecit suc- ficatio
templi

cessor ejus Salomon, qui quarto imperii sui anno (= anno 480 [492 Jos. antt. VIII, 3, 1] post egressum ex Aegypto I Rg 6, 1 = anno 1011 a Ch.) ad figuram tentorii mosaici ¹⁾ et potissimum ex ingentibus thesauris hunc in finem jam a Davide collectis (I Ch cc. 22. 28. 29) templum aedificare coepit ²⁾.

¹⁾ Quamvis Salomon teste Sap. 9, 8 in exstruendo templo typum tentorii sacri sit secutus, dimensionibus tamen duplicatis omnique apparatu mirum in modum aucto, nihilominus haud pauca ex architectura Aegyptiorum et Phoenicum adoptavit. Ex I Ch 28, 19 apparet, Deum ipsum fuisse auctorem exemplaris templi.

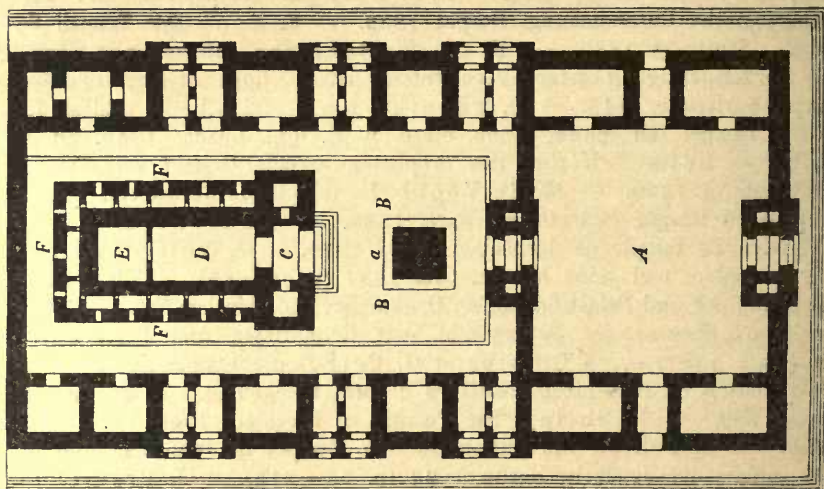

Fig. II. Delineatio templi salomonei.

A = Atrium exterius. *B* = Atrium interius. *C* = Vestibulum.
D = Sanctuarium. *E* = Sanctissimum. *F* = Cellae.
a = Altare aeneum.

²⁾ Salomon statim circa initia regni sui cum Hiram, eodem, quocum jam David tractarat, Tyrionum rege, pactum iniit de cedris et abietibus Libani atque opificibus mittendis (I Rg c. 5. II Ch c. 2); utrorumque enim in Palaestina erat penuria. Ad opus hoc magnificum promovendum operam deinde conferebant septuaginta millia onera portantium et octoginta millia latomorum cum tribus millibus et sexcentis praefectis ex gentilibus (I Rg 5, 29. II Ch 2, 1. 17*), ex Israelitis vero triginta millia operariorum ducentis et quinquaginta praepositis subditorum, qui cum caementariis phoeniciis lapides in Libano dolabant, ita tamen ut, ceteris ad familias

*) I Rg 5, 30 non leguntur nisi tria millia et trecenti praepositi.

suas regressis et quiescentibus, sola pars eorum tertia tertio quoque mense laboribus incumberet (I Rg 5, 27 s. II Ch 8, 10). Lapidibus et lignis praeparata e Libano in mare, deinde per mare Joppen, exinde vero terrestri itinere Hierosolimam deportabantur (II Ch 2, 15). Etiam ex lapidinis hierosolymitanis, quae hodie Mogharet el-Kettan dicuntur, lapides excidebantur.

II. Morijah (מִרְיָה comp. ex מִרְיָה cf. Gn 22, 8. 14), in quo § 32. juxta ultimam Davidis voluntatem templum aedificatum est (II Ch 3, 1)¹⁾, Area templi erat collis praeceps, quem ab oriente et occidente valles profundae Kidron et Tyropoeon (Τυροποιών = platea caseariorum) et ab austro collis proclivis Ophel cingebant. Quare Salomon, ut spatium pro templi atriis et aedificiis ampliaret, montem muro solido, lapidibus quadris e vallibus erecto, et substructionibus munivit atque intervalla humo explevit (I Rg 5, 31). Area haec plana²⁾, muro cincta, in quovis latere, praepriis orientali, porticu ornata erat, ad quam populus pluviae aut aestus tempore se recipiebat. Orientem versus sita erant duo atria subdialia, et quidem atrium exterius, populo destinatum, et interius, sacerdotibus reservatum³⁾.

1) In ipso hujus montis vertice, ubi juxta traditionem hebraicam, cui tamen nonnulli contradicunt, Abrahamus filium suum sacrificium Deo praeparavit (Gn c. 22), erat area Aravnae Jebusitae, ubi angelus Davidi apparuit (II Sm 24, 16—25. I Ch 21, 18—26).

2) Templum non stricte medium hujus areae locum occupabat, nam haec simul *aulam regiam*, quae ad partem templi orientalem sita et cum deambulacris 100 cubitos longa, 50 lata et 30 alta erat, includebat (cf. Th. Friedrich op. cit. p. 48—55). — Teste O. Wolff op. cit. p. 24 et 53 (cf. tab. VI) arca foederis in summitate petrae sacrae posita erat. Melius tamen cum C. Schick op. cit. p. 111 altare holocaustorum hunc locum occupasse sumitur.

3) Quod II Ch 20, 5 memoratur הֶחָצֵר הַחֲדָשָׁה atrium novum aetate regis Josaphati, non tertium quoddam erat, cum diu postea, Menassis aetate, nonnisi duo atria memorantur (II Rg 21, 5; 23, 12. II Ch 33, 5). Erat atrium majus sive Israelitarum, quod vel ab Asa, cum altare holocaustorum instauraret (II Ch 15, 8), vel ab ipso Josaphato, hujus successore, renovatum est.

III. Atrium exterius (הֶחָצֵר הַחֲדָשָׁה Ez 40, 17) seu magnū § 33. (הַעֲזָרָה הַגְּדוֹלָה II Ch 4, 9. Vulg. *basilica grandis*), probabiliter quadratum, Atrium exterius lapidibus stratum (Ez 40, 17), habebat plures parvis turribus instructas portas (sc. ab oriente, aquilone et meridie singulas, ad quas per gradus ascendebatur Ez 40, 6. 20. 22. 24. 26. — I Ch 26, 16 praeterea memoratur שַׁעַר שְׁלֵקָה porta dejectionis vel eversionis, ad quam via ascendens ducebat), quarum valvae bifariae aere tectae erant (II Ch 4, 9),

et inter singulas portas varia cubicula (לְשׁוֹנוֹת), in quibus utensilia et vasa templi asservabantur (I Ch 26, 15. II Ch 31, 11. Ez 40, 7 ss.) vel etiam sacerdotes et levitae functionis suae tempore habitabant.

In medio atrio (בְּתוֹךְ הַשְּׁעָרָה) LXX ἐν μέσῳ τῆς ἀβλῆς τοῦ ἱεροῦ II Ch 6, 13), in conspectu altaris holocaustorum (I Rg 8, 22. 54. II Ch 6, 12) collocabatur peculiaris *sedes* (עֲמִידָה), quam reges ex familia davidica occupare solebant (II Rg 11, 14; 23, 3. II Ch 23, 13; 34, 31).

§ 34. **IV.** Ex hoc atrio plures (8 vel 15) gradus ducebant ad atrium
 Atrium interius (הַתְּהֹמָת הַפְּנִימִיָּה I Rg 6, 36) vel sacerdotum (הַתְּהֹמָת הַקֹּדֶשׁ II Ch
 interius 4, 9), quod igitur altius erat atrio externo (unde et הַתְּהֹמָת הַקֹּדֶשׁ atrium
 superius dicitur Ir 36, 10). Lapidibus omnis generis stratum (II Ch
 7, 3), immediate circumdabat aedem sacram et ab atrio exteriori per
 murum, e tribus ordinibus lapidum politorum et uno ordine lignorum
 cedri constructum, separabatur. Tres habebat portas, ab oriente (שַׁעַר
 הַקֶּדְמוֹן portam excelsam II Ch 27, 3), aquilone et meridie singulas;
 murus vero occidentalis propter sanctissimi reverentiam portâ caruit.
 Habebat quoque plura cubicula variis usibus destinata (Jr 36, 10. Ez
 40, 28 ss; 42, 1 ss; 46, 19 s.). In hoc atrio structa erat aedes sacra,
 ad cujus orientem positum erat altare holocaustorum, e lapidibus
 non sectis ¹⁾ aedificatum et, sicut in atrio tentorii mosaici, aere ob-
 ductum (I Rg 8, 64. II Rg 16, 14), 20 cubitos longum et latum ac
 10 altum (II Ch 4, 1) ²⁾. Inter altare et templum ³⁾ erat lavacrum
 aeneum permagnum (hinc הַיָּם הַקָּדֵשׁ mare aeneum II Rg 25, 18.
 I Ch 18, 8 et הַיָּם מִזְבֵּחַ mare fusum II Ch 4, 2 dictum), lustrationi
 sacerdotum destinatum, 5 cubitos profundum et 10 cubitos in diametro
 mensurans, lilii instar (quod est symbolum sanctitatis et suavitatis)
 sexagonum et in labiis suis tamquam campana inversa repandum.
 Varii generis sculpturis ornatum et epistomiis quoque instructum, quies-
 cebat in dorsis duodecim boum aeneorum (in symbolum duodecim tri-
 buum in sacerdotio unitarum), quorum terni identidem in aliam orbis
 plagam respiciebant (I Rg 7, 23—26. II Ch 4, 2—5) ⁴⁾. Praeterea
 aderant decem labra (בְּרִירֹת) minora, itidem aenea, perquam artificiose
 confecta et probabiliter rotunda, basibus et rotis aeneis insistentia,
 quorum 5 in aquilonari et 5 in australi latere altaris conspiciebantur.
 In his lavabantur carnes victimarum. Ambitus cujuslibet erat quatuor
 cubitorum et capacitas quadraginta batorum. (I Rg 7, 27—39. II Ch
 4, 6) ⁵⁾.

¹⁾ Lapidēs sectos Moyses Ex 20, 25. Dt 27, 5 diserte excluserat. Hujus interdicti ratio in eo posita esse videtur, quod lapides impoliti, statum suum nativum et integrum retinentes, puritate quadam nativa

donati et altaris sanctitati maxime consentanei viderentur. Ex aliorum opinione lapides secti ob superstitionis periculum proscribebantur.

2) Vasa et instrumenta ad altare pertinentia multo majori numero, quam in tentorio mosaico, aderant.

Removit hoc altare rex Ahas, substituto alio, cujus formam Damasci viderat (II Rg 16, 14 s.), et licet probabile sit, Hiskiam ejus loco novum iterum fecisse (II Rg 18, 22), quin et Menasse legatur exstruxisse altare (II Ch 33, 16), vix tamen verisimile est, id quod ad excidium templi mansit, aeneum fuisse, cum inter vasa aenea per Chaldaeos ablata non memoretur (II Rg 25, 13 ss. Jr. 52, 17 ss.). Unde multi colligunt, jam tum aeneo lapideum esse substitutum.

3) Spatium בין הַמִּזְבֵּחַ לְמִקְדָּשׁ inter vestibulum et altare tamquam sacrum solis sacerdotibus erat concessum, qui inibi tempore supplicationum solemnum se prosternere solebant (Jl 2, 17).

4) Teste I Rg 7, 26 ejus capacitas erat bis mille batorum, testibus vero II Ch 4, 5 et Jos. antt. VIII, 3, 5 ter mille batorum. Quod quidam mendum librariorum existimant; ex aliorum sententia capacitas labri erat quidem ter mille batorum, replebatur vero duntaxat bis mille batis; alii aliter explicant.

5) Rex Ahas haec labra a fulcris suis et mare aeneum a bobus moveri hocque pavimento lapideo imponi jussit (II Rg 16, 17). Tandem omnia a Chaldaeis Babylonem sunt asportata (II Rg 25, 13. Jr 52, 17).

Omnia aenea templi vasa in vicinia Jordanis sunt fusa. Ad haec aliaque opera Salomon usus est viro in aere conflando et cudendo valde perito, Hiram Judaeo, sed patre Tyrio, a Phoeniciis in artibus culto (I Rg 7, 13 ss. II Ch 2, 13 s.).

Nota. — *Mensuras atriorum* sacer textus non definit. Atrium interius (muris inclusis) probabiliter erat 200 cubitos longum et 100 latum, exterius vero 400 cubitos longum et 200 latum. Teste Ezechiele hoc erat quadratum 500 cubitorum (42, 15—20) et illud quadratum 100 cubitorum (40, 47).

V. *Aedes sacra* (הַמִּקְדָּשׁ), interne 60 cubitos longa, 20 lata et 30 alta § 35. (I Rg 6, 2. II Ch 3, 3), magnis lapidibus quadris (אֲבָנֵי קִיר I Rg 5, 31) con- Domus
structa erat. Parietes interiores, tabulis cedrinis obtecti et cum diversis sacra
figuris, sc. cherubinis, palmis aliisque ornamentis (בְּקַלְעִיר = *bas-reliefs en creux* I Rg 6, 18. 29) condecorati, una cum laquearibus et pavimento, tabulis cupresseis constrato vestiti erant laminis aureis, a quibus candelabrorum lux repercutiebatur (I Rg 6. 9. 15. 16. 18. 21. 22. 29. 30. II Ch 3, 5—9).

Ante januam sanctuarii erat vestibulum (אֵילָן), 20 cubitos latum et 10 profundum (I Rg 6, 3. II Ch. 3, 4) ¹⁾. Ejus porta valvis carebat. Vestibulo exornando inserviebant duae columnae aeneae, quarum una a dexteris בְּיָד (= *stabilivit* Deus), altera a sinistris בְּיָד (non בְּיָד quasi

בו עי = *in eo* est *robur*, uti nonnullis placet, sed עי = *in fortitudine* cf. Ephraem Syr. Comm. in I Rg 7, 21. opp. I, p. 460) dicta fuit ²⁾.

Ad latera aedis sacrae (ad ipsos ejus muros), excepto latere orientali, ubi ingressus patebat, e trabibus et asseribus constructa erant conclavia (לפני) trium contignationum, in quae ex parte australi per cochleam (לילי) ascensus fiebat (I Rg 6, 5 ss.) ³⁾.

¹⁾ Altitudo vestibuli, in quo suspensa erant arma regis David (II Rg 11, 10) aliaque ἀσθράματα, nullibi in sacra scriptura legitur; nam quodsi II Ch 3, 4 dicitur centum viginti cubitorum, id mendis librariorum debetur. At tempore Herodis Magni opinio illa de tanta vestibuli altitudine omnino valuit; Herodes enim, uti Josephus antt. XV, 11, 1 refert, ratione allatā de templi salomonei altitudine novam templi structuram in eandem moliebatur altitudinem. Probabiliter, uti aedes sacra, 30 cubitos altum erat.

²⁾ Columnae hae, intus cavae, 18 cubitos altae et ambitum 12 cubitorum habentes, capitellis et coronamentis, 5 cubitos altis, ornatae erant *). Quodvis coronamentum habebat duos ordines malogranatorum et magnificam sculpturam, sc. implexum florum, frondium et fructuum cumulum, septem largioribus ramis ramusculos ac frondes pulcherrime interserentibus. Chaldaeis irruentibus hae columnae diffractae sunt earumque aes Babylonem deportatum est. (I Rg 7, 15—22. 41 s. II Rg 25, 16 s. II Ch 3, 15—17; 4, 12 s. Jr 52, 17. 20—23).

Nomina ipsa עי et עי exprimebant votum regis Salomonis pro templo simulque symbolum et certum vaticinium erant, quod Deus sacram aedem et regnum theocraticum stabiliret et confirmaret. Hoc inde probatur, quod columnae illae non erant pars necessaria aedificii, non oneri ferendo conflatae: etenim non subiciebantur alicui epystilio nullaue super eas trabatio imposita erat.

³⁾ Conclavia haec (in qualibet contignatione 30) inserviebant ad fulcimentum murorum templi, ad decorem et usus quosdam necessarios. Ibi degebant praecipui altaris ministri, levitae et sacerdotes; ibi etiam supellectilia, quibus in sacrificiorum apparatu opus erat, custodiebantur ac thesauri sacri recondebantur (I Rg 7, 51. II Ch 5, 1. I Rg 15, 15); ibi quoque religiosae mulieres vitam agebant divino cultui sacratam (cf. II Rg 11, 1—3). Quia conclavia, 18 vel 20 cubitos alta, ad duas partes altitudinis domus sacrae ascendeant, in muro ejusdem satis spatii fenestris decussatis et clathratis (לילי שקפים, אפסרים I Rg 6, 4) relinquebatur.

§ 36. VI. Per tabulatum cedrinum aedes sacra divisa erat in sanctuarium et sauctissimum (I Rg 6, 16).

*) II Ch 3, 15 et LXX Jr 52, 21 altitudo columnarum dicitur 35 cubitorum; est mendum librariorum (forsan ל"ה = 35 pro מ" = 18). II Rg 25, 17 coronamenta dicuntur 3 cubitorum; item mendum librariorum (ג = 3 pro ה = 5).

Sanctuarium (קֹדֶשׁ) 40 cubitos longum, 20 latum et 30 altum Sanctu-
erat. Praeter altare thymiamatis unicum (I Rg 7, 48), quod I Rg arium
6, 22 אֲשֶׁר-לְדָבִיר הַמִּזְבֵּחַ altare, quod est ad oraculum seu ante
oraculum (Vulg. *altare oraculi*) dicitur. aderant decem mensae de-
auratae (procul dubio ad figuram mensae sacrae in tabernaculo mosaico
confectae), quibus panes propositionis et centum phialae aureae odora-
mentorum suavissimorum plenae apponebantur, et decem candelabra
aurea (κατὰ τὴν Μωϋσέως προσταγὴν constructa Jos. antt. VIII, 3, 7),
de utrisque 5 in australi et 5 in aquilonari latere (I Rg 7, 49. I Ch
28, 16. II Ch 4, 7 s.). Porta e vestibulo in sanctuarium ducens, 9 cubitos
alta et lata, instructa erat valvis, quae e lignis cupresseis fabricatae,
cherubinis, palmis aliisque figuris exornatae ac laminis aureis obductae
erant (I Rg 6, 33—35) et in cardinibus aureis vertebantur (I Rg 7, 50).
Eodem modo ornata erat porta (e lignis oleastri, cujus valvae pate-
bant) in sanctissimum ducens, formâ pentagoni constructa (I Rg 6, 31 s;
7, 50) simulque velo pretioso (e bysso mira arte, quadruplici colore,
elaborato et cherubinatorum imaginibus ornato II Ch 3, 14) clausa.

Sanctissimum (קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים et דָּבִיר I Rg 6, 5. 19—22; 8, 6. 8. Sanctis-
II Ch 3, 16; 4, 20; 5, 7. 9), cubus 20 cubitorum (I Rg 6, 20) ¹⁾ sinum
continebat arcam a Moyse fabrefactam; unde etiam בֵּית הַמִּזְבֵּחַ domus
propitiationis audit (I Ch 28, 11) ²⁾. Ad utrumque arcae latus
erectis pedibus stabant duo cherubini, e ligno oleagineo sculpti auroque
obducti, facie ad exteriorem domum versâ (לְבֵית II Ch 3, 13). Quilibet
eorum, 10 cubitorum altitudine insignis, duabus alis instructus erat,
quarum unam (5 cubitos longam) super arcam protendebat, alterâ
parietem domus tangebant, ita ut cherubini totum parietem posteriorem
alis suis tegerent. (I Rg 6, 23—28. II Ch 3, 10—14).

Tectum aedis sacrae planum e lignis cedrinis constructum (I Rg
6, 9) et fortasse lapidibus marmoreis stratum erat.

¹⁾ Cum interior sanctissimi altitudo 20 tantum cubitos haberet, ex-
terior autem 30, remansit spatium 10 cubitos altum pro cubiculis super-
structis (עֲלִיּוֹת I Ch 28, 11. II Ch 3, 9), in quibus reliquiae tabernaculi
mosaici asservabantur.

²⁾ Praeter duas tabulas foederis nil erat in arca tempore Salomonis
(I Rg 8, 9. II Ch 5, 10. Jos. antt. VIII, 4, 1). Urna aurea, in qua
erat manna repositum, et virga Aaronis, quae floruerat, distinctis locis
asservatae fuisse videntur (cf. § 24).

Nota. — Docente Thoma S. th. 1. qu. 5. a. 4. ad 1 *pulchritudo*
in debita proportionem consistit. Hinc etiam structurae templi artificiosae quae-
dam singularum partium harmonica proportio congruere debet. O. Wolff
op. cit. p. 42 ss. omnes templi salomonei mensuras reducit ad mensuram

fundamentalem geometricam altaris holocaustorum, quadratum 20 (et inclusis gradibus 28) cubitorum. Si enim circa hoc quadratum circulus describitur et circa hunc duo triangula aequis lateribus depinguntur ($\alpha\beta\gamma$ et $\delta\epsilon\zeta$), enascitur *stella hexagona* (hexagramma), qua formula singularum templi partium mensurae determinantur *).

Auctor eas hac ratione proponit (p. 37 s.): Altitudo totalis templi erat 78 cubitorum; aedes sacra 100 cubitos longa et 60 (sine vestibulo 52) lata erat; vestibulum erat 60 cubitos altum et latum; atrium sacerdotum muris inclusis 200 cubitos longum (ab occidente ad orientem) et 100 la-

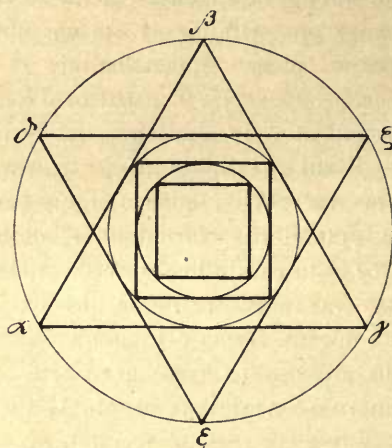

Fig. III.

tum, sine muris 189 longum et 90 latum erat; atrium populi erat 90 cubitos longum et latum; utrumque atrium exedris et muris inclusis 296 cubitos longum et 148 latum erat ($148:296=1:2$); tota area templi 312 cubitos longa et 180 lata erat. De harmonica singularum partium proportionem auctor tractat p. 39—50.

§ 37. VII. Opere hoc intra septennium (accuratius septem annis cum dimidio) consummato (I Rg 6, 38) Salomon coetum Israelitarum congregavit, maxima cum solemnitate arcam foederis e monte Zion in

Templi
dedi-
catio

*) Haec stella (*salomonica*, etiam *scutum Davidis*, *hexagonum salomonicum* vel *sigillum Salomonis* dicta), quae tamquam signum super portam templi apparebat (cf. F. de Saulcy *Recherches sur la numismatique Judaïque*. Paris 1854. tab. XI—XIV) et nunc super omnes fere synagogas apparet, est symbolum

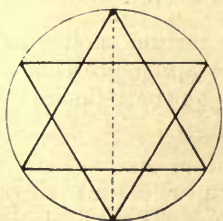

Fig. IV. Stella hexagona.

Fig. V. Vetus monogramma Christi.

nominis divini; circulus enim absolute perfectam unitatem divinam significat, duo triangula vero intra circulum unam figuram constituentia trinitatem (unum in tribus et tres in uno) indicant. Cum hoc hexagrammate etiam *monogramma Christi* intime cohaeret.

templum transferendam curavit ac copiosis victimis oblati festum dedicationis templi septiduum (a die 8. usque ad diem 14. mensis Tischri) magnifice peregit (I Rg c. 8. II Ch cc. 5—7). Saeculorum ^{historia} decursu hoc tantae plenum majestatis sacrarium, quod Deus praesens gloriâ suâ replere dignatus est (I Rg 8, 10. 12. II Ch 5, 13 s.), tam hostiliter expilatum quam tempore et impietate adeo est laesum, ut saepius restaurari deberet. Expilatum est regnante Rehabeamo a Pharaone Sisako, qui Hierosolymam cepit (II Rg 14, 26. II Ch 12, 9), nec non in expeditionibus Nebucadnezaris adversus regnum Judae (II Rg 24, 13. II Ch 36, 7. 10. cf. Is 39, 6). Restauratum est sub rege Jehoascho contra laesiones temporis (II Rg 12, 4—15. II Ch 24, 4—13) ac contra injurias praedecessorum sub regibus Hiskia (II Ch 29, 3—19) et Josia (II Rg 23, 4—12. II Ch 34, 3—8). Tandem justo Dei judicio, sic merentibus peccatis populi, per Chaldaeos combustum ac plane devastatum est, vasis sacris et quidquid pretiosi inde ablatis Babylonemque asportatis (II Rg 25, 9. 13—17. II Ch 36, 18 s. Jr 52, 13. 17—23).

Nota. — Uti Salomon (= *pacificus*) typus erat messiae, ita templum ab eo aedificatum *typus* erat *ecclesiae*, quam messias (verus *pacificus* cf. Gu 49, 10. Is 9, 6 s. Mich 5, 5. Ps 72) exstruxit, prout ex promissione Davidi facta elucet, qua thronus ejus, qui aedificabit domum nomini Domini, usque in aeternum dicitur stabiliendus (II Sm 7, 13). Idem patet ex eo, quod apud Zch 3, 8; 6, 12 s. ille, cujus nomen est 𐤓𐤕𐤕 germen, soboles sc. Dei (Vulg. *oriens*), templum Domino aedificabit; nomine enim germinis messiam designari, clare constat ex vaticiniis Is 4, 2. Jr 23, 5; 33, 15.

Templum Salomonis typum esse ecclesiae christianae, est etiam doctrina apud ss. patres vulgata. Cf. Origen. Comm. in Jo. tom. 10. n. 23. MPG 14, 381. Iren. Adv. haer. IV, 27, 1. MPG 7, 1057. Gregor. Nyss. Hom. 7. in Ct. MPG 44, 908. August. Enarr. in Ps. 126. n. 2. De civ. Dei XVII, 8. MPL 37, 1668; 41, 540. Beda De templo Salomonis c. 1. MPL 91, 737.

Caput III. Templum secundum.

Articulus I. Templum Serubbabelis.

Cf. J. Halévy Cyrus et le retour de l'exil (in *Revue des études Juives*. Juillet 1880). — Imbert Le temple reconstruit par Zerubabel (in *Le Muséon*. VII. 1888). — F. de Moor Le temple reconstruit par Zerubabel (ib. IX. 1890). — A. van Hoonacker Zerubabel et le second temple (ib. X. 1891). — E. Schrader Die Dauer des zweiten Tempelbaues (St Kr 1867. p. 503 ss.).

§ 38. **I.** Septuaginta captivitatis babylonicae annis elapsis, Cyrus non solum libere patriam redeundi potestatem fecit exsulantibus (Esr 1, 2 s), verum etiam summa liberalitate ipse in ornatum, cultum et ministerium sacrum contulit insignem vasorum aureorum et argenteorum numerum (ib. v. 7—11); praeterea et suo imperio subjectos ad eandem liberalitatem erga reduces exercendam mandato suo excitavit (ib. v. 4). Exsules ducibus Sassabasare ¹⁾ tamquam principe et Josua pontifice in Palaestinam reversi (anno 536 a Ch.) ²⁾, altari holocaustorum exstructo et solemnitatibus tabernaculorum celebratis, statim ad templum aedificandum advolarunt, cujus fundamenta, levitis fabricam urgentibus, magnâ cum ceremoniâ jacta sunt mense secundo anni post reditum secundi, aliis gaudio exsultantibus, aliis vero, qui templi prioris gloriam viderant, deplorantibus (Esr c. 3) ³⁾. At Samaritani, ob religionis diversitatem a societate hujus operis, quam petierant, repulsi, structuram templi impedire conabantur, et quidem sub Cyro fraudibus, Cambyse (Ahasvero Esr 4, 6) vero et Pseudo-Smerde (Arthasastha Esr 4, 7) vi aperta usi, donec Judaei a Dario, Hystaspis filio, templi aedificandi plenissimam obtinerent copiam (anno 520), ad cujus structuram, prophetis Aggaeo et Zacharia cohortantibus, ultimam manum admoverunt (Esr cc. 4—5). Tandem anno 515 templi aedificium feliciter consummatum ac solemnî ritu inauguratum Deoque dicatum est (Esr 6, 15—18).

¹⁾ Hunc ipsum Serubbabelem fuisse existimant plerique ex Esr 1, 8 coll. 2, 2. Esr 5, 16 coll. 3, 8 ss. et 5, 2.; diversum vero ab eo fuisse observant alii.

²⁾ Non omnes exsules in patriam remigrarunt, sed plerique in terris Babyloniae ob possessiones ibi acquisitas remanebant. Quia maxima reverſorum pars de tribu Judae erat, Israelitae abhinc vocabantur Judaei.

³⁾ Quamvis autem hoc templum in ornatu et opulentia inferius esset illo Salomonis, tamen juxta vaticinium Aggaei 2, 9 ejus magnificentia prioris splendorem superavit, quia ipse dominus templi aderat in templo suo, ille sc. ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλῆρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς (Col 2, 9), sicut divina gloria olim super arcam apparebat τυπικῶς.

§ 39. **II.** Templum hoc, mandato Cyri altitudine et latitudine 60 cubitorum constructum (Esr 6, 3. Jos. antt. XV, 11, 1), ejusdem fuit cum salomoneo formae, quin in sacris literis describatur. Sanctissimum erat vacuum; deerat enim arca foederis cum tabulis legis, neque amplius conspiciebatur illa singularis nubes, symbolum praesentiae divinae, quae olim supra tabernaculum mosaicum visa est (Ex 40, 34. Lv 16, 2) et dein templum Salomonis complevit (I Rg 8, 10. 12. II Ch 5, 13 s.) ¹⁾. In sanctuario erant una mensa, unum cande-

labrum et altare thymiamatis (I Mcc 1, 21 s; 4, 49 s.). Atria (αδλαί) erant duo, interius et exterius (I Mcc 4, 38. 48), cum porticibus (στοαί) et cellulis (παστοφόρια), in quibus utensilia et vasa templi asservabantur ac sacerdotes et levitae functionis suae tempore habitabant (Neh 10, 38—40; 12, 25. 44; 13, 4 ss. I Mcc 4, 38. 57. Jos. antt. XI, 4, 7. XIV, 16, 2). In atrio sacerdotum (interiori I Mcc 9, 54. cf. Jos. antt. XIV, 16, 2) erant altare holocaustorum ex lapidibus non sectis exstructum (I Mcc 4, 38. 44. 47. 53. 59) et lavacrum tempore pontificis maximi Simonis, filii Oniae, instar maris salomonici ex metallo fusum (ἀποδοχεῖον ὑδάτων, χαλκὸς ὡσεὶ θαλάσσης τὸ περίμετρον Sir. 50, 3). Atrium exterius progressu temporis muniebatur (Sir 50, 1 s. I Mcc 6, 7. cf. 6, 51 ss; 13, 52) ²⁾. Alexander Jannaeus autem atrium sacerdotum per cancellos ligneos (δρόφακτον ἐβλίνον) ab atrio Israelitarum separavit (Jos. antt. XIII, 13, 5).

¹⁾ Noluit Deus foedus cum populo suo pactum in forma antiqua resuscitare, sed novum et multo sublimius ferire (Jr 31, 31 s.) ac legem ipsi hominum cordibus inscribere intendit (cf. II Cor 3, 2 s.). Hinc arca foederis paulatim oblivioni dabatur (Jr 3, 16).

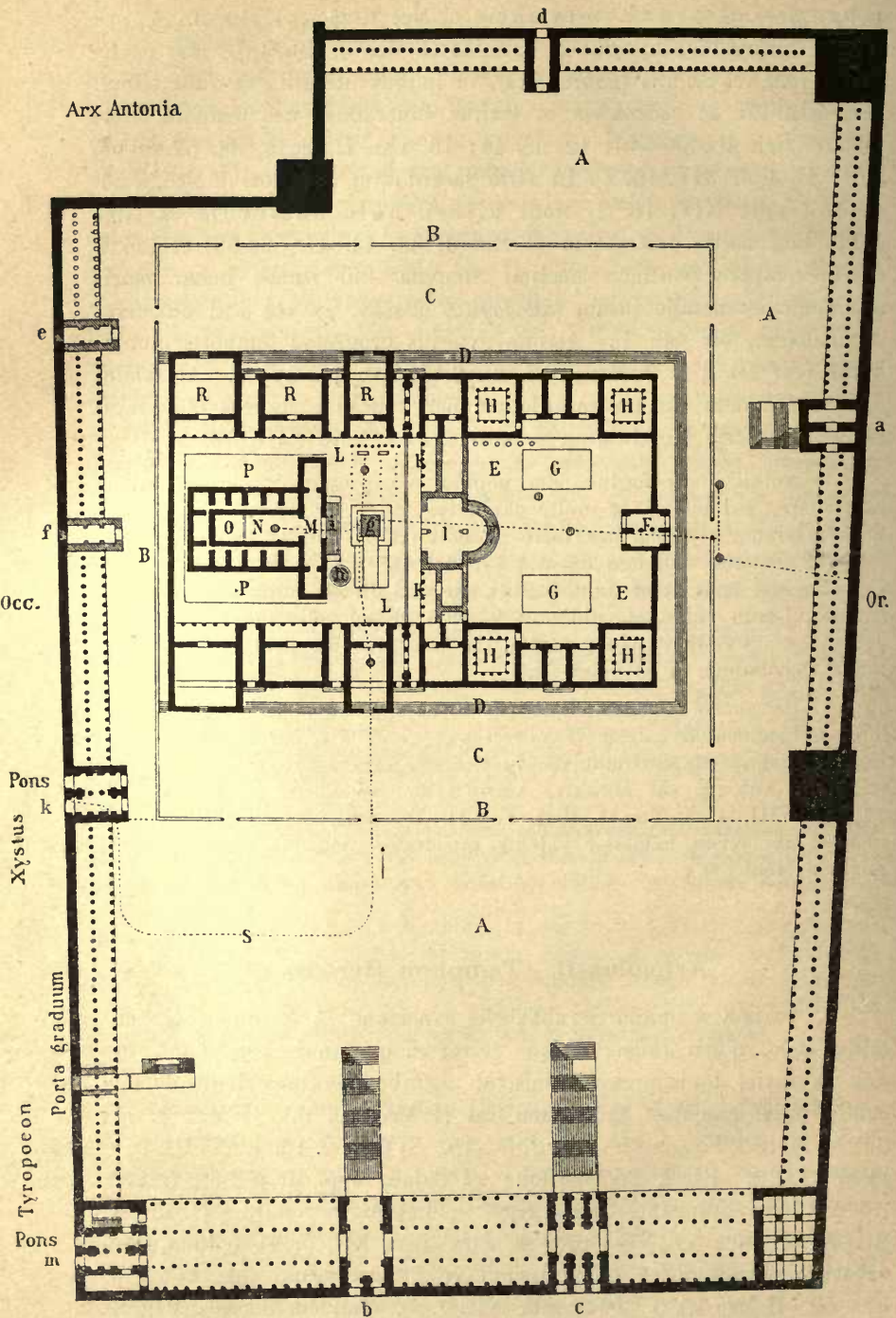
Nonnisi lapis, tres digitos altus, de quo Judaei mira quam plurima tradunt, locum indicabat, ubi arca foederis fuisset collocanda. In Msch. Joma 5, 2 יָדֵי הַכֹּהֵן lapis positionis vocatur, quia pontifex die expiationis thuribulum in eo deponerat.

²⁾ Hasmonaei (Joannes Hyrcanus I.) insuper ad plagam templi aedificaverunt arcem Baris (Βάρις = יְבִרִי cf. pers. *baru*), quam Herodes Magnus amplius munivit (δχορωτέραν κατασκευάζειν) et in honorem triumviri Antonii, sui fautoris, Antoniam appellavit (Jos. antt. XV, 11, 4. XVIII, 4, 3. Tacit. Hist. V, 11). Ibi stationem habebant milites romani; ibi etiam habitasse videtur procurator romanus, quando Hierosolymam veniebat.

Articulus II. Templum Herodis.

I. Variam templum Serubbabelis expertum est fortunam. Ex di- § 40.
midio cielo, quem Judaei ubique terrarum quotannis pendebant, nec ^{Historia}
non ex variis donis pretiosissimis, ab omnibus gentibus Hierosolymam ^{templi}
comportatis, paulatim exornatum est (I Mcc 10, 39. II Mcc 2, 13;
3, 2 s; 5, 16. Jos. antt. XII, 2, 5—15. XIV, 7, 2. 16, 4. XVIII, 9, 1.
bj. V, 13, 6. Phil. De legatione ad Cajum opp. II, p. 569. 591 s.).
Ab Antiocho Epiphane, Syriae rege, spoliatum et pollutum (I Mcc 1,
21—54. II Mcc 5, 15 ss; 6, 2 ss. Jos. antt. XII, 5, 4) a Juda Mac-
cabaeo repurgatum et solemnissimo ritu consecratum est (I Mcc 4,
57—59. II Mcc 10, 3. Jos. antt. XII, 7, 6). Tandem Herodes Magnus

Sept.

Merid.

Fig. VI. Explicatio delineationis templi herodiani.

<i>A</i> = Atrium gentium.	<i>R</i> = Cubicula variis usibus destinata.
<i>B</i> = Septum lapideum.	<i>S</i> = Aquaeductus pro labro aeneo.
<i>C</i> = Area.	<i>a</i> = Porta orientalis.
<i>D</i> = Gradus in Chel ducentes.	<i>b</i> = Porta bipartita.
<i>E</i> = Atrium mulierum.	<i>c</i> = Porta tripartita.
<i>F</i> = Porta speciosa.	<i>d</i> = Porta septentrionalis.
<i>G</i> = Podia in atrio mulierum sita.	<i>e-f</i> = Duae portae occidentales in sub- urbia ducentes.
<i>H</i> = Cubicula pro naziraeis, leprosis sa- natis, asservando oleo et ligno.	<i>g</i> = Altare holocaustorum.
<i>I</i> = Atrium Israelitarum.	<i>h</i> = Labrum aeneum.
<i>K</i> = Lorica lapidea.	<i>i</i> = Porta vestibuli.
<i>L</i> = Atrium sacerdotum.	<i>k</i> = Porta ad palatium Hasmonaeorum et Xystum ducens.
<i>M</i> = Vestibulum.	<i>l</i> = Porta graduum ad urbem inferiorem in valle Tyropoeon sitam duceus.
<i>N</i> = Sanctuarium.	
<i>O</i> = Sanctissimum.	
<i>P</i> = Tabulata templo ipso adhaerentia.	

ad emerendam sibi Judaeorum adhaesionem immensis sumptibus templum per partes successive novum aedificare coepit ¹⁾, quin divinus cultus in eo suspenderetur. Opus hoc intra annos novem cum dimidio (sc. interioris templi structuram post 18 menses, atriorum vero post 8 annos) perfecit, dum fabrica aedificiorum annexorum usque ad annum 64 pCh. durabat ²⁾. Vix absolutum, a Romanis, duce Tito, integrum eversum est (Jos. bj. VI, 4, 3—8) atque ex hoc tempore *sedent filii Israel sine rege et sine principe, et sine sacrificio et sine altari, et sine ephod et sine teraphim* (Os 3, 4).

¹⁾ Teste Jos. antt. XV, 11, 1 anno 18. regni sui (bj. I, 21, 1 anno 15) = anno 20/19 a Ch. = 734/35 a. u. c.

²⁾ Templum Serubbabelis est quidem ab Herode restauratum, at nullam subiit in essentialibus mutationem. Quocirca templum herodianum tertium appellare non convenit. Judaei ipsi nonnisi duo templa agnoverunt; unde et alterum, non tertium templum a Tito vastatum dicunt (Gem. Baba mezia fol. 28, 1. Echa rabbathi fol. 62, 1).

Nota. — Templum herodianum sacrae literae nullibi describunt; habemus tantum sparsim pauca quaedam indicata. Cf. Josephum, qui praeter quaedam hic illic obvia duplicem habet templi hujus descriptionem, sc. antt. XV, 11 et bj. V, 5 (descriptio una debet altera illustrari et compleri), et tractatum mischnicum Middoth (ed. C. l'Empereur ab Oppyck Lugd. Bat. 1630), qui duo fontes tamen saepe divergunt. Praeter subsidia literaria in descriptione templi salomonei indicata consuli quoque possunt: Bl. Ugolini Thes. VIII et IX. — A. Hirt Über die Baue Herodes des Großen überhaupt und über seinen Tempelbau zu Jerusalem insbesondere (Abhandlungen d. hist.-phil. Kl. d. Berl.-Akad. 1816—17. p. 1—24). — H. Hildesheimer Die Beschreibung des herodianischen Tempels im Traktate Middoth und bei Flavius Josephus. Ch. Bloch Entwurf eines Grundrisses vom herodianischen Tempel nach talmudischen Quellen bearbeitet (Jahresbericht d. Rabbiner-Seminars für d. orthodoxe Judentum. Berlin 1876—77). — F. Spieß Das Jerusalem des Josephus. Berlin 1881 (p. 46—94). Der Tempel zu Jerusalem während des letzten Jahrhunderts seines Bestandes. Berlin 1881.

§ 41. II. Area templi ab Herode restaurati duplo major erat priore;

Tria atria nam magnis substructionibus aquilonem, occidentem et austrum versus amplificada et muris cincta est. Erant autem tria atria, unum altius a) atrium gentium altero. Atrium primum (in talmude *הר הבית*, I Mcc 13, 53 τὸ ὄρος τοῦ ἱεροῦ, apud Jos. τὸ πρῶτον vel τὸ ἑξῶθεν ἱερόν dictum), quadratum 500 cubitorum (Middoth 2, 1), plures habebat portas ¹⁾ et a tribus plagis duplici, a meridie vero triplici porticu cinctum ²⁾ ac marmore versicolori stratum erat (Jos. bj. V, 5. 2). Hoc atrium etiam gentiles et Judaei immundi ingredi poterant: hinc apud christianos archaeologos

atrium gentium vocatur³⁾. In medio atrio, in parte australi latissimo, erat septum lapideum (מִדְּוֶה Middoth 2, 3. δρόφακτος λίθινος Jos.), 3 cubitos altum, (13) januis hinc inde patentibus et columnis adstantibus, quarum inscriptiones (graecae et latinae Jos. bj. V, 5, 2. VI, 2, 4) immundis et ethnicis ingressum in aream templi interiorem (quae apud Jos. τὸ δεύτερον ἱερόν vel τὸ ἔσωθεν ἱερόν aut ὁ δεύτερος, ἐντὸς vel ἐνδότερος περίβολος appellatur) morte proposita interdicebant (Jos. bj. VI, 2, 4. Phil. De legatione ad Cajum opp. II, p. 577. cf. Act 21, 28). Inde 14 gradibus ascendebatur in aream planam (לִּפְנֵי = antemurale dictam Middoth 2, 3. Kelim 1, 8), 10 cubitos latam, unde 5 (vel 12, teste Middoth 2, 3) gradus ducebant ad portas muri secundi, qui exterius 40, interius vero 25 cubitos altus erat et atrium internum concludebat, quod in parte septentrionali et australi quaternas portas⁴⁾ laminis aureis et argenteis coopertas, in orientali vero unam, aere corinthio, quod argento et auro praeferebatur (Jos. bj. II, 17, 3. V, 5, 3), fulgentem (quae in talmude נִרְאֵת נִרְאֵת porta Nicanoris, apud Jos. ἡ χαλκῆ seu Κορινθία πύλη et ὁ πυλὼν μέγας dicitur) habebat.

¹⁾ Murus australis templi duas habebat portas (nomine Chuldae insignitas, unam bipartitam et alteram tripartitam), orientalis unam (quae dicebatur porta Susan, quia imaginem civitatis Susan referebat; θύρα seu πύλη λεγομένη ὥραϊα Act 3, 2. 10), septentrionalis parvam (Tadi nuncupatam), occidentalis quatuor (Jos. antt. XV, 11, 5., teste Middoth 1, 3 vero unam tantum, Kiponos dictam), quarum duae multis gradibus ducebant in subjectam vallem, quae versus meridiem patebat et domibus consita erat, tertia per pontem valli imminens templum cum monte Zion (proxime cum Xysto, loco quodam quadrato, egregie strato portici-busque instructo) conjungebat (Jos. antt. XIV, 4, 2. bj. I, 7, 2. II, 16, 3. VI, 6, 2. 8, 1) et per quartam descendebatur in urbem inferiorem.

²⁾ Quaelibet porticus 30 cubitos lata et 33 $\frac{1}{3}$ alta erat; media autem in latere australi mensuram ceterarum dimidio superabat. Tectum earum planum, e lignis cedrinis affabre constructum, sustentabatur columnis, 25 cubitos altis, ex albo marmore excisis. Porticus meridionalis, in loco montis maxime praerupto posita, habebat 162 columnas, singulas duplici basi et capitulo corinthio ornatas; omnium porticuum pretiosissima erat, hinc porticus regia (ἡ βασιλικὴ στοά Jos. antt. XV, 11, 5) dicta; ejus summitas dici videtur τὸ πτερόγιον τοῦ ἱεροῦ (Mt 4, 5), unde diabolus Christo se praecipitem dare suadebat (cf. ZDPV 1892. XV, p. 234—56). Porticus orientalis (στοά ἀνατολική Jos. antt. XX, 9, 7) a Salomone denominabatur (στοά Σολομώνος Jo 10, 23. Act 3, 11; 5, 12), quia ex quorundam opinione in devastatione templi babylonica illaesa mansit, vel quia in eodem loco sita erat, in quo Salomon porticum exstruxerat.

³⁾ In hoc atrio (in מִדְּוֶה tabernis) numularii sedebant et venditores victimarum aderant, quos Christus e templo ejecisse legitur (Mt 21, 12).

Mc 11, 15. Lc 19, 45. Jo 2, 14 ss.). Ibi etiam erant varia conclavia pro diversis usibus. In quopiam eorum erat synagoga, ubi Christus adhuc puer duodennis consedit cum doctoribus legis disputans (Lc 2, 46).

⁴⁾ Portae hae omnes erant bifores, 30 cubitos altae et 15 latae (20×10 teste Middoth 2, 3). Eis superstructa erant cubacula, 40 cubitos alta. In januis autem erat spatium 30 cubitorum, ubi populus convenire solebat.

§ 42. **III.** A parte orientali positum erat atrium mulierum (עֲזָרָה) b) atrium מְשִׁיבֵי Middoth 2, 5. γυναικωνίτις vel τὸ τῶν γυναικῶν περιτείχισμα Jos. bj. V, 5, 2. VI, 9, 2) quadratum 135 cubitorum, ab illo virorum per murum humilem separatum. Ex hoc atrio, in quod tres portae (ab oriente [porta corinthia], septentrione et meridie) ducebant, mulieres ulterius progredi non poterant, sed ibi in podiis suis, quae columnis pulcherrimis sustinebantur, viri autem infra haec, sacris assistebant. Erant ibidem 13 *cistae* (ob figuram tubis similem a rabbinis שִׁפְרוֹת tubae dictae Schekalim 2, 1; 6, 1. 5., τὰ γαζοφυλάκια Jos. bj. V, 5, 2., collect. τὸ γαζοφυλάκιον Mc 12, 41. Lc 21, 1. Jos. antt. XIX, 6, 1), in quas condebantur numi et sponte oblati et quotannis a Judaeis ad templi conservationem pendendi. In quatuor atrii angulis erant *cubacula* (Middoth 2, 5) pro naziraeis (לְשִׁבְתַּת הַנְּזִירִים), leprosis sanatis (לִּי מְצֹרְעִים), asservando ligno (לִּי מְצֹרְעִים), vino et oleo (לִּי בֵּית שְׁמֵנִי).

§ 43. **IV.** Occidentem versus, 15 (14 Jos.) gradibus ¹⁾ altius, quam c) atrium interius atrium mulierum, erat atrium interius (Jos. bj. V, 5, 3. Middoth 2, 5. Sukka 5, 4), 187 cubitos longum (ab oriente in occidentem) et 135 latum (Middoth 5, 1), quod per loricam quandam, unum cubitum altam et ex pulchro saxo exstructam, divisum erat (Jos. bj. V, 5, 6) in *atrium Israelitarum* (עֲזָרָה יִשְׂרָאֵלִית ²⁾) et *sacerdotum* (עֲזָרָה כֹּהֲנִית ³⁾). Atrium interius per sex portas (tres a parte septentrionali et tres a parte meridionali) cum atrio externo et a plaga orientali per unam portam magnam (50 cubitos altam et 40 latam, quae Tamid 3, 7 לִשְׁעַר הַגָּדוֹל et apud Jos. ἡ μείζων πόλη et ὁ πάλων ὁ μέγας τοῦ ναοῦ dicitur), cujus aperiendae strepitus Hierichuntem usque audiebatur (Tamid 3, 7 s.), cum atrio mulierum erat junctum (Middoth 1, 4).

¹⁾ In his gradibus levitae quindecim שִׁירֵי הַמַּעֲלֹת psalmos graduum (120—134) decantasse creduntur. Ita interpretes judaici, quos sequuntur nonnulli antiquiores, v. c. Hippolytus In Ps. fragm. 4. MPG 10, 716. At psalmi isti, uti eorum argumentum indicat, conscripti sunt in usum Israelitarum, qui statis temporibus Hierosolymam ad dies festos ascendebant (cf. Is 30, 29).

²⁾ In *atrio Israelitarum*, 135 cubitos lato (ab aquilone in meridiem) et 11 longo (ab oriente in occidentem), stabant Israelitae, qui immediate

sacris occupati erant, nec non musici et cantores levitici. In parietibus hujus atrii interioribus erant cubacula ad utensilia sacra conservanda, panes propositionis conficiendos, synedria habenda aliosque similes usus.

3) *Atrium sacerdotum*, 176 cubitos longum et 135 latum, immediate circumdabat aedem sacram et continebat *altare holocaustorum*, idque non aeneum, quale et in atrio tentorii mosaici et in priore templo fuerat, sed rudibus lapidibus (Jos. bj. V, 5, 6. Middoth 3, 4. cf. Ex 20, 25. Dt 27, 5) in altitudinem 15 atque in longitudinem et latitudinem 50 (32 teste Middoth 3, 1) cubitorum exstructum. Anguli altaris superius eminebant et retorti erant ad figuram cornuum arietis (Middoth 3, 1. *κερατοειδεις γωνιαι* Jos. bj. V, 5, 6). Cum cornu australi versus occasum conjunctae erant duae canales (una ad excipiendum sanguinem victimarum vinumque libaminum, altera ad aquam libationis in solemnitate tabernaculorum suscipiendam), quae in torrentem Kidron ducebant (Middoth 3, 2. Joma 5, 6. Sebachim 6, 2. Sukka 4, 8. Tamid 7, 3). Ad latus altaris aquilonare erat *locus mactationis* (*בית המזבח* cf. Middoth 3, 5; 5, 2. Tamid 3, 5; 4, 2. Schekalim 6, 4). Inter altare et vestibulum erat *labrum* magnum (Middoth 3, 6), quod implebatur aquis e fonte prope Bethlehem deductis.

V. Sacrarium seu templum sensu strictiori (*ὁ ναός, τὸ ἅγιον* § 44. *ἱερόν*), 6 cubitos (= 12 gradibus) atrio sacerdotum altius situm, la- Domus
pidibus candidissimis non minori elegantia quam artificio exstructum sacra
(Jos. antt. XV, 11, 3. bj. V, 5, 6), 100 cubitos altum et una cum vestibulo totidem longum (bj. V, 5, 6) atque excluso vestibulo 60 (bj. V, 5, 5., teste Middoth 4, 7 vero 70) cubitos latum erat. Omnes ejus parietes intus partimque etiam foris pretiosa tabulatione et auro erant obducti.

Vestibulum, intus totum deauratum, erat 100 (intus 50) cubitos latum (ergo ab utraque parte 20 aut 15 cubitos prominens) et totidem (intus 90) altum atque 11 cubitos profundum (ab oriente ad occidentem) ¹⁾. In angulis ejus septentrionali et meridionali erant cubacula asservandis utensiliis mactationis destinata (*בית המזבח* Middoth 4, 7). Porta vestibuli, 70 cubitos alta et 25 lata (40×20 teste Middoth 3, 7), valvis carebat et velo tantum clausa erat. Janua biforis, 55 cubitos alta et 16 lata (20×10 teste Middoth 4, 1), quae praeterea aulaeo pretioso claudebatur, e vestibulo in sanctuarium ducebat) ²⁾.

In sanctuario, 20 cubitos lato, 40 longo et 60 (Jos. bj. V, 5, 5. — 40 Middoth 4, 6) alto, erat candelabrum aureum, mensa deaurata et altare thymiamatis (*θυσιαστήριον* Jos.) ³⁾.

Sanctissimum obscurum, 20 cubitos longum et latum ac 60 (40 teste Middoth 4, 6) altum, habebat januam, itidem velo (*καταπέτασμα*

Jos. bj. V, 5, 5. τὸ δεύτερον καταπέτασμα Hbr 9, 3) eoque juxta traditionem judaicam duplici (unum cubitum distante Middoth 4, 7) clausum ⁴⁾ et, deficiente arcâ, vacuum mansisse videtur ⁵⁾.

Tectum aedis sacrae, non planum, sed leviter ascendens, loricâ, 3 cubitos altâ, cinctum et aureis verubus (χρόσειοι ὀβελοὶ Jos. bj. V, 5, 6) hisque acutissimis, ne ab insidentibus avibus inquinaretur (ex nonnullorum opinione, ne fulgura nocerent?), instructum erat.

¹⁾ Vestibulum exornatum erat plurimis donariis sive muneribus, a variis regibus et civitatibus Hierosolymam missis, quae Antiochus Epiphanes comminuta abstulit (I Mcc 1, 23 s; 4, 57. II Mcc 3, 2; 5, 16). Inter ea praecipue memorantur lychnus aureus ab Helena, Adiabenorū regina, templo dicatus, mensa aurea a Ptolemaeo Philadelpho, rege aegyptio, cum aliis donis sacra (Jos. antt. XII, 2, 8 s.) et θάλλοι νομιζόμενοι τοῦ ἱεροῦ (II Mcc 14, 4). Ibidem dicuntur suspensae coronae, in signum dignitatis regiae et pontificalis Josuae impositae (Zch 6, 11 ss.), et catenae aureae, quibus juniores sacerdotes ascenderent, ut coronas has contemplerentur (Middoth 3, 8).

²⁾ Supra hanc januam conspiciebatur כִּנֹּר לֶחֶם וְיֵצֶר *vitis aurea* (symbolum populi israelitici cf. Is 3, 14. Jr 2, 21; 5, 10; 12, 10. Ez 19, 10), opere ingenioso facta, ex qua botri magnitudinis staturae humanae dependebant (Jos. bj. V, 5, 4. antt. XV, 11, 3. Middoth 3, 8). Ad duo latera hujus januae positae erant duae mensae, una marmorea, in qua panes propositionis novi in sanctuarium inferendi, altera aurea, in qua veteres elati deponebantur (Schekalim 6, 4. Menachoth 11, 7).

³⁾ Probabiliter haec τρία θαυμασιώτατα καὶ περιβόητα πᾶσιν ἀνθρώποις ἔργα (Jos. l. c.) ad exemplar prioris templi confecta erant. Antiochus Epiphanes quidem haec omnia rapuerat (I Mcc 1, 23), sed Maccabaei, pulsus Syris, nova omnino eorum loco curarunt (ib. 4, 49). Titus candelabrum cum mensa et aliis vasis sacris in triumpho circumtulit (Jos. bj. VII, 5, 5), quod in arcu triumphali Romae adhuc conspicitur.

⁴⁾ Velum hoc, ut docet Paulus apostolus Hbr 10, 20 adumbrat carnem Christi. Hinc moriente Domino εἰς ὃν ἀπὸ ἄνωθεν ἔως κάτω scissum tradit Mt 27, 51 nulli quippe usui futurum, postquam Christi mors viam aperuit ad coelum, cujus umbra quaedam sanctissimum fuit.

⁵⁾ Diserte testatur Josephus bj. V, 5, 5 nihil ibi fuisse (ἔκειτο οὐδὲν ὅλως ἐν αὐτῷ) et *vacuam sedem atque inania arcana* ibi reperisse Cn. Pompejum ait Tacitus Hist. V, 9.

§ 45.

Tabu-
lata
templo
adhae-
rentia

VI. Aedes sacra a tribus lateribus, orientali latere excepto, aedificiis trium contignationum (αἶκοι τρίστεροι Jos.), 60 cubitos altarum, cum 38 cubiculis (Middoth 4, 3), circumdata erat et superne fenestris instructa. In has cellas e templi porta utrimque patebat ingressus. Contignatio super sanctuario et sanctissimo (τὸ ὑπερῶν μέρος Jos.) 40 cubitos alta erat et includebat conclavia conservandis rebus anti-

quis et pretiosis destinata. Tali modo domus sacra aedificiis adhaerentibus supereminerebat ac marmore candidissimo auroque splendens oculos e longinquo advenientium attrahebat (Jos. bj. V, 5, 6. cf. Mc 13, 1).

Nota. — I. O. Wolff op. cit. p. 66—98 mensuras templi hero- § 46.
diani hoc modo definit: *Altitudo totalis* templi 117 (templi solius 100) cubitorum erat. Ex atrio magno 12 gradus (= 6 cubitis) ducebant in aream atque ex hac 5 gradus (= $2\frac{1}{2}$ cubitis) in atrium mulierum. Atrium Israelitarum 15 gradibus (= $7\frac{1}{2}$ cubitis) altius erat atrio mulierum atque atrium sacerdotum 2 gradibus (= 1 cubito) altius atrio Israelitarum. *Aedes sacra* 77 (et quidem sanctuarium et sanctissimum 40, cubacula superstructa 20, fundamentum 6, tectum cum fastigio 11) cubitos alta erat. *Vestibulum* una cum fundamento 100 cubitos altum, totidem latum et 22 (intus 11) profundum erat. *Tabulata templo adhaerentia* 40 (una cum fundamento, tecto et porticu 54) cubitos altae et 54 latae erant. *Atria interiora*: atrium sacerdotum 189 cubitos longum et 135 latum erat, atrium mulierum vero 135 cubitos latum et 90 longum; utrumque atrium, muris et exedris inclusis, erat 296 cubitos longum et 200 latum (inclusis turribus portarum 300 et 202 cubitos) erat. *Atrium gentium* ab auctore non dimetitur. *Latitudo totalis* templi erat 234 (= 2×117) et ejus *longitudo totalis* 312 cubitorum. His mensuris subjacet eadem lex, quae supra § 36 exposita est.

II. C. Schick op. cit. p. 53 ss. mensuras templi hac ratione ponit: *Templum* 100 cubitos longum et latum (i. e. spatium 10.000 cubitorum quadratorum) atque una cum fundamento 6 cubitos (= 12 gradibus) alto 100 cubitos altum erat. Sacrarium, i. e. sanctuarium et sanctissimum, una cum fundamento et tecto (4 cubitos alto) 50 cubitos altum erat. Solarium (in parte septentrionali, meridionali et occidentali ab umbraculo quodam circumdatum) 60 cubitos longum, 20 latum et 25 (una cum fastigio 50) altum erat. Domus sacra (muris inclusis) 100 cubitos longa et (sine utraque porticu in parte septentrionali et meridionali) 60 lata, in orientali autem parte una cum ambabus turribus (septentrionali et meridionali) 100 cubitos altis 100 cubitos lata erat. *Atrium interius* bipartitum (sacerdotum et Israelitarum) immediate ante sacrarium positum erat. Atrium sacerdotum (una cum exedris in parte occidentali) 200 cubitos longum erat (ab occidente in orientem) et una cum atrio Israelitarum (quod in parte tam septentrionali quam meridionali $32\frac{1}{2}$ cubitos latum et 187 cubitos longum erat) 200 cubitos latum, solum 187 cubitos longum (ab oriente versus occidentem) et 135 latum ac 5 gradibus (= $2\frac{1}{2}$ cubitis) atrio Israelitarum altius erat. *Atrium mulierum* vel potius *atrium medium* (I Rg 8, 64. II Ch 7, 7), 15 gradibus (= $7\frac{1}{2}$ cubitis) atrio interiori inferius, sine aedificiis 200 cubitos latum (a septentrione versus meridiem) et 135 longum erat. *Totum territorium sacrum* 400 cubitos longum (ab occidente in orientem) et 300 latum erat, i. e. spatium 120.000 cubitorum quadratorum. Area, quae tam aedificia in parte septentrionali, meridionali et orientali exstructa quam exedras in parte occidentali positas circumdabat, *Chêl* dicta, erat quadratum 400 cubitorum, i. e. spatium 160.000 cubitorum quadratorum; 12 gradibus

(= 6 cubitis) altior erat *atrio gentium*, quod una cum atriis interioribus et area formabat quadratum 500 cubitorum, i. e. spatium 250.000 cubitorum quadratorum. Solium ergo templi $12+15+5+12$ gradibus (= $6+7\frac{1}{2}+2\frac{1}{2}+6$ i. e. 22 cubitis) altius erat atrio gentium, quod undique porticus vel exedrae (in parte meridionali latiores quam in ceteris partibus) circumdebant. Harmonicam singularum partium proportionem auctor proponit p. 107—110.

Appendix.

- § 47. Praeter templum hierosolymitanum adhuc alia duo templa nobis veniunt commemoranda, alterum *Samaritanorum* in Garizim monte conditum (de quo vide § 148), alterum *Judaeis in Aegypto* degentibus exstructum ab Onia sacerdote, Oniae hujus nominis tertii summi pontificis filio, qui, cum nullam spem pontificatum in Judaea obtinendi haberet, a Ptolemaeo VI. Philometore anno 150 a Ch. petiit, ut sibi aedem deae Bubastis Leontopoli (Litopoli) in nomo heliopolitano in templum judaeum mutare liceret; quod et innixus literaliter interpretatione vaticinii Is 19, 18 s. circa cultum vero Deo in Aegypto tribuendum impetravit atque ibidem sacerdotes e genere suo et cultum introduxit, quem tamen Palaestinenses tamquam illegitimum abominabantur (Msch. Menachoth 13, 10). Templi hujus fabrica hierosolymitanam imitabatur, sed in locum candelabri habebat lychnum aureum ex aurea catena pendentem. Multis annis mansit incolume. Tandem propter tumultus politicos Judaeorum Vespasiani jussu a Lupo, Alexandriae praeside, anno 73 pCh. clausum ac paulo post omnino dirutum est.

Sectio secunda.

Ministri sacri.

Subsidia literaria. — Plures monographiae in Bl. Ugolini Thes. XII et XIII. — M. Krüger De sacerdotum apud Hebraeos nobilitate (Prooemium ad indicem lectionum lycei Hosiani Brunsbergensis 1860). — Küper Das Priestertum des alten Bundes. Berlin 1866. — G. Gerth De Israelitarum sacerdotio. Jenae 1874. — S. Maybaum Die Entwicklung des altisraelitischen Priestertums. Breslau 1880. — W. W. Baudisin Die Geschichte des alttestamentlichen Priestertums. Leipzig 1889 (p. XI—XV auctor literaturam huc pertinentem indicat). — Büchler Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzehnt des jerusalemischen Tempels. Wien 1895. — E. Schürer op. cit. II, p. 224—99.

Caput I. Institutio ministrorum cultus sacri variorum ordinum.

- § 48. Omnes quidem Israelitae ad divinum cultum erant obligati, sed singulari ratione primogenitos, quibus in clade Aegyptiorum vita

erat conservata (Ex 12, 1—29), Deus in ministerium sacrum sibi as-
 seruit (Ex 13, 2; 34, 19. Lv 27, 26. Nm 3, 13; 8, 16 s.). Foedere
 vero ad montem Sinai cum Israele inito ad sacra publica celebranda
 loco primogenitorum, qui ideo redimendi erant¹⁾, substituit Deus tri-
 bum Levi (Nm 3, 6—8. 12. 40—43; 8, 6—19)²⁾ ac praecipue
 familiam Aaronis (Nm 3, 10)³⁾, in qua sacerdotium ipsum ita
 erat hereditarium, ut primogenitus summum teneret pontificatum⁴⁾,
 ceteri autem simplici fungerentur sacerdotio⁵⁾, dum omnes alii ex
 eadem tribu ad munus levitarum assumpti sunt⁶⁾, quae trifaria
 hierarchia tentorio tripartito omnino respondebat.

¹⁾ Viginti duo millia levitarum (Nm 3, 39) Deo attribuebantur pro
 redemptione totidem primogenitorum aliarum trium, reliqui vero, qui
 supererant, 273 primogeniti redimebantur quinis siclis (Nm 3, 45—47).
 At numeri Nm 3, 22. 28. 34 notati (Gersonitae 7500 + Kahathitae 8600
 + Meraritae 6200) non efficiunt 22.000, sed 22.300. Probabiliter scribae
 errarunt in numeris ponendis. Plerique errorem notant v. 28, ubi שש le-
 gitur, quum legendum sit (שש) שש tres, ut summa levitarum, quae
 singulis ex numeris conficitur, non sit 22.300, sed 22.000.

²⁾ Unam tribum elegit Deus ad sacrum ministerium, ut unitate sa-
 crarii et sacerdotii unitas religionis et nationis servaretur. Elegit autem
 hanc tribum propter ejus singularem in superstitione vituli conflatis re-
 primenda fervorem (Ex 32, 28. cf. Mal 2, 4—6. Phil. De monarchia
 l. 2. opp. II, p. 225), ob quam causam in benedictione trium etiam
 diserte commendatur (Dt 33, 8—11). Ratio vero princeps collationis
 ministerii divini in tribum Levi fuit libera Dei electio (Nm 18, 6 s.).

³⁾ Jam ante vituli aurei superstitionem familia Aaronis sacerdotali
 dignitati destinata est (Ex 28, 1) tuncque saltem implicite facta est levi-
 tarum quoque electio, quae appendix et complementum esse videtur elec-
 tionis sacerdotum. Hanc sacerdotii dignitatem Deus Aaroni postea vindic-
 avit et confirmavit insigni miraculo, germinante nimirum virgâ Aaronis
 et producente amygdala (Nm 17, 21—23) ac mox novi mandati promul-
 gatione (ib. 18, 1 ss.). Non ergo propria auctoritate sacrum munus in-
 gressus est Aaron, sed $\kappa\alpha\lambda\omicron\upsilon\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma\ \acute{\omicron}\pi\omicron\delta\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \theta\epsilon\omicron\upsilon\varsigma$ (Hbr 5, 4). Ceterum
 sacerdotium leviticum (Hbr 7, 11 $\Lambda\epsilon\upsilon\iota\tau\iota\kappa\eta\nu\ \iota\epsilon\rho\omega\sigma\acute{\omicron}\nu\eta\nu$ et $\tau\acute{\alpha}\xi\iota\nu\ \text{'}\Lambda\alpha\rho\acute{\omega}\nu$
 dictum) fuisse tantum obscuram et tenuem adumbrationem sacerdotii
 novi testamenti docent apostolus Hbr 8, 4 s. August. De civ. Dei XVII,
 6, 1. MPL 41,536: *Ipsum secundum ordinem Aaron sacerdotium tamquam*
umbra futuri aeterni sacerdotii constitutum est, et multi alii.

⁴⁾ Pontifex in sacra scriptura variis appellatur nominibus. Dicitur
 $\text{הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל}$ sacerdos magnus (Lv 21, 10. Nm 35, 25. 28. Jos 20, 6.
 II Rg 12, 11; 22, 4. 8; 23, 4. II Ch 34, 9. Agg 1, 1. 12. 14; 2, 2. 4.
 Zeh 3, 1. 8; 6, 11. Neh 3, 1. 20; 13, 28), $\text{הַכֹּהֵן הָרִאשׁוֹן}$ sacerdos prin-
 ceptus (II Rg 25, 18. II Ch 19, 11; 24, 11; 26, 20; 31, 10. Esr 7, 5)
 et simpliciter $\text{הַכֹּהֵן הָרִאשׁוֹן}$ princeps (II Ch 24, 6), $\text{הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל}$ sacerdos
 unctus (Lv 4, 3. 5. 16; 6, 15) et $\text{הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל}$ $\epsilon\lambda\epsilon\gamma\chi\eta\nu$ (Ex 29, 30; 31, 10;

35, 19; 39, 41. Lv 1, 7; 4, 6 s. 10. 17. 20. Nm 3, 32; 25, 7; 26, 1. 3. 63. I Rg 1, 8. II Rg 11, 9 s. 15. 18; 12, 3. 8. 10; 16, 10 s. 15 s; 22, 10. 12. 14; 23, 24), chald. אֲרִי־מֶלֶךְ (cf. Jos. antt. III, 7, 1 ἀναραβάρχης — ἀναραβάτης? = אֲרִי־מֶלֶךְ), apud LXX ó ἱερεὺς μέγας (Lv 4, 3 ἀρχιερεύς), in NT ἀρχιερεύς (Act 5, 24 absolute ó ἱερεύς).

Pontifex unus tantum erat suo tempore hocque munere ad mortem usque fungebatur; habebat tamen vicarium (אֲרִי־מֶלֶךְ sacerdotem secundarium seu propontificem II Rg 25, 18. Jr. 52, 24 [et II Rg 23, 4 ubi pro אֲרִי־מֶלֶךְ legendum est אֲרִי־מֶלֶךְ] ἑτέρον ἀρχιερέα Jos. antt. XVII, 6, 4. cf. XI, 8, 2), qui ipso impedito munus administrabat (Msch. Joma 1, 1. Megilla 1, 9). Quum Aaron, primus pontifex a Deo constitutus, filiis majoribus Nadab et Abihu interfectis (Lv 10, 1 s.), duos adhuc haberet filios, Eleazarum et Ithamarum, ille patri in summi sacerdotii officio successit (Nm 20, 28. Dt 10, 6. Jos 14, 1; 17, 4; 19, 51; 21, 1), et hoc defuncto ejus filius Pinehas (Jdc 20, 28. Jos. antt. V, 1, 29), cui propter zelum divini honoris promisit Deus perpetuum inter ejus posteros pontificatum (Nm 25, 12 s. Sir 45, 23—26. I Mcc 2, 54)*. Mansit autem summum sacerdotium apud Eleazari familiam usque ad Eli; hunc enim Ithamaridem fuisse, ex I Ch 24, 6 liquido colligitur, ubi Ahimelech, ab eo genus ducens, ad Ithamaris prosapiam refertur (cf. Jos. antt. V, 11, 5). Creduntur illo tempore duo pontifices simul munere hoc (Gibeone et Hierosolymis) perfuncti esse (II Sm 8, 17; 15, 24. 29. 35; 17, 15; 19, 11; 20, 25. I Rg 4, 4. I Ch 15, 11; 16, 39; 18, 16; 24, 3. 6. 31). Rursus ad Eleazari posteros pontificatus transiit sub Salomone, qui, Abjathare, ex Ithamaris familia oriundo, de dignitate locoque dejecto (I Rg 2, 27), Eleazaris lineam in Zadoko restituit (ib. v. 35. Jos. antt. VIII, 1, 3). Atque sic successio in hac obtinuit linea (I Ch 5, 34 ss. Esr 3, 2; 5, 2. Neh 12, 10. 26. Agg 1, 1) usque ad tempora Antiochi IV. Epiphanis (175—164 a Ch.), qui summum sacerdotium priore pontifice adhuc vivente contra legis divinae praescriptum plus offerenti vendebat (II Mcc 4, 7 ss. 24 ss.) Anno 153. Alexander Balas, rex Syriae, dignitatem pontificalem detulit belliduci Jonathae, ex classe Jojaribi (I Mcc 10, 15—21), cujus fratrem Simonem demum Judaei principem et summum sacerdotem creaverunt (I Mcc 14, 41). Hujus poster, qui simul erant reges, officio pontificali fungebantur usque ad Herodem, qui pontifices ad libitum mutabat, quo arbitrario jure deinceps quoque Romani usi sunt (Jos. antt. XVIII, 2, 2. XX, 10). Abrogato per Christi mortem cultu mosaico, cujus rei indicio divino scissum est illo moriente templi velum (Mt 27, 51), nonnisi nominatenus ad destructam usque rempublicam mansit Judaeis pontificalis eaque jam magis in dies imminuta dignitas omnisque ejus vis translata est in Jesum Christum, cujus levem quandam imaginem partim adumbrarunt pontifices a Moyse divinitus constituti. Ille igitur, facta semel per suum sanguinem hominum expiatione et ad ipsam supremam majestatis sedem coelestem delatus, in omnium sine discrimine gentium salutem summus isque sempiternus sacerdos merito habetur (cf. Hbr 2, 17; 3, 1; 4, 14—16; 5, 1—10).

*) Quomodo haec promissio fuerit impleta, explanat F. de Hummelauer Comm. in Dt. Parisiis 1901. p. 292.

Seriem pontificum secundum Hebraeorum traditionem exhibent Josephus (qui antt. XX, 10 ab Aarone usque ad templi salomonei aedificationem 13, stante hoc templo 18, durante templo secundo 52, in summa 83 pontifices enumerat), Chron. pasch. p. 77 ss. et liber Seder olam. Cf. etiam H. Reland Antiquitt. sacr. II, c. 2. §§ 2 et 3. A. Calmet Dissert. de ordine et successione summorum sacerdotum apud Judaeos (Prolegg. et diss. in s. script. I, p. 285—96).

⁵) Hinc sacerdotes vocantur כֹּהֲנֵי אַהֲרֹן filii Aaronis (Lv 3, 2. 13) et בֵּית אַהֲרֹן domus Aaronis (Ps 115, 10. 12; 118, 3; 135, 19). Alias dicuntur כֹּהֲנֵי הַלֵּוִיִּם sacerdotes levitae (Dt 17, 9. 18; 18, 1; 24, 8; 27, 9. Jos 3, 3; 8, 33. Is 66, 21. Jr 33, 18. Ez 43, 19), כֹּהֲנֵי לֵוִי sacerdotes filii Levi (Dt 21, 5; 31, 9), כֹּהֲנֵי מִן הַלֵּוִיִּם sacerdotes ex levitis (Jos 21, 4), Vulg. *sacerdotes stirpis leviticae* (Jos 3, 3), *sacerdotes leviticae tribus* (Dt 17, 18), *sacerdotes levitici generis* (Dt 24, 8; 27, 9), *sacerdotes levitici* (Dt 17, 9^{*}), i. e. e tribu Levi oriundi, ut distinguantur a sacerdotibus non levitis, qui sacra faciebant apud altaria privata; hi quippe certe non erant omnes levitae (cf. Jdc 6, 26).

⁶) Etiam Moysis posteri ceteris levitis sine dignitate peculiari annumerati sunt (I Ch 23, 14 ss.). Forsan sacerdotium illis ex eo negatum est, quod essent ex peregrinis mulieribus suscepti, sc. Midianitide (Ex 2, 21 s; 18, 2 ss.) et Cuschita (Nm 12, 1).

Nota. — Sacerdotium praemosaicum erat non divinae, sed § 49. humanae institutionis. Ab Adamo enim usque ad Moysen nulla reperitur lex divina positiva seu revelata, i. e. nullum systema legum sive civilium sive religiosarum a Deo revelatione profectum (cf. Rom 5, 13), sed inveniuntur tantum paucae quaedam leges divinae particulares, uti prohibitio esus sanguinis et homicidii Noachidis imposita (Gn 9, 4—6) et lex circumcisionis Abrahamidis data (Gn 17, 10—14). Utrum vero illo temporis spatio jus sacerdotale ad principes populi patresque familiarum, an ad primogenitos spectaverit, anceps est et viget inter eruditos disceptatio. Uti fert judaica traditio, primogeniti simul erant sacerdotes. Msch. Sebachim 14, 4: *Antequam erectum esset tabernaculum, fuerint excelsa licita et cultus per primogenitos fiebat; postquam erectum est tabernaculum, prohibita fuerunt excelsa et cultus per sacerdotes factus est.* Chaldaeus paraphrastes Onkelosus Gn 49, 3 ita exponit: *Tibi (Rubeno) conveniebat accipere tres partes, בְּכֹרֶיךָ primogenituram* (i. e. dignitatem terrenam in duplici hereditatis portione positam), וְיִלְכוּתָא sacerdotium et regnum. Similia habent Pseudojonathan et Targum hierosolymitanum ad b. l. Cf. etiam Bereschith rabba fol. 71, 1^{**}). Huic opinioni nonnulli favere

^{*}) Falso: *sacerdotes et levitae* (Dt 18, 1. II Ch 23, 18; 30, 27. Is 66, 21. Jr 33, 18. Ez 43, 19; 44, 15).

^{**}) Hinc Hieronym. Quaestt. hebr. in Gn 27, 15. MPL 23, 980: (Est) *traditio Hebraeorum, primogenitos functos fuisse officio sacerdotum et habuisse vestimentum sacerdotale, quo induti Deo victimas offerebant, antequam Aaron in sacerdotium eligeretur.* Ep. 73, ad Evangelium MPL 22, 680: (Judaei) *tradunt, quod usque ad sacerdotium Aaron omnes primogeniti ex stirpe Noë... fuerint sacerdotes*

putant Ex 19, 22 coll. 24, 5. Sed utroque loco ne levissimum quidem indicium primogenitorum occurrit, quin potius priore seniores et principes populi, posteriore nobillissimi Israelitarum adolescentes intelliguntur, ex toto coetu ad sacra celebranda delecti. Ex surrogatione autem levitarum in locum primogenitorum liquido patet, primogenitos nullatenus praefuisse muneri sacerdotali; levitae enim non sacerdotio fungebantur, sed ministerio sacerdotum in sacris peragendis; ergo ampliore dignitate non gaudebant primogeniti, quam surrogati ipsis levitae. Quocirca ita videtur probabiliter statuendum: Aetate praemosaica quilibet suorum sacrificiorum erat minister (Cain et Abel Gn 4, 3 s. Noachus Gn 8, 20. Jacobus Gn 33, 20; 35, 1. Moyses Ex 17, 15; 26, 6 ss. sacrificabant); imprimis vero patriarchae, qui erant capita familiarum neque ullum super se principem agnoscebant, intra patriarchatus sive familiae suae ditionem sacerdotali officio fungebantur (praedicabant nomen Dei Gn 12, 8; 13, 4; 26, 25. offerebant sacrificia Gn 12, 7 s; 13, 4. 18; 22, 2; 26, 25. cf. 14, 18—20. Jb 1, 5; 42, 8. impertiebant benedictionem vel maledictionem Gn 9, 25—27; 27, 27—29. 39 s; 48, 15 s. 20; 49, 1—27. faciebant vota Gn 28, 20. peragebant circumcisionem Gn 17, 23. solvebant decimas Gn 14, 20; 28, 22), cujus rei vestigium etiam post institutum sacerdotum leviticum in mactatione agni paschalis remansit, quem quilibet paterfamilias mactare jubetur (Ex 12, 3); patris autem vices soli primogenito subire licuisse, ex sacra scriptura non potest evinci*).

Caput II. Inauguratio ministrorum sacerorum.

Omnes a tribu Levi orti et ad opera cultus rite obeunda idonei Deo mandante per Moysen publicis ceremoniis consecrabantur, diversa tamen ratione.

§ 50. I. Levitae (לְוִיִּים, אֲשֵׁרָא) aquâ lustrationis (מִיַּם חַטָּאת) aquâ Inaugu-
ratio peccatorum i. e. purificationis a peccatis, probabiliter aquâ ex labro
a) levi- aeneo haustâ; at teste Jos. antt. III, 11, 1 πηγάσις ὕδατος καὶ ἀεγνάσις)
tarum aspergebantur, omnes pilos carnis, quibus plurima immunditia adhaeret, radebant et vestimenta sua lavabant — *ritus purificationis* (טָרַח Nm 8, 6. 21), dein sacrificia, sc. juvenum cum ferto et libamine in holocaustum et alium juvenum pro peccato, offerebant et, postquam בָּנֵי

et Deo victimas immolarint. Assentit Thomas S. th. 1, 2. qu. 103. a. 1. ad 3: Sacerdotium etiam erat ante legem apud colentes Deum secundum humanam determinationem, qui hanc dignitatem primogenitis attribuebant.

*) F. de Hummelauer Das vormosaïsche Priestertum in Israel p. 36 ss. contendit, tempore egressus Israelitarum ex Aegypto sacerdotium penes Menasitas fuisse, qui postea ob varia crimina perpetrata a sacrificiis offerendis divinoque aspectu exclusi et in laicorum veluti ordinem relegati (cf. Ex 19, 22 coll. v. 24 et 24, 5) ac tandem ob vituli aurei superstitionem morte plexi sint (Ex. c. 32) p. 28—35.

יִשְׂרָאֵל filii Israel (i. e. probabiliter principes tribuum) vice totius populi manus suas eis imposuerant (ut ita significarent, se eos abdicare et transferre in dominium Dei), ab Aarone ritu agitationis ¹⁾ in ministerium sacrum recipiebantur — *ritus oblationis* (תְּנוּפָה לַיהוָה Nm 8, 13) ²⁾.

¹⁾ Agitur de illo ritu, quo sacerdos partem eorum, quae pro sacrificiis offerebantur, in symbolum oblationis Deo factae manibus elevabat et simul huc illuc movebat (cf. § 91). Quomodo hic ritus peractus sit hac occasione, sacer textus non prodit; peractus est sane decenti modo.

²⁾ Hanc levitarum consecrationem, Nm 8, 5—22 descriptam, posteriori etiam tempore esse peractam, et rei natura docet et textus II Ch 29, 34 affirmat.

II. Solemniar erat consecratio vel sanctificatio (קִדְּשׁ Ex 29, 1; § 51. 40, 13) sacerdotum, quibus proprior ad thronum Dei in sanctis-^{b)}sacrosimo accessus concedebatur (cf. Ex 19, 22), quod etiam nomen כֹּהֵן (a radice כָּהַן — כָּן *stetit* sc. coram Deo, cf. Dt 10, 8; 18, 7 et ἐπιστάτης Hbr 10, 11) innuit. Praemissâ corporis lotione, sacerdotes vestibus sacris induebantur atque oleo sacro ¹⁾, probabiliter in fronte, ungebantur ²⁾, dum in pontifice consecrando oleum super caput effundebatur (Lv 21, 10. cf. Ps 133, 2). Dein offerebatur omne genus sacrificiorum (ad illa enim offerenda ordinabantur et consecrabantur sacerdotes), sc. sacrificium pro peccato, holocaustum et pacificum, quod convivium excipiebat ³⁾. Hi ritus per septiduum repetebantur (quo sacerdotes moniti esse videntur, se numini consecrari, qui septem diebus omnia creavit) et die octavo, post sacrificiorum oblationem, benedicebant populo ac munus suum adibant. (Ex 29, 1—37; 40, 12 s. Lv 8, 1—36. Jos. antt. III, 8, 6) ⁴⁾. Holocaustum primum Aaronis devoravit ignis a Deo per solemne miraculum excitatus (Lv 9, 24. Jos. antt. III, 8, 6), *ut Deus ordinem sacerdotalem legis veteris a se institutum et suas de sacrificiis leges hoc miraculo confirmaret et quasi obsignaret* (Corn. a Lap. ad Lv 9, 24. cf. etiam Phil. De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 158).

¹⁾ Oleum unctorium (שֶׁן מִשְׁחַת־קֹדֶשׁ LXX χρίσμα ἅγιον) Dei jussu arte pigmentaria (hinc מִשְׁחָה דִּקְחָה dictum) ex hin olei olivarum et quatuor optimis aromatibus (בְּשָׂמִים), sc. myrrhâ, quae sponte i. e. cortice non incisa effluit (קִרְדִּיר, hinc LXX σμύρνα ἐκλεκτηί), cinnamomo aromatico (בְּשֵׁן קִנְיָן LXX κιννάμωμον εὐώδης), calamo aromatico (בְּשֵׁן קָנֶה LXX κλάμος εὐώδης) et casia sive cassia (קָהָה, testibus Syr. Onkel. Pseudojonath. et Vulg. = קִנְיָה, LXX habent ἴριον) confectum, ita quidem ut myrrhae et casiae partes essent quingentesimae, cinnamomi vero et calami ducentessimae et quinquagesimae (Ex 30, 23—25), electionis ad munus theocra-

ticum*), nec non spiritus divini, qui sese animis infundat, eos roboret et illuminet ac tali modo ad munus acceptum aptos reddat, exstitit symbolum praeclarissimum (cf. I Sm 10, 1. 6. 10; 16, 13. Is 61, 1. Zch 4, 6)**). Hoc oleo sacro praeter sacerdotes etiam vasa sacra, non vero reges (cf. § 257) inungebantur (Ex 40, 9—11). Omnis alius ejus usus sub poena exterminationis interdictus erat (30, 30—33).

2) In sacerdotii levitici institutione non solum Aaronem, uti plures putant, sed et filios ejus unctos fuisse, probant loci Ex 28, 41; 30, 30; 40, 15. Lv 7, 35; 10, 7. Nm 3, 3. Modus unctionis in sacra scriptura non exprimitur***). Rabbini quidam asserunt, sacerdotes inungi signando in fronte illorum formam literae ך(קכ); alii volunt, effingi consuevisse X vel K (J. Buxtorf Lex. c. 1268). Nonnulli ex loco Ex 28, 41 ubi jubentur Aaronis ejusque filiorum *ungi et impleri manus*, colligunt, minorem sacerdotum solas manus esse consecratas****). At hoc textu non probatur specialis manuum ungendarum ritus: primo, quia secus dicendum erit, etiam pontificis manus esse unctas, quod sacra scriptura nullibi affirmat; secundo quia *unctio manuum* non necessario intelligenda est de aliqua ipsarum manuum unctione, sicut et illa de *implendis manibus* expressio non tam physicam manuum impletionem, quam potius collationem potestatis sacerdotalis significat. Quare dici potest, tribui manibus unctionem, quia manibus illae exercentur actiones, quarum jurisdictionis collatione et unctionis ritu potestatem accipit sacerdos. Alii statuunt, Aaronis filios aspersos tantum esse oleo sanguine mixto (Ex 29, 31. Lv 8, 30) non vero inunctos oleo sancto hocque pontifici maximo fuisse proprium, qui inde dicatur ׀ׁשׁשׁ ׀ׁשׁשׁ unctus κατ' ἐξοχήν (Lv 4, 3. 5. 16. cf. Nm 35, 25); nam tum in praescriptione (Ex c. 29) tum in descriptione (Lv c. 8) consecrationis sacerdotalis nulla unctionis fit mentio hincque praecepta divina locis Ex 28, 41; 30, 30; 40, 15 expressa de aspersione olei sanguine mixti intelligenda sunt. Alii denique dicunt, Hebraeos posterioribus temporibus introductos esse simplicium sacerdotum unctionem, quae sacro textu certissime non prohibebatur, sicuti ecclesia christiana plures sancivit unctiones praeter eas, quas ipse Christus instituit.

3) Oblatus est primo vitulus *pro peccato*; accedentes enim ad altaris officia oportet ante omnia mundari et sanctificari. Super caput victimae ordinandi manus ponebant; sanguis spargebatur super cornua altaris holocaustorum et reliquus ad basin effundebatur; partes adiposae super altare

*) Abarbanel unctionem (in proluxa de hac re tractatione, quam commentario suo in Ex c. 30 inseruit) dicit esse *signum divinae electionis*.

**) Etiam in NT χρίσιν et χρίσμα usurpatur de effusione Spiritus sancti (Mc 6, 13. Act 4, 27; 10, 38. II Cor 1, 21. Jac 5, 14. I Jo 2, 20. 27). Cf. Jos. antt. VI, 8, 2: Πρὸς δὲ τὸν Δαβίδην sc. unctum μεταβαίνει τὸ θείον καταλειπὸν Σαῦλον.

***) Ex 40, 15 dicitur, sacerdotes simplices unctos esse *sicut* pontificem; sed illud *sicut* explicandum est de aequalitate generica, non vero particulari quoad infimam unctionis speciem.

****) Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. ad 8: *Minorum sacerdotum solae manus consecrabantur, quae erant applicandae ad sacrificia*. Cf. Corn. a Lap. et A. Calmet ad Ex 29, 9.

adolebantur, carnes vero extra castra (sane eodem loco, ubi etiam alia quaedam) cremabantur, quia non erat aequum, sacerdotes illius victimae quid manducare, quae pro ipsorum peccatis offerebatur (Lv 8, 14—17). Deinde ordinandi obtulerunt arietem in *holocaustum*, ut innueretur, se totos divino ministerio esse mancipandos (ib. v. 18—21); denique alterum arietem tamquam *sacrificium pacificum*, cujus sanguine extremum auriculae dexteræ, pollices manus et pedis dexteri consecrandorum linebantur (ut significaretur, operationem et omnes actiones sacerdotum Deo esse dicatas, sc. ut revelationem [aure] reciperent, populo [manu] communicarent et se ipsos sanctificarent atque in praeceptis divinis [pede] ambulantur *); reliquus sanguis circa altare fundebatur; dein ipsi et vestimenta sacra sanguine et oleo aspergebantur (in memoriam sanguinis agni, per quem Israelitae fuerant liberati ex Aegypto); adipēs, armus dexter, torta panis, crustula oleo conspersa et laganum azymum manibus sacerdotum imponebantur (in signum, quod accipiebant potestatem hujusmodi offerendi Deo **) et agitabantur ac dein super altari incendebantur; pectusculum servabatur sacerdoti consecratori, sc. Moysi; reliqua caro cum panibus a neosacerdotibus in loco sancto comedeatur; quod vero supererat, altero die igni traditum est (ib. v. 22—32).

4) Num hic ordinationis ritus in omnibus subsequentibus sacerdotibus observatus fuerit, non constat. Certe quivis pontifex oleo sacro ungi vestibusque pontificalibus indui debebat, antequam decessoris sui munere fungi posset, uti ex locis Ex 29, 29. Lv 21, 10. Nm 20, 26—28. I Ch 29, 22 concludere licet. Quum vero oleum unctionis in destructione templi salomonei periret et inter quinque desiderata templi posterioris numeraretur ***), nec post primam compositionem confici denuo fas esset (Ex 30, 33), hinc pontifex sub templo secundo sola vestium sacrarum inductione et sacrificio, non vero unctione, initiabantur. Sacerdotum simplicium posteri probabiliter

*) Quod et innuit Philo De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 157: "Ἀπὸ τοῦτου (αἱματος) τρία μέρη τοῦ σώματος χρίει τῶν τελουμένων ἱερέων, οὓς ἄκρον, ἄκρον χεῖρα, ποδὸς ἄκρον, δεξιὰ τὰ σύμπαντα· αἰνιττόμενος ὅτι δεῖ τὸν τέλειον καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ καὶ βίῳ παντὶ καθαρῶσαι λόγον μὲν γὰρ ἀκοῇ δικάζει, χεῖρ δ' ἔργου σύμβολον, διεξόδου δὲ τῆς περὶ τὸν βίον ποδός. — Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 8: *De sanguine animalis immolatiitii tingeatur extremum auriculae dexteræ ipsorum et pollices pedis et manus dexteræ, ut scilicet essent obedientes legi Dei in oblatione sacrificiorum, quod significatur in intinctione auris dexteræ, et quod essent solliciti et prompti in executione sacrificiorum, quod significatur in intinctione pedis et manus dexteræ.*

**) Quod dicitur אֵילִים impletio LXX τελείωσις i. e. inauguratio ad munus sacerdotale (hinc aries ipse אֵילִים אֵילִים aries impletionis Ex 29. 22. 26 s. Lv 8, 22. 29 et dies septem, quibus ritus ille repetebatur, אֵילִים אֵילִים dies impletionis Lv 8, 33 vocantur) et יָד אֵילִים implevit manum alicujus i. e. sacerdotum ei in manum tradidit (Ex 28, 41; 29, 9. Lv 21, 10. Nm 3, 3. Jde 17, 5).

***) Cf. Gem. hieros. Makkoth c. 2. fol. 32, 1 et Horajoth c. 3. fol. 47, 1: *Quinque hae res defuere in templo secundo, quas primum habuit: ignis (coelestis), arca, Urim et Tummim, oleum unctionis (Gem. babyl. Joma c. 1: nubes) et spiritus sanctus.*

non amplius consecrabantur, sed tantummodo vestibus sacris induebantur et sacrificia praescripta obtulerunt (Msch. Middoth 5, 3).

Ceterum consecratio sacerdotum inter sacramenta VL recensetur et *typus* est sacramenti *consecrationis* (ordinationis) NL.

Caput III. Officia levitarum, sacerdotum et summi pontificis.

§ 52. I. A Multiplex erat levitarum ¹⁾ munus (quod generatim exprimitur per לְוִיִּם Nm 4, 23. 35. 39. 43; 8, 24 s. לְוִיִּם Nm 3, 6; 18, 2. לְוִיִּם Nm 4, 47. I Ch 9, 19), cum omnia iis facienda essent, quae ad sacerdotum sacris obeuntium adjumentum requirebantur (Nm 1, 50; 3, 6—10; 8, 15. 19; 18, 2. 6. Dt 10, 8. I Ch 6, 48; 23, 32). Eorum officium erat: arcam Dei, diversas partes tentorii et utensilia sacra, velamentis obvoluta, portare (Nm c. 4) ²⁾; vigilias sacri tabernaculi et deinceps templi obire (Nm 3, 6. I Ch 9, 22 ss; 26, 12 ss. II Ch 8, 14); res necessarias ad oblationes praeparare (excoriando victimas II Ch 29, 34; 35, 11. praebendo sacerdotibus sanguinem victimarum II Ch 30, 16. interdum mactando agnos paschales II Ch 30, 17; 35, 6. cf. Esr 6, 20); panes propositionis conficere (I Ch 9, 32. una cum sacerdotibus I Ch 23, 29); annonam et thesauros sacros administrare ac primitias aliasque res a populo oblatas conservare (I Ch 9, 26; 26, 20 ss. II Ch 31, 12. 14. Neh 13, 12 s.); inde a Davidis aetate etiam iudicium exercere (I Ch 23, 4; 26, 29. II Ch 19, 8. 11. Neh 11, 16. cf. Jos. antt. IV, 8, 14), in templo cantare et instrumentis musicis accinere (I Ch 15, 16 ss; 25, 1 ss. II Ch 5, 12; 20, 19; 29, 25. Esr 3, 10. Neh 12, 27. Sir 50, 18), denique divinae legis studio diligenter vacare et populum ad Dei fidem, pietatem religionemque informare (II Ch 17, 8 s; 26, 29; 35, 3. Neh 8, 7 ss.) ³⁾.

¹⁾ Omne levitarum genus pro numero trium Levi filiorum discebatur in tres classes, uti ex sequenti tabella apparet.

Levi		
Gerson	Kathath	Merari
	Amram Jizhar Hebron Uziel	
Aaron Moyses		

Cf. Ex 6, 16 ss. Nm 3, 17 ss; 26, 57 ss. I Ch 6, 1 ss; 23, 6 ss.

²⁾ Quid unaquaeque familia levitarum in itinere per desertum portare debuit, Nm c. 4 explanat. Kahathitis, tamquam dignitate inter levitas primis*), commissa fuerunt, quae erant maxime divina et sacra, sc. arca foederis**), duo altaria, candelabrum, mensa et lavacrum; arca et mensa trina habebant involucria, quo certius a prophanorum obtutu removerentur, ceterae res sacrae bina (v. 4—20). Gersonitis demandata erat custodia omnium operimentorum et velorum tabernaculi (v. 24—28). Meraritae portabant majores tabernaculi partes, sc. tabulas, columnas et vectes (v. 29—33). Gersonitis et Meraritis ad eorum laborem sublevandum aliquot plaustra sunt attributa (Nm 7, 7 s.).

³⁾ Ut ministeria levitica in atriis sacri loci essent quam apprime concinna, David (adhibito Gadis et Nathanis prophetarum consilio II Ch 29, 25) alterum levitarum ordinem instituit, priore illo quodammodo abrogato, atque 38.000 adultos levitas suo tempore existentes in quatuor classes (מחלקות) divisit (I Ch 23, 3 ss. Jos. antt. VII, 14, 7. cf. XI, 5, 1): 1° sacerdotum in domo Domini ministros 24.000, qui levitae κατ' ἐξοχὴν dicebantur (cf. Esr 7, 24. Neh 7, 1; 13, 10); 2° iudices (שופטים) et scribas (שופרים) 6000, qui non modo de rebus ad sacrarium pertinentibus pronuntiabant, sed etiam extra locum sacrum secundum normam in lege mosaica praescriptam jus dicebant atque eo omnes referebant curas suas, ut leges et instituta in honorem Dei conservationemque religionis cederent***); 3° janitores seu sacrae aedis custodes 4000 (שומרים I Ch 9, 17 ss; 23, 5. Neh 7, 45. 73; 11, 19. שומרי המזבח II Rg 22, 4; 25, 18. II Ch 34, 9. Jr 52, 24. שומרי המזבח II Ch 23, 4. οἱ τοῦ ἱεροῦ φύλακες Jos. bj. VI, 5, 3)****); 4° cantores et musicos 4000 (שירים, ψαλτωδοὶ vel ψαλμωδοὶ Sir 47, 9; 50, 18. ἱεροψάλται Jos. antt. XII, 3, 3.

*) Hujus rei ratio procul dubio haec fuit, quod Moyses et Aaron ex Kahathitarum familia essent.

**) Interdum vero, praesertim quando increverunt numero sacerdotes, gestaverunt et ipsi arcam (Dt 31, 9. Jos 3, 3. 6. 8. 14; 6, 6. I Rg 8, 3 s. 6. II Ch 5, 7. Jos. antt. III, 6, 8). Ergo quae levitis attribuuntur officia, non ita eorum erant propria, ut non possent etiam a sacerdotibus impleri, sed excluderentur non levitae.

***) Hinc non Hierosolymis tantum, sed et oppidatim praecipui erant senatus assessores.

****) Janitores una cum sacerdotibus excubias nocturnas in templo alternatim agebant (II Rg 12, 10. II Ch 23, 4). Etiam sacram pecuniam colligere solebant (II Rg 22, 4). Eorum praefectus erat spectabilis sacerdos, plerumque ex familia pontificis (II Mcc 3, 4 e tribu Benjamin), qui κατ' ἐξοχὴν praefectus templi dicebatur (שׂר המזבח vir montis templi Msch. Middoth 1, 2. προστάτης τοῦ ἱεροῦ II Mcc 3, 4. στρατηγός τοῦ ἱεροῦ Act 4, 1; 5, 24. 26. et simpliciter στρατηγός Jos. antt. XX, 6, 2. est i. q. מן, aram. מן, dignitate pontifici proximus cf. E. Schürer op. cit. II, p. 264 s.). Nihil obstat, de his vigilibus templi etiam Jo 18, 3. 12 nomen σπείρα cohors usurpari. At στρατηγοὶ τοῦ ἱεροῦ, de quibus Lc 22, 4. 52 sermo est, non sunt praefecti vigiliarum templi, sed יְהוּדֵי בֵּית הָאֱלֹהִים principes domus Domini, quorum tres, inter quos summus sacerdos, II Ch 35, 8 memorantur.

ὄμνηδοί antt. XX, 9, 6. καθαρισταὶ καὶ ὄμνηδοί bj. II, 15, 4), qui sub Davide a tribus directoribus regebantur (I Ch 25, 1). Hae classes, excepta classe secundā, in 24 ordines, quorum unusquisque per hebdomadem integram munere suo fungebatur, subdivisae erant (Jos. antt. VII, 14, 7. cf. I Ch 9, 25; 25, 9—31; 26, 1—19). Omnes ordines et classes praefectis suis (מְדָבְרִים II Ch 31, 12. מְדָבְרִים I Ch 15, 4 ss. II Ch 35, 9. מְדָבְרִים I Ch 9, 33 s; 15, 12; 23, 24; 24, 6. 31. מְדָבְרִים II Ch 31, 13. Neh 11, 22) parebant.

§ 53. *B* Levitae ab anno vigesimo quinto in ordinem (Nm 8, 24. cf. Phil. De eo, quod deterius potiori insidietur opp. I, p. 203 s.), ab anno trigesimo (Nm 4, 3. 23. 30. 35. 39. 43. 47. ¹⁾ tempore Davidis primo quidem ab anno trigesimo I Ch 23, 3. post vero ab anno vigesimo I Ch 23, 24. item ab anno vigesimo aetate Hiskiae II Ch 31, 17. et tempore postexsilico Esr 3, 8. Jos. antt. XI, 4, 2) ad ministerium admissi sunt ²⁾. Expleto anno quinquagesimo a gravioribus laboribus exempti adhibebantur magis honorificis (Nm 4, 3 ss; 8, 25 s. Phil. De profugis opp. I, p. 551. Msch. Chullin 1, 6. Gem. Chullin fol. 24, 1).

¹⁾ LXX interpretes, ne Moyses a se dissentire videretur, posuerunt et Nm 4, 3 ss. ἀπὸ εἴκοσι καὶ πάντες ἑτῶν. Sed quum codex samaritanus et interpretes veteres omnes cum codice masorethico consentiant, vix dubium est, quin graeci interpretes pro arbitrio numerum annorum mutarent.

²⁾ Sunt, qui velint, levitas vigesimo quinto anno ad leviora quidem admissos fuisse ministeria (quale v. c. erat observare, ne quis alienus manum rebus sacris admoveret), sed non ante trigesimum ad bajulandum adhibitos fuisse, quod sarcinarum bajulatio aetatem firmam ac robustam exigebat. Probabilius tamen est, levitas a vigesimo quinto aetatis anno edoctos fuisse per quinquennium, quae essent levitarum ministeria, atque elapso demum quinquennio ad ipsa ministeria fuisse admissos.

§ 54. *C* Levitis in adjutorium dati sunt quidam alii, qui ad varia ministeria in tentorio sacro aut in templo servilem exhibebant operam (hinc a Josepho antt. XI, 5, 1 ἐπερόδουλοι dicti), sc. ii, qui aliquo suo aut parentum aut dominorum voto sacro huic servitio addicebantur, nec non Gibeonitae, qui a Josua in perpetuum mancipati erant vilioribus sacrarii ministeriis, veluti aquis et lignis ad sacrificia comportandis (Jos 9, 21. 23. 27) ¹⁾. Multis horum a Saule occisis (II Sm 21, 1 s.) David alios e devotis gentibus in locum eorum suffecit (Esr 8, 20) ²⁾. Partim Hierosolymis (Neh 3, 26; 11, 21), partim in urbibus sacerdotum et levitarum (Esr 2, 70. Neh 7, 73) habitasse dicuntur.

Videntur quoque piaie mulieres quaedam (virgines et viduae) adhibitae fuisse in servitium (סִפְּרָיִם) sacrarii, nimirum sane in sacras

vestes texendas, abluendas et sarcindas aliaque hujusmodi, quae muliebrem artem et industriam requirunt (Ex 35, 25; 38, 8. I Sm 2, 22. Le 2, 37). Erat hic coetus feminarum quasi typus nostrarum religionum, quae merito ab hisce originem et antiquitatem suam arcessere possunt³⁾

1) Lignatorum et aquatorum fuisse ultimum in populo locum, apparet ex Moysis verbis, quibus Dt 29, 9 s. est usus, ubi ordine decurrens a summis ad infimos hos facit lignatores et aquatores.

Quod Josua 9, 27 dicitur Gibeonitas *dedisse* (נתתם) i. e. constituisse lignatores et aquatores, inde plures interpretes colligunt, qui I Ch 9, 2. Esr 2, 43. 58. 70. Neh 7, 46. 73 נתתם (= *donati, traditi*, LXX Ναθηναίωτες, Vulg. *Nathinaei*) vocantur, fuisse posteros Gibeonitarum.

2) Bello captos ad ejusmodi servitia Deo fuisse traditos etiam innui videtur Ps 68, 19.

3) Inter has mulieres vixit quoque BMV, postquam triennis praesentata fuit in templo (J. K. Thilo Codex apocryphus NT. Lipsiae 1831. I, p. 394. Benedictus XIV. De festis DNJCh et BMV. c. 14. Romae 1751. X, p. 532—36). His etiam filia Jephthae associata fuisse creditur (Jdc 11. 39. Cf. L. Reinke Über das Gelübde Jephthas. Beiträge I, p. 419—526. Münster 1851. G. Schöner Das Gelübde Jephthas. ThQ 1869. p. 533—79).

II. Munus sacerdotum (quod dicitur שרת אֵת־יהוָה Dt 17, 12) § 55. erat triplex: 1° in atrio: sacrificium jube cum mincha offerre (Ex 29, 38 ss. Nm 28, 3 ss.); ignem sacrum, quo primum Aaronis sacrificium fuit accensum (Lv 9, 24), servare (Lv 6, 5 s.); interdum sacrificia publica immolare (II Ch 29, 22. 24); victimarum sanguinem spargere (Lv 1, 5. 11. 15; 3, 2. 8. 13; 4, 5 ss. 25. 30. 34; 5, 9; 7, 2. 14; 9, 9. 12. 18; 17, 6. II Ch 29, 22. 24; 30, 16); partes certas sacrificiorum cruentorum agitare coram Jahve (Lv 7, 30. 34; 9, 21; 10, 14 s.; 14, 12. 24; 23, 20. Nm 6, 20., item ferta nonnulla Lv 23, 11 s.; 17, 20. Nm 5, 25); carnem et generatim omnes sacrificiorum partes altari imponere et incendere (Lv 1, 7—9. 12 s. 15—17; 2, 2. 8 s. 16; 3, 3—5. 9—11. 16; 4, 10. 19. 26. 31. 35; 5, 10, 12; 6, 9; 7, 5. 31; 14, 20; 17, 6) atque post sacrificium jube (mane) populo benedicere (Lv 9, 22. Nm 9, 23—26. I Ch 23, 13)¹⁾; 2° in sanctuario: panes propositionis singulis sabbatis (*mane* Jos. antt. III, 10, 7), amotis veteribus, mensae aureae imponere, veteres vero in loco sancto comedere (Lv 24, 5—9); bis quotidie, mane et vespere, adolere incensum in altari thymiamatis (Ex 30, 7. I Ch 6, 49. II Ch 26, 18. Le 1, 8 s.); infuso selectissimo olivae oleo concinnare lucernas in candelabro aureo (Ex 27, 21; 30, 7 s. Lv 24, 2—4. Nm 8, 2 s.); 3° extra sacrarium:

Officia
sacer-
dotum

leprosos inspicere et dijudicare (Lv c. 13. cf. Mt 8, 4. Lc 5, 14); expiare seu mundare leprosos, puerperas, menstruatas et seminiifluos (Lv cc. 12. 14. 15); vota discernere (Nm 6, 9 ss.); de causis divortii et zelotypiae judicare (Nm 5, 12 ss.); legem Dei interpretari aliosque docere (Lv 10, 11; 15, 31. Dt 17, 10 s. II Ch 17, 8 s. Ez 44, 23. Mich 3, 11. Agg 2, 12 s. Mal 2, 7. Sir 45, 17)²⁾; sacras tubas inflare (Nm 10, 2—10; 31, 6. I Ch 15, 24; 16, 6. II Ch 5, 12; 7, 6; 13, 12. 14; 29, 27. Esr 3, 10. Neh 12, 34. 40. Sir 50, 16. I Mcc 16, 8); pro populo orare (Lv 5, 6. II Ch 30, 27); de jure sacro respondere (II Ch 19, 8. cf. Nm 27, 2 ss; 31, 12 ss; 32, 2. Dt 17, 9; 19, 17; 21, 5. Jos 17, 4. Ez 44, 24); cum levitis excubias templi agere (II Rg 12, 10. II Ch 23, 4), rectae mensurae justoque ponderi invigilare (I Ch 23, 29), festa mobilia indicere et universe quaecumque cum divino cultu quodam modo conjuncta essent, ea peragere iisve se sistere praesentes (cf. Nm 18, 7)³⁾.

1) Benedictionis formula (Nm 6, 24—26), Aaroni ejusque filiis, i. e. sacerdotibus ceteris, demandata (hinc εὐλογία Ἀαρὼν dicta Sir 45, 15)⁴⁾, non caret mysterio. Ex nonnullorum patrum antiquiorum opinione innuit mysterium ss. trinitatis, nec non futurae redemptionis, quod populo quotidie meditandum exhibetur. Ter nomen Jahvae invocatur: v. 24 a Deo, tamquam fonte et origine omnis benedictionis et salutis, imploratur benedictio et auxilium; v. 25 a Deo hominibus sese revelante, qui *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (Jo 1, 9), lux et miseratio; v. 26 a Deo sese manifestante per applicationem salutis mediante suâ gratiâ pacemque aeternam concedente pax et gratia.

2) Hinc sacerdos II Ch 15, 3 מִי־כֹהֵן מִכֵּה sacerdos docens vocatur.

3) Ne servitium sacrum interromperetur, sacerdotes divisi erant secundum patroecias (קְהֵלֵי אֲבוֹת) suas in 24 classes (מַחֲלֵקוֹת LXX ἐφημερίαι vel πατριαί I Ch 24, 7—18. Jos. vit. 1. antt. VII, 14, 7)⁵⁾, avitis patroeciarum nominibus insignitas (16 e familia Eleazari et 8 e familia Ithamaris), ut singulae per hebdomadam sacris in templo officiis fungerentur (II Rg 11, 9. II Ch 23, 4 ss. Lc 1, 5. Jos. antt. VII, 14, 7)⁶⁾. Sors designabat classis ordinem (I Ch 24, 7 ss.) et officia ab unoquoque sacerdote peragenda (Lc 1, 9. Msch. Joma 2, 2—4. Tamid 1, 2. 4; 3, 1. 5 s. 9; 5, 2 ss; 6, 1 ss.). Unicuique classi suus praeerat princeps (שׂר II Ch 36, 14. Esr 10, 5; 8, 24. 29. ראש I Ch 24, 4. 6. 31. Neh 11, 13; 12, 7. 12. ἀρχιερεύς Jos. antt. XX, 7, 8. vit. 5, 38. 39)⁷⁾. Divisio haec

*) Huic benedictioni, quam sacerdos coram altari vel ante portam sanctuarii recitabat, Deus benedictionem suam adjungendam promisit (Nm 6, 27).

**) C. Ap. II, 8 Josephus memorat tribus quatuor sacerdotum, ubi pro quatuor procul dubio viginti quatuor legendum est.

***) In majoribus autem festis plures simul classes praesto fuisse videntur.

****) Praefecti ordinum sacerdotum nuncupantur etiam שָׂרֵי קְהֵל I Ch 24, 5. Is 43, 28. שְׂרֵי הַבְּתִיּוֹת II Ch 36, 14. שְׂרֵי הַמִּלְחָמָה I Ch 24, 5. A LXX vero

a Davide facta (I Ch 24, 3—19), a Salomone executioni data (I Ch 28, 13. II Ch 8, 14) et ab Hiskia et Josia restaurata est (II Ch 31, 2; 35, 4 s.). Quum e captivitate babylonica quatuor tantum familiae sacerdotales (Jedaja, Charim, Paschchur et Immer) reversi essent (Esr 2, 36—39. Neh 7, 39—42), eadem iterum in 24 classes distributae et priscis insignitae sunt nominibus (Gem. hieros. Taanith fol. 68, 1. Gem. babyl. Arachin fol. 12, 2. cf. Neh 13, 30 *).

III. Pontificis officia, praeter ea quae cum aliis sacerdotibus § 56. habebat communia, erant sequentia: 1° semel quotannis, die videlicet sollemnis expiationis recurrente, sanctissimum intrare et instituere publicam expiationem sacrarii totiusque populi ab omnibus peccatis et immunditiis toto anno contractis (Lv c. 16. Hbr 9, 7. 25); 2° in casibus dubiis et rebus maximi momenti consulere Jahven et ab eo responsum accipere (cf. § 61); 3° cultum divinum et observationem thesauri sancti curare (II Rg 22, 4. Zch 3, 7. II Mcc 3, 9), sacras res decidere (II Ch 19, 11) et posteriori tempore supremo iudicio seu synedrio praesidere (Mt 26, 3. 57. Act 5, 17. 21; 7, 1; 9, 1; 22, 5; 23, 2; 24, 1. Jos. antt. XIV, 9, 3—5. XX, 9, 1). Etiam unctiones regum ordinarie a summo sacerdote peractae fuisse leguntur (I Rg 1, 34. 39. 45. II Rg 11, 12. II Ch 23, 11).

Hinc pontifices magna florebant auctoritate, ita ut ipsae regum filiae nubere iis non dubitarent (II Rg 11, 2. II Ch 22, 11), quibusdam temporibus prorsus singulari (cf. Phil. De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 155. De legatione ad Cajum II, p. 586), maxima vero, si ipsi simul gentis suae principes essent (I Mcc 14, 35. 41 s. 47).

vocantur ἄρχοντες τῶν ἱερῶν Neh 12, 7. ἄρχοντες τῶν πατριῶν ib. v. 12. 22. ἄρχοντες τῶν πατριῶν τῶν ἱερῶν I Ch 24, 6. ἄρχοντες τῶν ἁγίων et ἄρχοντες κυρίου ib. v. 5, at nunquam ἀρχιερεῖς, quod nomen interpretes alexandrini soli pontifici tribuunt. In NT communi cum summo pontifice nomine insinuantur.

Viginti quinque viri ab Ezechiele 8, 16 memorati sunt (24) principes sacerdotum, quibus accedit summus pontifex.

A talmudistis praeter principes classium sacerdotalium adhuc memorantur duo *קְהֵלֵי הַמִּזְבֵּחַ* praefecti templi; septem *חֲזַנֵּי הַכֶּזֶבֶד* cubicularii seu camerarii, qui claves atrii servabant; tres (septem) *חֲזַנֵּי הַכֶּזֶבֶד* thesaurarii seu thesaurorum sacrorum custodes, qualem Jos. antt. XIV, 7, 1 memorat; et quindecim *שֹׁטְרֵי הַמִּשְׁכָּה* magistratus, qui certis quibusdam officiis vacabant (Msch. Schekalim 5, 1 s. Gem. hieros. Horajoth fol. 48, 2).

* Cf. Jos. antt. VII, 14, 7 ubi memoratā divisione 24 classium a Davide facta, διέμενεν, inquit, οὗτος ὁ μερὶς τῶν ἀρχῶν τῆς σήμερον ἡμέρας. Hinc et Le 1, 5 classis Abia occurrit, quae tamen non ex babylonico exilio rediisse legitur.

Caput IV. Requisita ad functiones sacras.

§ 57. Requi-
sita ad
mini-
sterium
sacrum Ut quis in numerum sacerdotum reciperetur, ante omnia de legitimis ejus natalibus, non solum ex honesto et sacerdote digno conjugio, sed et ex familia sacerdotali, perpetuâ successione per filios aut saltem filias heredes propagatâ, constare debuit; quem in finem tabulae genealogicae studiose asservabantur et sollicitè examinabantur (Esr 2, 62s. Neh 7, 64s. Jos. antt. XI, 3, 10. c. Ap. I, 7. vit. 1).

Ad munera sacra peragenda etiam necessarium erat, ut sacerdotes nullo notabili corporis vitio (בִּימִין LXX μῶμος), quorum 140 (142) Judaei recensent (cf. Gem. babyl. Bechoroth cc. 6. 7), laborarent ¹⁾, quamvis tales ad communionem ciborum sacrorum et viliora ministeriamitterentur (Lv 21, 16—23) ²⁾. Etiam sacerdotes, qui avitâ religione rejectâ secuti erant *idolorum cultum*, arcebantur a sacro ministerio (II Rg 23, 9. Msch. Menachoth 13, 10).

Praeterea requirebatur, ut ministri sacri puriores essent in nuptiis. *Sacerdotes* uxores ducere non poterant repudiatam, meretricem, aut ullam pudicitiae suspectae feminam (Lv 21, 7) ³⁾; *pontifex* insuper nec viduam (secundae enim nuptiae tunc temporis non honori cedebant feminae cf. Lc 2, 36s. I Cor 7, 8), nec alienigenam, sed tantum virginem israeliticam (Lv 21, 13s. cf. Phil. De monarchia l. 2. opp. II, 228s.) ⁴⁾, ut idea unionis Dei cum una ecclesia immaculata per visibilem Dei in terris vicarium purius insinuaretur.

Dum munere sacro fungebantur, sacerdotibus abstinendum erat ab uxoribus (quia concubitus, etiam legitimus, utramque partem immundam reddebat usque ad vesperam Lv 15, 16—18. Jos. c. Ap. II, 24. cf. Ex 19, 15. I Sm 21, 5. I Cor 7, 5), nec non a vino et quocunque potu inebriante (Lv 10, 9. Ez 44, 21) ⁵⁾.

Denique ministros sacros, utpote cultui Dei vivi mancipatos, a contaminatione mortuorum alienos esse decebat. *Sacerdotes* funera duntaxat patris et matris, filii et filiae, fratris et sororis (virginis, in domo paterna existentis) ⁶⁾ curare poterant (Lv 21, 1—4. Ez 44, 25) ⁷⁾. Interdictum quoque erat, ne quis e sacerdotali ordine in proximorum suorum funeribus gentilium (v. c. Scytharum Herod. IV, 71. Babyloniorum et Armeniorum Xenoph. Cyrop. III, 1, 13. 3, 76) more immoderati luctus signa edat (Lv 21, 5. Ez 44, 20), quod etiam laicis erat vetitum (Lv 19, 28. Dt 14, 1). *Pontifici* vero, qui totus Deo dicatus et sacer erat hincque super carnis et sanguinis necessitates elatus, in re luctus non modo non licebant ea omnia, quae Lv 21, 1—5 simplicibus sacerdotibus erant prohibita, sed praeterea alia quaedam, quae ib. v. 10—12 inferuntur, sc. caput

non solum non radere, sed neque discooperire; non solum carnem non incidere, sed neque vestimenta scindere ei licebat; ad nullum omnino cadaver, ne patris aut matris quidem, accedere nulliusque funeris causa sacrario egredi poterat.

¹⁾ De levitis aliquā corporis maculā laborantibus cf. Msch. Chullin 1, 6.

²⁾ Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 10: *Intentio legis erat inducere ad reverentiam divini cultus, et hoc dupliciter: uno modo excludendo a cultu divino omne id, quod poterat esse contemptibile, alio modo apponendo ad cultum divinum omne illud, quod videbatur ad honorificentiam pertinere. Et si hoc quidem observabatur in tabernaculo et vasis ejus et animalibus immolandis, multo magis hoc observandum erat in ipsis ministris. Et ideo ad removendum contemptum ministrorum praeceptum fuit, ut non haberent maculam vel defectum corporalem, quia hujusmodi homines solent apud alios in contemptu haberi. . . . Ad hoc autem, quod in reverentia haberentur, adhibebatur eis specialis ornatus vestium et specialis consecratio.*

³⁾ His Judaeorum magistri repudiatam a leviro et Josephus antt. III, 12, 2 illam, quae serva fuerat aut captiva vel cauponariam exercuerat, adjungunt.

Ex lege levitica sacerdotibus viduas ducere non erat interdictum (cf. etiam Jos. l. c. Phil. De monarchia l. 2. opp. II, p. 229), sed Ez 44, 22 iis solum viduae sacerdotum conceduntur, quod eae, quia ministris sacris nuptae fuerunt, sanctimoniae et puritatis aliis observantiores credebantur. Quodsi sacerdos aliquis uxorem ipsi interdictam duxisset, arcebatur a sacro ministerio, donec illam dato libello repudii dimisisset (cf. Neh 13, 28).

⁴⁾ Hinc pontifex etiam lege de ducenda fratria, fratri sine liberis demortuo superstite (Dt 25, 5—10), solutus erat.

⁵⁾ Hecataeus apud Euseb. Praep. evang. IX, 4. MPG 21, 690: Διατρίβοναι δ' ἐν αἵτῳ καὶ τὰς νόκτας καὶ τὰς ἡμέρας ἱερεῖς, ἀγνείας τινὰς ἀγνέοντες καὶ τοπαράπαν οἶνον οὐ πίνοντες ἐν τῷ ἱερῷ Cf. Jos. c. Ap. I, 22. Philo quatuor hujus praecepti rationes affert: τεττάρων ἕνεκα τῶν ἀναγκαιωτάτων · ὄκνου καὶ λήθης καὶ ὕπνου καὶ ἀπρροσύνης (De monarchia l. 2. opp. II, p. 227. De ebrietate I, p. 377).

⁶⁾ Cur vero funeri sororis, quae viro nupsit, interesse sacerdoti nullo modo permissum fuerat ex lege, ea ratio est, quia nuptiali jure in viri familiam cooptata jam est, neque ad paternam domum pertinere existimatur.

⁷⁾ Omissa uxor scrupulum movet interpretibus. At sacer textus de solis consanguineis tractat. Ex Ez 24, 15—19 colligere licet, insuetum fuisse uxorem non plangere.

Nota. — Verisimile est, in sacerdotibus statim quoque fuisse certam aetatem, ante quam ministerio sacro fungi non possent; sed quaenam ea fuerit, nusquam in sacra scriptura exprimitur. Tradunt Judaei, sacerdotes inde ab anno aetatis vigesimo, et nonnisi postquam de eorum habi-

litate inquisitum esset, ad sacra peragenda fuisse admissos (Gem. babyl. Chullin c. 1. fol. 24, 2).

Caput V. Vestes ministrorum sacerorum.

§ 58. I. Levitis lex peculiarem quidem vestem non decrevit; at aetate Vestes Davidis et Salomonis cantores et musici, nec non arcam foederis portantes *superindumento byssino* (כַּפְיִל בִּיץ) induti comparent (I Ch 15, 27. a) levi- II Ch 5, 12. Jos. antt. VIII, 3, 8). Regnante in Judaea Herode tarum Agrippa II. levitae, petitâ obtentâque a principe facultate, *lineam tunicam* (λινὴν στολήν), sacerdotali non omnino dissimilem, assumpserunt (Jos. antt. XX, 9, 6).

§ 59. II. A Vestimenta sacerdotalia¹⁾ recensentur quatuor: 1° Femina- b) sacer- mentalia (מְדֻשִׁים וּמְדֻשִׁים LXX περισκελῆ) linea, a renibus descen- dotum dentia usque ad femora, *ut honestas decorque servetur, ne sc. ascendentes altaris gradus et in ministerio discurrentes revelent turpitudinem* Hieronym. Comm. in Ez. c. 44. MPL 25, 437. Hinc a Philone De monarchia l. 2. opp. II, 225 περίζωμα εἰς αἰδοίων σκέπην et a Josepho antt. III, 7, 1 διάζωμα περί τὰ αἰδοῖα appellantur. 2° Tunica (מְדֻשִׁים LXX χιτῶν) linea, corpori proxime adhaerens (hinc Chald. מְדֻשִׁים מְדֻשִׁים LXX χιτῶνα κοσσυμβωτόν = *tunicam constringentem*, Vulg. *tunicam strictam* eam vocant), manicata, a collo ad talos usque pertingens. Erat opus textoris (מְדֻשִׁים אֶרֶץ), de quo usurpatur vocabulum מְדֻשִׁים (Ex 28, 39. cf. v. 4 מְדֻשִׁים מְדֻשִׁים = μασσαβαζάνης [μασσαβάνης] Jos. antt. III, 7, 2. i. e. vestis, quae intextas habet figuras quadratas instar tessellarum pavimentorum, sed ita ut figurae illae planae et aequales sint, nullâ apparente profunditate aut eminentia filamentorum in textura). 3° Balteus (מְדֻשִׁים LXX ζώνη), signum dignitatis et potestatis sacerdotalis, e bysso varii coloris confectus (מְדֻשִׁים אֶרֶץ), saepius (*bis* Jos. antt. III, 7, 2) corpus ampiebat et antrorsum circa pectus ita nodabatur, ut extremitates usque ad talos dependerent, quas sacerdotes functionibus occupati, ne impedirentur, super humerum sinistrum retorquebant. 4° Tiara vel mitra (מְדֻשִׁים LXX κίδαρις, etiam מְדֻשִׁים Ez 24, 17. in pl. מְדֻשִׁים מְדֻשִׁים Ez 39, 28 et מְדֻשִׁים מְדֻשִׁים Ez 44, 18) i. e. fascia byssina, saepius in orbem replicata et consuta, non acuminata, sed rotunda (πίλος ἄκωνος Jos. antt. III, 7, 3), prorsus ut ea capitis tegumenta, quae Turcae et Persae hodieque gestare solent, ab eis *Dulband* (unde *Turban*) dicta. Differt a מְדֻשִׁים, mitra summi sacerdotis, quod nomen (μασσεμυθής, μασσεφθής) tamen Josephus antt. III, 7, 3 etiam vulgarium sacerdotum tiarae tribuit²⁾.

Hoc vestitu sacro (בְּגָדֵי קֹדֶשׁ)³⁾ sacerdotes (et pontifex) uti non poterant extra locum sacrum, etiamsi rebus ad ipsum sacrarium pertinentibus occuparentur (cf. Ex 28, 4. 43. Jos. bj. V, 5, 8. Msch. Tamid 1, 1). Hinc Ez 42, 14; 44, 19 stricte praecipitur, ut sacerdotes finito ministerio, si vellent exire ad populum, vestes in sacrario relinquerent et vulgaribus uterentur. Mirum itaque non est, Paulum apostolum non agnovisse in synedrio pontificem (Act 23, 5) et vestes lacerans Caiaphas (Mt 26, 65. Mc 14, 63) pontificalem scidisse ornatum censendus non est.

1) Descriptio vestitus sacerdotalis Ex 28, 40—43 paucis absolvitur. Perpauca Ex 39, 25—28 adduntur. Plura ex more vestiendi illorum temporum pro notis ponuntur. Quae Josephus antt. III, 7, 1—3 addit, fortasse ex parte recentiora sunt. Ceterum cf. J. Braun De vestibus sacerdotum Hebraeorum II. II. Ed. ult. Amstelodami 1701.

2) Sacerdotes Hebraeorum, ut Aegyptiorum aliarumque gentium, nudis pedibus sacra fecisse, hinc colligi potest, quod in sacrarum vestium descriptione nulla calceorum occurrit mentio*). Nudis pedibus esse erat symbolum reverentiae locis divino cultui dicatis debitae (cf. Ex 3, 5. Jos. 5, 15. Act 7, 33).

3) Feminalia, licet a Deo praescriberentur, non erant vestes sacrae; non illis Moyses Aaronem ejusque filios induit (Lv 8, 7. 13), nec veterantur sacerdotes iis uti etiam in vita privata.

Nota. — De numero vestimentorum sacerdotalium, quae stante templo (secundo) in conclavibus asservabuntur (Msch. Schekalim 5, 1. cf. II Rg 22, 14) loquitur Jos. antt. VIII, 3, 8. XV, 11, 2.

B Totus cultus externus ordinatur ad hoc, ut homines inducantur § 60. ad Dei reverentiam, et quia minus reverentur ea, quae sunt communia et ab aliis non distincta, ideo oportuit pro divino cultu *specialia vestimenta* provideri¹⁾. Significatio

Sacerdotibus sacra officia tractantibus praescriptae erant *vestes lineae* (בְּגָדֵי פִשְׁתִּים). Nam quod laneum est, minus censebatur purum, quam quod lineum, et habere videbatur aliquid immundi ab animali, unde detonsum vellus, ex quo lanea tegumenta texuntur (Phil. De monarchia l. 2. opp. II, p. 225. De somniis l. 1. opp. I, p. 653)²⁾.

Color albus in vestibus sacris praedominans gloriam et honorem dignitatis sacerdotalis (Ex 28, 40), nec non puritatem morumque integritatem ministorum sacrorum significat. Etiam angeli, qui sacerdotum

*) Cf. Theodoret. Qu. 7. in Ex. MPG 80, 232: Γόμοις γὰρ κἀκείνοι ποτὶ ἐν τῇ σκηνῇ τὰς λειτουργίας ἐπετέλουν καὶ τὰς θυσίας. Msch n. Berachoth 9, 5.

instar mediatoris munere Deum inter et homines funguntur, apparent vestibus caudidis induti (Ez 9, 3. 11; 10, 2. 6 s. Du 10, 5; 12, 6 s. II Mcc 11, 8. Mt 28, 3. Mc 16, 5. Act 1, 10; 10, 30. Apc 15, 6) et sponsae agni datum est, ἵνα περιβάλληται βύσσινον λαμπρὸν καθαρὸν τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δικαιώματα τῶν ἁγίων ἐστὶ (Apc 19, 8) i. e. fides ac bona juxta fidem opera, quibus Dei gratiâ justificati sunt sancti (cf. Apc 3, 4 s; 7, 14). Docente Thoma S. th. 1, 2. qu. 101. a. 5. ad 10 *per ornamenta* (sacerdotalia) *designantur virtutes ministrorum Dei. Sunt autem quatuor: castitas, quae significatur per femoralia; puritas vero vitae, quae significatur per lineam tunicam; moderatio discretionis, quae significatur per cingulum; et rectitudo intentionis, quae significatur per tiaram protegentem caput.* Cf. Origen. Hom. 6. in Lv. n. 6. MPG 12, 473 s. Ambros. De off. ministr. I, 18. MPL 16, 47.

¹⁾ Thom. S. th. 1, 2. qu. 101. a. 5. ad 10: *Ad hoc, quod in reverentia haberentur* (sacerdotes), *adhibebatur eis specialis ornatus vestium . . . et haec est in communi causa ornatus vestium.* Theodoret. Qu. 60. in Ex. MPG 80, 285: Τῷς ἱερεῦσι δὲ παντοδαπὸν περιέθηκε χάσμον τὸν μὲν λαὸν καταπλήττοντα τῷ διαφόρῳ τοῦ σχήματος.

²⁾ Quare et apud alias gentes vestimenta sacerdotalia fuere byssina seu lineata, uti apud Aegyptios, de quorum sacerdotibus Homerus II, 37 affirmat: Ἐσθῆτα δὲ φορεῦσιν οἱ ἱερεῖς λινέην μούνην . . . ἄλλην δὲ σφί ἐσθῆτα οὐκ ἔξεστι λαβέειν. Hinc frequenter sacerdotes Aegyptiorum a romanis scriptoribus *linigeri* vocantur (*linigeri calvi* Martial. Epigr. XII, 29. *grex liniger* Juvenal. Sat. VI. *liniteati senes* Senec. De vit. beat. 27).

§ 61. **III. A Pontifici praeter vestitum sacerdotalia ordinaria (talm.**
 c) pon- **בגדי לבן**), quo indutus die propitiationis in sanctissimum ingrediebatur
 tificis **(Lv 16. 4. 23 s.)**, adhuc vestimentum magnificentissimum (talm. **בגדי זהב**)
 proprium erat ¹⁾, quo super vestes sacerdotales induebatur, sc.: 1° Tu-
 nica (**חֲשִׁי** LXX **ποδήρης**), ex bysso hyacinthini coloris contexta (**חֲשִׁי**
אָזִי), sine manicis, ad genua usque descendens ²⁾, undique clausa, habens
 aperturam tantum, per quam caput immitteretur, et in lateribus duo
 foramina ad ex-erenda brachia. In inferiori ora ornata erat malis
 punicis (**מְנִי**) ex triplici colore (coccineo, purpureo et hyacinthino —
 verisimiliter etiam albo cf. LXX Ex 29, 29) acu pictis (non ex auro
 cōfectis cf. Phil. De monarchia l. 2. opp. II, p. 226 **χρῶται ῥόσχοι**)
 et alternatim cum parvis tintinnabulis (**מְנִי**) aureis positis ³⁾. 2° Su-
 perhumeralia (**חֲשִׁי** LXX Jos. Phil. **ἐπωμῖς** = *scapulare*, Aqu.
 Symm. **ἐπένδυμα**) ex bysso, sed quatuor coloribus variante, et filis
 aureis artificiose contextum (**חֲשִׁי** **אָזִי**), duabus constans plagulis, qua-
 rum anterior pectus et ventrem, posterior tergum tegebat. Hae pla-

gulae in utroque humero per obstrigilla aurea nexae erant, quae rursus per duas pretiosas magnasque gemmas (עֲזָרָיִם = *lapides onychinos* LXX λίθους σμαράγδου) ornabantur. In his nomina duodecim tribuum, in unaquaque sena, insculpta erant. Infra axillas attexta erant duo lora, in utroque latere unum, quibus corpori tamquam cingulo (בִּשְׁמֵטָה) plagulae adstringerentur. Teste Jos. antt. III, 7, 5 superhumerales manicis quoque instructum erat. 3° Ornamentum pectorale (פֶּשֶׁט, plene עֲזָרָיִם פֶּשֶׁט, Phil. λόγιον, LXX λογέιον = ad *oraculum* pertinens, Sir 45, 10 λογέιον κρίσεως, Vulg. *rationale iudicii*), ejusdem cum superhumerali texturae, quadratum et ita duplicatum, ut quasi marsupium efformaret, extrinsecus ornatum quatuor ordinibus gemmarum duodecim, quarum unicuique nomen unius tribus insculptum erat⁴). In quatuor ejus angulis totidem erant annuli, quorum superioribus insertae erant catenulae aureae obstrigillis aureis in superhumerali junctae, inferioribus insertus funiculus hyacinthinus pectorale cum superhumerali jungebat. 4° Ornamento pectorali impositum erat oraculum sacrum (Urim et Tummim)⁵), per quod Jahve, occurrentibus rebus magni momenti a pontifice consultus, voluntatem suam manifestabat. 5° Tiara (קִטְנִיָּה, Onkel. et Pseudojon. כִּטְנִיָּה, LXX κίδαρις vel μίτρα), sacerdotali paulo altior, cum lamina aurea (רִצְצָה LXX et Phil. πέταλον), quae duabus vittis hyacinthinis in occipite se invicem vincientibus illi adnectebatur et inscriptione קֹדֶשׁ לַיהוָה = *sanctum Jahvae* (non solum nominis יהוָה, uti Jos. antt. III, 7, 6. bj. V, 5, 7 putat) ornata erat⁶). (Ex 28, 2—39; 39, 1—30. Lv 8, 7—9. Jos. antt. III, 7, 4—6).

1) *Duplex pontificis vestitus*, quatuor micans coloribus liturgicis, eum tamquam summum sacerdotem et internuntium populi theocratici coram Deo repraesentat.

2) Innixi auctoritati Josephi antt. III, 7, 4 et Philonis De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 153 alii hanc tunicam ad talos usque defluxisse credunt.

3) Philo l. c. *flores* (ἄνθη) adjungit inter tintinnabula et mala punica per vices suas insertos. Sed flores hi in sacra scriptura nullibi comparent.

De numero tintinnabulorum sacer textus silet. Siracides 45, 9 plurimam fuisse tintinnabula dicit. Rabbini praecise 72 numerant (Gem. Sebachim c. 10), quibus assentiunt Hieronymus Ep. 64. ad Fabiolam n. 14. MPL 22, 615 et Isidorus Hispalensis Etymolog. XIX, 21, 6. MPL 82, 684; alii 12, uti Justinus Dialog. c. Tryph. n. 42. MPG 6, 565. Epiphanius Haeres. I, 34, 17. MPG 41, 615. Protoevang. Jacobi l. 8 (J. K. Thilo Cod. apocr. NT. I, p. 204); alii 50, uti Prosper Lib. de promiss. et praedicat. Dei p. II. c. 3. MPL 51, 771; alii 360, uti Clemens Alex. Strom. V, 6. MPG 9, 64. Eorum usus, uti Siracides l. c. innuit, hic erat, ut populus prope atrium vel in illo

congregatus de pontificis introitu in sacrarium admoneretur suasque preces cum precibus pontificis conjungeret.

⁴⁾ De nominibus et ordine horum lapidum cf. LXX Ex 28, 17—20; 39, 10—13. Ez 28, 13 (ubi Vulg. *novem* tantum lapides enumerat) Apc 21, 19 s. et Jos. antt. III, 7, 5. bj. V, 5, 7 qui tamen a LXX saepius divertit. — Cf. G. Karch Der Brustschild Aarons mit den zwölf Edelsteinen. Würzburg 1880.

⁵⁾ אִירִים וְהִמִּים = *lucēs et perfectiones* seu, cum pluralis hebraeus quandoque sit mere intensivus, *lux et perfectio*, plenitudo lucis et perfectionis: semel אִירִים וְהִמִּים Dt 33, 8. abbreviate אִירִים Nm 27, 21. I Sm 28, 6. LXX δήλωσις καὶ ἀλήθεια, δῆλοι καὶ ἀλήθειαι; Sir 45, 10 δῆλοι ἀληθείαι; reliqui Graeci in Hexaplis φωτισμοὶ καὶ τελειότητες; Vulg. *doctrina et veritas*.

Variae sunt eruditorum de his *sententiae*, quod in re tanta antiquitate obscurata nec a Moyse satis descripta non est mirum. Eas recenset et bene discutit P. Scholz Die heiligen Altertümer des Volkes Israel I, p. 108—119.

^{1°} Ex locis Ex 28, 30 et Lv 8, 8 patet, Urim et Tummim collocata esse intra ornamentum pectorale (אֶרֶם לְחָיִים LXX male ἐπὶ τὸ λογιζόν), quod, uti supra monuimus, perae formam habebat. Ergo Urim et Tummim non sunt duodecim lapides pretiosi exteriori parti ornamenti pectoralis affixi, quorum variante splendore Jahve pontifici voluntatem suam manifestaverit, uti praeter nonnullos rabbinos (apud Abarban. Comm. in Ex 28, 15) Josephus antt. III, 8, 9 opinatur, quam sententiam etiam Theodoretus Qu. 60. in Ex. MPG 80, 285. Chrysostomus Orat. VI. c. Judaeos MPG 48, 909 alique plures amplexi sunt. Cf. etiam Sir 45, 10 s. ubi oraculum sacrum expresse distinguitur a gemmis illis.

^{2°} Urim et Tummim idem fuisse ac *teraphim*, i. e. duas imagunculas diversas sive idola inter duplicem ornamentum pectoralis pannum insertas, quarum altera doctrinam divinitus patefactam seu *revelationem* (Urim), altera *veritatem* (Tummim) symbolice repraesentaret (Phil. De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 152), intulerunt aliqui ex Os 3, 4 ubi ephod et teraphim, quod pro Urim et Tummim scribi censent, simul juncta reperiuntur. Verum talia simulacra religioni mosaicae et imprimis interdicto, quod legislator dederat Ex 20, 4 non bene convenire videntur, neque haec sententia loco isto citato confirmari potest, ubi vates id intendit. eam fore israelitici populi conditionem, ut nullum omnino Dei cultum, neque praescriptum, neque apud alias gentes usitatum habitura esset.

^{3°} Alii (praesertim rabbini et kabbalistae) arbitrantur, Urim et Tummim fuisse *scripturam* vel *sculpturam nominis τετραγράμματος* (אֶרֶם לְחָיִים) cum certis quibusdam ejus per alia itidem nomina divina expositionibus, quas Moyses vel a Deo ipso scriptas, vel lapidibus insculptas acceperit, vel ipse ex divina revelatione scripserit et duplicationi ornamentum pectoralis inseruerit; virtute autem hujus nominis literas duodecim tribuum lapidibus insculptas prominuisse vel coivisse contendunt, ita ut sacerdos ex illis responsum divinum concinnasse posset. Haec tamen sententia omni soliditate caret ideoque passim exploditur ab archaeologis christianis.

4° Haud majorem fidem meretur eorum opinio, qui ipsa haec nomina *Urim* et *Tummim* scripta fuisse perhibent, ita quidem ut, ubi pontifex primum inspexerat *Urim*, literae, e quibus responsum divinum constabat, luxerint, sed, quia conjunctio istarum literarum varie fieri poterat, eum postea inspexisse alterum nomen *Tummim* et hoc literas perfecisse et docuisse veram rationem eas disponendi ad intelligendum responsum Dei (Corn. a Lap. et Tirin. ad Ex 28, 30. cf. Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 10).

5° Alii (uti J. D. Michaelis *Mosaisches Recht* I, § 52. VI, § 304 et in notis ad Ex 28, 30. J. Jahn *Biblische Archaeologie* III, p. 353 s.) existimant, *Urim* et *Tummim* fuisse tres sortes (lapides pretiosos), inde ab antiquissimis temporibus apud Hebraeos asservatas, quarum una affirmandi, altera negandi et tertia in neutram partem decidendi vim notamque habuerit. Sanctas has sortes potissimum in causis forensibus majoribus vel ad detegendum sotentem vel ad dirimendam litem fuisse adhibitas, ut ex Jos 7, 13—21. I Sm 14, 40—43. Pr 16, 33; 18, 18 colligi possit. Aliis vero (uti E. F. C. Rosenmüller *Schol. ad Ex 28, 30*) probabilius videtur, *Urim* et *Tummim* nomen fuisse *monilis* sive gemmae, diversae a ceteris ornamentis pectoralis gemmis, sed appensae lapidibus illis, quibus duodecim tribuum nomina erant insculpta, ut indicetur, pontificem maximum simul esse populi israelitici supremum judicem, qui in rebus et causis gravioribus nomine Dei et ab eo edoctus decerneret. In hoc autem more symbolico Hebraeos imitatos esse censent Aegyptios, apud quos pontifex maximus, qui simul fuit supremus gentis iudex, sapphirinam veritatis imaginem *) e collo suspensam gestabat **). Alii aliter sentiunt.

In tanta rei caligine et obscuritate nihil certi definire possumus. Ex sacra scriptura id unum efficitur, fuisse *Urim* et *Tummim* non novam aliquam inter Israelitas rem (Moyses enim jubetur *Urim* et *Tummim* non conficere, sed intra ornamentum pectorale reponere Ex 28, 30), quae necessario esset accurate describenda, sed venerandae antiquitatis sacrum, quod vix nominari liceret, multo minus autem aspicere aut describere.

Quomodo vero summus sacerdos per *Urim* et *Tummim* Deum consuluerit et quam ratione is responsa dederit, dici nequit. Existimant plerique interpretes, Deum summo pontifici interroganti suam voluntatem revelasse eodem modo, quo prophetis, ita ut ille, non minus atque hi, de veritate responsi divini certus esse potuerit. Quo supposito oraculum sacrum tantum documento erat, pontificem illo instructum legitimum esse internuntium Deum inter et populum (cf. Ex 28, 30). Hanc sententiam commendant omnia responsa divina pontificibus consultantibus data

*) Hinc forsitan factum, quod LXX, homines alexandrini, vocem עֲרֻם verterunt ἀλήθειαν.

**) Diod. Sic. *Bibl. hist.* I, 48: τὸν ἀρχιδικαστὴν, ἔχοντα τὴν ἀλήθειαν ἐξηρητημένην ἐκ τοῦ τραχήλου καὶ. et I, 75: ἐφόρει οὗτος (ὁ ἀρχιδικαστής) περὶ τὸν τράχηλον ἐκ χρυσοῦς ἀλύτῳ ἡρτημένον ζώδιον τῶν πολυτελῶν λίθων, ὃ προσηγόρευον ἀλήθειαν τῶν δ' ἀμφισβητήσεων ἤρχοντο, ἐπειδὴν τὴν τῆς ἀληθείας εἰκόνα ὁ ἀρχιδικαστής προσθεῖτο. — Aelian. *Var. hist.* XIV, 34: εἶχε (ὁ ἄρχων τῶν δικαστῶν) καὶ ἄγαλμα περὶ τὸν αὐχένα ἐκ σαπφείρου λίθου καὶ ἐκάλειτο τὸ ἄγαλμα ἀλήθεια.

(Jdc 1, 1 s; 20, 18. 23. 28. I Sm 10, 22; 23, 11 s. II Sm 5, 23. cf. Nm 27, 21. I Sm 14, 37; 22, 10; 28, 6; 30, 7 s. II Sm 2, 1; 21, 1). Haec oraculo sacro, quod stante templo secundo defecit (cf. Esr 2, 63. Neh 7, 65. I Mcc 4, 44—46 et § 51) respondent in NT charismata Spiritus sancti, per quem ecclesia infallibilis semper dirigitur.

Ceterum *non licuit sacrum hoc oraculum consulere de negotio privato vel levi aliqua de causa, sed de rebus publicis, spectantibus ad totius reipublicae et populi salutem*. J. Buxtorf Histor. Urim et Tummim c. 3 (in *Bl. Ugolini* Thes. XII, c. 402). Cf. Msch. Joma 7, 5.

Nota. — Sub praesidibus romanis vestimenta pontificalia (de quorum numero Jos. antt. VIII, 3, 8 loquitur) in turri Antonia asservabantur, ex qua, ubi opus erat, magno expiationis die, aut ubi novus pontifex ad suum munus erat initiandus, licentiâ a praesilibus datâ, depromebantur (antt. XV, 11, 4. XVIII, 4, 3. cf. XX, 1, 1—2. bj. VI, 8, 3).

⁶⁾ Ultimis reipublicae judaeae temporibus haec tiara triplici quoque coronâ aureâ erat cincta. Teste Jos. antt. III, 7, 6 sacerdotes hasmonaei, qui simul erant reges, eam addiderunt.

§ 62. *B Sunt variae de significatione vestimentorum pontificalium sententiae:*

Signi-
ficatio
a) typica 1° Significatio christiano-typica trifaria est:

a) Summus pontifex omni suo vestitu est *typus* seu figura *Christi*, veri ἀρχιερέως ἡμῶν (Hbr 2, 17; 3, 1; 4, 14—16; 5, 1—10), qui nomina suorum non tam in humeris et pectore, quam in manu sua scripta gestat (Is 49, 16) et tamquam memoriale patri suo affert (Mal 3, 16); ornamentum judicii omneque judicium a patre accepit (Ex 21, 27. Is 11, 4. Jo 5, 12); ipse Urim est, lux vera (Jo 1, 4. 9), et Tummim, integritas absque labe (Hbr 7, 26), ecclesiam suam mundans, ut sit in ipso et per ipsum sine macula et ruga (Eph 5, 27), cujus introeuntis et exeuntis vox auditur, ut qui loquitur verba Dei (Jo 3, 34) quique solus et unus מְשִׁיחַ לְיֵהוָה (Mal 2, 11) ac sacrosanctus messias sive unctus est (Dn 9, 24); qui mortem pro hominum salute sustinens vel corpus suum veluti victimam offerens veniae peccatorum adipiscendae a Deo spem certissimam fecit (Hbr 9, 12. 28).

b) Ornamenta pontificalia considerantur etiam ut *typus ecclesiae* a Christo fundatae. Allegoricam hanc rationem uberius explanant Tertullianus Adv. Marcion. IV, 13. MPL 2, 387. Cyrillus Alex. De adorat. in spiritu et veritate l. 11. MPG 68, 729. 731. Hieronymus Comm. in Ez. c. 28. MPL 25, 270 s. Augustinus Quaestt. in Heptateuch. l. 2. qu. 119 et 129. MPL 34, 637. 640 alique patres et scriptores ecclesiastici.

c) Vestitus pontificalis est *prototypus vestium liturgicarum* (sacerdotalium et episcopalium) ecclesiae christianae. Significationem hanc allegoricam imprimis expouit Durandus Rational. divinor. officior. III, 19: De indumentis legalibus seu veteris testamenti.

2º Significatio moralis: *Tal-nudistae* et plures *rabbini* vestes pontificales referunt ad diversa peccata, quae per eas expiuntur (Gem. hieros. Joma c. 7. Gem. babyl. Sebachim c. 9), quae relatio tamen nullo nititur idoneo argumento. — Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 10 per vestitum pontificalem indigitari dicit quatuor virtutes summo sacerdoti necessariae: *Pontifices debent quatuor habere* (virtutes): *primo quidem jugem Dei memoriam in contemplatione, et hoc significat lamina aurea habens nomen Dei in fronte; secundo quod supportent infirmitates populi, quod significat superhumeralis; tertio quod habeant conversationem coelestem per opera perfectionis, quod significatur per tunicam hyacinthinam. Unde et tunicae hyacinthinae adjunguntur in extremitate tintinnabula aurea, per quae significatur unitas fidei et concordia in bonis moribus, quia sic conjuncta debet esse doctrina, ut per eam fidei et pacis unitas non rumpatur.* — D. B. Haneberg Geschichte der biblischen Offenbarung p. 120 in vestibus pontificalibus putat tres vias praefiguratas, per quas sacerdos fideles sibi concreditos ducere oportet, sc. viam purgativam (in tunica byssina), contemplativam (in tunica hyacinthina) et unitivam (in ornamento pectorali et tiara)*).

3º Significatio cosmica, quam Philo De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 152 ss. De monarchia l. 2. II, p. 225 ss. De profugis l. p. 562. De somniis l. 1. I, p. 653 et Josephus antt. III, 7, 7 vestibus summi sacerdotis subjiciunt, considerat illas tamquam symbolum universi (τοῦ κόσμου, τῶν ὅλων). Eandem ornatus pontificalis relationem etiam amplexi sunt Clemens Alex. Strom. V, 6 MPG 9, 64 ss. Origenes Hom. 13. in Ex. n. 3. MPG 12, 591. Basilii Comm. in Is 3, 23. MPG 30, 328. Hieronymus, qui in Ep. 64. ad Fabiolam n. 19. MPL 22, 619 eam defendit his verbis: *Justum erat, ut pontifex Dei, creaturarum omnium typum portans in vestibus suis, indicaret, cuncta indigere misericordiâ Dei, et cum sacrificaret ei, expiaretur universalis conditio, ut non pro liberis ac parentibus et propinquis, sed pro cuncta creatura et voce et habitu precaretur.* Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 10: *Horum ornamentorum (pontificalium) quidam*

*) Idem alio loco (Die religiösen Altertümer der Bibel p. 189 s.) pontificem sacris vestibus indutum considerat ut symbolum tentorii mosaici ejusque supellectilium.

rationem literalem assignant dicentes, quod in istis ornamentis designabatur dispositio orbis terrarum, quasi pontifex protestaretur, se esse ministrum creatoris mundi. Unde etiam Sap 18, 24 dicitur, quod in veste Aaron erat descriptus totus orbis terrarum*). Nam femoralia linea figurabant terram, ex qua linum nascitur; baltei circumvolutio significabat oceanum, qui circumcingit terram; tunica hyacinthina suo colore significabat aërem, per cujus tintinnabula significabantur tonitrua, per mala granata coruscationes; superhumerales vero significabant sua veritate coelum sidereum, duo onychini duo hemisphaeria, vel solem et lunam; duodecim gemmae in pectore duodecim signa in zodiaco, quae dicebantur posita in rationali, quia in coelestibus sunt rationes terrenorum, secundum illud Job 38, 33: Numquid nosti ordinem coeli et pones rationem ejus in terra? Cidaritis autem vel tiara significabat coelum empyreum, lamina aurea Deum omnibus praesidentem.

Caput VI. Reditus, privilegia et sedes ministrorum sacerorum.

§ 63. I. Qui pro aliis in altari sacra faciunt, jure meritoque etiam de Reditus altari vivunt (I Cor 9, 13). Quocirca habebant levitae decimas omnium frugum terrae et fructuum arborum atque ex animalibus decimas boum, ovium et caprarum (Lv 27, 30—33. Nm 18, 20—24), e quibus rursus decimas sacerdotibus destribuebant (Nm 18, 26—32); insuper ad sacras epulas invitandi erant (Dt 12, 18; 14, 27. 29; 16, 11) et de praeda participabant (Nm 31, 30). Ad sacerdotes autem praeter decimas pertinebant quoque omnium rerum, praecipue messis, primitiae (Ex 23, 19. Nm 18, 11—13. Dt 18, 4; 26, 2 ss. Pr 3, 9. Ez 44, 30), pretium redemptionis primogenitorum de hominibus (Nm 3, 48—51; 18, 15 s.), et animalibus impuris (Lv 27, 27. Nm 18, 15), carnes primogenitorum de animalibus puris (Nm 18, 17 s.), partes sacrificiorum lege constitutae (Lv 2, 3. 10; 6, 17 s; 7, 6—8. 30 ss; 10, 15. Nm 6, 20 s.), panes propositionis (Lv 24, 9. Mt 12, 4), arborum fructus quarto anno nati (Lv 19, 23—25. Msch. tract. Orla), omnia Deo consecrata (Lv 27, 28. Nm 18, 14. Ez 44, 29), pars praedae (Nm 31, 28 s.), varia dona voluntaria aliaque munera votiva, ita ut florente religionis conditione reditus eorum simul florerent (II Ch 31, 10), non sine Dei providentia.

*) Ἐπὶ γὰρ ποδήρους ἐνδόματος (in tunica hyacinthina, sub qua per synecdochen omnes aliae pontificis vestes intelligendae sunt) ἄν ὅλος ὁ κόσμος.

Quae a Deo sacerdotibus pro victu assignata erant, distinguebantur in oblationes *sanctissimas* (חֲדָשִׁים קְדֹשִׁים) et *sanctas* (קְדֹשִׁים). Oblationes *sanctissimae* illae sunt, quae intimius ad Deum pertinent, sc. panes propositionis (Lv 24, 9); sacrificia pro peccato et pro delicto (Lv 6, 18. 22; 7, 1. 6; 10, 17; 14, 13. Nm 18, 9), quae ad altare immolabantur (Lv 1, 11; 14, 13); mincha (Lv 2, 3. 10; 6, 10; 10, 12) cujus pars aliqua altari imponebatur; omnia Deo consecrata (Lv 27, 28). Has oblationes soli manducabant Aarone nati, et quidem viri (Lv 6, 11. 22; 7, 6. Nm 18, 10), in loco sancto i. e. in atrio (Lv 6, 19. 22; 7, 6. Nm 18, 10), easque manducantes sanctificabantur (Lv 6, 11. 20). Oblationes *sanctae* vero sunt sacrificia gratiarum actionis (Lv 23, 20. Nm 6, 20. Ex 29, 27), primogenita animalium mundorum (Nm 18, 15 ss.), primitiae (Nm 18, 12 s.) et decimae (Nm 18, 26 ss. Lv 27, 30 ss.). Aaronitae omnes, viri atque feminae, etiam eorum servi (argento empti et domi nati) iis participabant (Lv 10, 14; 22, 10 ss. Nm 18, 11. 19); debebant esse mundi (Lv 22, 3 ss. Nm 18, 11. 13) comedebantque in loco mundo (Lv 10, 14).

II. Omnes ministri sacri exempti erant a vectigali, tributo et § 64. annonis (Esr 7, 24. Jos. autt. XII, 3, 3), nec non ab onere militari (Jos. autt. III, 12, 4. IV, 4, 3), nisi forte pro ipsis sacris esset dimi- Privi-
candum (cf. I Sm 4, 11). Extra servitium tabernaculi alia etiam ne- legia
gotia, levitice impuris exceptis, suscipere eis licitum erat.

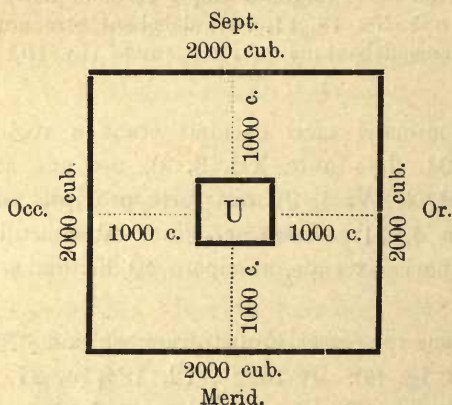
III. Cum Deus ipse esset ministrorum suorum חֲדָשִׁים קְדֹשִׁים pars et § 65. hereditas (Nm 18, 20. Dt 10, 9; 12, 12; 14, 27. 29; 18, 2. Jos. 13, 33; 14, 3. Ez 44, 28. Sir 45, 22), non tantum eis largitus est Sedes
decimas et partes sacrificiorum (Nm 18, 24. Dt 18, 1), sed et assignavit in habitationem quadraginta octo urbes (Nm 35, 1—8. Jos. c. 21) ¹⁾. Inter has erant sex urbes refugii vel asyli עֲרֵי מִקְלָט LXX πόλεις φυγαδευτηρίων, φυγαδεῖα, πόλεις καταφυγῆς, in septentrionali, media et australi terrae parte sitae ²⁾, ad quas homicidae, quorum animus ab omni mala voluntate consilioque caedis patrandae fuerat alienus, eum in finem se recipiebant, ut ultori sanguinis, vindictae cupido, subducti vitae et saluti suae prospicerent (Nm 35, 9—15. Dt 4, 41—43; 19, 1—13. Jos. c. 20).

¹⁾ Sacerdotibus tredecim urbes in finibus Judae, Simeonis et Benjamin, tamquam regionibus sacrario maxime vicinis, destinatae sunt, sc. Hebron, Libna, Jathir, Esthemoa, Holon, Debir, Ain, Jutta, Bethsems, Gibeon, Geba, Anathoth, Almon. Tempore postexsilico plures familiae sacerdotales in ipsa metropoli commorabantur (I Ch 9, 10—13. Neh 11, 10—14). Levitis vero triginta quinque urbes assignatae sunt, et quidem Kahathitis decem in finibus Ephraim, Dan et Menassaeorum cisjordanicorum, Gersonitis tredecim in finibus Issaschar, Ascher, Naphtali et Menassaeorum transjordanicorum, Meraritis duodecim in finibus Ruben, Gad et Sebulon.

Non tamen levitae vetabantur alibi quoque esse inquilini, si ita res eorum ferrent aut postularent (cf. Jdc 17, 7).

Erant ergo hae urbes per omnes tribus dispersae (cf. patriarchae Jacobi prophetiam de Levi posteris Gn 49, 7), ut tali modo levitae simul custodes religionis existerent et tamquam juris divini periti facile ubique ab omnibus consuli possent.

Singulis urbibus addita erant *pascua* alendis pecoribus destinata, quorum ambitus Nm 35, 4 s. accurate definitur. Haud parum vero hic locus interpretes exercuit; nam v. 4 pascuis illis magnitudo tribuitur mille cubitorum, at v. 5 bis mille cubitorum eadem magnitudo dicitur. Simpli- cissima duos hosce versus conciliandi ratio videtur haec esse, ut statuamus, defineri pascuis a muris urbis longitudinem *mille* cubitorum et *bis mille* in circuitu ab omni latere, i. e. in universum octo mille, ut haec ostendit figura:

Cf. E. F. C. Rosenmüller Schol. in Nm. Excurs. II, p. 447—52.

Nonnullis dubitationem aliquam illud movere videtur, fuerintne levitae urbium suarum et praediorum domini, an vero usufructuarii tantum, uti loquuntur jurisconsulti. Sed nihil dubitationis relinquit lex, quae Lv 25, 33 s. habetur.

2) Urbes cisjordanenses: *Kedesch* in Naphtali, *Sichem* in Ephraim et *Hebron* (cujus nomen antiquitus erat *Kirjath-Arba*) in Juda; urbes trans-jordanenses: *Bezer* in Ruben, *Ramoth* in Gilead et *Golan* in Menasse. Omnes sitae erant in montibus, ut eminus videri possent, excepta Bezer, quae erat in plano, loco tamen patente et conspicuo.

Sectio tertia.

Tempora sacra.

Subsidia literaria. — Philo De septenario et festis diebus. Opp. II, p. 277—98. Hospinian De festis Judaeorum et Ethnicorum II. III. Genevae 1674. — J. Meyer De temporibus sacris et festis diebus He-

braeorum. Amstelodami 1724. — Bauer Der hebräische Sabbat und die Nationalfeste des mosaïschen Cultus (TZTh 1832. III, p. 125—92). — J. F. L. George Die älteren jüdischen Feste mit einer Kritik der Gesetzgebung des Pentateuchs. Berlin 1835. — H. Ewald De feriarum hebraearum origine ac ratione. Gottingae 1841 (etiam in ZKM III, p. 410 ss.). A. Zanolini Disputatio de festis Judaeorum (in J. P. Migne Curs. theol. compl. XXVI.) — H. Hupfeld De primitiva et vera festorum apud Hebraeos ratione ex linguarum mosaicarum varietate eruenda. Halae 1851—52. — B. Zuckermann Sabbatjahrcycelus und Jubelperiode. Breslau 1857. — J. Bachmann Die Festgesetze des Pentateuchs. Berlin 1858. — W. H. Green The Hebrew feasts in their relation to recent critical hypotheses concerning the Pentateuch. New York 1885. Versionem germanicam procuravit O. Becher. Gütersloh 1894. — Th. Schärf Das gottesdienstliche Jahr bei den Juden. Leipzig 1902. — W. Riedel Die drei grossen jüdischen Feste (Alttestamentliche Untersuchungen I, p. 52 ss. Leipzig 1902).

Praenotanda.

I. Deus pro populo suo electo varios instituerat dies festos § 66. (מִצְוֹת festae pr. tempora constituta a יְהוָה *definivit, constituit*, plene Festae et solemnitates מִצְוֹת יְהוָה festae Jahvae Lv 23, 2. 4. 37. 44. II Ch 2, 3. — חֲנֻכּוֹת solemnitates saltavit, tripudiavit) tum ad perennem reddendam memoriam praecipuorum beneficiorum, quae illi impertiri dignatus fuerat, tum ad illum ope ceremoniarum majestateque cultus externi religioni revelatae addicendum, tum ad ei a laboribus quietem et relaxationem aliquam procurandam, tum ut ipsi instructionis occasionem suppeditaret, cum lex mosaica in conventibus sacris legeretur et explicaretur, tum ut variae familiae populi in coetum convenientes caritatem mutuam renovarent arctiusque perstringerent — ergo ex rationibus agrariis, historicis et religiosis.

In historia patriarcharum nil scriptum reperimus de statis quibusdam sacris temporibus; patriarchae enim cultui divino vacasse videntur, quotiescumque peculiaribus rationibus permoverentur. Quod vero ad *septimum* cujusque hebdomadis *diem* prae ceteris sacrum attinet, ejus a patriarchis observati nulla quidem diserta fit mentio, sed probabile tamen est, eum jam ipsis generis humani initiis fuisse institutum: nam mundi creatione sex dierum spatio perfectâ Deus cessavit ab opere die septimo eumque consecravit i. e. sacrum et festum eum habuit suaeque quietis exemplo hominibus hujus diei requiem et cultum demonstravit (Gn 2, 2 s. Ex 20, 11; 31, 17. II Mcc 15, 4). Iis vero, qui sabbatum legislatione mosaica primo decretum (W. Riedel Alttestamentliche Untersuchungen I, p. 74—89) aut ab Aegyptiis mutuatum (J. F. L. George op. cit. p. 193 ss.) esse contendunt, obstat 1° quod sabbatum memoretur Jahvae sacrum jam ante latam de eo legem (Ex 16, 23—30); 2° quod legislatio sinaïtica

sabbati institutionem ut notam expresse supponat; nam non dicitur in decalogo: *Sanctifica sabbatum*, sed: זָכוֹר אֶת-יְהוָה שְׁשַׁבַּת לִקְרָשׁוֹ = *Memor esto seu recordare diei sabbati, ut eum sacrum habeas* (Ex 20, 8); verbum *memorari*, uti etiam, quod minime, quid nomine *sabbati* intelligenda sit, describatur, ostendit, agi de re omnibus jam bene nota, nunc vero de novo Israelitis repetenda et lege instituenda; 3° quod gentes quam plurimae, quae legem mosaicam profecto imitatae non sunt, septimum diem religiose servarent (Euseb. Praep. evang. XIII, 12. MPG 21, 1101. 1103. Clem. Alex. Strom. V, 14. MPG 9, 160 ss. Cicero De legg. II, 12. Macrob. Saturn. I, 16. Hom. Odys. XXI, 257 ss. Cf. J. J. Syrbii Dissert. de sabbatō gentili, in *Bl. Ugolini* Thes. XVII, p. 586 ss.).

Cf. F. W. Smits Prolegomenon Geneseos. Diss. III. de sabbati origine. I, p. 570 ss. — L. Reinke Der Sabbat der Hebräer vor der Gesetzgebung am Sinai. Beiträge VIII, p. 1 — 44. Giessen 1872.

§ 67. II. Hebraeorum festa dividi possunt in I illa, quae sacro *numero*
 Divisio *septenario* insistent: sabbatum, neomeniae, annus sabbaticus et jubilaus atque in II festa *annuaria*: solemnitates paschatis, hebdomadum seu pentecostes et tabernaculorum frondeorum ac dies expiationis. His accedunt III festa post exilium instituta.

Quidam festa mosaica in *tres classes* dividunt, quarum prima continet festa cum caractere generali quietis (sabbata, neomeniae, annus sabbaticus et jubilaus), secunda cum caractere speciali historico et agrario (pascha, pentecoste et solemnitas tabernaculorum) et tertia cum caractere specialissimo sanctificationis (dies expiationis); alii vero in *quatuor classes*: festa hebdomadalia, menstrua, annua et post certum annorum numerum redeuntia.

§ 68. III. Cum Israelitae essent gens uni vero Deo peculiariter dicata,
 Cultus singulos dies quodam modo sacros habere debebant. Quare *quotidie*
 quoti- mane (sub ortum solis, ante alia sacrificia) et vespere (accuratius בֵּין
 dianus הָעֶרְבַּיִם *inter duas vespervas* [cf. § 231] post alia sacrificia) agnus anniculus, sine ulla macula inventus, una cum ferto et libamine nomine totius populi (ἐκ τοῦ δημοσίου ἀναλώματος Jos. antt. III, 10, 1) offerendus erat in holocaustum (Ex 29, 38—42. Lv 6, 1—11. Nm 28, 3—8. I Ch 16, 40. Esr 3, 5), ita ut ignis nunquam deficeret in altari (Lv 6, 5 s.). Hinc dicebatur sacrificium jube (עֹלֶת תָּמִיד Nm 28, 3. תָּמִיד Ex 29, 42. Nm 28, 6. עֹלֶת תָּמִיד Nm 28, 10. 15. 23. 24 et simpliciter תָּמִיד Dn 8, 11—13; 11, 31. LXX ὁλοκαύτωμα ἐνδελεισμοῦ, Jos. ὁ ἐνδελεισμός, Phil. ἐνδελείχεια). Cf. tract. Tamid (Msch. V, 10) 1). Huic sacrificio, quod ex Judaeorum sententia mane tantum, non vespere, benedictio sacerdotalis excipiebat, incensum thymiamatis (Ex 30, 7 s.), lucernae semper i. e. omni tempore debito ardentes (Ex 27, 20 s.) et mincha pontificis (Lv 6, 12—19) erant conjunctae 2).

1) Duplici hoc holocausto peccata populi diem noctemque commissa expiabantur simulque supremum Dei in populum indicabatur dominium atque innuebatur, hominis esse, semper Deo venerationem et adorationem exhibere.

Sacrificium juge existit quoque *typus* agni immaculati, qui pro mundi salute in cruce immolatus est, mane in altari offertur et qua eucharistia semper ibidem sese offert.

2) Memorantur a Judaeis *אֲשֵׁי הַמִּזְבֵּחַ* *virī stationis*, ex universa gente electi, ut offerendis omnium nomine sacrificiis cum sacerdotibus et levitis semper praesentes adessent atque adeo sacro quodam munere fungerentur. Classes eorum erant viginti quatuor; unaquaeque parebat suo praefecto, qui *רֹאשׁ הַמִּזְבֵּחַ* *caput stationis* dicebatur. (Msch. Taanith 4, 2. 3. Gem. Taanith c. 4. Cf. J. Buxtorf Lex. c. 1622 s.). Sed nullum hujus instituti sive in sacra scriptura sive apud Josephum reperitur vestigium, neque erat in ipsa mosaica constitutione aliquid, quod id induceret; immo summus sacerdos vicem quasi totius populi gerebat in rebus sacris.

Nota. — Subjicimus *conspectum sacrificiorum*, quae publico nomine quotannis erant immolanda (Nm cc. 28. 29):

	<i>A</i>	<i>V</i>	<i>Ar</i>	<i>A'</i>	<i>H</i>	<i>R</i> *)
Dies feriati	2	—	—	—	—	
Sabbata	2	—	—	2	—	†
Novilunia	2	2	1	7	1	
Phase 14. Nisan (Agni paschales privato familiarum nomine immolandi):						
Festum azymorum 15. Nisan . . .	2	2	1	7	1	†
16. " . . .	2	2	1	7	1	
17. " . . .	2	2	1	7	1	
18. " . . .	2	2	1	7	1	
19. " . . .	2	2	1	7	1	
20. " . . .	2	2	1	7	1	
21. " . . .	2	2	1	7	1	†
Pentecoste	2	2	1	7	1	†
Novilunium septimi mensis . . .	2	2	1	7	1	†
Dies expiationis	2	1	1	7	1+1	†
Festum tabernaculorum 15. Tischri	2	13	2	14	1	†
Octavae dies secundus 16. " . .	2	12	2	14	1	
" tertius 17. " . .	2	11	2	14	1	
" quartus 18. " . .	2	10	2	14	1	
" quintus 19. " . .	2	9	2	14	1	
" sextus 20. " . .	2	8	2	14	1	
" septimus 21. " . .	2	7	2	14	1	
Clausula festi 22. " . .	2	1	1	7	1	†

*) *A* = agni (sacrificium quotidianum). *V* = vituli. *Ar* = arietes. *A'* = agni (sacrificium festivum). *H* = hirci. *R* = requies sabbatina.

Caput I. Festa numero septenario insistentia.

§ 69. I. Temporum sacrorum praecipuum erat **שַׁבָּת** sabbatum (a vespere diei Veneris ad vesperam diei Saturni Lv 23, 32. Neh 13. 19) ¹⁾. Sabbatum Ejus observatio erat partim *privativa*: omnes, etiam servi et animalia, operibus servilibus (**שְׂעָלָהּ**) abstinere debebant (Ex 20, 10; 31, 13—17; 34, 21; 35, 2. Lv 23, 3. Dt 5, 14. Jr 17, 21 s. 24. Jos. c. Ap. I, 22. Phil. De vita Moysis l. 1. opp. II, p. 113: οὐδὲν ἐφείτα: δρᾶν ἐν αὐτῇ, πάντων δὲ μικρῶν καὶ μεγάλων ἔργων ἀνέχειν διείρηται ²⁾), partim *positiva*: praeter jube sacrificium sacerdotes nomine totius populi peculiare holocaustum duorum agnorum cum ferto et libamine (**שַׁבָּת לֶחֶם**) offerebant (Nm 28, 9 s. cf. II Ch 31, 3. Neh 10, 34) et panes propositionis (*mane* Jos. antt. III, 10, 7) permutabant (Lv 24, 8) ³⁾. In synagogis sacri codicis, et primo quidem librorum Moysis, dein et prophetarum lectio instituta, nonnunquam et a doctore quodam sermo ad populum habitus est (Lc 4, 16. Act 13, 15. Jos. antt. XVI, 2, 4). — Cf. tract. Schabbath (Msch. II, 1). Ed. H. L. Strack. Lipsiae 1890.

¹⁾ Vox **שַׁבָּת** (**שַׁבָּת** intensive *sabbatum magnum* seu *solemne*, aram. **שַׁבָּת**, gr. τὸ σάββατον et pl. τὰ σάββατα, semel ἐβδομάς II Mcc 12, 38) *cessationem* notat et *quietem* connotat; nam radices hebraicae **שַׁבָּת** significatio *cessandi* seu *desistendi* ab aliquo opere primaria est, *quiescendi* vero accessoria; hinc **שַׁבָּת** = *dies cessationi ab operibus destinatus*. Jos. c. Ap. II, 2: sabbatum κατὰ τὴν Ἰουδαίαν διάλεκτον ἀνάπαυσις ἐστὶν ἀπὸ παντὸς ἔργου. antt. I, 1, 1: sabbatum δηλοῖ δὲ ἀνάπαυσιν κατὰ τὴν Ἑβραίων διάλεκτον. Lactantius Institt. divin. VII, 14. MPL 6, 282 a numero septenario sabbatum nuncupatum fuisse existimat: *dies sabbati a numero nomen accepit, unde septenarius numerus legitimus ac plenus est*. Ex aegyptiaco vocabulo **סַבְוָה** vel **סַבְבָּתוּס** (*sabbato*), quod morbum aliquem obscoenum (τὸ βουβῶνος ἄλγος) notat, dictum esse sabbatum malitiose putavit Apion (Jos. c. Ap. II, 2).

In sacra scriptura vox *sabbatum* variis inservit notionibus: 1° septimo cujusvis hebdomadis diei (Ex 20, 10), quia mundi creatione sex dierum spatio perfectā Deus requievit die septimo i. e. a creandis novis rerum speciebus cessavit (ib. v. 11); significatione latiore 2° omnibus festis a Deo institutis (Lv 16, 31; 23, 11. 24. 32. Ez 20, 12 s. 16); 3° cuivis anno septimo (Lv 25, 8), quo agri cultu vacabant et quasi sabbatum agebant; 4° toti septimanae (Lv 23, 15. Mt 28, 1. Mc 16, 9. Lc 18, 12; 24, 1. Jo 20, 1. Act 20, 7. I Cor 16, 2).

Judaei recentiores quaequam sabbata peculiaribus distinguebant nominibus. Sic dies paschatis primus, qui aequae ac ultimus maxime habebatur sanctus, vocabatur **שַׁבָּת מַגְדָּלָה** *sabbatum magnum* *); nam de eo prae-

*) Cf. Jo 19, 31: τὴν μεγάλην ἡμέραν ἐκείνη τοῦ σαββάτου et LXX Is 1, 13. Os 1, 11: μεγάλη ἡμέρα.

cipitur: *Convocatio sancta erit vobis* (Lv 23, 7. cf. Ex 12, 16) i. e. erit vobis dies celeberrimus, uti Hieronymus vertit. Quid vero intelligi debeat per *σάββατον δευτερόπρωτον* (Lc 6, 1), non parum exercuit ingenia interpretum, uti liquet ex diversis sententiis, in quas abeunt. Plerique censent, esse illud sabbatum, quod proxime sequitur secundum diem paschatis; nam quum Judaei a paschate usque ad pentecosten dies numerarent (Lv 23, 15. Dt 16, 9), sabbatum primum a secundo die post pascha nomen *δευτερόπρωτον* (= *πρῶτον ἀπὸ τῆς δευτέρας τοῦ πάσχα*) jure optimo meruisse videtur. Sunt et aliae virorum doctorum de hac re sententiae, quarum tamen nulla ultra probabilitatem assurgit.

2) *Omittenda* erant sabbato omnia negotia, quae spirant sollicitudinem de subsistentia corporali. Erant autem Hebraeis ex traditione satis nota et propterea diserte in sacra scriptura non adducuntur, nisi manna et lignum colligere (Ex 16, 26 ss. Nm 15, 32 ss.), cibum parare (Ex 16, 23), ignem accendere (Ex 35, 3. cf. Phil. De septen. et fest. dieb. opp. II, p. 281*), arare et metere (Ex 34, 21), onera portare et vehere (Neh 13, 15. Jr 17, 21), torcularia calcare (Neh 13, 15), emere et vendere (Neh 10, 31; 13, 16 s. Am 8, 5. cf. Phil. De legatione ad Cajum opp. II, p. 569). Plura utique alia erant prohibita**). Circa Christi tamen tempora Judaei, imprimis Pharisei, hac in re evaserant nimis severi (Msch. Schabbath 7, 2). Adhuc rigidiores in sabbati observatione erant Esseni (Jos. bj. II, 8, 9).

Non prohibita erant die sabbati 1° opera ad cultum divinum pertinentia, uti circumcisio puerorum (cf. Jo 7, 22 s. et canonem Judaeorum: circumcisio pellit sabbatum), mactatio et concrematio victimarum; 2° opera necessitatis, uti pecus in foveam delapsum extrahere (Mt 12, 11. Lc 14 5), famem aliquot spicis avolsis et manibus confricatis mitigare (Mt 12, 2. Mc 2, 24. Lc 6, 2), usus armorum tempore belli (cf. I Mcc 2, 32—41; 9, 34. 43 s. II Mcc 6, 11. Jos. antt. XII, 1, 6, 2. XIII, 1, 3. bj. II, 17, 10. c. Ap. I, 22. vit. 32); 3° opera misericordiae, uti aegrotos sanare (Mt 12, 10. Mc 3, 2 ss. Lc 6, 7 ss; 13, 14. Jo 9, 14 ss.).

3° De peculiari modo, quo sabbato a singulis Israelitis colendus esset Deus, nil praescribitur in lege mosaica. Erat dies Deo sacer et festus (Ex 20, 10; 31, 15; 35, 2. Lv 23, 2 s. Dt 5, 14. Is 58, 13. Ez 20, 13. 16. 21. 24; 22, 8), qui conventibus sacris (*שַׁבָּת קִרְיָה*, quas voces LXX plerum-

*) Quum accensio ignis die sabbati fuit interdicta, die Veneris (*προσάββατον* Jdth 8, 6. Mc 15, 42) circa vesperam omnia ad coenam necessaria praeparanda erant (Ex 16, 23. Jos. bj. II, 8, 9. Msch. Schabbath 4, 1. 2). Unde nomen hujus diei ἡ παρασκευή = *praeparatio* (Mt 27, 62. Mc 15, 42. Lc 23, 54. Jo 19, 42. Jos. antt. XVI, 6, 2),

**) Ex unanimi Judaeorum posteriorum traditione sabbato etiam nullum iter instituere licuit ultra bis mille cubitorum (Msch. Erubin 5, 5). Deducunt hunc terminum (qui talm. *תְּרֵימֵי הַשָּׁבָת terminus sabbati*, ὁδὸς σαββάτου Act 1, 12 dicitur) ex distantia tentorii mosaici a castrorum extremis finibus (Jos 3. 4. cf. Ex 16, 29), quia ad locum cultus in mediis castris positum confluere omnes oportuit die sabbati. Jos. antt. XIII, 8, 4: *Ὁὐκ ἔστιν δὲ ἡμῖν οὗτος ἐν τοῖς σάββατον οὔτε ἐν τῇ ἑορτῇ δέσουσιν*. Cf. Mt 24, 20.

que vertunt *κλητήν* Lv 23, 2 s.)^{*)}, hilaritate, canticis, conviviis (plerumque *tribus* Msch. Schabbath 16, 2)^{**)} et quiete jucunda celebrabatur (*שבת* Nm 10, 10. cf. Os 2, 13. I Mcc 1, 39. Lc 14, 1. Msch. Schabbath 16, 2. Phil. De vita contemplativa opp. II, 477. cf. August. Ep. 36. c. 3. MPL 33, 138), sicut et aliae gentes antiquae festa agebant.

§ 70. Nota. — *Scopus* sabbati *primarius* erat, per quietem a laboribus et sanctificationem diei solemniter confiteri, Deum creasse omnia, septimo die a procreandis novis rerum speciebus cessasse eumque solum pietate et morum probitate esse colendum (Ex 20, 11; 31, 17. Gn 2, 2 s. cf. II Mcc. 15, 2—4). Hinc profanationi sabbati^{***)}, uti publicae hujus confessionis abnegationi ac defectioni a Deo rege, supplicium supremum erat decretum (Ex 31, 14 s; 35, 2), et quidem lapidatio (Nm 15, 32—36. Msch. Sanhedrin 7, 8). Huic scopo *alter* erat subordinatus, ut sc. homines, praesertim mancipia, illo die per quietem vires resumerent ac de Deo clementissimo, qui hanc quietem instituerat, gauderent (Ex 23, 12). Quietem hac sabbatina liberationem quoque e servitute aegyptiaca repraesentari, uti nonnulli volunt, Dt 5, 14 s. nequaquam dicitur, sed id solummodo moneatur, ut Hebraei, qui in Aegypto oppressi molestiam perpetui laboris senserant, eo lubentius mancipiis et jumentis hanc quietem indulgeant. Erat tandem haec quies recordatio permanens status originalis et felicitatis protoparentum in paradiso ac typice felicitatem aeternam et quietem coelestem, peccato amissam et per messiam rursus recuperandam, adumbrabat (Hbr 4, 9 s.)^{****)}. Ideoque sabbatum merito appellatur *signum* quoddam *per-*

*) Quid in his conventibus agendum fuerit, lex non tradit. Instituti esse videntur ad communem Dei adorationem (cf. Ps 22, 23. 26; 26, 12; 40, 11; 68, 27) et ad legis lectionem (cf. Act 15, 21. Jos. c. Ap. II, 17). Ceterum per formulam *קרא סבא* *convocare concionem*, coetum populi ad sacra obeunda convocare, significantur sabbata omnis generis, non hebdomadalia tantummodo, verum etiam festorum majorum primi dies et ultimi, dies pentecostes, calendae mensis septimi ejusdemque dies decimus, qui omnes dies indicebantur (*סבא*) i. e. renunciabantur per praeconem, ne quid operis illis diebus fieret (cf. Lv 23, 2, 7 s.).

Pii Israelitae solebant quoque apud prophetam quemdam vel alium virum pium convenire et ab ipso edoceri (II Rg 4, 23).

**) Mirum propterea, cur scriptores exteri Hebraeos sabbato jejunare crediderint.

***) De sabbati violatione usurpantur verba *חלל* Ex 31, 14. Is 56, 2. Ez 20, 13. 16. 21. 24; 22, 8. Neh 13, 17. *βεβηλοῦν* Mt 12, 5. *λύειν* Jo 5, 18., de ejus observatione vero, quae saepius pro toto Dei cultu ponitur (Lv 19, 3. Is 56, 2. Jr 17, 21 s.), *קדש* *sanctum habuit* Ex 20, 8. Dt 5, 12. Jr 17, 21. 24. *שמר* *observavit* Ex 31, 13. 14. 16. Dt 5, 12. Is 56, 2. 6 et *שבת* *pergit sabbatum* Ex 31, 16. Dt 5, 15.

****) Thomas S. th. 1, 32. qu. 100. a. 5. ad 2: *Omnes solemnitates legis veteris sunt institutae in commemorationem alicujus divini beneficii, vel praeteriti commemorati, vel futuri praefigurati... Inter omnia autem beneficia Dei commemoranda primum et praecipuum erat beneficium creationis, quod commemoratur in sanctificatione sabbati... Inter omnia autem futura beneficia, quae erant commemoranda,*

petuum, constitutum in memoriam foederis Deum inter et populum electum initi conservandam (Ex 31, 13. 16 s. Ez 20, 12. 20), centrumque reliquorum festorum evasit.

II. A Ut superstitione gentilium, qui primum cujusvis mensis diem § 71. in honorem lunae (deae fortunae) maximo cultu celebrare solebant, Neomeniae excluderetur et Israelitae recordarentur, Deum universum gubernare et conservare ¹⁾, praeceptum fuit, ut in neomeniis (ראשי חודשים LXX νεομηνίαι, νοομηνίαι, Vulg. *neomeniae*, *calendae*, *menses*) praeter iuge sacrificium Deo offerrentur pecuniaria quaedam sacrificia, ad quae juxta legem requirebantur duo juvenci, aries et septem oves anniculae cum fertis et libaminibus in holocaustum (עֶלֶת חֹדֶשׁ), nec non hircus pro peccato (Nm 28, 11—15. Jos. antt. III, 10, 1) ²⁾. Tempore sacrificiorum a sacerdotibus argenteis tubis sacris clangendum erat (Nm 10, 10. cf. Ps 81, 4). Quamvis neomeniae non essent proprie dies festivi (labores enim non erant interdicti), tamen Israelitae eas celebrabant claudendo tabernas (Am 8, 5), hilaritate (Nm 10, 10. Os 2, 13), laetis epulis (I Sm 20, 5. 24) et sacris coetibus (Is 1, 13 s.; 66, 23. Ez 46, 1. 3., saepius apud prophetas II Rg 4, 23. cf. Ez 26, 1; 29, 17; 31, 1; 32, 1. Agg 1, 1). Judaei posteriores ob I Sm 20, 27. 34 neomenias duobus diebus agebant ³⁾.

¹⁾ Isid. Hisp. Etymolog. V, 33, 13. MPL 82, 220: *Apud veteres omnium mensium principia colebantur sicut et apud Hebraeos. — Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 4. ad 10: Festum neomeniae celebrabatur ad commemorandum opus divinae gubernationis; nam haec inferiora praecipue variantur secundum motum lunae: et ideo celebrabatur hoc festum in novitate lunae, non autem in ejus plenitudine ad evitandum idololatrarum cultum, qui in tali tempore lunae sacrificabant.*

²⁾ Sacrificia apud Ez 46, 6 s. pro neomeniis praescripta non sunt sacrificia illis diebus nomine totius populi oblata, sed ea principis (cf. 45, 17).

³⁾ De praefinitione neomeniarum vide § 233.

B Omnium neomeniarum maxime sacra erat septima (mensis § 72. Tischri), quae clangore cornuum (שופרות) annunciabatur ¹⁾; unde et Neomenia clangoris (יום תרועה LXX ἡμέρα σσημοσίας, Phil. De septen. et fest. ²⁾ *neomenia septima*

praecipuum et finale erat quies mentis in Deo, vel in praesenti per gratiam, vel in futuro per gloriam, quae etiam figurabatur per observationem sabbati. Cf. Justin. Dialog. c. Tryph. n. 12. MPG 6, 500. Tertullian. Adv. Jud. c. 4. MPL 2, 605 s. Origen. Hom. 13. in Nm. n. 4. MPG 12, 749 s. Clem. Alex. Strom. III, 15. IV, 3. MPG 8, 1200. 1220. Hieronym. Comm. in Is 66, 22 s. MPL 24, 674. Ephraem Syr. Explan. in Gn. c. 1. opp. I, p. 20.

dieb. opp. II, p. 295 σαλπίγγων ἑορτή) vel *memoriale clangoris* (זְרִירֹת תְּרִיעָה LXX μνημόσυνον σαλπίγγων) audiebat. Erat initium anni economici et civilis (רֵאשִׁית הַשָּׁנָה), dies festivus, quiete sabbatina celebris. Praeter cujusque neomeniae sacrificia offerri debebant juvenus, aries, septem oves anniculae cum fertis et libaminibus in holocaustum et hircus pro peccato ²⁾. (Lv 23, 24s. Nm 29, 1—6. Cf. tract. mischn. Rosch haschana).

¹⁾ Uti quibusdam Judaeorum magistris placet, in memoriam Isaaci ab immolatione liberati ac substituti pro eo arietis, cornibus dumeto haerentis. His assentit Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 4. ad 10: *Festum tubarum in memoriam liberationis Isaak, quando Abraham invenit arietem, haerentem cornibus, quem repraesentabant per cornua, quibus buccinabant.* At haec opinio nullo nititur solido fundamento.

²⁾ Juxta traditionem rabbinicam dies hic festivus instituebatur in memoriam creationis mundi mense septimo factae ac simul quaedam quasi praeparatio erat ad proximum expiationis diem, ita ut totus mensis septimus inter reliquos, sicut sabbatum in hebdomade, Deo esset consecratus et solemnus. Origen. Hom. 23. in Nm n. 9. MPG 11, 753: *Sicut inter dies septimus quisque dies observatur sabbatum et est festivitas, ita et inter menses septimus quisque mensis sabbatum est mensium.*

§ 73. **III.** Quemadmodum periodus septem dierum et mensium, ita etiam Annus periodus septem annorum festo erat concludenda, sc. anno sabbatico (שְׁנַת שַׁבָּתֹן Lv 25, 4. talm. שְׁבִיעִית, ἐβδοματικός seu σαββατικός ἐνιαυτός Jos. antt. XIV, 10, 6. 16, 2. XV, 1, 2. semel ἀργὸν ἔτος bj. I, 2, 4), qui incipiebat primo mensis septimi die, quo tempore post collectas fruges agri denuo parari solebant, ut consererentur. In memoriam, Jahven esse dominum terrae, ex lege mosaica omnium agrorum, vinearum et olivetorum (etiam hortorum?) per universam Palaestinam feriae erant (שַׁבַּת הָאָרֶץ sabbatum terrae, Lv 25, 6. σαββατον τῆς γῆς I Mcc 6, 49); nulla erat aratio, nullus vinearum cultus, nulla denique messis aut vindemia; quod sua sponte crescebat, nullius domini proprium, sed omnibus erat commune ac praecipue pauperibus, peregrinis et feris relinquendum ¹⁾. Debita (כֶּשֶׁף דָּ Dt 15, 2 = quod manibus alicujus creditum est) quidem, quia nullus erat proventus, non repetebantur a debitoribus hebraeis (quare hic annus etiam שְׁנַת הַשְּׁמִיטָה annus remissionis audiebat Dt 15, 9; 31, 10), nequaquam tamen, ut Philo De septen. et fest. dieb. opp. II, p. 277 et talmudistae Schebiith 10, 1ss. consent, prorsus abolebantur; nam Dt 15, 9 Israelitae duntaxat monentur, ne ob propinquitatem anni sabbatici pauperibus mutuum denegent. In sollemnitate tabernaculorum hujus anni pentalogus Moysis seu thora sensu strictiore (Dt 6, 1—7, 11) populo

ante sacrarium congregato solemniter praelegebatur, ut tum apparitionum et miraculorum Jahvae, tum legum divinarum memoria innovetur²⁾. (Ex 23, 10 s. Lv 25, 2—7. Dt 15, 1—11; 31, 10—13. Jos. antt. III, 12, 3. IV, 8, 12. XI, 5, 5. Cf. tract. mischn. Schebiith).

¹⁾ Ne solliciti essent Israelitae, unde anno sabbatico vitae necessaria sumere possint, promisit Deus, se anno sexto suppeditaturum esse non duplum solum proventum, unde ali possint anno sexto et septimo, sed et ad octavum usque annum sufficientem (Lv 25, 20—22).

Ceterum haec quies terrae tempore regum usque ad exsilium diu neglecta fuisse videtur (cf. II Ch 36, 21), ut id jam Moyses praedixit (Lv 26, 34 s. 43); post exsilium vero accuratius observabatur (uti sub Nehemia Neh 10, 32. tempore Alexandri Magni Jos. antt. XI, 8, 6. Maccabaeorum I Mcc 6, 49. 53. antt. XIII, 8, 1. XIV, 10, 6. bj. I, 2, 4. et Herodiorum antt. XIV, 16, 2. XV, 1, 2), quamvis Judaei hanc ob rem fame rerumque necessariarum penuriā haud raro laborarent (I Mcc 6, 49—54. Jos. antt. XIV, 16, 2). Hinc a tributis ut septimo quovis anno immunes essent, saepius illis permissum est (antt. XI, 8, 5. XIV, 10, 6). — Cf. E. Caspari Die geschichtlichen Sabbatjahre (St Kr 1877. I, p. 181—190).

²⁾ Privilegium, quod quidam anno sabbatico agnoscunt, ut sc. eo fieret servorum hebraeorum manumissio (ita jam Theodoret. Qu. 35. in Lv. MPG 80, 344), de septimo servitutis anno est intelligendum. Cf. § 219.

Nota. — *Scopus* hujus anni primarius non erat physica terrae recreatio (Phil. De decem oraculis opp. II, p. 207. De septen. et fest. dieb. II, p. 277. 288. Fragm. II, p. 631), sed Deus voluit Israelitis promissam aeternam quietem coelestemque beatitudinem in memoriam revocare, caritatem et benignitatem erga proximum promovere (cf. Phil. De humanitate opp. II, p. 391), nec non indicare, se esse terrae dominum et proprietarium (Lv 25, 23) ac terram quoque hominum quietem participare.

IV. Septenos annos sabbaticos sequebatur annus jubilaeus § 74. (שנת ה'יב' Lv 25, 13 et simpliciter ה'יב' Lv 25, 28. 30. 33) ¹⁾ i. e. annus ^{Annus} non quadragesimus nonus²⁾, sed quinquagesimus³⁾, qui die expiationis ^{jubilaeus} seu decimo mensis septimi die a sacerdotibus clangore cornuum per totam terram promulgabatur. Praeter ea, quae anno sabbatico obtinebant, etiam 1° omnes agri et domus pagorum et urbium levitarum et sacerdotum, prioribus annis venditae, exceptis illis, quae Deo sacratae neque ante annum jubilaicum redemptae fuerant, ad suos pristinos possessores sine ullo pretio aut compensatione redibant⁴⁾; domus vero in oppido moenibus cincto a possessore, qui eam vendiderat, intra duodecim menses redimi quidem poterat, sed anno elapso nullus redemptioni locus erat, nec spes domui pristino supererat, anno jubilaico

ad possessionem suam redeundi; 2° omnia mancipia originis hebraeae libertatem (לְרִירוֹ, ἄφεσις) nanciscebantur; quare et *annus libertatis* (שְׁנַת לְרִירוֹ LXX ἔτος τῆς ἀφέσεως Ez 46, 17) audiebat (Lv 25, 8—55. cf. 27, 16—25. Nm 36, 4. Jos. antt. III, 12, 3)⁵). 3° Quum debitores plerumque agrum creditori in hypothecam et usum traderent, ut ita ager creditori quasi venderetur adeoque anno jubilaeo debitori redderetur, debita quoque haec remissa erant, uti etiam debita eorum, qui, quum non essent pares solvendo, in servitutem venditi fuerant et nunc libertatem nanciscebantur. Alia vero debita non remittebantur. Si Josephus l. c. de anno jubilaeo hoc asserit (ἐν ᾧ οἷτις χρεῶσται τῶν δανειῶν ἀπολύονται), testatur id duntaxat de sua aetate⁶).

¹) De vocis יָבֵל (יִבְל) proprio significato dissentiunt interpretes. Exstat in lingua hebraica verbum יָבֵל *fluxit, in longum dimanavit*, Hiph. יִבְלֵי *deduxit, produxit*, Hoph. יִבְלֵי *productus est*. Ad hanc radicem et nomen יָבֵל plerique philologi revocant, nec tamen una omnes ratione. Nonnulli שְׁנַת יִבְלֵי interpretantur *annum reductionis*; reducebat enim omnes ad vetustas sedes agrosque suos, ad antiqua hereditatum jura et primas vivendi condiciones; unde quoque a Philone hic annus ἀποκατάστασις = *restitutio* dicitur, quod hoc anno res et personae in loca pristina restituerentur. Eadem et syri interpretis mens fuit, qui *reditus* vertit, nec non LXX (ἄφεσις, ἔτος τῆς ἀφέσεως) et Josephi, qui antt. III, 12, 3 יָבֵל vult significare ἐλευθερίαν. Alii vero שְׁנַת יִבְלֵי *sonitum et clangorem tubae longe productum* denotare volunt; hinc שְׁנַת יִבְלֵי = *annus clangoris* i. e. annus gaudio et hilaritate insignis, Vulg. *annus jubilaeus* vel *jubilaei*; tubarum enim clangor nihil aliud quam publicae laetitiae interpres erat. Denique alii (Hebraeorum magistri plerique) יָבֵל vocem arabicam esse contendunt, quae *arietem* denotat, per synecdochen vero partis *cornu arietinum*, quo inflato hic annus promulgatus est. Lexica arabica quidem huic sententiae non favent. Sed cum יָבֵל apud Phoenices secundum inscriptionem anno 1845 Marsiliae inventam (lin. 7) *arietem* expresserit, reapse haec significatio reliquis est probabilior; קֶרֶן יִבְלֵי est *cornu arietis*, quod clangebatur, et hinc ipse annus nactus est nomen יָבֵל.

²) Uti volebant R. Jehuda, Geonaei (academiarum babylonicarum doctores, qui a saeculo VII ad XI floruerunt) alique plures, hac unica ratione ducti, quod agrorum cessatio ultimi anni sabbatici, sc. quadragesimi noni, et sequentis anni jubilai, sc. quinquagesimi, penuriam annonae aut famem attulisset. At longior haec agrorum cessatio, jam diu ante cognita, monebat Israelitas frumentum reponere ac fructus arborum sponte nati permultis alimenta praebebant, imprimis quum quipiam, uti ficus et sycomori, fere dimidium annum haberi et ad reliquos menses reponi possent.

³) Ita diserte legitur Lv 25, 10 s. ubi numerandae praescribuntur septem hebdomades annorum eadem omnino ratione atque Lv 23, 15 et Dt 16, 9 numerantur septem hebdomades dierum, quas excipiebat dies pentecostes, qui erat quinquagesimus, non quadragesimus nonus. Idem asseverant Josephus antt. III, 12, 3 et Philo De decem oraculis opp. II, p. 207. De septen. et fest. dieb. II, p. 290. De humanitate II, p. 392,

nec non Judaei, Rabbanitae non minus quam Karaei, et recentiores interpretes omnino perlique.

4) Nil vero damni inde sequebatur, quia in contractibus ratio semper habebatur anni jubilaei. Quando enim quis vendebat agrum aut vineam, eo carius vendebat, quo magis distabat annus jubilaeus, et eo vilius, quo magis appropinquabat (Lv 25, 14—16).

5) Praecepta de anno jubilaeo ante exsilii tempora non fuisse observata, nonnulli colligi posse putarunt ex Jr 34, 8 ss. Sed quae ibi leguntur, spectant ad legem Ex 21, 2 et Dt 15, 12 de servis anno septimo manumittendis. Cf. etiam Ez 46, 17 et *Seder olam* c. 30. Tempore postexsilico annus jubilaeus non amplius observatus fuisse videtur, quamvis ipsi anni semper computarentur (cf. J. H. Otho Lex. p. 337 s.).

6) Nehemias tantum ad sublevandos pauperes novas tabulas extra ordinem evicit (Neh 5, 1—12).

Nota. — Praeceptis de anno jubilaeo bene provisum erat, ne familiae in perpetuam paupertatem redigerentur et divites latifundia accumularent, quod maximi erat momenti ad reipublicae tranquillitatem sartam tectam conservandam. Simul libertas populi electi urgebatur, fides in Deum, tamquam supremum terrae dominum, ac fiducia in ejus providentiam promovebatur.

Annus jubilaeus consideratur tamquam typus illius tubae Dei (Mt 24, 31. I Cor 15, 52. I Thess. 4, 15. cf. Apc cc. 8—10) indicendi anni, quo teste Petro apostolo Act 3, 19—21 omnium peccata delerentur, servitus solveretur et in integrum omnia restituerentur eundemque omnino recuperarent perfectionis statum, quem ab initio habuerunt, quando Deus sexto creationis die, postquam universa, quae creaverat, protoparentibus subjecit, cuncta *valde bona* esse declaravit (Gn 1, 31) — οἱ χρόνοι ἀποκαταστάσεως πάντων, *tempora restitutionis omnium*, quae post secundum Christi adventum erunt.

Adest quoque in hoc anno, ut multi censent, allusio quaedam ad indolem novi foederis, ad tempus sc. gratiae, clangore tubae evangelicae promulgandum, quo Deus summa benignitate suae benevolentiae thesauros hominibus aperit (Is 61, 1 s.), dum vetus foedus fuerit tempus indigitationis et sterilitatis (cf. Is 54, 1. 7. 11).

Quae ad annum jubilaicum spectant, peculiari opera illustrarunt J. Chr. Wagenseil De anno jubilaeo. Altorf 1700. — G. Wolde De anno Hebraeorum jubilaeo commentatio. Gottingae 1837. — J. G. K. Kranold De anno Hebr. jub. ib. 1837. — J. L. Hug Das mosaische Gesetz vom Jubeljahre (Ztschr. für die Geistl. des Erzb. Freiburg 1828. I, p. 1—40). — P. Schmalzl Das Jubeljahr bei den alten Hebräern. Eichstätt 1889. — Cf. etiam Klostermann Ueber die kalendarische Bedeutung des Jubeljahres (St Kr 1880. IV, p. 720—48).

Caput II. Festa annuaria.

I. Praeter dies annosque festivos (מִצְוֹת, *mitzvot*), quibus compete- § 75.
 mentum religiosum in genere quique quoad partem saltem jam in con- Festa
 stitutione patriarchali fundantur et quorum vestigia, licet saepe essen- annuaria

tialiter diversa et fabuloso vestitu ornata, etiam apud plures antiquos populos inveniuntur, celebrabant Hebraei quotannis tres magnas solemnitates (פסחים), quae historiae nationis electae innituntur. Earum character magis specialis in memoriam revocabat Hebraeis majora beneficia ipsis a Deo collata, quae sunt: liberatio ex Aegypto et salus primogenitorum (*pascha*), legislatio sinaïtica seu constitutio reipublicae (*pentecoste*) et miraculosa conservatio in deserto per quadraginta annos (*solemnitas tabernaculorum*)¹). Duabus ultimis solemnitatibus erat insuper alter finis specialis annexus, sc. gratiarum actio pro messe et frugum collectione²).

Hae tres solemnitates in talmude vocantur festa *peregrinationis* (פסח), quia in eis omnes Hebraei adulti (ex rabbinorum placitis a duodecimo aetatis anno cf. Lc 2, 42 et J. Lightfoot Horae hebraicae et talmudicae. Lipsiae 1675. ad h. l.) cum muneribus ירדתי, לבי i. e. ad tentorium sacrum (postea ad templum hierosolymitanum) ex communi legis praescripto (Ex 23, 14—17; 34, 23. Dt 16, 16. Jos. antt. IV, 8, 7) conveniebant, sacrificia offerebant (cf. II Ch 8, 13), convivium celebrabant atque ita sub canticis, musica et choreis sacris de Deo, rege suo elementissimo, laetabantur; choreas ipsum festorum nomen חג innuit³). Cf. tract. Chagiga (Msch. II, 12). In itinere ad sacrarium psalmi decantabantur (cf. § 43).

¹) De his *tribus solemnitatibus* agitur Ex 23, 14—18; 34, 23. Lv c. 23. Num cc. 28. 29. De *Phase* cf. item Ex 12, 1—27. 43—49: 13, 3—10. Dt 16, 1—8. de solemnitate *pentecostes* Dt 16, 9—12. de solemnitate *tabernaculorum* Dt 16, 13—15; 31, 10—13.

²) Cum tot aliae gentes antiquae occasione messis festa peragerent et sacris fungerentur ritibus (cf. F. Creuzer Symbolik und Mythologie der alten Völker. Ed. II. Leipzig-Darmstadt 1819—23. I, p. 174), verisimillimum est, Hebraeos quoque ante Moysen ejusmodi festa observasse, ritu sine dubio a majoribus tradito.

³) His conventibus unitas religiosa et nationalis singularum populi tribuum conservabatur et confirmabatur. Qui enim sacra communia habent eaque communiter eodem in loco celebrant, ii vix divelli possunt in plures respublicas, sed foedus inter se servare coguntur. Hanc rationem etiam attingit Josephus antt. IV, 8. 7.

§ 76. II. Inter festa annuaria eminebat solemnitas paschatis
 Pascha (חג הפסח Ex 34, 25)¹), ad recolendam memoriam insignis liberationis Israelitarum e dura servitute aegyptiaca et salvationis eorum primogenitorum per transitum angeli Aegyptiorum primogenitos interimentis instituta²); simulque festum veris vel initii messis erat. Celebrabatur

cum octava; sed dies primus et ultimus³⁾ tantum festivi erant adjunctamque habebant obligationem abstinendi ab omni opere servili, negotia vero ad cibos parandos necessaria permissa erant (Ex 12, 16. Lv 23, 7s. Nm 28, 18. 25. Dt 16, 8); reliqui convivii, canticis et hilaritate (non vero quiete) peragebantur. Propter esum septidnorum⁴⁾ azymorum nomine *festi azymorum* (חַמִּצִּים Ex 23, 15; 34, 18. II Ch 8, 13; 30, 13. 21. Esr 6, 22. ἑορτὴ τῶν ἀζύμων Lc 22, 1. Jos. bj. II, 1, 3. ἡμέραι τῶν ἀζύμων Act 12, 3; 20, 6. cf. Jos. antt. III. 10, 5. brevius חַמִּצִּים, τὰ ἄζυμα Ex 12, 17) insignita erat. Praeter *agnum paschalem*⁵⁾, die 14. mensis Nisan immolatum, qui sacrificiorum omnium erat angustissimum, per totam octavam plura alia sacrificia (quotidie eadem, quae in neomeniis Nm 28, 19—22) et die 16. Nisan agnus anniculus cum ferto et libamine ($\frac{2}{10}$ ephae similae oleo conspersae et $\frac{1}{4}$ hin vini) in holocaustum et primus spicarum (*hordei* Jos. antt. III. 10, 5) manipulus (עֵקֶר רִשְׁתִּי, τὸ ἑρὸν δράγμα Phil. De septen. et fest. dieb. opp. II, p. 278) Jahvae, fertilitatis auctori, offerebantur (Lv 23, 10—13)⁶⁾, quo ritu messis initiabatur. Posteriori tempore varii alii ritus additi sunt⁷⁾, in quorum descriptione rabbini parum inter se consentiunt.

1) Nomen חַמִּצִּים (LXX πάσχα [cf. aram. חֲמִצָּה] exceptis II. Chr. ubi πασείχ, Jos. etiam πάσχα et πάσχα, Vulg. *phase, transitus*) a radice חָצַח *transiit*, proprie significat *transitum* (non Israelitarum per mare rubrum, uti vult August. Tract. 55. in Jo. n. 1. MPL 35, 1785 sed) angeli exterminatoris super Israelitarum domos agni sanguine respersas (Ex 12, 13. 23. 27); unde et Aquilae Ex 12, 11 ὑπέρβασις, Josepho antt. II, 14, 6 ὑπερβάσις, Symmacho Ex l. c. ὑπερμάχησις, Philoni De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 169 et Origeni Contra Celsum VIII, 22. MPG 11, 1552 διαβατήρια, qua voce Graeci utuntur de sacrificio pro felici transitu seu expeditionis successu, audit. Improprie notat: 1° *agnum paschalem* mactatum et comestum, quo spectant phrases: חַמִּצִּים מִן הַפֶּסַח = *mactare agnum paschalem* Ex 12, 21. II Ch 30, 15. 17; 35, 1. 6. 11. θύειν τὸ πάσχα Mc 14, 12. Lc 22, 7. I Cor 5, 7; חֲמִצָּה מִן הַפֶּסַח = *comedere agnum paschalem* II Ch 30, 18. φαγεῖν τὸ πάσχα Mt 26, 17. Mc 14, 12. 14. Lc 22, 11. 15. Jo 18, 28.*); פָּסַח לַיהוָה = *parare agnum paschalem Jahvae* i. e. *celebrare pascha* et per synecdochen *epulum paschale habere* Ex 12, 48. Nm 9, 2—6. 10—14. Dt 16, 1. Jos 5, 10. II Rg 23, 21—23. II Ch 30, 1—3. 5; 35, 1. 16—19. Esr 6, 19. ποιεῖν τὸ πάσχα Mt 26, 18. Hbr 11, 28. 2° diem agno paschali comedendo lege constitutum, *festum paschale*, et quidem a) sensu proprio diem quartum decimum mensis

*) Sunt, qui dictionem: *manducare pascha* explicent de sacrificialibus epulis, quae diebus azymorum celebrabantur. At haec explicatio prorsus est falsa ejusque patroni perperam provocant ad Dt 16, 2 et II Ch 35, 7 uti bene demonstrat J. Knabenbauer Comm. in Mt. II, p. 408 s. Parisiis 1893.

Nisan Ex 34, 25. Lv 23, 5. Mc 14, 1. b) sensu latiore i. e. inclusis diebus azymorum: *festum paschale universum* Nm 33, 3. Jos 5, 11. Lc 22, 1*).

Derivationem vocis פֶּסַח a verbo graeco πάσχειν (cui suffragantur Lactantius Institt. divin. IV, 26. MPL 6, 531. Tertullianus Adv. Jud. c. 10. MPL 2, 630. Chrysostomus Hom. 5. in I Tim. MPG 62, 530. Irenaeus Adv. haer. IV. [var. not.] MPG 7, 1705. aliique, ut sc. paschatis et passionis Christi similitudinem demonstrant) merito reprehendunt Theodoretus Qu. 24. in Ex. MPG 80, 252. Augustinus Enarr. in Ps. 68. serm. 1. n. 2. in Ps. 120. n. 6. in Ps. 138. n. 8. MPL 36, 482; 37, 1609. 1789. Hieronymus Comm. in Is 31, 4 s. MPL 24, 356. Leo M. Ep. IV. MPL 54, 608. Cf. Ambros. De sacram. I, 4. MPL 16, 421.

²⁾ Hinc erat festum magnae laetitiae (II Ch 30, 21. Esr 6, 22. Jos. antt. XVII, 9, 3); quare et in NT eminenter ἑορτή dicitur (Mt 26, 5; 27, 15. Lc 2, 42; 23, 17. Jo 4, 45; 5, 1? cf. etiam כִּי קָרַב' הַמָּוֶלָה Is 30, 29). Ad liberationem ex Aegypto commemorandam vetus erat Judaeorum consuetudo, quam etiam procuratores romani prudenter retinebant, hoc festo captivum aliquem dimittere populo (Mt 27, 15. Lc 23, 17. Jo 18, 39).

³⁾ Dies ultimus vocatur עֶרְבֹת (Dt 16, 8) = *clausula* festi, quia agitur de exitu seu conslusione solemnitatum (cf. ἐξόδιον LXX. Phil. De septen. et fest. dieb. opp. II, p. 298. Theodoret. Qu. 32. in Lv. MPG 80, 341), Vulg. dies *coetus* et *collectae*, (in quo colligebantur a populo ea, quae erant necessaria ad expensas cultus divini Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a 4. ad 10). Praeter septimum diem paschatis in sacra scriptura hoc nomine etiam octavus dies solemnitatis tabernaculorum insignitur (Lv 23, 36. Nm 29, 35). Talmudistae et Josephus hanc vocem usurpant quoque de pentecoste (עֶצְרָתָא Msch. Rosch haschana 1. 2. Chagiga 2, 4. Schekalim 3, 1. Arachin 2, 3. Midrasch schir haschirim 36, 1. Ἀγαθά Jos. antt. III, 10, 6).

⁴⁾ Cf. Ex 12, 15. 18. Lv 23, 6. Nm 28, 17. Ez 45, 21. Si Dt 16, 8 *sex* tantum dies azymorum memorantur, primus dies ut festum singulare non computatur. Jos. antt. II, 15, 1 *octo* dies numerat, quia sc. jam die 14. ante vesperam omne fermentatum semovebatur, *septem* vero antt. III, 10, 5. IX, 13, 3. Si quis panem fermentatum hoc tempore comederat, e populo excindendus erat (Ex 12, 19. cf. § 276).

⁵⁾ *A Agnus* seu *hoedus* (id enim utrumque אֶזְרָא Ex 12, 3 designat) *paschalis*, die decimo mensis Nisan**) (= *Xanthico* Jos. antt. III, 10, 5) electus, die decimo quarto בֵּין הָעֶרְבִים inter *duas vespas* (cf. § 231) in atrio a patrefamilias (tempore posteriore a levitis II Ch 30, 17; 35, 6. Esr 6, 20) mactabatur ejusque sanguis a sacerdote ad pedem altaris spargebatur (Lv 17, 3—6. II Ch 30, 16; 35, 11), adeps vero in altari con-

*) Item Josephus vocem πάσχα saepius adhibet de tota solemnitate azymorum: antt. XIV, 2, 1. XVII, 9, 3. XVIII, 4, 3. bj. II, 1, 3.

**) In memoriam salvationis Israel ejusque adoptionis in populum Dei mensis hic factus est initium anni sacri (Ex 12, 2).

cremabatur (II Ch 35, 14). Prima autem vice in Aegypto sanguis per ipsos patresfamilias limini januae illitus fuit, in symbolum totius domus altaris instar dedicatae. Dein agnus duobus baculis ligneis, altero per longum et altero ad anteriores pedes, perfossus et sic quasi crucifixus (Justin. Dialog. c. Tryph. n. 40. MPG 6, 561), quin ossa ejus frangerentur (Ex 12, 46. Nm 9, 12), igni assabatur et cum pane azymo et herbis amaris (מַרְרִים*) a legaliter mundis (Nm 9, 6. Ex 12, 48. Jos. bj. VI, 9, 3. exceptio refertur II Ch 30, 18 ss. cf. etiam Msch. Pesachim 7, 6) manducabatur. Omnis caro superstes ut res sacra in ignem projicienda erat (Ex 23, 18: 34, 25. Nm 9, 12). Renuentes manducare e populo exterminabantur (Nm 9, 13. cf. § 276).

Nota I. — *Panes azymi* (symbolum puritatis et sinceritatis cf. I Cor 5, 8) et *herbae amarae* (symbolum afflictionis et poenitentiae) non tam festinationem, qua demigratio ex Aegypto peracta est, et afflictiones ibidem perpassas, sed potius liberationem ex illis miseriis et vexationibus indicabant. Hinc panis azymus Dt 16, 3 vocatur לֶחֶם עֲזִי LXX ἄρτος καλῶσεως. *panis miseriae* i. e. panis, quo memoria redemptionis ex afflictionibus in servitute aegyptiaca toleratis renovatur. Cf. Msch. Pesachim 10, 5. Maimonid. De pasch. VIII, 4. Theodoret. Qu. 24. in Ex. MPG 80, 252.

Nota II. — Ad epulas paschales non pauciores quam decem nec plures quam viginti personae admittebantur (cf. Pseudojonath. ad Ex 12, 4. Jos. bj. VI, 9, 3), quae prima vice in Aegypto succinctae et calceatae ac baculos in manibus tenentes, i. e. ad iter suscipiendum paratae, celeriter manducabant. Postea haec adjuncta quidem omitta sunt; quod autem Hebraei jussi erant, ne ossa agni frangerent, etsi ad acceleratam profectionem ex Aegypto pertinebat, perpetuo observabatur (cf. Jo 19, 36). Utrum viri soli ad manducandum agnum admitterentur, an mulieres quoque, inter ipsos doctores judaeos disputatur. Qui itinere aut immunditiae legali impediti erant, pascha mense secundo (*Ijjar*) eodem ritu et die celebrare tenebantur (Nm 9, 10—12. cf. II Ch 30, 2 s. 15. Msch. Pesachim 9, 1). Hoc pascha פֶּסַח קָטָן *pascha parvum* vocabatur (Msch. Rosch haschana 1, 3).

B Agni paschalis immolatio non erat sacrificium ordinarium, ex ordine nimirum sacrificiorum reliquorum, sed sacrificium sui generis. Verum autem fuisse *sacrificium*, patet 1º ex locis Ex 12, 27; 23, 18; 34, 25 ubi agnus paschalis κατ' ἐξοχήν יֶדֶבֶד dicitur, quod vocabulum in sacra scriptura nusquam, nisi de sacrificio proprie dicto, usurpatur; ex Nm 9, 7. 13 ubi קָרְבֵּן vocatur et de illo utitur verbo יִקְרִיב, quod semper veris sacrificiis accomodatur; ex verbis Sap 18, 9: ἀποκτενέμεθα θύσας, *absconse sacrificabant* sc. noctu agnum paschalem; 2º *ex ipso oblationis ritu*: nam sanguis agni per sacerdotem spargebatur, ut disertis verbis II Ch 30, 16 et 35. 11 testatur, quod ad sacrificium pertinere nemo nescit; hinc et Philo De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 169 et Josephus antt. II, 14, 6. XI, 4, 8.

*) Nomine מַרְרִים non quascumque *herbas amaras*, sed certas quasdam earum species edules significari, res ipsa docet; sed quales, hodie nemo definit. LXX vertunt λακκίδες, Vulg. *lactucae agrestes*. Cf. Msch. Pesachim 2, 5.

bj. VI, 9, 3 agnum paschalem θῦμα et θυσίαν vocant; 3° *ex ratione typi*: Agnus paschalis, in formam crucis expansus, praeclarissimus *typus* erat *Christi*, agni paschalis NT, pro salute totius generis humani in cruce immolati, de quo apostolus I Cor 5, 7 ait: *Etenim pascha nostrum immolatus est Christus*, vel accuratius ex textu graeco: *Nam etiam pascha nostrum immolatum est, Christus*. Sicut enim institutione et sanguine paschatis Israelitae e servitute aegyptiaca et eorum primogeniti a morte corporis liberati sunt, ita sanguine *agni immaculati et incontaminati* (I Ptr 1, 19. cf. Is c. 53), cui os non frangebatur (Jo 19, 33—36), genus humanum e servitute peccati (diaboli) et morte aeterna est ereptum (Jo 1, 29 *).

C Convivium paschale, per quod foedus cum Jahve renovabatur et confirmabatur, characterem habuit sacramentalem et *typice* adumbravit *convivium eucharisticum* NT (I Cor 10, 17), *quod vetus phase terminat* (Thom. in hymno *Lauda Sion*). Quocirca solemnitas paschatis merito dicitur *cultus sempiternus* (Vulg. Ex 12, 14. cf. v. 24).

6) In primitiis messis populus israeliticus nutrimentum corporale cum confessione panis quotidiani a Deo donati ipsi grato animo offert additque sacrificia in contestationem, vitam humanam alimento terrestri confortatam in sanctificatione et incremento bonorum operum Deo esse consecrandam. Nemini licebat de novis terrae frugibus suos in usus vertere, priusquam hic manipulus **) Deo fuisset consecratus.

7) Tempore posteriori in coena paschali omnes prius manus lavarunt, dein paterfamilias benedixit calici, vino, plerumque rubro ***), pleno. Postquam convivae stantes de eodem biberunt, paterfamilias iterum manus lavit, cibis benedixit et cum omnibus de herbis amaris comedit. Dein historiam exitus narravit (cf. Ex 12, 26 ss.), saepius elevando calicem, secunda vice vino impletum, et recitata primâ parte (Ps 113 et 114. Vulg. 112—113, 8) hymni magni (הַלֵּל יְהוָה), sic dicti a prima voce Ps 113: הַלְלִיָּהּ) omnes de eo biberunt. Manibus pedibusque lotis mensae accubuerunt

*) Typicam hanc agni paschalis relationem explanant Justin. Dialog. c. Tryph. n. 40. 111. MPG 6, 561. 731. Tertullian. Adv. Marcion. IV, 40. V, 7. MPL 2, 460 s. 486. Origen. Select. in Ex. Hom. 2. in Lv. n. 5. Hom. 23. in Nm. n. 6. Hom. 12. in Jr. n. 13. Comm. in Jo. tom. X, 13. MPG 12, 284. 421. 752; 13, 396; 14, 333. Lactant. Institt. divin. IV, 26. MPL 6, 530. Theodoret. Qu. 24. in Ex. MPG 80, 252. Cyprian. Testimon. 1. 2. c. 22. MPL 4, 716. August. In Jo. tract. 50. n. 2. tract. 120. n. 3. De civ. Dei XVI, 43. 1. MPL 35, 1758 s. 1953; 41, 522. Hieronym. Comm. in Is 53, 7 ss. in Ez c. 45. MPL 24, 509; 25, 455 s. Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 2.

**) Josephus antt. III, 10, 5 non manipulum spicarum, sed γόμος granorum tostorum et in grossiores particulas contusorum ad altare esse allatum sentire videtur: φρόξαντες τῶν ἀσπαχῶν τὸ δράγμα καὶ πτίσαντες καὶ καθαρὰς πρὸς ἄλεστον τὰς κριθὰς ποιήσαντες τῷ βομῷ ἀσπαρῶν προσφέρουσι τῷ θεῷ, καὶ μίαν ἐξ αὐτοῦ δράκην ἐπαλόντες τὸ λοιπὸν ἀριζῶν εἰς χρῆσιν τοῖς ἱερεσὶ. Habemus hic ritum descriptionis, qualis certe Josephi tempore observabatur.

***) Rubrum vinum veteres, uti hodieque Orientales, pluris aestimabant quam album.

et, absoluta benedictione, panes azymos cum herbis amaris et pulmento quodam ex variis fructibus et aceto confecto (חֲרֻסָּה), dein agnum paschalem comederunt et tertium calicem consumpserunt. Implendo quantum calicem (בֹּשֶׂם שֶׁל בִּרְרָה, cf. I Cor 10, 16 ποτήριον τῆς εὐλογίας) reliquos psalmos hymni magni (115—118. Vulg. 113, 9—117) recitarunt, quo facto ex hoc calice biberunt*). Adhuc quintus calix addi poterat cum decantatione plurium psalmorum (sc. 120—137).

Cf. Msch. Pesachim c. 10, 1—7 et imprimis סִפְרֵי הַנֶּקֶדָה עַל בִּרְרָה. — Bl. Ugolini Thes. XVII, p. 1127—1188. — G. Bickell Messe und Pascha. Mainz 1872. — F. Boxler Aphorismen über die Paschafeier. (Würzburger) Chilianum III, 2. p. 78—112. — De coena paschali Christi cf. J. Knabenbauer Comm. in Mt. II, p. 402 ss.

III. Absolutis a die 16. Nisan (Lv 23, 15. Dt 16, 9. Jos. antt. § 77. III, 10, 6) septem hebdomadibus (חֲדָשִׁית Lv 1. c. = חֲדָשִׁית) seu quadraginta novem diebus, dies, qui sequebatur, quinquagesimus (ἡ πεντακοστή Act 2, 1. ἡ πεντακοστή ἡμέρα Phil. De decem oraculis opp. II, p. 206. quem diem teste Jos. l. c. Hebraei ἀσάρδα appellabant), i. e. sextus mensis Sivan, erat dies festus atque abstinentiā ab omni opere servili celebris (Nm 28, 26). de his septem hebdomadibus *solemnitas hebdomadarum* (חַג שְׁבִיעִית Ex 34, 22. Dt 16, 10. II Ch 8, 13) dictus. Alio nomine *solemnitas messis* (חַג הַקָּצִיר Ex 23, 16) vocabatur, quia in gratiarum actionem pro messe peracta celebrabatur¹⁾, vel *dies primitivorum* (יוֹם הַבְּרִיּוֹת Nm 28, 26. ἑορτὴ πρωτογεννημάτων Phil. De septem. et fest. dieb. opp. II, p. 294), quia die illo duo panes ex $\frac{2}{10}$ ephae farinae triticeae (*similae* Lv 23, 17) novarum frugum²⁾ primitiarum instar³⁾ in grati animi testificationem pro pane quotidiano⁴⁾ offerebantur. Cum (עַל) his panibus conjungendum erat triplex sacrificium: holocaustum (septem agni anniculi, juvenus et duo arietes cum fertis et libaminibus), pro peccato (hircus) et pacificum (duo agni anniculi); panes cum duabus hostiis pacificis coram Jahve agitabantur⁵⁾ et in usum sacerdotum cedebant. Praeter sacrificia statuta (eadem, quae in neomeniis et paschate offerebantur Nm 28, 26—31) spontaneae quoque oblationes (זִבְחֵי) pro ratione messis Dei beneficio concessae (חֲבִיתֵי דִּלְיָה Vulg. *juxta benedictionem Domini*) fiebant ac viri cum familiis diem hunc conviviis sacris transigebant (Dt 16, 10—12)⁶⁾. Lv 23, 15—22. Nm 28, 26—31.

*) Quatuor calices bibebant ob quatuor divinas promissiones, quae spectant ad educationem Israelitarum ex Aegypto eorumque liberationem e servitute aegyptiaca, ad eorum salvationem a plagis Aegyptiis infligendis atque adoptionem in populum Dei (Ex 6, 6 s.).

1) Pentecoste tamquam festum messis finitae intime cōhaeret solemnitati paschatis tamquam initio messis. Hinc apud Judaeos posteriores *עֲצֶרֶת שֶׁל פֶּסַח* *clausula paschatis* vocatur (Msch. Rosch haschana 1, 2. Chagiga 2, 4. Schekalim 3, 1. Arachin 2, 3. Midrasch schir haschirim 36, 1). Initium et finis messis majorem periodum constituunt, quae festis illis Deo dicabatur.

2) Hinc Lv 23, 16 illo duo panes *מִנְחָה בִּרְשָׁה* *ferturn novum* nuncuntur.

3) Hinc panes pentecostales (Msch. Menachoth 11, 1. 2. 4 simpliciter *שְׁנֵי הַלֶּחֶם* *duo panes* dicti) *רֵאשִׁית הַתְּבָאָה* *primitiae messis* Lv 23, 10 et *לֶחֶם הַבְּכֻרִים* *panis primitiarum* ib. v. 20 vocantur.

4) Quia hi panes specimina erant panis ordinarii apud Israelitas adhibendi, *fermentati* erant.

5) Unde et *לֶחֶם תְּנוּפָה* *panes agitationis* dicuntur (Lv 23, 17).

6) Festum hoc, quamvis tribus praecipuis annuis solemnitatibus, quibus viri ad sacrarium se conferre debuerant, adnumeratum, cum octava celebratum tamen nullibi legitur. Secundum traditionem Judaeorum uno tantum die celebrabatur, ut sit quodammodo publica professio fidei in unum verum Deum.

Nota. — Vetusta sententia est rabbinorum non minus quam patrum ecclesiae, solemnitatem hanc in memoriam *legislationis sinaiticae* die quinquagesimo post egressum ex Aegypto peractae fuisse institutam. Maimonides More nebochim III, 41: *Festum septimanarum est dies ille, quo lex data fuit. Ad hujus diei honorem pertinet, quod dies a praecedente solemnī festo (paschate) ad illum usque diem numerantur **). August. Contra Faustum XXXII, 12. MPL 42, 503: *Pentecosten celebramus . . . quod futurum etiam per Judaeorum pascha significatum est, cum quinquagesimo die post celebrationem oris occisae Moyses digito Dei scriptam legem accepit in monte. Leo M. Serm. 75. de pentecoste l. c. 1. MPL 54, 400 s.: Sicut hebraeo quondam populo ab Aegyptiis liberato quinquagesimo die post immolationem agni lex data est in monte Sinai (Ex 19, 17), ita post passionem Christi, qua verus Dei agnus occisus est, quinquagesimo a resurrectione ipsius die in apostolos plebemque credentium Spiritus sanctus illapsus est (Act 2, 3), ut facile diligens christianus agnoscat, initia veteris testamenti evangelicis ministrasse principiis et ab eodem Spiritu conditum foedus secundum, a quo primum fuerat institutum. Hieronym. Ep. 78. ad Fabiolam, 12. mans. MPL 22, 707: Inveniemus, quinquagesimo die egressionis Israel ex Aegypto in vertice montis Sinai legem datam; unde et pentecostes celebratur solemnitas et postea evangelii sacramentum Spiritus sancti descensione completur.*

*) Alii rabbini tamen aliter sentiunt, uti Abarbanel in leg. fol. 262: *Nam lex divina . . . non opus habet sanctificatione diei, quo ejus memoria recolatur. Sed causa festi septimanarum est initium messis tritici . . . Hoc quidem extra controversiam est, quod in festi septimanarum die lex data sit, sed festum in ejus memoriam non institutum.*

Etiam teste Thoma S. th. 1, 2. qu. 102. a. 4. ad 10 festum hoc *ad recolendum beneficium legis datae* celebrabatur. Cf. Origen. Hom. 2. in Lv. n. 2. MPG 12, 414. Cum vero quinquagesimo die a resurrectione Christi data sit lex hominibus, non tabulis inscripta lapideis, sed tabulis cordium carnalibus (cf. II Cor 3, 2 s.), primum est agnoscere in pentecoste Hebraeorum figuram bonorum spiritualium, quibus cumulatus est mundus per *originem ecclesiae christianae* vel *effusionem Spiritus sancti* super apostolos, qui tamquam primitiae ecclesiae evangelium gentibus totius orbis terrarum praedicarunt (Act 2, 1 ss.).

Panes pentecostales considerari possunt tamquam *typus eucharistiae*, *cujus institutionem illo tempore specialiter recolimus, quo Spiritus sanctus corda discipulorum edocuit ad plene cognoscenda hujus sacramenti mysteria; nam et eodem tempore coepit hoc sacramentum a fidelibus frequentari* Thom. Opusc. 57. cf. Act 2, 46.

IV. Inter solemnitates annuarias divinitus mandatas ultima erat § 78. solemnitas tabernaculorum frondeorum ¹⁾, quae celebrabatur Solem-
sub finem anni (τραπεζεύοντο τὸ λοιπὸν τοῦ καιροῦ πρὸς τὴν χειμέριον nitas
ὥραν Jos. antt. III, 10, 4), post finitam fructuum omnium collectionem taber-
(Ex 23, 16; 34, 22. Dt 16, 13), a die 15. usque ad 21. mensis Tischri nacu-
(Lv 23, 34. cf. I Rg 8, 2. Ez 45, 25. Jos. antt. XIII, 8, 2), ita ut lorum
dies primus et ultimus tamquam festivi quiete sabbatina sacri essent
(Lv 23, 39. Nm 29, 12. 35), per medios vero dies labores peragere
liceret. Instituta erat tum in memoriam temporis, quo majores He-
braeorum per quadraginta fere annos in deserto Arabiae commorantes
sub tentoriis degebant, qua ex causa his diebus tabernacula, ex arborum
maxime frondosarum ramis super domos aequato tecto coopertas vel
aliis in locis constructa inhabitabant (Lv 23, 42 s.) ²⁾, tum in grati
animi tesseram *pro collectione frugum de area et torculari* (Dt 16, 13.
Lv 23, 39), unde et *solemnitas collectae* seu *collectionis frugum* (תְּשׁוּבָה
Ex 23, 16; 34, 32) vocabatur. Erat festum maximum vel תְּשׁוּבָה *solemnitas*
זאת הֶעָרָה (Mschn. Schekalim 3, 1) ³⁾ atque summa cum celebritate
et hilaritate peragebatur ⁴⁾. Sacrificia publica plura, quam aliis festis,
praescripta erant. Primo festi die praeter sacrificium juche 13 juveni,
2 arietes et 14 agni cum fertis et libaminibus offerebantur in holo-
caustum atque hircus pro peccato; dies sequentes iisdem ac primus dies
sacrificiis religiose habebantur, detracto tamen quotidie uno juvenco,
ita ut in universum 70 existerent juveni; omnibus diebus plures
quoque victimae voluntariae immolabantur. Quovis anno septimo per
septem singulos dies populo ante sacrarium congregato pentalogus
Moysis seu thora sensu strictiore (Dt 6, 1—7, 11) praelegi debebat ⁵⁾.
(Lv 23, 39—43. Nm 29, 12—39. Dt 16, 13—15; 31, 10—13. Cf.
tract. Sukka [Msch. II, 6] Ed. F. B. Dachs. Trajecti ad Rh. 1726.)

1) לַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי LXX ἑορτὴ τῶν σκηνῶν Lv 23, 34. Dt 16, 13. 16; 31, 10. Zch 14, 16. 18 s. II Ch 8, 13. Esr 3, 4. σκηνοπηγία II Mcc 1, 18. Jo 7, 2. Jos. antt. XI, 5, 5. ἡ τῶν σκηνῶν ἑορτὴ et σκηναί Phil. De septen. et fest. dieb. opp. II, p. 278. 297.

2) Non tam ut recordarentur miseriarum et afflictationum in deserto toleratarum (Phil. De septen. et fest. dieb. opp. II, p. 297), quam potius fidei foederalis atque amantis providentiae Jahvae *), qui *in solitudine magna atque terribili, in qua erat serpens flatu adurens, ac scorpio ac dipsas, et nullae omnino aquae* (Dt 8, 15), tentoria in protectionem populo suo assignavit.

3) Qui et in sacris literis festum hoc simpliciter ita nominari contendunt, provocant ad I Rg 8, 2. II Ch 7, 8 s. et Jo 7, 10. 37. At in omnibus hisce locis, de quo festo sermo sit, ex contextu satis luculenter apparet. Hinc nec certo affirmari potest, ἑορτὴν τῶν Ἰουδαίων Jo 5, 1 esse solemnitatem tabernaculorum.

4) Hinc a Josepho antt. VIII, 4, 1 ἑορτὴ σφόδρα παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἀγιοτάτη καὶ μεγίστη, antt. XV, 3, 3 ἑορτὴ εἰς τὰ μάλιστα τηρουμένη et a Philone De septen. et fest. dieb. opp. II, p. 286 ἑορτῶν μεγίστη appellatur. Hinc et fama apud externos festi celebratissimi (Plutarch. Sympos. IV, 5).

5) His ritibus a Deo praeceptis Judaei tempore postexsilico ad augendam hujus festi solemnitatem alios addiderunt, sc. 1º Quotidie mane sacerdos vase aureo aquam e fonte Siloë haustam (tria log) magna et laetissima cum solemnitatem in templi atrium portabat et vino mistam in altari holocaustorum effundebat (cf. § 43), concomitante musica et cantico Is c. 12, in memoriam, ut videtur, magnae aquarum copiae mirabiliter e petra datae (Dt 8, 15)**). Ad hunc ritum respiciens Christus de doctrina sua ceu aqua in vitam aeternam saliente locutus est (Jo 7, 37). 2º Vespere primi diei festivi (Msch. Sukka 5, 2—4. ex rabbinorum posteriorum opinione vero *quotidie*) in atrio mulierum (teste Gem. hieros. Sukka fol. 55, 2 in atrio magno) in quatuor lychnuchis aureis, qui 50 cubitos alti fuisse dicuntur, magnae lampades accendebantur, dum procures ardentes faces manibus tenentes, spectantibus feminis, saltabant et levitae in (15) gradibus atrii interioris stantes psalmos decantabant (cf. § 43) et instrumentis musicis acceiebant. 3º Quotidie circuebant altare holocaustorum, sinistra malum citreum (אַתְרוּגָּה) et dexterā fasciculum ramorum (עֵזִי dictum, sc. ramos virentes palmarum, myrtorum et salicum fluvialium)***) singulari

*) August. In Jo. c. 7. tract. 28. n. 3. MPL 35, 1623: *Celebrabant hoc (festum scenopegiae) Judaei velut reminiscentes beneficia Domini.*

**) Rabbinii jam dicunt, fuisse hunc ritum symbolum pluviae (Gem. Rosch haschana fol. 16, 1), jam effusionis Spiritus sancti (Bereschith rabba fol. 70, 1. Gloss. in Sukka fol. 50, 2. Gem. hieros. Sukka fol. 55, 1).

***) Ex ejusdem ut plurimum generis ramis etiam umbracula conficiebantur (Neh 8, 15).

cura constructum tenentes (cf. II Mcc 10, 7) *) — uti videtur, in symbolum ubertatis terrae — atque laetis vocibus **שִׂמְחָה וְשִׂשְׂיָהּ** conclamantes. Die septimo circuitio haec septies repetebatur — in memoriam expugnatae olim Hierichuntis Gem. hieros. Sukka fol. 54, 3 — unde hic dies **הַיּוֹם הַזֶּה הַמֵּשָׁלָה** **הַמֵּשָׁלָה** **הַזֶּה** (Jo 7, 37) atque a rabbinis **יום הושענה פרא** vocabatur (cf. J. Buxtorf Lex. c. 992).

Ad septem tabernaculorum dies accessit octavus dies, i. e. 22. mensis Tischri, qui vocabatur **זִכְרון** (Lv 23, 36. Nm 29, 35. cf. § 76) ¹⁾. Erat festum non tam sacrum quam populare, festum per seipsum (Gem. Sukka fol. 43, 1), conclusio solemnitatum totius anni (Phil. De septen. et fest. dieb. opp. II, p. 298. cf. p. 278). Pauciores prioribus diebus habebat victimas, sc. juvenecum, arietem et septem agnos cum fertis et libaminiibus in holocaustum atque hircum pro peccato (Lv 23, 36. 39. Nm 29, 35—38) ²⁾.

¹⁾ Hinc et octo dies tabernaculorum solemnitati assignantur a *Josepho* antt. III, 10, 4. XI, 5, 5 et II Mcc 10, 6.

²⁾ Aetate posteriore solemnitati tabernaculorum addiderunt rabbini alium adhuc diem festivum, sc. 23. Tischri, quem **יום שְׂמֵחָה הַתִּיבָרָה** *festum laetitiae legis* nuncupabant, quia eodem praelectio legis magno cum gaudio multisque solemnitatibus finiebatur, unde et sequens sabbatum, quo rursum pentateuchi lectionem ordiebantur, **שַׁבַּת פְּרָאשִׁית** audiebat.

V. Quintus ante solemnitatem tabernaculorum dies, i. e. decimus § 79. mensis Tischri erat **יום הכִּפּוּרִים** dies expiationum = expiationis ^{Dies expiationis} plenariae ¹⁾, in quo (a vespera diei noni usque ad vesperam diei decimi) omnis labor et cibus sub mortis poena erat interdictus (Lv 16, 29. 31; 23, 27—32. Nm 29, 7) ²⁾. Sacrosancto hoc die pontifex solus omnem peragebat liturgiam; nam totus populus solemniter erat expiandus. Postquam noctem pervigilaverat, mane, praeviâ carnis lotione, sacrificium jube offerebat. Deposito vestitu suo solemniter et loto altera vice corpore, vestes sacerdotales communes induebat ³⁾ ac dein vitulum pro peccato et arietem in holocaustum pro se totoque ordine sacerdotali atque duos hircos plane aequales pro peccato et arietem in holocaustum pro universo populo ad altare adducebat. Hircorum alterum *Jahvae* (**לַיהוָה**), alterum *Azazeli* (**לְאַזָּזֵל**) sorte destinabat ⁴⁾.

*) Colligunt hunc ritum Judaei ex Lv 23, 40 indeque hoc festum **יום שְׂמֵחָה** *solemnitatem salicum* vocant. Cf. Msch. Sukka c. 3—4, 7. Josephus antt. III, 10, 4 ritus solemnitatis tabernaculorum describens dicit, eo festo Hebraeos in manibus gestasse fasciculum e myrto et salice cum spadice palmae ita paratum, ut ex eo pendeat Perseae malum: *φέροντες ἐν ταῖς χερσίν εἰρσιωμένην μυρσίνην καὶ ἱτέας σὺν κράδι φοίνικος ποικημένην τοῦ μέλου τοῦ τῆς περσείας προσόντος*. Cf. antt. XIII, 13, 5 ubi pro Perseae pomo scribit *κατρίων*.

Quo facto confitens sua suaeque domus peccata imponebat manus vitulo eumque immolabat. Dein cum thuribulo aureo (מִזְבֵּחַ, χρυσόον θυμιατήριον Hbr 9, 4), quod sumptis de altari holocaustorum prunis ardentibus impleverat, sanctissimum (Lv c. 16 שְׁבִעִי dictum) ingressus, incensum adolebat, ita ut fumus quasi nubes propitiatorium obtegeret. Regressus in atrium, sumebat de sanguine vituli et semel versus propitiatorium et septies versus pavimento ante arcam digito spargebat. Cum Deo reconciliatus, pontifex, in atrium regressus, hircum Jahvae destinatum mactabat ejusque sanguinem in sanctissimo (quod nunc tertia vice ingrediebatur)⁵⁾ eodem modo, quo prius, spargebat, ut expiaret illud ab omnibus immunditiis, praevericationibus et peccatis populi. In sanctuarium (Lv c. 16 אֶת־הַקֹּדֶשׁ מוֹסֵר dictum) egressus spargebat de sanguine vituli septies versus velum sanctissimi, et sanguine vituli et hirci mixto illiniebat cornua altaris aurei et septies versus pavimento ante altare spargebat, ut expiaret peccata in sanctuario commissa⁶⁾. His rite peractis egressus in atrium idem faciebat in altari holocaustorum et reliquum sanguinem ad basin ejusdem effundebat, quo ritu etiam atrium erat expiatum. Hac expiatione ad finem perductâ, pontifex ante altare aubas manus capiti hirci pro Azazele graviter imponens omnia populi peccata confitebatur et in eum quasi transferebat ac demum eum viro tradebat in loca deserta (עַל־אֶרֶץ זָרוּהָ LXX εἰς γῆν ἄβυσσον) deducendum (aetate posteriore multa inter convicia de rupe quadam praecipitandum), quo significabatur, Israelitas poenâ omnium peccatorum esse liberatos. Carnes vituli et hirci pro Jahve immolati in signum poenae promeritae extra castra (vel urbem) concremabantur⁷⁾. Interim pontifex in atrio mulierum nonnullas (8) orationes et quasdam legis sectiones ad hujus diei solemnia spectantes recitabat. Deposito vestitu simplici et corpore rursus loto⁸⁾, pretiosas muneris sui vestes induebat, duos arietes pro se et populo in holocaustum offerebat et adipem priorum sacrificiorum adolebat. Ante sacrificium vespertinum, traditione judaica teste a pontifice oblatum, plura sacrificia festiva cum fertis et libaminibus (eadem, quae in neomenia mensis septimi) offerebantur. (Lv c. 16; 23, 27—32. Nm 29, 7—11. Jos. antt. III, 10, 3. Cf. tract. Joma [Msch. II, 5] quem edidit H. L. Strack. Lipsiae 1888).

¹⁾ A LXX vocatur ἡμέρα ἐξιλασμοῦ, apud talmudistas et rabbinos posteriores יוֹם סְלִיחָה וּמַחֲלָה *dies remissionis et condonationis*, יוֹם מַגֵּן *dies magnus* et יוֹם כַּסֵּף *ἐξοχὴν*.

²⁾ Erat unicus jejunii dies lege praescriptus (rabb. יוֹם מַגֵּן = *jejunium magnum*; ἡ νηστεία Act 27, 9. Phil. opp. II, p. 206. 591. Justin. Dialog. c. Tryph. n. 40. 111. MPG 6, 564. 732.; *jejunium* Tertullian.

Adv. Jud. c. 14. Adv. Marcion. III, 7. MPL 2, 640. 331.; νηστείας ἑορτή Jos. antt. XIV, 16, 4. Phil. opp. II, p. 296).

3) Quia hic dies non erat festum laetitiae, sed dies moeroris, poenitentiae et afflictionis, quo splendidis vestibus sacra facere indecorum fuisset.

4) Ex quorundam rabbinorum opinione hae duae expressiones חֲזִירִים et חֲזִירִים duabus tesseris, per quas sors definiebatur, erant inscriptae.

De significatione vocis חֲזִירִים (Lv 16, 8. 10. 26) magnus est interpretum dissensus. 1° Aliquibus (rabbinis) hoc nomine notatur *locus desertus* seu *mons*, a monte Sinai parum dissitus, in quem hircus, quamdiu Hebraei ibi versarentur, post imprecationem omnium peccatorum deducebatur, ex eo praecipitandus — *expositio localis*. 2° Alii חֲזִירִים ipsius *hirci* in deserto *missi* nomen esse volunt, quasi compositum sit ex חֲזִיר *capra* seu *hircus* et חֲזִירִים — *expositio etymologica*. Huic derivationi suffragantur Vulg. *hircus emissarius*, Symmachus τράχος ἀπερχόμενος, Aquila τράχος ἀπολυόμενος, Theodotion τράχος ἀφιέμενος, Justinus Dialog. c. Tryph. n. 40. MPG 6, 564. Origenes Hom. 9. in Lv. n. 3 ss. MPG 12, 511 ss. Theodoretus Qu. 22. in Lv. MPG 80, 328 s. Augustinus Quaestt. in Heptateuch. l. 3. qu. 55. MPL 34, 701. Msch. Joma 4, 2; 6, 1 s. Schekalim 4, 2. 3° Multis recentioribus, et melius quidem, vox חֲזִירִים indicat *daemonem*, auctorem peccati, cui hircus alter, peccatis populi onustus, destinatus erat *) — *expositio personalis*, quam jam expresserunt LXX, qui Lv 16, 8 חֲזִירִים reddunt τῷ ἀποπομπῶ (= ἀποτροπῶ, ἀλεξινάκῳ, *averrunco*; חֲזִירִים pro חֲזִירִים a radice חֲזִיר i. q. arab. assala = *removit, dimovit*) et ib. v. 10 εἰς τὴν ἀποπομπήν = ἀποτροπήν, *ad averrunctionem* malorum, poenarum divinarum, ib. v. 26 εἰς ἄφρον. Ex veteribus pentateuchi interpretibus Onkelosum, Pseudojona-thanem et Samaritanum Azazem diaboli nomen proprium habuisse, inde fit credibile, quod illud retinuerunt. In antiquissimo in Leviticum commentario, qui *Chaskuni* inscribitur, Azazem idem esse dicitur, qui et Sammaël nuncupatur, quo nomine *angelus mortis* seu *diabolus* designatur. In fragmento quodam libri, qui *Henochi* nomine circumfertur et ante Christi tempora editus traditione perantiqua creditur, Azazel inter angelorum lapsorum principes numeratur (VIII, 1. X, 4. XIII, 1. LIV, 5. LV, 4. LXIX, 2). Christianos etiam antiquos illo nomine diabolum intellexisse, haud obscure colligitur ex Origene Contra Celsum VI, 43. MPG 11, 1363 s.; nam ut probet, diabolum ipso Moysis aevo innotuisse, inter alia dicit: ἐν τῷ Λευϊτικῷ ἀποπομπῶς, ὃν ἡ ἑβραϊκὴ γραφὴ ὀνόμασεν Ἀζαζήλ, οὗδεὶς ἕτερος ἦν, nisi diabolus. Et in antiqui poëtae christiani in Marcum, Valen-

*) Hircus sorte Azazelis notatus quasi referebat peccata populi diabolo e terminis regni theocratici, in testimonium tum diabolo, ejus influxum expiatis non amplius nocere, tum populo, peccatis maculatos in regno theocratico remanere non posse, sed inde exclusos potestati diaboli et interitui esse tradendos. Ambo hirci unum tantum sacrificium pro peccato constituunt ideoque plane aequales erant. Per hircum nactatum peccata populi expiabantur, per alterum vero peccata expiata e regno divino removebantur. Absurde ergo plures rabbiini contendunt, diabolo fuisse donum vel sacrificium oblatum.

tini discipulum, versibus, quos attulit Epiphanius Haer. XXXIV, 11. MPG 41, 605. ille mendacia sua miracula peregissee dicitur ope Satanae et Azazelis. Cf. etiam Iren. Contra haeres. I, 15. MPG 7, 628. 1474. Accedit, quod ipse Lv c. 16 contextus opinari cogit, vocem Azazelem de diabolo esse intelligendam. Nam a) sors una לִיָּהוּ, sors altera vero לִיָּהוּ supra duos hircos poni debuit. Quum Jahve persona sit, cui hircorum unus sorte cedere debuit, oppositionis ratio postulat, ut Azazel aliquis esset, cui hircorum alter sorte tribuendus erat. Hunc autem angelum bonum aut hominem aliquem esse potuisse, ne suspicari fas est. b) Jahve et Azazel l. c. tamquam partes extremae et oppositione maxima ab invicem separatae sistuntur. Quum itaque distantia et oppositio maxima inter Deum et daemonem intercedat, consentaneum est, ut Azazel daemonem notare censeatur. c) Expiationis lege cautum est, ut hircus, in quem cecidit sors pro Azazele (v. 8) dimittatur ad Azazelem in desertum (v. 10). Horum autem verborum sensus implicatus et incommodus erit, si Azazelem de hirco emisso, sed facilis et expeditus, si de daemone vocem eam intelligamus. Tunc enim hunc sensum apertum et cohaerentem dabunt: hircus ille, cui sorte obtigit, ut daemone tradatur, mittatur ad Azazelem vel daemonem in desertum, ubi praecipue versari solet. Hic sensus eo probabilior est, quod loca deserta et ab hominum commercio remota, daemone gratiosa et illius habitacula maxime familiaria olim haberentur (cf. Is 13, 21; 34, 14. Bar 4, 35. Tob 8, 3. Mt 12, 43. Lc 11, 24. Apc 18, 2. Maimonid. More nebochim III, 30)*).

5) Teste talmude quater sanctissimum ingrediebatur pontifex, qui thuribulum aureum in eo relicto vespere efferebat; at ex sententia Philonis De legatione ad Cajum opp. II, p. 591 bis tantum.

6) Agente pontifice in sanctissimo et sanctuario nemini in tabernaculo adesse licuit.

7) Qui hircum in desertum abducebant et victimarum carnes comebant, aliquam censebantur contraxisse immunditiam, ante ingressum in castra (urbem) aqua purgandam.

8) Non quia contraxerat aliquam immunditiam. (nam tunc non potuisset amplius illo die ministrare, cum omnis immundities duraret usque ad vesperam), sed ut hac ceremonia ostenderet, et se et populum jam a sordibus suorum peccatorum esse ablutos et mundatos.

§ 80. Nota I. — Occasio hujus festi instituendi fuit peccatum irreverentiae in tabernaculo admissum a filiis Aaronis offerentibus ignem alienum (Lv

*) F. de Hummelauer Comm. in Ex. et Lv. Parisiis 1897, p. 462 expositionem hanc personalem ita modificat, ut asserat, Azazelem esse non daemonis cujusdam, sed ipsius Dei antiquum aliquod brevique penitus obsoletum nomen עֶזְאֵל = *Deus fortis*, secundum quorundam etymologiam idem cum nomine אֵל שֶׁכֵּן = *Deus omnipotens*. Deo soli quidem nomine Jahvae invocato sacrificium offerebatur et ad eundem antiquo nomine Azazel appellatum dimittebatur hircus.

16, 1 coll. 10, 1 s.). Ad illud enim praecavendum et ad reverentiam tabernaculi et sacrorum sanciendam et inculcandam praecepit Jahve, ut nonnisi semel quotannis pontifex sanctissimum ingrediatur ad tabernaculum expiandum idque nonnisi summa cum reverentia praemissisque multis ritibus et sacrificiis. Secunda causa festi fuit, ut fieret generalis expiatio omnium peccatorum toto anno tam a sacerdotibus quam a populo admissorum, sicut apud nos tempore paschali fit communis omnium expiatio per confessionem omnibus indictam, cujus rei hoc festum expiationis apertissimum fuit symbolum et figura.

Judaei, quos sequitur Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 4. ad 10, hoc festum institutum fuisse dicunt in memoriam remissionis idololatriae, qua Israelitae vitulum aureum conflagrant (Ex 32, 4), ideoque celebrari decimo mensis septimi die, eo quod illo die Moyses descenderit de monte Sinai, ferens secundas legis tabulas et denuncians populo remissionem.

Apud modernos rationalistas invaluit opinio, festum expiationis nonnisi longo post Moysen tempore et post exilium babylonicum observari coepisse. Eorum argumenta vero sunt mere negativa et facile refutantur.

Templo secundo defuit arca, versus quam victimarum hoc die oblatarum sanguis spargendus erat. Propterea quaesitum est, num solemnis expiationis dies etiam tunc fuerit celebratus. Diei jejunii ultimis Herodis Magni temporibus observati meminit Josephus antt. XVII, 6, 4. Idem refert, vestes pontificis, quarum in tribus solemnitatibus majoribus et jejunii die usus esset, sub procuratoribus romanis in arce Antonia asservatas, mox iterum Judaeis in templo asservandas traditas esse (antt. XVIII, 4, 3. XX, 1, 1 s.). Vestibus illis ornatum fuisse pontificem dicit, quum in adytum templi secundi intraret (bj. V, 5, 7). Herodis Agrippae temporibus adhuc hunc diem peractum esse, intelligere licet ex Phil. De legatione ad Cajum opp. II, p. 591. In libris NT expiationis diei fit mentio Act 27, 9. Ad expiationem hoc die factam etiam apostolum Hbr 9, 7 respexisse putamus. Aspersio sanguinis igitur et sine arca institui potuit.

Nota II. — Ex descripto hujus diei ritu, rigido jejunio ac praecepta peccatorum confessione, effusione et aspersione sanguinis victimarum pro peccato elucet ejus *scopus*, sc. Israelitarum menti alte infigere veritatem, Deum sanctissimum ab omni impuritate morali abhorrere et inviolabilem esse legum ejus auctoritatem, ex altera parte vero, Israelitas et universum genus humanum esse apud Deum in culpa et mereri poenas, quae peccatores certissime manent, nisi veram poenitentiam agentes veniam impetraverint et expiati virtutem coluerint. Formalis et externus expiationis actus erat *symbolum expiationis verae* sanguine Christi efficiendae, qui *infrmitates nostras ipse tulit et dolores nostros portavit* . . . (qui) *vulneratus est ob delicta nostra, contritus propter peccata nostra* . . . *cujus vinctibus sanatio nobis obligit* (Is 53, 4 s.), qui unica oblatione sua semel ingressus est εἰς τὰ ἄγια (non manufacta, sed coelestia) aeternam redemptionem inventum (Hbr 9, 12) . . . ad multorum exhaurienda peccata (ib. v. 28). Hinc pontifex ejusque agendi ratio exstitit *typus Christi*, quemadmodum crematio carnis victimarum extra castra Christum extra urbem passum (Hbr 13, 12) § 81.

et hircus peccatorum totius populi immunditie oneratus eundem *peccata nostra in corpore suo super lignum perferentem* (I Ptr 2, 24. cf. Is 53, 6. Jo 1, 29) et a Judaeis spretum typice adumbrat. Tali modo *dies expiationis vividus typus feriae sextae in parasceve* exstitit. Immo *uterque* hircus Christum retulisse creditur, sed sub diversis comparationis partibus. Hircus immolatus erat sacrificium pro peccato; ita etiam Christus, quem Deus *peccatum fecit* (II Cor 5, 21) i. e. velut summum peccatorem, ac si in eo praeter peccatum nihil esset, tractavit, condemnavit ac mori passus est. Hircus sorte Azazelis notatus peccata populi procul auferebat; ita etiam Christus peccata nostra longe a nobis removet (Ps 103, 12). Ex nonnullorum opinione hircus, qui pro peccato mactabatur, significabat passibilem Christi naturam, ille vero, qui dimittebatur, divinitatem passionis expertem (Theodoret. Qu. 22. in Lv. MPG 80, 329: Ἐπειδὴ γὰρ οὐχ οἶόν τε ἦν ἐνὶ τράγῳ σκιογραφηθῆναι καὶ τὸ θνητὸν καὶ τὸ ἀθάνατον τοῦ θεοπότητος Χριστοῦ [θνητὸς γὰρ μόνον ὁ τράγος], ἀναγκαίως δύο προσαχθῆναι προσέταξεν ἵνα ὁ μὲν θυόμενος, τῆς σαρκὸς τὸ παθητὸν προτυπώσῃ, ὁ δὲ ἀπολυόμενος δηλώσῃ τὸ ἀπαθὲς τῆς θεότητος. Cf. Cyrill. Alex. Contra Julian, c. 9. MPG 76, 964). Tertullianus Adv. Marcion. III, 7. Adv. Jud. c. 14. MPL 2, 331: 640 et Justinus Dialog. c. Tryph. n. 40. 111. MPG 6, 564. 732 putant, duobus hircis significari duos Christi adventus. Ephraem Syr. Explan. in Lv. c. 14. opp. I, p. 245 hircum immolatum significare censet Christum pro nobis occidendum, hircum pro Azazele vero Christum in eo statu repraesentare contendit, quando vivus nec unquam moriturus e sepulcro dimissus est et in semetipso multorum peccata portavit. Singillatim intelligit Origenes Hom. 9. in Lv. n. 5. MPG 12, 513 s. per duos hircos Christum et Barabbam aut etiam duos latrones. Apte Theodoretus l. c. hircum emissum comparat avi in purificatione leprosi dimissae (Lv 14, 7).

Caput III. Festa post exsilium instituta.

Praeter festa lege mosaica praescripta apud Judaeos posteriores multi alii dies festivi celebrabantur, quorum praecipuos breviter recensemus.

- § 82. I. Festum Purim (יָמֵי פִּרְיִים Esth. 9, 28. 31. פִּרְיִים ib. v. 24. Purim 29. 32. LXX φρουραί, Jos. antt. XI, 6, 13 φρουραῖοι, Jo 5, 1 ἐορτὴ τῶν Ἰουδαίων?), a Mardocheao, virò judaeo, institutum in memoriam liberationis Judaeorum imperii persici ab internecione, quam illis decreverat Haman, regis Ahasveri (Xerxis) minister¹⁾; unde etiam Μαρδοχαϊκὴ ἡμέρα dicitur (II Mcc 15, 36). Celebrandum erat diebus 14 et 15 mensis Adar seu ultimi mensis anni sacri Hebraeorum²⁾. In synagogis liber Esther (עֵסְתֵר קַט' עֶסְרִי הָיָה דִּיקְטָא dictus), in quo haec enarratur historia, ex integro praelegebatur, et quod supererat temporis, otio laetisque epulis transigebatur. Festo praecedebat rigorosum jejunium in memoriam jejunii ab Esthera ejusque popularibus ad periculum depellendum ob-

servati (Esth 4, 16). — Cf. tract. Megilla (Msch. II, 10). P. de Lagarde Purim. Ein Beitrag zur Geschichte der Religion. Göttingen 1887.

1) *Eo quod Haman sorte, quam Persae pâre vel behre (= מְהֵרָה Esth. 3, 7; 9, 24) vocant, in diem Judaeis fatalem inquisierat, nuncupatur hoc festum Purim seu sortium.*

2) *Anno intercalari, qui geminum habebat mensem Adar, festum hoc quoque geminum erat; ita tamen ut prius in mensem Adar incidens minori, posterius mense Veadar recurrens majori festivitate celebraretur. Unde illud פורים קטן Purim parvum, hoc פורים גדול Purim magnum appellabatur.*

II. Festum encaeniorum. Quam Antiochus Epiphanes, Syriae § 83. rex, templum hierosolymitanum horrendum in modum profanasset Encaenia (I Mcc 1, 21–54. II Mcc 5, 15 ss; 6, 2. Jos. antt. XII, 5, 4), tribus post annis Judaeorum vindex, Judas Maccabaeus, illud mundavit ejusque dedicationem per octo dies continuos, quorum primus erat 25. mensis noni seu Kislev anni 164 a Ch., maxima cum solemnitate celebravit et in festum annum convertit (I Mcc 4, 47–59. II Mcc 10, 5–8).

Dicitur hoc festum מִצִּיִּת, τὰ ἐγκαίνια Jo 10, 22. καθαρισμὸς τοῦ ἱεροῦ II Mcc 1, 18. αἱ ἡμέραι ἐγκαίνισμοῦ τοῦ θυσιαστηρίου I Mcc 4, 59 quia templum novo altari tum fuit instructum. A Josepho antt. XII, 7, 7 nomine *luminum* (φῶτα) insignitur, quia Judaei his diebus tum in synagogis tum in privatis aedibus multa luminaria accendebant ad felicem rerum conversionem suamque laetitiam manifestandam.

Nota. — Ceterae templi dedicationes (sc. templi salomonei I Rg c. 8, templi Serubbabelis Esr 6, 16 s. et templi herodiani Jos. antt. XV, 11, 6) anniversariis solemnitatibus caruerunt; semel enim factae non amplius fuere repetitae.

III. Novissimis judaeae reipublicae temporibus celebrabatur festum ligniferii (ἡ τῶν ξυλοφόρων ἑορτή Jos. bj. II, 17, 6 s.). Originem ex eo habuit, quod Neh 13, 31 institutum fuisse legitur, ut quotannis certis quibusdam diebus ligna ad alendum ignem in altari holocaustorum necessaria in templum apportarentur. Inter dies hanc ad rem destinatos teste Josepho eminebat 14. mensis Ἀῶος (= Ab). Cf. Msch. Taanith 4, 5. Megilla 1, 3. § 84. Festa minora

Occurrunt adhuc alia quaedam festa minora (cf. *Megillat Taanith*), ut festum liberationis Bethuliae et Palaestinae a flagello Holofernis, regis Assyriorum praefecti, mediante Juditha (Jdth 16, 31); festum in memoriam arcis hierosolymitanae recuperatae sub Simone Maccabaeo (I Mcc 13, 50–52); festum inventionis ignis sacri sub Nehemia (II Mcc 1, 18); festum ob victoriam de Nicanore, duce Demetrii regis Syriae, a Juda

Maccabaeo relatum (I Mcc 7, 48 s. II Mcc 15, 37. Jos. antt. XII, 10, 5). His vero non immorandum censemus, quia neque ullius momenti erant, neque ab universa gente peragebantur.

Sectio quarta.

Cultus sacer.

Praenotanda.

§ 85. De Hebraeorum sacris praemosaicis perpauca novimus. Sci-
 mus, in usu fuisse sacrificia holocausta, eucharistica et foederum (Gn
 4, 3 s; 8, 20; 15, 9—11; 22, 2; 31, 54; 46, 1), Abrahamum ritu
 Chaldaeorum immolasse (Jos 24, 2. 14), praeceptum circumcisionis
 viguisse (Gn 17, 10—14) minimeque neglectum fuisse (Ex 4, 24—26.
 Jos 5, 5) ac preces frequenter fuisse factas (Gn 12, 7 s; 13, 4; 26,
 25. cf. 24, 63). Procul dubio exstiterunt etiam ante Moysen certae
 ceremoniae ad debitum Deo cultum exhibendum, secundum voluntatem
 et devotionem hominum, non per aliquam legem divinam institutae
 (cf. § 49). De his tamen silet pentateuchus, ne Israelitae in tenta-
 tionem inciderent ejusmodi antiquorum, sed inde a Moyse abrogatorum
 rituum superstitiose repetendorum. Cf. Thom. S. th. 1, 2. qu. 103. a. 1.

Teste Ex 5, 1—3; 8, 26 Israelitae in *Aegypto* non offerebant sacri-
 ficia. Fieri tamen potuit, ut in Aegypto sacerdotes hebraei ritu Aegyp-
 tiorum sacrificarent, quod per se illicitum non erat, dummodo sacrificium
 tali modo oblatum non offerretur *diis* aegyptiis.

Ex Am 5, 25 (cf. Act 7, 42) quidam perperam intulerunt, in variis
 per desertum migrationibus sacrificia ab Israelitis offerri non consuevisse,
 quod vero aperte contradicit textibus claris librorum Exodi et Levitici.
 Locus citatus sensu affirmativo vertendus est: Nonne obtulistis
 mihi? i. e. certe et mihi sacrificastis et nihilominus etiam diis alienis.

Caput I. Sacrificia lege praescripta.

Subsidia literaria. — Tractatus Sebachim (Msch. V, 1) et Me-
 nachoth (Msch. V, 2), — Philo De sacrificiis Abelis et Caini. Opp. I,
 p. 163—190. De animalibus sacrificio idoneis deque victimarum generi-
 bus. II, p. 237—250. De sacrificantibus. II, p. 251—264. — G. Outram
 De sacrificiis II. II. Amstelodami 1588. Londini 1677. — J. Saubert
 De sacrificiis veterum collectan. hist. phil. Jenae 1659. Ed. emend. a
 Th. Crenio. Lugd. Bat. 1699. — J. H. Kurtz Das mosaische Opfer.
 Mitau 1842. Der alttestamentliche Opferkultus nach seiner gesetzlichen

Begründung und Anwendung. ib. 1862. — Begriff und ursprüngliche Bedeutung der alttestamentlichen Opfer (Ztschr. f. Phil. u. kath. Theol. Bonn 1842. III, p. 61—84). — V. Thalhofer Die unblutigen Opfer des mosaischen Kultus, ihre Liturgie, ihre symbolisch-typische und dogmatische Bedeutung. Regensburg 1848. Die Opfer des alten und neuen Bundes mit besonderer Rücksicht auf den Hebräerbrief und die katholische Meßopferlehre exegetisch-dogmatisch gewürdigt. ib. 1870. — A. Stöckl Liturgie und dogmatische Bedeutung der alttestamentlichen Opfer, insbesondere in ihrem Verhältnisse zur neutestamentlichen Opfertheorie. Regensburg 1848. Das Opfer nach seinem Wesen und seiner Geschichte. Mainz 1861. — W. Neumann Die Opfer des alten Bundes (Ztschr. f. christl. Wissensch. v. Schneider 1852—53). — E. W. Hengstenberg Das Opfer der heiligen Schrift. Berlin 1852. Ed. II. 1859. — G. Karch Die mosaischen Opfer als vorbildliche Grundlage der Bitten im Vaterunser. 2 tom. Würzburg 1856—57. — F. A. Bramesfeld Der alttestamentliche Gottesdienst in seiner sinnbildlichen und vorbildlichen Bedeutung. Gütersloh 1864. — Wangemann Das Opfer nach der Lehre der heiligen Schrift alten und neuen Testamentes. 2 tom. Berlin 1866. — G. F. Jatho Blicke in die Bedeutung des mosaischen Kultus. Hildesheim 1876. — E. C. A. Riehm Der Begriff der Sühne im alten Testament. Gotha 1876 (St Kr 1877. I, p. 7—92). — Schmoller Das Wesen der Sühne in der alttestamentlichen Opferthora (St Kr 1891. II, p. 205 ss.). — G. Mathieu La notion de sacrifice dans l'AT et son évolution. Thèse théol. Toulouse 1902. — J. C. Matthes Der Sühnegedanke bei den Sündopfern (ZAW 1903. XXIII, 1. p. 97—119). — W. Gold Sacrificial Worship in Gn and Ex, in the Temple, in the NT and the Christian Church. New-York 1903.

Articulus I. Sacrificia generatim spectata.

I. Praecipuam cultus mosaici partem constituebant sacrificia. Sa- § 86.
 crificium (= *facere sacrum**) sc. opus sacrum vel rem sacram) Sacri-
 generatim significat *omne opus, quod agitur, ut sancta societate inhae-* ficii
reamus Deo, relatum scilicet ad illum finem boni, quo veraciter beati a) notio
esse possimus (August. De civ. Dei X, 6. MPL 41, 283) seu *omne,*
quod Deo datur, aut dicatur, aut consecratur (Isid. Hisp. Etymolog.
 VI, 19, 30. MPL 82, 254). In hoc sensu nomen sacrificii etiam in
 sacra scriptura saepius occurrit (Ps 4, 6; 50, 14; 51, 19. Sir 32, 2).
 At haec significatio lata est et impropria: Communiter nomine sacri-
 ficii intelligitur *oblatio Deo facta rei sensibilis per ejusdem realem vel*
aequivalentem destructionem legitime instituta ad agnoscendum supremum
Dei dominium simulque pro statu lapso ad profitendam divinam justi-

*) Thom. S. th. 2, 2. qu. 85. a. 3. ad 3: *Sacrificium dicitur ex hoc, quod homo facit aliquid sacrum.*

tiam hominisque reatum expiandum (J. B. Franzelin Tract. de ss. eucharistiae sacramento et sacrificio. Ed. III. Romae 1878. p. 318). Per verba: *oblatio rei sensibilis Deo facta* exprimitur genus proximum; reliqua, quae adduntur, constituunt differentiam specificam ab aliis oblationibus ¹⁾.

b) cha- Quivis sacrificio *triplex* impressus est *character*: 1° latreuticus, racter quod solum fit ad Deum, supremum omnium rerum dominum, colendum, testando ejus principatum nostramque servitutem seu subjectionem; 2° eucharisticus, quod fit in gratiarum actionem pro beneficiis acceptis; 3° impetratorius, quod fit pro beneficiis accipiendis. Post hominis lapsum accessit quartus character, sc. propitiatorius; homo enim, per peccatum a Deo avulsus, Deum sibi reconciliare eumque propitium habere ac mortem, quam per peccatum contraxerat, avertere conabatur. Per *latriam* ergo suprema Dei majestas honoratur, per *eucharistiam* divina bonitas grato animo exaltatur, per *impetrationem* omnipotentia et benignitas divina praedicatur et invocatur, per *propitiationem* divina justitia placatur eique satisfactio praestatur ²⁾.

1) Ad omne sacrificium requiritur ergo 1° *actio externa*, qua actus internus exprimitur; nam verum ac proprium sacrificium actus est religionis ad cultum Dei externum pertinens; 2° *immutatio* vel *destructio rei oblatae* ad recognoscendum supremum Dei in res omnes dominatum. Hinc Salmanticenses De incarn. disp. 31. dub. 1. n. 1. docent: *Actus, quo res externas ad Dei cultum consecramus, dividitur in oblationem et sacrificium; omnes enim actus, quibus res externas Deo offerimus, sub aliquo ex illis duobus membris constituuntur. Et quamvis oblatio large dicta comprehendat sub se sacrificium, istud enim quaedam oblatio est et sub genere oblationis continetur: tamen oblatio specialiter dicta (licet nomen generis retineat) a sacrificio distinguitur. Nam oblatio dicitur, quando res integra et immutata offertur; sacrificium vero vocatur, cum res immutatur in ipsa oblatione... Res, quae sacrificantur, debent in ipso sacrificio (quod in hoc a simplici oblatione distinguitur) immutari vel mactatione vel combustionem vel fractionem vel divisionem vel alio modo. Cf. etiam Thom. S. th. 2, 2. qu. 85. a. 3. ad 3.*

2) Quamvis sacrificia veteris legis veram expiationem ex se non efficerent (Thom. S. th. 1, 2. qu. 103. a. 2), tamen conscientiam culpaе, necessitatem futurae per messiam praestandae redemptionis et vicariae satisfactionis semper vivam conservabant, nec non desiderium ejusdem excitabant gratumque erga Deum animum et obedientiam manifestabant. Hinc plura sacrificiorum genera; hinc illa multitudo victimarum et quotidiana effusio sanguinis in realem confessionem, hominem ipsum pro peccatis satisfacere minime valere.

§ 87. II. Sacrificia jam initio generis humani exorta sunt, uti ex docu-
e) origo mentis mosaicis liquet (Gn 4, 3—5; 8, 20; 12, 7; 13, 4; 15, 9;

22, 13. al.). Sed de prima sacrificiorum origine disceptatur inter theologos, aliis ea ab hominibus inventa, aliis a Deo instituta esse existimantibus. Hac de re ita videtur statuendum: Homines jam ante peccatum *naturae lumine* aut naturali instinctu movebantur, supremo numini, tamquam rerum omnium et vitae quoque domino, quasdam res sensibiles in gratae mentis suae testificationem documentumque totalis suae subjectionis in altari offerre, post peccatum vero, ut etiam reconciliationem a Deo offenso impetrarent (cf. Abarban. praef. ad Lv. Greg. de Valent. De missae sacrificio I, 4. Bellarm. De missa I, 20). Hinc concludendum est, sacrificiorum oblationem ad *jus naturae* pertinere¹⁾. Quia tamen sacrificia omnia non tantum symbolicam, sed et typicam habebant significationem, censendum est, quod homines ex *instinctu divino*, quasi ex quadam privata lege, inducerentur ad aliquem certum modum colendi Deum, qui et conveniens esset interiori cultui et etiam congrueret ad significandum Christi mysteria, quae figurabantur etiam per alia eorum gesta juxta illud I Cor 10, 11: *Omnia in figura contingebant illis* (Thom. S. th. 1, 2. qu. 103. a. 1). Unde merito originem sacrificiorum lex mosaica ex divina institutione repetit; nam Lv 17, 11 Deus sic loquitur: *Quia anima carnis* (i. e. vita viventis) *in sanguine est, et ego dedi eum vobis super altare ad expiandum animas vestras; sanguis enim expiat per animam*. Moyses solum ritum sacrificiorum, qui ad Christi, futuri messiae, typum inserviebat, accuratius determinasse censendus est²⁾.

¹⁾ Thom. S. th. 2, 2, qu. 85. a. 1: *Naturalis ratio dictat homini, quod alicui superiori subdatur propter defectus, quos in se ipso sentit, in quibus ab aliquo superiore eget adjuvari et dirigi, et quidquid illud sit, hoc est, quod apud omnes dicitur Deus. Sicut autem in rebus naturalibus naturaliter inferiora superioribus subduntur, ita etiam ratio dictat homini secundum naturalem inclinationem, ut ei, quod supra hominem est, subjectionem et honorem exhibeat secundum suum modum. Est autem modus conveniens homini, ut sensibilibus signis utatur ad illa exprimenda, quia sensibilibus cognitionem accipit; et ideo ex naturali ratione procedit, ut homo quibusdam sensibilibus rebus utatur, offerens eas Deo in signum debitae subjectionis et honoris secundum similitudinem eorum, qui dominis suis aliqua offerunt in recognitionem dominii. Et ideo oblatio sacrificii pertinet ad jus naturale.* — Suarez De sacramentis disp. 73. sect. 8: *Jure naturae praeceptum est colere Deum cultu externo. Probatur primo ex usu omnium gentium; nam omnes eo modo, quo Deum cognoscunt, illum colunt aliquo externo cultu; ergo signum est, id fieri naturali ratione dictante. Secundo, quia, cum homo a Deo habeat non solum animam, sed etiam corpus, non solum animo, sed etiam corpore tenetur eum colere, non quidem, quia Deus sensibili aliquo signo indigeat, ut mentis nostrae affectum cognoscat, ut haeretici argumentantur, sed ut nos totos et non solum animas, sed etiam corpora Deo subjiciamus. Honor enim est in honorante,*

et ideo exhiberi debet modo ipsi accomodato. Unde argumentatur tertio divus Thomas, quia naturale est homini, ut mentem suam sensibilibus signis exprimat, ergo hoc etiam modo tenetur colere Deum; primum, quia ex interno affectu naturaliter sequitur externa manifestatio; vix enim potest homo animi sui sensum et mentem interius omnino continere, et ideo si interior cultus Dei est de lege naturae, consequenter fit, ut sit etiam exterior. Deinde quia hoc multum juvat et fere necessarium est ad interiorum cultum; anima enim per actus corporis ad interiores animi motus excitatur. — Conc. Trid. sess. XXII. c. 1: *Hominum natura exigit visibile sacrificium.*

2) Cf. Thom. S. th. 2, 2. qu. 85. a. 1. ad 1: *Aliqua in communi sunt de jure naturali, quorum determinationes sunt de jure positivo; sicut quod malefactores puniuntur, habet lex naturalis, sed quod tali poena vel tali puniantur, est ex constitutione divina vel humana. Similiter etiam oblatio sacrificii in communi est de lege naturali, et ideo in hoc omnes conveniunt: sed determinatio sacrificiorum est ex institutione humana vel divina, et ideo in hoc differunt.*

§ 88. III. Sacrificia in genere vocantur קָרְבָּנוֹת (a הקריב attulit, obtulit

d) nomina donum sc. Jahvae) = oblationes, res Deo consecratae, LXX δῶρα (Lv 1, 3; 2, 1. 4. 12 s; 3, 1; 7, 13; 9, 7. 15. Nm 9, 7. 13; 31, 50. Neh 10, 35; 13, 31) ¹⁾, nec non מִנְחָה = dona (Ex 28, 38. Lv 23, 38. Nm 18, 6. 7. 29. Dt 16, 17. Ps 68, 19) et תְּרוּמָה pr. elevationes i. e. oblationes Jahvae destinatae ²⁾, in NT προσφοραί (Act 21, 26; 24, 17. Hbr 10, 18) et δῶρα (Mt 5, 23 s; 8, 4; 23, 18), quae nomina latissimae sunt significationis et omnia comprehendunt, quae Deo ad gratam mentem ei testandam gratiamque ejus sibi conciliandam quacunque ratione sacrantur. Vox אֵשׁ (ab אש ignis) designat quodecunque Deo oblatum, quod igne absumitur (Lv 24, 7. 9 occurrit de sacrificiis non cremandis); creberrima est in nonnullis formulis ritualibus, ut אֵשׁ רִיחַ לַיהוָה רִיחַ לַיהוָה combustio suavis odoris Jahvae (Lv 1, 9. 13. 17; 2, 2. 9; 3, 5. 16; 23, 18. Nm 15, 10. 13 s; 28, 24), אֵשׁ לַיהוָה combustio Jahvae oblata (Ex 29, 18. 25. Lv 2, 16; 3, 11), לֶחֶם אֵשׁ לַיהוָה cibus combustionis Jahvae (Lv 3, 11. 16. Nm 28, 24) i. e. comburitur in Jahvae honorem.

¹⁾ Cf. Mc 7, 11: κορβᾶν ὃ ἐστὶ δῶρον. Jos. antt. IV, 4, 4: δῶρον τοῦτο (κορβᾶν) σκευαίνε; et bj. II, 9, 4 ubi thesaurus templi κορβανᾶ; dicitur.

²⁾ Voce תְּרוּמָה universim exprimuntur ea, quae sacerdotibus cedebant, imprimis decimae decimarum, quae sacerdotibus solvendae erant a levitis (Nm 18, 26. 28 s.), primitiae frugum, quae offerendae erant Domino ab eoque sacerdotibus condonabantur (Nm 15, 19—21), portiones quaedam sacrificiorum, quae sacerdotibus obtingebant (Ex 29, 27. Lv 7, 32—34; 10, 14 s. Nm 6, 20. vide etiam Nm 5, 9; 18, 19. Dt 12, 6. 11. 17.

Neh 10, 38; 12, 44; 13, 5), porro oblationes populi ad tentorium mosaicum exstruendum et exornandum (Ex 25, 2 s; 35, 5. 21. 24; 36, 3. 6), oblatio annua dimidii sieli (Ex 30, 13—15) aliaque munera templo oblata (II Ch 31, 10. 12. 14. Esr 8, 25), generatim omnia dona Jahvae destinata (Lv 22, 12. Nm 5, 9; 18, 8. 19. Dt 12, 11. 17. II Ch 31, 10. 12. Ez 20, 40. Mal 3, 8).

Articulus II. Sacrificia cruenta.

Sacrificia veteris legis quoad rem oblatam erant vel *cruenta* vel *incruenta*.

I. Sacrificia cruenta vocantur illa, quae ex animalibus fiebant § 89. et sine sanguinis effusione offerri non poterant (יִקְרִיִּים) LXX θυσίαι, *Materia Vulg. hostiae, victimae*). At non omnia sine discrimine animalia munda ad sacras oblationes aequae apta censebantur, sed ex more jam apud Hebraeorum patriarchas recepto (Gn 15, 9) ea tantum offerebantur, quae facile comparari poterant maximoque apud omnes erant in usu, sc. animalia *domestica*, ad hominis consortium quasi assumpta²⁾, et quidem ex majoribus בָּקָר boves, ex minoribus כְּבָשִׁים oves et צִיִּים caprae³⁾, interdum etiam volucres (תִּרְיִים *turtures* adultiores vel בְּנֵי חֲזִיר *pulli columbarum*)⁴⁾.

¹⁾ Est quidem זָבַח a זָכַח *mactavit* latioris usus significatque quidquid ex animantibus mactatum Deo offertur, sed ubi ab עֹלֹת *holocaustis* distinguuntur זִבְחִים, iis indicantur sacrificia, quae sponte, grati erga Deum animi testandi causa offerebantur (cf. Is 43, 23; 56, 7. Jr 7, 21).

²⁾ Offerendo haec animalia, quae magna cum industria humana aluntur et frequentissimo victui apud omnes erant, concupiscentia humana reprimebatur*) et abstinētia sanabatur atque offerens confessionem debilitatis propriae ac desiderium auxilii vitaeque spiritualis impetrandae externe manifestabat.

³⁾ Tria haec quadrupedum genera pro teneriori vel adulteriori aetate ad sex, pro sexus autem discrimine ad duodecim species redigi possunt, ita ut comprehendantur

sub בָּקָר
בֶּרֶךְ *juvencus* et בָּקָה *juvenca*
עֵזֶל *vitulus* et עֵזֶלָה *vitula*
sub כְּבָשִׁים
אֵיל *aries* et חֶמֶל *ovis*
כֶּבֶשׂ *agnus* et כֶּבֶשֶׁה *agna*
sub צִיִּים
שָׁעִיר *caper* et שְׁעִירָה *capra*
חֹדֶד *hoedus* et חֹדֶה *hoeda*

*) Hinc et *raptum* (חָזַל) offerri non poterat (Mal 1, 13) et David alienis impensis Deo litare noluit (II Sm 24, 24).

⁴⁾ In unoquoque enim animalium genere immolari oportebat Deo optima^{*)}, cujusmodi sunt in turturibus *adultiores*, in columbis *teneriores*.

§ 90. II. Singulae victimae a quacumque corporis macula (כִּמְעָה LXX Qualitates μῶμος) liberae¹⁾ neque octiduo juniores (Lv 22, 27. cf. Ex 22, 29)²⁾, quia tunc nondum sat firmatae, sed et in aetate perfecta esse debuerunt³⁾, quem in finem ante mactationem summa cum cura et diligentia a sacerdotibus explorabantur⁴⁾.

¹⁾ Hinc exclusa erant ab altari animalia aegrotata, evirata, clauda, caeca, membris fractis vel inaequalibus (Lv 22, 2—25. Dt 15, 21. cf. Mal 1, 8. 13 s.).

²⁾ Plerumque immolabantur juvenci triennes (Gn 15, 9. Msch. Para 1, 2—4. Gem. Rosch haschana 10, 1. Siphra fol. 94, 1 s. — vitulus anniculus memoratur Lv 9, 3 et taurus septem annorum Jdc 6, 25) atque oves et caprae anniculae (Ex 12, 5; 29, 38. Lv 9, 3; 12, 6; 23, 12. 18. Nm 15, 27; 28, 3. 9. 11. 19. Jos. antt. III, 9, 1. — caprae et arietes trium annorum memorantur Gn 15, 9 et I Sm 7, 9 memoratur בִּלְחָן אֲגִינִי *agnus lactans*).

³⁾ Haec physica victimae integritas requirebatur, ut reverentia offerentis erga Deum manifestetur simulque symbolum erat integritatis spiritualis, quam offerens anhelabat (Theodoret. Qu. 1. in Lv. MPG 80, 301) ac typus illius hostiae immaculatae et in omnibus perfectae (I Ptr 1, 19), quae postero tempore pro salute mundi in cruce erat offerenda (August. De pecc. orig. c. 32. MPL 44, 403).

⁴⁾ Philo De animalibus sacrificio idoneis opp. II, p. 238: Πάντα δ' ὁλόκληρα, περὶ μηδὲν μέρος κηραίνοντα τὰ τοῦ σώματος, ὅλα δι' ὅλων ἀσινῇ, μώμων ἀμέτοχα. Τοσαύτη γοῦν ἐστὶ πρόνοια οὐ μόνον τοῖς ἀνίχνουσι τὰς θυσιάς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἱερωμένοις, ὥστε οἱ δοκιμώτατοι τῶν ἱερέων ἀριστινδὴν (ἐπικριθέντες εἰς τὴν τῶν μώμων σκέψιν, ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἄχρι) ποδῶν ἄκρων ἐρευνῶσιν ὅσα τε ἐμφανῇ, καὶ ὅσα ἐπὶ γαστρὶ καὶ μηροῖς ἀνακέρυπται, μήπου τις βραχεία λῶβη παραλέληθε.

Nota. — Victimae humanae sub gravissimarum poenarum comminatione ab ipso legislatore prohibentur (Dt 12, 31; 18, 10) et ideo semper ut interdictae considerabantur (cf. Jr 7, 31; 19, 5; 32, 35. Ez 16, 20 s. Mich 6, 7. Ps 106, 37 s.)^{**)}. Ex una parte memoriam lapsus e statu originali et desiderium expiationis, offerendo sc. optimum, quod in his terris reperiri potest, hominem (cf. II Rg 3, 27), altera ex parte depravationem ideae sacrificiorum originariae producit.

^{*)} Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 4: *Omne, quod est optimum, Deo est attribuendum.*

^{**)} In oppositione ad barbaram hominum immolandorum consuetudinem Deus jam Abrahamo filium suum oblaturo substitutionem animalium imposuit (Gn 22, 13).

III. Ritus cuique sacrificiorum cruentorum generi communis ¹⁾ § 91. comprehendebat quinque actus, quorum exercitium partim ad sacerdotes, partim ad laicos seu victimarum dominos spectabat (Lv 1, 2 ss):

1° Victimae adductio. Offerens *sistebat* (הִקִּיָּא) Deo victimam, verisimiliter prius lotam, ante ostium tabernaculi (לִפְנֵי הַדֶּלֶת Lv 1, 3; 3, 1. 7. 12; 4, 4; 9, 2. 4 s. אֶל-פְּתַח אֹהֶל מוֹעֵד Ex 29, 42. Lv 1, 3; 4, 4. 14; 12, 6; 14, 11. 23; 15, 14. 29; 16, 7; 17, 9; 19, 21), postea in atrio interiori templi ante altare sacrificiorum, ad septentrionem, capite ejus ad sanctuarii januam verso, in symbolum, nonnisi a Deo sperandam esse expiationem ²⁾. — 2° Manuum impositio (talm. חֲמִיצָה). Oblaturus *manum suam* (יָדוֹ, teste Pseudojonathane *dexteram*, ex talmudistarum opinione *ambas manus* Msch. Menachoth 9, 8) victimae capiti imponebat (quod pro universo populo proceres praestabant Lv 4, 15) ³⁾. Hoc ritu offerens victimam e sua manu et potestate in Dei jus transferebat et *symbolice* in suum locum substituebat ac peccata poenamque promeritam, sc. mortem, in eam quasi (non realiter) transferebat, quo *typice* spem futurae satisfactionis realis simul prodebat ⁴⁾. — 3° Mactatio (שִׁחָה II Ch 30, 17). Offerens ipse victimam mactabat ⁵⁾. Holocausta (Lv 1, 11), nec non sacrificia pro peccato (Lv 4, 24. 29. 33; 6, 18) et pro delicto (Lv 7, 2; 14, 13) immolabantur ad latus altaris septentrionale (עַל יָדוֹ הַמִּזְבֵּחַ צָפוֹנִי). De hostiis pacificis id expresse non dicitur (cf. Lv 3, 2. 8. 13); probabiliter tamen idem locus videtur intelligi. Aves sacerdotis ungue caedendae erant (cf. § 93) ⁶⁾. — 4° Sanguinis aspersio (talm. זֵרִיקָה). Sanguis victimae (vitae balculus) a sacerdote, vicario Jahvae ac mediatore Jahven inter et populum, in cratere aeneo excipiebatur, in signum acceptance ejusdem e parte Dei, et pro diversitate sacrificii vel ad altare holocaustorum ejusque cornua, vel ad cornua altaris thymiamatis, vel versus velum sanctissimi, vel in propitiatorium spargebatur ⁷⁾ et reliquus ad basin altaris (stante templo secundo in canalem, per quam in torrentem Kidron defluebat) effundebatur. — 5° Excoriatio et dissectio. Victima excoriabatur (הִפְשִׁיטָה Lv 1, 6. II Ch 29, 34; 35, 11) ac decenti ordine in partes seu porcias (sc. crura, armos, caput) dissecabatur (שָׁחָה Lv 1, 6. 12; 8, 20. LXX μελίσσειν, Jos. antt. III, 9, 1 διζμελίσσειν), olim ab ipso sacrificante, sed aevo recentiore a levitis et sacerdotibus. — 6° Agitatio, concrematio, comestio. Carnes quarumdam hostiarum (Ex 29, 26 s. Lv 7, 30. 34; 9, 21; 10, 14 s; 14, 12. 24; 23, 20. Nm 6, 20., item ferta nonnulla Ex 29, 24. Lv 8, 27; 23, 11 s. 17. 20. Nm 5, 25) agitabantur ⁸⁾ ac dein sale conspersae ⁹⁾ (aut totaliter aut partialiter) concremabantur (הִקְטִירָה) ¹⁰⁾. Reliqua caro, quae in nonnullis sacrificiis non

Ritus
sacrificii
candi

erat comburenda, sacerdotibus debebatur, vel a sacrificante in convivium convertebatur.

1) Non est mirum, in his ritibus reperiri plura, quae aliarum antiquarum gentium ritibus consonant. Idem sc. ritus, origine puri et sancti, et apud gentem electam et apud reliquas gentes sacri erant.

2) Ante legem latam ubivis locorum licitum fuisse sacrificia offerre, patriarcharum exemplo discimus (cf. § 14). At promulgata lege sinaitica sacrificia offerri non poterant alio in loco quam eo, quem Jahve ipse sibi elegerat, i. e. in loco arcae (Dt 12, 4—7. cf. 8—19)*). Hoc praeceptum Hebraei ita interpretabantur, ut apud solum sacrarium liceret offerre sacrificia lege praecepta (= cultu officiali operari), alibi vero sacrificia liberaliter oblata (= cultum privatum procurare); hinc et prophetae alique ob sat graves rationes etiam alia sibi loca eligebant, ubi Jahvae cultum spontaneum exhibebant praeter cultum ab ipso in sacrario exactum (Dt 27, 5 ss. Jos 8, 30 s. Jdc 2, 5; 6, 11—24; 13, 16—23. I Sm 7, 17; 9, 12 s; 10, 8; 11, 15; 16, 2 ss. II Sm 24, 25). Quam interpretationem Jahve ipse quandoque editis in illis sacrificiis portentis quibusdam approbavit (Jdc 6, 11—24; 13, 16—23. I Sm 7, 9 s. I Rg 18, 21—39). Tentorium mosaicum ergo erat quidem locus divini cultus ordinarius et legitimus, sed non necessario unicus.

Nota. — Ad ritum introductionis hostiae in atrium alludere videtur apostolus Rom 12, 1 quum vult, nos *constituere* corpora nostra in sacrificium vivum, sanctum et Deo gratum. Hic ritus simul *typus* ingressus Christi in mundum exstitit (Ps 40, 7 s.).

3) Manus imponebatur omnibus sacrificiis *privatis* holocaustorum (Ex 29, 15. Lv 1, 4; 8, 18), pro peccato (Ex 29, 10. Lv 4, 4. 15. 24. 29. 33; 8, 14) et eucharisticis (Ex 29, 19. Lv 3, 2. 8. 13; 8, 22) ac *publicis* pro peccato (hircus dimittendo die expiationis Lv 16, 21. juvenco ob peccatum a toto populo commissum oblato Lv 4, 15. hircis piacularibus pro toto populo oblatis II Ch 29, 23), non vero sacrificiis publicis holocaustorum et eucharisticis, nec sacrificio jugi, nec agno paschali, decimis et primogenitis, nec columbis, nec sacrificiis a gentilibus (per sacerdotes hebraeos) oblatis.

Impositioni manus juxta judaicam traditionem (Msch. Joma 3, 8; 4, 2; 6, 2. Abarbanel ad Lv c. 16. Abenesra ad Lv c. 5) confessio peccatorum erat conjuncta: *Obsecro, Domine, peccavi, deliqui, rebellavi, hoc et illud . . . feci; nunc autem poenitentiam ago sitque haec (hostia) expiatio mea* (Maimonides Maase korban c. 3).

*) Ratio hujus praecepti erat, ut populus ab idololatria praeservaretur; unitas enim loci sacrificiorum legalium ei continuo unitatem Dei in memoriam revocabat. Recentiorè autem aeo, praesertim sub regibus, multa altaria constructa sunt, quae, etsi partim fortasse Jahvae dedicata fuerint, tamen suspecta erant (in regno Judae I Rg 15, 14; 22, 44. II Rg 12, 4; 14, 4; 15, 4. 35. in regno Israelis I Rg 18, 30; 19, 10. 14).

⁴⁾ *Symbolica* hujus ritus *significatio* manifesta est non solum in eo, qui victimae pro delicto manum imponebat et delictum suum in caput victimae confitebatur, atque in summo sacerdote, qui hirco sorte Azazelis notato manus imponens omnia peccata populi in eum quasi transferebat, sed etiam ex eo colligitur, quod Israelitarum proceres levitis, ut eos in primogenitorum suorum locum ministerio sacro destinarent, manus imposuerunt.

Victima pro peccatore *symbolice* substituta et morti tradita simul *typice* praefigurabat Christum ejusque sacrificium, in quo seipsum substitutione reali Deo obtulit, uti ex Is 53, 4s. luculenter apparet.

⁵⁾ Aevo posteriore victimae pro universo populo oblatæ a sacerdotibus (II Ch 29, 22. 24), aut, si hi non sufficerent, a levitis mactabantur (II Ch 30, 17; 35, 6. cf. Esr 6, 20).

⁶⁾ Principalis actus sacrificii est *mactatio* et *effusio sanguinis*, qua satisfactio vicaria maxime exprimitur*), et propterea ab offerente, qui victimam mactabat, et a sacerdote, qui sanguinem excipiebat, simul peragebatur; effuso sanguine animal vivere cessavit ejusque vita pro vita hominis rei substituebatur. Rationem ipsa lex Lv 17, 11 adducit: *Quia anima carnis (vita viventis) in sanguine est, et ego dedi eum vobis super altare ad expiandum animas vestras; וְכִשְׁפָּר הָיָה בַדָּם כִּי יִשְׁפָּר nam sanguis expiat per animam* (vi animae in sanguine vigentis)**). Sanguis ergo tamquam vitae bajulus consideratur et sanguis (vita) victimae vicario modo pro sanguine (vita) hominis est expiationis medium. Alteram rationem eamque typicam adducit Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 5: *Per occisionem animalium significatur etiam occisio Christi*. Qui ergo istum actum cum fide viva et spe in futurum Christi sacrificium posuit, in antecessum fructus hujus satisfactionis vicariae realis percepit.

Effusio sanguinis actus latreuticus simul et propitiatorius erat; hinc esus sanguinis, utpote Deo sacrosancti, vetitus erat Israelitis (Lv 7, 27; 17, 10. Dt 12, 23).

⁷⁾ Cum ergo effusio sanguinis, qua figurative ipsa vita hominis effunditur Deo in sacrificium, (non vero, uti talmudistae et protestantes volunt, ejus sparsio), forma est sacrificii, *sparsio sanguinis* nonnisi liturgica explicatio et actus solemnior est ejus, quod in effusione sanguinis jam erat

*) Cf. Bl. Ugolini Thes. X, c. 680 ss. Euseb. Demonstr. evang. I, 10. MPG 22, 84 ss. Theodoret. Qu. 61. in Ex. Qu. 23. in Lv. MPG 80, 288. 333. Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 5: *Per occisionem animalium significatur destructio peccatorum et quod homines erant digni occisione pro peccatis suis, ac si illa animalia loco eorum occiderentur ad significandam expiationem peccatorum*.

**) Philo De specialibus legibus opp. II, p. 356: Τὸ μὲν αἷμα, δι' ἣν εἶπον αἰτίαν, ὅτι οὐσία ψυχῆς ἐστίν· οὐχὶ τῆς νοεράς καὶ λογικῆς, ἀλλὰ τῆς αἰσθητικῆς, καθ' ἣν ἡμῖν τε καὶ τοῖς ἀλόγοις κοινὸν τὸ ζῆν συμβέβηκεν. Cf. De eo, quod deterius potiori insidietur I, p. 206s. De eo, quis rerum divinarum heres I, p. 480. — Jos. antt. III, 11, 2: Αἷματος μὲντοι παντός εἰς τροφήν ἀπηγγόρευσε τὴν χρεῖαν ψυχῆν αὐτὸ καὶ πνεῦμα νομίζων. — Origen. Select. in Ez c. 18. MPG 13, 817: Αἷμα ἐστὶ σύμβολον ζωτικῆς δυνάμεως ψυχῆς. — Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 8: *Sanguis est maxime necessarius ad vitam, ratione cujus dicitur anima esse in sanguine*.

significatum. Quia ergo in sacrificiis principaliter id intenditur, ut per mortem victimae vicariam reus liberaretur a morte, expiatio eo momento efficitur, quo in occisione sanguis *effunditur* et vita victimis aufertur. Per aspersionem autem sanguinis mors vicaria Deo praesentatur et expiatio ipsa manifestius demonstratur.

⁸⁾ *Agitatio* (תְּנוּפָה) illum designat ritum, quo oblata elevabantur et simul huc illuc (fortasse versus quatuor mundi plagas, ab oriente ad occidentem ac dein a septentrione ad meridiem, ergo in signum crucis) movebantur in symbolum oblationis Deo (tamquam universi mundi domino) factae = הָיָה לִפְנֵי יְהוָה. Dein oblata pro Jahve *separabantur* = הָרִים לַיהוָה (*). Hinc תְּנוּפָה illam portionem Jahvae destinatam significat.

⁹⁾ Cf. Lv 2, 13. Ez 43, 24. Mc 9, 48. Phil. De sacrificantibus opp. II, p. 255. Jos. antt. III, 9, 1: Ἐἵτα καθαρά ποιήσαντες (sacerdotes) διαμελίσσουσι (holocausta) καὶ πάσαντες ἀλσιν ἐπὶ τὸν βωμὸν ἀνατιθέασι.

Sacrificia, uti reliqui actus religionis omnes, apud Hebraeos vi foederis cum Deo initi peragebantur erantque ejus actualis veluti renovatio. Hinc sal sacrificiis adhibitum erat מֶלַח קָרִית sal foederis ipsaque sacrificia erant מֶלַח קָרִית foedus salitum. Sal, quod est incorruptibile et a corruptibilitate corpora praeservat, foederis divini perpetuitatem demonstrat (Nm 18, 19).

¹⁰⁾ *Combustio* carniū est principaliter actus latreuticus, quo homo se totum Deo tradebat et intentio interna sacrificantis vide exprimebatur. Simulque eo, quod carnes igne comburebantur, signo externo manifestabatur, Deum hostias benigne acceptare (Lv 9, 24. Jdc 6, 21. I Rg 18, 38. I Ch 21, 26. II Ch 7, 1) tamquam *in odorem suavitatis* (ריח־נִיחַח LXX ὁσμὴ εὐωδίας Lv 1, 9. 13. 17; 2, 2. 9; 3, 5; 6, 14. Nm 15, 7 s; 28, 8. 24; 29, 2. 6). Hinc carnes sacrificales etiam *cibus Dei* (לֶחֶם אֱלֹהִים Lv 21, 6. 8. 17. 21 s.) et altare *mensa Dei* (שֻׁלְחַן יְהוָה Ez 41, 22. Mal 1, 7. 12) nuncupantur. Unde etiam explicatur, quare victima *igne sacro* erat comburenda. Typice combustionē insinuebatur passio et exinanitio totius vitae Christi.

§ 92. IV. Sacrificia cruenta dividuntur in holocausta, expiatoria
Divisio κατ' ἐξοχήν (*pro peccato et pro delicto*) et pacifica.

Origen. Hom. 5. in Lv. n. 2. MPG 12, 449: *Prima est hostia, holocaustomata. Neque enim oportebat aliam primo hostiam nominari, nisi eam, quae omnipotenti Deo offerebatur. Secunda hostia est, quae ad edendum sacerdotibus mancipatur. Tertia, de qua etiam filios Israel contingere, vel edere, ipsos scilicet, qui offerunt, fas est.* — Phil. De animalibus sacrificio idoneis opp. II, p. 240 s.: Τοσαῦτα περὶ τούτων διαλεχθεὶς ἄρχεται διαιρεῖν τὰ τῶν θυσίων γένη, καὶ τέμνων εἰς τρία εἶδη τὰ ἀνωτάτω, τὸ μὲν δλόκαυτον καλεῖ, τὸ δὲ σωτήριον, τὸ δὲ περὶ ἁμαρτίας . . . ὡς τρεῖς εἶναι

*) Talmudistarum de his ritibus sententias vide in Ms ch. Menachoth 5, 6. Gem. Kidduschin fol. 36, 2. Sukka tol. 37, 2. rabbinorum posteriorum vero apud G. Outram op. cit. l. I. c. 15. p. 162.

θεόντως ἐπὶ τρισί: τὴν μὲν ὀλόκαυτον. δι' αὐτὸν μόνον τὸν θεὸν ὄν καλὸν τιμᾶσθαι, μὴ δι' ἕτερον, τὰς δ' ἄλλας δι' ἡμᾶς: τὴν μὲν οὖν σωτήριον, ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ βελτιώσει τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τὴν δὲ περὶ ἁμαρτίας, ἐπὶ θεραπείᾳ ὧν ἐπλημμέλησεν ψυχῇ. Cf. De sacrificiis Abelis et Caini I, p. 189 et Jos. antt. III, 9, 1—4.

V. Holocausta (חֹלֶבֶת) ¹⁾ integra super altari concremabantur ²⁾. § 93. Requirebatur materia nobilior; ideo nonnisi animalia maria, quae reputabantur perfectiora ³⁾, ad holocaustum erant idonea ⁴⁾. Sanguis victimae per altaris circuitum (כִּיבֶּזֶק חֹלֶבֶת Lv 1, 5) ⁵⁾ a sacerdote fundebatur. Altari primo imponebatur adeps ⁶⁾; dein carnes et intestina cum pedibus diligenter lota comburebantur. Unicuique holocausto, columbarum excepto, adhibebatur quoque accessorium quoddam et secundarium sacrificium, quod similâ, oleo et vino constabat (Nm 15, 4—10. cf. § 100); similia oleo subacta tota cum victima igne cremabatur, vinum vero libabatur. Erant sacrificia venerandae antiquitatis (Gn 8, 20; 22, 3. 6), omnium excellentissima ⁷⁾ et frequentissima ⁸⁾.

¹⁾ חֹלֶבֶת (chald. סַחֲבִיב, etiam סַחֲבִיבָּ) pr. ascensio, a radice חָלַב ascendit. LXX ὀλοκαύτωμα (Mc 12, 33. Hbr 10, 6), ὀλοκαύτωσις, rarius ὀλοκαύρωσις, ὀλοκαύρωμα *), apud Phil. ὀλόκαυτον et ὀλοκαύτωμα. Hieronym. Comm. in Ex c. 45. MPL 25, 453: *Holocaustum est, quod totum offertur Deo et sacro igne consumitur.* August. Quaestt. in Heptateuch. l. 7. qu. 53. MPL 34, 823: *Non omne sacrificium holocaustum erat; nam de holocausto non manducabatur, quia totum incendebatur, et ideo vocabatur holocaustum.* Enarr. in Ps 64. n. 4. MPL 36, 775 s.: *Holocaustum tunc dicitur, quando totum ignis absumit: holocaustum sacrificium est, ubi totum consumitur:* ὅλον enim totum dicitur, καθῆσις incensio, holocaustum totum incensum. Cf. Enarr. in Ps 49. n. 15. in Ps 65. n. 18. in Ps 137. n. 2. MPL 36, 576. 798; 37, 1775. Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 8. Quoniam holocaustum totum (חֹלֶבֶת Lv 1, 9) comburebatur, excepta pelle, quae sacerdoti obtingebat (Lv 7, 8) **), ideo et חֹלֶבֶת = totum sc. sacrificium vocatur (Dt 33, 10. I Sm 7, 9. Ps 51, 21).

²⁾ Totam victimam ignis absumebat atque sursum in coelum per flammam fumumque efferebat in testificationem infinitae majestatis divinae, in cujus conspectu omnis creatura est tamquam nihilum (Is 40, 17), in signum summi Dei dominii in res omnes omniaque esse referenda ad ipsum ipsiusque gloriam, nec non in finem symbolicum, hominem integrum per Deum renovari et restitutione benevolentiae divinae sanctificari, uti satis

*) Graeca haec dictio minus congrua est. Orta inde videtur, quod ab antiquissimis temporibus fructus offerebantur (Gn 4, 3).

**) Philo De praemiis sacerdotum opp. II, p. 235: Δορὰς προστάττει τοὺς διηρητοῦντας ταῖς θυσίαις ἱερεῖς λαμβάνειν, οὐ βραχίον, ἀλλ' ἐν τοῖς μάλιστα πολυχρόματον ζωρεάν. Ex talmudistarum opinione etiam nervus ischiadicus non offerebatur, sed in locum cinerum projiciebatur (Msch. Chullin 7, 1).

apparet ex eo, quod de holocaustis dicitur, hominem per ea *acceptum* sive *gratum fieri Deo* (וְהָיָה לְךָ לְחֵלֶב לֵבָרֶךְ Lv 1, 3. לֵבָרֶךְ ib. v. 4), *commendare sese Deo* (וְהָיָה לְךָ לְחֵלֶב לֵבָרֶךְ Lv 1, 4 ubi supplenda esse videntur verba: לֵבָרֶךְ לְחֵלֶב לֵבָרֶךְ ut *aboleat peccata sua*, nam pro certo aliquo peccato holocaustum non offerebatur; voluit homo, qui id obtulit, movere Deum, ut omnia peccata sua deleteret propitiumque sese erga eum exhiberet = voluit *sese Deo commendare*), esse illa sacrificia Deo *odori grato* (Lv 1, 9. 13. 17 *).

³⁾ Philo De animalibus sacrificio idoneis opp. II, p. 241: Ἀρρῆν εὐθέως τὸ δλόκαυτον ἱερῆον · ἐπειδὴ τοῦ θήλεος καὶ ἡγεμονικώτερον καὶ τελειότερον καὶ συγγενέστερον αἰτίῳ θραστικῷ · τὸ γὰρ θῆλυ ἀτελὲς ὁπήκοον, ἐν τῷ πάσχειν μᾶλλον ἢ ποιεῖν ἐξεταζόμενον. — Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 9: *Holocaustum erat perfectissimum inter sacrificia: ideo non offerebatur in holocaustum nisi masculus; nam femina est animal imperfectum.*

⁴⁾ Praeter tauros et vitulos (Lv 1, 3—9), arietes, agnos et hircos (ib. v. 10—13) offerri poterant ob sacrificantium paupertatem etiam columbae (in quibus sexus non distinguebatur), quae retorto ad collum capite, sanguine ad latus (עַל-קַרְי) altaris expresso (וְזָרַק) et vesiculâ plumisque remotis, in ascellis confringebantur (deletio figurae corporis**) et adolebantur (ib. v. 14—17). Cf. Jos. antt. III, 9, 1. Phil. De animalibus sacrificio idoneis opp. II, p. 241. Holocaustum vaccarum, quod Bethsamitae obtulerunt (I Sm 6, 14), exceptionem statuit.

⁵⁾ LXX: οἱ ἱερεῖς προσχεοῦσι τὸ αἷμα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον κύκλῳ. Phil. De animalibus sacrificio idoneis opp. II, p. 242: κύκλῳ προσχέται τῷ βωμῷ. Jos. antt. III, 9, 1: τὸν κύκλον τῷ αἵματι δεύουσι τοῦ βωμοῦ οἱ ἱερεῖς.

⁶⁾ Partes adiposae (וְהַחֵלֶב) sunt: *adeps intestina tegens* (וְהָאֵדֶפֶס הַקָּדָם) i. e. textura adiposa, quae involucri aut vestis instar tegit omnia abdominis viscera eorumque calorem conservat; *adeps intestinis adhaerens* (וְהָאֵדֶפֶס הַקָּדָם), utique intrinsecus, nam quod extrinsecus est, illa operit; *ambo renes* (וְהַכִּלְיֹת) cum adipe eis adhaerente; *reticulum jecoris* (וְהַקֶּלֶחַ); *cauda* (וְהַזָּנָב) crassa et adiposa, qualis in ovium orientalium peculiari specie (ovis laticaudia Linn.) spectare est.

⁷⁾ Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 10: *Inter omnia sacrificia holocaustum erat praecipuum, quia totum comburebatur in honorem Dei.* —

*) Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 8: *Hujusmodi sacrificium offerebatur Deo specialiter ad reverentiam majestatis ipsius et amorem bonitatis ejus et conveniebat perfectionis statui in impletionem consiliorum; et ideo totum comburebatur, ut sicut totum animal resolutum in vaporem sursum ascendebat, ita etiam significaretur, totum hominem et omnia, quae ipsius sunt, Dei dominio esse subjecta et ei esse offerenda.* — Phil. De animalibus sacrificio idoneis opp. II, p. 241: δι' αὐτὸν (δλόκαυτον) μόνον τὸν θεόν, ὃν καλὸν τιμᾶσθαι, μὴ δι' ἕτερον et p. 242: συμβολικῶς οὖν ἀναδιδάσκει τὴν παρὰ νοῦν ὁλὴν δι' ὅλων ἐν κύκλῳ χορεύουσαν ἐν πάσαις ἰδέαις λόγων καὶ βουλευμάτων καὶ ἔργων ἐπιδεικνύσθαι τὴν πρὸς τὸν θεὸν ἀρέσκειαν. — Abarbanel Praef. ad Lv: *Eo pertinet holocaustum, ut hinc discat anima se totam creatori suo adjungere.*

**) Usus avium non dividendarum esse Moyse longe antiquiorem Gn 15, 10 demonstrat.

Philo De animalibus sacrificio idoneis opp. II, p. 241: ἀρίστη δέ ἐστιν ἡ ὀλόκαυτος.

⁸⁾ Jam pro universo populo offerebantur, uti holocausta quotidiana (Ex 29, 38—42. Lv 6, 1—11. Nm 28, 3—8. I Ch 16, 40. Esr 3, 5) et quae sabbatis (Nm 28, 9 s.) ac diebus festis (Lv 16, 3; 23, 37. Nm 28, 11. 14. 19. 23. 27; 29, 2. 6. 8. 11. 13. 16. 19. 22 ss. cf. II Ch 35, 12. 14. 16) praescripta erant — *holocausta stata et publica*, jam a singulis pro se, vel sponte (Jdc 20, 26. I Sm 7, 9. et quidem magno in numero I Rg 3, 4. I Ch 29, 21. II Ch 29, 32. Esr 6, 17; 8, 35. et maxima cum solemnitate II Ch 29, 27 s.), vel ex voto (Ps 51, 21; 66, 13. 15), aut etiam ex mandato legis in certis adjunctis, uti a naziraeis improvise contaminatis (Nm 6, 9 ss.) et finito demum eorum voto (ib. v. 14), ab illis, qui a lepra sanati erant (Lv 14, 19 s. 22), a mulieribus post puerperium (Lv 12, 6 ss.) — *holocausta privata*. Poterant quoque offerri a peregrinis inter Israelitas habitantibus neque ad jus civitatis admissis (Lv 22, 18); immo nihil impendebat in legibus mosaicis, quominus qui e gentibus exteris Jahven, Israelitarum Deum, venerari cuperent, ejusmodi hostias integras per sacerdotes hebraeos offerrent *). Alia vero sacrificia ab exteris offerri non poterant.

VI. Sacrificia expiatoria κατ' ἐξοχήν, et quidem tum pro peccato (𐤇𐤍𐤔𐤐 LXX raro ἀμαρτία Lv 4, 21. 24. Nm 6, 14. Os 4, 8. semel ἀμαρτήμα Lv 4, 29. plerumque τὸ περὶ [ὅπερ] ἀμαρτίας Lv 6, 37. Ez 45, 17; 46, 20 vel simpliciter περὶ ἀμαρτίας Lv 4, 3; 14, 13. Nm 15, 22—31. θυσία περὶ ἀμαρτίας II Mcc 12, 43) tum pro delicto (𐤇𐤍𐤔𐤐 LXX τὸ ὅπερ ἀγνοίας Ez 40, 39; 42, 33; 44, 29; 46, 20. ἡ πλημμέλεια Lv 5, 16. 18. Nm 6, 12. τὸ τῆς πλημμελείας Lv 6, 37; 14, 13), legislationi mosaicae propria, instituta erant pro peccatis (levibus et gravibus) per ignorantiam vel errorem, negligentiam aut infirmitatem commissis (= 𐤇𐤍𐤔𐤐 𐤍𐤔𐤐 Lv 4, 2. 22. 27. Nm 15, 24. 27 s.) ¹⁾ vel pro certis circumstantiis, quae cum infirmitate humana cohaerent, cum hoc tamen discrimine, quod hostia pro delicto offerebatur, si peccata commissa erant, quibus fides Deo debita vel res Deo sacrae vel jura divina laedebantur, vel etiam si gravis commissa erat laesio justitiae alteri ²⁾ debitae (= 𐤇𐤍𐤔𐤐 Vulg. *praevaricans, contempto Domino*) ³⁾; ideoque sacrificia pro delicto satisfactionem (restitutionem seu multam) a peccatore praestandam involvebant. Utrique speciei commune erat, quod tantum

*) Quod factum iri praevideat jam Salomon (I Rg 8, 41—43) et factum saepius fuisse, patet ex II Mcc 3, 35. — Phil. De legatione ad Cajum opp. II, p. 592: Δυστάξατο (ὁ Σεβαστὸς) ἐκ τῶν ἰδίων προσόδων ἀνάγκασθαι θυσίας ἐντελεχεῖς ὀλοκαυτῶν τῷ ὀφίστῳ θεῷ καθ' ἑκάστην ἡμέραν, αἱ καὶ μέχρι νῦν ἐπιτελοῦνται (ἄρνες εἰς δύο καὶ ταῦρος τὰ ἱερεῖα, οἷς Καῖσαρ ἐφύδρυνε τὸν βασιλεῖον). — Jos. antt. XI, 8, 5. XIII, 8, 2. XVI, 2, 1. XVIII, 5, 3. bj. II, 17, 2—4. c. Ap. II, 5. — Msch. Schekalim 7, 6. — Cf. E. Schürer op. cit. II, p. 300 ss.

certae partes concremabantur, reliqua caro autem vel in usum sacerdotum cedebat vel extra castra comburebatur, quodque utrique deerat fertum et libameu.

1) Transgressio legis voluntaria (= *רָחַק בְּרָחֶה* per manum excelsam, Vulg. *per superbiam*) nullo sacrificio expiari poterat, sed poena mortis plectebatur (Nm 15, 30 s.). Pro ejusmodi peccato ab universo populo patrato nullam poenam statuit Deus, sed sibi reservavit pro singulis casibus statuendam, uti v. c. fecit in exsilio babylonico.

2) Solum de injustitia Hebraeo illata facienda erat reparatio. Hoc tamen non erat approbatio injustitiarum non Hebraeis infligendarum.

3) Discrimen inter utrumque hoc genus sacrificiorum est valde obscurum*). Etsi negari nequeat, *חַטָּאת* et *אֲשָׁמָה* nonnunquam confundi (cf. Lv 5, 1—13. 17. 23), tamen manifeste ut duo diversa sacrificiorum genera in lege mosaica discernuntur (cf. etiam Ez 40, 39; 42, 13; 44, 29; 46, 20). Utrique enim non solum diversae erant caeremoniae (sic v. c. sanguis victimarum pro peccato altarium cornibus, sed victimarum pro delicto arae lateribus aspergendus erat), sed et in uno eodemque sacro utrumque hostiarum genus nonnunquam conjungebatur (cf. Lv 14, 12 s. 19. 22. 24 s. Nm 6, 10 ss.). Diligenter praeterea a legislatore enumeratae sunt singulae, quae hoc illove sacrificandi ritu expiandae sint, culpa. Minime igitur audiendi sunt, qui utrumque hoc hostiarum genus non re, sed nomine tantum diversum fuisse volunt (cf. J. Clericum ad Lv 5, 6)**). Sed inter culpas ipsas, *חַטָּאת* et *אֲשָׁמָה* nuncupatas, quid interfuerit, difficilis existit quaestio. Ex magna opinionum de ea re varietate potissimae tantummodo sunt recensendae. Philo De animalibus sacrificio idoneis opp. II, p. 247 *חַטָּאת* dicit, quae fiunt in Deum et sacra, *אֲשָׁמָה* vero, quae fiunt in homines. Josephus antt. III, 9, 3 *חַטָּאת* describit transgressionem illam, quarum sibi homo conscius non est, *אֲשָׁמָה* illas, quarum sibi conscius quidem est, sed ab alio convinci non potest. Quibusdam omne istud differentiae genus ex mero legislatoris arbitrio pendisse, ad certas autem expiationum classes legibus revocatum fuisse videtur (cf. J. G. Carpzov Appar. hist. crit. antt. s. cod. p. 707. G. Gesenius Thes. I, p. 160). Alii vero discriminis, quod inter *אֲשָׁמָה* et *חַטָּאת* initio intercesserat, veram rationem posteriore tempore in oblivionem venisse et neglectam fuisse arbitrantur, discrimine tamen ipso non prorsus abolito (W. M. L. de Wette Comm. de morte Jesu Christi expiatoria. Berolini 1813. p. 14 et Lehrbuch der hebräisch-jüdischen Ar-

*) De diversis hujus discriminis sententiis vide P. Scholz Die heiligen Altertümer des Volkes Israel II, p. 157 ss. E. C. A. Riehm St Kr 1854. I, p. 93—121. W. F. Rinck St Kr 1855. II, p. 369—381. K. Ch. W. Bähr Symbolik II, p. 410 ss.

**) August. Quaestt. in Heptateuch. l. 3, qu. 20. MPL 34, 682 s.: *Indifferenter autem plerumque dicuntur, ut et peccatum nomine delicti et delictum nomine peccati appelletur . . . Pene ergo in omnibus factis, quae dicit esse peccata, eadem etiam delicta dicit. Quapropter indifferenter ea dici manifestum est multis scripturarum locis: et habere aliquid differentiae scriptura testatur, quae dicit: Sicut quod pro peccato, ita et quod pro delicto.*

chaeologie Ed. IV. p. 292). Augustinus Quaestt. in Heptateuch. l. 3. qu. 20. n. 2. MPL 34, 681 dicit: *Fortassis peccatum est perpetratio mali, delictum autem desertio boni*. Ergo per peccatum intelligit culpam commissionis, per delictum culpam omissionis: *Nam et ipsum vocabulum, si discutiatur, quid aliud sonat delictum nisi derelictum, et qui delinquit, quid derelinquit nisi bonum?* Aliam adhuc expositionem adducit s. doctor ib. n. 3. p. 682: *Potest etiam videri, illud esse delictum, quod imprudenter, id est ignoranter, illud peccatum, quod a sciente committitur*. Huic differentiae videntur ista testimonia consonare divina: *Delicta quis intelligit? (Ps 18, 13). Et illud: Quoniam tu scisti imprudentiam meam; continuo quippe secutus adjunxit: Et delicta mea a te non sunt abscondita (Ps 68, 6), velut alio modo repetens eandem sententiam. Nec ab eadem ratione discordat... apostoli dictum: Si praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto (Gal 6, 1); hinc enim quod praeoccupatum dicit, imprudenter lapsus esse significat. Peccatum vero ad scientem pertinere apostolus Jacobus tanquam definiens ait: Scienti igitur bonum facere, et non facienti, peccatum est illi (Jac 4, 17). Sed sive illa sive ista sive aliqua alia differentia sit peccati et delicti, nisi aliqua esset, non scriptura ita loqueretur, ut diceret: Quomodo quod pro peccato, ita et quod pro delicto; lex una est eorum (Lv 7, 7). — Gregorius M. Hom. 21. in Ez. MPL 76, 1043: Hoc inter peccatum et delictum distat, quod peccatum est mala facere, delictum vero est bona derelinquere. Postea autem subjungit: Vel certe peccatum in opere est, delictum in cogitatione. — Origenes Hom, 5. in Lv. n. 4. MPG 12, 453: Ego puto delictum quidem commissum esse levius aliquanto, quam peccatum. Nam invenimus de peccato dici, quod sit peccatum ad mortem. De delicto non legimus, quod esse dicatur ad mortem. Scio tamen et illam differentiam, quae nonnullis sapientium visa est, quod delictum quidem sit, cum non facimus ea, quae facere debemus, peccatum vero sit, cum committimus ea, quae committere non debemus. Sed haec, quoniam non semper in scripturis divinis sub ista distinctione invenimus, idcirco generaliter affirmare non possumus.*

A Sacrificia pro peccato*) erant 1° aut publica seu majora, § 95. praescripta a) in neomeniis (Nm 28, 15), paschate (ib. 22), pentecoste (ib. 29 s.), die primo mensis septimi (Nm 29, 5), singulis diebus solennitatis tabernaculorum (ib. 16—38) et die expiationis (ib. 11. Lv 16, 5. 9. 15 ss.) — sc. hircus pro populo; b) die expiationis pro pontifice et tota familia sacerdotali (Lv 16, 3. 6. 11), nec non in inauguratione sacerdotum et levitarum (Ex 29, 14. 36. Nm 8, 8 ss.) juvenis, vitulus vero peractâ sacerdotum consecratione (Lv 9, 2); 2° aut privata seu minora¹⁾, et quidem a) peccato personali excluso: in purificatione puerperae (turtur vel columba Lv 12, 6. 8), leprosum (agnus Lv 14, 10. 19.

*) Cf. M. Krüger Die alttestamentlichen Sündopfer (Th Q 1852. p. 554 —628).

aut turtur vel columba ib. 22), fluxu seminis et sanguinis laborantium (turtur vel columba Lv 15, 14 s. 29 s.), in termino naziraeatus expleti (ovis Nm 6, 14) et in contaminatione naziraei (turtur vel columba ib. 10 s.); b) peccato involuntario commisso: si summus sacerdos (juvencus Lv 4, 3—12)²⁾, vel totus populus (juvencus ib. 13—21)³⁾, vel princeps (hircus ib. 22—26), aut vir plebejus (capra vel agna ib. 27—35) praeceptum divinum transgressus est.

¹⁾ Victimae pro diversitate personarum et delictorum erant diversae. Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 8. ad 11: *Peccata aggravantur ex statu peccantis . . . et ideo alia hostia mandabatur offerri pro peccato sacerdotis et principis vel alterius privatae personae*. Ib. ad 12: *Lex in sacrificiis providere voluit paupertati offerentium*.

²⁾ Sacerdotes reliqui non aliter habebantur in hac re atque homines privati (Lv 4, 27—35).

³⁾ Notandum est, Lv 9, 3. 15; 10, 16; 16, 9. 15; 23, 19. Nm 15, 24; 28, 15; 22, 30; 29, 5. 11. 16. 19. 22. 25. 28. 31. 34. 38 (cf. Esr 6, 17; 8, 35) *hircum* et non juvenum juberi in sacrificium offerri pro peccato populi, dum Lv 4, 13—21 populi peccatum *juvenco* expiari praecipitur. At hi loci non sibi adversantur; nam Lv c. 4 agitur de peccato totius populi vel majoris ejus partis consensu perpetrato, sic tamen ut in tota communitate etiam includeretur summus sacerdos; alias autem pro populo, cum separatim a pontifice sumebatur, hircus offerendus erat. Vel dici potest, tunc juvenum fuisse offerendum, cum pro peccato aliquo certo et determinato sacrificium fiebat, at vero pro peccatis incertis et indeterminatis hircum offeri solitum.

Nota. — Sacrificia pro peccatis mortuorum memorantur II Mcc 12, 43.

Lv 5, 1—13 tria enumerantur peccata, ad quorum remissionem (legalem) obtinendam statuitur conditio onerosa, sc. praevia sacrificio poenitentiae contestatio et peccati confessio, at simul pauperibus specialis indulgentia conceditur: 1° si quis flagitium aliquod perpetraverit et alius quispian sub adjuratione in testem advocatus, sive metu sive amore ejus, de ejus crimine inquiritur, sive alia ex causa, testimonium fere recusaverit, 2° si quis rem immundam tetigerit, sed ejus contactum non adverterit, vel, postquam adverterat, purificationem legalem adhibere omiserit, 3° si quis in vehementiore affectu juraverit, se alteri malefacturum, aut interposito jurejurando promiserit, quod dare non poterat, deinde vero jurisjurandi sui oblitus nihil eorum praestiterit — in his casibus reus agnam vel capram offerre debuit, cujus tamen defectum ob penuriam supplere poterant duo columbarum pulli vel turtures (unum in holocaustum, alterum pro peccato), vel etiam his deficientibus decima ephae pars similae sine oleo et ture*).

Cur quoad haec tria peccata confessio sacerdoti facienda, pro pauperibus vero specialis indulgentia statuatur, nihil certi dicere possumus.

Quoad ritum distinguuntur 1° sacrificia. quorum sanguis (in signum renovatae cum Jahve unionis, vi foederis iterum restituti) septies versus velum sanctissimi (תָּבִיבִי מִן הַקֹּדֶשׁ) spargebatur (הִקִּי) et cornibus altaris aurei illiniebatur (תָּבִיבִי), reliquus ad basin altaris holocaustorum (תָּבִיבִי מִן הַקֹּדֶשׁ) effundebatur, caro vero, peccatis quasi onerata ideoque impura ((ὁ ἕως ἀνθρώπου seu σῶμα χοϊκόν) extra castra (urbem) in loco, in quo cineres congeri solebant, concremabatur, excepto adipe (τὰ μέλη seu σῶμα ψυχικόν cf. Rom 7, 14--25), quod in altari accendebatur, et 2° sacrificia, quorum sanguis cornibus altaris holocaustorum tantum illiniebatur, reliquus vero ad latns. hujus altaris effundebatur; caro, excepto adipe in altari comburendo, a sacerdotibus in loco sancto, i. e. in atrio, tamquam cibus sacrosanctus comedebatur ¹⁾, ut portent iniquitatem multitudinis et rogent pro ea in conspectu Domini (Lv 10, 17) i. e. ut cum hostiis populi simul ejus peccata in se quasi reciperent eaque comedendo carnem expiarent (Corn. a Lap. ad l. c.) ²⁾. Ad primam classem (תָּבִיבִי מִן הַקֹּדֶשׁ — sacrificia interiora Siphra fol. 49, 1) pertinent sacrificium pontificis die expiationis oblatum et sacrificia pro peccato pontificis vel populi (exceptis tamen sacrificiis Lv 9, 8. 15 memoratis), ad secundam (תָּבִיבִי מִן הַקֹּדֶשׁ — sacrificia exteriora) sacrificia pro peccato principis et plebei.

¹⁾ Vasa coquendis illis carnibus adhibita, si testacea essent, frangenda, si aenea, probe fricanda et eluenda erant (Lv 6, 21). Ratio hujus discriminis est, quod vas fictile aliquid humoris et jusculi imbibat, non item vas aeneum aut ex alio metallo confectum (sub aeneo enim cetera etiam vasa metallica intelligi debent). Omnis vestis sanguine talis victimae fors aspersa lavari debebat in loco sancto (ib. v. 20).

²⁾ Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 8: *Una pars (victimae) comburebatur, altera vero cedebat in usum sacerdotum, ad significandum, quod expiatio peccatorum fit a Deo per ministerium sacerdotum, nisi quando offerebatur sacrificium pro peccato totius populi, vel specialiter pro peccato sacerdotis; tunc enim totum comburebatur. Non enim debebant in usum sacerdotum venire ea, quae pro peccato eorum offerebantur, ut nihil peccati in eis remaneret, et quia hoc non esset satisfactio pro peccato. Si enim cederet in usum eorum, pro quorum peccatis offerebatur, idem esse videretur, ac si non offerretur. Cf. Phil. De animalibus sacrificio idoneis opp. II, p. 248.*

*) Origenes Hom. 5. in Lv. n. 6. MPG 12, 456: *Quod ergo pro peccato est, nec oleum laetitiae ei, nec tus suavitatis imponitur. Theodoretus Qu. 1. in Lv. MPG 80, 301: 'Η δὲ ὑπὲρ ἁμαρτίας προσφερομένη θυσία, δίχα ἑλαίου καὶ λιβανωτοῦ προσεφέρετο. Οὐ γὰρ ἔχουσι τοῦ φωτός τὴν τροφήν οἱ ἐν τῷ σκότῳ τῆς ἁμαρτίας καθήμενοι: οὐδὲ τὸ ἑλαῖον, οἱ στίλβειν βεβηλόντες· κατὰ γὰρ τὸν προφήτην "τὸ πρόσωπον ἑλαύνει τὸ ἑλαῖον" οὐδὲ τὸ εὐώδες, οἱ τῆς πονηρίας μὴ ἀφίαντες τὴν θυσιάν. Cf. etiam conclusionem hujus quaestionis.*

§ 96. *B* Sacrificia pro delicto*) populo non erant praescripta, sed duntaxat singulis personis, at nullo principum aut privatorum statuto discrimine nullaue pauperibus concessa indulgentia. Sex in sacris ficia pro delicto literis enumerantur delicta, quae sacrificio expiari poterant: 1° Si quis per errorem (וְהִשָּׁחֵת) interverterit aliquid de rebus sacris, veluti decimas aut primitias non solverit (Lv 5, 15 s.); 2° si quis rem alienam (depositam, perditam, furto ablatam) sibi sumpserit eamque occultaverit aut mendacium suum jurejurando firmaverit (Lv 5, 21—26) — in his duobus casibus reus arietem offerre debuit; insuper restitutio rei, additâ quintâ ejus parte, erat praescripta. 3° Si quis coierit cum ancilla conjuge ab hero repudiata, sed nondum liberata, ideoque aliis nuptiis adhuc inhabili (Lv 19, 20—22) ¹⁾; 4° si quis per ignorantiam (וְלֹא יָדָע) lege prohibitum fecerit et peccati reus intellexerit iniquitatem suam (Lv 5, 17—19), v. c. si quis, qui non sacerdos, res sacrosanctas ignoranter contrectasset; aut si quis per errorem victimam, quae defectu aliquo laboraret, vel feminam pro masculo in sacrificium obtulisset; si pollutus in templum ingressus fuisset vel similia admisisset — in his duobus casibus reus arietem immolare debuit. 5° Leprosus sanatus (Lv 14, 12) et 6° naziraeus inopinate contaminatus (Nm 6, 12) agnum offerebat ²⁾.

1) Concubitus hic, licet sit utique adulterium, per indulgentiam non consideratur nec punitur ut tale.

2) *Materia* ergo sacrificiorum pro delicto nonnisi ex hostiis masculinis sumebatur. *Ritus* oblationis iidem erant, qui in sacrificiis pro peccato observabantur (Lv 7, 7). Sanguis victimae per altaris circuitum fundebatur (ib. v. 2). Adipes in altari concremabantur (ib. v. 3—5). Carnes autem erant sacerdotum, qui eas in loco sancto comedebant (ib. v. 6).

Quia sacrificia haec, uti supra monuimus, pro istis delictis offerebantur, quibus jura Jahvae vel proximi violabantur, *satisfactio*, aut *realis* (restitutio), aut *aequivalens* (victima), aut *compensativa* (castigatio Lv 19, 20), a reo praestanda, pertinet ad eorum essentiam; nam etiam lepra, quae tamquam symbolum et poena peccati hominem ea laborantem et communitate theocratica excludebat, violationi foederis aequiparabatur, cui satisfieri oportebat, et naziraeus se contaminando tempus Deo dicatum eripiebat ideoque expiare debebat.

§ 97. VII. Sacrificia pacifica (שְׁלֵמִים Lv 7, 14; 9, 22. Ez 45, 15. plene שְׁלֵמִים וְזֶבֶחַ Lv 3, 1; 4, 10. semel שְׁלֵם Am 5, 22) ¹⁾ erant aut sacrificia gratiarum actoria pro bonis obtentis, aut impetratoria pro pacifica

*) Cf. M. Krüger De sacrificiis pro delicto oblatiis apud Hebraeos. Brunsbergii 1851. E. C. A. Riehm Über das Schuldopfer (St Kr 1854. I, p. 93—121). W. F. Rinck Das Schuldopfer (St Kr 1855. II, p. 369—381).

divinis beneficiis impetrandis (זְבַח הַתִּדְוָה Lv 22, 29. plenius זְבַח הַתִּדְוָה השִׁלְחִים Lv 7, 13. 15. cf. 12. et simpliciter זְבַח הַתִּדְוָה Jr 17, 26; 33, 11. Ps 56, 13. II Ch 29, 31. LXX θυσία αὐθένεως ²⁾ aut votiva (זְבַח נִדְוָה Lv 7, 16; 22, 18. 21. LXX εὐχῆς) aut omnino sponte (זְבַח נִדְוָה Lv 7, 16; 22, 18. 21. LXX ἐκούσιον vel κατὰ αἵρεσιν) ad affectus pii testimonium oblata ³⁾. Admittebantur victimae omnes idoneae (pro sacrificiis voluntariis etiam levi aliquo defectu laborantes Lv 22, 23. exceptis tamen avibus, quia vix decenter dividi poterant tam exigua animalia); masculi essent, an feminae, perinde erat (Lv 3, 1. 6; 9, 4. 18; 22, 21; 23, 19. Jos. antt. III, 9, 2. cf. Ex 24, 5. I Rg 8, 63). Sanguis victimae per altaris circuitum fundebatur (Lv 3, 2; 7, 14; 9, 18; 17, 6. II Rg 16, 13). Adipes in altari concremabantur (Lv 3, 3 s. 9 s. 14 s. cf. 4, 9 s. 26; 6, 12. Am 5, 22). Pectusculum ⁴⁾ et armus ⁵⁾ dexter in manibus offerentis agitabantur et pro Jahve separabantur (Lv 7, 30. 34; 9, 21. Nm 6, 20); armum sacerdos sacrificans recipiebat, pectusculum vero ad sacerdotes universim spectabat (Nm 6, 20. cf. Ex 29, 27 s. Lv 7, 31 s; 10, 14) ⁶⁾; et quia ambae partes non erant sacrosanctae, extra sacrarium in loco mundo adscitisque mulieribus et liberis comedi poterant (Lv 10, 14). Carnes reliquae ab offerente in convivium sacrum convertiebantur, ad quod, prope sacrarium (stante templo secundo intra urbem Msch. Sebachim 5, 6 s.) institutum, mancipia, viduae, pupilli, pauperes et levitae invitandi erant (= זְבַח לִפְנֵי יְהוָה *laetatus est*, i. e. sacras epulas instituit, *coram Jahve* Dt 12, 7. 12. 18; 14, 26) ⁷⁾. Caro sacrificii ad gratias Deo referendas oblata eodem die comedenda erat (Lv 7, 15; 22, 30); illa sacrificiorum impetratoriorum et in finem votorum solvendorum etiam altero die comedi poterat, semper tamen a levitice mundis; reliqua igne absumenda erant (Lv 7, 16 s; 19, 5 s.) ⁸⁾. Accedebant sacrificia incruenta (Lv 7, 12), immo et panes fermentati (לֶחֶם פֶּתִיף collect. ib. v. 13), non utique tamquam sacrificii, sed tamquam convivii sequentis pars (Origen. Hom. 5. in Lv. n. 7. MPG 12, 456) ⁹⁾. Cf. Lv 3, 1—17; 7, 11—21. 28—36; 19, 5—8; 22, 29 s.

¹⁾ De vocis זְבַח propria significatione interpretes dissentiunt. Plures illam derivant a forma *piel* verbi זָלַם, ita ut significetur sacrificium retributionis seu remunerationis, hinc *sacrificium eucharisticum*, ad gratias Deo referendas oblatum (χαριστήριος θυσία Jos. antt. III, 9, 1 s.). Advertendum tamen est, זְבַח offerri consuevisse non solum ad gratias agendas pro beneficiis acceptis, sed etiam ad auxilium divinum in rebus adversis impetrandum (Jdc 20, 26; 21, 4. I Sm 13, 9. II Sm 24, 25). Alii igitur ad verbi זָלַם significationem *kal* recurrunt: *integrum, salvum esse, pace frui*. Hinc LXX (Sm. Rg. Pr.) reddunt εὐρηνη θυσία vel (Pent. Jos. Jdc. Ch. Ez. Am.) σωτήριον seu θυσία σωτηρίου (item Philo De animalibus sacrificio idoneis opp. II, p. 240), Vulg. *victima pacifica, hostia pacificorum*.

2) Vel, ut dicit Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 8: *ex debito beneficii vel accipiendi vel accepti.*

3) A talmudistis (Msch. Menachoth 5, 6 s.) sacrificia pacifica distinguuntur in *publica* (שלמי צבור) et *privata* (שלמי יחיד).

4) חֶסֶד LXX στήθος, Jos. στῆθος non est *pectus*, sed illa pectoris pars, quae armo proxime adhaeret.

5) שׁוֹךְ proprie non est *armus* seu βραχίον (LXX), neque χνήμη (Jos.), quae est pars cruris inferior, minimum habens carnis et adipis, sed aut totum crus posterius aut ejus pars superior.

6) Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 8: *Per hoc significabatur, quod sacerdoti erat necessaria sapientia cordis ad instruendum populum, quod significabatur per pectus, quod est tegumentum cordis, et etiam fortitudo ad sustentandum defectus, quae significabatur per armum dexterum.*

7) *Comestio* seu participatio carnis victimarum ex parte offerentis propriorem accessum ad Deum significat. Nam hic esus erat participatio mensae Jahvae, in qua offerens erat hospes Dei simulque tessera unionis cum Deo *); quare cum laetitia huic convivio accumbere debebant omnes convivae levitice mundi, quo *symbolice* et *typice* unio et consociatio cum Deo spiritualis et sacramentalis praeparabatur et significabatur, quae locum habet in ss. eucharistia NT, in qua Christus totum suum corpus non tantum sacerdotibus, sed et omnibus fidelibus communicat (I Cor 10, 16 — 21) quaeque principaliter sacrificium pacificum seu eucharisticum est. *Erat haec comestio complementum et consummatio sacrificii eucharistici* (Cornel. a Lap. ad Lv 7, 30).

8) Hujus legis causa procul dubio haec erat, ut sacra facientes ditiores carnem levitis et pauperibus distribuere cogerentur, quod non factum esset, si licuisset illam servare. Fortasse et ideo illud praescriptum erat, ne sacrificiorum obtentu convivia in plures dies protraherentur.

9) Carnes sacrificiorum publicorum (sc. duorum agnorum anniculorum) in festo pentecostes ex integro cedebant in usum sacerdotum (Lv 23, 19 s.).

Articulus III. Sacrificia incruenta.

§ 98. I. Praeter sacrificia cruenta ex animalibus etiam quaedam incruenta, alias cibaria dicta (quae ab ipsis mundi primordiis initium sumpserunt Gn 4, 3) offerebantur, quorum materia duplicis erat generis: A solida, quae (excepto hordei manipulo secundo paschatis die oblato

*) Guilielmus Alvernus (s. Parisiensis) De legibus c. 2. Ed. princ. fol. 226: *Oblatio munerum et participatio sacrae mensae multam fiduciam praestat appropinquationis et de familia Dei efficit participantes. Ejus enim censetur esse familia, a quo pascitur et de cujus mensa vivit. Quare manifestum est, hujusmodi sacrificia participantibus imprimere familiaritatem et proximitatem ad Deum, dum eos Dei commensales quodammodo efficiebant.*

Lv 23, 10 s. et sacrificio zelotypiae Nm 5, 15) offerebatur 1° e *farina* tritici purissima (סֹלֶת Lv 2, 1. ἄλευρον καθαρώτατον Jos. antt. III, 9, 4), 2° e *granis* tostis et in grossiores particulas contusis (נֶרֶס בִּרְשָׁלִי Lv 2, 14) et 3° e *placentis*, quarum tres memorantur species: a) panes in *furno* seu *clibano* (פֶּתִיר) cocti, sc. סֶלֹת (i. e. *perforatae*), placentae *crassiores* et רִקִּיקִים placentae *tenues*, Vulg. *lagana* (Lv 2, 4), b) panes in *sartagine* plana et lata (מִרְחָת) frixi, qui in esum minutatim dividebantur (ib. v. 5 s.) et c) panes in *aëno* seu *lebetes* מִרְחָתִים LXX et Vulg. minus recte ἐσχάρη, *craticula* elixati (ib. v. 7) ¹⁾; B fluida, sc. vinum, probabiliter rubrum (cf. αῖμα σταφυλῆς Sir 50, 16), quod Orientales pluris aestimant quam album ²⁾).

¹⁾ Excludere itaque videtur sacer textus illos coquendi panis modos, quibus immundum quid admisceri poterat (*panem subcineritium* cf. § 183).

²⁾ Sacrificia incruenta *solida* insigniuntur nomine מִנְחָה *), quod proprie quodvis donum significat, ut liquet ex Gn 32, 13; 43, 10 (a radice inusitata מִנַּח, quae respondet arabico *manacha* = *distribuit, donavit* **). Rarius vocantur מִנְחָה מִרְבֵּן LXX plerumque θυσία, etiam δῶρον, προσφορά, σπονδαίς; non raro vocem hebraicam servant eamque *μανά* efferunt. Vulg. *oblatio, munus, sacrificium, oblatio sacrificii*. Sacrificia incruenta fluida vero vocantur nomine נֶסֶךְ, נִסְךְ (a verbo נָסַךְ *fudit, effudit* spec. in numinis honorem = *libavit, spéndεν*) = *libatio*; LXX σπονδή, σπονδαίον; Vulg. *libamen, libamentum* ***). Saepe copulantur נֶסֶךְ מִנְחָה (Jl 1, 9. 13; 2, 14).

II. Omni sacrificio incruento (excepto illo pro peccato Lv 5, 1 et § 99. sacrificio zelotypiae Nm 5, 15) addebatur sal (מֶלַח Lv 2, 13) et oleum olivae (שֶׁן זַיִת), quod aut fundebatur, aut conspergebatur, aut linebatur in panes, aut cum farina subigebatur (Lv 2, 1 ss.); quibusdam sacrificiis (Lv 2, 1 s. 15 s; 6, 15), uti etiam panibus sacris (Lv 24, 7), insuper tus (לֶחֶם).

Exclusum erat ab altari (Lv 2, 4. 11; 6, 17. cf. Am 4, 5): 1° *fermentum* (חֶמֶץ LXX ζῆμη) tamquam symbolum corruptionis moralis seu peccati (I Cor 5, 6. 8. Gal 5, 9. cf. Justin. Dialog. c. Tryph. n. 14. MPG 6, 503. 505. Theodoret. Qu. 1. in Lv. MPG 80, 305. J. Light-

*) Licet saepissime in lege mosaica מִנְחָה vocetur donum Deo dicatum e rebus inanimatis, quandoque tamen etiam victimae hoc appellantur nomine, ut Gn 4, 4. Interdum etiam de sacrificio in genere hoc vocabulum usurpatur, ut I Sm 2, 17. I Ch 16, 29. Is 1, 13. Mal 1, 10.

**) מִנְחָה opponitur נֶסֶךְ sacrificio incruento. Hinc loquendi formula נֶסֶךְ וּמִנְחָה Ps 40, 7. Jr 17, 26. Dn 9, 27.

***) Notandum tamen est, nomine *libamentorum* in sacris scripturis nunquam intelligi non solum res liquidas, sed etiam totum sacrificium incruentum, ut Lv 9, 17.

foot Hor. hebr. ad Mt 16, 6) ¹⁾ et 2° *mel* (מֶלֶךְ LXX μέλι) ²⁾, non quia apīs, mel praeparans, animal immundum censebatur (Phil. De sacrificantibus opp. II, p. 255: ζῷον ἑστὶν ὃ καὶ ἀγρόν; Ephraem Syr. Explan. in Lv. c. 2. opp. I, p. 237), neque ex eo, *quia consueverat offerri in sacrificiis idolorum* (Ez 16, 19), *atque etiam ad excludendum omnem carnalem dulcedinem et voluptatem* (Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 14. cf. Phil. et Ephraem ll. cc. Cyrill. Alex. Hom. pasch. II. MPG 77, 433. Theodoret. Qu. 1. in Lv. MPG 80, 304. Hieronym. Comm. in Joël 1, 5. Ep. 78. ad Fabiolam, mans. 40. MPL 25, 954; 22, 721); sed vera ratio videtur potius haec fuisse, quod mel vim habet fermentandi ³⁾.

¹⁾ Praeterea azyma Israelitis constanter in memoriam revocabant liberationem e servitute aegyptiaca.

²⁾ Lex primarie respiciebat tantum mel apum; at sine dubio quoad alias etiam mellis species observabatur.

³⁾ A solis sacrificiis in altari comburendis fermentum et mel excluduntur, non vero a donariis sacris (Lv 2, 12. II Ch 31, 5), quae in usum cedebant sacerdotum (Nm 18, 11 s.). Etiam duo panes in solemnitate pentecostes oblati, quia specimina erant panis ordinarii apud Israelitas adhibendi, fermentati erant (Lv 23, 17). Item sacrificio pacifico, quod solum offerebatur Deo ad ei gratias agendas ob acceptum aliquod beneficium, panes fermentati addebantur (Lv 7, 13). Sed de his nihil altari imponebatur.

Nota. — Desumebatur ergo materia sacrificiorum incruentorum e vegetabilibus agriculturae (e rebus cibo, potui, condimento et medicamento inservientibus) *), quibus comparandis homo labore insudat, non tantum in signum, populum fructus terrae Deo debere, sed et in symbolum, se fructus speciales, i. e. opera bona, ferre et offerre oportere.

§ 100. **III. Sacrificia incruenta erant 1° partim propria et per se**
 Divisio stantia (הַקָּדִים הַקָּדִים הַקָּדִים מִבְּנֵי עֵצִים Msch. Sebachim 4, 3), quae ad nullam victimam ordinabantur ¹⁾, partim appendices seu additamenta cruentorum (הַקָּדִים הַקָּדִים מִבְּנֵי עֵצִים l. c.) ²⁾; 2° partim publica seu nomine totius populi oblata, uti mincha in sacrificio jugi (Ex 29, 40. Nm 28, 5), in sacrificiis sabbaticis (Nm 28, 9) et festivis (Nm 28, 11 ss; c. 29. Lv c. 23), partim privata, uti mincha leprosororum (Lv 14, 20 s.) et naziraeorum (Nm 6, 15. 17).

*) Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 13: *Ea, quae in usum hominis veniunt de terrae nascentibus, vel sunt in cibum, et de his offerebatur panis; vel sunt in potum, et de his offerebatur vinum; vel sunt in condimentum, et de his offerebatur oleum et sal; vel sunt in medicamentum, et de his offerebatur tus. Per panem autem figuratur caro Christi, per vinum sanguis ejus, per quem redempti sumus, oleum figurat gratiam Christi, sal scientiam, tus orationem.*

1) Sacrificia incruenta *propria et per se stantia* a lege mosaica praescripta erant: 1° in sanctuario offerenda: panes propositionis, qui singulis sabbatis permutabantur atque a solis sacerdotibus ut sacerrimi in loco sancto manducabantur (Lv 24, 9); thymiana quotidianum (Ex 30, 7 s.); lucernae ardentes, quae consumptione olei fiebant sacrificium (Ex 27, 21. Lv 24, 3); 2° in atrio: fertum quotidianum (חֶמֶד קָמִיד), a pontifice pro se universisque sacerdotibus mane et vespere offerendum (sc. pugillus similae oleo conspersae et tus super similam) totumque comburendum (קָלִיל קָלִיל Lv 6, 15. cf. Jos. antt. III, 9, 4), cum non sit altior quisquam sacerdotibus ipsis, cui aliqua ejus pars assignari posset comedenda (Lv 6, 12—19. cf. Sir 45, 14. Hbr 7, 27 *); manipulus spicarum hordei secundo paschatis die offerendus (Lv 23, 10—14); primitiae panum ex simila fermentata recentis tritici in solemnitate pentecostes oblatae (Lv 23, 15—20); sacrificium zelotypiae (Nm 5, 12—31 **); sacrificium incruentum pro peccato, quod pauperes offerre poterant (Lv 5, 11—13 ***).

Nota. — Ejusmodi sacrificia primitus longe frequentiora fuisse confirmat sacrificium Caini (Gn 4, 3. 5) et Melchisedechi (Gn 14, 8) suggeritque typica eorum ratio ad sacrificium servatoris cruentum et incruentum. At quod raro illa sacrificia lege injungerentur quodque vulgi aestimatione cruentis haberentur minus pretiosa minusque essent in votis, effectum esse videtur, ut multo rarius postmodum adhiberentur.

2) Sacrificiis cruentis incruenta addi voluit legislator, ut homo non solum rebus animatis, sed inanimatis quoque coleret Deum, atque etiam ut hoc modo adumbraretur, sacrificium eucharisticum NT non separandum esse a sacrificio crucis.

Addebantur autem sacrificia incruenta (farina triticea cum oleo et vino) holocaustis et (insuper panes) pacificis, non vero holocaustis avium (Lv 1, 14 ss.), quae certe reputabantur minus solemnia, neque victimis pro peccato et pro delicto (sacrificio pro delicto leprosi sanati excepto Lv 14, 10). Mensura farinae, olei et vini pro diversis victimis erat diversa (Nm 15, 4—10):

pro agno vel hoedo:	$\frac{1}{10}$	ephae farinae atque	$\frac{1}{4}$	hin olei et vini
pro ariete	$\frac{2}{10}$	" " "	$\frac{1}{3}$	" " " "
pro bove	$\frac{3}{10}$	" " "	$\frac{1}{2}$	" " " "

Quod attinet ad tus et salem, nulla praescribatur mensura. Cf. Jos. antt. III, 9, 4.

IV. Pars rerum solidarum (sc. pugillus plenus similae oleo perfusae, pars granorum tostorum, unus panis) in altari concremabatur

Ritus
sacri-
ficiandi

*) Offerebatur hoc sacrificium in signum muneris praecipui sacerdotalis, sc. offerendi Deo sacrificia externa et interna, quo simul nexus sacerdotii cum sacrificio eucharistico NT typice adumbrabatur.

**) Sacrificium hoc verius accensetur oblationibus pro peccato, quam minchis; nam uti illae (Lv 5, 11) carebat oleo et ture; pugillus plenus farinae comburebatur (Nm 5, 26 coll. Lv 5, 12); reliqua pars sacerdoti cedebat.

***) Etiam Israelitae idololatrae ferta et libamina diis offerebant (Is 57, 6).

in odorem suavitatis Jahvae (Lv 2, 2. 9) ¹⁾; residuum cedebat sacerdoti offerenti (Lv 7, 9) et reliquis ministris sacris (Lv 2, 3. 10; 7, 10), a quibus, quia sacrosanctum erat, in loco sancto comedi debebat (Lv 6, 7—11). Cf. Jos. antt. III, 9, 4. Tus vero totum adolebatur (Lv 2, 2. 16; 6, 8) in symbolum orationis (Ps 141, 2). Vinum circa altare (περι τὸν βωμὸν Jos. l. c.) vel ad fundamentum altaris (εἰς θεμέλιον θυσιαστηρίου Sir 50, 15) e vase quodam effundebatur vel libabatur (inde *libamen* vel *libamentum* dictum) ²⁾.

¹⁾ Pars minchae adolenda dicebatur אִנְכָּה (אִנְכָּה in memoriam revocavit) = sacrificium memoriale, in memoriam revocans, sc. id, quod Deo sacrificantem in memoriam revocat, Deum eidem placatum efficit; LXX μνημόσυνον, ἀνάμνησις; Vulg. *memoriale* (Lv 2, 9. 16; 5, 12; 6, 8. Nm 5, 26). Lv 24, 7 vocabulum hoc usurpatur de panibus propositionis, etsi nihil horum comburebatur.

²⁾ Combustione memorialis et turis sacrificium incruentum erat *latreuticum*, effusione vini *propitiatorium*.

Articulus IV. Sacrificia omnino singularia.

Sacrificia specialia Huc pertinent: I Sacrificium in pangendo foedere Jahven inter et Israellem oblatum ¹⁾. II Sacrificium duarum avium in purificatione leprosi praescriptum ²⁾. III Sacrificium juvencae subrubrae ³⁾. IV Sacrificium agni paschalis (cf. § 76). V Sacrificia in consecratione pontificis et sacerdotum oblata (cf. § 51). VI Sacrificium annuae expiationis per duos hircos (cf. § 79). VII. Sacrificium naziraei tempore voti elapso (cf. § 126). VIII Sacrificium zelotypiae (cf. § 213).

§ 101. ¹⁾ In pangendo foedere Jahvae cum Israele, altari et circa ipsum duodecim lapidibus (מִצֵּבֹת) erectis ^{*}), Israelitae offerebant holocausta et victimas pacificas (vitulos). Dimidiam sanguinis partem, admixta aqua, lana coccinea (symbolo vitae) et hyssopo (symbolo purgationis), misit Moyses in crateres et residuum fudit super altare. Dein, lege praelecta et protestatione a populo unanimi consensu facta, sese Jahvae cultum ac religionem pure et illibate velle servare, aspersit sanguinem in קָפַר הַבְּרִית *librum foederis* ^{**}) et versus populum dicens: *En sanguis foederis, quod*

^{*}) In signum Jahvae in medio populi sui habitantis (Ex 25, 8). Aliter Augustinus Quaestt. in Heptateuch. l. 2. qu. 97. MPL 34, 631: *Intelligitur ex duodecim lapidibus altare aedificatum significasse, ipsum populum esse altare Dei, sicut es templum Dei.*

^{**}) Quid hic liber complexus fuerit haud obscurum esse potest. Complectebatur sc. illas leges, in quas Jahve cum Israelitis foedus facturus erat quaeque Ex 20, 2—17 et cc. 21—23, 19 continentur.

pepigit *Jahve vobiscum super cunctis hisce sermonibus*, quo ritu Israel in populum electum consecratus et privilegiorum ejusdem particeps est factus. His peractis ex carnibus pacificorum apparatus est convivium hilare coram Domino. (Ex 24, 1—11. Cf. etiam Hbr 9, 18 ss. ubi tamen apostolus plura addit, quae Ex l. c. non habentur).

Holocausta totalem resignationem populi in voluntatem divinam denotant. *Sacrificia pacifica* perpetuam unionem foederalem Jahven inter et Israellem significant. *Sanguis* sparsus (tamquam medium unionis) in librum legis est quasi sigillum solemnitis hujus professionis; sanguis sparsus versus populum tessera gratiarum divinarum; sanguis in altari effusus typus exstitit promissionis Jahvae, quod ipse largiturus sit auxilium populo suo. Dicitur *כַּסֵּף הַבְּרִית* *sanguis foederis* i. e. sanguis, quo effuso sanciebatur foedus, eratque typus sanguinis Christi in cruce effusi, quo totus mundus abluitur, sanctificatur et cum Deo unitur (Hbr 9, 12—14).

²⁾ Leprosus sanatus a sacerdote extra castra (urbem) examinabatur et, § 102. si perfecte sanus inventus esset, curabat, ut per alium duae aves (*אֲרֵיבָּיִם**) mundaе nullaque macula affectae, lignum cedrinum (i. e. exiguum frustum ligni Juniperi phoeniceae *Linn.* aut *J. lyciae Linn.*), coccum (i. e. filum coccineum) et herba hyssopi apportarentur et altera avis ita mactaretur, ut sanguis in vase testaceo, aqua viva (i. e. fontis vel fluminis) repleto, exciperetur, in quod sacerdos alteram avem vivam, lignum cedrinum (symbolum incorruptionis), coccum (symbolum vitae) et hyssopum (symbolum purgationis) intingebat, sanatum septies aspergebat avemque liberam dimittebat. Vestibus et corpore lotis omnibusque corporis pilis rasis, leprosus die octavo duos agnos anniculos (in holocaustum et pro delicto) et ovem anniculam (pro peccato) cum mincha consueta obtulit. Sanguine sacrificii pro delicto liniebat sacerdos auriculam ejus dexteram et pollices manus dexterarum et pedis dexteri**), mittebat unum log (= $\frac{1}{12}$ hin) olei in manum dexteram, in eo indicem dexterum tingeat, spargebat septies versus sacrum et tangebat jam recensitas partes corporis a lepra mundati atque reliquum capiti ejus affundebat. Peracta mundatione fiebat expiatio peccati et finem imposuit holocaustum. (Lv 14, 1—20). Pauper ex praedictis victimis afferre debebat solum agnum unum, decimam ephae partem similiae pro mincha et oleum; praeterea duos turtures aut columbarum pullos. Agnus cum oleo tribuebantur sacrificio pro delicto, unus turtur sacrificio pro peccato, alter cum mincha holocausto. (Lv 14, 21—32). Cf. tract. *Neḡaim* (Msch. VI, 3).

Immundities leprosi, qui quasi mortuum membrum theocratiae exstitit, sanguine avis immolatae debebatur et in symbolum recuperatae salutis et libertatis civilis altera avis, sanguine primae mundata, in agrum dimittebatur***). Per reliqua sacrificia mundatus rursus in communionem

*) Probabiliter turtures aut columbarum pulli intelligendi sunt. Vulg. vertit *passeres*; Origen. Hom. 8. in Lv. n. 10. MPG 12, 503 *gallinae*.

**) Cf. similem ritum in consecratione sacerdotum (Lv 8, 23. § 51).

***) Origines Hom. 8. in Lv. n. 10. MPG 12, 503: *Videntur mihi etiam hic duae gallinae habere similitudinem quandam duorum hircorum, ex quibus unus Do-*

theocraticam introducebatur. In hunc finem totum ejus corpus hucusque mortuum ungebatur*), hostiae pro delicto et pro peccato (propter immunditiam corporalem, quae est effectus peccati, non quod lepra censeretur semper in poenam infligi alicujus mali a leproso commissi) offerebantur et cum holocausto Deum denuo colere incepit mundatus.

Nota. — Etiam lepra in *aedibus* et in *vestimentis* lineis, laneis et pelliceis a sacerdote mundanda erat, vel aspersione vel destructione rerum (Lv 14, 34—57. Msch. Negaim cc. 11—13). Erat haec lepra utique immundum quid, externa specie leprae humanae affine (cf. § 246) et ob has rationes merito proscripta.

§ 103. ³⁾ Singulare hoc sacrificium erat *genus sacrificii pro peccato*, cui vero hoc proprium erat, ut *victima tota* combureretur actusque sacrificialis extra castra (urbem) fieret. Peragebatur hoc modo: Juvenca subrubra (יָגֵרָה אֲדֻמָּה) et vitii expers (תָּמִימָה), quae jugum nondum portaverat (hinc purior ideoque Deo dignior) a sacerdote extra castra mactabatur, sanguis ejus septies versus sacrarium (אֶל-זֶבֶחַ הָעֹלָה מִזֶּה הַמִּזְבֵּחַ) spargebatur (הִזְקִי) et dein totum animal (cum pelle et fimo) una cum ligno cedrino, hyssopo et cocco concremabatur (שָׂפוּ), cinis a viro mundo colligebatur atque in loco puro extra castra asservabatur, ut serviret in *aquam aspersionis* (מֵי נִזְקִי = *aqua impuritatis*, LXX ὕδωρ ῥαντισμοῦ, Vulg. *aqua lustrationis* seu *expiationis*, talm. מֵי נִזְקִי) ad removendam immunditiam contactu cadaveris humani contractam. Qui juvencam duxit, sacerdos immolans, nec non homo cineres colligens et portans immundi erant usque ad vesperam, quia juvenca pro peccato combusta est. (Nm 19, 1—10. Cf. tract. Para [Msch. VI, 4]. Jos. antt. IV, 4, 6. Phil. De sacrificantibus opp. II, p. 252 s.).

Sacrificium hoc toties oblatum fuisse videtur, quoties cinerum copia defecit. Teste Hieronymo Ep. 108. ad Eustochium n. 12. MPL 22, 887 (in monte Oliveti) *per singulos annos vacca rufa in holocaustum Domino*

mino offertur, alius in eremum emittitur: ita etiam et hic ex duabus gallinis una immolatur et alia in campum dimittitur. — Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 7: *Passer vivus advolare dimittebatur in agrum, quia leprosus restituebatur pristinae libertati.*

*) Origenes Hom. 8. in Lv. n. 11. MPG 12, 507 s.: *Vides, quomodo ultimae et summae purificationis est, aurem purificari, ut purus et mundus servetur auditus: et manum dexteram, ut munda sint opera nostra, nec aliquid immundum his admisceatur et sordidum. Sed et pedes purificandi sunt, ut ad opus bonum tantummodo dirigantur, nec ultra lapsus juventutis incurrant... Donum autem gratiae Spiritus per olei imaginem designatur, ut non solum purgationem consequi possit is, qui convertitur a peccato, sed et Spiritu sancto repleti.* Theodoretus Qu. 19. in Lv. MPG 80, 324: *Ἀγγελοὶ δὲ τὸ ἐπιχρῶμενον ἔλαιον τῷ ὠτίῳ τῷ δεξιῷ καὶ τῇ δεξιᾷ χειρὶ, καὶ τῷ δεξιῷ ποδί, τὸ τὴν μὲν ἀκοὴν τοῖς δεξιotoῖς ἀπορίσσειν λόγοις, τὴν δὲ χεῖρα καὶ τὸν πόδα ταῖς δεξιᾷς πράξεσιν.* Aliter Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 7: *De sanguine sacrificii tingebatur extremum auriculae ejus, qui erat mundandus, et pollices manus dexteræ et pedis, quia in istis partibus primum lepra dignoscitur et sentitur.*

cremabatur. Traditio judaica de hac re refert: A tempore Moysis, sub quo oblatio juvencae subrubrae praecepta fuit, usque ad templi per Romanos eversionem oblatae sunt novem juvencae; primam obtulit Moyses, secundam Esra, ceterae septem posteriore tempore oblatae sunt; decimam offeret rex messias, cujus inopinata apparitio magnum excitabit gaudium (J. H. Otho Lex. p. 763). Ex Hbr 9, 13 patet, Pauli apostoli tempore sacrificium hoc minime abiisse in desuetudinem, licet ejus in alio NT loco non habeatur mentio.

Nota. — Victima haec tamquam remedium contra infectionem mortis jam in genere (feminino, tamquam pariente cf. Gn 3, 20), in colore (rubro i. e. vitae), in proprietatibus et rebus adjunctis, ergo in omni sua ratione plenitudinem vigoris et lustrationem efficiendam manifestat.

Juvenca subrubra extra castra (urbem) immolata erat *typus Christi* ἔξω τῆς πόλεως in cruce passi (Hbr 13, 12) et sanguis illius super olivarum montem effusus imago Christi super eandem terram in agonia sua sudorem sanguineum effundentem (Lc 22, 4). Fumus victimae, qui ex eodem loco ad coelum usque ascendebat, facile nobis redemptorem de olivarum monte ad coelum ascendentem (Act 1, 10—12) exhibere potest. Aqua lustrationis tamquam *typus aquae baptismalis* consideranda est. Cf. Ephraem. Syr. Explan. in Lv. c. 10. opp. I, p. 241. August. Quaestt. in Heptateuch. l. 4. qu. 33. MPG 34, 732 s. Gregor. M. Explan. in 4. Ps. poenit. MPL 79, 587 s. Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 5.

Articulus V. Efficacia sacrificiorum VT. *)

Sacrificiorum legalium efficaciam quod attinet, de ejus natura multum disputant theologi. Certe in diversis sacrificiis erat diversa. Optime *Triplex* triplex efficacia distinguitur: 1° sacramentalis ¹⁾, quatenus ^{efficacia} sacrificia efficiebant ex opere operato emundationem carnis (τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα Hbr 9, 13) et legalem justitiam in theocratico-civili ordine, ita ut sacrificiis mundatus ad cultum divinum idoneus fieret; 2° symbolica ²⁾ quatenus sacrificium aptissima erat expressio externa summi cultus interni, sc. rectae intentionis, fidei, adorationis, contritionis et poenitentiae, et cum his affectibus unitum Deo gratum et acceptabile fiebat; 3° typica ³⁾, quatenus ex plurimorum sententia sacrificium (expiatorium) offerentem, qui per fidem vivam cum Christo pro hominibus passo, cujus typus erat victima, conjungebatur, ex fide Christi, ergo ex opere operantis, expiabat, i. e. offerentis peccata revera remittebat et debebat (justificationis pars negativa = καθαρῖς εἶναι Hbr 9, 23) ⁴⁾ eumque κατὰ συνείδησιν justificabat (ib. v. 14) i. e. justitiam

*) Cf. B. Schäfer Die religiösen Altertümer der Bibel. Ed. II. p. 122—130.
— H. Zschokke Hist. sacr. AT. Ed. V. p. 121—123.

internam ei conferebat (justificationis elementum positivum seu infusio gratiae sanctificantis = ἀγίασις ib. v. 13) ⁵⁾.

Triplicem hanc sacrificiorum VT efficaciam innuit Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 2: Rationes praeceptorum ceremonialium veteris legis dupliciter accipi possunt. Uno modo ex ratione cultus divini, qui erat pro tempore illo observandus: et rationes istae sunt, sive pertineant ad vitandum idololatriae cultum, sive ad rememoranda aliqua Dei beneficia, sive ad insinuandam excellentiam divinam, vel etiam ad designandam dispositionem mentis, quae tunc requirebatur in colentibus Deum. Alio modo possunt eorum rationes assignari, secundum quod ordinantur ad figurandum Christum: et sic habent rationes figurales et mysticas, sive accipiantur ex ipso Christo et ecclesia, quod pertinet ad allegoriam; sive ad mores populi christiani, quod pertinet ad moralitatem; sive ad statum futurae ecclesiae, prout in eam introducimur per Christum, quod pertinet ad anagogiam.

§ 105. ¹⁾ Erant multae immunditiae lege statutae, quae quidem culpam a) sacra-ethicam per se non involvebant, sed tantum relationem hominis ad com-
b) sym- mentalis munitatem theocraticam respiciebant et ad cultum divinum eum ineptum
faciebant. Hae sacrificiis oblati tollebantur (et quidem ex opere operato)*). Huc pertinent illa sacrae scripturae effata, in quibus Deus hominibus dedisse dicitur sanguinem in expiationem, ut Lv 17, 11. Scopus harum legum erat, obedientiam Israelitarum exercere, in eis conscientiam naturae humanae lapsae et necessitatem expiationis realis per Christum praestandae excitare. Sub hoc respectu sacrificia veteris legis nullatenus erant infirm^a et egena elementa (Gal 4, 9).

§ 106. ²⁾ Sacrificia VT materialiter spectata, i. e. quatenus erant externae dun-
b) sym- taxat animalium occisiones, non poterant Deo esse grata, sed tantum qua-
bolica tenus includebant rectos animi sensus et praesertim internum de peccatis commissis dolorem, quia omnibus sacrificiis subest idea, hominem peccato esse infectum ideoque morte dignum. Intentiones sacrificiis expressae praeter adorationem, quae cuilibet sacrificio est essentialis**), erant fides, spes, gratiarum actio, contritio et poenitentia, quae proprie Deo erant acceptae et sine quibus sacrificia erant inania. Quum ergo actus externi referebantur ad interiorum mentis devotionem***), offerentes ad justificationis

*) Thomas S. th. 1, 2. qu. 103. a. 2: *In veteri lege duplex immunditia observabatur, una quidem spiritualis, quae est immunditia culpa, alia vero corporalis, quae tollebat idoneitatem ad cultum divinum . . . Ab hac igitur immunditia (irregularitatis) ceremoniae veteris legis habebant virtutem emundandi, quia hujusmodi ceremoniae erant quaedam remedia adhibita ex ordinatione legis ad tollendas praedictas immunditias ex statuto legis inductas.*

**) Unde in sacra scriptura pro sacrificio saepius dicitur simpliciter adoratio, ut Gn 22, 5. 1 Sm 1, 3; 15, 30. Jo 4, 20.

* *) August. Quæstt. in Heptateuch. 1. 3. qu. 57. MPL 34, 703 asserit, quod manifeste scriptura testetur in epistola ad Hebraeos 10, 4 illum sanguinem victimarum nihil profuisse ad exorandum Deum pro peccatis hominum, sed significare aliquid, quod prodesset. — Thom. S. th. 2, 2. qu. 85. a. 2: Oblatio sacri-

gratiam recuperandam disponebant et praeparabant. Ideo prophetae non tam sacrificia, quam rectos animi sensus (internum sacrificium) inculcant. Is 1, 11—13: *Ad quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum? dicit Jahve. Satur sum arietum victimis et opimarum hostiarum adipe, taurorum, agnorum et hircorum sanguine non delector. Cum venitis ad comparendum apud me, quis istud a vobis exigit, ut atria mea tereatis? Ne deinceps inane fertum obmovete; a suffitu abhorreo; novilunia, sabbata, conventuum actiones non fero, ferias et impietatem.* — Jr 6, 20: *Ad quid hoc mihi, quod affers tus de Saba et calamum suave-olentem de terra longinqua. Holocausta vestra non sunt ut placeant et sacrificia vestra non sunt mihi suavia* — cultus ergo externus exercetur, immo cum splendore quodam, sed id deest, cuius signum et symbolum ille esse debet. — Os 6, 6: *Pietatem volo, non sacrificium et scientiam Dei* (practicam sc. quae vita factisque exprimitur) *prae holocaustis* (i. e. sacrificiis quibuscunque). — Pr 15, 8: *Sacrificium impiorum abominatur Jahve* (cf. 21, 27). — Sir 31, 21: *Immolantis ex iniquo oblatio est immaculata.* — Cf. etiam I Sm 15, 22. Is 66, 3. Jr 7, 21—23; 14, 12. Am 5, 22. Mich 6, 6—8. Mal 1, 10 s; 3, 3 s. Ps 51, 18 s. — Similiter et ss. patres internum hominis sacrificium exposcunt. August. De civ. Dei X, 5. MPL 41, 282: *Sacrificium visibile invisibilis sacrificii sacramentum, id est sacrum signum est . . . Non vult (Deus) sacrificium trucidati pecoris, sed vult sacrificium contriti cordis.* Ib. X, 19. p. 297: *Sacrificium invisibile nos ipsi esse debemus.* Ib. XIX, 23, 5. p. 655: *Praeclarissimum atque optimum sacrificium nos ipsi sumus.* — Ambros. De Cain et Abel II, 6. MPL 14, 350: *Deum non muneribus oblati placari. sed offerentis affectu.* Cf. De incarn. sacramento c. 1. MPL 16, 819. — Iren. Adv. haer. IV, 18, 3. MPG 7, 1026: *Non sacrificia sanctificant hominem, non enim indiget sacrificio Deus; sed conscientiae ejus, qui offert, sanctificat sacrificium, pura exsistens, et praestat acceptare Deum quasi ab amico.* — Cf. Gregor. M. Ep. 122. MPL 77, 1053.

³⁾ Sacrificia legalia per se et propria virtute (ex opere operato) nunquam peccatorum maculam eluere, nunquam aeternam culpae poenam ^{c)} typica delere gratiamque amissam denuo conferre poterant, et quidem a) non ex natura rei: α) quia animal, quod occiditur, ex se non poterat hominem sacrificare; nam substitutio animalis neque in naturali neque in necessario societatis et generis vinculo atque unitate erat fundata, β) quia sacrificium non erat voluntarium ex parte hostiae exindeque impar placandi legislatoris offensam; b) non ex positiva institutione, ut probant prophetarum dicta (cf. Is 40, 16. Mich 6, 7) et Paulus apostolus, qui Hbr 10, 4

ficiū fit ad aliquid significandum. Significat autem sacrificium, quod offertur exterius, interius spirituale sacrificium, quo anima se ipsam offert Deo, secundum illud psalmistae (Ps 50, 19): *Sacrificium Deo spiritus contribulatus . . . In oblatione sacrificii non pensatur pretium occisi pecoris, sed significatio, qua hoc fit in honorem summi rectoris totius universi.* — Jalkut Rubi fol. 112, 3: *Mysterium sacrificii est, ut homo conjungat spiritum suum cum sacrificio suo et quoties homo holocaustum altari imponit, spiritus cum eodem conjungatur.* — Cf. Phil. De plantatione Noë opp. I, p. 345. 354.

expresse ait: *Impossibile est, sanguine taurorum et hircorum auferri peccata* (ἀφαιρῆν ἀμαρτίας) atque sacrificiis characterem tantum temporalem et carnalem tribuit (ib. 9, 9 s.): *Munera et hostiae offeruntur* (i. e. munera incruenta et hostiae mactandae), *quae non possunt juxta conscientiam* (i. e. vere et coram Deo) *perfectum facere servientem* (i. e. justificare offerentem seu ministrantem), *solummodo in cibis et in potibus et variis baptismatibus et justitiis carnis* (i. e. justificationibus carnem mundantibus, non animam, seu justitiam tantum externam et legalem conferentibus) *usque ad tempus correctionis impositis* (seu usque ad tempus legis novae, quae correctio est veteris, quia illa perfectior), ideoque ib. v. 13 s. opponit sanguini hircorum, *qui inquinatos sanctificat ad emundationem carnis* (ἀγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα), sanguinem Christi, *qui emundabit conscientiam nostram* (καθαρίσει τὴν συνείδησιν) *ab operibus mortuis* (i. e. a peccatis, quae sunt opera mortua et mortem dantia). Quocirca apostolus Gal 4, 9 sacrificia vocat ἀσθενή καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, infirma, i. e. vim hominem a peccato liberandi eumque sanctificandi non habentia, et egena, i. e. divitias gratiae coelestis non continentia ideoque conferre non valentia, elementa (cf. Col 2, 8. 17. 20). Quod et confirmatur ex sequentibus testimoniis: Jo 1, 17: *Lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est* (ἐγένετο) i. e. Moyses dedit populo nudam legem, nuda sacrificia, nuda sacramenta; at Christus dedit etiam gratiam, quam Moyses dare non potuit; ille legem promulgavit, hic vero dominus et auctor est gratiae et veritatis. Et Gal 3, 11: *In lege* (ἐν νόμῳ) *nemo justificatur apud Deum* i. e. vi legis vel vi sacrificiorum et sacramentorum a lege praescriptorum; nam expressione *in lege* hic idem significatur, quod alibi apostolus expressionibus *per legem* (διὰ νόμου Gal 2, 21) aut *ex lege* (ἐκ νόμου Gal 3, 21. Phil 3, 9) aut *ex operibus legis* (ἐξ ἔργων νόμου Rom 3, 20; 9, 32. Gal 2, 16) significat. Et ib. v. 21: *Si enim data esset lex, quae posset vivificare, vere ex lege esset justitia*; at ex lege non est justitia, ergo etiam vitam praestare non potest. Insuper *si per legem justitia, gratis Christus mortuus est* (ib. 2, 21) i. e. sine justa causa passus est Christus, si sine ejus passione redimi et justificari potuit homo, quia mortuus est Christus ad justitiam suae mortis pretio nobis comparandam. Cf. etiam Hbr 11, 4 ss.

Justificabant autem sacrificia VT cum fide viva et spe in futurum mundi redemptorem conjuncta. Remissio peccatorum et gratia sanctificans donabantur iis, qui, per gratiam adjuti, actibus fidei, spei et caritatis inserebantur Christo, reparatori promisso. Itaque tamquam membra capitis Christi fidei connumerabantur semini mulieris triumphatori atque accensebantur ecclesiae fidelium, ad quorum sanctificationem merita adhuc futura Christi capitis e sua misericordiae promissione acceptavit Deus. Tali modo genus humanum convenienter ad futurum salvatorem praeparabatur et ordinabatur. Sacrificia ergo antiqui foederis praefigurabant unum illud novi foederis sacrificium, quod Christus deinde in ara crucis cruento modo obtulit atque incruento modo ubique terrarum ad finem usque mundi offert (Mal 1, 11)*), et jam per hanc futurorum umbram poterant quadam-

*) Cf. August. De civ. Dei X, 20. MPL 41, 298: *Hujus veri sacrificii* (Christi in cruce oblatis) *multiplicia variaque signa erant sacrificia prisca sanctorum, cum*

tenus de vi sui antitypi participare*). Verum postquam Christus crucis sacrificium obtulerat, antiqua sacrificia legalia, quae ex sola sua ad futurum redemptoris sacrificium relatione ejusque praefiguratione totam suam virtutem hauserant, inanes factae erant caeremoniae.

4) Plurium protestantium figmentum, expiationem (talm. $\pi\pi\pi\pi$) per § 108. sacrificia effectam (et quidem, uti supra monuimus, ex opere operantis vel per contritionem caritate perfectam) in eo constituisse, quod peccata *cooperirentur* vel *tegerentur* tantum, quo peccator contra iram divinam custodiretur (Fr. Delitzsch Commentar zum Brief an die Hebräer. Leipzig 1857. p. 387. 740. Wangemann op. cit. I, p. 119), vel peccatum tectum e conspectu Dei removeretur, itaque poenam divinam non amplius provocaret (K. Ch. W. Bähr Symbolik II, p. 202. 204. E. C. A. Riehm in St Kr

hoc unum per multa figuraretur, tamquam verbis multis res una diceretur, ut sine fastidio multum commendaretur. Contr. advers. leg. et prophet. I, 18. MPL 42, 624: Sicut res una multis locutionibus et multis linguis significari potest, sic unum verum et singulare sacrificium multis est antea sacrificiorum significatum figuris . . . Ad hoc sacrificium (Christi) prophetandum immaculatum animalium sacrificia Deus sibi jussit offerri. — Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3: Omnia alia sacrificia offerebantur in veteri lege, ut hoc unum singulare et praecipuum sacrificium figuraretur tamquam perfectum per imperfecta. — Omnia VT sacrificia ad praefigurandum et significandum crucis sacrificium fuisse a Deo instituta, etiam docent Leo M. Serm. LXIX. de passione Domini 18. c. 2. MPL 54, 376 ac fere omnes antiqui patres, nec non Eugenius IV. in decreto pro Jacobitis et Conc. Trid. Sess. XXII. c. 1.

*) August. Quaestt. in Heptateuch. l. 4. qu. 25. MPL 34, 728: *Quae (sacrificia) si per se ipsa attendantur, nulli peccato possunt mederi; si autem res ipsae, quarum haec sacramenta sunt, inquirantur, in eis inveniri poterit purgatio peccatorum. Contr. duas ep. Pelag. I, 7. MPL 44, 555 s.: Dicimus vel ante legem vel tempore veteris testamenti a peccatis fuisse liberatos non virtute propria . . . sed liberatos esse per sanguinem ipsius redemptoris, qui est unus mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus (I Thm 2, 5). — Thom. S. th. 1, 2. qu. 103. a. 2: Ab immunditia mentis, quae est immunditia culpae, non habebant (caeremoniae et sacrificia veteris legis) virtutem expiandi, et hoc ideo quia expiatio a peccatis nunquam fieri poterit nisi per Christum, qui tollit peccatum mundi, ut dicitur Jo 1, 29. Et quia mysterium incarnationis et passionis Christi nondum erat realiter peractum, veteris legis caeremoniae non poterant in se continere realiter virtutem profluentem a Christo incarnato et passo, sicut continent sacramenta novae legis, et ideo non poterant a peccato mundare . . . Poterat mens fidelium tempore legis per fidem conjungi Christo incarnato et passo, et ita ex fide Christi justificabantur, cujus fidei quaedam protestatio erat hujusmodi caeremoniarum observatio, in quantum erant figura Christi. Et ideo pro peccatis offerebantur sacrificia quaedam in vetere lege, non quia ipsa sacrificia a peccato emundarent, sed quia erant quaedam protestationes fidei, quae a peccato mundabat. Et hoc etiam ipsa lex innuit ex modo loquendi; dicitur enim Lv cc. 4 et 5, quod in oblatione hostiarum pro peccato orabit pro eo sacerdos et dimittetur ei, quasi peccatum dimittatur non vi sacrificiorum, sed ex fide et devotione offerentium.*

1877. I, p. 8 ss.), admitti nequit; nam, uti sapienter observat Bellarminus De justife. II, 7. sacra scriptura *utitur omni genere vocabulorum, quae excogitari poterant ad veram peccati remissionem significandam, ut si quis de industria quaerat vocabula, quibus perspicue declaret, peccatum aliquod vere tolli et aboleri, non possit aliquod reperire, quod ipsa divina scriptura antea non occupaverit.* Frequentissimum in VT vocabulum est כָּפַר (a radice inusitata כָּפַר pr. *texit, operuit*) = *culpā liberavit reum, expiavit culpam, purificavit, sanctificavit* *). Expressiones synonymae sunt טָהַר *pur-gavit a peccatis, טָהַר* sacro ritu *mundavit, טָהַר* sanctificavit *ab im-munditiis* (Lv 8 15; 16, 18 s. Ex 29, 36 s. Ez 43, 20. 26. cf. Lv 14, 49. 52 s. II Ch 29, 24. Ez 45, 20. Msch. Joma 8, 9). Idem significant phrases: *peccatum seu iniquitatem deleuit* (מָחָה Jr 18, 23), *tulit vel abstulit* (שָׁח Lv 10, 17. Ps 32, 1), *removit, sustulit* (בָּעַר Dt 21, 9. מִשׁ Zch 3, 9), *recedere fecit* (כִּוֵּר Is 6, 7), *non imputavit* (לֹא הִשָּׁב Ps 32, 2), *remisit* (הִעֲבִיר II Sm 12, 13; 24, 10. Jb 7, 21), *condonavit* (עָבַר על פְּשָׁע Mich 7, 18. Pr 19, 11 et omisso פָּשָׁע sq. dat. pers. Am 7, 8; 8, 2), *projecit in profundum maris* (הִשְׁלִיךְ בַּתְּהוֹמוֹת Mich 7, 19) **). Peccata per expiationem penitus auferri, non solum tegi, testantur etiam *variae imagines* apud sacros scriptores frequentatae, v. c. lotionis et dealbationis (Is 1, 16. 18. Jr 33, 8. Ez 36, 25. Ps 51, 9), nec non *dimissio hirci* in desertum die expiationis (Lv 16, 22) ***).

§ 109.

5) Quia stante praesente ordine remissio peccatorum non fit nisi per infusionem gratiae sanctificantis, sacrificia debito modo debitaque cum animi dispositione oblata hominem non tantum mundum a peccati macula, sed et *sanctificatum*, Deo reconciliatum, gratum et acceptum reddebant, ut ex variis sacrae scripturae locis apparet: Josua, pontifex maximus, in-

*) Exempla hujus locutionis sat multa praebent lexica, quae hic nolo exscribere. LXX verbum כָּפַר plerumque reddunt ἐξιλάσασθαι et (rarius) ἱλάσασθαι (περὶ αὐτοῦ, περὶ τῆς ἁμαρτίας), quod saepius = ἱλασὸν (ἱλαρὸν) ποιεῖν, sc. θεόν (Ex 30, 10. Lv 1, 4; 4, 20. 26. 31. 35; 5, 6. 13. 16. 18. 26; 6, 30. 37; 9, 7; 10, 17; 12, 7. 8; 14, 18. 31. 53; 15, 16. 30; 16, 6. 10. 11. 16—18. 20. 27. 30. Nm 5, 8; 16, 47; 25, 13; 28, 30; 31, 50); Peschito *chase* et *chasi* = *expiare*; Vulg. *rogare, orare, deprecari* pro aliquo, *expiare* et, si a Deo dicitur: *propitiari* (II Ch 30, 18. Ps 65, 4), *propitius esse* (Dt 21, 8. Ps 78, 38; 79, 9), *delere iniquitatem* (Dn 9, 24) *tegere peccatum* (Ps 32, 1). Cf. etiam verbum chaldaicum כָּפַר = *abstergere, removere immunditiam, negare* (J. Buxtorf Lex. c. 1076 s.) et arabicum *kaphara*, *tegere* = *expiare crimen vel abnegare*.

**) lisdem fere terminis peccatorum remissio etiam in NT exprimitur.

***). Augustinus In Ps 31. enarr. II. n. 9. MPL 36, 264 protestantium opinionem jam in antecessum damnavit: *Cooperta sunt peccata, tecta sunt, abolita sunt. Si texit peccatum Deus, noluit advertere; si noluit advertere, noluit animadvertere; si noluit animadvertere, noluit punire; si noluit punire, noluit agnoscere, maluit ignoscere . . . Nec sic intelligatis quod dixit, peccata cooperta sunt, quasi ibi sint et rivant. Tecta ergo peccata quare dixit? Ut non viderentur. Quid enim erat Dei videre peccata, nisi punire peccata? Ut noveris, quia hoc est Dei videre peccata, quod punire peccata, quid ei dicitur? Averte faciem tuam a peccatis meis.*

duitur מַלְאָכָא *vestibus splendidis*, quae remota iniquitate splendorem gratiae, virtutum, sanctitatis et pietatis denotant (Zch 3, 4 s.); expiatio veram vitam coram Deo indit homini (Is 55, 3); expiatum favor Dei prosequitur (Lv 1, 3 s.); ablata peccati immunditiae Deus veram dabit sanctitatem (Jr 33, 6—9); peccator *filius Dei vivi* efficitur (Os 1, 10); epulae sacrae, de quibus participantes convivae erant Dei atque hac ratione velut cum eo in gratiam reconciliati considerabantur.

Appendix. Sacramenta veteris legis *).

I. Restat, ut investigemus, *an et quatenus* sacramenta in VT existi- § 110.
terint. De quorundam sacramentorum legalium existentia minime dubi- Eorum
tandum est. Nam in lege mosaica plures caeremoniae religiosae fuerunt a) ex-
praescriptae, quae a ss. patribus ¹⁾ et conciliis ²⁾ expresse vocantur sacra- sistentia
menta a sacramentis novae legis vario modo distincta. Non potuissent
autem sacramenta VT a sacramentis NT distingui, si illa nullatenus
exstitissent ³⁾.

¹⁾ Cf. Justin. Dialog. c. Tryph. n. 19. 23. 114. MPG 6, 516. 525. 740. — Tertullian. Adv. Jud. cc. 2 et 9. MPL 2, 601. 622. — Dionys. Areopag. De eccl. hierarch. I, 2. II, 3. V, 2. MPG 3, 374. 398. 502. — Origen. Hom. 3. in Gn. n. 4 s. MPG 12, 178 s. — Euseb. Hist. eccles. I, 2. Demonstr. evang. I, 10. MPG 20, 66; 22, 87. — Bruno Astens. Hom. XXXIV. MPL 165, 791. — Cyprian. Testim. II. III. adv. Jud. I, 8. MPL 4, 684. — Ambros. De Abraham I, 4. Lib. de mysteriis cc. 8 et 9. De sacram. I, 4. Ep. 74. ad Iren. MPL 14, 433; 16, 404 ss. 420. 1255. — Hieronym. Comm. in ep. ad Gal. c. 3. MPL 26, 352. — August. De vera religione c. 17. Contr. Faust. XIX, 13. Contr. Julian. Pelag. III, 18. De anima et ejus origine II, 11. MPL 34, 136; 42, 355; 44, 720 s. 504. — Cyrill. Alex. Contr. Julian. I, 10. MPG 76, 1030 s. 1039 s. — Theodoret. Qu. 67 et 68 in Gn. MPG 80, 176 s. — Beda Expos. in evang. Lc. I, 2. Hom. 10. in die festo circumcis. Dmni. MPL 92, 336 s; 94, 54. — Bernard. Tract. de baptismo. Serm. 3. in circumcis. Dmni. Serm. 2. in assumpt. BMV. MPL 182, 1033 s; 183, 137. 421. — Item scholastici de sacramentis VT loquuntur, ut Hugo a S. Viet. De sacram. I, 2. p. 6. c. 3. MPL 176, 448 aliique plures.

²⁾ Conc. Vaurense (Collect. concil. Harduin VII, p. 1807). — Decretum Eugenii IV. pro Armenis (ib. IX, p. 437). — Conc. Trid. Sess. VII. de sacram. in gen. can. 2.

³⁾ Thomas in lib. 4 Sent. dist. 1. qu. 1. a. 2. ad 4 sacramentorum mosaicae legis existentiam ratione theologica probat ita disserens: *Cum sacramentorum usus fidei proportionaliter respondeat, oportuit, quod secundum diversum statum fidei diversimode sacramenta traderentur. Fides autem quan-*

*) Cf. P. Schmalzl Die Sacramente des alten Testaments im Allgemeinen nach der Lehre des heil. Thomas von Aquin. Eichstätt 1883.

tum ad articuloꝝ explicationem semper magis ac magis crevit secundum propinquitatem temporis gratiae et secundum hoc oportuit sacramenta magis ac magis determinari. Et propter hoc, quia in Abraham fides primo habuit quasi notabilem quantitatem, ut propter fidei religionem ab aliis separaretur, ideo ei signaculum sive sacramentum fidei determinatum fuit, scilicet circumcisio. Et quia tempore Moysis jam fides ad tantam quantitatem devenerat, ut non solum in uno homine refunderet vel in familia, sed in una tota gente populo Dei multiplicato; ideo oportuit et legem dari . . . et sacramenta in speciali determinari et multiplicari; et propter hoc necessarium fuit, in lege Moysis determinari sacrificia, oblationes et decimas, quantum ad omnes singulares circumstantias et matrimonia et poenitentiae satisfactiones distinguere.

§ 111. II. Sacramenta VT erant signa rei sacrae, quam practice et

b) natura efficaciter significabant, simulque typi gratiae per venturum messiam praestandae. Haec signa autem erant visibilia, sc. actus sine verbis, ritus sacri a Deo ipso determinati, qui causabant tantum verae et internae sanctitatis umbram et figuram, i. e. munditiam et sanctitatem legalem, ideoque non efficiebant aut conferebant per se gratiam justificantem, neque imprimebant animae indelebilem characterem, sed erant 1º signa rememorativa, quae beneficia divina Israelitis in memoriam revocabant, 2º signa demonstrativa et causae iustitiae legalis et per hanc 3º signa prophetica salvatoris venturi sanctitatisque verae et internae per ipsum conferendae.

c) numero Quinam vero ex ritibus in lege mosaica divino jussu observandis fuerant sacramenta, adeo facile non est definire, quia clare nobis revelatum non est, quatenam praecise caeremoniae ad significandam gratiam interiorem et ad producendam iustitiam legalem institutae fuerint. Communiter tamen theologi cum s. Thoma 1) praeter circumcisionem*) (quae praefigurabat baptismum) triplicis generis mosaica sacramenta recensent: esum agni paschalis et panum propositionis (figurae ss. eucharistiae), consecrationem sacerdotum (umbra sacramenti ordinis) et varias lustrationes, quibus ab immunditiis legalibus Israelitae purgabantur (symbola poenitentiae 2).

Discrimen inter novi testamenti, tamen praeter diversitatem ritalem (quod v. c. sacramenta mosaica constarent rebus et non verbis, christiana vero rebus et verbis) discrimen essentiale inter utraque locum habet. 3).

1) Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5: In istis sacramentis veteris legis quaedam pertinebant communiter ad totum populum, quaedam autem specialiter ad ministros, et circa utrosque tria erant necessaria. Quorum

*) Cf. §§ 129—132.

primum est institutio in statu colendi Deum: et haec quidem institutio communiter quantum ad omnes fiebat per circumcisionem, sine qua nullus admittebatur ad aliquid legale; quantum vero ad sacerdotes, per sacerdotum consecrationem. Secundo requirebatur usus eorum, quae pertinent ad divinum cultum: et sic quantum ad populum erat esus paschalis convivii, ad quem nullus incircuncisus admittebatur, ut patet ex Exod. c. 12, et quantum ad sacerdotes oblatio victimarum et esus panum propositionis et aliorum, quae erant sacerdotum usibus deputata. Tertio requirebatur remotio eorum, per quae aliqui impediabantur a cultu divino, sc. immunditiarum: et sic quantum ad populum erant institutae quaedam purificationes a quibusdam exterioribus immunditiis et etiam expiationes a peccatis; quantum vero ad sacerdotes et levitas erat instituta ablutio manuum ac pedum et rasio pilorum. Et haec omnia habebant rationabiles causas et literales, secundum quod ordinabantur ad cultum Dei pro tempore illo, et figurales, secundum quod ordinabantur ad figurandum Christum.

2) Ex his patet, nullum fuisse in veteri lege aliorum trium sacramentorum typum, sc. confirmationis, extremae unctionis et matrimonii, cujus rei hanc Thomas l. c. ad 3 reddit rationem: Sacramento confirmationis, quod est sacramentum plenitudinis gratiae, non potest respondere in veteri lege aliquod sacramentum, quia nondum advenerat tempus plenitudinis, eo quod nihil ad perfectum adduxit lex (Hbr 7, 19). Similiter autem et sacramento extremae unctionis, quod est quaedam immediata praeparatio ad introitum gloriae, cujus aditus nondum patebat in veteri lege, pretio nondum soluto. Matrimonium autem fuit quidem in veteri lege, prout erat in officium naturae, non autem prout est sacramentum conjunctionis Christi et ecclesiae, quae nondum erat facta; unde et in veteri lege dabatur libellus repudii, quod est contra sacramenti rationem.

3) Discrimen inter sacramenta utriusque testamenti praeclare expressit Eugenius IV. in instructione pro Armenis (l. c.): Illa (sacramenta VT) non causabant gratiam, sed eam solum per passionem Christi dandam esse figurabant: haec vero nostra et continent gratiam et ipsam digne suscipientibus conferunt. Cf. Conc. Trid. Sess. VII. de sacram. in gen. can. 2. — August. Enarr. in Ps 73. n. 2. MPL 36, 930 s.: Si discernimus duo testamenta, vetus et novum, non sunt eadem sacramenta, nec eadem promissa, eadem tamen pleraque praecepta... Sacramenta non eadem, quia alia sunt sacramenta dantia saludem, alia promittenti salvatorem. Sacramenta novi testamenti dant salutem, sacramenta veteris testamenti promiserunt salvatorem... Mutata sunt sacramenta, facta sunt facilia, pauciora, salubriora, felicia. Contr. Faust. XIX, 13. MPL 42, 355: Primi sacramenta, quae observabantur et celebrabantur ex lege, praenunciativa erant Christi venturi: quae cum suo adventu Christus implevisset, ablata sunt; et ideo ablata, quia impleta: non enim venit solvere legem, sed adimplere; et alia sunt instituta virtute majora, utilitate meliora, actu facilia, numero pauciora, tanquam iustitia fidei revelata, et in libertatem vocatis filii Dei iugo servitutis ablato, quod duro et carni dedito populo congruebat. Cf. De doctr. christ. III, 9. MPL 34, 71. — Bruno Astensis Hom. XXXIV. MPL 165, 790 s. distinguens secundum Hbr c. 9 tria tabernacula hoc discrimen ita proponit: Primum tabernaculum est synagoga, secundum ecclesia, tertium coelum... primum in

umbra fuit et figura, secundum in figura est et veritate, tertium in veritate sola: in primo ostenditur vita, in secundo datur, in tertio possidetur. Non enim sacramenta ecclesiae ut sacramenta synagogae medicinam docent et ostendunt, sed ipsa potius sunt medicina et remissio peccatorum.

Caput II. Lustrationes sacrae.

Articulus I. Purificationes leviticae.

§ 112. I. Secundum supremum legis mosaicae moralis principium: *Sancti Earum estote, quia ego sanctus sum!* (cf. Ex 22, 30. Lv 11, 45; 20, 26. Dt 14, 21) origo praescriptae erant leviticae purificationes propter quosdam habitus et functiones corporales, quae hominem legaliter contaminabant et ad certum tempus a conspectu Dei (i. e. ab ingressu in ejus domum, ab omni actu publici cultus ac praesertim ab esu carnum sacrificialium tamquam symbolo communionis cum Deo) et ab hominum consortio arcebant.

Jam patriarcharum aevo in more erat, ut, si solemnia quaedam sacra facerent, se antea purgarent sive lustrarent, quo puriores ad Deum accederent eumque sibi magis redderent propitium (Gn 35, 2 s. Ex 19, 14 s. Jb 1, 5).

§ 113. II. Discernuntur immunditiae cadaveris, leprae et functionum partium genitalium, vel eorum, quae ad *vitam* hominis *sexualem* et ad *mortem* pertinent¹⁾, quia haec immediate a peccato originali originem ducunt et in his praeprimis effectus peccati se manifestant²⁾.

Ad tollendas has immunditias ex statuto legis inductae erant illae purificationes, quibus immundus (מִטְמָאֵל Nm 5, 2. מִטְמָאֵל Agg 2, 13) mundaretur ac sacris et societati restitueretur³⁾. Restituebant ex opere operato munditiam (non moralem, sed) leviticam, acuebant conscientiam culpaе et poenae atque excitabant desiderium futurae per messiam praestandae redemptionis; habebant ergo characterem sacramentalem.

¹⁾ Immunditiae erant partim *graviore*s partim *leviore*s. Graviore (quales erant immunditia cadaveris humani contactu adscita, immunditiae ex seminis et sanguinis fluxu, immunditia leprae) lotionem cum aqua lustrali, immo et sacrificiis, leviores vero (quarum pleraeque e contactu rei immundae nascebantur) simplici lotionem erant mundandae. In quibusdam casibus homo erat immundus usque ad vesperam, in aliis per longius tempus.

²⁾ Quamvis tales immunditiae saepius peccatum personale non supponant, tamen sunt effectus peccati, quo natura lapsa est infecta, uti *mors*

(cadaver) tamquam *stipendium peccati* (Rom 6, 23. cf. Gn 2, 17; 3, 19), *lepra* tamquam imago mortis (Nm 12, 12. τοὺς δὲ λεπροὺς . . . νεκροῦ μὴ δὲν διαφέροντας Jos. antt. III, 11, 3) et *partes genitiles*, per quas in generando mors corporalis et spiritualis propagatur (cf. Gn 3, 16).

³⁾ Praescripsit Moyses has leges Hebraeis, tum ut studium puritatis internae, cuius symbolum est munditia corporalis, promoveret, illorum sanitati consuleret moresque mansuetiores redderet, tum ut eos ab aliis gentibus secerneret atque a periculo seductionis ad idololatriam removeret. Cf. Phil. De specialibus legibus opp. II, p. 333 s. De sacrificantibus II, p. 253. Quod Deus sit immutabilis I, p. 346. Origen. Hom. 8. in Lv. n. 5 ss. Hom. 7. in Nm. n. 1. MPG 12, 497 ss. 611 s. Clem. Alex. Paedag. III, 11. Strom. IV, 22. MPG 8, 625 ss. 1345 ss. Theodoret. Qu. 12 ss. in Lv. MPG 80, 317 ss. Ephraem. Syr. Explan. in Lv. cc. 11 et 14. opp. I, p. 241 ss. Thom: S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 4 ubi s. doctor singularum immunditiarum causas literales moralesque adducit.

III. A Cadaver humanum per septiduum contaminabat ten- § 114.
torium (τὸν οἶκον Jos. c. Ap. II, 26), in quo mortuus jacebat, homines Immun-
illud ingressos, omnia vasa aperta in tentorio mortui posita omnesque ditia
personas et res per contactum cadaveris (Nm 19, 11. 13 ss; 31, 19 ss. a) cada-
Jos. l. c. Phil. De specialibus legibus opp. II, p. 333). Similiter is, veris
qui ossa vel sepulcrum tetigerat, immundus erat septem diebus (Nm
19, 11. 16. Jos. antt. III, 11, 3. cf. II Rg 23, 14. Jos. antt. XVIII,
2, 2 s.) et immunditiam propagabat ad omnia, quae tangebatur (Nm 19, 22).
Purificanda erant aquâ lustratoriâ, qua die tertio et septimo asper-
gebantur (Nm 19, 12. 17—19; 31, 19. 24). Cf. tract. Ohaloth
(Msch. V, 2).

Contaminatio per cadaver humanum erat maxima, quia in morte ho-
minis effectus peccati maxime elucet. Ideo requirebatur aqua *viva*, mixta
cum cinere juvencae combustae (quasi cinis lixivius), die tertio et septimo
(ob sanctitatem horum numerorum) aspergenda. Qui (etiam advena) negli-
gebat hunc ritum, excindendus erat (morte civili Nm 19, 20. cf. § 276).
In deserto, ubi universa castra erant in conspectu sacrarii, neglectis puri-
ficationis ritibus specialis inerat erga sacrarium irreverentia (Lv 15, 31. Nm
5, 3; 19, 13).

B Qui morticinum tangebatur (portabat aut de eo comedebat), § 115.
immundus erat usque ad finem diei et se (ac vestimenta sua) lavare
debuit (Lv 11, 24 s. 39 s; 17, 15; 22, 8. cf. Ez 4, 14; 44, 31. Jos.
antt. III, 11, 2). Morticinum octo reptilium (רָפָּרִים) immundorum (sc. חֲמָץ
mustelae, עֲרָבִי *muris* et sex generum *lacertae*, quae nominibus: זָמָה, חֲמָץ,
חֲמָץ, חֲמָץ, חֲמָץ, חֲמָץ insigniuntur) non tantum hominem idem tan-
gentem, sed et vasa et vestimenta, super quae ceciderat, contaminabat
usque ad vesperam eaque confringenda vel lavanda erant (Lv 11, 29
—38). Bestiae mactatae non contaminabant.

Contaminatio per contactum morticini minor erat eâ per cadaver humanum, quia mors animalium non erat immediatus effectus peccati.

§ 116. IV. Lepra, tamquam dissolutio et corruptio organismi humani b) leprae mortisque praenuncia, hominem a communione civili excludebat ad praecavendam contagionem (Lv 13, 46. Nm 5, 2 ss; 12, 10 ss. cf. II Rg 7, 3; 15, 5). Pro singulari Dei poena habebatur (Nm 12, 9 s. II Ch 26, 20); hinc etiam פֶּלַעַת plaga dicitur. *Leprosus sanatus* speciali ritu et sacrificio a sacerdote mundandus et in communionem theocraticam recipiendus erat. Etiam *vestis* et *domus*, quando a lepra erat curata, lustrari debebat. Cf. § 102.

§ 117. V. Functiones genitalium, tum normales tum morbiae, ut- c) func- pote quae cum coitu, generatione et concupiscentia cohaerent, conta- tionum minabant, et quidem effusio seminis¹⁾, fluxus seminis et sanguinis²⁾ ac puerperium³⁾.

¹⁾ Effusio seminis (שִׁדְדַת זֵרַע), sive per pollutionem (etiam nocturnam, ad efficacius impediendam pollutionem voluntariam), sive per concubitum (etiam legitimum, ne Israelitae polygamiae nimium indulgerent sanioresque et robustiores procrearent infantes) immundum reddebat virum (et uxorem vestimentaue) usque ad vesperam, quae immundita a sacris arcebat et lotionem tollebat (Lv 15, 16—18. Jos. c. Ap. II, 24).

²⁾ Fluxus (זָבַח) seminis nimius (spermatorrhoea) vel impeditus (blenorhoea seu gonorrhoea urethrae) virum (et omnia contacta usque ad vesperam) contaminabat. Si sanatus fuerat, septem dies post emundationem numerabat et, lotis vestibus et corpore aquâ vivâ, die octavo duos columbarum pullos, unum in holocaustum et alterum pro peccato, offerre tenebatur (Lv 15, 2—15)*).

Menstruatio feminam septem diebus (et omnia contacta usque ad vesperam) immundam faciebat (Lv 15, 19—23). Qui coierit in scie cum menstrua, per septiduum immundus erat (ib. v. 24. cf. 18, 19), sciens autem poenâ mortis civilis afficiebatur (ib. 20, 18. cf. § 276). Mulier, quae fluxum sanguinis extra tempus menstruationis patiebatur, immunda erat, quamdiu fluxus perdurabat, et purganda ut vir fluxu seminis laborans (Lv 15, 25—30).

³⁾ Puerpera, quae peperit masculum, septem (si feminam, quatuordecim) diebus immunda erat et dein adhuc triginta tribus (si feminam, sexaginta sex) diebus בִּרְמֵי טָהָרָה in sanguine purificationis suae (hypallage, pro: in purificatione sanguinis) manebat, quo tempore sanctum tangere aut sacrarium ingredi prohibebatur**). Elapso hoc tempore agnum anniculum

*) Gonorrhoeam virulentam seu syphilim non videntur novisse Israelitae; si enim novissent, hoc loco ejus mentionem facere debuisset legislator.

**) Ratio, cur post puellae partum duplex quam post pueri tempus purificationi attribuerit Moyses (14 + 66 = 80 loco 7 + 33 = 40), sane assignanda

in holocaustum et pullum columbae pro peccato (non originali infantis, nec matris in concubitu commisso, sed pro *peccatis* matris universim spectatis iisque *legalibus* *) offerebat (pauper vero tantum duos turtures aut pullos columbinos, alterum in holocaustum, alterum pro peccato) et a sacerdote mundabatur (Lv c. 12. cf. Lc 2, 24).

Cf. tractt. Tohoroth, Nidda et Sabim (Msch. VI, 5. 7. 9).

Articulus II. Leges convivales **).

Religio Israelitas non tantum ad aras, sed et ad focos comitata est; nam etiam eorum nutrimentum legi erat subordinatum. Per leges cibarias Deus inter *mundum* et *immundum* dinstinxit (Lv c. 11. Dt 14, 13—21) ***). *Immunda* et omnia *Deo consecrata* comedere nefas erat.

I. Immunda lege mosaica statuebantur: 1° Pecora ruminantia § 118. et ungulam non dividantia atque non ruminantia ungulam dividantia, ^{Animalia} *immunda* nominatim cameli, lepores ¹⁾, sues ²⁾ (Lv 11, 4—8. Dt 14, 7s.), nec non quae ^{עופות} *super volas suas* ambulant, i. e. super pedes ungulis carentes, quales habent ursi, talpae (Lv 11, 27). 2° Aquatilia, quae pinnulas et squamas non habent — pisces anguinosi (Lv 11, 9—12. Dt 14, 9s.). 3° Nonnullae (19 vel 20) species avium, praeprimis quae carne vescuntur (Lv 11, 13—19. Dt 14, 11—18) ³⁾. 4° Omnia insecta alata (volucres quatuor pedes habentes Lv 11, 23), exceptis saltatoriiis seu in genere locustis, quarum quatuor species, ut plures censerent, diversis nominibus enumerantur (Lv 11, 20—25. Dt 14, 19). 5° Omnia apoda, quae solo pectoris ac ventris auxilio ad movendum corpus utuntur, ut serpentes; quadrupedia reptantia, quae, quamquam quatuor habent pedes, tamen reptilium more videntur incedere, ut lacertae; polypoda, quae multos habent pedes atque pectori et

est ea, Israelitas mulierem minoris aestimasse quam virum et habuisse peculiari ratione impuram, non propter solum sanguinem, quem pubes facta effundit, sed propter peccatum, quod ipsa prima virum seducendo in mundum inexit. Cernitur igitur in eo ritu vestigium fidei peccati originalis.

*) Quaelibet puerpera uno saltem peccato legali affecta erat, immunditia sc. illa naturali, quam Deus declaraverat peccatum legale, similiter atque lepram.

**) Cf. G. A. Wiener Die jüdischen Speisegesetze nach ihren verschiedenen Gesichtspunkten. Breslau 1895.

***). Hanc ciborum distinctionem jam ante Moysen exstitisse, patet ex Lv 20, 25 s. ubi mundorum ab immundis separatio dicitur invecta ad Israelis e populis electionem figurandam, quae erat Moyse longe antiquior, et ex Gn 7, 2 ss. ubi ea diluvii jam tempore viguisse cernitur. Unde universalitas ejusdem inter gentes explicatur. Eandem ante Moysen exstitisse legem *divinam*, nulla est ratio affirmandi (cf. Rom 5, 13).

corpori ambulando incumbunt, ut erucæ et alia ejusmodi insecta (Lv 11, 41—43. cf. v. 29—31), ergo omnia animantia, quæ jam in se typum peccati et corruptionis repræsentant. 6° Morticinum (מֵתָהִי LXX τὸ θνησιμαῖον Lv 17, 15; 22, 8. Dt 14, 21. cf. Ez 4, 14; 44, 31. Jos. antt. III, 11, 2: κρέως τοῦ τεθνηκότος αὐτομάτως ζῶου τὴν βρώσιν διεκώλυσεν), carnes a feris discerptæ (מֵתָהִי לֶחֶם LXX τὸ θηριάλωτον Lv 17, 15; 22, 8), quæ Ex 22, 30 canibus projici jubentur, et carnes bestiarum lapidibus coopertarum (Ex 21, 28 s.)⁴. 7° Cibi et potus (in vasis non coopertis) in loco moribundi vel mortui exstantes (Nm 19, 14 s.). 8° Omnis cibus et potus in vase ac semen aquâ humefactum, in quod morticinum illorum octo reptilium immundorum ceciderat, de quibus Lv 11, 29—31 agitur; aquæ vero in cisternis, puteis et fontibus, in quas tale morticinum ceciderat, ea re non impuræ fiebant (ib. v. 36); semen quoque, quod ad sationem servabatur, cadaveris contactu non contaminabatur (ib. v. 37). 9° Caro pecudum non ablactatarum seu immaturarum, quod exprimitur verbis: *Ne coquas hoedum in lacte matris suæ* (Ex 23, 19; 34, 26. Dt 14, 21). 10° Denique omnia, quæ idolis erant consecrata — εἰδωλόθυτα (Ex 34, 15. Act 15, 29; 21, 25).

1) Lepus a Moyse ruminantibus annumeratur. Legislator enim regulam dat secundum externe apparentia. Jam vero videtur lepus ruminare.

2) Is 65, 4 et 66, 17 carnis suillæ esus cum ritibus religiosis conjungitur; idololatrae enim porco præcipuum tribuebant locum in sacrificiis, mysteriis magicis, festis et pactis sancientis (cf. Varronis de re rustica II, 4).

3) Pleraque harum avium nomina in textu originali sunt obscura.

4) In NT tales carnes vocantur πνικτόν, *suffocatum*, i. e. animal vitæ privatum sine sanguinis effusione (Act 15, 20. 29; 21, 25).

§ 119. II. Deo consecrata, quibus vesci non licebat, erant: 1° Adeps animalium sacrificium, sc. bovis, ovis et caprae (Lv 3, 17; 7, 23. Jos. antt. III, 11, 2)¹. 2° Sanguis ejuscumque generis animalium (Lv 3, 17; 7, 26; 17, 12—14. Dt 12, 16. 23)². 3° De novis terræ frugibus nemini licebat comedere, priusquam primus spicarum manipulus Jahvæ fuisset oblatus (Lv 23, 14). 4° Fructus arborum anno quarto a plantatione Jahvæ sanctificandi erant (קִדְשׁ הַפְּלִימִים לַיהוָה); nam priorum trium annorum fructus, magis aquosi et indigesti ideoque insalubriores posterioribus, erant immundi (Lv 19, 23—25. Jos. antt. IV, 8, 19. Tract. mischn. Orla). 5° Ob pietatem Israelitæ nervum ischiadicum (גִּיד הָעִזָּה), qui emarcuit Jacobo occasione luctus mysteriosæ (Gn 32, 32), non comedebant (ib. v. 33. Jos. antt. I, 20, 2. Msch. Chullin c. 7).

1) Animalium tamen, qui casu aliquo interierant, adipēs ad profanos usus concessae erant, nequaquam tamen comedendae (Lv 7, 24).

2) Esus adipis et sanguinis morte plectebatur (Lv 7, 25. 27; 17, 10). Cum lex sanguinis non comedendi sit perantiqua (Gn 9, 4), probabile videtur, adipem quoque jure antiquo reservatam esse Deo.

Nota. — Leges cibariae Israelitarum non sunt repetendae a religione § 120. gentilium (ex dualismo Persarum, cf. P. v. Bohlen Die Genesis historisch-kritisch erläutert. Königsberg 1835, p. 88 s. F. Bleek in St Kr 1831. III, p. 498 s.); nec institutae, ut valetudini publicae provideretur (uti rationalistae volunt), ad quod tamen, fatentibus medicis in arte sua maxime peritis atque experientia teste, utilissimae sunt, quia nonnulla animalia interdicta aut insalubria sunt, aut ad comedendum minus apta, aut taedium naturale excitant; nec latae tantum, ut saluti animarum consuleret Deus (cf. Jos. [?] De Maccab. § 5. Phil. De specialibus legibus opp. II, p. 352 ss. [qui σβέσιν τῆς ἐπιθυμίας legum convivialium finem esse censet], Arist. apud Euseb. Praep. evang. VIII, 9. MPG 21, 626 ss. Tertullian. Adv. Marcion. II, 18. MPL 2, 306. Clem. Alex. Strom. II, 20. VII, 6. MPG 8, 1048 ss; 9, 440 ss.), sed potius praescriptae ob finem *religiosum*, et quidem non tam ob momentum symbolico-asceticum, ut essent admonitio allegorica ad evitanda certa vitiorum mala ac sequenda virtutum bona (Origen. Hom. 7. in Lv. n. 4—7. MPG 12, 483 ss. August. Contr. Faust. VI, 7. XVI, 30. XXX, 5. MPL 42, 233. 337. 493 ss. Theodoret. Qu. 11. in Lv. MPG 80, 313 ss. Ephraem. Syr. Explan. in Dt. c. 14. opp. I, p. 275 s. Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 6. ad 1), quam ob rationes positivas, sc. 1° ut electio populi israelitici e ceteris nationibus ejusque dignitas sacerdotalis continuo memoraretur (Lv 20, 24—26. cf. 11, 45); 2° ut Israelitae a ceterarum mundi gentium coetu et societate separarentur earumque spurcitas et superstitionem sedulo caverent; 3° ut Israelitae spiritualem immunditiam (peccatum) vitarent atque ad sanctitatem informarentur et consequenter apte ad Christi adventum praepararentur; 4° ut populo reverentia erga ea, quae ad cultum divinum spectant, inculcarentur; 5° ut Israelitae perpetuo recordarentur, totum mundum per hominis lapsum in maligno positum (I Jo 5, 19) et maledictioni subjectum esse, ingemiscere, parturire ac revelationem filiorum Dei expectare (Rom 8, 19—22).

Hebraei has leges semper fideliter servabant (Jdc 13, 4, 14. Os 9, 3 s. etiam extra Palaestinam Ez 4, 14. cf. tamen 22, 26), neque occasione persecutionis internecinae sub Antiocho Epiphane ab earum observatione desistebant (I Mcc 1, 65 s. II Mcc 6, 18 s; 7, 1 ss.).

Caput III. Aliae actiones sacrae.

Articulus I. Preces.

I. Preces (תְּפִלָּה, תְּפִלָּה, LXX προσευχαί) generi humano coevae § 121. sunt (Gn 4, 26); nam in natura hominis situm est, ut sensus grati- Precum

a) origo tudinis, reverentiae et gaudii de Deo benefactore concipiat eosque externe manifestet; accedit sensus timoris et indigentiae gratiae divinae.

Patriarchae cum suis ad altaria modo hic modo illic exstructa nominis divini invocationem instituebant (Gn 12, 8; 13, 4; 26, 25). Lege sinaitica vero cultui publico, hinc et solemnibus pecibus fundendis, certus locus erat destinatus; voluit enim Deus, ut populus electus non alibi, quam coram arca foederis cultum officialem perageret *).

§ 122. II. Hebraei varias precum formulas habuisse censendi sunt, quarum vero sacra scriptura duas tantum exhibet, sc. orationem in oblatione primitiarum persolvendam (Dt 26, 3—10. 13—15) et benedictionem a sacerdote pronunciandam (Nm 6, 24—26) ¹⁾. At horae precum fixae antiquiori aevo non erant; quod enim Ps 55, 18 legitur, argumento esse vix potest, jam tum tria diei tempora (tempus sacrificii matutini et vespertini ac tempus meridianum) orationi fuisse dicata ²⁾.

¹⁾ De aliis precibus publicis nil memoratur, nisi quod interdum de psalmorum decantatione in templo legitur (II Ch 5, 12 s; 7, 6; 29, 28; 30, 22; 31, 2. Esr 2, 41. 65; 3, 10 s. Neh 7, 73; 12, 24 ss. I Mcc 4, 54). Stante templo secundo singuli hebdomadae dies suos habebant psalmos. In textu quidem masorethico solus Ps 92 (91) inscriptus est: ליום השבת LXX εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου, Vulg. *in die sabbati*; at apud LXX et in Vulg. Ps 23 (24) inscribitur: τῆς μιᾶς σαββάτου, *prima sabbati*, Ps 47 (48): δευτέρας σαββάτου, *secunda sabbati*, Ps 93 (94): τετράτης σαββάτου, *quarta sabbati*, Ps 92 (93): εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ προσσαββάτου, *in die ante sabbatum*, quae cantica teste Msch. Tamid c. 7 illis diebus in templo decantabantur, sicuti die tertio recitabatur Ps 82 (81) et die quinto Ps 81 (80). De precum formulis in liturgia synagogarum usitatis cf. § 139.

Precum privatarum autem in sacris literis frequenter fit mentio (Gn 18, 23; 20, 17; 24, 12; 25, 21; 32, 9. Ex 2, 23; 32, 11. Dt 3, 23 ss; 9, 26. Jdc 3, 9; 4, 3; 6, 7; 10, 10. 12. 15; 13, 8. I Sm 1, 10; 2, 1; 8, 6; 12, 23. II Sm 7, 27. I Rg 8, 22; 17, 20. II Rg 4, 33; 19, 15; 20, 2. Is 1, 15; c. 12; 33, 2; 37, 15 s. Dn 6, 10. Jon 2, 2; 4, 2. Esr 10, 1. Neh 1, 4. Jdth 4, 10. 12; 9, 1 ss; 13, 6 s. I Mcc 4, 30; 5, 33; 11, 71. al.). De precibus ante et post mensam recitatis cf. § 188.

²⁾ Daniel (6, 10) ter per diem orationi vacabat, dubio procul hora tertiâ, sextâ et nonâ (= nostrae horae nonae, duodecimae et tertiae), quae horae etiam aetate apostolorum precibus erant consecratae (Act 2, 15; 3, 1;

*) Hinc templum hierosolymitanum בית התפלה, οἶκος προσευχῆς, *domus orationis* nuncupatur (Is 56, 7. Mt 21, 13. Mc 11, 17. Lc 19, 46).

Tempore post exsilium non tantum Hierosolymis, sed et in unoquoque oppido erant synagogae, in quibus singulis sabbatis aliisque diebus conveniebant Judaei, ut Dei verbum praelegi audirent votaue et preces ad Deum funderent. Quocirca inditum illis est nomen *proseucharum*.

10, 9. 30). Hinc preces matutinae (תפלת השחר), meridiana (ת' המזרח) et vespertinae (ת' הערב) distinguuntur. Apud Jos. antt. IV, 8, 13 memorantur tantum preces matutinae et vespertinae. Cf. Msch. Berachoth 1, 1 ss; 4, 1.

III. Singuli preces suas recitabant plerumque *stantes* (Ex 33, 10. § 123. I Sm 1, 26. I Rg 3, 15; 8, 22. Neh 9, 2. 3. 5. Mt 6, 5. Mc 11, 25. Ritus Lc 18, 11. 13), interdum *genua flectentes* (I Rg 8, 54. Ps 95, 6. II Ch precandi 6, 13; 29, 29 s. Esr 9, 5. Dn 6, 10. Lc 22, 41. Act 7, 60; 9, 40; 20, 36), aut *toto corpore in terram prostrati* (Gn 24, 26. Nm 16, 22. II Ch 20, 18. Esr 10, 1. Neh 8, 6. Jdth 9, 1. Sir 50, 17. I Mcc 4, 40. 55), *manus (puras I Tim 2, 8) ¹ in coelum vel sacrarium versus tollentes* (Ex 17, 11. I Rg 8, 22. II Ch 6, 13. Esr 9, 5. Is 1, 15. Thr 2, 19; 3, 41. Ps 28, 2; 61, 5; 88, 10; 134, 2; 141, 2. II Mcc 3, 20 ss; 15, 21. Sir 48, 20. Phil. De vita contemplativa opp. II, p. 481. Adv. Flaccum II, p. 534), aut *pectus suum percutientes* (Lc 18, 13), *faciem vero sacrarium versus convertentes* (I Rg 8, 44. 48. II Ch 6, 34. 38. Dn 6, 11. Esr 4, 58. Msch. Berachoth 4, 5 s.) ²).

¹) Sohar Dt. fol. 101. 427: *Quicumque manibus sordidis orat, mortis reus est.*

²) Tempore post exilium Judaei preces recitantes gestare solebant תפלות i. e. schedulas membranaceas, quibus certa quaedam legis mosaicae incisa (Ex 13, 1—10. 11—16. Dt 6, 4—9; 11, 13—21) inscripta erant. Inseriebantur hae schedulae thecis, quas loris jungebant ac fronti תפלה של ראש Msch. Berachoth 3, 1. 3) et brachio sinistro תפלה של יד שמאל Mikwaoth 10, 3 vel תפלה של יד Menachoth 4, 1) alligabant. Vocabantur φυλακτήρια (Mt 23, 5) = *conservatoria*, eo quod legis memoriam conservare (φυλάσσειν τὸν νόμον) debebant. Fortasse hoc nomen inde quoque petatum est, quod iis quaedam vis inesse credebatur ad avertenda mala et fuganda daemonia (= munimenta, praesidia cf. Targ. ad Ct 8, 3. Gem. hieros. Berachoth fol. 2, 4). Nomen rabbinicum תפלה dicitur *preces*, quia, quamvis proprie semper gestare deberent (Ex 13, 9. Dt 6, 8; 11, 18), tamen praecipue tempore precum adhibendae erant. Ceterum haec praxis nunquam apud omnes exstitit. Karai alique semper defenderunt, textum Dt 6, 6—9; 11, 18—21, uti Ex 13, 16, non esse ad literam accipiendum, sed metaphorice, esse rhetoricam amplificationem moniti Dt 6, 6 s. mandatum dilectionis memoriā esse retinendum liberisque inculcandum *).

Articulus II. Jusjurandum.

Jusjurandum (שפייעה), cui plerumque imprecatio aut ex- § 124. secratio adjungebatur (שפייעה אלה Nm 5, 21. Is 24, 6), nonnullis in

*) De rabbinorum circa phylacteria praeceptis cf. tract. Tephillin, quem ed. R. Kirchheim (Septem libri talmudici parvi hierosolymitani, Francofurti

casibus lege praescriptum erat (Ex 22, 10s. Lv 5, 1. 22ss. I Rg 8, 31). Usitatiores jurisjurandi formulae erant sequentes: יְהוָה חַי וְקַי (יְהוָה אֱלֹהֵינוּ) *per vitam Jahvae*, ita Deus vivat (Jdc 8, 19. Rth 3, 13. I Sm 14, 45; 19, 6; 20, 21; 29, 6. II Sm 2, 27; 4, 9; 14, 11; 15, 21. I Rg 1, 29; 22, 14. II Rg 3, 14. Jr 4, 2; 12, 16; 16, 14; 23, 7; 38, 16), יְהוָה בֵּינִי וּבֵינֶךָ *Jahve sit inter me et te* (I Sm 20, 23), יְהוָה לֵעֵד *Jahve testis esto* (Jr 42, 5: יְהוָה בֵּינֵנוּ לְעֵד אֱמִת וְנֶאֱמָן *Sit Jahve inter nos in testem veritatis et fidelem* i. e. testem citamus Deum, qui neque ignorat quidquam, neque mentiri potest, aut mendacium tolerare, ut tam. turpis mendacii nos arguat, justâ in nos poenâ statutâ), יְהוָה יִשְׁפֹּט בֵּינֵינוּ *Jahve judicet inter nos* i. e. ultor sit fidem fallentis (Gn 31, 53). Qui vero, sive judex sive alius, jusjurandum exigebat, formulam ipse pronunciabat et alter eam confirmabat per אֲנִי אֵשֶׁר vel aliâ formulâ, uti: ὁ εἰπας (Neh 5, 13. Nm 5, 19. Dt 27, 15ss.), vel exigens jusjurandum simpliciter dicebat: Ἐξορκίζω (ἐξορκίζω) σε κατὰ τοῦ θεοῦ ζῶντος, ἵνα εἴπῃς, εἰ . . . *adjuro te per Deum vivum, ut dicas, si . . .* et adjuratus simpliciter respondebat (Mt 26, 63s.)¹⁾. Jurisjurandi *proprietates* notat Jeremias 4, 2: *Jurabis . . . in veritate* (non simulate, neque ad deceptionem, sed animo fideli et sincero) *et in judicio* (in re justa et gravi, non temere) *et in justitia* (ut juramento stabiliatur et confirmetur rectus rerum status). Quia *per Deum* jurabatur²⁾, perjurium (שָׁרָה שְׁפָרָה Zeh 8, 17. שָׁרָה שְׁפָרָה Os 10, 4) erat vetitum (Ex 20, 7. cf. Lv 19, 12. Dt 5, 11) et expiari debuit (Lv 5, 4—7. 20—26). Antiquo aevo Hebraei jusjurandum religiose observabant (Jos 9, 15—19). Prophetæ demum saepe perjuriam arguunt (Is 48, 1. Jr 5, 2. Ez 16, 59; 17, 13—19. Dn 13, 43. 49. Os 4, 2; 10, 4). Post exsilium Judaei rursus a religione jurisjurandi celebres erant (Jos. antt. XII, 1. XIV, 10, 1. c. Ap. II, 4); ast morum corruptione denuo invalescente apud omnes gentes perjurorum infamiam sibi contraxerunt (Martial. XI, 95, 7s. cf. Phil. De specialibus legibus opp. II, p. 272s.)*).

¹⁾ Jurans formulam manu (*dexterâ* cf. Is 62, 8) ad coelum, sedem Dei, porrectâ pronunciabat (Gn 14, 22. cf. Ex 6, 8. Dt 32, 40. Ez 20, 5. Apc 10, 5). Majoris solemnitatis ac confirmationis causa etiam ambae manus in coelum levabantur (Dn 12, 7). Singularem jurisjurandi ceremoniam Abrahamus dispensatorem domus suae, Eliezerum, observare jubet:

ad M. 1851). Cf. etiam Bl. Ugolini Thes. XXI, J. Buxtorf Synag. jud. c. 9. Lex. c. 1743s. J. Spencer De legibus Hebraeorum ritualibus. Ed. Tubing. p. 1201—32.

*) Cf. tract. Schebuoth (Msch. IV, 6). J. H. Otho Lex. p. 347ss. Bl. Ugolini Thes. XXVI. J. Happel Der Eid im alten Testamente. Leipzig ca. 1890.

Pone manum tuam sub meo femore (Gn 24, 2)*), quem ritum nusquam tamen alias, neque in hebraeis neque in exteris scriptoribus, a jurantibus adhibitum legimus, si ex familia Abrahami oriundum Josephum excipiamus, qui juraturus Jacobo, ne corpus suum in Aegypto mandaret terrae, sed in sepulcrum paternum deportari curaret, manum suam, a patre jussus, ejus femori supposuit (Gn 47, 29). Hujus ritus rationes varii varias afferunt.

Imprecationem mali jurans persaepe reticebat, ac si vereretur, eam, quae aliunde intelligebatur, disertis verbis edicere (Gn 14, 22; 21, 23; 26, 29. Jos 14, 9. II Sm 11, 11. I Rg 1, 51. II Rg 3, 14. Jr 42, 5). Interdum execratio generatim additur, uti Rth 1, 17: *Sic faciat Jahve mihi et sic addat*, וְיִשְׁמַח יְהוָה בְּיָדִי וְיִשְׁמַח בְּיָדִי quod mors separationem factura sit inter me et te, i. e. si alia res separationem te inter et me fecerit praeter mortem, Deus hoc vel illud malum mihi infligat. Sunt, qui וְיִשְׁמַח hinc dictum existiment pro וְיִשְׁמַח nisi, coll. II Sm 19, 14: *Sic faciat mihi Deus et sic addat*, וְיִשְׁמַח בְּיָדִי si non princeps exercitus fueris. Cf. I Sm 3, 17; 14, 44; 20, 13; 25, 22. II Sm 3, 35. I Rg 2, 23. II Rg 6, 31. Neh 5, 12 s.

Ut major jurisjurandi religio occuparet homines, in templo et ad aram interdum illud praestabant; ibi enim locorum, ubi destinatio Deo cultus et sacra agebantur, Deum vel maxime praesentem testemque adesse credebant (I Rg 8, 31).

²⁾ Cf. Gn 14, 22; 21, 23; 24, 3; 31, 53. Dt 6, 13; 10, 20. Jos 2, 12. Jdc 8, 19; 21, 7. Rth 1, 7. I Sm 14, 44 s; 19, 6; 20, 3. 21. 23; 25, 26. II Sm 2, 27; 3, 9. 35; 4, 9; 14, 11; 15, 21; 19, 8. I Rg 1, 29 s; 2, 23. II Rg 3, 14; 6, 31; 22, 14 ss. II Ch 15, 14; 36, 13. Neh 13, 25. Is 19, 18; 65, 16. Jr 4, 2; 12, 16; 38, 16. Dn 12, 7. Soph 1, 5. al.

In Aegypto jam aetate Josephi jusjurandum *per vitam* (salutem) *regis* usitatum erat (Gn 42, 15), quae consuetudo posthac etiam apud Hebraeos invaluit (I Sm 17, 55; 25, 26. II Sm 11, 11; 14, 19; 15, 21. Gem. Rosch haschana fol. 71, 1**). Jurare *per* fictitios aliarum gentium deos (Jr 5, 7), *per Baalem* (Jr 12, 16. Soph 1, 5), *per delictum Samariae* (Am 8, 14), i. e. per vitulos aureos a rege Samariae in Bethel et Dan erectos (I Rg 12, 28***), *per viam Bersabae* (Am 8, 14), i. e. per cultum ibi exercitum****), vetitum erat. Judaei posteriores illas jurandi formulas, quae non exprimunt nomen Dei (uti *per coelum, solem et stellas* Mt 5, 34; 23, 22. Msch. Schebuoth 4, 13. Gem. babyl. Berachoth fol. 55, 1.

*) Josephus hic a Moyse discedit, qui servum solum manum suam heri femori supposuisse testatur; at ille antt. I, 16, 1 obstructionem fidei servi ita describit: Ἦνονται δὲ αὐτὰς τοῦτον τὸν τρόπον ὁπὸ τοὺς μνηροὺς ἀλλήλοις τὰς χεῖρας ἐπαγαγόντες ἔπειτα ἐπικαλοῦνται τὸν θεὸν μάρτυρα τῶν ἐσπομένων.

**) Sic et Romani et alii ubivis fere gentium, ex recepto tunc temporum adulandi more, jurabant (*Evang. Nicod. c. 2.* in J. K. Thilo Cod. apocr. NT. I, p. 532).

***) Non multum refert, si alii delictum Samariae de Aschera in Samaria culta intelligunt (cf. II Rg 13, 6).

****) Ex aliorum opinione *per viam Bersabae* = per iter ad sacra Bersabae celebranda institutum, quod rem omnino sacram habebant.

Phil. De specialibus legibus opp. II, p. 271. *per angelos* Jos. bj. II, 16, 4. *per terram* Mt 5, 35. Schebnoth 4, 13. *per templum* Mt 23, 16. 21. Kethuboth 2, 9. Kerithoth 1, 7. Gem. babyl. Kidduschin fol. 71, 1. *per singulas templi partes: per aurum templi, per altare* Mt 23, 16 ss. *per sanctam civitatem* Mt 5, 35. Kethuboth 2, 9. *per patriam* Jos. bj. II, 16, 4. *per caput suum* Mt 5, 36. Sanhedrin 3, 2) partim nullam vim habere asserebant, dicentes, Deo esse juramentum reddendum, partim minutiis deputabant (Mt 23, 16 ss. Schebnoth 4, 13). Hunc abusum Christus saepius carpebat (Mt 5, 34—36; 23, 20—22); nequaquam vero omne jusjurandum reprobasse, vel ex eo patet, quod ipse juramentum dedit (Mt 26, 63 s. *).

Nota. — Deus jurare dicitur יְשָׁבַע *per animam suam* **) i. e. vel *per vitam suam*, sicut anima hominis est id, in quo vita ejus est, unde alias *per vitam suam* jurat, ut Nm 14, 28: אֲשֶׁר־אֶחְיֶה *vivam ego*, vel *per se ipsum*, quia non habet majorem; per quem jurare posset (Hbr 6, 13), ut Gn 22, 16. Is 62, 8. Jr 44, 26. Am 4, 2. Ps 89, 36. 50.

Articulus III. Vota.

§ 125. I. Vota seu spontaneas et solemnes promissiones Deo aliquid Vota sacrandi vel boni quidpiam praestandi, ad quod aliunde nulla urget obligatio, vel ab aliqua re grata et licita abstinendi (יְרֵרָה LXX Phil. Jos. et NT εὐχαί) ¹⁾ lex mosaica ex antiqua consuetudine (Gn 28, 20—22) ad religionis exercitium retinuit et obligationem, quae ex eis, uti ex aliis promissionibus, nascitur, inculcavit, nequaquam vero ad ea facienda excitavit (Dt 23, 22—24. cf. Nm 30, 3. Jdc 11, 35. II Sm 15, 7. Ps 22, 26; 50, 14; 66, 13; 76, 12; 116, 18. Koh 5, 3. Phil. De specialibus legibus opp. II, p. 277) ²⁾, immo res, quas quis spononderat, redimere fas erat, exceptis animalibus ad oblationem idoneis et anathematizatis (Lv 27, 1 ss.) ³⁾.

¹⁾ Philo De somniis l. 1. opp. I, p. 658: Εὐχαὶ δὲ ἐστὶ κορίως εἰπεῖν, ἀνάθεσις, ὅποτε μὴ μόνον τὰ αὐτοῦ τις κτήματα, ἀλλὰ καὶ τὸν κεκτρίμενον ἑαυτὸν ἀποδιδόνς, διδόναι λέγεται δῶρον θεῷ.

²⁾ Vota facere solebant praecipue illi, qui in periculis et infortuniis constituti erant (Jdc 11, 30. I Sm 1, 11. 22. 28. II Sm 15, 8. Jon

*) Ct 2, 7 reperitur obtestatio pastoralis per capreas cervosque camporum, prout poetae orientales hodie quoque similibus formulis uti solent. Juramentum hoc omnino joviale censendum est.

**) Am 6, 8: יְהוָה בְּנֶפֶשׁ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל *juravit Dominus Deus per animam suam*. Sunt, qui vertant haec verba: *juravit Dominus Deus in mente sua* coll. Esth 4, 13 et I Sm 2, 35. Verum ב post jurandi verbum semper est *per*, duobus tantummodo locis exceptis, sc. Ps 95, 11: *Juravi בְּאַף in ira mea* et II Ch 15, 15: בְּכָל־לִבִּי *in seu ex toto corde suo jurarunt*.

1, 16; 2, 10. Ps 66, 14. Jos. bj. II, 15, 1). Israelitae idololatrae etiam diis vota nuncupabant (Jr 44, 25).

³) Deo voveri non poterat, quod ei de jure debitum erat, uti primogenita (Lv 27, 26), vel cui inerat aliquid reverentiae Deo ejusque cultui demonstrandae adversum, veluti *דָּוָן* *דָּוָן* donum meretricis et *קָדִיר* *קָדִיר* pretium canis (Dt 23, 19)*) ac hostia debilis (Mal 1, 14)**). Vota non censebantur obligare nisi verbis prolata (Nm 30, 3. Dt 23, 23. Jdc 11, 30 s. 35 s. Jr 44, 25. Ps 66, 13 s.), quo mentibus timidoribus consultum fuit, et (ut ex Nm 30, 3. 11. 14 patet) interdum addito jurejurando confirmabantur. Nemini votum nuncupare licebat, nisi qui sui esset juris; hinc pater vota puellarum et maritus vota uxorum irritare poterat***), si voto cognito statim eodem die contradixit; at silentium ejus pro consensu habebatur (Nm 30, 3—16). Pleniorum hujus argumenti conspectum exhibet haec tabella:

A Virorum vota a nullo irrita reddi possunt (Nm 30, 3).

B Mulieris in domo patris degentis vota (v. 4—10)

a puellae inuptae vota (v. 4—6)

α patre consentiente vel non contradicente rata sunt (v. 4 s.)

β patre contradicente irrita sunt (v. 6)

b puellae neonuptae ante matrimonium suscepta vota (v. 7—9)

α viro consentiente vel non contradicente rata sunt (v. 7 s.)

β viro contradicente irrita sunt (v. 9)

Nota. — Viduarum et uxorum repudiatarum vota firma sunt, nec a quopiam irrita reddi possunt (v. 10).

*) *Donum meretricis* est pecunia, quam ex foedissimae artis quaestu tamquam primitias diis offerre solebant sacerrimae mulierculae (cf. Athanas. Orat. c. gentes XXVI. MPG 25, 51). *Pretium canis* est id, quod datum est scorto masculo sive puero meritorio pro nefario concubitu. Canis autem vocatur talis homo impurus, quod canes impudentia ac libidine aemulatur. Tales et Ape 22, 15 *κόνας* vocantur. Josephus quidem antt. IV, 8, 9 vocem *קָדִיר* propria significatione sumit, ut sensus sit, pretium ex vendito cane non inferendum esse in templum Jahvae. At non intelligit, quomodo cuiquam Hebraeorum in mentem venire posset, pretium ex cane vendito Jahvae consecrare, quum canes apud eos inter abjectissima animalia haberentur, quae nemo facile emerit.

Ceterum indecens sane etiam erat pretium *vulgaris* prostitutionis Jahvae offerre, sed Dt 1. c. agitur de sola prostitutione *sacra*. Videntur aliqui hanc sacram luxuriam tum licitam existimasse, quando ejus pretium Jahvae antea vovissent.

**) Deum enim decet *ἀάθημα κάλλιστον καὶ ἐχρώτατον* (Phil. De somniis l. 1. opp. I, p. 658).

***) Feminae enim in perpetuum a parente aut marito pendere debebant. De votis *filiorum* vero lex silet. Verisimiliter quod dicitur de filia, debet etiam intelligi de filio sub potestate patris existente. Ceterum sub patre *tutor* quoque intelligendus est; hic enim pater mortuo quasi in jus et regimen paternum succedit. Per maritum etiam *sponsus* intelligitur.

C Uxoris in domo mariti degentis vota (v. 11—16)

α viro non contradicente rata sunt (v. 11 s.)

β viro contradicente irrita sunt (v. 13)

Nota. — Mariti est vota uxoris rata habere aut irritare (v. 14); licite irritat primo tantum die, quo eadem comperit (v. 15); postea irritat ea valide, sed non licite (v. 16).

§ 126. II. Vota erant aut positiva (affirmativa, vota consecrationis, Divisio יְרֵרָה stricte dicta), quibus aliquid (persona, animal, res) Deo ejusque cultui singulari ratione consecrabatur¹⁾, aut negativa (vota obligationis, וְשָׂרָה עַל פֶּה = *vinculum super appetitum* i. e. cohibitio appetitus), quibus quis ad licitae rei abstinentionem se obligabat. Horum praecipuum erat naziraetus (יְרֵרָה Nm 6, 2. נִזְרִית talm.), omnium votorum maximum (ἡ μεγάλη ἐσχί Phil. cf. LXX Nm 6, 2: ὁ δὲ ἀνὰ μέγας ἐξήτα: ἐσχί) ²⁾.

¹⁾ Duo erant apud Hebraeos votorum, quibus Deo aliquid sacrari poterat, genera.

Alterum fuit, quod votum simplex dici potest, de quo Lv 27, 2—25 praecipitur. *Homines devoti*, negotiis saecularibus abdicatis, cultui divino perpetuo deputati exsistebant, fere ut religiosi nostri et sanctioniales. Permisit tamen lex talis voti reos pecuniā redimi, tum ne hujusmodi vovendi temploque ministrantium turba nimium excresceret, tum ne haec vota oneri essent sacrario, quod voventes alere debebat. At non singulorum erat, redemptionis pretium definire, nec sacerdotis, sed Dei, qui aestimationem personarum redimendarum ipse constituit. Maris a vicenario ad sexagenarium aestimatio erat quinquaginta siclorum, feminae triginta; maris a nato quinque usque ad viginti annos siclorum viginti, feminae decem; maris a nato mensem unum usque ad quinque annos quinque siclorum, feminae trium; maris supra aetatis annum sexagesimum siclorum quindecim, feminae decem*). Si persona devota huic pecuniae solvendae ob egestatem impar fuisset, sacerdos ejus bona perpendens aliquid solvendum imponebat (v. 2—8). De *animalibus devotis* statuitur: animalia ad sacrificandum idonea offerenda sunt, nec in alia mutari, nec redimi possunt (v. 9 s.), immunda vero redimi debent numerato secundum aestimationem sacerdotis pretio, additā quintā ejusdem parte, ne solutio voti videretur imperfecta (v. 11—13). Si quis vovisset Deo *domum* suam,

*) Pro puerorum et puellarum redemptione minus pretium constituitur quam pro adultioribus, quia in aetate a primo mense usque ad annum sextum homines morti magis obnoxii sunt quam in aetate a sexto usque ad sexagesimum annum, atque infantium ministerium plane est nullum. Et quia feminarum ministerium minoris aestimatur quam masculorum, ideo feminis redimendis semper minus pretium statuitur. Pari ratione senum redemptioni exiguum pretium prae aliis constituitur, quia et levia sunt, quae a senibus praestari possunt, obsequia et paucorum annorum.

debebat vendi pretio a sacerdote taxando. Quodsi vovens voluisset illam redimere, debebat ultra taxatum pretium addere quintam ejus partem (v. 14 s.). In aestimando *agro devoto* insuper habenda erat ratio feracitatis et anni jubilaei (v. 16—24).

Alterum fuit voti genus, quod קֹדֶשׁ (קִדְּשׁ) consecratio et exsecratio, LXX et Phil. *ἀνάθεμα*, *ἀνάθημα* dicitur, de quo lex agit Lv 27, 28 s. Ex v. 28 apparet, cuilibet (שִׂי) licuisse per קֹדֶשׁ Deo consecrare non solum animalia et res, sed etiam personas humanas, quae in ipsius essent potestate, uti hero servum suum non hebraeum et patri suos liberos. Ejusmodi consecrata, quae l. c. קֹדֶשׁ קִדְּשׁ *sancta sanctorum* dicuntur, non erant destruenda, sed usui sacro reservanda (Nm 18, 14. Ez 44, 29). Ergo hoc genus קֹדֶשׁ videtur fuisse eorum, quae vovebantur abdicato redemptionis jure, quod in ordinariis votis, illis rerum minimarum exceptis, semper reservari solebat*). Aliud genus קֹדֶשׁ exprimitur v. 29, vi cujus homines, animalia et res non privata cujusvis voluntate, sed a legitima auctoritate (vel vi legis divinae vel oraculo cujusdam prophetae) *exsecrabantur*. Homines exsecrati interimendi erant; de illis exsecratis vero, quae homines non sunt, lex nihil statuit. Hinc variae in sacra scriptura exsecrationis hujus distinguuntur species: a) Israelitae diis alienis immolantes occidebantur (Ex 22, 19). b) Si urbs israelitica diis alienis servierat, ejus incolae et pecora deleri ac supellectilia succendi debebant (Dt 13, 13—18. Jos. antt. IV, 8, 45). c) Exsecratio divino jussu decreta erat contra urbes canaaniticas, quarum incolae cum animantibus percutiendi, res pretiosae in thesauros sacros reponendae erant (Dt 7, 1 s; 20, 16 s. Jos 6, 17—26; 10, 28 ss. Jos. antt. IV, 8, 42. V, 1, 5 ss.); in nonnullis urbibus, uti Amoraeorum, homines tantum occidebantur, pecora vero et supellex cedebant in usum victorum (Dt 2, 34 s; 3, 6 s. Jos 11, 10 ss. Jos. antt. IV, 5, 2 ss. coll. Jos 8, 2. 26 ss; 10, 28 ss. Jos. antt. V, 1, 15 ss.); Amalekitarum exsecratorum homines et pecora (I Sm 15, 3), Midianitarum viri et mulieres tantum (Nm 31, 7 ss. 17 ss. Jos. antt. IV, 7, 1) percutiebantur**).

2) Vir et femina speciali modo Deo se consecrare poterat (unde קֹדֶשׁ [fem. קִדְּשָׁה talm.] = segregatus, consecratus, plenius קֹדֶשׁ לַיהוָה Deo consecratus Jdc 13, 5. 7; 16, 17. קָדוֹשׁ לַיהוָה sacer Domino Nm 6, 8. LXX *ἅγιος θεός, εὐλόγμενος, ἡγιασμένος, Ναζιραῖος*), eo quod pro certo tempore a fructibus vitis abstinere (**), quamcumque contamina-

*) Ex hujus anathematis lege obstrictus erat Jephtha filiam suam ministerio sacro consecrare (Jdc 11, 30 ss.).

**) Quidquid ex praeda auferebatur, sacrilegium erat (Jos 6, 18; 7, 11 ss. Jos. antt. V, 1, 10, 14. coll. Dt 7, 26; 13, 18; 25, 19).

***) Proscribebantur *vinum* et *sicera* (Lv 10, 9: omnis praeter vinum potus inebrians) et ex utroque *acetum* omneque *liquidum ex uvis* (uti succus recens expressus), tandem *urac* ipsae, tam recentes quam passae. Cur autem Deus tam serio a vini omnis et sicerae potione arcere voluerit, ratio afferri potest, ut quam longissime abessent ab omni ebrietate, deinde ut majore cum austeritate Deum colerent eique servirent.

tionem per cadavera, ossa et sepulcra vitarent*), et caesariem non raderent**) (Nm 6, 2—8).

Naziraeus *inopinate****) contaminatus per mortuum die septimo purificationis suae caput radere****) et die octavo duos turtures vel columbarum pullos, alterum pro peccato, alterum in holocaustum, atque agnum anniculum pro delicto offerre et tali modo mundatus votum denuo inchoare debuit, ita ut dies priores non numerarentur (ib. v. 9—12).

Tempore, pro quo se voto quis ad naziraeatum obligaverat, elapso†), agnum in holocaustum, ovem pro peccato (sc. pro peccatis suis generatim), arietem tamquam sacrificium eucharisticum, canistrum panum azymorum (quorum alii oleo subacti, alii oleo perfusi erant) et vinum ad libamen obtulit††). Coma ejus ante ostium tabernaculi (stante templo in conclavi naziraeorum) amputata cum adipe sacrificii eucharistici concremabatur; armus coctus arietis et panis utriusque generis unus per agitationem Deo offerebantur et dein sacerdoti cedebant; demum in epulo sacro ex carnibus victimae eucharisticae et reliquis panibus parato rursus vinum bibebat (ib. v. 13—20). His peractis naziraeus votum suum absolverat.

Naziraei, a mundo ejusque deliciis separati et specialiter Deo consecrati, magnā fruebantur apud populum auctoritate. Hinc instante quodam periculo eorum intercessio implorabatur (I Mcc 3, 49)†††).

Naziraeatus *typus* vitae abstinentium et continentium NT exstitit (Greg. Naz. Orat. XLIII. in laudem Basilii Magni MPG 36, 534 s. Greg. M. Lib. XXXII. moral. in Job c. 22. MPL 76, 663. Thom. S. th. 2, 2. qu. 186. a. 6. Corn. a Lap. ad Nm c. 6).

*) Hac in re naziraei perfectiores erant sacerdotibus simplicibus (cf. Lv 21, 1—5) atque aequantur summo pontifici, qui nec patris nec matris funus adire poterat (ib. v. 10 s.).

**) De ratione hujus legis reddenda multum discrepant interpretes. Nonnulli nutritionem capillorum symbolum constituunt nutritionis interioris, virtutum nimirum et studii pietatis. Alii potius eandem poenitentiae adjumentum et testimonium fuisse tradunt. Ex eo, quod in Simsonis (Jdc 13, 5 ss.) et Samuelis (I Sm 1, 11) votis solius caesariei habeatur mentio, quidam perperam concludunt, alias duas obligationes tūm non consuevisse observari.

***) Lex praetermittit *voluntariam* consecrationis interruptionem, quae sane, ubi de ea constabat, severius puniebatur.

****) Falso Vulg. Nm 6, 9: *Radet illico in eadem die purificationis suae et rursus septima.*

†) Naziraeus votum erat aut *temporarium* (ad mensem, annum, triennium) aut *perpetuum* (ad dies vitae). Hinc distinctio talmudistarum inter *naziraeum in aeternum* (נָזִיר עוֹלָם seu נָזִיר בְּלִי יָמָיו) et *naziraeum ad certum tempus* (נָזִיר לְיָמִים seu נָזִיר לְיָמֵי קִצּוֹ). Interdum parentes filios nondum natos Deo vovebant (Samuelem I Sm 1, 11. Simsonem Jdc 13, 5. 7. Joannem Baptistam Lc 1, 15).

††) Hinc intelligere licet, votum naziraeatus non fuisse hominis pauperis. Attamen pauperibus hos sumptus nonnunquam suppeditabant ditiores, qui per id voti eorum participes fiebant (Act 21, 23 s. Jos. antt. XIX, 6, 1).

†††) Ipse Deus per Amosum (2, 11) recensens beneficia, quae praestiterat populo, commemorat naziraeatum.

Cf. tract. Nedarim, Nasir et Schekalim 4, 6—8 (Msch. III, 3. 4. II, 4).

Nota. — Similes quodammodo naziracis erant Rechabitae (רַחֲבִיתִים), quorum institutum absque voto quidem, non tamen sine approbatione divina importabat vitam simplicem in tabernaculis vel tentoriis atque abstinentiam a vinearum et agrorum cultura (Jr 35, 1—11. cf. II Rg 10, 15. 23. I Ch 2, 55).

Articulus IV. Jejunia *).

I. Duplicia erant Hebraeorum jejunia (צִיּוּמִת), alia communia § 127. seu publica, alia privata; communia rursum duplicia, vel ordinaria, vel extraordinaria. Publicum jejunium anniversarium duntaxat unum jure divino statutum erat, expiationis sc. die celebrandum (Lv 16, 29; 23, 27. Nm 29, 7); at plura deinceps addebantur in perennem malorum quorundam insigniorum memoriam ¹⁾. Praeter haec jejunia quotannis celebranda et alia toti coetui indicebantur (= קָרָא צִיּוּת Jr 36, 9. קָרָא צִיּוּת Jl 1, 14), praecipue occasione calamitatum majorum, quibus respublica premebatur (Jdc 20, 26. I Sm 7, 6; 31, 13. II Sm 1, 12. II Ch 20, 3. Esr 8, 21. 23. Jdth 4, 8. Jr 36, 9. Bar 1, 5. Jl 1, 14; 2, 12. 15. I Mcc 3, 47. II Mcc 13, 12. Jos. antt. XIV, 4, 3. 16, 4). Jejunia singulis hominibus celebranda lege quidem mosaica non sancita erant; talia vero deinceps celebrare consueverunt, ut mala averterent Deumque sibi propitium redderent (II Sm 3, 35; 12, 16. 21s. Esr 10, 6. Neh 1, 4. Jdth 8, 6. Esth 4, 16. Ps 34, 13. Jos. antt. VIII, 13, 8) ²⁾; nam jejunio *affligebatur anima* i. e. facultas appetendi (עָנָה נֶפֶשׁ נִצְוָה Nm 30, 14. עָנָה נֶפֶשׁ נִצְוָה Ps 35, 13. LXX ταπεινοῦν ἐν νηστείᾳ τὴν ψυχὴν, cf. תַּעֲנִית Esr 9, 5 et mischn.).

¹⁾ Talia erant instituta: 1° die nono mensis quarti (Tammuz) in memoriam Hierosolymae per Chaldaeos expugnatae (Jr 39, 2; 52, 6s. Gem. Rosch haschana fol. 18, 2) ²⁾); 2° die decimo mensis quinti (Ab) ob templi hierosolymitani concremationem (Jr 52, 12s.) ³⁾); 3° die tertio mensis septimi (Tischri) ob occisionem Gedaljae, qui superstitum Judaeae incolarum constitutus fuerat praefectus (II Rg 25, 25. Jr 41, 1ss. Gem. hieros.

*) Cf. tract. Taanith (Msch. II, 9). — Fr. Bittner De Graecorum et Romanorum deque Hebraeorum et Christianorum sacris jejuniiis. Posnae 1846.

**) Secundum Msch. Taanith 4, 6 et Gem. hieros. Taanith fol. 68, 1 jejunarunt Judaei quarti mensis die decimo septimo, quod olim illo die confRACTAE essent tabulae a Moyse, cessasset jure sacrificium ac sacrum legis exemplar combustum esset.

**) Teste II Rg 25, 8 die septimo. Judaei posteriores jejunarunt die nono (Msch. Taanith 4, 6).

Taanith fol. 68, 1); 4° die decimo mensis decimi (Tebeth) propter obsidionem Hierosolymae eo die a Babylonis inceptam (II Rg 25, 1. Jr 39, 1 *). His quatuor jejuniis accessit 5° jejunium solemne Estherae reginae (תענית רות), in memoriam illius triduani jejunii, quod Esthera pro populo suo regem compellatura instituit (Esth 4, 16).

²⁾ In his jejuniis celebrandis, nimiam pietatem affectantes, ceteris rigidiores erant Pharisei (Mt 9, 14. Mc 2, 18. Lc 5, 33). Cujusvis hebdomadis diem secundum et quintum jejunio sacrabant (cf. Lc 18, 12), quia ex rabbinorum opinione Moyses ad tabulas legis secundo accipiendas feria quinta in montem Sinai ascendit et feria secunda rediit (Gloss. ad Gem. babyl. Baba kamma fol. 82, 1. Gem. hieros. Megilla fol. 75, 1).

§ 128. II. Jejunia, saepius precibus juncta (cf. II Sm 12, 16. Tob 12, 8. Tempus Jdth 4, 12. Dn 9, 3), durabant plerumque unum diem (Jdc 20, 26. II Sm 1, 12; 3, 35. Jos. antt. III, 10, 3). Interdum per triduum (Tob 3, 10. Esth 4, 16. II Mcc 13, 12. Msch. Taanith 1, 4—6) vel plures dies (Neh 1, 4. Jdth 8, 6), v. c. septiduum (I Sm 31, 13. IV Esr 5, 13; 6, 31. Taanith 1, 6), tres hebdomades (Dn 10, 2 s.), etiam quadraginta dies (Ex 24, 18; 34, 28. I Rg 19, 8. Mt 4, 2) continuabantur.

Jejunantes omnibus deliciis corporalibus illarumque rerum omnium usn, quae ad laetitiam faciunt, abstinēbant (I Rg 21, 27. Jdth 4, 8 s.; 8, 6; 9, 1. Esth 14, 2. Is 58, 5. Dn 9, 3. Jl 1, 13 s. Ps 35, 13. I Mcc 3, 47. Mt 6, 16 s. Jos. antt. VIII, 13, 8).

Articulus V. Circumcisio **).

§ 129. I. *Circumcisio* (מילה Ex 4, 26. מילה talm. περιτομή LXX et NT) Circum- i. e. resectio praeputii (מילה, ἀρροβασία) Abrahamo et omnibus ejus cisionis posteris masculinis, nec non servis sine discrimine originis suae, tamquam signum foederis sub gravi obligatione injuncta (Gn 17, 10—14), a origo fuit quasi oblatio proprii sanguinis ad expiandam culpam originalem et constituit hominem membrum populi a Deo electi eumque participem fecit benedictionum promissionumque foederis, sed simul eum etiam ad

*) Dies hos lugubres, etsi Zacharias propheta a reducibus ex captivitate babylonica in dies festos (מגידים טובים) converti cupierat (Zch 7, 3—5; 8, 19), retinere tamen Judaei.

**) Cf. Bl. Ugolini Thes. XXII, p. 1032 ss. J. Bergson Die Beschneidung vom historischen, kritischen und medicinischen Standpunkt. Berlin 1843. G. Brecher Die Beschneidung der Israeliten, Wien 1845. A. Glassberg Die Beschneidung in ihrer geschichtlichen, ethnographischen, religiösen und medicinischen Bedeutung. Berlin 1896.

conditiones foederi appositae implendas, i. e. ad legis universae observantiam, quippe a qua omnes dependerent promissiones, adstrinxit (Lv 18, 5. Dt 27, 26. cf. Gal 5, 3). Perficiebatur autem haec operatio (plerumque a patrefamilias Gn 17, 23; 21, 4. in casu necessitatis etiam a feminis Ex 4, 25. I Mcc 1, 60. II Mcc 6, 10. Jos. antt. XII, 5, 4. cf. J. H. Otho Lex. p. 133) cultro praesertim lapideo (lapide acuto vel silice, צר Ex 4, 25. חרבות צרים Jos 5, 2) ¹⁾ in quovis masculo, die octavo post nativitatem, quia ante eum diem infirmior est infans, quam ut par sit dolori (Gn 17, 12; 21, 4. Lv 12, 3. Lc 1, 59; 2, 21. Phil. 3, 5. Jos. antt. I, 12, 2) ²⁾, in proselytis adultis autem quavis aetate.

¹⁾ Cf. Bl. Ugolini Thes. XXII, p. 1038 ss. 1150 ss. — Alnajah, gens aethiopica, referente Ludolfo Histor. Aethiop. lib. 3. c. 1. § 21, adhucdum cultris lapideis circumcisionem peragit.

²⁾ Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 1: *Fiebat (circumcisio) octavo die, quia antea puer est valde tenellus, et posset ex hoc graviter laedi, et reputatur adhuc quasi quiddam non solidatum.* Vide tamen Ex 4, 25 coll. 2, 22 et Msch. Schabbath 19, 5.

II. Circumcisio etiam apud Aegyptios, Colchos, Phoenices, Syros, § 130. Arabes, Aethiopes aliosque populos antiquos invenitur ¹⁾. Hebraei autem probabiliter circumcisionem non ab Aegyptiis adoptarunt; nam 1° obstant introductio ejus per Jahven (Gn 17, 10) et verba Christi: *Moses dedit vobis circumcisionem, non quia ex Moyse est, sed ex patribus* (Jo 7, 22) i. e. non quia ipse illam primus praecepit et in morem induxit, sed quia jam a tempore patriarcharum a Deo praescripta et in usu erat; 2° Aegyptii illo tempore hunc ritum vixdum cognoverant (nam Jr 9, 24 s. et Ez 31, 18; 32, 19 coll. v. 21—31 inter alios populos, qui non sunt circumcisi, nominantur) ²⁾, sed verisimiliter per Arabes, Ismaëlis posteros, acceperunt (cf. Gn 17, 25. Jos. antt. I, 12, 2. Theodoret. Qu. 68. in Gn. MPG 80, 177); 3° iteratio circumcisionis in proselytis, licet circumcisis (cf. J. H. Otho Lex. p. 132). Fieri tamen potuit, ut circumcisionis consuetudinem jam dudum apud Aegyptios munditiei causa ³⁾, quam prae ceteris gentibus cordi habebant, receptam Deus etiam Abrahamo, sed alium in finem, religiosum sc., observandam tradiderit. Ita neque Israelitae Aegyptiis, neque Aegyptii Israelitis eam debuerunt, quamvis hoc posito aegyptiaca consuetudo divino praecepto occasionem praeberet ⁴⁾.

¹⁾ Cf. Herod. II, 104. Jos. antt. I, 12, 2. Ep. Barnabae c. 9. Origen. Contr. Celsum V, 41. Comm. in ep. ad Rom. II, 13. MPG 11, 1245; 14, 911. Clem. Alex. Strom. I, 15. MPG 8, 768. Hieronym. Comm. in Jr 9, 25 s. in ep. ad Gal 5, 1. MPL 24, 746; 26, 394.

²⁾ Dicit quidem Herodotus, Aegyptios virilia circumcidere (II, 36: Τὰ αἰδοῖα ὅλλοι μὲν ἔῳσι ὡς ἐγένοντο, πλὴν ὅσοι ἀπὸ τούτων ἔμαθον Αἰγύπτιοι δὲ περιτάμνονται. II, 37: Τὰ τε αἰδοῖα περιτάμνονται καθαρῶ- τητος εἵνεκεν. II, 104: Αἰγύπτιοι περιτάμνονται ἀπ' ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα)*). Alii vero (Origen. Hom. 5. in Jr. n. 14. Comm. in ep. ad Rom. II, 13. MPG 13, 315; 14, 911. Artapanus apud Euseb. Praep. evang. IX, 27. MPG 21, 730. Ambros. Ep. 72. epistolar. II. class. MPL 16, 1245. Jos. c. Ap. II, 13) non omnes Aegyptios, sed duntaxat sacerdotes et ex aedituis templorum religiosissimos quosque, qui arcanis sacris initiari vel- lent, circumcisos fuisse perhibent.

³⁾ Per circumcisionem enim praecavebatur *morbus carbunculi*, qui in calidis regionibus ex immunditiis sub praeputio congregatis in glande membri virilis oritur et lethalis est.

⁴⁾ Cf. Bl. Ugolini Thes. XXII, p. 1072 ss. A. Calmet Diss. de origine et antiquitate circumcisionis (Prolegg. et diss. I, p. 17—22). Meiners De circumcisionis origine et causis (Comment. societ. scient. Gottingensis 1800. XIV, p. 207—24). J. B. Friedreich Zur Bibel. Naturhistorische, anthropologische und medicinische Fragmente. Nürnberg 1848. II, p. 39—165.

§ 131. **III.** Quoad significationem circumcisio erat 1° Signum commemorativum foederis a Deo cum Abrahamo initii, in carne indelebiter incisum (Gn 17, 10 s.), ut Hebraei recordarentur, se transiisse in foedus divinum adeoque esse populum Deo dicatum et consecratum (ib. v. 7—9) ¹⁾, hincque simul signum distinctivum Hebraeorum a reliquis mundi gentibus, fidelium ab infidelibus (cf. Justin. Dialog. c. Tryph. n. 16. MPG. 6, 510. Theodoret. Qu. 68. in Gn. MPG 80, 177. Hieronym. Comm. in ep. ad Gal 3, 7. MPL 26, 352. Chrysost. Hom. 27. in Gn c. 8. MPG 53, 242. Thom. S. th. 1, 2. qu. 102. a. 5. ad 1. Tacit. Hist. V, 5) ²⁾. — 2° Signum repraesentativum fidei Abrahami et justitiae per eam adeptae, teste Paulo apostolo Rom 4, 11: *Signum accepit circumcisionis, signaculum justitiae fidei, quae est in praeputio, ut sit pater omnium credentium per praeputium* (praeputiatorum, gentilium), atque signum circumcisionis spiritualis; nam secundum suam institutionem circumcisio non erat sita in nuda praeputii ablatione, sed praeputii, utpote rei immundae, ablatio signum ac symbolum erat interni animi mundationis per legis observationem seu, ut sacri scriptores loquuntur, *circumcisionis cordis* (Dt 10, 16; 30, 6. cf. Lv 26, 41. Jr 4, 4; 6, 10; 9, 25; Ez 44, 7.

*) Cf. etiam Diod. Sic. Bibl. hist. I, 28. III, 32. Strabo XVII, p. 824. ed. Casaub. Philo De circumcisione opp. II, p. 210. Origen. Contr. Cels. V, 41. MPG 11, 1245. H. Gunkel Ueber die Beschneidung im AT. (Arch. für Pap.-Forsch. II, p. 13—21).

Rom 2, 25—29) ³). — 3° Signum demonstrativum, naturam humanam labe originali esse infectam, quae maxime in concupiscentia carnali se manifestat et sic illam incapacem reddit ad semen promissum gignendum ⁴); simul vero circumcisio ex altera parte innuit, messiam ex semine Abrahami circumcisi modo supernaturali esse oriundum. — 4° Signum praefigurativum (typus) baptismi, docente Paulo apostolo Col 2, 11 s.: *Circumcisi estis circumcissione non manu facta in exspoliatione corporis carnis, sed in circumcissione Christi, consequuti ei in baptismo*. Uti enim baptismus, ita circumcisio, primum est sacramentum et initiativum verae religionis et fidei ejusque professio et obligatio, ac consequenter adoptio et adscriptio in ecclesiam Dei ejusque jura, privilegia et gratias (cf. Athanas Oratio in illud: *Omnia mihi tradita*, MPG 25, 211 s. Epiphan. Haer. VIII. n. 4 et 6. MPG 41, 210. 214).

¹) Quare circumcisio אֵית פְּרִיט signum foederis (Gn 17, 11), immo פְּרִיט foedus ipsum (ib. v. 13) nominatur.

²) Hebraei antiqui circumcisionem sibi honori ducebant (Gn 34, 14. Jos 5, 9. Jr 9, 24 s.); aetate vero Maccabaeorum permulti, ad sacra Graecorum transeuntes et in gymnasiis nudi prodeuntes, circumcisionem sibi dedecori esse reputabant et praeputium arte rursus adducebant (= פְּרִיט אֵית talm. פּוֹטֵינן עֲבוּרֵיכֶם אֶחָד מֵעֲבוּרֵיכֶם I Mcc 1, 15. ἐπισπᾶσθαι I Cor 7, 15), ne a gentilibus discernerentur.

³) Philo De sacrificantibus opp. II, p. 258: Τὰς περιττὰς φύσεις τοῦ ἡγεμονικοῦ, ἃς οἱ ἄμετροι τῶν παθῶν ἑσπεῖραν τε καὶ συνῆρξεν ὄρμα: καὶ ὁ κακὸς ψυχῆς ἰεωργὸς ἐφύτευεν, ἀφροσύνη, μετὰ σπουδῆς ἀποκίρσθαι.

⁴) Ideo Deus membrum genitale circumcidi voluit, quia est pars principalissima hominis, qua generat sibi simile, imaginem Dei quoad animam.

IV. De circumcisionis virtute et efficacia tres sunt sententiae. *Prima* affirmat, per circumcisionem datam fuisse gratiam ex opere operato vel ex infallibili decreto et promissione divina. Suarez De sacram. disp. 4. sect. 1. hanc tententiam vocat *dogma certum et indubitatum*. Sententia *altera* est plane contraria. Ejus patroni provocant ad illa sacrae scripturae effata, quae generatim ritus mosaicos, non exclusâ circumcissione, egea et infirma vocant elementa (Gal 4, 9); dein ad patres haud paucos, qui omnem circumcisioni abnegant virtutem et inculcant, eam tantum fuisse datam ad discernendos fideles ab infidelibus; denique ad Concilium Florentinum et Tridentinum, quae de omnibus sacramentis VT negant, quod gratiam contulerint. Secundum *tertiam* sententiam, quae est media, circumcisio, quatenus erat ritus legis mosaicae, non conferebat gratiam, sed quatenus includebat reme-

c) effi-
cacia

dium naturae; non conferebat gratiam, quatenus eâ puer inserebatur populo *judaico*, sed quatenus eâ inserebatur populo *fidelium*. Sicut sanguis postibus in Aegypto illinitus (Ex 12, 22 s.) non protegebat ab angelo vastatore primogenitos Israelitarum per se, i. e. quatenus erat sanguis agni paschalis, sed quatenus erat umbra sanguinis Christi, ita et circumcisio non justificabat per se, sed qua baptismi umbra gratiam conferebat. Quocirca scribit Thomas S. th. 3. qu. 70. a. 4: *In circumcissione conferebatur gratia quantum ad omnes gratiae effectus, aliter tamen quam in baptismo. Nam in baptismo confertur gratia ex virtute ipsius baptismi, quam habet, in quantum est instrumentum passionis Christi jam perfectae; in circumcissione autem conferebatur gratia non ex virtute circumcisionis, sed ex virtute fidei passionis Christi, cujus signum erat circumcisio: ita scilicet, quod homo, qui accipiebat circumcisionem, profitebatur, se suscipere talem fidem, vel adultus per se, vel alius pro parvulis. Hoc modo utrumque verum est, et ceremonias legis, non exceptâ circumcissione, in se fuisse egena et infirma elementa, et originalem culpam remissam fuisse per circumcisionem.*

Cf. A. Calmet Diss. de circumcisionis effectibus (Prolegg. et diss. II, p. 187—193). — H. Hurter Theolog. dogm. compend. Oeniponte 1878. III, p. 189 s.

Articulus VI. Primitiae, primogenita, decimae.

In perennem memoriam, Jahven ipsum terrae canaaniticae esse dominum et possessorem, Israelitas autem tantum advenas et colonos (Lv 25, 23), praecepit Moyses, ut primitiae frugum, primogenita hominum et pecorum ac decimae Deo regi essent sanctificatae, quae omnia dein Jahve concessit tribui Levi ad sustentationem (עֲבָדָיו לְלֵוִי in compensationem operae seu ministerii eorum Nm 18, 21. 31).

§ 133. I. Primitiae¹⁾ omnium frugum terrae (non tantum illarum
Primitiae septem specierum, quae Dt 8, 8 in laudibus terrae Canaan recensentur) Jahvae, ut omnis fertilitatis auctori, sacrae erant (Ex 23, 19; 34, 26. cf. Dt 18, 4. II Ch 31, 5. Ez 44, 30. Tob 1, 6. Pr 3, 9. I Mcc 3, 49) et sub certo ritu sacerdotibus tradebantur (Nm 18, 11—13. Dt 26, 2—11)²⁾. Qualitas in omnibus inculcatur praestantior, quantitas autem indeterminata offerentium pietati ac liberalitati committebatur³⁾. Postridie paschatis sive die 16. Nisan primus spicarum hordei manipulus et in solemnitate pentecostes duo panes fermentati ex simila recentis tritici tamquam primitiae messis nomine totius populi offerebantur (Lv 23, 10. 17. 20). Fructus arborum anno quarto nati ex praecepto Lv 19, 24 dato Jahvae sanctificandi erant⁴⁾.

Cf. tract. Terumoth et Bikkurim (Msch. I, 6. 11).

¹⁾ Primitiae in genere vocantur ראשית LXX ἀπαρχαί, quod vocabulum usurpatur de primitiis messis et frugum (Lv 23, 10. Dt 18, 4), fructuum (Dt 26, 10), lanae (Dt 18, 4) omnisque proventus (Pr 3, 9). Sed פריים (LXX πρωτογενήματα) sunt primi fructus ex agro arboribusque suscepti (Ex 23, 19); nonnunquam additur ראשית (Ex 23, 19; 34, 26). Cf. August. Quaest. in Heptateuch. l. 4. qu. 32. MPL 34, 732: Πρωτότοκα sunt primitivi animalium foetus, etiam hominum; πρωτογενήματα vero primi fructus de terra sumpti, vel de arbore, vel de vite; primitiae (ἀπαρχαί) autem de fructibus quidem, sed jam redactis ab agro, sicut de massa, de lacu, de dolio, de cupa, quae primitus sumebantur.

²⁾ Ad primitias pertinebat quoque pars quaedam lanae ex ovium tonsione (Dt 18, 4) et mel (Lv 2, 12. II Ch 31, 5)*). Item ex massa farinae placenta erat danda (Nm 15, 20 s.).

³⁾ Judaei satis esse duxerunt, si quinquagesima proventus pars offerretur, ita tamen ut necesse haud esset, quod omnes tantundem solverent. Qui sexagesimam partem solvebat, non amplius teneri credebatur. At qui religiosissimi audiebant, quadragesimam partem solvebant (Msch. Terumoth 4, 3).

⁴⁾ Ritus sanctificationis primitiarum ad primaevam spectat aetatem, cum Cain et Abel jam de primitiis frugum et pecorum Deo sacrificium offerrent (Gn 4, 3 s.). Unde antiquissimis etiam temporibus ad gentiles hic mos propagatus est.

II. Ut perpetuo memores essent Israelitae insignis beneficii, quo § 134. eorum primogenita illaesa servata fuerant, dum angelus exterminator primogenita Aegyptiorum tam de hominibus quam de brutis morte percutiebat (Ex 11, 4—7; 12, 12. 29), Deus diserta lege omne primogenitum masculinum (זכר) in Israele sibi jure vendicabat ac sanctificabat in omne aevum (Ex 13, 2. 12. 15; 34, 19. Lv 27, 26. Nm 3, 13; 8, 17; 18, 15), et quidem 1° *primogenita masculina de hominibus* Deo sistenda et ex aestimatione sacerdotis, attamen non ultra quinque siclos argenteos (non ante primum aetatis mensem, plerumque in purificatione matris), redimenda erant, quia proprie ministerio sacro erant destinata (Ex 13, 13; 34, 20. Nm 18, 15 s. cf. Lc 2, 27) ¹⁾. 2° *Animalium sacrificialium* (boum, ovium et caprarum) *primogenita mascula*, nullo defectu legali vitiata, ab octavo die (Ex 22, 29) usque ad unum annum aetatis ad sacrarium ritu sacrificiorum pacificorum offerenda erant (Nm 18, 17 s. Dt 12, 6 s. 17 s; 14, 23; 15, 19 s.); quae vero defectu aliquo laborabant (cf. Msch. Bechoroth c. 6), comedebantur domi ritu non sacro a quibuslibet, sanguine tamen, quod in omnibus

Primo-
genita

*) Sub mellis primitiis intelligenda sunt ea, quae verno tempore primum ex alvearibus colliguntur.

domi mactationibus servabatur (Dt 12, 16. 23 s.), in terram effuso (Dt 15, 21—23). 3° *Primogenita mascula animalium immundorum* erant vel ove permutanda, vel ex aestimatione sacerdotis, additâ quintâ pretii parte, redimenda; quodsi non redimerentur, vendebantur et pretium erat sacerdotum (Ex 13, 13; 34, 20²). Lv 27, 27. Nm 18, 15).

Cf. tract. Bechoroth (Msch. V, 4).

¹) Pecunia, qua primogeniti redimebantur, in usum sacerdotum cedebat (Nm 3, 48—51; 18, 15).

²) His duobus locis solius asini fit mentio. Verum ex ceteris locis citatis apparet, praeceptum hocce de omnibus animalibus impuris esse sumendum. Ita et illud intellexit Jos. antt. IV, 4, 4.

§ 135.

III. Decima (מֶעֶשֶׂר LXX δεκάτη) omnium frugum terrae et fructuum arborum atque ex animalibus decima boum, ovium et caprarum quolibet anno (Dt 14, 22)¹) levitis tradi debebat in natura²); decima ex redditibus terrae et arborum redimi poterat; illa tamen animalium sacrificialium non poterat redimi, sed sacrificiis vel levitarum usui reservabatur (Lv 27, 30—33. Nm 18, 21. 24. 26). De hac decima, quae Hebraeis מֶעֶשֶׂר ראשון, Graecis δεκάτη πρώτη dicebatur, levitae rursus decimam partem tradebant pontifici et sacerdotibus (Nm 18, 26—32), quam Deus ipse vocat מֶעֶשֶׂר מִן הַמֶּעֶשֶׂר decimam de decima (cf. Neh 10, 39: מֶעֶשֶׂר הַמֶּעֶשֶׂר decima decimae, II Ch 31, 6: מֶעֶשֶׂר קִדְשִׁים decima sanctitatum).

Post decimam levitis persolutam de reliquis novem partibus frugum adhuc alia decima erat seligenda, decima secunda (מֶעֶשֶׂר שֵׁנִי, δεκάτη δευτέρα Tob 1, 7) dicta, Deoque etiam quodammodo consecranda sive laetis et in honorem Dei celebrandis agapis, a domino cum sua familia invitatisque levitis, in cultus sacri loco consumenda (Dt 12, 6. 11. 17—19; 14, 22 s.). Quodsi tamen quis longius a loco sacro abesset, quam ut hanc decimam commode afferret, licebat eam vendere et ex venditionis pretio, superadditâ quintâ ejus parte, sacrum epulum in cultus divini loco instruere (Dt 14, 24—27). Tertio quoque anno decima haec secunda non ad sacrarium deferenda, sed domi adhibenda erat in convivium, ad quod levitae, pauperes et advenae invitabantur (Dt 14, 28 s.; 26, 12. Jos. antt. IV, 8, 22)³). LXX Tob 1, 6—8 has tres decimas recensent. Vulg. v. 6 s. primae tantum et tertiae decimae meminit, ergo implicite etiam secundae.

Cf. tractt. Pea, Maaseroth et Maaser scheni (Msch. I, 2. 7. 8). J. Selden Diss. de decimis (quae ex anglico latine reddita legitur ad calcem commentarii J. Clerici in pentateuchum. Ed. Amstelod. p. 1001—1019).

1) Cum septimo quoque anno nullae ex agris fruges colligerentur, etiam decimis locus esse non poterat.

2) Frumentorum fructuumque arborum decima facile separabatur. Animalia autem singillatim coram oeconomo transibant, qui ea numerabat et decimum quodque baculo, quem manu tenebat, signabat (hinc Lv 27, 32 pecudes decimandae transire dicuntur sub virga pastoris cf. Jr 33, 13). Quodsi signato dein aliud substitueretur, ambo levitis cedebant.

3) Non tres eo anno (qui Dt 26, 12 שנת תשע־העשר annus decimae vocatur*) decimae solvebantur, uti nonnulli colligunt e Tob 1, 8: καὶ τὴν τρίτην ἐδίδον οἷς καθήκει *tertiam decimam dabam iis, ad quos pertinet*; verum intelligit duntaxat: decimam tertii anni, i. e. eam, quam tertio quoque anno, post solutam primam, oportebat colonum intra sua moenia in convivium convertere. Hanc quoque Jos. antt. IV, 8, 22 vocat τρίτην κατὰ τὸ ἔτος τρίτον et rabbini שְׁנַת תְּשַׁע־הַעֲשָׂרִי decimam pauperis.

Nota. — Decimae, sicut apud alios populos, ita etiam apud Hebraeos antiquitus pendebantur et jam in historia patriarcharum notae inveniuntur. Sic decimas ex hostium spoliis Melchisedecho, summi numinis sacerdoti, persolvit Abrahamus (Gn 14, 20. Hbr 7, 2. 4) et Jacobus in Bethel Deo vovit decimam omnium, quae habiturus esset (Gn 28, 22), ex quo facto fere licet concludere, filios Jacobi exemplum hoc pietatis esse secutos. Josephus quintam proventus partem, i. e. duas decimas, imposuit Aegyptiis Pharaoni pendendas (Gn 47, 24). Alias de decimarum solutione haud multum legimus in sacra historia. Hiskias II Ch 31, 4—12 exegit a populo decimas, tam fructuum terrae quam animalium, Hierosolymis pendendas ad sacerdotum et levitarum sustentationem; sed ex ipso textu colligitur, ante Hiskiam decimas aut nullatenus aut certe negligentius pendi consuevisse. Mal 3, 8. 10 loquitur tantummodo de decimis, quae in *horreum* (Vulg.) inferri solebant atque innuit, earum solutionem plurimum esse neglectam. Jdth 11, 13 (secundum LXX tantum) meminit decimae olei et vini ac Neh 13, 5 (cf. 10, 32—39; 12, 43—46) decimae frumenti, musti et olei. Omnes hi textus, uti etiam Mt 23, 23. Lc 11, 42; 18, 12., suggerunt decimas tum de solis terrae fructibus, non vero de animalibus, fuisse pensas. Verisimile est, legem de decimis a Moyse latam progressu temporis fuisse mutatam, quia Israelitae, terrā canaanitica occupata abdicataque pastorum vitā, agrorum tantum culturae vacabant. Ita et plures aliae leges mosaicae interjecto tempore, vel approbante aliquo propheta, vel per consuetudinem legi contrariam, mutatae sunt.

Appendix prima.

Synagogae.

Subsidia literaria. — Maimonides Hilchoth Tephilla (in lib. II. operis *Jad ha-chasaka*). — C. Vitringa De synagoga vetere lib. III. Frane-

* Recte LXX h. l. pro hebraeo שְׁנַת תְּשַׁע־הַעֲשָׂרִי posuerunt τὸ δευτέρου ἐπιδικάζον, *secundam decimam*, non quod legerunt שְׁנַת תְּשַׁע־הַעֲשָׂרִי, uti nonnulli volunt, sed quod pro mera translatione explicationem dederunt.

querae 1696. Leucopetrae 1726. — Plures monographiae in Bl. Ugolini Thes. XXI. — L. Löw Der synagogale Ritus (Monatsschr. für Gesch. u. Wissensch. des Judentums. 1844. p. 97 ss. 161 ss. 214 ss. 305 ss. 364 ss. 458 ss.). — E. Schürer op. cit. II, p. 427—59. — D. Joseph Stiftshütte, Tempel- und Synagogenbauten. Berlin 1902.

Breviter agitur I de synagogarum origine, II de modo, quo intus erant omnia disposita, III de ministris et IV de varis exercitiis ibi haberi solitis.

§ 136. I. Praeter templum hierosolymitanum Judaeis erant alia quoque Synagoga- loca cultui publico sacrata, synagogae, de quarum origine auctores garum non conveniunt, aliis primorum patriarcharum tempore (Onkel. ad a) origo Gn 25, 27. Dt 32, 10. Jonath. ad Jdc 5, 9. Is 1, 13), aliis judicum aevo circiter incipiente, quando sc. terra promissionis pacifice ab Hebraeis habitari coepta est (Fr. Toletus Comm. in evang. Jo. c. 16. annot. 2), aliis, qui Ps 74, 8 per $\text{כָּל־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ־חַיִּי}$ omnes συναγωγὰς Dei in terra Judae et Israelis intelligere volunt, mox post extructionem templi salomonei, aliis denique in exsilio aut mox post reditum exsulantium eas ortas fuisse arbitrantibus. Quidquid sit, id certum est, a temporibus antiquis earum originem esse trahendam, cum Act 15, 21 mosaicam legem ἐκ γενεῶν ἀρχαίων in synagogis populo praelectam fuisse dicitur. Probabiliter in exsilio babylonico institutae sunt. Cum enim templo diruto sacrificia praescripta cessassent (cf. Is 43, 22 s.), exsules, ne omni religionis exercitio carerent, apud prophetam quemdam (Ez 8, 1; 14, 1; 20, 1) vel alium virum pium conveniebant, ut per eum erudirentur et instruerentur ad religionis cognitionem (cf. Neh 8, 1 ss; 9, 1 ss; 13, 1 ss.); immo talis mos jam ante exsiliū hac atque illac viginisse videtur (II Rg 4, 23). Hae congregationes domesticae pedetentim in quibusdam locis fixae sunt et certus quoque in eis ordo invaluit, id est ortae sunt synagogae (συναγωγαί NT et Jos. συναγωγά Phil.)¹⁾. Reversi ex Babylonia, etiam post aedificationem templi, institutionem hanc retinuerunt²⁾.

¹⁾ Συναγωγή (συνάγω colligo) est proprie conventus vel coetus et demum locus conventus, sicut ἐκκλησία (ἐκκαλέω evoco) proprie convocatio, congregatio et demum locus congregationis. Mischn, בית המדרש בית domus congregationis (בָּנִים congregavit), צביר congregatio (צָבַר congregavit). Aram. בֵּי קְדֻשָּׁתָא et simpliciter קְדֻשָּׁתָא.

²⁾ Hinc non tantum in coloniis exteris (uti Damasci Act 9, 2. 20. Salaminae 13, 5. Antiochiae Pisidiae 13, 14 s. 44. Jos. bj. VII, 3, 3. Iconii Act 14, 1. Thessalonicae 17, 1. Beroeae 17, 10. Athenis 17, 17. Corinthi 18, 4. Ephesi 18, 19. 26; 19, 8. Alexandriae Phil. De legatione ad Cajum opp. II, p. 565. Romae ib. p. 568 ss. Juvenal. Sat. III, 296: in qua te quaero proseucha) et Palaestinae urbibus (uti Nazareth Mt 13, 54.

Mc 6, 2. Lc 4, 16. Capharnaum Mc 1, 21. Lc 7, 5. Jo 6, 60), sed et Hierosolymis ipsis praeter templum multae (uti rabbini fabulantur 460 sive, ut alii malunt, 480) erant synagogae *).

Nota. — Προσευχαί, lat. *proseuchae* (Juvenal. l. c.), προσευκτήρια (Phil. De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 168) = *oratoria*, a quibusdam pro synagogis habentur **), ut ex eo προσευχή dicatur pro τόπος vel οἶκος τῆς προσευχῆς (III Mc 7, 20) = aram. מִקְדָּשׁ בֵּית פְּרָעָה *precum locus*, quod est nomen synagogae; ab aliis vero pro locis extra urbes in vicinia aquae (ad lotiones ceremoniales), nonnunquam sub dio, sitis (Act 16, 13. Jos. antt. XIV, 10, 23: τὰς προσευχὰς ποιεῖσθαι πρὸς τῇ θαλάσῃ κατὰ τὸ πατριὸν ἔθος), in quibus Judaei ad religionis exercitium convenire solebant.

II. Synagogae, plerumque in altioribus locis sitae, vel sumptibus § 137. publicis, vel etiam liberalitate ac magnificentia quorundam privatorum (interdum etiam gentilium Lc 7, 5) erectae, ad formam templi hierosolymitani erant dispositae, ut atrium cum porticibus haberent, sicut b) dis-
positio
synagogae in Oriente adhucdum conformatae sunt. In media synagoga constitutum erat suggestum ligneum (מִזְבֵּחַ = βῆμα, מִזְבֵּחַ cf. Neh 8, 4) et super hoc pulpitum (מִזְבֵּחַ, מִזְבֵּחַ, ἀναλογεῖον), cui liber sacer praelegendus imponebatur. Volumina, quando ex eis non praelegebant, in armario (מִזְבֵּחַ, מִזְבֵּחַ, etiam מִזְבֵּחַ), pannis liuteis involuta, asservabantur. Subsellia (καθέδραι, מִזְבֵּחַ) varia pro ratione honoris et dignitatis praesentium disposita erant ¹⁾, et quidem illa mulierum a virorum loco distincta. Praeterea suspensae aderant lucernae (נִרְיָה), quae tum ad vespertinarum precum usus, tum ad sabbati aliorumque dierum festorum decus accendebantur. Ad introitum vero constituta erant lavacra, ut synagogam ingressuri manus antea abluerent ²⁾.

¹⁾ Πρωτοκαθεδραί, legisperitorum memorantur Mt 23, 6. Mc 12, 39. Lc 11, 43; 20, 46.

*) Habebant vero Hierosolymis non solum indigenae, sed etiam Judaei exteri proprias suas synagogas. Act 6, 9 mentio fit synagogae *libertinorum et Cyrenensium et Alexandrinorum, item eorum, qui erant e Cilicia et Asia*. Copula καὶ in textu graeco, quae in Vulgata, nec non in arabica et aethiopica versione retinetur, varias videtur synagogas innuere. Syrus autem conjunctionem καὶ aut non legit aut omisit, hunc in modum vertens: *Surrexerunt quidam e synagoga, quae vocatur libertinorum, Cyrenaei, Alexandrini* . . . Atque ita statuisset videtur, unam tantum indigitari synagogam, sc. in usum Judaeorum exterorum, qui e diversis regionibus religiosi cultus causa Hierosolymam confluebant, exstructam.

**) Josephus vit. 54 proseucham Tiberiensem nuncupat μέγιστον οἶκημα, πολλὸν ὄγκον ἐκτίθεσθαι δυνάμενον. Philo quoque vocem προσευχὴν ad synagogas applicat (In Flaccum opp. II, p. 523 s. 535. De legatione ad Cajum ib. p. 565. 568. 596. 600).

²⁾ Inter varias synagogas apud veteres memoratas praeter hierosolymitanas praecipue celebrantur Jamnienses et Tiberienses, quas tamen omnes longissimo post se intervallo reliquit alexandrina illa *μεγίστη καὶ περιήμοστατη*, cujus *διπλαῖ στοαί* et septuaginta cathedrae aureae, lapidibus pretiosis et margaritis distinctae, summis laudibus celebrantur (Phil. De legatione ad Cajum opp. II, p. 565).

§ 138.

c) mini-
stri

III. Cuivis synagogae praeerat archisynagogus (*ἄρχων τῆς συναγωγῆς* seu *ἀρχισυναγωγός* Mc 5, 35 ss. Lc 8, 41, 49; 13, 14. Act 18, 8. 17. interdum absolute *ἄρχων* Mt 9, 18. 23. Lc 8, 41. *קַהֲלָן עֶבֶר* *caput conventus* Msch. Joma 7, 1. Sota 7, 7), cujus erat omnia ad res in synagoga peragendas pertinentia moderari. In hoc negotio coadjutores habebat viros aliquot aetate venerabiles et praestantes virtute, qui seniores (*זְקֵנִים*, *πρεσβύτεροι* Lc 7, 3), quandoque *ἀρχισυναγωγοί* (Mc 5, 22. Act 13, 15), etiam *קֹדְשֵׁי קָדֶשׁ*, *ποιμένες*, *pastores* et *זְבִימֹת*, *προεστῶτες*, *antistites* vocabantur ¹⁾. His accedebat legatus synagogae (*קַהֲלָן עֶבֶר*, *ὁ ἄγγελος τῆς ἐκκλησίας*), qui universi coetus nomine recitabat preces liturgicas, invigilabat lectioni exterisque nuncia deferebat; lector vel interpret (*קַהֲלָן עֶבֶר*), qui praelecta, ex sermone hebraico in syrochaldaicum (graecum) translata, explicabat et ad audientium animos applicabat ²⁾; collectores eleemosynarum (*קַהֲלָן עֶבֶר* seu *קַהֲלָן עֶבֶר*), qui pecunias in usum pauperum collectas administrabant et distribuebant; denique minister (*קַהֲלָן עֶבֶר*, *ὁ κηρύκτης* Lc 4, 20), cui viliorum rerum cura demandata erat ³⁾.

¹⁾ Senatus hic non modo de institutionibus synagogae, sed etiam de transgressoribus legis agebat poenamque flagellationis decernebat (Mt 10, 17; 23, 34. Mc 13, 9. Act 22, 19; 26, 11) aut etiam peccatorem communione excludebat (Jo 9, 22. 34 s; 12, 42; 16, 2).

²⁾ Hic videtur fuisse prius aliquis sacerdos (Phil. Fragm. opp. II, p. 630. cf. Mal 2, 7. Neh 8, 8 ss; 9, 1 ss), tempore posteriore quivis ex eruditissimis (*τῆς τῶν ἐμπειροτάτων* vel *τῶν δογμάτων ἐμπειροτάτος* Phil.), qui ad interpretandum vel invitabatur vel se offerebat. Stans in cathedra legebat sacra verba, deinde sedens ea interpretabatur (Lc 4, 16. 20); interdum tamen ad majorem attentionem excitandam stans coetum alloquebatur (Act 13, 16).

³⁾ Moderatoribus synagogarum minus recte annumerantur decem otiosi (*קַהֲלָן עֶבֶר*), qui non pro desideribus sunt habendi, sed, utpote rebus mundanis non occupati, omni conventui interesse debebant, ut semper adesset numerus sufficiens ad sacrum coetum constituendum.

§ 139.

d) litur-
gia

IV. In synagogis populus convenire solebat *die sabbati* (Mt 12, 8 s. Mc 1, 21; 6, 2. Lc 4, 16. 31; 6, 6; 13, 10. Act 13, 14; 16, 13; 17, 2; 18, 4. Phil. De somniis l. 2. opp. I, p. 675. Quod omnis probus liber II, p. 458. De vita contemplativa II, p. 476. De legatione ad

Cajum II, p. 568. Fragm. II, p. 630), procul dubio et *festis* (Msch. Megilla 3, 5 s.), immo et *aliis diebus* (posteriore aetate secundo et quinto hebdomadis die Gem. hieros. Megilla fol. 75, 1. Gem. babil. Baba kamma fol. 82, 1). Pro sacrificiis in templo oblatis orationes ¹⁾, *hymni* et *psalmi* substituebantur, additis insuper aliis precibus, si sacrificiis oblatis alia quaedam jungebantur in templo. Sabbato orationes excipiebat *lectio legis* (in 54 paraschas) et *prophetiarum* (in 85 haph-taras divisarum) ²⁾ vel aliorum veteris testamenti librorum (מגילות) ³⁾, cui interdum addebatur quaedam *concio*, ad id, quod lectum erat, plerumque coaptata. Denique cum piis votis populus dimittebatur ⁴⁾.

¹⁾ Orationes principales quotidianae erant Schma (שְׁמָע, quod nomen a primo verbo Dt 6, 4 mutuatum est) vel Kriath Schma (קריאת שְׁמָע) i. e. lectio seu recitatio orationis Schma, per compendium *Krischma*, lectio trium pericoparum Dt 6, 4—9; 11, 13—21 et Nm 15, 37—41 quibus Hebraeis inculcatur, ut legem Dei mente perpetuo retineant, recolant, meditentur, sibi applicent et in usum redigant*), et Schmone-Esre (שְׁמוֹנֶה עָשָׂר) i. e. novendecim (non, ut nomen indicat, octodecim) eulogiae. Cf. E. Schürer op. cit. II, p. 459—63.

²⁾ Paraschae (פְּרָשִׁיּוֹת *divisiones, sectiones*) dividuntur in *apertas* (פְּתוּחוֹת), quae a linea initiantur, et *clausas* (סְתוּמוֹת), quae relicto intervallo eandem lineam prosequuntur; hinc initium parascharum *majorum* tribus majusculis פ פ פ vel ס ס ס notatur. Paraschae hae majores rursus in (669) *minores*, per literas minusculas א vel ב signatas, dividuntur, quas nonnulli ab ipso Moyse distinctas fuisse credunt. Verum aevo posteriore eas fuisse discriminatas, nimirum post ipsam distributionem legis in paraschas majores, easque rabbinis esse adscribendas, uti probabilius tenendum est.

Haph-tarae (הַפְּתָרֹת *dimissiones*) sectiones propheticae ideo vocantur, quia iis lectis populus dimittitur. Hinc lector hujus sectionis propheticae vocatur מְפָטֵר *dimittens*, quia coetum solet dimittere. Quanam vero haph-tarae certis diebus festis praelegerentur posteriore tempore fixum est.

³⁾ Hi libri, quum Judaei eos integros statutis diebus in religiosis coetibus legant (sc. *Canticum* in paschate; *Ruth* in pentecoste; *Threni* die nono mensis Ab, quo die celebrant jejuniū ob templum primum a Chaldaeis, alterum a Romanis exustum; *Kohleth* in solemnitate tabernaculorum; *Esther* in festo Purim) omni divisione liturgica carent, aequae ac reliquae scripturae sacrae, quas ad privatam eruditionem ac morum institutionem domi legunt.

*) Unde rabbini exculpserunt praeceptum, ut quilibet Judaeus, phylacteriis et vestimento, quod טלית (J. Buxtorf Lex. c. 877 s.) nuncupant, indutus, praedictas pericopas sabbato, diebus lunae et jovis, mane cum tribus et vespere cum quatuor doxologiis, in synagoga aut, si eam adire non possit, ubicumque fuerit, etiam in platea, stans recitet.

⁴) Inter actus in synagogis peragi solitos erat etiam flagellatio (Mt 10, 17; 23, 34. Mc 13, 9. Act 22, 19; 26, 11) et circumcisio (J. Buxtorf Synag. jud. c. IV). Ibi fiebant quoque collectae pro pauperibus.

Nota. — Synagogis nobilioribus adjunctae erant *scholae*, in quibus accuratius de lege scripta (בית הספר *domus libri*) et de traditionibus (בית תלמוד *domus doctrinae*) inquirebatur juvenesque clariorum doctorum auspiciis de religionis disciplina instituebantur.

Appendix secunda.

Sectae religiosae.

Subsidia literaria. — Plures monographiae in Bl. Ugolini Thes. XXII. — A. Calmet Diss. de Pharisaeis, Sadducaeis, Herodianis, Essenis (Prolegg. et diss. II, p. 80—96). — J. F. Werner De Pharisaeismo, sectarum judaicarum, quae tempore Christi floruerunt, praecipua. Argentorati 1783. — J. Ch. Friedrich Discussionum de christologia Samaritanorum liber. Lipsiae 1821. — G. Gesenius De Samaritanorum theologia ex fontibus ineditis commentatio. Halae 1822. — M. Wirth Die Pharisäer. Ulm 1824. — Juynboll Commentarii in historiam gentis samaritanae. Lugd. Bat. 1846. — A. Zanolini Disputatio de sectis Judaeorum (*J. P. Migne* Curs. theolog. compl. XXVI, c. 119—143). — A. Biedermann Die Pharisäer und Sadducäer. Zürich 1854. — A. Müller Pharisäer und Sadducäer oder Judaismus und Mosaismus (Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Cl. 1860. XXXIV, p. 95—164). — J. Wellhausen Die Pharisäer und die Sadducäer. Greifswald 1874. — Cohen Les Pharisiens. 2 tom. Paris 1877. — J. Fürst Zur Differenz zwischen Juden und Samaritanern (ZDMG 1881. XXXV, p. 132—38). — Montet Essai sur les origines des partis saducéen et pharisien et leur histoire jusqu'à la naissance de Jésus-Christ. Paris 1883. — A. Hilgenfeld Der Taheb der Samaritaner (Ztschr. für wissensch. Theolog. 1894. p. 233—44. cf. 1895. p. 156). — M. Krüger Beiträge zur Kenntniss der Pharisäer und Essener (Th Q 1894. p. 431—96). — E. Schürer op. cit. II, p. 380—419.

§ 140.

Secta-
rum
origo

Ante captivitatem babylonicam nulla in religione mosaica sectarum dissectatio populum uno caritatis vinculo junctum dividebat. Aetate enim, qua prophetae verba populo publicanda coelitus accipiebant, nullae controversiae et disceptationes de praeceptis divinis oriri poterant, propterea quod praesto essent viri, qui humanas haesitationes, divinam voluntatem promulgantes, resecarent. At omnia haec aliter evaserunt tempore post exilium, cum prophetarum conciones, Malachia fatis functo, cessarent. Cum enim non amplius essent divinitus instructi legis interpretes, quorum effatis plena praestabatur fides, variae controversiae et quaestiones de sacra scriptura exortae suscitaverunt sectas Pharisaeo-

rum, Sadducaeorum et Essenorum, quae cum tribus praecipuis philosophorum sectis conferri possunt, Pharisei cum Stoicis, Sadducaei cum Epicurais, Esseni cum Pythagorais.

Duo priores tantum sectae in sacris literis memorantur. Quare hujus operis scopus postulat, ut de iis tantum agamus. Tangendi vero simul sunt Samaritani et Herodiani.

Vetustissimum de his sectis monumentum superest in IV Mcc c. 6., ubi legimus, aetate Joannis Hyrcani (135—106 a. Ch.) fuisse inter Judaeos tres doctorum sectas, sc. Phariseorum, Sadducaeorum et Essenorum. Paulo ante Josephus eas constituit; nam antt. XIII, 5, 9 expresse dicit, jam sub principe Jonathane (161—143 a. Ch.) illas tres sectas inclarusse (κατὰ δὲ τὸν χρόνον τοῦτον τρεῖς αἰρέσεις τῶν Ἰουδαίων ἦσαν) et ib. XVIII, 1, 2 eas cognitae fuisse perhibet a temporibus admodum antiquis (ἐκ τοῦ πάντο ἀρχαίου). In duobus canonicis Maccabaeorum libris non memorantur; at ex allegatis locis liquet, eas illa aetate certe adfuisse. Sunt tamen, qui putent, Phariseeos sub ἀσιδαίοις (I Mcc 2, 42; 7, 13. II Mcc 14, 6. = פרישׂים i. e. *priis*) latere eosque ideo nomine piorum venisse, quod plura, quam lege praescriptum erat, praestare voluerunt, quum e contrario alii, qui literae legis inhaerebant, *justi* (צדיקים) compellati fuerint, et hos esse Sadducaeos. Similis quidem origo harum sectarum negari vix potest; verum haec antiquior est Maccabaeis. Accedit, ἀσιδάιους I Mcc 2, 42 esse πάντας ἐκουσιαζομένους τῷ νόμῳ et II Mcc 14, 6 omnes milites principis Judae dici ἀσιδάιους (cf. I Mcc 7, 13). Josephus quoque antt. XII, 10, 3 ἀσιδάιους non compellat Phariseeos, sed ἀγαθὸς καὶ δόσιος τοῦ ἔθνους.

Nota. — Nonnulli Phariseeos et Sadducaeos non aestimant sectas, sed factiones tantum religiosas simulque, immo praevalenter, politicas, ut Sadducaei factionem aristocraticam, Pharisei autem nationalem seu democraticam constituerint (cf. A. Geiger Urschrift und Übersetzungen der Bibel in ihrer Abhängigkeit von der inneren Entwicklung des Judentums. Breslau 1857. p. 149 s.). Josephus tres Judaeorum sectas mox αἰρέσεις (antt. XIII, 5, 9. vit. 2. cf. Act 15, 5; 26, 5), mox φιλοσοφίας (antt. XVIII, 1, 2) vocat; Judaei vero eas כְּהוֹת *coetus* sive *collegia* appellant.

I. A Sectarum judaicarum notissima et potentissima erat illa Phariseorum (פרישׂים, aram. פְּרִישָׁן = *separati*, in NT φαρισαῖοι) ¹⁾, qui Phari-
tamquam a communi populo rigidiori vitae instituto ac peculiari sancti-
tatis studio, vestitu quoque et habitu distincti (Lc 18, 11) nomen hoc
acceperunt (cf. Origen. In Jo. tom. VI. c. 13. tom. XIII. c. 54. MPG
14, 240. 504. Hieronym. Dialog. adv. Luciferianos § 23. Comm. in
saei

Mt 22, 23. MPL 23, 178; 26, 163. J. Buxtorf Lex. c. 1851 s.). Familiarem inter se amicitiam colebant²⁾ et, quia illis plebs³⁾ et imprimis nobiles feminae⁴⁾ adhaerebant, potentissimi hincque audaces, in tumultus proni et ipsis regibus summisque pontificibus formidabiles erant (Jos. antt. XIII, 10, 6. 16, 2. XVII, 2, 4). In tribunalibus quoque et synedrio dominatum exercebant (cf. Act 5, 34; 23, 6. Jos. bj. II, 17, 3. vit. 38 s.). Tempore Herodis Magni numerus eorum sex millia superabat (Jos. antt. XVII, 2, 4).

¹⁾ Suidas: Φαρισαῖοι, οἱ ἐρμηνεύμενοι ἀφωρισμένοι παρὰ τὸ μερίξειν καὶ ἀφορίζειν ἑαυτοὺς τῶν ἄλλων ἀπάντων εἰς τε τὸ καθαρώτατον τοῦ βίου καὶ ἀκριβέστατον καὶ εἰς τὰ τοῦ νόμου ἐντάλματα κτλ. — Epiphan. Haer. XVI, 1. MPG 41, 429: Ἐλέγοντο Φαρισαῖοι διὰ τὸ ἀφωρισμένους εἶναι αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἄλλων διὰ τὴν ἐθελοπερισσοθηρσκειάν παρ' αὐτοῖς νενομισμένην. Φαρес γὰρ κατὰ τὴν ἐβραϊδα ἐρμηνεύεται ἀφορισμός. — Josephus vero bj. I, 5, 2 Phariseos fuisse tradit σύνταγμα τι Ἰουδαίων δοκοῦν εὐσεβεστέρον εἶναι τῶν ἄλλων καὶ τοὺς νόμους ἀκριβέστερον ἀφηγείσθαι. — Cf. Jos. Gorionid. IV, 6: הַפְּרִישִׁים הָיוּ מְשֻׁבְּרֵי הַלֵּוִי Pharisaei, qui legem interpretabantur.

²⁾ Hinc se invicem סֻבְּרֵי socios appellabant. Non defuerunt quidem inter Phariseos scissiones, ut schola Schammai et Hillelis, quae tamen mutuam concordiam nullatenus turbabant. Ceterum Judaei septem Pharisaeorum genera valde dissimilia numerant.

³⁾ Jos. antt. XIII, 10, 5: Τοσούτην ἔχουσι τὴν ἰσχὺν παρὰ τῷ πλήθει, ὥς καὶ κατὰ βασιλέως τι λέγοντες καὶ κατὰ ἀρχιερέως, εὐθὺς πιστεύεσθαι — XIII, 15, 5. XVIII, 1, 3. bj. I, 5, 2. cf. Le 11, 43.

⁴⁾ Jos. antt. XVII, 2, 4.

§ 142. *B* Quod Phariseis singulare erat, in eo praecipue consistebat, quod praeter sacros libros legem non scriptam seu traditiones veterum (παραδόσεις τῶν πρεσβυτέρων¹⁾ Mt 15, 2. Mc 7, 3. παραδόσεις seu διαδοχὴν τῶν πατέρων Jos.) admitterent, immo legi scriptae praeferrent (Mt 15, 3), eas partim a Moyse, partim a sententiis antiquorum derivantes²⁾. Hinc Judaeorum talmud. Dogmata, quae fovebant, ad haec fere capita redigi possunt: 1° Docebant fatum seu immutabilem rerum ordinem a Deo decretum, divinam providentiam, a qua actiones humanae dependeant, ita ut providentia divina iisdem cooperetur et hae nequaquam penitus arbitrio hominis sint relictæ³⁾. 2° Docebant, animas hominum esse immortales et in receptaculo quodam subterraneo (ᾠψ) asservari; animas improborum poenis aeternis excruciaci, proborum vero praemiis frui et demum, si vellent, in alia corpora transire (μετάβασις εἰς σώματα, metempsychosis partialis)⁴⁾. 3° Docebant, exsistere angelos seu spiritus eminentiores bonos et malos (cf. Act

23, 8), qui in homines potestatem haud levem subinde habeant. Denique 4° contendebant, Deum jure stricto teneri Judaeis benefacere et eos omnes regni messiani participes reddere, justificare et aeternum beatos facere, neque ullum posse damnare; causam justificationis vero ex meritis Abrahami, ex cognitione Dei, ex circumcisione et ex oblatiis sacrificiis repetebant.

¹⁾ Προσβύτεροι hic non sunt senatores magni synedrii, sed omnes ii, qui eximiae sapientiae nomen apud populum erant consecuti; nam antiquitus sapientes, praesertim aliquo post mortem tempore, apud Hebraeos vocabantur ἀρχαίοι (Mt 5, 21).

²⁾ Jos. antt. XIII, 10, 6: Νόμμά τινα παρέδωσαν τῷ δήμῳ οἱ Φαρισαῖοι ἐκ πατέρων διαδοχῆς, ἅπερ οὐκ ἀναγέγραπται ἐν ταῖς Μωϋσέως νόμοις. cf. XIII, 6, 2. Msch. Pirke aboth 1, 1: *Moyse accepit legem oralem in monte Sinai et tradidit eam Josue, Josue autem senioribus, seniores prophetis; prophetae eam tradiderunt viris magnae synagogae, quae refloruit aetate Esrae et Nehemiae.*

³⁾ Jos. bj. II, 8, 14: Εἰμαρμένη τε καὶ θεῶ προσάπτουσι πάντα, καὶ τὸ μὲν πράττειν τὰ δίκαια καὶ μὴ τὸ πλείστον ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις κείσθαι, βοηθεῖν δὲ εἰς ἕκαστον καὶ τὴν εἰμαρμένην. — antt. XIII, 5, 9: Οἱ μὲν οὖν Φαρισαῖοι τινὰ καὶ οὐ πάντα τῆς εἰμαρμένης ἔργον εἶναι λέγουσιν, τινὰ δ' ἐφ' ἑαυτοῖς ὑπάρχειν συμβαίνειν τε καὶ μὴ γίνεσθαι. — antt. XVIII, 1, 3: Πράσσεσθαι τε εἰμαρμένη τὰ πάντα ἀξιοῦντες οὐδὲ τοῦ ἀνθρωπείου τὸ βουλούμενον τῆς ἐπ' αὐτοῖς ὁρμῆς ἀφαιροῦνται δοκῆσαν τῷ θεῷ κρίσιν γενέσθαι καὶ τῷ ἐκείνης βουλευτηρίῳ καὶ τῶν ἀνθρώπων τῷ ἐδελῆσαντι προσχωρεῖν μετ' ἀρετῆς ἢ κακίας.

⁴⁾ Cf. Mt 14, 2; 16, 14. Jos. antt. XVIII, 1, 3: Ἀθανάτον τε ἰσχὸν ταῖς ψυχαῖς πίστις αὐτοῖς εἶναι καὶ ὑπὸ χθονὸς δικαιοσύνης τε καὶ τιμᾶς οἷς ἀρετῆς ἢ κακίας ἐπιτήδευσιν ἐν τῷ βίῳ γέγονεν, καὶ ταῖς μὲν εἰργμὸν αἰδίου προτιθεσθαι, ταῖς δὲ βρασιώνην τοῦ ἀναβιῶν. — bj. II, 8, 14: Ψυχὴν τε πᾶσαν μὲν ἄφθαρτον, μεταβαίνειν δὲ εἰς ἕτερον σῶμα τὴν τῶν ἀγαθῶν μόνην, τὰς δὲ τῶν φαύλων αἰδίῳ τιμωρίᾳ κολάζεσθαι. Quidam putant, hac phrasi: μεταβαίνειν εἰς ἕτερον σῶμα innui tantum, animas hoc corpore relicto in aliud gloriosum, non substantiā, sed qualitate diversum, transire. — bj. III, 8, 5; Καθαφαὶ καὶ ἐπήκοοι μένουσιν αἱ ψυχαί, χώρον οὐρανοῦ λαχούσαι τὸν ἀγιώτατον, ἔνθεν ἐκ περιτροπῆς αἰώνων ἀγνοίς πάλιν ἀντενοικίζονται σώμασιν. — *Resurrectionem corporum* Josephus quidem non memorat, at a Pharisaeis creditam fuisse, ex NT liquet (Mt 22, 23. Lc 20, 37. Act 23, 6).

C Inde ab initio Pharisei morum probitati quidem studebant, mox § 143. tamen, interno spiritu evanescente (Rom 10, 2), in *externis* haerebant ^{b)} mores ostentationis gratia, ut pietatis sanctitatisque famam sibi acquirerent (Mt 23, 5). In specie observabant jejunium hebdomadale repetitum (Mt 9, 14. Lc 5, 33; 18, 12), cui etiam preces in omnium conspectu perso-

lutas addere solebant (Mt 6, 5. Lc 18, 11); eleemosynas dabant in publico (Mt 6, 2); fimbrias superindumenti magnas sibi faciebant et phylacteria dilatabant (Mt 23, 5); ex omnibus suis, etiam ex minimis hortorum fructibus a lege non taxatis, decimam scrupulose solvebant (Mt 23, 23. Lc 11, 42; 18, 12); sepulcra prophetarum ornare amabant (Mt 23, 29); de immunditie adeo anxii erant, ut non tantum ethnicis, sed et illis Judaeis, qui negotium invisum tractabant, uti portitoribus, nequaquam convalescerentur et more philosophorum omnes, qui non essent Pharisei, spernerent et peccatoribus accenserent, quibus, ne contaminarentur, non communicabant (cf. Mt 9, 11. Lc 7, 39). At *veram justitiam* et *internam puritatem* penitus negligebant: sic iram absque causa et impudica desideria parvi faciebant (Mt 5, 21 s. 27 s.); felicitatem in hac vita et divitias maximi pendentes, opes per fas et nefas corrodebant (Mt 23, 14); proselytos facere studebant, parum curantes, ut mores eorum emendarent (ib. v. 15); leges quasdam mosaicas ad literam premebant et ad suam philosophiam contorquebant, uti legem de amore proximi de solo amore amici exponebant et odium inimici licitum esse docebant (Mt 5, 43); iurandum, quod non exprimit nomen Dei, non obligare pronunciabant aut saltem minutiis deputabant (Mt 23, 16 ss. coll. 5, 33 ss.); plura, quae a Moyse majoris mali evitandi causa erant permissa, per se licita esse affirmabant, uti repudium uxoris (Mt 5, 31; 19, 3 ss.); leges naturales, quas Moyses nullâ poenâ sanxerat, mandatis parvis accensebant, atque alia, quae nequaquam erant mandata, commendabant. Hinc merito a Christo reprehenduntur hypocritae (Mt 23, 13 ss.), inanis gloriae cupidi (ib. v. 5—7. Mc 12, 38 s. Lc 11, 43), caeci (Mt 23, 26), sepulcra dealbata (ib. v. 27), deforis apparentes justi, intus vero pleni hypocrisi et iniquitate (ib. v. 28), serpentes et genimina viperarum (ib. v. 33).

Erant ergo Pharisei corruptum genus hominum. At id non de omnibus et singulis valet; occurrunt enim inter illos etiam viri, qui animi sinceritate et genuinae virtutis studio sese commendabant, uti Nicodemus (Jo 3, 1 ss; 19, 39) et Gamaliel (Act 5, 34 ss.) et certe adhuc multi alii, nobis vero ignoti (Act 15, 5).

§ 144. Nota. — In historiis evangeliorum Phariseis plerumque jungi solent Scribae (Mt 5, 20; 12, 38; 15, 1; 23, 2. al.) scribae (סופרים, γραμματεῖς, Jos. bj. VI, 5, 3 *ספריִגראמאטעס*, antt. XVII, 6, 2 *πατρίων ἐξηγηταὶ νόμων*, bj. I, 33, 2. II, 17, 8 s. *סופרים*), qui ex maxima parte Phariseorum doctrinis addicti, immo eorum duces erant ac studio legis et traditionum paternarum incumbabant. Ex his alii vocantur *νομοδιδάσκαλοι*, legis doctores, qui theoretice doctrinam tractabant scholasque suas (talm. *דפי מדרשות*, interdum etiam *ישיבות*, *consessus*) habebant (Hierosolymis etiam ἐν τῷ *ἱερῷ* Lc 2, 46. cf. Mt 21, 23; 26, 55. Mc 14, 49. Lc 20, 1; 21, 37.

Jo. 18, 20), alii νομικοί, legis periti, qui theoriam practice applicabant tamquam iudices vel assessores synedrii (Mc 14, 43. Lc 22, 66. cf. Act 4, 5). Ceterum etiam utrumque munus in una persona non raro conjungebatur; sic Gamaliel et magister theoreticus et synedrii assessor erat (Act 5, 34; 22, 3).

Magnam fuisse scribarum auctoritatem, ex eo colligi potest, quia in jurisdictione junguntur ordini ἀρχιερέων (Mt 20, 18; 26, 3. 57. Mc 10, 33; 14, 53). Dispersos vero fuisse scribas per universam Judaeam habitasseque non solum Hierosolymis, ut quidam putant, sed in omnibus illis locis, ubi synagogae erant, liquet ex Mt 15, 1 ubi dicuntur ad Christum accessisse οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων γραμματεῖς i. e. hierosolymitani (cf. Mc 3, 22; 7, 1).

Cf. E. Schürer op. cit. II, p. 312—28.

II. A Pharisaeis opposita erat secta Sadducaeorum (סַדּוּקָיִם § 145. mischn. סַדּוּדוּקָאִיִּם NT et Jos.)¹⁾. Pauci erant numero, sed opulentes fere ac principes civitatis (Jos. antt. XIII, 10, 6. XVIII, 1, 4). Ob ingenium ferox et asperum (antt. XVIII, 1, 3. bj. II, 8, 14) nullā fere apud plebem gaudebant gratiā et auctoritate (antt. XIII, 10, 6); multum vero valebant apud gentis principes, quorum favore adjuti ad varios dignitatis gradus ascendebant, immo et ad synedrium atque ad dignitatem pontificalem admissi sunt (Act 4, 1 ss; 5, 17; 23, 6. Jos. antt. XX, 9, 1). Cum Pharisaeis persaepe conspirarunt in Christum, quem captiosis quaestionibus tentarunt (Mt 16, 1. 6. 11 s; 22, 23. 34)²⁾.

Saddu-
caei

¹⁾ Nomen סַדּוּקָיִם derivant rabbini a סַדּוּק, quodam discipulorum Antigonis Sochaei, qui post Simonem Justum, summum Judaeorum sacerdotem (291—260 a Ch.), claruit (*Aboth de-Rabbi Nathan* c. 5); alii vero a סַדּוּקָיִם *justitia*, eo quod viri illi justitiam prae ceteris Judaeis colere affectarent*); denique alii a familia sacerdotali nobili סַדּוּקָיִם (סַדּוּקָיִם Ez 40, 46; 43, 19; 44, 15; 48, 11), qui tempore Davidis vixit (II Sm 15, 24. I Rg 1, 32 ss.).

²⁾ Pro Sadducaeorum propagine nonnulli habent Karaeos, Judaeorum sectam saeculo VII vel VIII exortam, sed male, cum a principalibus eorum erroribus immunes fuerint. Rejiciebant autem aequae ac illi traditiones et soli literaliter scripturae sensui inhaerebant, unde nomen סַדּוּקָיִם scripturarii acceperunt; ceterum vulgi opiniones ac fidem tenebant. Nulla eorum occurrit apud Josephum et ne in talmude quidem mentio. Cf. Bl. Ugolini Thes. XXII, p. 278 ss.

Qui a Judaeis memorantur Baithosaei, quibus nomen dedit Baithosus quidam, Zaddoki condiscipulus, sed quos nunquam memoravit Josephus, hi, si unquam exstiterint, censi possunt peculiaris quaedam fuisse sectae sadduceae familia.

*) Epiphan. Haer. I, 14. MPG 41, 240: Ἐκονομάζουσι δὲ οὗτοι ἑαυτοὺς Σαδδουκαίους, διότι ἀπὸ δικαιοσύνης τῆς ἐπιλήψεως ὀρωμένους. Σεδὲν γὰρ ἐρηγέσεται δικαιοσύνη. — Hieronym. Comm. in Mt 22, 23. MPL 26, 163: *Sadducaei autem, qui interpretantur justi.*

§ 146. *B Sadducaeorum doctrinae ex principiis epicuraeismi, materia-*
 Eorum *lismi ac deismi (philosophia graeca) sunt desumptae. Eorum sententiae*
 a) doc- *singulares erant: 1° Respuebant omnem legem ore traditam, nec fidem*
 trinae *habebant nisi ei, quod in lege erat scriptum (Elias Levita s. v. צִדְקָה).*
 Rejiciebant ergo traditiones majorum; at non tantum pentateuchum
 recipiebant, uti volunt Hieronymus Comm. in Mt 22, 31. MPL
 26, 165. Origenes Contr. Cels. I, 49. MPG 11, 754. Tertullianus
 Lib. de praescript. adv. haer. c. 45. MPL 2, 61 alique plures ¹⁾, sed
 et reliquos libros canonicos ²⁾. 2° Fatum vel providentiam divinam
 omnino tollebant, omnia hominis arbitrio tribuebant statuebantque,
 nos tum bonorum nobis ipsis esse auctores, tum mala nobismet per
 stultitiam nostram arcessere ³⁾. 3° Docebant, praeter Deum nullos
 existere spiritus creatos a corpore sejunctos, ideoque nec angelos (Act
 23, 8), et animas hominum simul cum corpore interire ⁴⁾, nec expectan-
 dam esse futuram hominis resurrectionem (μὴ εἶναι ἀνάστασιν Mt 22, 23.
 Mc 12, 18. Lc 20, 27. Act 23, 8. cf. 4, 1 s.) ideoque dari nec praemia
 nec supplicia in altera vita ⁵⁾. Alias quoque opiniones minus rectas
 fovebant, sed non tam fervide propugnabant. Hinc perpetua erant
 dissidia inter Sadducaeos et Pharisaeos (Act 23, 7 s.).

¹⁾ Aliquid veri huic opinioni inest, quia Sadducaei libros Moysis tam-
 quam normam et regulam fidei et morum omnino completam et perfectam
 considerabant.

²⁾ Ex iis, quae Josephus antt. XIII, 10, 6 refert*), solum constat,
 Sadducaeos traditiones et explicationes Pharisaeorum rejecisse. Hinc in
 talmude ex aliis quoque sacrae scripturae libris non solum oppugnantur
 (Gem. Sanhedrin fol. 11, 2), sed et ipsi pro suis sententiis argumenta
 depromunt (uti Msch. Chullin fol. 87, 1 ex Am 4, 13). Quod autem
 Christus Mt 22, 31 s. e libris tantum mosaicis adversus eos disputabat,
 hoc nullam ad id probandum habet vim, Sadducaeos solum recepisse e
 libris divinis pentateuchum mosaicum, cum ex iisdem libris, e quibus hi
 sua argumenta petierant, ipsos peropportune vellet refutare omnium pru-
 dentissimus doctor.

³⁾ Jos. antt. XIII, 5, 9: Σαδδουκαῖοι δὲ τὴν μὲν εἰμαρμένην ἀναι-
 ροῦσιν οὐδὲν εἶναι ταύτην ἀξιοῦντες οὐδὲ κατ' αὐτὴν τὰ ἀνθρώπινα τέλος
 λαμβάνειν, ἅπαντα δὲ ἐφ' ἡμῖν αὐτοῖς κεῖσθαι, ὥς καὶ τῶν ἀγαθῶν αἰτίους
 ἡμᾶς γινομένους καὶ τὰ χεῖρω παρὰ τὴν ἡμέτεραν ἄβουλίαν λαμβάνοντες.
 — bj. II, 8, 14: Τὴν μὲν εἰμαρμένην παντάπασιν ἀναιροῦσιν καὶ τὸν θεὸν
 ἔξω τοῦ δρᾶν τι κακὸν ἢ ἐφορᾶν τίθενται· φασὶν δ' ἐπ' ἀνθρώπων ἐκλογὴν
 τὸ τε καλὸν καὶ τὸ κακὸν προκεῖσθαι καὶ κατὰ γνώμην ἐκάστου τοῦτον

*) Νόμιμα πολλὰ τὴν παρεῖσαν τῷ δήμῳ οἱ Φαρισαῖοι ἐκ πατέρων διαδοχῆς, ἅπερ
 οὐκ ἀναγράφονται ἐν τοῖς Μωυσέως νόμοις καὶ διὰ τοῦτο ταῦτα τὸ Σαδδουκαῖον γένος ἐκβάλλει,
 λέγον ἐκεῖνα δεῖν ἡγρεῖσθαι νόμιμα τὰ γεγραμμένα, τὰ δ' ἐκ παραδόσεως τῶν πατέρων μὴ τηρεῖν.

ἐκατέρω προσιέναι. Hinc et in delictis puniendis severiores erant Pharisaeis, in poena irroganda clementibus (Jos. antt. XIII, 10, 6. XX, 9, 1).

⁴⁾ Jos. antt. XVIII, 1, 4: Σαδδουκαίοις δὲ τὰς ψυχὰς ὁ λόγος συναφανίζει τοῖς σώμασι. — Tanchuma fol. 3, 1: *Sadducaei negant dicuntque: Deficit nubes atque abit, si descendens in sepulcrum non redit.*

⁵⁾ Jos. bj. II, 8, 14: Ψυχῆς τε τὴν διαμονὴν καὶ τὰς καθ' ἑδὼν τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναυροῦσιν.

C His doctrinis respondebant et mores. Vitâ futurâ negatâ Sad- § 147.
ducae Epicuraeorum instar summam felicitatem in hac vita quaerentes, b) mores
divitias et commoditatem maximi faciebant; promissum messiam vehementer desiderabant tamquam heroem et regem, qui, excusso alienae dominationis jugo, omnes gentes potestati Judaeorum subjecturus esset et judaicam gentem potentissimam et felicissimam in orbe terrarum redderet.

III. A Coloni a Sargone (ac dein ab Esarhaddone [Esr 4, 2] et § 148.
Assurbanipale [Esr 4, 9 s.]) ex Babylonia et Assyria ¹⁾ in regiones regni Samari-
decem tribuum missi (II Rg. 17, 24) cum reliquiis Israelitarum adhuc ritani
in terra superstitibus in unum populum coaluerunt atque a metropoli Samaria dicti sunt Samaritani ²⁾. Primo quidem deos patrios colebant; deinde vero, per leones a Deo missos puniti, a rege assyrio exulem sacerdotem israeliticum impetrarunt, qui, fixâ in Bethelle, antiquo vituli aurei sacrario, sede, eos ex libris mosaicis cultum Jahvae (dubio procul sub effigie vituli) edocuit; paulo post tamen cum vera religione etiam avitas suas superstitiones conjunxerunt (II Rg 17, 24—41). Judaeis post reditum e captivitate templum aedificantibus se socios obtruserunt; quia vero magis beneficiorum a Cyro illis concessorum, quam templi et religionis communionem quaerebant, neque diis patriis penitus valedicere volebant, repulsam passi sunt; quapropter implacabili in Judaeos odio concepto templi structuram, quantum in ipsis erat, impediabant (cf. § 38). Quum Nehemias uxores alienigenas ob periculum seductionis e populo submoveret, Manasses, frater pontificis Jadduae et nepos Jojadae, uxorem suam Nikaso, filiam Sannaballat II., Samaritanorum satrapae (Jos. antt. XI, 7, 2), dimittere nolens, ad Samaritanos transiit (Neh 13, 28) et per socerum suum ab Alexandro Magno, qui Tyrum obsidebat (anno 332 a Ch.), veniam obtinuit, templum (hierosolymitano simile Jos. antt. XIII, 9, 1. bj. I, 2, 6) in monte Garizim (monte benedictionis cf. Dt 11, 29; 27, 12) aedificandi, et pontifex ejusdem creatus est (Jos. antt. XI, 8, 4). Abhinc Judaei Samaritanos magis abhorrebant et odio habebant (Sir 50, 25 s.). Quum Antiochus IV. Epiphanes (175—164) Judaeos persequere-

batur, Samaritani originem hebraeam negabant et templum suum Jovi Xenio dedicabant (II Mcc 6, 2. Jos. antt. XII, 5, 5); at demum rursus ad religionem mosaicam redierunt. Anno 128. Joannes Hyrcanus I. Samariam expugnavit atque etiam templum evertit (Jos. antt. XIII, 9, 1. 10, 2 s. bj. I, 2, 6) ³⁾. Gabinius legatus (57—55) dirutam urbem reaedificavit, quam dein (anno 30) Augustus Herodi Magno donavit. Hic magnifice eam exstruxit et in honorem Augusti Σεβάστην (Augustam) nominavit (Jos. bj. I, 21, 2. antt. XV, 7, 7. Plin. Hist. nat. V, 13, 14: *Sebaste in monte*). Odium inter Samaritanos et Judaeos adhuc tempore Christi perdurabat (Lc 9, 52 s. Jo 4, 9; 8, 48. Jos. antt. XX, 6, 1), neque hodie penitus extinctum est. Nihilominus Samaritani evangelium cum gaudio recipiebant (Act 8, 5 ss; 9, 31; 15, 3).

¹⁾ Praecipue ex urbibus Babel, Cutha (= *Tell Ibrahim*), Awwa, Hamath (= *Amatu*) et Sepharwaim (= *duae Sipparae*) — teste Jos. antt. X, 9, 7 ex Media et Persia (!).

²⁾ שְׁמִרֹנִים II Rg 17, 29. Σμυρναῖται LXX. Jos. antt. XI, 8, 6. Σμυρῶν ἔθνος antt. XVIII, 4, 1. etiam מִיִּתִּים mischn. Χουθαιοί Jos. antt. IX, 14, 3. X, 9, 7. XI, 4, 4. 7, 2. XIII, 9, 1.

³⁾ Nihilominus etiam destructo templo montem Garizim a Samaritanis sacrum esse habitum patet ex Jos. antt. XVIII, 4, 1. bj. III, 7, 32.

§ 149. B Samaritani e libris sacris assumebant tantum pentateuchum, characteribus sic dictis samaritanis scriptum, quem ab illo ex Assyria misso sacerdote receperant*). Exsistentiam angelorum bonorum et malorum, judicium divinum et resurrectionem credebant, respuebant autem judaicas traditiones. Credebant in messiam (הַמָּשִׁיחַ, המשיח = *conversor*), Moyse tamen non superiorem, 6000 annis post orbem conditum venturum, qui omnes gentes ad veram fidem perducet (cf. Jo. 4, 25). Contendebant, locum adorationis nequaquam templum hierosolymitanum, sed montem esse Garizim (Jo 4, 20. Jos. antt. XIII, 3, 4), in qua celebrabant septem festa biblica et sacrificia paschalia.

§ 150. IV. Herodianorum (Mt 22, 16. Mc 3, 6; 12, 13) origo valde obscura est, quamquam recentiore esse sectam, nec nisi post initum ab Herode Magno Judaeae regnum coeptam, satis constat. Plurimum sententia tenet, ideo Herodianos esse dictos, quod in Herode (Antipa) messiam a prophetis promissum agnoscerent. Alii putant, eos e par-

*) Exstat quoque apud Samaritanos liber Josue, qui tamen solo fere titulo convenit cum ejusdem nominis libro canonico estque chronicon quoddam, identidem auctum, quod res inde ab excessu Moysis usque ad tempora imperatoris Hadriani complectitur.

tibus stetisse Romanorum. Alii probabilius censent, eos minime favisse Romanis, sicut Herodes inimicitias gerebat cum Pilato, verum id appetiisse, ut tota regio palaestinensis et natio judaica sceptro Herodis committeretur. Uti nomen ipsum dicit, erant asseclae et fautores familiae herodianae, qui itaque hanc familiam alienigenam et moribus gentilium satis imbutam populo judaico dominari volebant, et idcirco dici possunt inimici Romanorum, quamvis ex altera parte, cum penes Romanos esset, utrum Herodes Antipas regnum Herodis Magni acciperet necne, certe etiam parati essent Romanis adulari, si adulatione et simulata subjectione ad id, quod desiderabant, pervenire possent.

Appendix tertia.

Cultus superstitiosus atque idololatricus.

Subsidia literaria. — J. F. Ehrlen De diis et deabus gentilibus in sacra scriptura memoratis. Argentorati 1750. — F. K. Movers Untersuchungen über die Religion und die Gottheiten der Phönizier mit Rücksicht auf die verwandten Culte der Carthager, Syrier, Babylonier, Assyrier, der Hebräer und Aegypter. Bonn 1841. — Joh. Jos. Ign. Döllinger Heidentum und Judentum. Vorhalle zur Geschichte des Christentums. Regensburg 1857. — K. Werner Die Religionen und Culte des vorchristlichen Heidentums. Schaffhausen 1871. — P. Scholz Götzendienst und Zauberwesen bei den alten Hebräern und den benachbarten Völkern. Regensburg 1877. — E. Fischer Heidentum und Offenbarung. Religionsgeschichtliche Studien über die Berührungspunkte der ältesten heiligen Schriften der Inder, Perser, Babylonier, Assyrier und Aegypter mit der Bibel. Mainz 1878. — F. Lenormant Die Magie und Wahrsagekunst der Chaldäer. 2 partt. Jena 1878. — M. Müller Über Ursprung und Entwicklung der Religion. Strassburg 1880. — D. Joël Der Aberglaube und die Stellung des Judentums zu demselben. 2 fasc. Breslau 1881—83. — E. Schrader Die Keilinschriften und das alte Testament. Ed. II. Giessen 1883. Ed. III. procurarunt H. Zimmern et H. Winckler. Berlin 1902. — T. W. Davies Magic, divination and demonology among the Hebrews and their neighbours. London 1888. — W. R. Smith Lectures on the religion of the Semites. Edinburgh 1889. — L. Blau Das altjüdische Zauberwesen. Strassburg 1898. — C. F. Lehmann Aberglaube und Zauberei von den ältesten Zeiten an bis in die Gegenwart. Stuttgart 1898. — A. H. Sayce The Religions of Ancient Egypt and Babylonia. Edinburgh 1902. — M. Jastrow Die Religion Babyloniens und Assyriens. Giessen 1902 ss. — M. J. Lagrange Études sur les religions sémitiques. Paris 1903 (etiam in R b. X. XI). — Cf. etiam J. Döllner Geographische und ethnographische Studien zum III. und IV. Buche der Könige. Wien 1904. — E. Nagl Die Religion der Kuttäer (Zk Th 1904. p. 415—424).

Caput I. Cultus Jahvae lege prohibitus.

§ 151. I. Patriarchae, deficiente speciali cultus divini loco, libenter in locis theophaniâ aliquâ consecratis (Gn 12, 7 s; 13, 4. 18; 26, 25; 35, 1. 3. 7), praeprimis in collibus et montibus (Gn 22, 9; 31, 54), sacrificia offerebant, eâdem, qua aliae gentes antiquae¹⁾, opinione imbuti, ut quo propius coelo, divino quasi domicilio, sacra facerent, eo haec praestantiora essent Deoque magis accepta. At tentorio mosaico erecto vetitum erat Israelitis, in locis altioribus (עֲלֵי לָחֶזֶק LXX τὰ ὕψηλά, τὰ ὕψη, Vulg. *excelsa*) altaria exstruere ibique Deo sacrificia lege praescripta offerre (cf. § 91)²⁾. Nihilominus Israelitae, etiam post templum a Salomone conditum, a cultu excelsorum non desistebant³⁾.

¹⁾ De Moabitis vide Nm 22, 41. Is 15, 2; 16, 12. Jr 48, 35. de Persis Herod. I, 11. Xenoph. Cyropaed. VIII, 45. de Graecis Xenoph. Memorab. III, 8, 10.

²⁾ Non omnia excelsa ejusdem erant generis, alia nimirum, in quibus citra omne idololatriae commercium pii Israelitae cultui Jahvae vacabant (I Sm 9, 12 ss. I Rg 3, 2—4. II Ch 1, 3), alia, ubi idolis cum peregrino cultu sacra fiebant (I Rg 11, 7. II Rg 17, 9 s. 29; 21, 3 ss. 23; 5, 13. al.).

³⁾ Quod Israelitae etiam templo aedificato ab illo cultu non plane desisterent, explicatur partim ex influxu, quem Cananaeorum ab inobedientibus Israelitis non extirpatorum excelsa in hos exercebant, partim a magna plurium incolarum a sacrario distantia, partim inde, quod saepius, praesertim turbulentis judicum temporibus, etiam a viris pietate insignibus sacrificia in excelsis peragi videbant (cf. Jdc 6, 24 ss; 13, 16 ss. I Sm 9, 12 ss.), concludentes, cultum istum, dummodo Jahvae dedicatum, esse licitum.

Cultus excelsorum principaliter vigeat in *regno decem tribuum* ibique durabat, piis regibus paucis reluctantibus quidem, usque ad ejus interitum (II Rg 17, 9 ss. *) Attamen nec *regnum Judae* mansit immune, sed illegitimus hic cultus, paucis intervallis exceptis (regnantibus sc. Josaphato I Rg 22, 47. II Ch 17, 6. Hiskia II Rg 18, 4. II Ch 30, 14; 31, 1. cf. II Rg 18, 22. II Ch 32, 12 et Josia II Rg 23, 8. 10. 13. II Ch 34, 3 **) , sub regibus impiis (Rehabeamo I Rg 14, 23. Abia I Rg 15, 3.

*) Jam Jerobeamus I. sacella vel delubra in excelsis (עֲלֵי לָחֶזֶק I Rg 12, 31; 13, 32) erexit ibique sacrificia offerebantur per sacerdotes non leviticos (I Rg 12, 31), qui עֲלֵי לָחֶזֶק *sacerdotes excelsorum* vocabantur (II Ch 11, 15), sed etiam generali nomine כֹּהֲנִים veniunt (II Rg 23, 5. cf. p. 184*). Josias, rex Judae, omnia fana excelsorum, quae erant in urbibus Samariae, licet a ditioe sua alienis, combussit eorumque sacerdotes interfecit (II Rg 23, 19 s.). Sic impleta sunt, quae praedixit propheta I Rg 13, 3. 32.

**) Sed etiam reges legis mosaicae ceterum observantissimi veteris hujus religionis abrogationem vel a populo vel a se ipsis impetrare non poterant, uti Asa (I Rg 15, 14. II Ch 15, 7 coll. 14, 2), Josaphat (I Rg 22, 44. II Ch 20, 33) et Joas (II Rg 12, 4).

Amazia II Rg 14, 4. Usia II Rg 15, 4. Jothamo II Rg 15, 35. Ahaso II Rg 16, 4. II Ch 28, 4. 24. Menasse II Rg 21, 3. II Ch 33, 3. 19) usque ad tempora Ezechielis observabatur (Ez 16, 16 ss; 20, 29).

II. Cultui excelsorum cognatus est cultus imaginum seu cultus § 152. Jahvae sub imaginibus, ob idololatriae periculum severe prohibitus (Ex ^{b)} ima- 20, 4. Lv 26, 1. Dt 4, 16; 5, 8; 27, 15. cf. Tacit. Hist. V, 5), quia ginum etiam his simulacris vis quaequam et efficacia inesse credebatur (Ex 32, 4. I Rg 12, 28).

Huc pertinet 1° cultus vitulorum. Jam ad montem Sinai Aaron, populo instigante, *vitulum conflatilem* (עֵזֶל מִצָּחָה) ex inauribus Israelitarum formandum curavit, quem populus tamquam simulacrum ipsius Jahvae venerabatur, qui eum eduxerat ex Aegypto (Ex 32, 1—8. Neh 9, 18) ¹⁾. Cultus hic tempore posteriore revixit in regno decem tribuum, ubi Jerobeamus I. duos *vitulos aureos* (עֵזֶל מִצָּחָה) ²⁾ i. e. ex aere fusos (quare et מִצָּחָה I Rg 14, 9. cf. II Rg 17, 16 dicuntur) et auro obductos, in urbibus ad septentrionem et austrum regni sitis erexit, ne populus Hierosolymam, quam tribus Juda et Benjamin, Rehabeamo, Salomonis filio, adhaerentes, occupabant, sacrorum causa proficisceretur atque hac ratione ad domum davidicam reversus a se deficeret (I Rg 12, 28 s.) ³⁾.

Probabiliter huc etiam spectant 2° teraphim (תְּרָפִים, LXX Gn εἰδωλα, Ez. τὰ γλυπτὰ, Zch οἱ ἀποφθεγγόμενοι, Os δῆλοι) ex Chaldaea advecti ⁴⁾, quasi penates sive lares humanam formam prae se ferentes ⁵⁾, qui de rebus dubiis et occultis responsa reddere credebantur ⁶⁾.

¹⁾ Rabbini hoc scelus in homines peregrinos (עֲרָבִים), qui sese cum Israelitis Aegyptum relinquentibus conjunxerant (Ex 12, 38. Nm 11, 4), devolvunt. Veri autem simillimum est, sacerdotes antiqui ordinis (Menasaeos?), ne sacro ministerio, quo in Aegypto functi erant, privarentur, hujus criminis fuisse auctores (cf. Fr. Hummelauer Das vormosaische Priestertum in Israel p. 28—35).

Vitulum illum ex Aegypto, ex qua omnis prope superstitio ceteras invasit terras, fuisse mutuatum patet ex Jos 24, 14. Ez 20, 7 s. At perperam plures statuerunt, illum factum fuisse ad imitationem Apidis Aegyptiorum. Aegyptii enim venerabantur vivum bovem, non bovis simulacrum, neque aegypto numini tribuebant Israelitae, se eductos esse ex Aegypto, uti patet ex loco Ex 32, 5 ubi לֵיהֹוָה יִהְיֶה *solemnitatem Jahvae celebrandam* Aaron indixit.

Quod aliqui patres de hoc vitulo agentes sic loquantur, quasi tantum conflatum fuisset *caput* vituli (uti Hieronym. Comm. in Os 4, 15 s. MPL 25, 854. Optat. Milev. De schism. Donatist. III, 7, MPL 11, 1016. Lactant. Divin. institt. IV, 10. MPL 6, 472. Tertullian. Adv. Jud. c. 1. MPL 2, 598), per synecdochen explicari potest, ita ut accipiant partem pro toto. Atque ita intelligendus est etiam Augustinus Enarr.

in Ps 73. n. 16. MPL 36, 938 ubi de Moyse dicit: *Ipsum caput vituli in ignem misit et exterminavit, comminuit, in aquam sparsit et dedit populo bibere*; vitulum enim et non tantum vituli caput fuisse, expresse eodem loco asserit s. doctor.

²⁾ LXX II Ch 13, 8. Os 10, 5; 13, 2 vertunt *μόσχοι χρυσοί*, sed I Rg 12, 28. 32. II Rg 10, 29; 17, 16 ponunt genus feminineum *δαμάλας χρυσαί*, quod etiam facit Josephus antt. VIII, 8, 4. 10, 1. 11, 2. 13, 1. IX, 6, 6.

Os 10, 5 pro vitulo in Bethele collocato adhibetur numerus pluralis et genus feminineum (*דָּמָאִים*), quasi diceretur vitulolatria, quod interpretes ad contemptum pertinere existimant.

³⁾ Jerobeamus, qui in Aegypto multos annos delituerat (I Rg 11, 40) ibique vitulorum cultum didicerat, duos vitulos (uti in Aegypto duo tauri vivi colebantur, Apis Memphi et Mnevis Heliopoli) in urbibus Dan et Bethel, quae jam antiquitus tamquam urbes sacrae honorabantur (cf. Gn 28, 10—19; 35, 14 s. Jdc 18, 28—31. I Sm 10, 3), erexit eisque altaria aedificavit, in quibus per sacerdotes de faece plebis electos (I Rg 13, 33), qui et sacerdotes excelsorum (I Rg 12, 32; 13, 2. 33) et generali nomine *קָהָרִים* (Os 10, 5)* appellantur, sacrificabatur.

Viguit hic cultus usque ad interitum regni (sub regibus Nadab I Rg 15, 26. Baësa I Rg 15, 34; 16, 2. 7. Ela I Rg 16, 13. Simri I Rg 16, 19. Omri I Rg 16, 25 s. Ahab I Rg 16, 31. Ahasja I Rg 22, 53. Joram II Rg 3, 2 s. Jehu II Rg 10, 29. 31. Joahas II Rg 13, 2. 6. Joas II Rg 13, 11. Jerobeam II. II Rg 14, 24. Sacharja II Rg 15, 9. Menahem II Rg 15, 18. Pekajah II Rg 15, 24. Pekah II Rg 15, 28) et causa exstitit deportationis incolarum ejusdem (I Rg 14, 15. II Rg 17, 22 s. Jr 48, 13).

⁴⁾ Gn c. 31 narratur, *Rahelam* e domo patria cum Jacobo conjuge egressam patris sui Labani *teraphim* surripuisse (v. 19) secumque duxisse et in sella camelina occultasse (v. 34 s.). Ibidem v. 30 Labanus eos vocat deos suos Jacobusque eos mox cum ceteris idolis ex Mesopotamia advectis concremasse videtur (35, 4). *Micha* quidam in montanis Ephraimiticae ditionis habebat aedem sacram et confecit *ephodum*, pallium sacerdotale, et *teraphim* (Jdc 17, 5), quibus sacerdotem levitam praefecit, sperans fore, ut Jahve ipsi propitius esset (v. 7. 13). *Michal*, simulans Davidis morbum, *teraphim*, h. e. simulacrum ejusdem, in lecto posuit eoque Saulis legatos decepit (I Sm 19, 13—16). Josias quidem e regno suo *teraphim* removit (II Rg 23, 24), sed tempore Zachariae rursus adducuntur et inter causas ruinae regni apparent (Zch 10, 1 ss.).

⁵⁾ *Teraphim* fuisse quasi deos domesticos, ex historia Rahelae, nec non Michae et Michalis patet. Fuisse autem simulacra speciem humanam prae se ferentia, ex I Sm 19, 13—16 concludere licet. Id vero ex h. l. non apparet, num totam corporis humani staturam habuerint, an pectore tenuis efficta fuerint, nec hoc scimus, utrum magnitudine aequaverint corpus

*) *קָהָרִים* (a radice *קָהַר* [cf. arab. *chamara*] *serviit, coluit* Deum) = *servi, cultores*. Cf. E. Meier Hebräisches Wurzelwörterbuch. München 1845. p. 243 s. Alii hoc nomen ex assyriaco *kamāru* derivatum esse contendunt.

hominis, an diversae fuerint molis; uti enim I Sm 19, 13—16 de simulacro agitur majoris moduli, ut homini simile esset, ita contra Gn 31, 34 simulacra minora indicari videntur, utpote quae in sella camelina reposita Rahela in iis considens celavit (cf. Vergil. Aeneid. II, 716).

⁶⁾ Oracula a teraphim petita fuisse, colligitur e pluribus sacrae scripturae locis, quibus illorum fit mentio, ut ex II Rg 23, 24 ubi pythionibus et divinis junguntur teraphim, ex Ez 21, 26 ubi extispicio jungitur consultatio per teraphim, ex Zch 10, 2 ubi teraphim loqui dicuntur vana et divinantes videre mendacium.

Recentiorum Judaeorum de teraphim commenta putidasque fabulas exponit J. Buxtorf Lex. c. 2660—64.

Caput II. Cultus falsorum numinum varique hujus cultus exercendi modi.

I. Dum Israelitae inde ab electis eorum patriarchis, non sine § 153. faustis infaustisque vicibus, fidem in Deum unum et verum (monotheismum) et revelationem divinam integram servarunt, reliquae gentes, a Deo *permissae vias suas ingredi* (i. e. vivere secundum normas et rationes, quas ipsae sibi constituissent Act 14, 16), ideam divinam pro circumstantiarum diversitate in varias creaturas (praecipue in sidera, homines et animalia) transferentes, varia colebant idola (polytheismus, ethnicismus) ¹⁾ cumque hoc cultu turpissimam morum corruptionem et omnia vitiorum genera conjungebant ²⁾; *infandorum enim idolorum cultura omnis mali causa est et initium et finis* (Sap 14, 27) ³⁾.

Monotheismus et polytheismus

¹⁾ Polytheismus non est prior quidam generis humani status, ex quo homo magno cum labore ac propriis suis viribus ad monotheismum sensim ascendit*); neque enim (idola) erant ab inito (ἀπ' ἀρχῆς) neque erunt in perpetuum, nam vana opinione (seu: stultitia, ψευδοδῶξα) hominum in mundum venerunt (Sap 14, 13 s.). Deus potius inde a constitutione mundi tam clare suis operibus sese hominibus manifestavit, ut creaturae rationali jam ratione utenti non omnino ac penitus posset abscondi; exceptis enim paucis, in quibus natura nimium depravata est, universum genus humanum Deum mundi hujus fatetur auctorem (August. In Jo. tract. 106, 4. MPL 35, 1910).

*) Uti hodie multi falsi philosophi somniant, homo ex atheismo per animismum, totemismum, feticismum, schamanismum, apotheosin naturae, cultum majorum et idololatriam ad monotheismum pervenit. — Cf. F. Schultze Der Feticismus. Leipzig 1871. J. Lippert Der Seelenkult in seiner Beziehung zur althebräischen Religion. Berlin 1881. J. Frey Tod, Seelenglaube und Seelenkult im alten Israel. Leipzig 1898. C. Grüneisen Der Ahnenkultus und die Urreligion Israels. Halle 1899. V. Zapletal Der Totemismus und die Religion Israels. Freiburg—Schweiz 1901. J. H. Müller Religionsgeschichtliche Bilder. I. Feticismus und Seelenverehrung. Bremen 1902.

Cf. J. Nikel *Genesis und Keilschriftforschung*. Freiburg 1903. p. 245 s. M. J. Lagrange op. cit. p. 1—40.

²⁾ Idololatria fornicationi (Sap 14, 12) aliisque turpibus ac horrendis flagitiis, quae longa serie recenset apostolus Rom 1, 24—31 (cf. similes catalogos ib. 13, 13. I Cor 6, 9 s. II Cor 12, 20 s. Gal 5, 19—21. Eph 3, 3—5), intime erat juncta (cf. Sap 14, 22—31).

³⁾ Thomas S. th. 2, 2. qu. 94. a. 4. ad 1: *Dicitur autem idololatria esse causa, initium et finis omnis peccati, quia non est aliquod genus peccati, quod interdum idololatria non producat, vel expresse inducendo per modum causae, vel occasionem praebendo per modum initii vel per modum finis, in quantum aliqua peccata assumebantur in cultum idolorum, sicut occisiones hominis et mutilationes membrorum et alia hujusmodi.*

§ 154.

Idolo-
latritiae
origo et
variae
formae

II. Docente Paulo apostolo idololatria non in intellectus ignorantia aut errore, sed in voluntatis perversitate primam suam radicem habuit: homines nimirum, *postquam* verum Deum cognoverunt, hac veritate in vita sua regi ac gubernari noluerunt Deumque cognitum tamquam verum Deum non agnoverunt; neque primo omnium rerum principio debitas laudes deferentes, neque supremo benefactori ac provido patri grates debitas agentes in cogitationibus suis evanuerunt (Rom 1, 21. cf. Eph 4, 17—19) illasque creaturas, in quibus potentia aliaque attributa Dei sese manifestant, *ignem aut spiritum aut citatum aërem aut gyrum stellarum aut nimiam aquam aut solem et lunam pro rectoribus mundi diisque habere coeperunt* (Sap 13, 2. cf. Phil. De decem oraculis opp. II, p. 191. Lactant. Divin. institt. II, 5. 14. MPL 6, 276 ss.) ¹⁾. Crescente intellectus obscuritate cum voluntatis perversitate etiam ad aliarum creaturarum viventium cultum transierunt, hominum nimirum, qui robore, potentia, aut prudentia valentes in alios vel benefici vel malefici erant ac demum defuncti divis accensebantur, ut, si non omnes Graecorum et Latinorum dii, saltem plerique ex hominibus in coelum migrarunt (Sap 14, 15—20) ²⁾, atque animalium, quae hominibus aut periculosa aut utilia erant ³⁾. Denique in rebus mortuis inanimisque spem suam ponentes *deos appellaverunt opera manuum suarum, aurum et argentum* (i. e. simulacra ex his metallis confecta), *artis inventionem* (simulacra sc. circa quae conficienda ars fabricantium se exercuerat), *et similitudines animalium* (exsculptas), *aut lapidem inutilem* (formâ qualibet elaboratum, rudem), *opus manus antiquae* (et ob hoc ipsum venerationis objectum) Sap 13, 10. Cf. Rom 1, 23. Pleraeque gentes daemones quoque deos credebant eosque, ne sibi nocerent, supplices adorabant ⁴⁾. Etiam abstracta (uti fama, concordia, pietas, fides) nec non mala physica (uti febris, infortunium) et moralia (uti contumelia, impudentia) venerabantur (Cicéro De natura deorum III, 16 ss. De legibus II, 8. Plinius Hist. nat. II, 5).

¹⁾ Cultus sidereus, Israelitis sub poena lapidationis prohibitus (Dt 17, 3—5)*), erat vel *idololatricus*, prout sidera sub simulacris, aut *sabaeismus*, prout sine imaginibus tamquam auctores et rectores omnium rerum venerabantur**). Priori cultui Israelitae jam in deserto dediti erant***) et terram canaaniticam ingressi eum ibi jam invenerunt, uti plurimum urbium palaestinensium nomina testantur****). Aetate posteriore, imprimis ultimis ante Hierosolymorum excidium temporibus (sub rege Menasse II Rg 21, 3. II Ch 33, 3), impii Hebraei in tectis aedium aedificabant astris aras ibique adorabant (Soph 1, 5), tura adolebant (II Rg 23, 5) et sacrificia offerebant (II Rg 23, 12. Jr 19, 13)†). Quare Jeremias 8, 2 illis poenam idololatriae debitam minatur.

²⁾ Pater filium suum, cito morte ereptum, lugens fecit sibi illius imaginem eumque tamquam deum colere coepit; hic error labente tempore ceu lex habebatur (Sap 14, 15 s.). Item subditi imaginem regis, quem honorare volebant, eximia artificis diligentia fecerunt, ut illum tamquam praesentem colerent (ib. v. 17—20). Isidor. Etymolog. VIII, 11, 1. MPL 82, 314: *Quos pagani deos asserunt, homines olim fuisse produntur et pro uniuscujusque vita vel meritis coli apud suos post mortem coeperunt, ut apud Aegyptum Isis, apud Cretam Jovis, apud Mauros Juba, apud Latinos Faunus, apud Romanos Quirinus*. Cf. Diod. Sic. Bibl. hist. I, 90. Minut. Fel. Octav. c. 20. MPL 3, 299. August. Contr. Faustum XXII, 17. MPL 42, 409. Hieronym. Comm. in Os 2, 16 s. MPL 25, 838.

³⁾ Zoolatriae variae referuntur causae: 1° quia dii, ut se servarent, saepe in animalia sese transmutaverint (Plutarch. De Iside et

*) Cf. Dt 4, 19 ubi gentibus a Deo in cultum attributa esse dicuntur sidera, non ut ea pro numine supremo haberent, sed tamquam symbola sui, utpote magis quam creaturae inferiores perfectiones divinas manifestant. *Haec via data est gentibus, ut per siderum cultum Deum suspicerent* Clem. Alex. Strom. VI. MPG 9, 333. Cf. Justin. Dialog. c. Tryph. n. 55. MPG 6, 596. Plane aliter, atque cum gentibus, egit Jahve cum Israelitis, quibus symbola et imagines materiales numinis erant vetita (Dt 29, 25).

**) Ejusmodi cultus dictus est *sabaeismus*, forsitan quia Sabaei illum prae aliis excoluerunt aut servarunt.

***) Numen כנען (quod vocabulum contra punctuationem masorethicam [כנען] certe est *kaiwan* legendum), cujus parva tabernacula Hebraei in itinere per desertum clam secum portabant, non est alius quam Saturnus (assy. *kaiwanu*), quem veteres Semitae pro cacodaemone habitum sacrificiis piacularibus colebant. LXX, qui literas K et P inter se commutarunt vel in textu hebraico falso legerunt כ pro כ, nomen reddunt Παυράν, Πηράν, Compl. Πομφά (Περμάν Act 7, 43), quod in lingua coptica est nomen Saturni.

****) Huc pertinent *Beth-Semes* i. e. domus solis seu *Jr-Semes* i. e. urbs solis in tribu Judae (Jos 15, 10; 19, 41; 21, 16), *Beth-Semes* in tribu Naphtali (Jos 19, 38), *Ain-Semes* i. e. fons solis in confiniis tribuum Judae et Benjamin (Jos 15, 7).

†) Cf. quod Strabo XVI, p. 784 de Nabataeis, gente Judaeis amicissima (I Mcc 5, 24 s.; 9, 35), refert: Ἥλιον τιμῶν ἐπὶ τοῦ θόματος ὑποτάσσοντες βωμὸν σπένδοντες ἐν αὐτῷ καθ' ἡμέραν καὶ λιβανωτίζαντες.

Osiride 72. Ovid. Metam. V, 327 ss.), cujus gratia varia animalium genera hominibus colenda praeceperint (Diod. Sic. Bibl. hist. I, 86. Lucian. De sacrificiis 14); 2° utilitas, quam plurima eorum praebent (Diod. Sic. I, 86—89. Plut. 74 s. Herod. II, 75. Cic. De nat. deor. I, 36. Euseb. Praep. evang. II, 6. MPG 21, 135 ss.); 3° quia juxta fidem Aegyptiorum animae defunctorum in corpora animalium transirent (vide tamen Plut. 72); 4° ratio symbolica, quia in certis animalibus imagines potentiae deorum suspicabantur eaque tamquam incarnationes deorum habebantur (Plut. 71. 74 s. Herod. III, 27—29. Porphyr. De abstin. III, 16, IV, 9. Juvenal. Satyr. XV, 1 ss. Pompon. Mela I, 9); 5° ratio zodiaca, quam Lucianus De astrolog. 6 s. uberius explanat.

De cultu עֲרִיִשׁ hircorum apud Hebraeos (ad exemplum Aegyptiorum Jos. c. Ap. II, 7) vide Lv 17, 7. II Ch 11, 15 ubi Vulg. habet *daemones* *), LXX οἱ μάταιοι, τὰ εἰδωλα.

Serpens aenea, quam Moyses Dei jussu in deserto erexerat (Nm 21, 8) quamque Israelitae in itinere secum duxerant, ture et sacrificiorum libamentis usque ad tempora Hiskiae regis culta est. Hiskias vero serpentem illam confregit (II Rg 18, 4).

Falsa tamen sunt et in odium stirpis electae ab ethnicis conficta, quae magno consensu de ea commemorant scriptores graeci et romani, sc. Judaeos asinos suesque, vilissima quadrupedum genera, religioso honore prosequutos esse (cf. Jos. c. Ap. II, 7. Diod. Sic. Bibl. hist. XXXIV, 1. Plutarch. Sympos. IV, 5. Tacit. Hist. V, 4).

4) Ceterum in omnibus idololatriae formis influxus daemoniacus plus minusve se manifestat. Hinc dii gentium saepe in sacris literis daemones (עֲרִיִשׁ LXX *δαίμονια* Dt 32, 17. Ps. 106, 37. Vulg.: Lv 17, 7. II Ch 11, 15. Ps 95, 5. Bar 4, 7) vocantur. Hoc tamen non ita intelligendum est, ac si in idolis ipsis daemones quasi praesentes fuissent, aut singulis falsis ethnicorum diis certus daemon respondisset, sed tota idololatria daemonibus ita adscribitur, ut sacrificia, quae ethnici suis idolis offerre intendebant, re in daemoniorum honorem cederent iisque offerrentur. Docente Thoma S. th. 2, 2. qu. 94. a. 4 causa *dispositiva* idololatriae fuit ex parte hominis naturae defectus, vel obcoecatio intellectus vel inordinatio affectus; *consummativa* autem ejus causa fuerunt daemones, qui se colendos hominibus errantibus exhibuerunt, in idolis dando responsa et aliqua, quae videbantur hominibus mirabilia, patrando.

§ 155. III. Simulacra deorum (עֲרִיִשׁ, עֲרִיִשׁ) erant aut imagines Deorum depictae (cf. Ez 8, 10—12) aut statucae, quae rursus distinguuntur a) *simulacra* in *sculptas* (עֲרִיִשׁ) et *fusas* (עֲרִיִשׁ, עֲרִיִשׁ). Simulacra haec, quae gentiles non tantum adorabant (Ex 20, 5; 23, 24; 34, 15. Lv 26, 1.

*) Hac versione exprimitur, in cultu illo venerari daemones, id quod etiam Paulus I Cor 10, 20 de cultu gentilium in universum pronunciat, vel opinio redditur popularis, jam aetate mosaica pervulgata, daemones speciem hircinam aut hirco proximam induere (Maimonid. More nebochim III, 46).

Nm 25, 2. Dt 4, 19; 29, 25. Jos 23, 7. 16. Jdc 2, 12. 17. 19. I Rg ^{b) cultus} 9, 9; 16, 31; 22, 54. II Rg 5, 18; 17, 16. 35; 19, 37; 21, 3. 21. II Ch 7, 19. 22; 25, 14. Is 37, 38. Jr 1, 16. Dn 14, 3. 23) ²⁾, sed quibus et incensum adolebant (I Rg 11, 8. II Rg 17, 11; 22, 17; 23, 5. II Ch 25, 14; 28, 3 s. 25; 34, 25. Jr 1, 16; 7, 9; 11, 12 s.; 18, 15; 19, 4; 32, 29; 48, 35. Os 4, 13), nec non munera variaque sacrificia (incruenta Is 57, 6. Jr 7, 18; 19, 4; 32, 29. Ez 16, 19. cruenta Ex 34, 15. I Rg 11, 8. II Rg 5, 17; 10, 24; 17, 35. II Ch 28, 23; 33, 22; 34, 4. Os 4, 13. Bar 6, 27. immo et humana cf. § 90) offerebant, contra aëris injurias tecto, columnis sustentato, et demum etiam parietibus muniebantur; unde parva templa exsurgebant, quae ^{c) templa} temporis progressu magnificentius, plerumque quadrato oblongo, aedificabantur ³⁾.

¹⁾ Statuae *sculptae* fabricatae erant ex ligno (Is 40, 20; 45, 20. Jr 2, 27; 3, 9. Ez 20, 32), nonnunquam laminis aureis vel argenteis obductae (Dt 7, 25. Is 2, 20; 30, 22; 31, 7; 40, 19. Hab 2, 19. — [ἄδωλα] περίχρυσα et περιάργυρα Bar 6, 7. 38. 50. 54. 56. 69. 70), vel ex lapide (Jr 2, 27; 3, 9. Ez 20, 32), vel ex luto (Sap. 15, 8. Plin. Hist. nat. XXXIV, 16: *figilia deorum simulacra*). Statuae *fusae* ex aere vel aliis metallis confectae erant (Jdc 17, 4. Is 2, 20; 40, 19. Os 13, 2). Non raro variis coloribus (Sap. 15, 4), praecipue colore rubro (Sap. 13, 14. Pausan. VII, 26. VIII, 39) depingebantur vel vestimentis pretiosis operiebantur (Jr 10, 9. Ez 16, 18. Bar 6, 10. 12. 57. 71). Quapropter dii gentium per contemptum vocantur *aurei*, *argentei*, *lignei* (Ex 20, 23. Ps 115, 4; 135, 15. Dn 5, 4. 23. Bar 6, 3 ss.), *lignum* (רֶשֶׁת II Rg 19, 18. Is 44, 19. Jr 2, 27; 3, 9. Hab 2, 19) et *lapis* (יָסֵד II Rg 19, 18. Jr 2, 27; 3, 9. Hab 2, 19), *trunci* (חֲלָלִים Lv 26, 30. Dt 29, 16. I Rg 11, 26. II Rg 17, 12; 21, 22. Ez 6, 4 ss; 14, 3; 20, 17; 23, 37; 30, 13) ^{*}, *opera manuum hominum* (Dt 4, 28. II Rg 19, 18. Is 37, 19. Jr 1, 16. Dn 14, 4. Os 14, 4. Ps 115, 4; 135, 15. Sap. 13, 10), quae *non vident*, *non audiunt*, *non intelligunt*, *non comedunt*, *non operantur* (Dt 4, 28. Is 44, 9. Jr 10, 5. Bar 6, 15—45. Ps 115, 5—7; 135, 16 s.), *comburantur* (Is 37, 19. I Ch 14, 12) et *portantur* (Bar 6, 25). Ideoque sunt *vanitates* (חֲלָלִים, forsitan paronomasia quaedam cum חֲלָלִים, Lv 19, 4; 26, 1. Is 2, 8. 18. 20; 10, 10; 19, 3; 31, 7. Ez 30, 13. Hab 2, 18. Ps 97, 7), *inanitas* (יָסֵד Is 66, 3), *halitus* (חֲלָלִים Dt 32, 21. I Rg 16, 13; 17, 26. Jr 14, 22. Jon 2, 9. Ps 31, 7 (חֲלָלִים vana idola] cf. οἱ μάταιοι Sap. 13, 1; 15, 8. τὰ μάταια Act 14, 15), *mendacium* (רֶשֶׁת LXX ψεῦδος Is 44, 20. Jr 10, 14; 13, 25; 16, 19; 51, 17. ψευδῆς θεός Bar 6, 58), quia opinioni et spei hominis non respondentes, sed eum decipientes ac deludentes, *non dii* (חֲלָלִים Dt 32, 17. חֲלָלִים ib. v. 21. חֲלָלִים Is 37, 19. Jr 2, 11), *mortui* (חֲלָלִים Ps 106, 28. νεκρά et ἄψυχα Sap. 13, 10. 17; 14, 29; 15, 5. 15 ss. opp. *deo vivo*, חַי אל). I Cor 12, 2 apostolus cum

^{*} W. W. Baudissin Die alttestamentliche Bezeichnung der Götzen mit gillalim (ZDMG LVIII, p. 395—425).

emphasi quadam idola appellat *muta* (τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα), ut illa assecclas suos nihil docere potuisse insinuet.

Hinc stultitia idololatriae omniumque rerum ad eam pertinentium tam saepe describitur ab auctoribus sacris. Cf. Cyprian. Lib. de idolorum vanitate MPL 4, 563 ss. Tertullian. Apologet. XII. MPL 1, 339 s. Plura de hac re ex apologetis collecta reperiuntur in dissertationibus ad Apologet. Tertulliani (MPL 1, 1128 s.) et Octav. Minutii Felicis (MPL 3, 626).

²⁾ Preces fundentes idolorum manus et genua osculari solebant (I Rg 19, 18). In precum formulis maxima sollicitudo observanda erat, ne quid praetermittatur; secus enim preces orbarentur omni sua efficacia. Hinc syllabatim pronunciabantur et saepius repetebantur (Mt 6, 7). Insuper orantes circa altare clamantes saltabant et corpus suum non raro dilacerabant (I Rg 18, 28).

³⁾ In AT varia adducuntur idolorum templa (uti Dagonis Gazae Jdc 16, 23 et Azoti I Sm 5, 2 ss. I Mcc 10, 83 s; 11, 4. dei Baal-Berith apud Sichemitas Jdc 8, 33; 9, 4. 46. Astartes in terra Philistaeorum I Sm 31, 10. Baalis Samariae I Rg 16, 32. II Rg 10, 21 et Hierosolymae II Rg 11, 18. II Ch 23, 17. Beli Babyloniae Dn 14, 9 ss. Jr 51, 44 et alia), non autem describuntur. Erant plerumque in locis editis ac naturā munitis extructa et in duo conclavia (*sacrarium* et *adytum*) divisa, nec non amplo *atrio* subdivali circumdata, in quo *altare* erat et populus conveniebat. Nonnunquam etiam *luci* circa templa plantabantur, imprimis si numina impudicitiam fovere credebantur. Ad muniendos thesauros sacros interdum *turri* septa erant (Jdc 9, 4. 46).

Exstruebantur quoque altaria sine templo, quibus nomen numinis, cui sacrata erant, inscribi solebat (Pausan. I, 1, 4. V, 14, 8). Athenis quodpiam altare ἀγνώστω θεῷ inscriptum erat (Act 17, 23).

§ 156. Nota. — Ad designandum idolorum cultum sacra scriptura variis utitur locutionibus: *sequi deos alienos* (אֲחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים Dt 8, 19; 11, 28; 13, 3. Jdc 2, 12. 19. אֲחֲרֵי הַבְּעָלִים Dt 4, 3. I Rg 18, 18. Jr 2, 22; 9, 13. cf. 2, 5. 8. Ez 20, 16. 30), eos *adorare* (הִשְׁתַּחֲוֶה I Rg 9, 9. II Rg 17, 16. Ez 8, 16. קִנֵּי Is 44, 15. 17. 19; 46, 6), eis *servire* (עָבַד Dt 4, 19; 8, 19; 13, 7. 14. Jdc 10, 10. I Rg 16, 31; 22, 54. II Rg 10, 18; 21, 3. 21. II Ch 33, 3), eos *timere* (יָרָא Dt 3, 22. Jdc 6, 10. II Rg 17, 7. 35. 37), eis *adhaerere* (נָצַח Nm 25, 3. 5. Ps 106, 28. הִתְקַיֵּם I Rg 9, 9. II Ch 7, 22), eos *quaerere* (דָּרַשׁ II Ch 25, 15. 20. Jr 8, 2), eos *memoriae tradere* (עָלַם Ez 14, 3. 7), *in eos oculos conjicere* (נָזַף עֵינָם Dt 4, 19. Ez 18, 12. 15; 23, 27; 33, 25), *scortari* (זָנָה Jr 3, 1. 6. 8. Ez 6, 9. Os 4, 15. Ps 106, 39. sed plerumque in hac formula: אֲחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים זָנָה אֲחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים scortari *alienos deos sectando* Ex 34, 15. Lv 17, 7; 20, 5 s. Dt 31, 16. Jdc 2, 17. I Ch 5, 25. אֲחֲרֵי הַבְּעָלִים Jdc 8, 33. אֲחֲרֵי הַמַּלְכָּה Lv 20, 5. cf. Jdc 8, 27. Ez 20, 30) et *moechari* (זָנָה Jr 3, 8 s; 5, 7; 9, 1. 11. Ez 23, 37. Os 7, 4)*).

*) Haec metaphora inde est orta, quod Deus amorem suum erga populum israeliticum comparat cum amore, quo maritus in conjugem a se amatam fertur. Quemadmodum igitur adulterium summum est crimen, quo fides illa conjugalis

Hinc dii gentium sunt *abominationes* (עֲבֹדֹת דִּי אֱלֹהִים Dt 29, 16. I Rg 11, 5. 7. II Rg 23, 13 s. II Ch 15, 8. Is 66, 3. Jr 4, 1; 7, 30; 13, 27; 16, 18; 32, 34. Ez 5, 11; 7, 20; 11, 18. 21; 20, 7 s. 30; 37, 23. תַּעֲבֹדֹת II Rg 23, 13. Is 44, 19. Jr 16, 18. Ez 7, 20; 11, 21; 16, 36. תַּעֲבֹדֹת דִּי אֱלֹהִים Dt 7, 25; 27, 15. βδέλυγμα Sap 14, 11), *immundities* (תְּהִמָּה II Ch 29, 16. Esr 6, 21. תְּהִמָּה II Ch 29, 5), σκάνδαλα ψυχῆς ἀνθρώπων καὶ παγὶς ποσὶν ἀφρόνων (Sap 14, 11), quia homines eximiā artificum diligentia decepti insipienter divinitatem statuis idolorum attribuerunt. Idololatria polluit terram Jahvae (Jr 2, 7; 16, 18. Ez 36, 18. cf. Lv 18, 24. Nm 35, 33), templum Jahvae consecratum (Jr 32, 34. Ez 5, 11. cf. II Rg 21, 4. Ez 8, 3 ss.) et cultores Jahvae (Ez 20, 7. 18. 31; 22, 4; 23, 7. 30; 37, 23. cf. 22, 3), excitat iram et aemulationem Jahvae (Ex 34, 14. Dt 4, 24; 9, 18; 32, 16. 21. Jdc 2, 12. I Rg 15, 30. II Ch 28, 25; 33, 6; 34, 25), provocat furorem et poenam divinam (Dt 6, 15. Jos 24, 19. I Rg 9, 6 ss; 14, 9. II Ch 7, 19 ss.), est קִדְשִׁילִי פֶן־ offeticulum, occasio impietatis (Ez 7, 19; 14, 3, 4. 7; 21, 20), עֲשֵׂי־שָׂרָאֵל scelus Israelis (Am 3, 14), עֲשֵׂי־חַטָּאת peccatum (Mich 1, 13), עֲשֵׂי־דֶלֶת delictum (Am 8, 14).

IV. Cum numinum cultu intime conjuncta erant quam plurima § 157. divinationum et praestigiarum genera (II Rg 9, 22; 23, 24. Varia II Ch 33, 6) et harioli ac magi, qui omnes vocibus יִדְעִים et יִדְעִיִּים super- = *scientes, sapientes* (γῶντες II Tim 2, 13) comprehenduntur (quia plus stitio- aliis scire credebantur, maxime futura et praeterita), magno habebantur num genera honore ¹⁾).

Praecipua superstitionum genera, quae solemnibus praeceptis Lv 19, 26. 31; 20, 6. Dt 18, 10—12 severissime condemnantur, sed nihilominus apud Israelitas, maxime ultimis regni temporibus (II Rg 17, 17; 21, 6. II Ch 33, 6. Is 2, 6; 57, 3. Mich 5, 11), atque etiam post exilium (Mal 3, 5. Act 8, 9; 13, 6. Jos. antt. XX, 7, 2. bj II, 13, 5) usuveniebant, haec sunt: *A* Augurium ex variorum factorum observatione petatum (שָׂחַ auguratus est Lv 19, 26. Dt 18, 10. II Rg 17, 17; 21, 6) ²⁾. *B* Somniorum observatio, uti Vulg. Lv 19, 26. Dt 18, 10. II Ch 33, 6 vertit vocem שָׂחַ ³⁾, quam tamen melius cum שָׂחַ connectimus et per *nubium observationem* explicamus (cf. Abenesr. ad Lv 19, 26). Ad hoc divinandi genus etiam respicere videtur. Jeremias 10, 2 ubi vetat, Hebraeos אֱתֵּרֹת הַשָּׁמַיִם *signis coelestibus* i. e. constellationibus ⁴⁾ terreri, quemadmodum iis terrebantur gentiles. *C* Divinatio per revelationes falsas (חֲזָן a radice חָזַן *divinavit, hariolatus est*) ⁵⁾, cujus Ez 21, 26 tres modi apud Babylonios usitati indicantur, sc. *sagittarum commixtio* (βελουαντεία) ⁶⁾, *oraculum per teraphim* (cf. § 152) et *inspectio intestinorum* (ἡπατοσκοπία, extispicium), quibus *evocationem mortuorum* ⁷⁾ merito accensemus.

violatur, ita populus israeliticus idololatriā suā turpissimā fidem Deo datam fefelisse dicitur.

¹⁾ In Aegypto מַרְפָּנִים (a radice מָרַפַּ stilo insculpsit) Gn 41, 8. 24 somniis interpretandis operam dabant et Ex 7, 11. 22; 8, 7. 18; 9, 11 incantationibus suis miracula Moysis imitari conabantur. Probabiliter erant sacerdotes Aegyptiorum, et quidem ii, qui a Graecis ἱερογραμματεῖς i. e. sacrarum scripturarum periti vocabantur. — Dn 2, 2 quatuor recensentur *sapientum* ordines apud Babylonios, sc. מַרְפָּנִים, מְשָׁפִים, מְשָׁפִים et מְשָׁפִים. Quintus ordo, sc. מְשָׁפִים, commemoratur Dn 2, 27; 4, 4; 5, 7. 11. Sed quid singulis speciali modo attribui oporteat, difficile est dictu. Qui Dn 1, 20; 2, 2. 10. 27; 4, 4. 6; 5, 11 vocantur מַרְפָּנִים, somnia quidem interpretantur, vix tamen ejusdem cum aegyptiacis ordinis fuerunt. Videtur Danielis libri scriptor hoc nomen ad illos Chaldaeorum sapientes transtulisse, quos Graeci persica voce μάγους vocarunt; מֶּגֶךְ enim est persicum *mugh* = sacerdos ignis sacri (cf. מֶּגֶךְ-רַב praefectus magorum Jr 39, 3). מְשָׁפִים, chald. מְשָׁפִים (Dn 1, 20; 2, 2. 10. 27; 4, 4; 5, 7. 11. 15) ex nonnullorum opinione erant vates, qui carmina in deorum laudem componebant, oracula interpretabantur et consilia deorum manifestabant. Alii vero incantatores intelligunt (cf. vocem babylonicam *asapu* = incantare), qui carminibus magicis serpentes scorpionesque e latebris evocabant eosque innocuos reddere praetendebant (מְשָׁפִים *serpentum conjuratores* Ps 58, 6. Cf. Pseudojon. et Targ. hieros. ad Dt 18, 11)*). Abenesra *medicos* explicat, qui ex falium bestiarum morsu laborantibus medicamina parabant. Saadias *astro-nomos* intelligit. מְשָׁפִים (a מָרַפַּ incantavit, pr. carminibus magicis usus est) adhibitis precatiunculis artes suas exercebant (Dn 2, 2). מְשָׁפִים, chald. מְשָׁפִים, Χαλδαῖοι, *Chaldaei* (Dn 2, 2. 4) erant astrologi, qui ex astris vaticinabantur. Teste Diod. Sic. Bibl. hist. II, 24. 28 nomine hoc sacerdotes (Beli Herod. I, 181) designantur. מְשָׁפִים (a radice מָרַפַּ *secuit*) *secantes* sc. coelum i. e. astrologi (Is 47, 13 מְשָׁפִים *sectores coeli*, Vulg. *augures coeli*), qui coelum in certas quasdam partes (sc. 12 domus vel domicilia) dividebant, quorum subsidio futura praedicabant atque e siderum in hora natali dispositione variis computandi artibus singulorum hominum fata definiebant.

²⁾ Plerique veteres interpretes hoc vocabulum referunt ad auguria ex avibus capta (LXX ὀλυνίζεσθαι vel ὀρνιθοσκοπεῖν), alii vero ad omina ex serpentibus petita (ὄφιομαντεῖαν). Ampliore significato Gn 44, 5. 15 de modo divinandi per cyathos (κυλικομαντεῖα, κυθομαντεῖα) usurpatur.

³⁾ Notum est, somnia vaticina etiam in sacris literis agnosci (Nm 12, 6. I Sm 28, 6. Dn 2, 1) eaque in patriarcharum rebus gestis non ultimum occupare locum (cf. Gn 31, 10; 37, 19; 40, 8; 41, 1; 42, 9); quare non mirum, si superstitio quoque iis abuteretur.

Ceterum facultas visa ac somnia interpretandi (מְשָׁפִים, chald. מְשָׁפִים) apud omnes Orientis populos magni aestimabatur (Gn c. 41. Dn 1, 17; 2, 2ss; 4, 3ss; 5, 12. Diod. Sic. Bibl. hist. II, 29).

Alibi vero Vulg. verbum מְשָׁפִים vertit *augurans* (Dt 18, 14. Is 2, 6; 57, 3. Jr 27, 9), *divinans* (Mich 5, 11), *hariolus* (II Rg 21, 6). LXX vocem

*) Hi, nomine *psyllorum* notissimi, adhucdum in orientalibus regionibus reperiuntur.

hanc referunt ad auguria ex sono vel ex avibus petita (κληρονομίζεσθαι Dt 18, 10. 14. IV Rg 21, 6. II Ch 33, 6. οἰωνίσματα Jr 27, 9. ὀρνιθοσκοπεῖν Lv 19, 26).

4) Alii vero prodigia coelestia intelligere volunt, ut sunt solis et lunae defectus, stellae cadentes, vel quae in coelo repente nascuntur cometae, plures soles aut lunae, coelestes flammae aliaque hujus generis portenta, quae magna mala publicasque calamitates indicare rerum naturalium imperiti credunt (cf. Jos. bj. VI, 5, 3).

5) Vox עִוְעִו usurpatur de pseudoprophetae Hebraeorum (Dt 18, 10. 14. II Rg 17, 17. Is 3, 2. Mich 3, 6 s), de manium evocatoribus (I Sm 28, 8) vatibusque peregrinis (Jos 13, 22. I Sm 6, 2). Nonnunquam tamen in bonam partem accipitur, ut Pr 16, 10 pro homine prudentissimi consilii et sagacis animi.

6) Per baculos divinandi modus (ῥαβδομαντεία) memoratur Os 4, 12. Similia hodie quoque apud Arabes et Turcas usuveniunt.

7) Necromantes (עֲוִי) incantationum et carminum magicorum vi manes evocare eosque de rebus futuris aut dubiis consulere perhibebant. Vulg. *magi* Lv 19, 31; 20, 6. I Sm 28, 3. 9. II Ch 33, 6. *pythones* Dt 18, 11. II Rg 21, 6; 23, 24. Is 8, 19; 19, 3; 29, 4. *in quibus est pythonicus spiritus* (עֲוִי) Lv 20, 27. *habens pythonem* I Sm 28, 7. *pythoissa* I Ch 10, 13. LXX fere ubique עֲוִי reddunt ἐγγαστριμύθοις *ventriloquos*, et recte quidem, quoniam ventriloqui apud veteres plerumque hac intus loquendi arte ad praestigias abutebantur. Ab his diversi vix erant עֲוִי (Is 19, 3), voce leni ac submissa manium vocem imitari soliti.

V. Ne Israelitae idololatria gentium polluerentur, Deus cultum § 158. idolorum sub gravissimis poenis interdixit; immo nullum fere praeceptum, quam hoc de vitandis diis alienis, toties in sacro VT codice repetitur et inculcatur.

Idolo-
latria
Israe-
litis
severe
inter-
dicta

Quum Jahve esset Hebraeorum rex ac Palaestinae dominus, idololatria cujuscumque incolae, etiam peregrini in hac regione degentis, erat defectio a legitimo rege et crimen perduellionis; quare ultimo plectebatur supplicio. Singuli idololatrae lapidibus obruebantur (Dt 17, 1—5. cf. Ex 22, 19. Dt 6, 14 s; 7, 16; 8, 19; 13, 2 ss.) atque integro populo ad idolorum cultum se vertenti dispersionem inter gentes ac deletionem minatus est Deus (Ex 20, 3—5. Lv 19, 4. Dt 6, 15; 8, 19; 11, 6 s; 28, 15 ss; 30, 17 s; 31, 16 s. cf. Jos 23, 16. I Rg 9, 6 s.). Quicumque ad idololatriam invitabat, praetextu sive fucatae divinae auctoritatis sive intimae amicitiae, erat seditiosus poenaeque mortis obnoxius (Dt 13, 2—12), et ne Israelitae seducerentur, Cananaei extirpandi (Dt 20, 16—18) atque idolorum simulacra eorumque sanctuaria penitus destruenda erant, ita ut ne nominis quidem idoli aliquod remaneret vestigium (Ex 23, 24; 34, 13. Nm 33, 52. Dt 7, 5; 12, 2 s).

Jdc 2, 2. cf. I Ch 14, 12. II Ch 15, 16. I Mcc 10, 84)*). Immo etiam incantatio, necromantia et reliquae artes magicae eidem supplicio erant subjectae (Lv 20, 6. 27. Dt 18, 10—12. cf. Ex 22, 17 ubi de praestigiaticibus tantum sermo est, quia nimirum plerumque mulieres magiae deditae erant). Impostores enim id, quod per artes suas magicas efficiebant, aliorum deorum adjumento adscribebant; tali autem modo magia pars idololatriae fiebat.

§ 159.

Baal

VI. *A* Idolum *Cananaeorum* vicinorumque populorum praecipuum erat Baal (בַּעַל dominus omnium rerum, ὁ Βάαλ)¹⁾, deus solis (hinc בַּעַל dictus, quae appellatio satis frequens est in inscriptionibus punicis), qui calorem et fertilitatem terrae subministrat²⁾. Qua talis apparet tamquam principium masculinum lucis et vitae physicae (ergo creans, gignens et conservans), relate vero ad nocivum solis urentis influxum tamquam principium destruens. Simulacra Baalis (בַּעַלִּים) erant columnae vel stelae solares (מַצֵּלִים), e ligno vel saxo formatae (Lv 26, 30. Is 17, 8; 27, 9. Ez 6, 4. 6. II Ch 14, 4; 34, 4. 7 quibus locis plerumque cum הָאֲשֵׁרִים seu הַעֲשָׁרִים *Ascherae* seu *Astartes* *statuis* conjunguntur)³⁾, et lapides i. e. statuae titulares, sive simpliciter reverentiae erga numen testificandae, sive memoriae beneficiorum a numine praestitorum conservandae causa erectae (מַצֵּבוֹת II Rg 3, 2; 10, 26 s.)⁴⁾. Baalis servitio addicti erant sacerdotes magno in numero (בְּנֵי בַּעַל *prophetae Baalis* I Rg 18, 22. 25 et עֲבָדֵי בַּעַל *cultores Baalis* II Rg 10, 19. 22 dicti), qui sacrificia ei offerebant (etiam infantes Jr 19, 5)⁵⁾.

¹⁾ Hebraeos etiam Deum verum aliquando vocasse בַּעַל *dominum meum* aequae ac אֱלֹהֵי *Deum meum* colligere licet ex Os 2, 18.

Nomini Βάαλ, licet primum Cananaeorum *deum* designet, a LXX haud raro articulus femineus praefigitur (ἡ Βάαλ), ac si deam designaret (Jdc 2, 13. I Rg 7, 4. IV Rg 21, 3. Jr 2, 8; 12, 16; 23, 13. 27. Os 2, 10. Soph 1, 4). Similiter Paulus Rom 11, 4 scripsit τῇ Βάαλ, quamvis in loco, ad quem respexit (III Rg 19, 18), habeatur τῷ Βάαλ. Cujus loquendi usus, quae sit ratio, non omnino constat. Nonnulli arbitrantur, dictionem ἡ Βάαλ idem esse quod ἡ εἰκών τοῦ Βάαλ (simulacrum Baalis), uti ὁ Ζεὺς alicubi ponitur pro ὁ ναὸς τοῦ Διὸς (templum Jovis cf. Act 14, 12).

²⁾ Baalis nomine cultam fuisse *Jovis stellam*, ut fortunae praesidem et datorem, ostendere conatur G. Gesenius in Comm. ad Is. II, p. 335 ss.

³⁾ Nomine מַצֵּלִים quidam *templa solis* intelligunt; his vero minus conveniunt verba עֲבָדֵי Ez 6, 4 et בְּנֵי II Ch 34, 4. 7. Ez 6, 6 (= *penitus*

*) Dt 7, 25 s. Israelitae instantissime monentur, ne quidquam ad idola pertinens privato usui reservent. Violatio hujus praecepti refertur II Mcc 12, 40.

fregit, confregit) de illis usurpata, neque templa aris imposita dici possent (II Ch 34, 4).

⁴) Lapidēs Baali consecrati etiam intelligendi sunt, ubi junguntur *מַצֵּבֹת* *statuae* (Baalīs) et *Ascheræ* (Dt 7, 5; 12, 3. I Rg 14, 23. II Rg 17, 10; 18, 4; 23, 14. II Ch 14, 2; 31, 1).

Ab his lapidibus differt *מַצֵּבֶת* i. e. lapis cippusve cum imagine idoli (Lv 26, 1. Nm 33, 52).

⁵) Baalis cultui Israelitæ jam ævo judicum (Jdc 2, 11. 13; 3, 7; 6, 25 ss; 10, 6. 10; 13, 1. I Sm 7, 3 s. cf. 12, 10), dein in regno decem tribuum praeprimis sub regibus Ahab (I Rg 16, 31 s; 18, 18 ss. II Rg 3, 2. Jos. antt. VIII, 13, 1), Ahasja (II Rg 1, 2) et Joram (II Rg 9, 22), in regno Judæe vero præcipue tempore Jorami et Athaljae (II Rg 8, 18, 27. II Ch 21, 6; 24, 7. cf. II Rg 11, 18. II Ch 23, 17. Jos. antt. IX, 7, 4), Ahasi (II Ch 28, 2), Menassis (II Rg 21, 3; 23, 4. II Ch 33, 3) et Amonis (II Rg 21, 21. II Ch 33, 22) usque ad interitum regni (Jr 2, 8; 7, 9; 11, 13; 32, 29) dediti erant.

B Baalēm variae variis modis colebant civitates. Quapropter eum § 160. certis ornabant attributis, qualia sunt: 1° Baal-Berith (*בַּעַל בְּרִית*), Varia
Baalīs
opitheta qui pactis et foederibus praeesse credebatur (= *Ζεὺς ὁρκιος*, *Jupiter jurisjurandi arbiter*) ob eamque causam a Sichemitis colebatur (Jdc 8, 33; 9, 4) ¹). 2° Baal-Zebub (*בַּעַל זְבוּב*) ²), a Philistaeis Ecronensibus cultus tamquam *muscarum averruncus* (*זְבוּב* = *musca*, symbolum solis, aestatis), aequae ac *Ζεὺς ἀπὸρμυιος* Eleensium (Pausan. V, 14) et *myiagrus deus* Romanorum (Solin. Polyhist. c. 1). Hunc quasi oraculum Ahasja rex consuluit (II Rg 1, 2). 3° Baal-Peor (*בַּעַל פְּעֹר*) LXX *Βαελφεγώρ* et *פְּעֹר* LXX *Φεγώρ*) *idolum turpitudinis* (Origen. Hom. 20. in Nm. n. 1. MPG 12, 727) Moabitarum et Ammonitarum (Nm 25, 1 ss.), in cujus cultu puellae pudicitiam prostituebant ³). Israelitæ jam tempore Moysis (Nm 25, 1 ss; 31, 16. Jos 22, 17. Os 9, 10. Ps 106, 28) ac postea (Jdc 10, 6) idolum hoc coluerunt.

Huc pertinet quoque 1° Chamos (*כַּמּוֹשׁ* LXX *Χαμώς*) numen domesticum Moabitarum (Nm 21, 29. I Rg 11, 7. II Rg 3, 27; 23, 13. Jr 48, 7. 13. 46) et Ammonitarum (Jdc 11, 24), deus solis et belli, inde a Salomonis aetate usque ad Hiskiam etiam Hierosolymæ cultus (I Rg 11, 7. II Rg 23, 13). 2° Moloch (*מֹלֶךְ* = *rex κατ' ἐξοχήν*) ⁴), idolum Ammonitarum (I Rg 11, 5. 7. 33. II Rg 23, 13. Jr 49, 1. 3), deus solis, respectu habito ad radios ejus in aestate urentes, ergo deus ignis, in cujus honorem sacrificia humana (infantes) offerebantur et concremabantur (Dt 12, 31) ⁵). Viguit hic cultus non solum in regno decem tribuum (II Rg 17, 16 s. Ez 23, 37. Os 13, 2), sed inde ab aetate Ahasi etiam in regno Judæe (II Rg 16, 3. II Ch 28, 3. Jos. antt. IX, 12, 1. II Rg 21, 6. II Ch 33, 6) usque ad ejus interitum

(Ez 20, 31)⁶). 3° Cultus Adonidis, in urbe phoenicia Byblos (Strabo XVI, p. 755)*), in Syria (Pausan. IX, 41) atque aliis in locis mense Tammuz celebratus, qui etiam Hierosolymam fuit translatus (Ez 8, 14)⁷).

1) Nonnullorum sententia, Baal-Berith nomen esse idoli cujusdam Berytensis, et quidem feminei generis, nullo nititur solido fundamento. Cf. M. J. Lagrange op. cit. p. 84.

2) Baal-Zebub ex nonnullorum sententia idem numen est cum Beelzebul (בעל זבול [chald. בעל זבול] Βεελζεβούλ Mt 10, 25; 12, 24. 27. Mc 3, 22. Lc 11, 15. 18 s.), quod nomen tamen, quomodo sit explicandum, non inter omnes constat. Recentiores illud derivare solent a זבל, quod Syris et Arabibus *stercus* significat, vel a זביל, quod *sordes* indicat quoque vocabulo talmudistae, quibus זבל *stercoracionem facere* idem est ac *sacrificare idolis*, sacrificium idolis factum designabant; unde nomen Beelzebul explicant *dominum luti* vel *sordium* seu *immunditiae* i. e. idololatriae. Sed cum Beelzebul neque ad זבל satis conveniat (expectaretur enim Beelzabel, sicut Jezabel), neque ad זביל, alii praeferunt vocem זבול *habitatio, domicilium*, spec. Dei, quae ad amussim congruit; ergo בעל זבול = *dominus habitationis* seu *domicilii*, quod domicilium vel de inferno vel generatim de regione daemonum accipiunt. Monent insuper, cum Mt 10, 25 Christus se vocet οἰκοδυστοτήν (= בעל הבית), ab inimicis suis cum irrisione appellatum esse *dominum domicilii*, i. e. nomine satanae. Verum neminem fugit, nomine hoc plane nihil edici, quod diabolus proprie significet, neque intelligi, cur eo nomine sit vocatus. Quare aliis probabilius videtur, Beelzebul idem esse quod Beelzebub, simili enuntiationis mutatione in ultima litera, sicut in Βελίαρ pro Βελιάλ (עליל) et Ἀμβροῦς = עמרי.

3) Cf. verb. chald. פער *aperire* sc. hymenem virgineum (Pseudojon. ad Nm 25, 21). Alii cognomentum Peor a *monte* trahunt, in quo huic Baali aedes sacra exstructa erat; Nm 23, 28 enim mons moabiticus absolute Peor vocatur.

4) Dicitur etiam מלכם I Rg 11, 5. 33. II Rg 23, 13. et מלכם Jr 49, 1. 3. Aqu. Symm. Theod. Μολόχ. LXX plerumque appell. βασιλεύς I Rg 11, 5. 33. ὁ Μολόχ βασιλεύς Jr 32, 35 (cf. Μολχόμ βασιλεύς I Ch 20, 2), ὁ ἄρχων Lv 18, 21; 20, 2—5.

A Molocho non differre videtur Melkart Phoenicum מלכרת = *rex urbis* pro מלך קרת, apud Graecos constanter Ἡρακλῆς dictus), cui rex Ahab Samariae templum erexit (I Rg 16, 32).

5) Qui locutiones העביר אש למלך Jr 32, 35. העביר אש למלך II Rg 23, 10. העביר אש Dt 18, 10. II Rg 16, 3; 17, 17; 21, 6. Ez 20, 31. II Ch 28, 3; 33, 6. העביר Ez 16, 21; 20, 26 non de vera crematione, sed de solo transitu liberorum per ignem exponunt (uti Raschi, Kimchi, Maimonides et plurimi veteres interpretes), ut hoc tamquam februum ritu vel lustrarentur et expiarentur, vel ad Molochi sacra initiarentur et

*) Hinc hujus urbis cognomen Ἀδώνιδος ἱερά.

consecrarentur*), non advertunt, has locutiones alibi permutari cum expressionibus: *effundere sanguinem, sacrificare idolis* Ps 106, 38. *dare sanguinem idolis* Ez 16, 36. *immolare diis ad devorandum* Ez 16, 20. *filios consecrare idolis in cibum* Ez 23, 37. *igne comburere* Dt 12, 31. Jr 7, 31; 19, 5. *mactare* Is 57, 5. Ez 23, 39. Ergo agitur de veris sacrificiis humanis, non de mera traductione per ignem. Hinc auctor libri Sap 14, 23 ista majorum suorum sacra τεκνοφόνους τελεστές appellat (cf. 12, 5 s.). Phrases illae mitiores inventae esse videntur a sacerdotibus Molochi, ut combustionis crudelitatem verbis saltem mollirent.

De simulacro hujus idoli scribit R. Salomo Jarchi ad Jr 7, 31: *Fuit Molech (idolum) ex aere factum, quod ab inferiori ejus parte succendebatur. Erant autem illius manus protensae atque candentes, quibus infans imponebatur, ipseque comburebatur atque gemebat. Sacrificuli autem tympana pulsabant, ne pater clamorem filii sui audiret ejusque viscera commoverentur.* Cf. Diod. Sic. Bibl. hist. XX, 14.

6) Jam Salomon in Molochi honorem templum in monte olivarum dedicaverat (I Rg 11, 5. 7. 33. II Rg 23, 13). Inde ab aetate regis Ahasi in valle filiorum Hinnom (עֵלֵינוֹ יְיָ Jos 15, 8. plenius עֵלֵינוֹ יְיָ II Rg 23, 10), in loco עֵלֵינוֹ**) a regibus impiis ignis alebatur perpetuus ad liberos Molochi offerendos (II Rg 23, 10. Jr 7, 31 s.; 19, 6. 13 s.).

7) Adonis (= אֲדֹנִי dominus meus), juvenis formosissimus, amore Baultis (אֲפְרוֹדִיט, Aphrodites) captus, hujus maritum interfecit, sed ipse ab aprino dente occisus, deinceps vero revixisse narratur; ab amasia sua vagabunda lacrimis perpetuis plangitur. In festo ad ejus honorem instituto (τὰ Ἀδωνια dicto) mulieres Adonidem interfectum plangebant (ἀφανισμός Ἀδωνιδος) et resuscitatum summā laetitiā prosequabantur (ἐὐρεσις Ἀδωνιδος).

Huic cultui variae subiciebantur significationes, e quibus nominari merentur: 1° significatio tellurica, vi cujus Adonis est symbolum frugum terrae; ejus interfectio in seminibus, quae moriuntur in terra, et ejus resurrectio in segetibus, in quibus mortua semina renascuntur, ostenditur. Ita Hieronymus Comm. in Ez 8, 13 s. MPL 25, 83: *Quia gentilitas hujusmodi fabulas poetarum, quae habent turpitudinem, interpretatur subtiliter, interfectionem et resurrectionem Adonidis planctu et gaudio prosequens, quorum alterum in seminibus, quae moriuntur in terra, alterum in*

*) De tali februationis ritu refert Th'eodoretus Qu. XLVII. in IV Rg c. 17. MPG 80, 540: Εἶδον γὰρ ἐν τισὶ πόλεσιν ἀπὸς τοῦ ἔτους ἐν ταῖς πλατείαις ἀπομείνας πυρὰς, καὶ ταύτας τινὰς ὑπεραλλομένους, καὶ πηδῶντας, οὐ μόνον παῖδας, ἀλλὰ καὶ ἄνδρας· τὰ δὲ γε βρέφη παρὰ τῶν μητέρων παραφερόμενα διὰ τῆς φλογός· Ἔδοκε δὲ τοῦτο ἀποτροπισμὸς εἶναι καὶ καθάρσις. Ταύτην οἶμαι καὶ τοῦ Ἀχαζ γεγενῆσθαι.

**) עֵלֵינוֹ a verbo inusitato עָלָה, chald. *exspuere*, pr. locus conspuendus i. e. abominandus. Cf. J. Döllner op. cit. p. 327 s. Judaei recentiores ita hunc locum abominati sunt, ut cadavera et omnis generis sordes eo projicerent; ad quas res consumendas cum igne perpetuo opus esset, factum est, ut locus iste appellaretur גֶּשֶׁנוֹא τοῦ πυρός. Cum vero Judaei nullum cruciatum igne crudeliorem haberent, גֶּשֶׁנוֹא nomen (chald. עֲשֵׂה) ad ipsum infernum transtulerunt (Mt 5, 22, 29 s.; 10, 28; 18, 9; 23, 15. 33. Mc 9, 43. 45. 47. Lc 12, 5. Jac 3, 6).

segetibus, quibus mortua semina renascuntur, ostendi putat. Origenes Select. in Ez c. 8. MPG 13, 800: Φασὶ τὸν Ἀδωνιν σύμβολον εἶναι τῶν τῆς γῆς καρπῶν, θρηνηνομένων μὲν ὅτε σπείρονται, ἀνισταμένων δὲ, καὶ διὰ τοῦτο χαίρειν ποιούντων τοὺς γὰρ γεωργοὺς ὅτε φύονται. Cf. Euseb. Praep. evang. III, 11. MPG 21, 200. — 2° significatio solaris, vi cujus Adonis est symbolum solis, cujus discessum ad inferiorem hemisphaerii partem, autumnus et hieme, luctus simulatione repraesentarunt, reditum vero, sub veris initio, laetis ritibus celebrarunt.

§ 161. VII. A Baalis socia et conjux erat Aschera (אֲשֶׁרָה = *felix, felicitatem* afferens, proinde *dea Fortuna*)¹⁾, cujus simulacrum (columna cylindrata, virgae virili recipiendae apta, vel lignum frondosum, praecipue cupressus) super colles vel in lucis sacris (Dt 12, 2 s. I Rg 14, 23. II Rg 17, 10. Jr 17, 2. cf. Is 57, 5. Jr 2, 20; 3, 6. II Ch 28, 4), praecipue sub quercubus, populis et terebinthis (Os 4, 13. Ez 6, 13. Is 1, 29 s.) colebatur. Erat principium concipiens vel femineum (ἡ φορητὸς θεῶν), mater vitae et dea amoris (e. q. Ἀφροδίτη seu Venus Graecorum et Romanorum), quae rursus variis in locis vario nomine et modo, at fere ubique cultu obsceno venerabatur; nam mancipati ei erant viri effeminati (קְדָשִׁים) et meretrices (קְדָשִׁוֹת) sacerdotes, qui in honorem deae pudicitiam prostituebant (II Rg 23, 7)²⁾. Narrante Herodoto I, 199 apud Babylonios lege statutum erat, unamquamque feminam debere semel in vita in honorem deae Mylittae, quae Ascherae cananaeae respondet, se prostituere — ἀλτχιςτος τῶν νόμων, uti auctor juste indignatus loquitur. Funiculo capiti circumvoluto³⁾ (et olivarum nucleos succedentes Bar 6, 42)⁴⁾ mulieres sedebant in loco deae sacro et cuius transeunti, qui numum in earum sinum projecit, clamando: *Age in nomine deae Mylittae! se tradebant*⁵⁾. Idem fecerunt mulieres phoeniciae aliaeque in honorem deae Aphrodites⁶⁾. Israelitae *super omni colle altiore et sub omni arbore patula scortati sunt* (Jr 2, 20; cf. 3, 6). Josias non tantum simulacrum vel sculptile Ascherae (a rege Menasse in templo erectum II Rg 21, 7 = *idolum zeli* Ez 8, 3. 5), sed et aediculas virorum effeminatorum e templo ejici et extra urbem cremari et comminui jussit (II Rg 23, 6 s.).

¹⁾ Versio apud LXX et in Vulg. obvia, Ascheram esse *lucum* *), orta videtur ex Dt 16, 21: לֹא-תִשַׁע לְךָ אֲשֶׁרָה קָל-עֵץ, quae verba tamen minime reddenda sunt: *ne plantes tibi lucum cujuscumque ligni*, sed coll. מִשַׁע Dn 11, 45 *ne erigas tibi statuam* (idoli), *omne lignum* i. e. ligneum, appositio,

*) Cf. Phil. Leg. alleg. l. 1. opp. l. p. 42 s. et Jos. antt. VIII, 13, 1. 5. Alii vero *arborem* singularem in altaris confinio plantatam intelligendam censuerunt (Msch. Sukka 3, 1 ss. Aboda sara 3, 7 s. Maimonid. More nebochim III, 37. De idololatria XVI).

qua materia, ex qua quid factum, indicatur. Praeterea luci significatio plurimorum locorum contextui plane inepta et aliquoties tantum non absurda est. Nam 1° paene ubique Aschera jungitur aliis vocabulis idola eorumque simulacra designantibus, veluti *מַצֵּבָה פָּסֵל, אַנְדָּוִים, אֲנָדָּוִים* (Dt 7, 5; 12, 3. II Rg 18, 4. II Ch 31, 1; 33, 19; 34, 3. Is 17, 8; 27, 9). 2° Saepae legimus, Ascherim non debere fieri (*לֹא יַעֲשֶׂה* I Rg 14, 15; 15, 13; 16, 33. II Rg 17, 16; 21, 3), collocari (*לִּהְיוֹת* II Rg 17, 10), etiam aedificari (*לִּבְנוֹת* I Rg 14, 23), erigi (*לִּשְׂמֹרֶת* II Ch 33, 19) vel ea stare, consistere (*לִּשְׁמֹרֶת* II Rg 13, 6), quae vocabula de luco plantando usurpari non possunt. 3° Legimus, Ascherim debere *confringi* (*לִּשְׁבֹּר* II Ch 34, 4. *לִּשְׁבֹּר* II Ch 14, 2; 31, 1), *caedi* (*לִּשְׁבֹּר* Ex 34, 13. II Rg 18, 4; 23, 14), *dirui* (*לִּשְׁבֹּר* II Ch 34, 7), *removeri* (*לִּשְׁבֹּר מִיָּדָיו* II Ch 17, 6), *comburi* (*לִּשְׂפֹרֶת* II Ch 19, 3), quae vocabula in eliminandis idololatriae instrumentis sunt propria. 4° Aschera e ligno facta altari Baalis imponitur (Jdc 6, 25. 26. 28. 30). II Rg 21, 7 rex Menasse simulacrum Ascherae in domo Domini posuisse dicitur et ib. 23, 6 s. illud de templo exportasse narratur. In Ascherae honorem simulacrum conficitur (I Rg 15, 13. II Ch 15, 16) et non paucis in locis Aschera non aliter jungitur idolo masculino Baal atque alibi Astarte (I Rg 18, 19. II Rg 23, 4 coll. Jdc 2, 13. 37).

2) Quaestus meretricius in aerarium templi referri solebat (cf. Dt 23, 19).

3) Tali vinculo capiti circumligato mulieres sese profitebantur deae adhuc ligatas et obligatas ad cultum illum turpissimum.

4) Ejusmodi suffimentum considerabatur tamquam philtрум habens vim magicam ad amorem excitandum.

5) Δεῖ πᾶσαν γυναῖκα ἐπιχωρίην ἱζομένην ἐς ἱρόν Ἀφροδίτης ἅπαξ ἐν τῇ ζῳῇ μιχθῆναι ἀνδρὶ ξείνῳ. Πολλαὶ δὲ καὶ οὐκ ἀξιοῦμεναι ἀναμίσγεσθαι τῇσι ἄλλῃσι, οἷα πλούτῳ ὑπερφρονέουσαι, ἐπὶ ζευγέων ἐν καμάρῃσι ἐλάσσασαι, πρὸς τὸ ἱρόν ἐστᾶσι· θεραπῆνὴ δὲ σφι ἔπεται πολλῇ ὀπισθεν. Αἱ δὲ πλεῖνες ποιεῖσιν ὧδε· ἐν τεμένει Ἀφροδίτης κατέαται στέφανον περὶ τῇσι κεφαλῇσι ἔχουσαι θώμιγγος πολλὰι γυναῖκες. Αἱ μὲν γὰρ προσέρχονται, αἱ δὲ ἀπέρχονται. Σχοινοτενέες δὲ διεξοδοὶ πάντα τρόπον ὁδῶν ἔχουσαι διὰ τῶν γυναικῶν, δι' ὧν οἱ ξεῖνοι διεξιόντες ἐκλέγονται. ἔνθ' ἐπεὰν ἴζηται γυνή, οὐ πρότερον ἀπαλλάσσεται ἐς τὰ οἰκία, ἢ τις οἱ ξείνων ἀργύριον ἐμβαλὼν ἐς τὰ γούνατα μιχθῇ ἔξω τοῦ ἱροῦ. Ἐμβαλόντα δὲ δεῖ εἰπεῖν τοσόνδε· Ἐπικαλέω τοι τὴν θεὸν Μόλυττα κτλ.

6) Athanas. Orat. c. gentes XXVI. MPG 25, 51: Γυναῖκες γοῦν ἐν εἰδωλείοις τῆς Φοινίκης πάλαι προεκαθέζοντο, ἀπαρχόμεναι τοῖς ἐκεῖ θεοῖς ἑαυτῶν τὴν τοῦ σώματος αὐτῶν μιθαρνίαν, νομίζουσαι τῇ πορνείᾳ τὴν (al. τὸν) θεὸν ἑαυτῶν ἱλάσκεσθαι, καὶ εἰς εὐμένειαν ἄγειν αὐτὴν διὰ τούτων. Cf. August. De civ. Dei IV. 10. MPL 41, 121.

B Quaeritur, utrum Aschera idem fuerit idolum cum Astarte 1) § 162. necne. Multi id censent, aliis vero negantibus aliisque rem certe definiri Astarto non posse asserentibus. Ascheram eandem fuisse deam cum Astarte satis probabile videtur (Jdc 2, 13; 3, 7. cf. etiam LXX II Ch 15, 16;

24, 18., Aqu. et Symm. Jdc 3, 7. II Rg 17, 10., Syr. Jdc 3, 7; 6, 25 s. 23. 30). Ejus cultus ex Assyria in Phoeniciam (Sidonem I Rg 11, 5. 33. II Rg 23, 13. Tyrum Jos. c. Ap. I, 18) et Philistaeam (I Sm 31, 10) translatus est. Tamquam principium concipiens seu femineum una cum Baale (Jdc 2, 13; 3, 7; 10, 6. I Sm 7, 4; 12, 10) magna cum religione colebatur. Uti Baal vocabatur rex et in sole cernebatur manifestatio ejus praeclarissima, ita Astarte tamquam luna concipiebatur (Lucian. De dea syria IV: Ἀστάρτην δ' ἐγὼ δοκέω Σελαίνην ἔμμενα), quae noctu conspicua velut regina inter stellas eminet (מלכה מלכות regina coeli Jr 7, 18; 44, 17—19)²⁾. Depingebatur quae vacca vel in specie humana cum capite taurino, cujus cornua (symbola potentiae et potestatis) plerumque tamquam cornua lunae habebantur³⁾. Astartae, tamquam deae fertilitatis, aqua (ideo domina maris), murex brandaris (ideo purpurissa dicitur *Serv. ad Vergil. Aeneid. I, 719* et in concha marina portata depingitur Tibull. Eleg. III. 3. 34), cupressus (fastigiata, *semper virens* Linn.), palmae, rosae rubri coloris et malogranatum (symbola amoris et fertilitatis) sacra erant⁴⁾.

¹⁾ Nomen Astarte (מלכה מלכות LXX Ἀστάρτη, semel Ἀσταρώθ I Sm 7, 4) varie explicatur: *fortis, socia, fertilis, stella* (cf. hbr. מלכה, gr. ἀστὴρ, pers. *ctara*). Probabiliter ex assyriaco hujus idoli nomine *Ištārtu* i. e. *lucifera* derivatum est: hinc et Ἀστροάρχη dicitur (Herodian. V, 6, 10).

²⁾ Uti Baalis nomine interdum Jovis stella, fortunae numen, intelligebatur, ita Astarte quoque *Veneris stella*, amoris et fortunae datrix (*Aphrodite*), habita est (Philo Byblius apud Euseb. Praep. evang. I, 10. MPG 21, 84: Τὴν δὲ Ἀστάρτην Φοίνικες τὴν Ἀφροδίτην εἶναι λέγουσι. Theodoret. Qu. in III Rg. interrog. 50. MPG 80, 724: Ἀστάρτη δὲ ἐστὶν ἡ παρ' Ἑλλήσιν Ἀφροδίτη προσαγορευομένη. Suidas s. v. Ἀστάρτη. ἡ παρ' Ἑλλήσιν Ἀφροδίτη λεγομένη. Cicero De nat. deor. III, 23 varias refert Veneres: ... *quarta Venus Syria Tyroque concepta, quae Astarte vocatur, quam Adonidi nupsisse proditum est.* Cf. Plaut. Mercat. Act. IV. sc. 5. Ampel. Lib. memorial. c. 9). Nonnunquam cum Junone comparatur (August. Quaestt. in Heptateuch. l. 7. qu. 16. MPL 34, 797: *Juno sine dubitatione a Punicis Astarte vocatur*).

³⁾ Hinc urbs Batanaea, ab assiduo Astartes cultu *Astaroth* (pro *Beth-Astaroth*) dicta, Gn 14, 5 plenius מלכה מלכות *Astartae cornutae* appellatur.

⁴⁾ Israelitae paulo post mortem Josuae Astarten colere coeperunt (Jdc 2, 13; 3, 7; 10, 6. I Sm 7, 3 s; 12, 10). Salomon in ejus honorem sanctuarium extruxit (II Rg 23, 13. cf. I Rg 11, 5. 33). Tempore Jeremiae mulieres reginae coeli placentas (מלכה), quae formam cornutam habebant, et libamina offerebant (Jr 7, 18; 44, 17—19); quare ab ipso increpantur (44, 20 ss.).

Cf. A. Calmet Diss. de Moloch, deo Ammonitarum (Prolegg. et diss. I, p. 81—87). Diss. de Beelphegor, Chamos ceterisque Moabitarum diis (ib.

p. 98—103). Diss. de numinibus Phoenicum seu Chananaeorum (ib. p. 637—644). — W. W. Baudissin Jahve et Moloch sive de ratione inter Deum Israelitarum et Molochum intercedente. Lipsiae 1874. — E. Schrader Baal und Bel (St Kr 1874. p. 335—343). — A. Müller Astarte (Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften XXXVII, 1). — P. Torge Aschera und Astarte. Leipzig 1902.

VIII. *A Praecipuum Philistaeorum* numen erat Dagon (דָּגוֹן deriv. § 163. a דָּג = *piscis* ¹⁾, LXX Δαγών), cujus celeberrima templa erant Gazae (Jdc 16, 23) et Azoti (I Sm 5, 2. I Mcc 10, 83; 11, 4). Eundem colebant Phoenices, Assyrii et Babylonii. In quorum monumentis repraesentatur hominis habens caput, brachia et pectus, a pectore desinens in piscem (symbolum aquae humum fructificantis); quandoque tamen totus humanâ specie effingitur, piscis caput tiaræ instar indutus ²⁾.

¹⁾ Sanchoniathon ex Pilonis Byblii interpretatione apud Euseb. Praep. evang. I, 10. MPG 21, 84 Dagonem Cooli filium tradit nomenque a דָּג (= *frumentum*) traxisse perhibet, Δαγών ὅς ἐστι Σιτών, eo quod frumentum invenerit. Cf. J. Döllner op. cit. p. 96 s.

²⁾ Similis erat figura deae Atargatis (Ἀταργατής, Ἀτεργάτις), quam Syri coluerunt in urbe Karnaim (cf. I Mcc 5, 43. II Mcc 12, 26). Huic respondet Derketo (Δερκετώ, aram. סַרְתָּרָא = סַרְתָּרָא, cum praefix. a = *Atargatis*) Ascalone culta, de qua refert Diod. Sic. Bibl. hist. II, 4: Αὔτη δὲ τὸ μὲν πρόσωπον ἔχει γυναικὸς, τὸ δὲ ἄλλο σῶμα πᾶν ἰχθύος.

B Idolum Syrorum erat Rimmon (רִמּוֹן LXX Ῥεμμών II Rg 5, 18), idem cum *Rammân*, deo tempestatum et tonitruum, uti rerum assyriologicarum periti ex monumentorum testimonio evincunt.

C Numina Assyriorum et Babyloniorum erant: 1° Belus (בֵּל contracte pro בֵּלָא, forma chaldaica nominis hebraici בֵּלָא, LXX Βήλ, Βήλος Is 46, 1. Jr 50, 2; 51, 44. Bar 6, 40. assyr.-babyl. *Bil*). Creditur fuisse conditor Babylonis (Nimrod Gn 10, 8—10) et inter deos relatus, immo princeps deorum et δημιουργός universi habebatur ¹⁾. Variis consalutatur appellationibus honorificis: sublimis, creator, lumen deorum, pater deorum, princeps mundi, dominus terrarum; ex quibus titulis quanto in honore sit habitus apparet. Templum ejus principale Babylonie exstitit (Dn 14, 9 ss. Jr 51, 44. Herod. I, 181—183), et quidem in ruderibus turris babylonicae (Birs Nimrûd), quae antiquitus vocabatur *templum septem luminum coeli et terrae*. — 2° Merodach (מֶרֶדַּךְ Jr 50, 2. babyl. *Marduk* et *Maraduk*), deus solis, nec non deus belli. Appellatur in inscriptionibus Nebucadnezaris dominator, dominus magnus, sublimis, alibi etiam deus summus, rex deorum, rex coeli et terrae. Unde idolum hoc in magna habitum est veneratione et a Jeremia l. c. sicut Bel ad potentiam regni babylonici repraesentandam assumitur.

Ejus templum Babylone erectum erat (rudera collis 'Amrân ibn-'Alî). — 3° Nebo (נִבּוֹ LXX Ναβό Is 46, 1. assyr. *Nabuu*, cf. נִבּוֹ propheta), filius Beli, deus scripturae et eloquentiae (planeta Mercurius). In formulis magicis invocatur tamquam mens sublimis Beli; apud Ssabios laudatur maximus deorum et omniscius. Templum suum celeberrimum Borsippae habuit. Verisimiliter etiam a Cananaeis (cf. Esr 2, 29; 10, 43. Neh 7, 33) et Moabitibus (cf. Dt 32, 49; 34, 1. Nm 32, 3. 38. Is 15, 2. Jr 48, 1. 22) venerabatur. Cf. M. Jastrow op. cit. p. 117 ss. — 4° Nis-roch (נִסְרוֹךְ LXX Μεσοράχ et Νασοράχ II Rg 19, 37. Is 37, 38. Ἀράσκη Jos. antt. X, 1, 5. assyr. *Nisruk* = benignus, largitor), deus fertilitatis et fortunae, dominus arcanorum et praeses nuptiarum, qui praepriis in urbe Ninive colebatur²). — 5° Nergal (נֶרְגַּל LXX Ἐργέλ, assyr. *Ner-unu-gal*), idolum *Cuthaeorum* (II Rg 17, 30), deus bellorum et victoriarum (planeta Mars), qui daemones debellavit. Symbola ejus erant ingentes leones cum capite humano et alis (*Girgallu*, *Urgallu* et *Nirgallu* dicti); qui templorum palatiorumque introitum ornabant. Cf. J. Döllner op. cit. p. 298 s. — 6° Numina *Awvaeorum* (II Rg 17, 31) erant Nibchas (נִיבְחָשׁ), fors cacodaemon, dominus caliginis, et Tharthak (תַּרְתַּק) = deo accadico *Turtak*, Tigris praesidi (ex quorundam sententia idem numen cum *Derketo-Atargatis*)³). — 7° Idolum domesticum *Hamathaeorum* erat Asima (אַסִּימָא LXX Ἀσιμάθ II Rg 17, 30), dubiae originis. Forsan respondet numini phoenicio *Ešmun* (= Aesculapio) et aegyptio *Smun* (= Pani, deo procreationis). Cf. E. Nagl in ZkTh 1904. p. 419. — 8° Numina *Sipparenorum* (II Rg 17, 31) erant Adrammelech (אַדְרַמְמֶלֶךְ LXX Ἀδραμέλεχ = אֲדָרַמֶּלֶךְ assyr. *Adarmalik* i. e. Adar est rex) et Anammelech (אַנַמְמֶלֶךְ LXX Ἀνιμμέλεχ, assyr. *Anu-malik* i. e. Anu est rex)⁴). Prior erat deus solis, qui tenebras depellit (Saturnus); ejus symbolum erat taurus, facie humana et alis instructus. Posterior unum e tribus primariis diis assyrio-babylonicis (*Anu* = deus coeli, *Bel* = deus terrae, *Ea* = deus maris) significat. Cf. J. Döllner op. cit. p. 302—305. E. Nagl in ZkTh 1904. p. 422—424.

¹) Damasc. De princip. c. 125. (Ed. Kopp p. 384): Βῆλον ἐν θυμουργὸν εἶναι φασιν. Scriptores graeci et romani cum *stella Jovis* eum comparant (Herod. I, 181. 183. Diod. Sic. Bibl. hist. II, 8 s. Plin. Hist. nat. XXXVII, 10. Cic. De nat. deor II, 20 et III, 16 ubi India de Assyria vel Babylonia interpretanda est), quam plures Orientis populi tamquam omnis fortunae et felicitatis auctorem et datorem una cum Veneris stella summo cultu prosequebantur.

²) Ex nonnullorum rerum assyriologicarum peritorum sententia Nis-roch idem numen est cum *Aššur* (Aššuraku, cf. graec. Ἐσοράχ). Cf. J. Döllner op. cit. p. 319.

³⁾ Uti ex recensione LXX Luciani (quam edidit P. de Lagarde Librorum VT canonicorum pars prior graece, Gottingae 1883): καὶ ἄνδρες Αἰωνεῖμ. ἐποίησαν τὴν Θαρθακ καὶ οἱ Εὐδαῖοι ἐποίησαν τὴν Ἑβλαῖς ἐξερ concludere licet, de uno tantum Awwaeorum idolo sermo est, et quidem de idolo femineo, forsan de dea *Bêlit-sêri*, quae respondet deae babilonicae Istar, phoeniciae Astartes, syriae Atargatis. *Tharthak* aliud nomen esse videtur pro *Bêlit-sêri*, ortum ex nomine Atargatis (= Derketo). Cf. J. Döllner op. cit. p. 300. E. Nagl in ZkTh 1904. p. 419—422.

⁴⁾ In recensione LXX Luciani unum tantum reperitur nomen Ἀδραμελᾶχ.

Nota. — Difficile est dictu, quid sint מַלְאָכֵי בָּתֵּי (=*casae filiarum*), quas coloni babilonii a rege Assyriae in Samariam deducti sibi fecisse dicuntur II Rg 17, 30. Forsan intelligenda sunt tabernacula, in quibus puellae se prostituiebant more Babilonarum (Herod. I, 199). Nonnulli intelligunt deum Marduk (cf. J. Döllner op. cit. p. 295). Cf. etiam E. Nagl in ZkTh 1904. p. 417 s.

D Is 65, 11 adducuntur dii Gad (גַּד) et Meni (מֵנִי), qui appositis lectisterniis colebantur. Gad ut nomen appellativum *fortunam* dicit (cf. Gn 30, 11 גַּדִּים LXX ἐν τόχῃ et syr. *gado*), ut idolum (cf. *Baal Gad*) communiter explicant de deo fortunae et in eo cernunt *Jovis sidus*, in toto Oriente pro fortunae auctore habitum (*fortuna major*). Meni, proprie *fatum*, *fortuna*, est *Veneris sidus* (*fortuna minor*, verisimiliter = deae arabicae *Manat*). — *Nanaea* (Ναναία II Mcc 1, 13 ss., alias etiam Ἀναΐτις dicta Strabo XV, p. 733) in Elymaide prostitutione virginitatis colebatur, ut fere cum Mylitta conveniat*). — Alia numina in sacris literis obvia aliunde nota sunt, ut Jupiter hospitalis in monte Garizim cultus (II Mcc 6, 2), Mercurius (Act 14, 11), Artemis, eadem cum dea luna, quae priscis *Jana* indeque *dea Jana* vel *Diana* dicebatur (Act 19, 24 ss.) et Dioscuri (Act 28, 11).

*) Cf. Fr. Windischmann, Die persische Anahita oder Anaitis (Abhdlgn. d. phil.-theol. Kl. d. Akad. d. Wissensch. München 1858. VIII, p. 89 ss.).

Pars altera.

Antiquitates sociales.

In delineandis antiquitatibus Hebraeorum socialibus agendum est de rebus I domesticis et II politicis, ex quo simul divisio materiae tractandae elucet.

Sectio prima.

Antiquitates domesticae.

Objectum antiquitatum domesticarum constituunt I res ad vitam degendam necessariae (domicilia; vestitus; alimenta); II media, quibus Hebraei res illas sibi comparare studebant (agricultura; pecuaria; mercatura; opificia); III delineatio vitae familiaris et socialis (societas domestica; urbanitas, scientiae et artes liberales, quibus vita nobilitatur; morbi et mors, sepultura et luctus).

Caput I. Res ad vitam degendam necessariae.

Articulus I. Domicilia.

Primi homines, omnium artium ignari, sub dio degebant; contra § 164. aëris injurias autem sub frondosis arboribus vel in montium specubus
(חֲרִיתִים, חֲרִיתִים) ¹ latibula quaerebant (*Choritae* = troglodytae i. e. absconditi in cavernis). Quum vero non ubique locorum specus reperirentur atque majoris nonnunquam moliminis esset eas excavare, homines construxerunt sibi artificiosa domicilia, sc. tabernacula (חֲבֻצֹת) ², dein tentoria (אֶהֱלִים) ³ et domus (בָּתִּים) ⁴. Ex plurium tabernaculorum vel domuum, ab invicem plus minusve distantium, conjunctione orti sunt pagi, vici (plerumque חֲצָר, etiam כְּפָר Ct 7, 12. I Ch 27, 25. Neh 6, 2. כְּפָר I Sm 6, 18) et urbes (עָרִים, poët. קָרָה) ⁵.
Domi-
cilia

§ 165. ¹⁾ Specus seu cavernae (in Oriente frequentes, siccae et multae quoque tam spatiosae, ut non solum familiae minores Gn 19, 30. verum etiam centum et mille hominum eas habitare possint cf. Jdc. 20, 47. Jos. bj. I, 16, 4) habitacula praestabant sat commoda, utpote hieme calida, aestate vero refrigerantia. Hinc etiam, postquam meliora domicilia erant inventa, a multis longiore tempore retentae, immo et novae specus excavatae sunt. Quare recentiore quoque aevo non pauci occurrunt troglodytae, qui vero plerumque praedones evaserunt. Omni tempore profugis tutum praebebant asylum (Gn 19, 30. Jos. 10, 16 ss. Jdc 6, 2; 15, 8 ss; 20, 47. I Sm 13, 6; 14, 11; 22, 1 ss; 24, 1 ss. Is 22, 5. Ez 33, 27. I Mcs 1, 56; 2, 31. II Mcc 6, 11. cf. Mt 24, 16. Mc 13, 14. Lc 21, 21)*). Nonnullae, temporis progressu incolis destitutae, conversae sunt in domicilia mortuorum seu sepulcra (Gn 23, 9. 19; 25, 9. Is 22, 16) et in latibula praedonum (Jr 7, 11. Mt 21, 13. Jos. antt. XIV, 5, 4 s. bj. I, 16, 4). Necromantibus quoque commodum praestabant locum (I Sm c. 28). Denique ferae latebras in illis quaerebant.

§ 166. ²⁾ Tabernacula e rudioribus arborum stipitibus humi positae constructa erant et mox quidem frondibus ex omni parte praeter ingressum, deinceps vero pellibus animalium oblecta. Haec *mappalia*, (*mapalia*, *maggalia*), prout a Romanis nuncupabantur (Liv. Hist. rom. XXXIX, 31. Tacit. Annal III, 74. IV, 25. Hist. IV, 50. Vergil. Georg. III, 340. Aeneid. I, 421), initio parva et humilia erant, at progressu temporis in majorem assurrexerunt altitudinem. Inventis etiam melioribus domiciliis non statim obsoleverunt, sed longo deinceps tempore ad usus peculiares (jam ex necessitate, jam ex commoditate, jam ex voluptate) erigi solebant (Is 1, 8. Jon 4, 5. Mt 17, 4). Plura tabernacula conjuncta vocabantur *דּוּבָאֵר* = arab. *dubār* (Gn 25, 16. Nm 31, 10. Ez 25, 4. Ps 69, 26. I Ch 6, 39) et *חֵרֶב* (Nm 32, 41. Dt 3, 14), ex quibus deinceps oppida atque urbes etiam munitae exstiterunt (Jos 13, 30. Jdc 10, 4. I Rg 4, 13).

§ 167. ³⁾ Quum tabernacula non facile de loco in locum transferri, nec ubique Tentoria deficiente materia construi possent, fecerunt sibi nomades tentoria seu domicilia mobilia (Gn 13, 3; 18, 1; 26, 25; 33, 19), plerumque ex nigris caprarum pellibus**), nonnunquam etiam ex pannis e lana linove confectis (*רִשְׁוִית* Is 54, 2. Jr 4, 20; 49, 29), circa perticam extensis. Horum inventor nominatur Jabel (Gn 4, 20. cf. Jos. antt. I, 2, 2). Erant autem tentoria prima procul dubio rotunda et parva; progressu temporis majora et oblonga facta sunt. Plerumque velis in tres partes dividebantur. Servis et famulis destinata erat pars ad introitum sita ibique noctu recipiebantur etiam nonnulla animalia; in media parte morabantur viri, in postrema

* Ipse quoque Deus saepius in VT *rupis* nuncupatur nomine, quod is suis cultoribus praesidium et auxilium praestat, quemadmodum in rupe alta et inaccessa tutus ab hostium impetu morari quis potest (Dt 32, 37. Ps 18, 3. 32. 47; 19, 15; 28, 1. al.).

**) Hinc explicanda sunt verba Ct 1, 5 ubi de nigris Kedarenorum tentoriis sermo est.

(קִּבּוּי arab. *el-kubbatu*) feminae*). Potentiores vero peculiaria habebant tentoria in usum tum sexus feminei (Gn 24, 67; 31, 33), tum famulorum. Haud magna nec splendida erat supellex; constabat iis potissimum rebus, quae ad vitam victumque omnino necessaria erant. Spatium circulo tentorium comprehensum vocabatur קִּבּוּי (Gn 25, 16. Is 42, 11), in quo noctu greges collecti a canibus et pastoribus alternatim vigilibus custodiebantur (cf. Jb 30, 1. Is 56, 9—11. Lc 2, 8).

Non patriarchae tantum (Gn 13, 3. 12; 18, 1; 24, 67; 26, 25; 31, 33; 33, 19), sed et multi Orientis populi antiquitus in tentoriis degere solebant (uti Arabiae gentes Jdc 6, 5. Is 13, 20. Hab 3, 7. Plin. Hist. nat. VI, 32), quem morem Rechabitae constanter retinuerunt (Jr 35, 7. 10).

4) A Primae domus**) e terra humefacta seu *luto* et *ligno* conficiebantur; hinc facile perfodiebantur (Ez 12, 5. 7. Mt 6, 19) et, cum fundamento solido impositae non essent, graviorum imbrum torrentiumque impetum minime sustinebant (Ez 13, 11 s. Mt 7, 26 s.). Jam brevi post diluvium aedificia construere didicerunt homines ex *lateribus* (לִבְנִים) igne coctis (Gn 11, 3)*** aut aestu duntaxat solis obduratis, quales hodie quoque Orientalibus in usu frequentissimo sunt, posteriore tempore etiam ex *lapidibus* (Lv 14, 40. 42). Opulentiorum domicilia e *saxis quadris* (Is 9, 9. Am 5, 11. I Rg 6, 36; 7, 9. 11 s. אֲבָנֵי קִיר I Rg 5, 31. I Ch 22, 2. Ez 40, 42), nonnunquam e *marmore albo* (אֲבָנֵי שֵׁשׁ LXX λίθος ἁλός I Ch 29, 2. Jos. antt. VIII, 5, 2. XV, 11, 3. bj. V, 5, 4)****) aedificabantur. *Ligna* in aedium structuram plerumque non adhibebantur, nisi ad ea, ad quae lateres et lapides minus idonei censebantur, uti ad fores et portas, ad valvas et cancellos fenestrarum, nec non ad tabulationes, quibus parietes ornabantur†). Ad lateres coagmentandos primo dubio procul nonnisi *luto* (חֹמֶר Gn 11, 3), in solidioribus majorisque molis aedificiis etiam *bitumine* (חֹמֶר Gn 11, 3)††) utebantur; tempore posteriore tamen

*) Eodem modo hodie quoque tentoria Arabum nomadum distincta sunt.

**) Cf. A. Calmet Diss. de priscis Hebraeorum aedibus (Prolegg. et diss. I, p. 164—171). — E. H. Die hebraeische Bauweise im alten Testament. Karlsbad 1902—03.

***) Fornax lateraria (כִּבְרִי) occurrit Nah 3, 14. II Sm 12, 31 (Keri). Cf. Jr 43, 9.

****) Insignis in marmore luxus praecipue invaluit in Persia, uti ex Esth 1, 6 patet, ubi occurrit כְּהֵם, marmoris species, ex qua pavimenta fiebant (LXX et Vulg. μαργαρίτης = marmor laconicum, coloris viridis), כֶּרֶם pr. *margarita*, marmoris genus margaritis simile vel ipsa *matrix margaritarum* (LXX πίννος λίθος) et סִקָּה marmor maculis rotundis insignitum vel marmoris nigri species.

†) Ligna prae ceteris usitata erant *sycomori* (שִׁקְמִי Is 9, 9. I Rg 10, 27), et *cupressus* (כִּרְשִׁי I Rg 5, 22. 24; 6, 15. 34. II Ch 2, 7; 3, 5); pretiosiora censebantur *ligna cedrina* (אַרְזִי I Rg 6, 18; 7, 2 s. II Ch 2, 7. Is 9, 9. Jr 22, 14. Soph 2, 14); pretiosissimum vero lignum aetate Salomonis erat *santalinum* (אַלְגִּי I Rg 10, 11 s. אֲלִינִי II Ch 2, 7; 9, 10 s.), ex Ophira mari advectum, teste II Ch 2, 7 in Libano etiam nascens, praecipue templi regiaeque ornamentis adhibitum.

††) De moenibus babyloniis latericiis asphalto conjunctis vide Herod. I, 179. Plin. Hist. nat. XXXV, 51.

calx (רֶשֶׁת Dt 27, 2. 4. Is 33, 12. רֶשֶׁת Is 27, 9), *arenae mixta*, ceu *caementum* (מַלְתָּה Jr 43, 9. cf. gr. μάλθη, lat. *maltha*, ital. *malta*) adhibebatur; lapides quadri insuper fibulis ferreis conjungebantur (Jos. antt. XV, 11, 3). Muri intus, interdum etiam extrinsecus, *tectorio* (מַלְתָּה) e calce parato obducebantur (Lv 14, 41 s. Ez 13, 10—15; 22, 28. Act 23, 3), quod tum ad soliditatem tum ad ornamentum aedium conducebat. Lucidis coloribus splendidum palatium memoratur Jr 22, 14.

§ 169. *B* Initio domus privatae erant exiguae et perquam simplices, aetate vero posteriore magis amplae et ornatae, plurium contignationum (I Rg 6, 5 ss; 7, 2 ss. Act 20, 9)*) atque in tetragonum constructae cum amplo impluvio intermedio**). Domus insigni architectura et eleganti symmetria constructas Jeremias 22, 14 memorat easque מִדְּבַר מִדְּבַר *domus mensurarum* vocat. Inde ab aetate Hasmonaeorum domus nobiliorum plerumque ad regulas architecturae graecae erant dispositae (cf. Jos. antt. XV, 8, 1. 9, 4. 6. 10, 3. bj. I, 21, 1. VII, 8, 3).

Ingressus principalis ex platea in domum patebat per *januam* (מַעְבָּרָה), in medio frontis primariae aedificii sitam et inscriptione ex libro legis depromenda ornata***), cujus valvae intus pessulo vel vecte ligneo (מַעְבָּרָה, מַעְבָּרָה, מַעְבָּרָה) clauderantur; aperiens uncino seu clave (מַעְבָּרָה) per foramen immissa pessulum ex rastro sublevabat (Jdc 3, 25. Is 22, 22). Nonnunquam peculiares famuli (vel famulae) ad januam aperiendam destinati erant (LXX II Sm 4, 6. II Rg 7, 11. Jo 18, 16. Act 12, 13. Jos. antt. XVII, 5, 2). Quisquis intrare cuperet, fores pulsare solebat (Jdc 19, 22. Lc 12, 36; 13, 25. Act 12, 13. cf. II Rg 5, 9). Januam ingrediens venit in *vestibulum* (מַעְבָּרָה, προαύλιον, πρόθυρον, πυλών, ἀδελή — Jr 32, 2. Mc 14, 68. Lc 16, 20. Jo 18, 16. Act 10, 17) seu cubile quadratum, ex quo per gradus extra aedificium positos (מַעְבָּרָה II Ch 9, 11. מַעְבָּרָה = scalae cochleatae I Rg 6, 8) in superiores contignationes usque ad tectum, per januam (מַעְבָּרָה, מַעְבָּרָה) autem aditus patebat in *impluvium* (מַעְבָּרָה II Sm 17, 18. Neh 8, 16. מַעְבָּרָה II Sm 4, 6. τὸ μέσον Lc 5, 19) seu aream quatuor aedificii lateribus cinctam, plerumque vario marmore strattam, aqua saliente (II Sm 17, 18) balneisque (II Sm 11, 2) instructam, quae inserviebat excipiendis hospitibus et celebrandis familiae festivitibus (Esth 1, 5 s; 5, 1 s; 6, 4)****). In quatuor aedificii lateribus aut saltem

*) Ars plures contignationes exstruendi antiquissima est (Gn 11, 4) atque ante ipsum diluvium tres interdum contignationes fuisse usitatas, ex Gn 6, 16 colligere licet.

**) Recentiore aevo aedificia haec nomine persico מַעְבָּרָה, βάρυς (pers. *baru* = arx, castellum) veniunt.

***)) Unde descendit מַעְבָּרָה Judaeorum posteriorum seu illa membrana, quae inscripta exhibet locos Dt 6, 4—9; 11, 13—21 et lignae fistulae inserta post januae affigitur. De rabbinorum circa Mesusam traditionibus et praeceptis vide tract. *Mesusa*, ed R. Kirchheim (Septem libri talmudici parvi hierosolymitani. Francofurti 1851).

****)) In alterutro majorum quarumcumque aedium spatio, si satis amplum esset, *hortus* aliquis interdum aderat pro more adhuc in Oriente usitato (Ct 7, 14. cf. Dn 13, 6—18).

in uno erat *porticus* et in altera contignatione, si daretur, *ambitus*, qui columnis (ex marmore Ct 5, 15) affabre factis sustentabatur*) et, ne quid decideret, cancellis munitus erat. Latus aedificii posterius, fronti oppositum, *domicilium* erat *feminarum*, locus soli marito patens, aliis tantum ex ejus licentia. Potentioribus vero pro sexu femineo erant etiam aedificia singularia (בֵּית הַנְּשִׂאִים Esth 2, 3. 9. cf. I Rg 7, 8. II Ch 8, 11), quae ab eunuchis custodiebantur (II Rg 24, 15. Jr 29, 2. Esth 2, 3. 14 s.; 4, 4 s. Jos. antt. XV, 7, 4). In domibus majoribus ac splendidioribus, inde saltem a regum tempore, praecipua conclavia condecorabantur tabulationibus et laquearibus eleganter fabricatis (hinc memorantur בָּתֵּי הַפְּנִינִים *domus contabulatae* Agg 1, 4. cf. I Rg 7, 7. Jr 22, 14), nonnunquam auro quoque, argento, gemmis et ebore ornatis (בֵּית הַדֶּנֶת *domus dentis*, elephanti scilicet, seu *eboris* Am 3, 15. qualem rex Ahab aedificavit I Rg 22, 39). *Fornices* autem aevo antiquiore non videntur fuisse cogniti. Nobilioribus insuper erant alia *cubicula* (et integra quoque *palatia*) *aestiva* (בֵּית הַיָּרֵךְ *domus aestatis* Am 3, 15. מִלְּבַת הַמִּצְנָה *coenaculum refrigerii* i. e. aestivum Jdc 3, 20), septentrioni objecta, alia *hiemalia* (בֵּית הַחֹרֶף *domus hiemis* seu *hiberna* Jr 36, 22. Am 3, 15), soli meridiano exposita, quae carbonibus candentibus calefebant (Jr 36, 22 s.). In plerisque aedibus pars quaedam cibis parandis serviebat; Ez 46, 23 distincte memoratur *culina* (בֵּית הַבְּשִׁילֹת), e qua fumus emittebatur per quaedam foramina majora (quale vocatur בֵּית הַבְּשִׁילֹת Os 13, 3). *Fenestrae* (חַלּוֹנוֹת, חַלּוּצִים, chald. חַלּוֹן Dn 6, 11), quae aream interiorem seu impluvium et ex gynaeceo hortum (quandoque tamen extrinsecus plateas cf. Jdc 5, 28. II Sm 6, 16. II Rg 9, 30) respiciebant, clathris vel cancellis (חַלְצִים Ct 2, 9. אֶשְׁכָּה Jdc 5, 28. Pr 7, 6. בֵּית הַחֹרֶף Koh 12, 3) et tempore biemali velis pellucidis vel valvis biforibus, quibus foramen ad lumen et aërem immittendum incisum erat, claudiebantur**). *Tectum* (גַּג מִטָּה Mt 8, 8. ὀροφῆ Act 10, 9) non in culmen fastigiatum, sed planum erat et modo terrā aggestā et compactā, modo duriori pavimento constratum, in quo crescens herba parum durabilis erat (II Rg 19, 26. Is 37, 27. Ps 129, 6). Persaepe in eo versabantur Hebraei, tum ad auram captandam (II Sm 11, 2), tum ad colloquendum de rebus praesertim majoris momenti (Jos 2, 6. 8—14. I Sm 9, 25), tum ad aliquod inde pronuntiandum (Mt 10, 27. Lc 12, 3. cf. Jos. bj. II, 21, 5), tum ad liberius dolendum (Is 15, 3. Jr 48, 38), tum ad dormiendum media aestate (I Sm 9, 26), tum ad fines oeconomicos (Jos 2, 6. Jos. antt. V, 1, 2), tum ut cultui privato vacarent (Jdth 8, 5; 9, 1. Act 10, 9. — cultui idolorum II Rg 23, 12. Jr 19, 13; 32, 29. Soph 1, 5. forsā etiam Is 65, 3 ubi nonnulli לְבָנִים tecta lateribus tegulisve strata indicare volunt), tum ut sub tuguriis in tabernaculorum solemnitate degerent (Neh 8, 16)***). Moris quoque fuisse apud Orientales tempore

*) Hinc tot in sacris literis occurrunt allusiones ad columnas, uti Ps 75, 4. Pr 9, 1. Gal 2, 9, I Tim 3, 15.

**) *Vitrum* (וִיטְרִית), etsi jam antiquissimis temporibus cognitum (Jb 28, 17), ad fenestras nunquam adhibebatur; ob raritatem enim apud veteres magno erat in pretio.

***) Sed continenter in tecto commorari, coeli injuriae, vento, imbris, aestui et frigori expositus, est imago infelicitis existentiae (Pr 21, 9. cf. 25, 24).

irruptionis hostilis tecta conscendere, partim ut inde prospectarent exercitum hostilem ejusque motum, partim ut securitati et incolumitati suae consulerent aut etiam, ut se ex iis, si copia daretur, telis et lapidibus contra oppugnantes defenderent, apparet ex Is 22, 1. II Mcc 5, 12. cf. Jdc 9, 51. Jos. antt. XIV, 15, 12. bj. IV, 1, 4. Ne quis imprudenter e tecto decideret, *loricâ* seu muro (לִּרְמָה LXX στεφάνη) cingi solebat, quam consuetudinem Moyses in legem vertit (Dt 22, 8). Pro traducenda aqua pluviali stillantibus canalibus muniebatur, ad quae alludit Pr 19, 13; 27, 15. In superiore majorum aedium parte erat simul singulare *conclave* (לִּבְיָה LXX ὁπερῶν I Rg 17, 19. 23. II Rg 1, 2; 4, 10. Jr 22, 13 s. in NT ὁπερῶν Act 1, 13 s; 9, 37. 39; 20, 8. ἀνάγαιον Mc 14, 15. Lc 22, 12), quo ad varios utebantur usus; ibi enim hospites suos excipiebant, interdum precibus vacabant et somnum capiebant meridianum, nonnunquam mortuum deponebant (Jdc 3, 20—25. I Rg 17, 19. 23. II Rg 1, 2; 4, 10. Act 1, 13; 9, 37. 39; 20, 8).

Nota. — De *latrinis* privatis nihil notatum reperitur. Quodcumque usum earum praestiterit Hebraeis, extra ipsam domum fuisse videtur (cf. Dt 23, 13 s.). Publicae cloacae seu communia sordium receptacula memorantur II Rg 10, 27.

§ 170. C Supellex domestica antiquiore aevo valde exigua fuisse videtur. Supellex eaque tantum complectebatur, quae usui quotidiano inserviebant. Hujus tenuis supellectilis exemplum legitur II Rg 4, 10 (mensa, sella, lectus et lampas)*. Postea vero, crescentibus gentis opibus, major advenit opulentia majorque luxuries.

Mensas (שֻׁלְחָן) non nostris similes, sed humiliores exiguique ambitus fuisse, ex more populorum Orientis recentiorum certe conjicimus. Anti-quissimis autem temporibus Hebraeorum vix alius mos videtur fuisse nisi qui hodie quoque apud Arabes obtinet, qui saepe cibos corio vel storeae e palmae foliis contextae vel linteo terrae superstrato imponunt, ex eoque more dictum שֻׁלְחָן עֵץ *stravit* vel *extruxit mensam* (Ps 23, 5; 78, 19. Pr 9, 2. Is 21, 5) bene perspicitur.

Loco *sedilium* plerumque inserviebant culcitae in pavimento ad parietem stratae (Ez 13, 18. 20), in quibus pro more orientali junctis sub corpore pedibus sedebant. Crescente luxu honoratioribus etiam distincta erant sedilia, interdum auro, argento et ebore insignita (cf. I Rg 10, 18. Esth 1, 6) et stragulis purpureis instrata (Ct 3, 10).

*Lecti***) constabant e culcitis et stragulis, interdum magni pretii (Ez 13, 18. 20. Am 3, 12. Pr 7, 16), quas luxuriosae mulieres suavissimis

* Mola manuarum et simplex furnus deesse non poterat (cf. Lv 26, 26. Dt 24, 6).

** מִשְׁכָּב = lectus dormientis et aegrotantis Gn 47, 31; 48, 2; 49, 33. Ex 7, 28. nec non quietem captantis Am 3, 12; 6, 4. — עֶרֶשׂ = lectus (pr. velo pensili coopertus cf. Ct 1, 16. = κωνοπέδιον Jdth 10, 21; 16, 19) sive dormitorium Pr 7, 16. sive aegroti Ps 6, 7; 41, 4. Jb 7, 13. sive otiosi Am 3, 12; 6, 4. — מִשְׁכָּב = cubile, in quo quieti se dabant II Sm 11, 2. dormientis Ex 7, 28. Lv

imbuebant odoribus (Pr 7, 17). Etiam fulcra lectorum, nonnunquam ebore ornata (Am 6, 4), Hebraeis erant nota. Pauperes vero (et simpliciori olim adhucdum vitae ratione etiam potentiores in itinere) pallio seu veste exteriori induti et lapide capiti supposito humi dormiebant (Gn 28, 11. Ex 22, 26. Dt 24, 13).

Lampadum (למנורות II Rg 4, 10. נר Soph 1, 12), quae ditioribus pretiosae esse solebant, permagnus erat usus. Ad eas accendendas suppetebat oleum. Tropice a scriptoribus sacris lucerna saepe adhibetur ut symbolum laetitiae et felicitatis (Jb 18, 5 s; 21, 17. Pr 13, 9; 20, 20; 24, 20; 31, 18). A lampadibus diversae erant *faces* (לפידים Jdc 7, 16), majori lumine ardentes, quibus interdum extra aedes noctu utebantur (cf. § 211).

⁵⁾ A Jam inde antiquitus exstitisse urbes ex Gn 4, 17 constat, ubi § 171. refertur, Cainum urbem (sc. fixum quoddam domicilium, rudioribus aedificiis instructum et fossa vallove cinctum) nomine filii sui Henoch condidisse. Aevo patriarchali in regione canaanitica jam multae erant urbes, quarum singulae totidem constituebant civitates peculiares (Gn 14, 1 s.), numerosiores tempore Josuae, et quidem plurimae satis magno ambitu et incolarum multitudine insignes (Jos 8, 16 s; 10, 2) validissimisque munitionibus cinctae (Nm 13, 29. Dt 1, 28; 9, 1). Ad *portas* (שערות urbium, plerumque intra, nonnunquam vero extra muros (Jb 29, 7. Neh 8, 1. 3), erat *forum* (רובי cf. II Ch 32, 6. Neh 8, 16) sive amplius quoddam spatium, ubi conciones habebantur (Jr 11, 6; 17, 19. Pr 1, 21; 8, 3. II Ch 32, 6 ss.) et judicia celebrabantur (hinc בשער *in porta* i. q. in foro, in judicio Dt 25, 7. Jb 5, 4; 31, 21. Pr 22, 22. Is 29, 21. Am 5, 10. 12. 15. Zch 8, 16) civesque partim ad negotiandum (II Rg 7, 1) convenire solebant, partim otiosi considerare ad spectandum et confabulandum (Gn 19, 1. Ps 69, 13. Pr 31, 31)*). *Plateae* (דוכות Jr 37, 21. Is 5, 25. Jb 18, 17. שוקים Koh 12, 4. Ct 3, 2. רחובות Gn 19, 2. Jdc 19, 15. 17. 20. Ez 16, 24. 31. Dn 9, 25. Ct 3, 2. πλατῆαι Mt 6, 5; 12, 19. Act 5, 15) aliae erant latiores, aliae angustiores, ut frequentiori umbra aestus arce- retur. Primis temporibus non erant lapidibus stratae; at tempore Herodis Magni (Jos. antt. XVI, 5, 3. bj. I, 21, 11) atque Agrippae II. (antt. XX, 9, 7) stratura viarum certe erat in usu. Etiam *aquaeductus* (מקדח), supra

15, 4—6. Jb 33, 15. Pr 22, 27. Ct 3, 1. II Sm 17, 28. et aegrotantis I Rg 1, 47. Jb 33, 19. — Is 24, 20 memoratur מלגה *lectus pensilis*, ex altis arboribus suspensus, quem in terris orientalibus non custodes solum hortorum camporumve, sed et iter facientes metu bestiarum spaciū sibi parare solent. — Κλῖνη Mt 9, 6 pro quo Mc 2, 11 habet κράββατος, Lc 5, 9. 24 κλινίδιον, est lectulus apud Orientales etiam nunc ad portandum usitatus, constans duobus stragulis, quorum alio tegitur dormiens, aliud ei substernitur.

*) Aetate posteriore fora erant plateae fornicatae et portis instructae, in quibus camerae mercatorum et officinae artificum ex utraque domuum serie patebant (*Bazars*), ut adhucdum in Oriente conspiciuntur. Talia erant fora Beryti et Tyri ab Herode exstructa ac simile etiam illud forum fuisse videtur, quod Cestius Gallus, Syriae praeses, Hierosolymae combussit (Jos. bj. I, 21, 11. II, 19, 4).

terram aedificati et per valles exstructis columnis et arcibus sustentati, non deerant*). *Domus* raro erant conjunctae et plerumque hortos amplios habebant annexos. Urbibus majoribus addita erant *pascua* alendis pecoribus destinata (Nm 35, 3—5).

§ 172. *B* Pleraeque regionis canaaniticae urbes, utpote in locis editioribus sitae, jam naturā munitae erant. Nihilominus regum hebraeorum haud pauci inter regni curas hanc pro maxima habuerunt, ut quam plurimas urbes arte quoque munirent. David (II Sm 5, 9. I Rg 3, 1; 9, 15; 11, 27), Salomon (I Rg 9, 15. 17 s.), Rehabeam (II Ch 11, 5—10), Asa (I Rg 15, 21 s.), Hiskias (II Ch 32, 5) et Menasse (II Ch 33, 14) atque in regno decem tribuum Jerobeam (I Rg 12, 25) et Baësa (I Rg 15, 17) ex eo plurimum in sacris literis laudantur. Muniebantur autem urbes (cf. II Ch 14, 7): 1° *muris* (חמיות) altis et latis, ne facile transcendere vel perforari possent, atque introrsus sinuatis (II Ch 26, 15. Tacit. Hist. V, 11, 5), ut latera oppugnantium ad ictus paterent, et denticulatis, ut per incisuras missilibus pugnari posset**); 2° *fossa* (cum *antemurali*, חיל, LXX προτείχισμα, περίτειχος Is 26, 1. Thr 2, 8), quae, si situs loci admittebat, aquā implebatur (cf. Is 33, 21. Nah 3, 8); 3° *portis* (שערים), quarum fores primo lignae erant et parvae (Jdc 16, 3) et vectibus ligneis claudebantur, dein vero majores et validiores ac, ne incendi possent, plerumque laminis aereis vel ferreis obductae (Is 45, 2. Ps 107, 16), quod idem etiam in vectibus observabatur (I Rg 4, 13. Ps 107, 16; 147, 13); 4° *turribus* (מגדלים, LXX πύργοι), quae super muros in certis distantiiis alte eminebant, opertae tecto plano, quod lorica denticulata cinctum erat (II Ch 14, 7; 32, 5. I Mcc 5, 65)***). Hujusmodi turres etiam supra portas aedificari solebant (II Sm 18, 24. II Ch 26, 9)****). Tempore saltem regum erant perpetui in illis vigiles, qui incolas de imminenti periculis mature admonebant (II Sm 13, 34. II Rg 9, 17. Is 62, 6)†). In mediis urbibus quoque turres erant ex-

*) Erant saltem in metropoli (Is 7, 3; 22, 9. 11: 36, 2. II Rg 18, 17; 20, 20. II Ch 32, 30. Jos. antt. XVIII, 3, 2. bj. II, 17, 9). Pleraeque autem aedes insuper ad privatos usus cisternas habebant.

**) Quibusdam urbibus erant moenia *duplicita* (II Ch 32, 5). Hinc formula: בין חמיות *inter duo moenia* Hierosolymorum (II Rg 25, 4. Is 22, 11. Jr 39, 4; 52, 7).

***). Descriptionem turrium, quibus muri hierosolymitani muniti erant, vide apud Jos. bj. V, 4, 3.

****) In aliis quoque per regionem locis, praesertim celsioribus, exstructae erant turres — *arces* aut *castella* (מגדל נוצרים II Rg 17, 9; 18, 8. בריקיות II Ch 17, 12; 27, 4). Excubiis ibi constitutis quandoque prophetae comparantur (Is 52, 8; 62, 6. Jr 6, 17. Ez 3, 17; 33, 2. 6 s.).

Ab his turribus distinguendae sunt *speculae pastorum* (מגדל מנצפה), quae progressu temporis non raro in turres et demum in civitates munitas conversae sunt. Hinc plures urbes nomine מגדל (Jos 15, 37; 19, 28. Mich 4, 8) et מנצפה (Jos 15, 38. Jdc 21, 1; 11, 29. I Sm 22, 3) occurrunt.

†) Nocte vero custodes per urbem aut in muris obambulabant exploraturi, num omnia intra muros recte se haberent aut extrinsecus quid metuendum esset

structae, ut tempore irruptionis hostilis cives cum praecipua suppellectili se reciperent (Jdc 9, 51. cf. Pr 18, 10). Cf. A. Billerbeck *Der Festungsbau im alten Orient*. Leipzig 1900.

C Praeter urbes moenibus cinctas portisque clausas, quae in talmude § 173 פְּקָדִים, in NT πόλεις dicuntur (uti Nazareth Lc 1, 26. Capharnaum ib. 4 31. Naim ib. 7, 11) erant *oppida minora*, vici et pagi haud exiguo numero (cf. Jos. bj. III, 3, 2. vit. 45), qui insigniuntur nominibus κῶμαι, talm. פְּקָדִים = pagi muris carentes (uti Bethphage Mt 21, 2. Emmaus Lc 24, 13. Bethlehem Jo. 7, 42. Bethania ib. 11, 1), vel κωμοπόλεις, talm. גְּבִיּוֹת = vici majores, amplitudine et incolarum multitudine urbi similes, partim muris muniti, partim carentes moenibus (Mc 1, 38) = פְּקָדִי הַבָּרִי *urbes planitie* (Dt 3, 5. Esth 9, 19) i. e. campestres, quas nos quoque vocare solemus *Landstädte*.

D Singulis urbibus praeerant זְקֵנֵי הָעִיר *seniores urbis* (Dt 19, 12; 21, § 174. 3. 6; 22, 15; 25, 7 ss. Jos 20, 4. Jdc 8, 14. Rth 4, 2 ss. I Sm 11, 3; 16, 4; 30, 26 ss. I Rg 21, 8. 11. Esr 10, 14), nec non שֹׁפְטִים *judices* et שֹׁרְיִים *scribae* (Dt 16, 18; 21, 2. cf. II Ch 19, 5 ss. Esr 10, 14). A Josepho memorantur βουλαί (vit 12. 13. 34. 61. 68), quibus praeerat ἄρχων (vit 27. bj II, 21, 3) = שֹׁרֵי הָעִיר *praefectus urbis* (I Rg 22, 26. II Rg 23, 8).

E Hebraei, uti ceteri Orientales, urbes tamquam feminas cogitare sole- § 175. bant easque vocabant jam *matres* incolarum (II Sm 20, 19. Is 66, 8. Jr 50, 20. Ps 87, 5), jam etiam *virgines* (II Rg 19, 21. Is 23, 12; 47, 1. Am 5, 2), quae prostituuntur et vestimentis reffectis (eversis monumentis) nudatae relinquuntur (Is 22, 8. Ez 16, 37 ss; 23, 10. 29. Thr 1, 8). Etiam respublica hebraea sistitur ut *mater*, cives vero considerantur tamquam ejus *liberi* (Is 51, 18). Oppida minora saepius sistuntur ut *filiae matris*, metropoleos (Nm 21, 25. 32; 32, 42. Jos 15, 45—47; 17, 11. Jdc 11, 26. Neh 11, 25 ss. I Ch 2, 23; 5, 16; 7, 28 s; 8, 12; 18, 1. II Ch 13, 19; 28, 18. Ez 16, 46 ss; 26, 6; 30, 18. I Mcc 5, 8. 65). Urbs incolis destituta sistitur ut femina marito et liberis, honore et bonis orbata humique sedens, ut calamitatis suae gravitatem lugens expendat et deploret (cf. Is 3, 26; 23, 4; 47, 5. 8 s; 49, 21; 54, 4. Thr 1, 1)*).

Articulus II. Vestitus (ornamenta et corporis cultus).

Subsidia literaria. — N. G. Schroeder Commentarius philologico-criticus de vestitu mulierum hebraearum. Ultrajecti 1776. — A. Calmet Diss. de re vestitaria Hebraeorum (Prolegg. et diss. I, p. 579—85). —

(Ct 3, 3; 5, 7). Ad portas etiam collocati erant, qui easdem custodiebant (Jr 37, 13. Neh 13, 19).

*) In argenteo numo Vespasiani, excuso in memoriam devictae Judaeae, expressa conspicitur mulier in terra sedens, dorsum in palmam reclinans, cum hac inscriptione: *Judaea capta*.

A. Th. Hartmann Die Hebräerin am Putztische und als Braut. 3 voll. Amsterdam 1809—10. — H. Weiss Handbuch der Tracht, des Baues und der Geräthe der Völker des Altertums. I: Die Völker des Ostens. Stuttgart 1860.

§ 176. I. Protoparentes nuditatem suam foliis ficuum (Gn 3, 7), dein Materia
vestium tunicis pelliceis (ib. v. 21) tegebant. Sequiori aevo usus pellicearum vestium non quidem penitus obsolevit (cf. Lv 15, 17. Nm 31, 20)¹⁾, verum plerumque Hebraei lanam (צמר) et linum (פשתת) in filos et pannos texta ad varia vestimenta conficienda adhibuerunt. Gossypium (פשתת העץ Jos 2, 6. צמר לבן mischn.) et sericum²⁾, nisi prorsus inusitata, saltem rarius adhibita sunt. Materia pro vestitu exteriori colorari solebat³⁾.

¹⁾ Saepius in sacris literis memoratur צמרת שער pallium pelliceum idque sive rudius simpliciusque, i. e. e pilis caprinis vel camelinis factum, quo utebantur pauperes et prophetae paucis contenti (I Rg 19, 13. 19. II Rg 1, 8. Mt 3, 4. etiam falsi prophetae, ut habitum verorum prophetarum prae se ferentes mendaciis suis fidem facerent Zch 13, 4), sive mollius et splendidius, quod induebant reges virique illustres (Jon 3, 6. Jos 7, 21: צמרת שער *pallium babylonicum* seu picturis variegatum cf. Plin. Hist. nat. VIII, 48. Jos. bj. VII, 5, 5).

²⁾ Usus serici in vestibus non videtur exstitisse apud veteres Hebraeos, quum prima de eo mentio apud Ez 16, 10. 13 occurrat, et quidem valde obscura; nam nomine קשי ibidem sericum significari alii admittunt, alii impugnant. In vulgata biblicorum editione tres sunt loci, in quibus sericum memoratur, sc. Esth 8, 15. Ez 27, 16 et Apc 18, 11 s., ex quibus vero colligi non potest, apud Hebraeos serici usum viguisse.

³⁾ Praecipui vestimentorum colores erant albus, purpureus, coccineus et hyacinthinus, qui etiam in vestitu liturgico apparent. Pannus lineus albus vocatur byssus (שש byssus aegyptiaca Ez 27, 7. בייז byssus syriaca ib. v. 16. LXX βύσσος, λίγος), qua praeter sacerdotes (Ex 26, 1; 27, 9. 18; 28, 39. II Ch 5, 12) imprimis reges et proceres (Gn 41, 42. I Ch 15, 27) ac ornatae mulieres (Pr 31, 32) utebantur. Saepius in sacra scriptura byssi retortae (שש קשור) fit mentio (Ex 26, 1. 31. 36; 28, 6. 8. 15); intelligenda sunt fila byssi non simplicia, sed duplicata et inter se complicata, ut opus, quod ex illis faciendum erat, fortius redderetur. Pretiosissimae bysso interdum obducebatur color purpureus (צמרן, chald. צמרן, πορφύρα), olim regum fere ac principum proprius, sed postea magis communis, at maximi semper aestimatus (Jdc 8, 26. Esth 1, 6; 8, 15. Ct 3, 10; 7, 6. Jon 3, 6. I Mcc 10, 20. 62. 64; 11, 58; 14, 43. II Mcc 4, 38. Lc 16, 19. Apc 18, 12). Permagni quoque pretii erat color coccineus (שני Gn 38, 28. 30. Jos 2, 18. 21. Jr 4, 30. חולעת שני pr. *vermis cocci* sc. *cocci ilicis* Linn. gall. *cochenille* Ex 25, 4. חולעת שני pr. *coccum vermis* Lv 14, 4. LXX κόκκος*). Aquila Ex 25, 4 et Symmachus Ex 28, 5; 35, 23 שני

*) ברמיל (unde germ. *Kermes*, gall. *cramoisi*) ejusdem coloris nomen est persicum (II Ch 2, 6. 13; 3, 14).

(a radice רָבַע iterum fecit, iteravit) δίσπαρον bis tinctum notare volunt; at solae purpureae vestes bis tingeantur, nunquam coccineae, praeterquam quod cocco aliquando purpura superaddebatur, quem colorem mixtum *hyacinum* vocabant (Plin. Hist. nat. IX, 41 s. 65). Non minus in honore erant vestes tinctae purpura caerulea seu violacea (תְּכֵלֶת Ex 25, 4; 26, 4. 31. Nm 4, 6 ss. Jr 10, 9. Ez 23, 6; 27, 7. 24. Esth 8, 15. LXX ὑακίνθους , ὑακίνθινος , Vulg. *hyacinthina* *). Color niger (דָּם) non erat nisi vestium viliorum.

II. Hebraeorum vestimenta erant: 1° Tunica (חֲלָצִית LXX $\chi\lambda\acute{\iota}\tau\iota\varsigma$, § 177. Jo 21, 7 ἐπενδύτης), vestis super nudum corpus gestata ¹⁾, ex lana aut Vestes lino confecta. manicis brevioribus longioribusve instructa, a collo ad genua (postea ad talos) usque descendens ²⁾. Homo veste exteriori carens solâ tunicâ indutus dicebatur *nudus* (עָרֹם , $\gamma\omicron\upsilon\mu\acute{o}\varsigma$ I Sm 19, 24. Is 20, 2. Jo 21, 7). 2° Cingulum ³⁾, quo tunicam circa lumbos adstringebant, quoties ad iter ingrediendum (I Rg 18, 46. II Rg 4, 29; 9, 1) vel ad aliud quodvis negotium peragendum (Jr 1, 17. Lc 12, 35; 17, 8) se pararent, ut expeditior esset incesus neque tunicâ huc illuc defluente impediretur. Vulgare e corio erat confectum (II Rg 1, 8. Mt 3, 4. Mc 1, 6), uti hodieque est in Oriente, sed pro ditioribus e materia magis pretiosa (lino Jr 13, 1. vel bysso Ez 16, 10) majorique paratum artificio (Dn 10, 5. I Mcc 10, 89; 11, 58; 14, 44) in eoque exornando feminae nobiliores magnos interdum collocabant sumptus (Is 3, 20. 24. Jr 2, 32. Ez 16, 10. Pr 31, 24). In cingulo gerebant pugionem (Jdc 3, 16), pecuniam (Mt 10, 9. Mc 6, 8. cf. II Sm 18, 11) et saepe atramentarium cum calamis ad scribendum (קֶסֶת דִּמְעָה Ez 9, 2 s.). 3° Pallium ⁴⁾, super tunicam indutum, erat pannus quadratus et amplus, quo corpus variis modis cooperiebatur quoque etiam facile aliquid tamquam in gremio portari poterat (Rth 3, 15. II Rg 4, 39. cf. Ps 79, 12. Lc 6, 38). Pauperes pro somno pallio se involvebant; hinc lege vetitum erat, ne pallium oppignoraturn per noctem retineatur (Ex 22, 26 s. Dt 24, 13) ⁵⁾. In quatuor pallii angulis gestabant ex mandato divino *fimbrias comatas* (פְּתִילִים Dt 22, 12. פְּתִילֵי Nm 15, 38 s. LXX et NT $\kappa\rho\acute{\alpha}\sigma\pi\epsilon\delta\alpha$), ex pluribus filis albis (symbol. puritatis), inter quae unum texendum erat hyacinthinum (symbol. origiuis coelestis mandatorum), confectas, ut a gentilibus se distinguerent atque ex earum aspectu memores essent legum divinarum (Nm 15, 38—40. Dt 22, 12) ⁶⁾. Ex Mt 23, 5 constat, Pharisaeos in his fimbriis producendis sibi multum placuisse, ut singulare studium legis prae se ferre viderentur ⁷⁾.

*) Aliter W. Riedel Alttestamentliche Untersuchungen I, p. 36—41. Leipzig 1902.

1) Nudo in corpore Hebraeos quandoque sindonem (יִטְף LXX σινδών) seu quamdam lineam interulam gestasse (cf. Jdc 14, 12 s. Is 3, 23. Pr 31, 24), quidam contendunt. Alii sindonem fuisse volunt operimentum tenue, quo Hebraei maxime aestate et noctis tempore uti solebant (Mt 14, 51 s.) quoque involuebantur etiam mortuorum corpora (Mt 27, 59. Mc 15, 46. Lc 13, 53). Femoralia vero, sacerdotibus praescripta (Ex 28, 42 s.), laici gestasse non videntur, uti ne hodie quidem usus generalis sunt in Oriente.

Nota. — Dn 3, 21 שִׁשְׁבַּת denotat vestem interiorem Chaldaeorum. — Dn 3, 21. 27 יִטְף, unde gr. σαράβαλλα, σαράβαλα, lat. *saraballae* sunt braccæ laxæ et talares, quales hodie quoque in Oriente gestantur.

2) מִשְׁפָּטֵי גִּבְרִית Gn 37. 3. 23. 32. II Sm 13, 18 s. significat tunicae genus a pueris puellisque nobilioribus et regiis gestatum, amplum et longum. Explicatur duobus modis: aut *tunica versicolor* i. e. tunica e pannorum frustis varii coloris consuta (LXX Gn 1. c. χιτών ποικίλος) aut *tunica manicata et talaris* (LXX et Aquila, qui II Sm 1. c. χιτώνα καρπωτόν reddidere; nam καρπωτός Graecis est tunica, quae manicas habet ad carpum usque demissas. Jos. antt. VII, 8, 1: Ἐφόρουν γὰρ αἱ τῶν ἀρχαίων παρθένοι χειροδέτους ἄχρι τῶν σφυρῶν πρὸς τὸ μηδὲ βλέπεσθαι χιτώνας). — Is 3, 22 מִשְׁפָּטֵי denotat *tunicam ampliore*m vulgari superinductam, talarē et manicatam.

3) Nomen commune cinguli est חֲגֹרֶת (I Sm 18, 4) seu חֲגֹרֶת (II Sm 18, 11. Is 3, 24) LXX ζώνη; חֲגֹרֶת virorum (Is 5, 27. Jr 13, 1 s.) et חֲגֹרֶת mulierum, imprimis sponsae (Is 3, 20) notat; חֲגֹרֶת sacerdotum (Ex 28, 4. 39 s. Lv 16, 4) aliique nobiles (Is 22, 21).

4) Pallium vocatur חֲגֹרֶת, חֲגֹרֶת, חֲגֹרֶת vel חֲגֹרֶת, LXX et NT ἱμάτιον, στολή. Palla mulierum חֲגֹרֶת dicitur (Rth 3, 15. Is 3, 22). Χλαμύς II Mcc 12, 35 est nomen pallii, quo apud Graecos viri principales amicti incedebant; ad genua usque pertingebat et in pectore vel ad dexteram pectoris partem connectebatur. Χλαμύς κοκκίνη Mt 27, 28. quae Mc 15, 17 πορφύρα et Jo 19, 2 ἱμάτιον πορφυρῶν dicitur, est pallium rubrum militum romanorum, paludamentum. Φαιλόνης s. φαινόλης II Tim 4, 13 est *pallium pluviale et itinerarium* Romanorum.

5) Quia conjuges sub eodem tegmine dormire solent, quum vir *oram pallii super mulierem expandere* dicitur, id illam intra torum secum recipere denotat (Rth 3, 9. Ez 16, 8).

6) De Judaeorum circa eas traditionibus et praeceptis vide tract. Zizith, ed. R. Kirchheim (Septem libri talmudici parvi hierosolymitani. Francofurti 1851).

7) Ex variis pallii mutationibus prodiit: 1° חֲגֹרֶת — tunica amplior (et talaris), quamquam non manicata, qualem gestabant puellae (II Sm 13, 18), reges et principes (I Sm 15, 27; 18, 4; 24, 5. 12. I Ch 15, 27. Ez 26, 16) aliique viri nobiles (I Sm 28, 14. Esr 9, 3. 5. Jb 1, 20; 2, 12), maxime summus sacerdos (Ex 28, 31—34. Lv 8, 7); 2° חֲגֹרֶת — vestimentum duabus partibus constans, quarum anterior pectus et ventrem,

posterior tergum tegebat, et ambae partes in humeris fibulis connexae erant. Duplex hujus vestimenti genus in sacris scripturis memoratur, alterum pontificium, quod erat indumentum multae artis magnique pretii, utpote gemmis, auro, variis etiam coloribus distinctum et variegatum (Ex 28, 6—14. Lv 8, 7), alterum minus pretiosum, e lino confectum, quod a reliquis sacerdotibus (I Sm 22, 18) et privatis quoque (I Sm 2, 18. 28. II Sm 6, 14. I Ch 15, 27) adhibebatur, sed nonnisi in sacris ceremoniis. Licet igitur ephod non solis sacerdotibus reservabatur, tamen ita erat sacerdotum proprium, ut vel superstitiosum cultum celebrantes sacerdotes illud gestaverint (Jdc 8, 27; 17, 5; 18, 14. 17. 18. 20).

III. Vestes festivae plerumque erant *albae* (מְלִיצִית *vestes splen-* § 178. *didae* Is 3, 22. Zch 3, 4. cf. Koh 9, 8) ¹⁾. Habitus lugentium (Gn Vestis 37, 34. II Sm 3, 31. Neh 9, 1. Esth 4, 1. Jl 1, 8) erat *saccus* (שַׂק *solemnis* LXX σάκκος) i. e. tunica villosa seu cilicina, ex caprarum pilis, prae- et lugu- sertim nigris, texta eaque arcta et talaris, ad pedes usque demissa, quae bris insuper balteo ejusdem generis, absque ornatu ullo, cuti arcte adstrangebatur (unde Apc. 6, 12 σάκκος τρίχινος, qui 11, 3 simpliciter σάκκος) et etiam noctu non deponi solebat (I Rg 21, 27) ²⁾. Si modum vestes Modus conficiendi spectamus, is duplex erat: aut enim acu consuebantur vestes et ex variis partibus componebantur, aut siue ulla sutura contexe- con- bantur ³⁾. Discrimen inter vestitum muliebrem et virilem essentielle ficiendi non erat, nisi quod mulierum vestes essent longiores, ampliores atque ex materia subtiliori confectae ⁴⁾.

¹⁾ Florente reipublicae statu maximus in his vestibus, ad quas conficiendas auro quoque et argento utebantur (Ps 45, 10. Thr 4, 2. Jos. antt. XIX, 8, 2), invecus est *luxus* (II Sm 1, 24. Is 3, 18—24. Jr 4, 30. Thr 4, 5. Ez 16, 10. Soph 1, 8. Mt 11, 8. Lc 16, 9. cf. I Tim 2, 9. Jac 5, 2. I Ptr 3, 3) ^{*}). Vestes saepius *mutare* in deliciis habuisse Hebraeos constat ex Gn 45, 22. Jdc 14, 12 s. 19. II Sm 12, 20. II Rg 5, 5. 22 s. cf. 10, 22; 22, 14. *Novam vestem alteri dare* amoris singularisque favoris signum erat (Gn 37, 3), quo etiam haud raro ii ornabantur, quibus princeps novum idemque grave munus demandabat (Gn 41, 42). Vestes in *viam sternere* pedibusque incedentis submittere cultus subjectionisque testificatio habebatur (II Rg 9, 13. Mt 21, 8).

²⁾ Nonnulli ex Mal 3, 14 ubi Judaei conqueruntur, se frustra ambulasse קִדְרִית *sordidate*, nec non ex Ps 35, 14; 38, 7 et Jb 5, 11 ubi קִדְרִית dicitur de lugentibus, collegerunt, colorem vestium nigrum, aut certe qui ad nigrum vergeret, pullum sive fuscum, Hebraeis in luctu fuisse receptum. Quorsum etiam pertinet illud Jos. antt. XIV, 17, 18 de reis

^{*} Jam inde ab antiquissimo aevo splendidiore vestes variorum aromatum odore aut odoratis unguentis perfusae fuisse videntur (Gn 27, 27. Ps 45, 9), sicuti adhuc hodie orientalium regionum incolae vestes suas liquoribus bene olentibus conspergere solent.

in iudicium procedentibus: κόμην τε ἐπιτέρψασι καὶ ἐσθῆτα μέλαιναν ἐν-
δεδυσμένους. Sed quum ll. cc. diserta vestimentorum mentio non fiat, dictum
sorditate incedere explicari potest *vultu obscuro et tristi incedere*, qua signi-
ficatione verbo כָּרַךְ utitur Jeremias 8, 21.

3) Vestes consuere praecipue mulierum (Ex 35, 25. I Sm 2, 19. Pr
31, 13. 21 s. Act 9, 39. III Esr 4, 17. Jos. bj. I, 24, 3. tempore po-
steriore etiam sarcinatorum Msch. Schabbath 1, 3), vestes texendi autem
opificium magis virorum erat (Ex 35, 35; 38, 23. cf. I Ch 4, 21). Jam
inde ab aevo iudicum cognitae quoque erant vestes versicolori ornatu con-
textae (בִּגְדֵי רִקְמָה), quales tamen nonnisi ditiores ac principes gestare sole-
bant (Jdc 5, 30. Ez 16, 13. 18; 27, 16. Ps 45, 15).

4) Ad honestatem publice tutandam scortationesque cavendas lex mo-
saica prohibuit, ne quis vestibus alterius sexus uteretur (Dt 22, 5). Item
usus vestium leprosarum (Lv 13, 47 ss.), nec non peregrinarum (Soph
1, 8)*) erat vetitus. Interdicta quoque erant vestimenta e duobus florum
generibus, lino et lana, contexta (בְּשָׂטִים Lv 19, 19 [ubi additur חֵטְאֵי
heterogenea] Dt 22, 11. LXX κίβδηλον adulteratum)**).

§ 179.

IV. Capitis tegumentum Hebraeis olim nullum fuisse videtur. Ca-
pilli, ne diffuerent, funiculo capiti alligabantur 1). Contra solis ardores
aut frigus caput primo protegebant extremitate pallii, postea vero illud
cingebant linteo vel panno, qui tempore interjecto in varias mitras 2)
conversus est. Mulieres insuper peplo 3) utebantur. Barba diversis
modis nutriebatur 4). Ad muniendos pedes adhibebantur sandalia 5).

1) Viri hebraei capillos (פְּסָרֵי), etsi vicini Aegyptii eos radebant
(Herod. II, 36. III, 12. cf. Gn 41, 14), nutrivisse videntur (Jr 7, 29.
Ez 8, 3. Jos. antt. VIII, 7, 3. XIV, 9, 4)***); interdum tamen novacula
(פְּסָרֵי, פְּסָרֵי) succidebant (II Sm 14, 26. cf. Ez 44, 20), exceptis naziraeis,

*) Ex plurium interpretum sententia dictum *vestis peregrina* homines fastuosos
indicat, qui ex projecta animi levitate patrium habitum spernentes aliarum na-
tionum vestimenta modo haec modo illa assumebant aut ex semetipsis nova
vestium genera fingebant, ut luxui satisfacere possent. Alii vero eas vestes
intelligunt, quibus idololatrae in cultu idolorum utebantur. Denique alii vesti-
menta masculina in feminis et feminina in maribus indicare volunt.

**) Josephus, utut sacerdos, mosaicarum tamen legum interpretes quan-
doque pessimus, soli populo interdici vult vestes ex lana et lino confectas, quas
dicit fuisse praerogativam sacerdotum (antt. IV, 8, 11), quod est certo falsum.
Nam lex, qua vestis heterogeneae usus interdicitur, tam sacerdotes et levitas
respicit, quam reliquas Israelitarum tribus; nihil ibi reperitur peculiare plebi.
Et licet sacerdotibus variae assignentur vestes (byssinae, purpureae, coccineae,
hyacinthinae), tamen illarum nulla pars ex tali mixtura consistit; immo mini-
sterii tempore lanearum vestium usus sacerdotibus erat interdictus (Ez 44, 17).

***). Apud Judaeos posteriores vero vir comatus velut effeminatus despicie-
batur (I Cor 11, 14).

quibus durante voti tempore succisio comae interdicta fuit (Nm 6, 5)*). Diebus festis et in conviviis ungebant eos generosissimo olivarum oleo, aromatibus mixto (Am 6, 6. Ps 23, 5. Koh 9, 8. Mt 6, 17. Lc 7, 46. Jos. antt. XIX, 4, 1), imprimis nardo genuina (νάρδος πιστική Mc 14, 3. 5. Jo 12, 3. 5. cf. נֶרְדִּי Ct 1, 12; 4, 13 s.**). Interdum scobem auream capillis inspergebant, ut percussi radiis solaribus insigniter coruscarent (Jos. antt. VIII, 7, 3). Nonnunquam etiam crines ad instar funium contortos (תְּפִלְפִּילִים) gestabant (Jdc 16, 13. 19). Prohibitum autem erat ראש רשע extremitatem capitis i. e. extremos capillos in orbem praecidere (Lv 19, 27), id quod Arabes deserticolae facere solebant in honorem numinis ejusdam (*Oratal*), quod Graeci cum Baccho contulerunt, de quibus Herod. III, 8: Τῶν τριχῶν τὴν κορυὴν κείρεσθαί φασι, καθάπερ αὐτὸν τὸν Διόνυσον κεκάρθαι· κείρονται δὲ ὑποτρόχαλα, περιξήρουντες τοὺς κροτάφους. Οὐνομαζοῦσι δὲ τὸν μὲν Διόνυσον Ὑρατάλ***). Pulchra caesaries etiam viris ornatui deputabatur (II Sm 14, 26. Ct 5, 11. Jos. antt. VIII, 7, 3); calvitium vero (קָרַח occipite calvus Lv 13, 40. differt a קָרַח recalvo ib. v. 41) facile contemptum afferebat (II Rg 2, 23. Is 3, 17. 24). Crines flavi, etsi de lepra suspecti (cf. Lv 13, 30), singulari decori ducebantur (cf. Ct 7, 5); pulchriores autem censebantur capilli nigri (Ct 4, 1; 5, 11). Quid in capillorum habitu sacerdotibus sit observandum exponitur Ez 44, 20****).

Femineus sexus, ut alias ubique gentium, comam non modo artificiose crispare (Is 3, 24) et eleganter in gradus formare (II Rg 9, 30. Jdth 10, 3. I Tim 2, 9. I Ptr 3, 3. Jos. bj. IV, 9, 10), sed etiam variis rebus pretiosis ornare amabant. Mulieres lugentes passis crinibus incedebant (III Mcc 1, 9. cf. Lc 7, 33). De coma pendula (פִּלְקָה) puellarum rusticarum cf. Ct 7, 6.

2) Mitrae (מִטְרָה, מִטְרָה), utrique sexui communes (Is 3, 20. 23: 61, 3. 10. Ez 24, 17. 23. Jb 29, 14), coloris et formae diversae, capiti alligabantur. De *linteo*, quo Orientales mitram involvere solent, ante exsilium nulla occurrit diserta mentio. At Josephus illud memorat antt. III, 7, 3. cf. bj. V, 5, 7. Unde colligitur, ejus usum tempore post exsilium invaluisse. Ceterum viri non minus ac feminae, prout et nunc in Oriente consuetum est, caput nunquam aperiebant, sed semper et in ipsis precibus (etiam in templo) tecto erant capite.

*) *Pectines crinales* in VT non memorantur.

**) Aliis νάρδος πιστική est nardus sic diluta et attenuata, ut facile posset fundi ut liquidum. Aliis est *nardus pretiosa*.

***)) Hinc Jr 9, 25; 25, 23; 49, 32 vocantur קְצָצִים קְצָצִים abscissi extremis crinibus i. e. cincinnis. Vide etiam Jos. c. Ap. 1, 22.

****)) Sacerdotes jubentur in coma nutrienda quamdam tenere mediocritatem, ita ut neque raso incedant, neque nimium capillato capite. Hinc etiam interdictum fuisse videtur sacerdotibus, ne voto naziraeatus se obstringant, quia, uti monuimus, super naziraeorum caput novaculam ascendere religio vetabat.

†) Ez 23. 15 תְּבִילִים sunt tiarae proluxe a tergo pendentes, pretiosis coloribus tinctae, Chaldaeis usitatae. De mitra summi pontificis et sacerdotum vide §§ 59. 61.

3) Peplo*), quod honesti mores invexerunt, omnes feminae (exceptis ancillis et personis inferioris conditionis Is 47, 2) in publicum prodeuntes uti solebant, neque illud, prout adhuc in Oriente mos est, deponabant, nisi domi coram servis illisque consanguineis, quibuscum nuptiae erant interdictae. Praecipue meretrices peplum curasse videntur, ne agnoscerentur (Gn 38, 15). Quod ad puellas attinet, ex Gn 24, 15 s. 65; 29, 9 s. colligere licet, antiquissimis temporibus morem fuisse virginibus, faciem non prius obvelandi, quam cum viro essent jungendae (= nubere viro), ut marito servandam fidem significarent.

Varia autem erant peplorum genera: 1° כְּרִיר Is 3, 23. Ct 5, 7 denotat peplum, quod circumjicitur capiti, humeris et vestibus exterioribus, corporis aut vestium velandarum causa; est idem quod פְּעִיר Gn 24, 65 et 38, 14 ubi pro פְּעִיר Onkelos posuit כְּרִיר. 2° צִנֹּף Is 47, 2. Ct 4, 1; 6, 7 est operimentum vultus, quo omnes feminae honestiores utebantur. 3° רֶעֱלוֹת Is 3, 19 est tegumentum capitis ipsam quoque faciem obvelans. In his peplis mulieres hebraeae superbiam et sumptuosam profusionem ostendisse videntur, dum ea vel ex pretiosissima materia vel auro argenteoque exornata erant.

4) Barba (זָקַן, שֵׁשׁ = *barba superioris labii* seu μούσταξ Mich 3, 7) omni aevo in Oriente erat insigne viri decus (Ez 5, 1. Ps 133, 2). Occasione amicalis occursus supposita mento manu osculabatur (II Sm 20, 9). Alteri barbam evellere summa habebatur injuria (II Sm 10, 4. I Ch 19, 4. cf. Is 7, 20; 50, 6). Barbam negligere vel succidere, praeterquam in luctu et desolatione (II Sm 19, 24. Esr 9, 3. Is 15, 2. Jr 41, 5; 48, 37. cf. Lv 21, 5. Bar 6, 30), non licebat. Radere פָּאֵה זָקַן angulum barbae i. e. extremam ejus partem Hebraeis interdictum erat (Lv 19, 27; 21, 5), quia fortasse hic erat mos superstitiosus alicujus vicini populi. In casu leprae quid sit observandum vide Lv 14, 9.

5) Sandalia (pl. שָׂלִים, dual. שְׁלִים, LXX σανδάλια, ὑποδήματα) erant frusta corii, mediantibus corrigiis (שָׁרוֹךְ Gn 14, 23. Is 5, 27. ἰμῖς Mc 1, 7. Lc 3, 16), quae in proverbium rei vilissimae et exigui admodum pretii Abrahami jam aetate abierant (Gn l. c.), nudis pedibus alligata. Ingressuri cubile sandalia solvebant, egredientes rursus alligabant. Ea solvere et alligare infimorum servorum officium erat (Mt 3, 11. Mc 1, 7. Jo 1, 27. Act 13, 25. cf. Gem. babyl. Kethubot fol. 66, 1 et Kidduschin fol. 22, 2). Lugentes interdum nudo pede (בְּלִיַּן הַנֶּעַל, יָהִי) incedebant (II Sm 15, 30. Is 20, 2—4. Ez 24, 17. 23); alioquin id ignominiosum ac servile habebatur (cf. Dt 25, 9 s. Is 47, 2. Jr 2, 25). Jam inde ab antiquissimis temporibus haec recepta fuisse videtur opinio, calceamenta exuere decere in loco eximie sancto (Ex 3, 5. Act 7, 33. Jos 5, 15); quam ob causam et sacerdotes in sacrario officio suo fungebantur discalceati. Feminae majoris artificii pretiique calceamenta gestare amabant (Jdth 10, 3; 16, 11. Ct 7, 1); quale vero Ez 16, 10 pretiosum sit calceamentum תִּשְׁטֵף expeditum non est (cf. § 17).

*) Gn 20, 16 כְּסוֹת עֵינָיִם velamen oculorum, nomen generale pro peplo (?).

Praeter sandalia plantam pedis tantum tegentia veteres Hebraeos calceos quoque cavi gestasse, qui pedem superius tegerent, firmiter habemus persuasum. Ea quidem nobis non suppetunt antiquitatis subsidia, quae calcei hebraei figuram plane edoceant, qualia Graecorum ac Romanorum praesto sunt monumenta; res ipsa tamen ex Dt 33, 25. Is 9, 4. Eph 6, 15. Jos. bj VI, 1, 8 demonstrari potest.

Notandus est hic ritus in omni emptione et venditione antiquissimis temporibus apud Hebraeos usurpari solitus, semel tantum memoratus iudicum aetate (Rth 4, 7), quo quis jure suo in quacumque re alteri cedebat. Exuebat nimirum venditor coram urbis senatu suum calceum eumque emptori tradebat in attestationem initi contractus*). Josephus vero antt. V, 9, 4 ita enariat: *Μαρτυράμενος ὃν ὁ Βάσις τὴν γερουσίαν ἐξέλευε τῇ γυναικὶ ὑπολῶσαι αὐτὸν (propriorem cognatum) προσελθούσαν κατὰ τὸν νόμον καὶ πύειν εἰς τὸ πρόσωπον*. Miro igitur errore confundit Josephus ritum in alicujus rei abalienatione usurpatum cum eo, qui Dt 25, 9 observari dicitur, si quis fratri sui sine liberis defuncti viduam uxorem ducere renuit. Huic enim fratria calceum detraxit, Rth 4, 7 vero legimus, venditorem, ut contestaretur, se emptori jus in rem venditam cedere, ipsum sibi calceum detraxisse. Illi calcei detractioi jungebatur consputatio, huic alteri vero nulla.

Nota. — Chirothecae memorantur Msch. Kelim 16, 6; 24, 15; 26, 3. Targ. Rth 4, 7 (רִתְּךָ *chirotheca manus virilis*). — Sudarium (σουδάριον) erat linteolum ad sudorem vultus abstergendum, quod etiam mortuorum capiti involvendo serviebat (Jo 11, 44; 20, 7). Interdum majoris pretii res in eo recondebantur (Lc 19, 20). — Semicinctium (σεμικίνδιον Act 19, 12) erat tegumentum lintheum, quo anteriores corporis partes opifices cingere solebant.

V. Vestitui accesserunt varia ornamenta (רִצְצִים, κόσμος), qualia § 180. jam patriarchae habebant eaque magui interdum pretii (Gn 24, 22. 47; 35, 4). His se exornandi Hebraeorum ardor neque in Aegypto immi- Orna-
menta nutus est (Ex 32, 2; 33, 4; 35, 22. Nm 31, 50), neque postea decrevit (II Sm 1, 24. Jdth 10, 3; 12, 15. Is 61, 10. Jr 2, 32). Nonnunquam tantus erat, ut in divinam irrueret reprehensionem (Is 3, 16—24). Recentiore etiam aetate haud raro modum excedebat (I Tim 2, 9. I Ptr 3, 3).

Ad ornamenta utriusque sexui communia referuntur: 1° *Anuli*, qui, prout facultates ferebant, ex materia plus minusve pretiosa, ex auro, argento, vel alio metallo confecti erant, aut constabant margaritis perforatis atque inter se consertis, aut globulis rotundam et pellucidam guttarum stillantium speciem exprimentibus. Gestabantur in digitis manus (טַבָּעִים Ex 35, 22. Nm 31, 50. Is 3, 21. Esth 3, 10; 8, 8. 10), immo

*) Inde et *projectio calcei* in aliam regionem symbolum erat occupationis ejusdem (Ps 60, 10), uti apud Romanos *manus injectio* jus domini in re capienda et vindicanda, quam agnoscit suam, significabat.

etiam ex lobis aurium (עגילים Nm 31, 50. Ez 16, 12. נְזָיִים Gn 35, 4. Ex 32, 2. Pr 25, 12. נְזָיִים Jdc 8, 26. Is 3, 19)*), vel ex naribus perforatis aut ex fronte dependentes naribusque imminentes (נְזָיִים Gn 24, 47. Is 3, 21. Ez 16, 12. Pr 11, 22. סְהִים Ex 35, 22). — 2° *Monilia* seu catenulae aureae argenteae collo circumductae (סָהֵל Pr 25, 12. Ct 7, 2. סָהֵל Os 2, 15. עֲנָק Pr 1, 9. Ct 4, 9. cf. Jdc 8, 26), nonnunquam ex globulis aureis (qui solidi in Arabia reperiuntur Diod. Sic. Bibl. hist. III, 44 al. 50. Strabo XVI, p. 777) consertis factae (cf. בּוֹקֵי Ex 35, 22. Nm 31, 50), vel ex serie margaritarum coraliorumve constantes (cf. חֲרִיטִים Ct 1, 10)**). — 3° *Armillae* seu vincula manuum (אֶמְרִיִּים Gn 24, 22. 30. 47. Nm 31, 50. Ez 16, 11; 23, 42. אֶמְרִיִּים Nm 31, 50. II Sm 1, 10. — illae prope manuum juncturas, hae vero superius gestabantur***), ornatus antiquissimus, qui hodie quoque inter omnes Orientis populos invenitur. — 4° *Amuleta* (talm. קַמְעִית), ornamenta superstitiosa, plerumque gemmae lapidesque pretiosi vel auri argentique laminae, quibus formulae magicae erant inscriptae quaeque ex collo vel ex auribus suspendebant. Hujus generis erant effigies aureae serpentum (לְהָשִׁים), quas feminae hebraeae gestabant (Is 3, 20).

Ornamenta virorum erant: 1° *Sigillum* (טַבַּעַת, חֶזֶקֶת, LXX δακτύλιον), quod non raro insculptum erat annulo (Gn 38, 18. I Rg 21, 8), saepe pretioso et ad digitum quemdam dexteræ manus gestato (Jr 22, 24. Sir 49, 11. interdum etiam a feminis Msch. Schabbath 6, 3), cujus traditione reges orientales summos regni praefectos creabant (Gn 41, 42. Esth. 3, 10; 8, 2. I Mcc 6, 14 s.)****). Solebant nonnunquam Hebrai, ut etiamnum apud plures regionum orientalium incoias moris est, annulum signatorium e funiculo (קֶהֳלִי) suspensum in pectore gestare (Gn 38, 18), cui mori Ct 8, 6 alluditur†). — 2° *Baculus* (מַטֵּה, מַטְקָה, שִׁבְטָה), pastoribus (Lv 27, 32. Mich 7, 14. Zch 11, 7) et itinerantibus (Gn 32, 10. Ex 12, 2. Mt 10, 10. Mc 6, 8. Lc 9, 3) necessarius, a proceribus ad pompam gestari solebat tamquam signum potestatis et dignitatis (Gn 38, 18. 25. Ex 12, 11).

Inter mulierum ornamenta memorantur: 1° *Parvi soles* (שְׁפָרִיִּים Is 3, 18) i. e. bullulae solis speciem referentes et in collo gestatae. Interpretes vero haud pauci vocabulo שְׁפָרִיִּים significare existimant vestimentorum quoddam genus, tesellis vel ocellis distinctum et variegatum. LXX reddunt ἐμπλόκια *opera implexa* vel, ut alii volunt, *reticula*. — 2° *Lunulae* (שְׁחִירִים LXX μηνίσκοι Is 3, 18), ornamenta aurea vel argentea, falcatae

*) At viro ingenuo perforatio aurium erat ignominiosa; signum enim erat, quo alicujus servitus sempiterna indicabatur (Ex 21, 5 s. Dt 15, 16 s.).

**) Reges Persarum eos, quos honorare volebant, purpurâ et torque aurea (תְּהִיָּה) condecorare solebant (Dn 5, 7. 16. 29. Xenoph. Anab. I, 2, 27. Cyrop. VIII, 5, 18).

***). Etiam שְׁרוֹת Is 3, 19 sunt armillae, docente dialecto chaldaica.

****). Etiamnunc Osmanorum imperator eodem ritu praefectum regni, quem *Vesirum magnum* vocant, constituit.

†) Sigillo non solum signabantur scripta (I Rg 21, 8. cf. Jos. vit 44), sed etiam claudabantur libri (Is 29, 11) et sacculi (Jb 14, 17), obserebantur putei (Dn 6, 17) et portae (Dn 14, 10. 13).

figurae, ita ut non tota dimidia plena essent, sed inter cornuum extremitates vacuum relinqueretur; appendebantur collo, funiculo applicata*). Etiam jumentorum collis ejusmodi ornamenta fuisse appensa, ex Jdc 8, 21 patet. — 3° *Olfactoriola* (שִׁמְשִׁימָה *domunculae halitus* sive *odoris* Is 3, 20), pyxidulae musco et ambrā impletae, quae fortasse cingulo appensae gerebantur. — 4° *Specula* (מִרְיָאָה Ex 38, 8. מִרְיָאָה**) Is 3, 23), e metallo polito (Jb 37, 18), praesertim ex aere (Ex 38, 8), facta, quibus feminae in publicum prodeuntes superbiebant***). — 5° Mulieres sumptuosae in articulis pedum nonnunquam gestabant *periscelides* (מִרְיָאָה Is 3, 18) seu annulos ex argento, auro aliisque materiis paratos, qui interdum catenis (מִרְיָאָה ib. v. 20) aureis vel argenteis ambulando resonantibus conjuncti erant, ut minutis passibus eleganter incedere cogerentur. — 6° *Marsupia* (מִרְיָאָה Is 3, 22) pulchre ornata, quibus pecunia recondebatur (cf. II Rg 5, 23).

VI. Munditiei corporis providebatur, ut in ceteris regionibus ca- § 181.
lidis, per frequentia balnea (cf. לָוַי lavit se Rth 3, 3. II Sm 12, 20. Mun-
Neh 4, 23. Jdth 10, 3) in aquis viventibus (Lv 15, 13. II Rg 5, 10. ditiei
cf. Ex 2, 5), domi (II Sm 11, 2, Jos. antt. XIV, 15, 13. bj. V, 4, 3) cura
et in hortis (Dn 13, 15)¹⁾. Uctiones quoque, quae corporis vigorem conservant et augent, cutem mollem nitentemque reddunt, saepius fuisse adhibitae, ex pluribus sacrae scripturae locis colligere licet (II Sm 12, 20. Rth 3, 3. Jdth 10, 3). Generatim utebantur oleo (Dt 28, 40. Mich 6, 15. Am 6, 6. Lc 7, 46. — hinc מִשְׁחָה = *unguentum*), cui nonnunquam etiam odora-menta omnigena, ex aliis regionibus allata (I Rg 10, 10. Ez 27, 22) admixta erant²⁾. Insuper mulieres fuco (מַשְׁחָה, gr. *φῶκος*), ex stibio vel plumbi mineribus parato, palpebras illinire (מַשְׁחָה) solebant, quo fiebat, ut oculi et magis splendidi et majores viderentur, quod decori deputabatur (II Rg 9, 30. Jr 4, 30. Ez 23, 40. cf. Msch. Schabbath 8, 3. Jos. bj. IV, 9, 10. ZDMG 1851. p. 236 ss.)³⁾.

¹⁾ Tempore posteriore memorantur etiam *publica* balnea (II Rg 20, 20. Neh 3, 15 s. Is 22, 11. Jo 5, 2; 9, 7. Jos. antt. XIX, 7, 5), ubi balnearii viris et mulieribus seorsim lavatum euntibus vel ipsi vel per ministros (famulas) inserviebant et lintea balneatoria utrique sexui propria

*) Harum lunularum apud Orientales ad hodiernum usque diem vulgatisimum esse usum, satis apparet ex multis arabicorum scriptorum locis eorumque, qui regiones orientales adierunt, narrationibus.

**) Ex nonnullorum sententia hoc vocabulo vestes quaedam superiores pellucidae intelligendae sunt.

***) Moris fuisse aegyptiarum feminarum, quas imitatae sint mulieres hebraeae, speculum gestare, cum templum adirent, refert Cyrillus Alex. (De ador. in spir. et verit. l. 9. MPG 68, 629), qui ipse in Aegypto vivebat et antiqua Aegyptiorum monumenta oculis conspiciebat.

praebebant (Msch. Nedarim 5, 5. cf. Mikwaoth 6, 15. Schebiith 8, 5. Baba bathra 4, 6).

2) *Unguenta* (רָקִימִים Is 57, 9) haec ab ancillis (I Sm 8, 13), postea ab unguentariis (Koh 10, 1. Neh 3, 8) parabantur.

3) Moris etiamnum est apud Orientis virgines, oculos collyrio vel stibio (*Kohol*) intingere et quasi majores orbes mentiri. Mulieres hebraeae vultum quoque fuce pingebant, de quo tamen in sacris literis nulla occurrit mentio.

Articulus III. Alimenta.

Cf. A. Calmet Diss. de re cibaria Hebraeorum (Prolegg. et diss. I, p. 489—95).

§ 182. I. Prima hominum alimenta erant vegetabilia (Gn 1, 29; 2, 16).
 Prima Interjecto tempore etiam carnes animalium in cibum fuisse conversas,
 ali- nonnulli colligunt ex animalium mundorum et immundorum distinctione,
 men- quae jam occurrit ut usu recepta Gn 7, 2., ut regnum vegetabile aliquo duntaxat temporis spatio, quo animalia multiplicarentur, alimenta praeberet. Post diluvium caro expressis verbis accensetur alimentis (Gn 9, 3).

§ 183. II. Primo frumentum sine ulla praeparatione manducabatur (cf. Frumen- Dt 23, 25), quod etiam aetate Christi nondum prorsus in desuetudinem
 tum. abierat (Mt 12, 1. Mc 2, 23. Lc 6, 1). Invento ignis usu grana frum-
 Panes menti, praesertim hordei et tritici, torrebantur¹⁾ atque lignis vel lapidibus conterebantur²⁾; unde evasit farina (קִמָּחַ; קִמָּחַ et קִמָּחַ = farina purissima, LXX σιμιδάλις; פִּתְיוֹן *ptisana* = farina cras-
 sior)³⁾, ex quo orti sunt panes (pro constanti Orientalium consuetudine rotundi, hinc קִמָּחַ לֶחֶם Ex 29, 23. Jdc 8, 5. I Sm 2, 36; 10, 3. Pr 6, 26. LXX κολλυρίδες ἄρτου, et subtiles, quare haudquaquam cultro scindebantur, sed manu frangebantur Is 58, 7. Mt 14, 19; 26, 26. Act 20, 11)⁴⁾.

1) Solere hodieque Palaestinae incolas frumenti virides aristas decerptas super igne torrere et grana inter manus perfricata comedere, testantur qui illas regiones visitarunt.

2) Ad commodiorem farinae productionem inventa sunt mortaria (מִדְרָה Nm 11, 8. מִדְרָה Pr 27, 22 ubi etiam מִדְרָה *pistillum* mortarii memoratur), deinde molae trusatiles (מִלֵּי Ex 11, 5. Nm 11, 8. Dt 24, 6. Is 47, 2. Jr 25, 10. מִלֵּי Thr 5, 13. מִלֵּי Koh 12, 4) seu molae manuarum, gr. χειρόμυλοι, adhibebantur, quales etiamnum apud Orientales in usu sunt. Constabat autem talis mola duobus rotundis lapidibus ad hunc usum adaptatis, quorum inferior מִלֵּי תַחְתִּית Jb 41, 16. gr. μέλη, *meta*) pavimento fixus, superior (מִלֵּי דָבָה Dt 24, 6. מִלֵּי דָבָה Jdc 9, 53. II Sm 11, 21. gr. ὄνος vel ἐπιμύλιον, *catillus*) vero mobilis erat atque ab ancillis infimis

(Ex 11, 5. Is 47, 2. Mt 24, 41. Lc 17, 35), nonnunquam etiam ab hostibus captis (Jdc 16, 21. Thr 5, 13) ope manubrii (רֶמֶס circumagebatur (unde ejus nomen רֶמֶס i. e. lapis vector), ita ut grana inter lapides posita tererentur*). Tempore posteriore invaluerunt molae majores ac graviore, quarum lapis superior non manu. sed asinorum operâ versari solebat; unde molae asinariae dictae (cf. Mt 18, 6. Lc 17, 2), quae hodie quoque in Oriente conspiciuntur. Frumentum in singulis familiis quotidie molebatur; hinc cessatio strepitus molarum indicium est publici infortunii (Jr 25, 10); hinc etiam interdictum, ut mola cuique necessaria in pignus acciperetur (Dt 24, 6). Commolitum frumentum ope cribri secernebatur a fure (Lc 22, 31).

³⁾ Frumentum cum ipso suo cortice tostum et ejusdem farina nominibus singularibus קֹלֶי et קֹלֶיא gaudet.

⁴⁾ Panis (plerumque *triticeus*, pauperibus *hordeaceus* Jdc 7, 13. II Rg 4, 42. Ez 4, 9. Jo 6, 9. 13. Jos. bj. V, 10, 2. Phil. De specialibus legibus opp. II, p. 307. premente necessitate etiam e fabis, lentibus aliisque frugibus vilioribus confectus Ez 4, 9. cf. Plin. Hist. nat. XVIII, 30) praecipua erat pars cibi vulgi, ut locutiones *manducare panem* (אָכַל לֶחֶם Gn 31, 54; 43, 16. Ex 2, 20. I Sm 20, 34. Jr 41, 1; 52, 33. ἄρτον ἐσθίειν Mt 15, 2. Mc 7, 2, 5. ἄρτον φαγεῖν Mc 3, 20. Lc 14, 1), *apponere panem* (לָחֵם שָׂם Gn 43, 31) et *frangere panem* (כָּרַם לָחֵם [כָּרַם Thr 4, 4] Is 58, 7. Jr 16, 7) de convivio parando adhibebantur.

Farina in patina quadam lignea (מִשְׁאַרְתָּה Ex 7, 28; 12, 34. Dt 28, 5. 17) affusâ aquâ depsebatur (לִישׁ) et addito plerumque fermento (שָׂאֵר) in placentas aut alias figuras formabatur. Massae formatae in furno, vel in sartagine plana et lata, vel in lebetе coquebantur (cf. § 98). Quodsi vero panes festinanter parandi erant, sub cineribus calidis aut carbonibus azyymi coquebantur (עֲנֵת מִצֹּת Ex 12, 39. לָחֵם מִצֹּת Ex 29, 2. מִצֹּת Gn 19, 3. LXX ἐγκυρψαῖαι pr. *occultatitiae* sc. placentae, quia, dum coquuntur, latent in cinere sepultae, Vulg. *panes subcinericii*), quales etiamnum Orientales in itinere et urgente tempore parare solent. Ad ignem faciendum adhibebatur lignum aut, si hoc non suppeteret, fimus animalium ad solem siccatus (cf. Ez 4, 12. 15) pro more hodie quoque in Oriente recepto.

Conficiebantur etiam placentae varii generis. Magni aestimabantur placentae *mellitae* (צִפְחַת בְּדָבֶשׁ Ex 16, 31) et *adipatae* (לִבְיֹת) II Sm 13, 6. 8. 10. ex aliorum sententia genus quoddam operis pistorii tenue et convolutum, vel quod cordis figuram exprimit, nec non *uvarum* (אֲמָקִים I Sm 25, 18. II Sm 16, 1 et אֲמָקִים שִׁשִּׁי Os 3, 1), quibus ab itinere lassi et languentes reficiebantur (II Sm 6, 19. I Ch 16, 3. Ct 2, 5) quaeque in sacrificiis idolorum offerri solebant (Os 3, 1. cf. Jr 7, 18; 44, 19). Item בִּנְיִים LXX χανῶνες (Jr 7, 18; 44, 19) erant placentae in honorem idolorum paratae. Etiam e *ficubus* aridis conficiebantur placentae (בְּדָלִים I Sm 25, 18. II Rg 20, 7. I Ch 12, 40); putant nonnulli, fuisse genus quoddam *marmelade*.

*) Locus, ubi id fiebat, vocabatur *pistrinum* (μολὼν Mt 24, 41). Servis ad commolendum frumentum, quasi ad durissimum servitutis genus, damnatis oculis adimere solebant, ne vertigo labori obstaret (Jdc 16, 21).

Parare panem (פַּנֶּה) et generatim cibos coquere (בָּשָׁל) olim erat matrisfamilias, etiam principis, postea invalescente luxu ancillarum (Gn 18, 6; 27, 14. 17. Lv 26, 26. I Sm 8, 13; 28, 24. II Sm 6, 19; 13, 8. Mt 13, 33. cf. Jr 7, 18; 44, 19. Msch. Challa 2, 7), interdum vero famulorum (Gn 18, 7) ipsorumque dominorum (Gn 19, 3. Jdc 6, 19). In domibus nobiliorum memorantur etiam *coqui* et *coquae* (טְבָחִים I Sm 9, 23 s. טְבָחוֹת ib. 8, 13). His demum *pistores* (אֲפִים), qui in Aegypto jam aevo multo antiquiori fuerant (Gn 40, 1 s.), successerunt (Os 7, 4. 6. Jos. antt. XV, 9, 2). Etiam non est, cur dubitemus, fuisse in Judaeae urbibus majoribus publica pistorum opificia (cf. חֲפֵצֵי הָאֵפִים *forum pistorium* in metropoli Jr 37, 21).

Vasa ad cibos parandos, sc. *ollae*, *cacabi*, *lebetes*, *patinae* varii generis variaque formae, saepius memorantur (Ex 16, 3. Nm 11, 8. Jdc 6, 19. I Sm 2, 14. II Ch 35, 13. Jb 41, 11. Jr 1, 13. Ez 11, 3. 7; 24, 3. 6. Mich 3, 3. Zch 12, 6. al.). Ad focum insuper pertinent *cultri* et *fuscinae* (I Sm 2, 13 s.).

§ 184. **III.** Praeter frumentum pro cibo sumebantur fabae (בִּיל II Sm 17. 28. Ez 4, 9), lentesc (אֲזֵשִׁים Gn 25, 34. II Sm 17, 28; 23, 11. Ez 4, 9), pepones (אֲבִיחִיִּים Nm 11, 5) variaque alia legumina¹⁾. Mellis²⁾ quoque, uvarum, ficuum aliorumque fructuum ut cibi mentio saepe occurrit. Carnibus vero veteres Hebraei raro et fere nunciis praesente hospite (Gn 18, 7. II Sm 12, 4) vel in conviviis utebantur. At invalescente luxu factae sunt ditioribus quotidianae (I Rg 5, 3. Neh 5, 18)³⁾. Olei (I Rg 17, 12. Ez 16, 13. 19. Agg 2, 12. cf. Ex 29, 2. Lv 8, 26) et salis (cf. Jb 6, 6)⁴⁾ usus in cibis parandis est antiquissimus.

¹⁾ Premente fame etiam *cucumeres agrestes* vel *asinini* (בִּקְעָתָה II Rg 4, 39) et *halimus* (חֲלִימָה Jb 30, 4) a pauperibus comedebantur.

²⁾ Mel (דְּבַשׁ), tum quod apes domesticae elaborant, tum quod ab apibus agrestibus paratum ex arboribus cavis (I Sm 14, 25) rupiumque fissuris (Dt 32, 13. Ps 81, 17) defluit (μέλι ἄγριον Mt 3, 4. Mc 1, 6), adhiberi solebat tum in cibum (pro more orientali plerumque cum pane), tum ad dapes condiendas (Gn 43, 11. Ex 16, 31. Jdc 14, 8. I Sm 14, 27. II Sm 17, 29. Ez 16, 13. Mt 3, 4. Mc 1, 6. Lc 24, 42). Cf. dicendi formulam: *lacte et melle vesci* (אָכַל חֲמֵצָה וְדָבַשׁ), quae usurpatur de iis, qui terram habitant ab hostibus vastatam, agri frugibus carentem (Is 7, 15. 22). In sacris scripturis mel symbolum est amoenitatis et jucunditatis (Ps 119, 103. Pr 24, 13 s. Ct 4, 11. Sir 24, 20); quia vero nimia quantitate gustatum provocat vomitum, symbolum quoque est fastidii et nauseae (Pr 25, 16 s.).

³⁾ Aestimabantur prae ceteris carnes *ferinae* (Gn 27, 3. I Rg 5, 3), *agnorum* (Am 6, 4. cf. Is 53, 7), *arietum* (Gn 31, 38. Ez 39, 18), *vitulorum* *saginatorum* (Gn 18, 7. I Sm 28, 24. I Rg 5, 3. Am 6, 4. Lc 15, 23) et *boum* (I Sm 14, 32. I Rg 5, 3; 19, 21. Neh 5, 18. Is 22, 13. Pr 15, 17. Mt 22, 4). Etiam *haedina* caro magni fiebat et in conviviis

saepe laudatur inter dapes opiparas (Gn 27, 9. 14. 17; 38, 17. Jdc 6, 19; 13, 15; 15, 1. I Sm 16, 20. I Rg 5, 3). Ex avibus ad cibum maxime adhibebantur *turtures* et *pulli columbarum*. Salomonis mensae etiam *aves saginatae* (עֲרֵבֵי צִי (I Rg 5, 3). *Ora* quoque quarundam avium cibo serviebant (Lc 11, 12. cf. Is 59, 5). Pisces Hebraeis semper in amore et deliciis erant (Nm 11, 5. II Ch 33, 14. Neh 3, 3; 13, 16. Mt 7, 10; 14, 17; 15, 36. Lc 9, 13; 24, 42. Jo 6, 9; 21, 9). Prementem fame pauperes etiam *asinorum* carnibus vescebantur (II Rg 6, 25).

Carnes comedebantur vel assatae (Ex 12, 8 s. I Sm 2, 15) vel coctae (Ex 23, 19. Jdc 6, 19. I Sm 2, 15. Ez 24, 3 ss; 46, 20 ss.). Carnes coquendae in frusta minuta secabantur et ex jussulo (עֲרֵבֵי Jdc 6, 19 s. Is 65, 4 Keri), quo Orientales non utuntur, adjectis oleribus embamma parabatur (cf. Mt 26, 23). Ars coquinaria jam Gn 27, 6 ss. tam prompta erat, ut palatum fallere posset. Pauperibus communes erant assae locustae (quarum quatuor genera Lv 11, 22 recensentur; cf. Mt 3, 4. Mc 1, 6).

4) Phrasis: *sal alicujus comedere* (chald. עֲרֵבֵי Esr 4, 14) usurpatur de servis, quibus dominus victum praebebat.

IV. Praeter aquam, communem omnium potum ¹⁾, et lac, cujus § 185. inde a patriarcharum aevo ad extrema usque reipublicae tempora maximus erat usus (Gn 18, 8. I Cor 9, 7), bibebant Hebraei vinum vitis (וַיִּן, poet. עֵצֵי הַיָּדֵן ²⁾, saepe variis aromatum generibus (Ps 75, 9. Is 5, 22. imprimis myrrhâ, οἶνος ἐσμυρνημένος Mc 15, 23) conditum (וַיִּין עֵצֵי הַיָּדֵן *vinum pigmenti* i. e. arte pigmentaria confectum, LXX οἶνος μυρρεψικός Ct 8, 2. cf. Msch. Maaser scheni 2, 1), plerumque vero aquâ dilutum (מֵי חַיִּים Is 1, 22. cf. Msch. Baba mezia 4, 11) ³⁾; in utroque casu vocabatur *mixtum* (מֵי Ct 7, 3. עֵצֵי Ps 75, 9), quod insciis bibentibus factum pro adulteratione venit (Is 1, 22. II Cor 2, 17) ⁴⁾. Saepe potui inserviebant vina artificiosa seu factitia, sc. ex granis hordei fermentatis (ζύθος, οἶνος κρίθινος, ut apud Aegyptios teste Herod. II, 77: οἶνον δ' ἐκ κριθῶν πεποιημένον διαχρώνται, Diod. Sic. Bibl. hist. I, 34: κατασκευάζουσι δὲ καὶ ἐκ τῶν κριθῶν Αἰγύπτιοι πόμα, λαιπόμενον οὐ πολὺ τῆς περὶ τὸν οἶνον εὐωδίας, cf. I, 20 et II, 4. Xenoph. Anab. IV, 5, 26), ex melle (οἶνομελί = מֵי חַיִּים Msch. Schabbath 20, 2), malis (מֵי תְּמָרִים Terumoth 11, 2), dactylis palmarum (οἶνος φοινικῆος Herod. II, 86. III, 20) cocta destillatave, quae omnia nomine עֵצֵי, σίκερα, *sicera* veniunt (Lv 10, 9. Nm 6, 3. Jdc 13, 4. 7. Lc 1, 15) ⁵⁾. Acetum (עֵצֵי LXX plerumque ὄξος), ex vino vel naturali vel artificioso paratum et aquâ mixtum, non modo ad potum (Nm 6, 3), sed etiam ad olera et cibos adhibebatur (Rth 2, 14) ⁶⁾.

1) In calidis Orientis tractibus vel unus aquae haustus sitienti praebitus haud leve reputatur beneficium (Gn 24, 45 s. Rth 2, 9. Jb 22, 7. Pr 25, 25. Mt 10, 42. Mc 9, 41).

Continuo aquae usui domestico serviebant putei et cisternae, e quibus ea plerumque hauriebatur ope sitularum, quae rotâ circumductâ modo demittebantur, modo attollebantur. Iter suscipientes aquam secum gestare solebant in utre coriaceo (Gn 21, 14).

²⁾ *Vinum et lac* saepius junguntur (Gn 49, 12. Is 55, 1) tamquam praecipuae deliciae, quarum hoc optime nutrit, illud moerorem pellit (Pr 31, 6).

³⁾ Dubitatur, utrum Pr 9, 2. 5 intelligendum sit vinum aquâ temperatum, an aromatibus conditum. Aestivo tempore vinum (vel etiam aqua) nive refrigerari solebat (Pr 25, 13).

⁴⁾ In Aegypto videtur olim moris fuisse, ut uvae recentes in calicem exprimerentur (Gn 40, 11).

⁵⁾ Hieronymus Comm. in Is 28, 5 ss. (MPL 24, 317): *Sicera omnem significat potionem, quae inebriare potest et statum mentis evertere... sive illa frumento, sive hordeo, sive millio pomorumque succo et palmarum fructu et alio quolibet genere conficiatur. Cf. in Is 5, 11 s. (ib. 81).*

⁶⁾ Huc forsân pertinet *posca* militum romanorum (ὄξος Mt 27, 34. 48. Jo 19, 29. cf. Mc 15, 23. 36).

§ 186. V. Hebraei vino utebantur non raro usque ad ebrietatem (I Sm 25, 36. I Rg 16, 9. Pr 20, 1. Jr 23, 9. Os 4, 11; 7, 5. Hab 2, 15), quae interdum ipsis mulieribus accidisse videtur (cf. I Sm 1, 13). Aetate posteriore nonnunquam adeo erat soluta et in omnem intemperantiam profusa eorum disciplina, ut matutinum, immo et antelucanum tempus ebrietati et epulis impenderent (Is 5, 11. 22; 56, 12)¹⁾.

Vasa, e quibus bibebant, erant primo *cornua* (cf. Plin. Hist. nat. XI, 45. Xenoph. Anab. VII, 2, 23), dein *paterae* et *calices* variae formae et magnitudinis varique pretii. Memorantur: כַּסִּי *poculum* (nomen generale — Gn 40, 11. 13. 21. II Sm 12, 3), כַּפִּי *poculum* operculo tectum (I Ch 28, 17. Esr 1, 10; 8, 27), סֵפֶר *scyphus, crater* (Gn 44, 2. 12. 16 s. Jr 35, 5), פַּתֵּר *patera simplex* (I Sm 26, 11), קַיִשׁ et קַיִשׁ *phiala* (Ex 25, 29; 37, 16. Nm 4, 7)²⁾. Ne faex vel animalculum, quod lege censebatur immundum, ab incautis deglutiretur, vinum per lintea colare (קַיִשׁ, δαλίζειν) solebant (Is 25, 6. Mt 23, 24).

¹⁾ Notandum tamen est, vocem *inebriari* (שָׂכַר, in NT μεθύσκειν) non semper sensu stricto sumendam esse, sed et significare bibere *ad satietatem* (= לָרַחֵק *largius bibit* Agg 1, 6) vel *ad hilaritatem* usque (Gn 43, 34. Ct 5, 1. Jo 2, 10), uti et *satietas* (שָׂבֵר) interdum in bonam partem sumitur (Ex 16, 3).

²⁾ Haec vasa divitibus jam aetate mosaica fuisse aurea et argentea, ex Nm 7, 84—86 apparet. Aliis, uti videtur, calices aenei erant. Salomonis omnia vasa, quibus potabat, fuisse aurea, dicitur I Rg 10, 21. Addit Josephus antt. VIII, 7, 2 alia non pauca in ejus suppellectili fuisse e

gemmis terno elaboratis et artificiosissime expolitis. Vitrea cuique fuisse Hebraeorum non liquet. Qui autem e vitro confectus auroque artificiose ornatus indicatur calix Jb 28, 17. describitur ut res rarissima summique et extraordinarii pretii.

VI. Hebraeis consuetum erat prandium (ἄριστον Le 11, 37; § 187. 14, 12. quod interdum de epulo quocumque dicitur Mt 22, 4) minutum, plerumque constans e pane, fructibus, lacte et similibus. Quando vero hospites excipiebantur honoratiores, jam antiquitus etiam caro atque aetate posteriore vinum addebatur (Gn 18, 1—8 coll. 43, 16. 25. I Rg 20, 16) ¹⁾. Finito prandio somnus saepe capiebatur meridianus (II Sm 4, 5; 11, 2).

Prandium

Praecipui cibi sumebantur vespertino tempore (calores enim meridiani in regionibus orientalibus ciborum appetitum minuunt animique hilaritatem supprimunt) — coena (δᾶπνον Tob 8, 1. Le 14, 12. 16 s; 17, 8) ²⁾.

Coena

¹⁾ Mane cibum sumere quasi aliquid inusitatum et rarum Koh 10, 16 reprehenditur.

²⁾ Ad coenam pavementum coenaculi, quod plerumque in superiore aedium parte situm erat (I Sm 9, 13. 19. 25) ^{*}, corio rotundo (יִרְבֵּץ) sternebatur, super quo ponebatur mensa humilis, gerens patinam cum cibo. Sedes erant pavementum ipsum tapetibus stratum, in quibus coenantes junctis sub corpore pedibus, dexterā mensae obversā, sedebant (Gn 27, 19; 37, 25; 43, 33. Ex 16, 3; 32, 6. Jde 19, 6. Rth 2, 14. I Sm 20, 5. 24 s. I Rg 13, 20. Jr 16, 8. Ez 44, 3. Pr 23, 1). Temporis progressu obtinuit, ut ditioribus et magnatibus sellae, eaeque subinde ornatiores, essent, quibus inter epulandum uterentur (I Sm 20, 24 s; 28, 23. I Rg 13, 20). Post exsilium invaluit apud Judaeos mos persicus (Esth 1, 6; 7, 8) ^{**} ad mensam accumbendi (ἀνακλίσθαι, κατακλίσθαι, ἀνακλίνεσθαι, κατακλίνεσθαι), qui sequiori aetate in communem abiit consuetudinem (Am 6, 4. cf. 2, 8. Mt 9, 10; 26, 7. Mc 6, 22; 14, 3. Le 5, 29; 7, 37; 14, 10; 17, 7. Jo 12, 2; 13, 23). Circa mensam appositī erant lectuli (כִּסְיֵי עֵץ Ez 23, 41. Esth 1, 6; 7, 8. κλίαι LXX. κατακλίματα Jos. antt. XV, 9, 3), ordinarie tres, aut pro hospitum numero plures, quorum quilibet rursus tres (inter-

^{*} Jr 22, 14 coenaculi spatiosi fit mentio, amplis fenestris instructi ventisque pervii. Cf. etiam Jos. antt. VIII, 5, 2. Super tecta coenaculi interdum erigebantur arae (II Rg 23, 12). Immo et cancellos tectum habuisse, ut lumen diurnum eo copiosius penetraret, ex II Rg 1, 2 patet.

^{**}) Existimant quidam, a Romanis hunc morem accumbendi ad mensam Judaeos didicisse, cum ipse Philo De vita contemplativa opp. II, p. 478 affirmet, totum mensae apparatus a Romanis ad Judaeos transiisse, quin et ad Graecos, Aegyptios aliosque orientales populos. Sed non videtur Philo de accubitu ipso, sed de ejus luxu loqui, quem Judaei a Romanis acceperunt.

dum quatuor, raro plures) personas capiebat*). In his convivae discumbant super latus sinistrum reclinati et pedibus extra mensam versus terram demissis. Familiarissimi accumbere solebant ad pectus ejus, qui erat convivii princeps; unde phrasis: ἀνακείσθαι ἐν τῷ κόλπῳ (Jo 13, 23; 21, 20. cf. Lc 7, 36. 38). Aetate Christi vana inter Judaeos obtinuisse circa loci praerogativam studia et imprimis Phariseos arrogantes, qui ubique dignissimi haberi volebant, πρωτοκλισίαν *locum primum*, i. e. lectum medium mediumque in eo locum, ambiisse patet ex Mt 20, 21; 23, 6. Mc 12, 39. Lc 14, 7—10; 20, 46 **).

§ 188. VII. Convivia sunt antiquissimi rerum secundarum comites.

Con- Hinc splendida convivia imprimis celebrabantur tempore messis et vin-
vivia demiae (Jdc 9, 27. Rth 3, 7. Is 25, 6), die ablactationis filiorum (Gn 21, 8), diebus natalitiis (Jb 1, 4. praecipue in aulis principum Gn 40, 20. Mt 14, 6. ¹) cf. Jos. c. Ap. II, 25), in solemnitate nuptiarum (Gn 29, 22. Jdc 14, 10. Jo 2, 1 ss.), in pangendis foederibus (Gn 26, 30; 31, 54. II Sm 3, 20 s.), occasione tonsionis ovium (I Sm 25, 2. 36. II Sm 13, 23) atque ad ostendendam magnificentiam (uti a Salomone I Rg 3, 15. et imprimis ab Ahasvero et Vasthi Esth 1, 3. 9). In his conviviiis magna saepe erat ciborum varietas et copia, praesertim apud reges et viros principes eosque, qui luxuriae erant dediti (I Rg 1, 25; 4, 22 s. Neh 5, 18. Am 6, 4. Mt 22, 4). Quo splendidiore instruebantur epulae, eo largiora bibi solebant pocula (cf. Ps 22, 5. Jo 2, 1—3). Quocirca epulum apud Hebraeos appellari solebat חַמְצָה pr. potio, potus (Gn 19, 3; 21, 8; 26, 30; 29, 22; 40, 2. Jdc 14, 10. II Sm 3, 20. I Rg 3, 15. Esth 1, 3. 5; 5, 4 s. 8. 12. Jb 1, 4), uti apud Graecos *πότης* et *συμπόσιον* ²). Mulieres in conviviiis virorum interdum ob peculiare causas admittebantur (cf. Dt 16, 11. 14. Rth 2, 14. I Sm 1, 8. Jb 1, 4. [Mc 14, 6.] Jo 2, 3. cf. 12, 2 s.), interdum ab iis excludebantur (I Sm 25, 18 ss. coll. 36) ³).

Oblecta- In conviviiis omnia hilaritatem spirabant. Proponebantur aenig-
menta, agebantur joci, amoena colloquia, aut etiam cantus et musica, quidquid, demum laetitiam fovet (Jdc 14, 12 ss. Is 5, 12. Am 6, 5. Ps 69, 13. Sir 23, 7. Mt 14, 6) ⁴). Quare admissio ad convivium in sacris literis passim assumitur ut imago felicitatis (Is 5, 12), exclusio vero a convivio ut symbolum miseriae et calamitatis (Is 24, 7—11). Hinc etiam prosperitas regni messiani et beatitudo vitae coelestis sub

*) Unde nomina *τρίκλιον*, quod significatione derivatâ ipsum coenaculum (*τρίκλιον οἶκον*, I Rg 11, 2 בֵּית הַמְּנוּחֹת orcum lectorum et talm. בֵּית הַמְּנוּחֹת locum lectorum dictum) notat, et *ἀρχιτρίκλιος* (Jo 2, 8 s.).

**) Exstant in Judaeorum libris decreta de hac re, quo loco legisperiti, quo Pharisei sedere debeant (cf. Gem. babyl. Berachoth 7, 2. 5).

convivii imagine adumbratur, quia nil praestantius in hac vita et jucundius magnifico convivio (Is 25, 6. Ps 23, 5; 36, 9. Pr 9, 2—5. Mt 8, 11; 26, 29. Lc 13, 29)⁵).

Convivae justo tempore invitabantur omnibusque rite paratis haud raro commonebantur a famulis (Pr 9, 3. Mt 22, 3 ss. Lc 14, 16 s.). Invitati, qui omnes in vestimentis festis (albis) comparebant (Koh 9, 8. Mt 22, 11), osculo, amoris signo, excipiebantur (Lc 7, 45) ipsisque pedes aquâ abluebantur (Gn 18, 4; 24, 32; 43, 24. Jde 19, 21. I Sm 25, 41. Lc 7, 44); honoris causa illorum caput quandoque suaveolentibus oleis conspergebatur (Am 6, 6. Ps 23, 5. nonnunquam etiam pedes cf. Lc 7, 38. Jo 12, 3); dein juxta dignitatem (aetatem) locus eis assignabatur (Gn 43, 33. I Sm 9, 22; 20, 5. 25. Jos. antt. XV, 2, 4).

Con-
vivae

Hebraei cibos e patella manus dexteræ digitis in os inferebant (Pr 26, 15. Jo 13, 26). Cultri, fuscinae et cochlearia non aderant. Unde orta est consuetudo manus lavandi ante et post mensam (cf. Mt 15, 2. 20. Mc 7, 3 s. Lc 11, 38). Huic fini serviebant vasa aquis plena in coenaculo disposita (Jo 2, 6). Dum prisca durabat morum simplicitas, cibi in patinis ligneis aut fictilibus apponebantur, invalescente autem luxu in argenteis etiam aureisque (II Sm 17, 28. II Tim 2, 20). Antiquiori aevo cuilibet convivae portio singularis apponebatur (I Sm 1, 4; 9, 24. II Sm 6, 19. I Ch 16, 3); ille magis honoratus censebatur, qui duas aut plures portiones recipiebat (Gn 43, 34); aevo autem recentiori omnes assidentes vel accumbentes e communi manducabant patina (Mt 26, 23), quem morem Orientales etiamnum tenent. Etiam potus cuique praebebatur in calice singulari, qui ideo tropice pro sorte hominis vel praeclara vel, et quidem frequentius, dura venit (Is 51, 17. 22. Jr 25, 15; 35, 5. Ps 11, 6; 16, 5; 23, 5. cf. Mt 20, 22; 26, 39). Mensae ministrabant servi succincti, ad nutum domini quaelibet officia praestare parati (Lc 12, 35—37; 17, 7 s.)⁶). Ante cibum preces fundere (I Sm 9, 13) et post refectionem Deo gratias agere solebant (Dt 8, 10)⁷).

Ratio
convi-
vandi

¹) Disputant eruditi, utrum h. l. per γενέσις *dies recepti imperii an festum diei natalis* intelligatur (cf. etiam Os 7, 5: יום מלכותי *dies regis nostri* — dies inaugurationis aut natalis regis?). Posterior sententia praeferenda esse videtur.

²) Aevo recentiori hujusmodi convivia dicebantur γάμοι (Mt 22, 2. Lc 12, 36; 14, 8), saepius etiam κῶμοι *comissationes*, per vicos (κῶμας) parari solitae, quae Rom 13, 13. Gal 5, 21. I Ptr 4, 3 merito damnantur.

³) Apud Persas feminae in gynaeconitide convivia instruebant (Esth 1, 9); Babylohe vero a mensa virorum exclusae non erant (Dn 5, 2) et

testibus scriptoribus antiquis non raro modestiae limites excedebant (Curt. V, 1. Xenoph. Cyrop. V, 2, 28).

⁴⁾ Erat veterum consuetudo, ut e convivis unum eligerent ἡγούμενον, rectorem convivii (Sir 35, 1), qui convivalem laetitiam regeret et suo arbitrio leges, praesertim in potando servandas praescriberet, quas infringere nemini licebat. Ab hoc distinguendus est ἀρχιτρίκλινος (Jo 2, 8 s.) praefectus triclinii vel convivii, qui curam habebat ciborum potuumque apparatus.

⁵⁾ Hi tropi adeo noti erant, ut scriptores antiqui voces *laetari* et *laetitia* ac *convivari* et *convivium* promiscue usurparint. Sic חַבְדִּים *convivium* Esth 9, 18 s. a LXX vertitur χαρά *gaudium, laetitia* et Vulg. Ps 68, 4 verbum חַבְדִּים vertit *epulentur*. Etiam in NT χαρά pro convivio venit (Mt 25, 21. 23).

⁶⁾ Hinc stare coram aliquo (לִפְנֵי אִשָּׁר vel אִשָּׁר) idem est ac *ei servire* seu *ministrare*, quod etiam ad cultum Dei refertur (Dt 10, 8. Jdc 20, 28. I Rg 17, 1; 18, 15. II Rg 3, 14; 5, 16. Jr 15, 19).

⁷⁾ Aetate Christi ante et post mensam a patrefamilias dicebatur congruens ferculis et potui benedictio vel gratiarum actio (בְּרָכָה, εὐλογία, εὐχαριστία). Cf. Mt 14, 19; 15, 36; 26, 26. Mc 8, 6; 14, 26. Lc 22, 19. Jo 6, 11. Act 27, 35. I Cor 11, 24. I Tim 4, 4 s.

Caput II. Media, quibus Hebraei res ad vitam agendam necessarias sibi comparabant.

Primae mortalium inde a mundo condito occupationes ad comparanda vitae necessaria in colendo agro et pascendis pecudibus consistebant (Gn 3, 23; 4, 2). His postea accedebant mercatura et varia opificia.

Articulus I. Agri cultio (vitium et hortorum cultura).

Subsidia literaria. — Bl. Ugolini Commentarius de re rustica veterum Hebraeorum (Thes. XXIX, p. 1—520). — H. Ch. Paulsen Zuverlässige Nachrichten vom Ackerbau der Morgenländer. Helmstadt 1748. — J. L. A. Reynier De l'économie politique et rurale des Arabes et des Juifs. Genève et Paris 1820. — ZDPV IX, p. 1 ss.

§ 189. **I.** Terram colere debebat homo etiam in statu innocentiae, labore non molesto, sed jucundo (Gn 2, 15), at post peccatum in sudore vultus sui (Gn 3, 19). Cainum agriculturam exercuisse expresse testantur sacrae literae (Gn 4, 2). Sethi progenies vitam nomadicam praetulis videtur. Post diluvium Noachus iterum ad colendos agros reversus est (Gn 9, 20). Patriarchae quoque, licet nomadum vitam pluris in deliciis habentes, agriculturam, suo tempore jam multum progressam, minime

neglexerunt (Gn 26, 12; 33, 19; 37, 7). Lex mosaica constituit, ut in terra promissa fundamentalis Hebraeorum professio sit agricultura*). Qua in re legislatoris sapientiam sub respectu tum sociali tum religioso nullus est, qui non miretur.

II. Moyses 1º cuilibet civi praeſignavit fundum determinatum, quem § 190. coleret suisque heredibus relinqueret nec unquam in perpetuum, sed tantum usque ad proxime sequentem annum jubilaum alienare posset (Lv 25, 13—16. 23). Huic legi, qua sapientissime cavit, ne ditiores magnam agrorum multitudinem cõmerent et pauperibus deinceps elocarent (cf. ls 5, 8. Mich 2, 2), addidit 2º ut venditor vel proximus ejus consanguineus (בן) fundum venditum quovis tempore, numerando pretium proventuum usque ad annum jubilaum, redimere posset (Lv 25, 25—28). 3º Decrevit, ut Hebraei, sicut Aegyptii inde a tempore Josephi proregis (Gn 47, 24—26), non essent nisi hereditarii praediorum suorum conductores et coloni regis Jahvae, quem universae regionis dominum proposuit, indeque Hebraei, uti Aegyptii, ad decimam regi Jahvae tribuendam erant obstricti. 4º Ut sacrum et inviolabile appareret jus uniuscujusque ad intactam retinendam hereditariam suam portionem, severe prohibuit transpositionem lapidum terminos fundi signantium (Dt 19, 14. cf. 27, 17. Pr 22, 28; 23, 10. Os 5, 10)**).

Praefata legislatio effecit, ut agri cultio magno in honore esset apud Hebraeos. Ei enim non modo pagorum, sed etiam urbium incolae vacabant, atque ipsi ditiores et honoratiores agrum colere et manum ad aratrum ponere non dedignabantur (cf. Jdc 6, 11. Rth 2, 4; 3, 7. I Sm 11, 5. I Rg 19, 19. I Ch 21, 20. II Ch 26, 10. Pr 31, 16); colebant enim fundum a Deo rege ipsis datum. Hic agriculturae honos, etsi deinceps ingruente luxu imminutus, nunquam tamen prorsus desiit. Post exsilium quoque, quum multi Judaei essent mercatores, opifices et artifices, continuabat, imprimis sub ditione Persarum, qui religione ducti agriculturam maximi faciebant.

III. Solum terrae Cananaeae uberrimum est variorumque frumentum magnâ abundans copiâ (uti praeter scriptores sacros Ex 3, 8. 17; 13, 5; 33, 3. Lv 20, 24. Nm 13, 27 s; 14, 8; 16, 13 s. Dt 6, 3; 8, 7 s; 11, 9; 26, 9. 15; 31, 20; 32, 13 s. Jos 5, 6. Jr 11, 5; 32, 22. Ez 20, 6, 15. Mt 13, 8. multi veterum testantur, uti Tacitus Hist. V, 6. Plinius Hist. nat. V, 14)¹), si modo non desit ros (טל Gn 27, 28. 39) ac pluvia autumnalis (יורה Dt 11, 14. Jr 5, 24. יורה JI

Fertilitas
Cananaeorum
terrae

*) Ceterum Moyses pecuariam nullatenus interdixit.

**) Mirum tamen est, poenas in limitum translatores non esse additas. Etiam Josephus antt. IV, 8, 18 ubi hanc legem profert, poenae mentionem nullam facit.

2, 23. Ps 84, 7) et vernalis (חַלְקוֹשׁ Dt 11, 14. Jr 3, 3; 5, 34)²⁾. At Hebraei etiam sollertiâ suâ telluri subveniebant, agros purgando a spinis et vepribus sive per evulsionem sive per combustionem (Is 5, 24; 47, 14. Jr 4, 3. Jl 2, 5. Os 10, 12), eos elapidando (cf. Is 5, 2), rigando (divisis in canales rivis, פִּלְגֵי מַיִם Pr 21, 1. cf. Ps 1, 3)³⁾ et stercora apportando (II Rg 9, 37. Jr 9, 22. cf. 25, 33. Lc 13, 8; 14, 35).

1) Praecipuae frumenti (חִטָּה) species, quas Hebraei serebant, erant *triticum* (חִטָּה Dt 8, 8; 32, 14. Jdc 6, 11. I Sm 6, 13. II Sm 4, 6; 17, 28. II Ch 2, 10. Ez 27, 17. Ps 81, 17. gr. *σπῆρος*, etiam *σίτος*, חִטָּה — *grana tritici*)*), *hordeum* (שְׂעִירָה Lv 27, 16. Dt 8, 8. Rth 2, 17. II Sm 14, 30. II Ch 2, 10. Is 28, 25. Jr 41, 8), *holcus* (חֲדַח Ez 4, 9) et *spelta* (סִפְסִפָּה Is 28, 25. Ez 4, 9). Inter ceteras fruges terrae imprimis memorantur: *linum* (שֵׁשׁבִיל seu שֵׁשְׁבִיל Jos 2, 6. Os 2, 7), *fabae* (בִּיטָל II Sm 17, 28. Ez 4, 9), *lentes* (עֶרְשִׁים II Sm 17, 28; 23, 11. Ez 4, 9) et variae species *cucumerum* (קָשָׁאִים Nm 11, 5. cf. מִקְשָׁה *cucumerarium*, ager cucumeribus consitus Is 1, 8). *Secali* et *avena* destituti erant Hebraei; quare hordeo, quod admixtum erat confracto stramine (חֲדַח), pro pabulo jumentorum utebantur (I Rg 5, 8).

2) Pluvia autumnalis, gr. *πρῶτος* seu *prima*, cadit post jactam sementem, sub finem Octobris perque Novembrem et Decembrem; per totam enim aestatem non pluit ad Septembrem usque, quo per paucos dies aridum solum pluviam recreatur. Post Decembrem desinunt imbres usque ad mensis Martii finem, quo vero tempore descendit rursus pluvia, messem antecedens, eam promovens et segetem in stipulis suis implens. Haec pluvia vernalis dicitur *ὑψίτος* seu *serotina* **). Tempore messis nullus aut rarissimus cadit imber, quod summo jure inter maximas Palaestinae praerogativas est ponendum, quum in aliis regionibus eo tempore multae saepius et largae defluant aquae.

Sub roris nomine nonnunquam omnia comprehenduntur bona, quae ex aëre et coelo in terram descendunt (Gn 27, 28. 39. Dt 33, 13. 28. Zch 8, 12). In imprecationibus et minis roris et pluviae cessatio legitur (II Sm 1, 21. Agg 1, 10).

3) Hinc scaturigines, fontes et rivi agricolis aequè cari erant ac nomadibus (Dt 8, 7. Jdc 1, 15). Dt 11, 10 sermo est de machinis, quibus Aegyptii aquam Niloticam hauriunt atque ad loca altiora, quae a Nilo non irrigantur, deducunt. Talem machinam rigatricem, quae pedibus in gyrum circumagitur, describit Philo De confusione linguarum opp. I, p. 410. Cf. Msch. Pea 5, 3.

§ 192. IV. Instrumenta agriculturae Hebraeis omni tempore valde simplicia erant, qualia etiamnum sunt Orientalibus. Primo terra relaxa-

*) Magni aestimabatur חִטָּה מִיִּית *triticum Minnith* (Ez 27, 17), quae est urbs in finibus Ammonitarum (Jdc 11, 33).

**) Quia Hebraei aliique Orientis populi ab autumnno annum incipiebant, fiebat, ut *autumnalia*, pluviae, fructus aliaque illis *prima* essent, *vernalia* vero *serotina*.

batur acutis *scipionibus*, dein *pala* ac tandem *aratrum* ¹⁾ et *occa* ²⁾ ex-
cogitabatur. Jumenta, quorum ope agriculturae labor sublevabatur,
erant boves (I Rg 19, 19s. Am 6, 12. Jb 1, 14), vaccae (Jdc 14, 18.
Msch. Baba mezia 6, 4), rarius asini (Is 30, 24. cf. 32, 20). Asinum
simul cum bove alligare aratro vetitum erat (Dt 22, 10). Ut autem
boves lentius incedentes pungerent, utebantur *rullā* ³⁾.

menta
et ju-
menta
agricul-
turae

¹⁾ Originaria *aratri* forma ignoratur. Tempore posteriore componebatur
e quatuor partibus, sc. temone, jugo, i. e. ligno incurvo, quod temoni
alligatum et jumentorum collo impositum erat, stiva (מִתְּרֵן) et vomere
(מִתְּרֵן). Arator (מִתְּרֵן Am 5, 16) itaque stivam aratri, rotis carentis, per-
petuo manibus firmiter tenere et, ne loca quaequam manerent intacta, cer-
nuus et pronus incedere oculosque in aratrum defigere debebat, ad quod
Christus Lc 9, 62 alludit.

²⁾ *Occa* (cf. מִתְּרֵן Is 28, 24. Os 10, 11) nil aliud fuisse videtur, quam
asser crassus, pondere vel viro insidente gravatus et a jumentis super
arvum aratum tractus, quo grandiores glebae frangebantur et arvum com-
planabatur.

³⁾ *Rulla* (מִתְּרֵן gr. βουπλήξ, βοόκυστρον) erat pertica lignea, cujus
crassiori extremitati rutrum ferreum affixum erat, quo glebae a vomere
abigebantur, altera extremitas in stimulum ferreum (מִתְּרֵן) desinit, cujus
punctione arator bovem ad alacritatem incitabat (Jdc 3, 31. I Sm 13, 21).
Jumentum contra stimulum recalcitrans facile vulnerabatur; unde expli-
catur Act 9, 5. Alias et *flagellum* (מִתְּרֵן) jumentis adhibebatur (cf. Pr 26, 3).

V. Ager praeparatus serebatur (מִתְּרֵן, etiam מִתְּרֵן מִתְּרֵן Am 9, 13) ¹⁾. § 193.
Altero dimidio Octobris et mense Novembri, immo Decembri quando-
que, triticum terrae mandabatur, hordeum vero mense Januario et
Februario; dein occatione vel calcantibus capris et ovibus efficiebant,
ut terra semen reciperet hocque germinare posset. Segetes matures-
centes ²⁾ a vigilibus custodiebantur (Jr 4, 17); viatoribus vero lege
indultum erat spicas de alieno agro vellere et grana manducare, dum-
modo falce non uteretur (Dt 23, 26) ³⁾.

Semen-
tis

¹⁾ Hac in re lege vetitum erat, agrum duplici semine conserere (Lv
19, 19. cf. Jos. antt. IV, 8, 20. Msch. Kilajim cc. 1—3). Ejusmodi
seges tamquam sacra sacerdotibus cedebat (Dt 22, 9).

²⁾ Nonnunquam culmi triticei vel hordeacei frigido aëre ita laeduntur,
ut spicas nullas protrudant, qui morbus vocatur מִתְּרֵן uredo. Alias vento
orientali (מִתְּרֵן, Chamsin), praecipue mense Marcheschwan flante, tactae
aristae flavescent granaque non ferunt; hoc segetis vitium appellatur מִתְּרֵן
flavedo, marcor, Vulg. *aurugo*, a colore aureo, et *rubigo*, quae ab auru-
gine non multum differre videtur. (Dt 28, 22. I Rg 8, 37. II Ch 6, 28.
Am 4, 9. Agg 2, 18).

³⁾ Aliqui legem hanc intelligunt solum de operariis, sed latius patet
concessio. Quare Mt 12, 1. Mc 2, 23. Lc 6, 1 Christi discipuli reprehensi

non sunt a Pharisaeis, quod spicas vellerent et grana comederent, sed quod sabbato id facerent.

§ 194. VI. Messis (הַצִּיר) incipiebat secundo solemnitatis paschalis die seu 16. Nisan ritu quodam religioso (primus hordei manipulus in templo offerebatur Lv 23, 10—14. Jos. antt. III, 10, 5). Finis messis ordinarie erat in pentecoste (Dt 16, 9. Ex 23, 16; 34, 22). Primo metebatur hordeum (Rth 1, 22; 2, 23. II Sm 21, 9. Jdth 8, 2), ut in Aegypto (Ex 9, 31 s.), dein triticum (Gn 30, 14. Jdc 15, 1. Rth 2, 23. I Sm 6, 13; 12, 17), tandem alia frumentorum genera¹⁾. *Messores* (מְצִירִים I Sm 8, 12. II Rg 4, 18) erant domini eorumque liberi, ancillae et mercenarii, qui labori, licet arduo, magno cum gaudio resonantibusque cantilenis incumbabant (Is 9, 2. Ps 126, 6)²⁾. Demessae segetes colligabantur in *manipulos* (מַעְצֵר Lv 23, 10 ss. Jb 24, 10. מְצִיר Am 2, 13. Mich 4, 12. Zch 12, 6. מְצִירֵי Gn 37, 7. Ps 126, 6), qui manibus hominum vel ope jumentorum aut etiam plaustis (Am 2, 13) in *aream*³⁾ comportabantur et in cumulum (מְצִירֵי Rth 3, 7. מְצִירֵי Ex 22, 5. Jdc 15, 5) aggregabantur⁴⁾. Manipuli in area rite dispositi triturabantur (רוּשׁ)⁵⁾, dein mediante ventilabro (מְצִירֵי Is 30, 24. Jr 15, 7) grana (רֶבֶךְ et רֶבֶךְ) a gluma (פֶּלֶא), utrisque agitatibus vel in altum projectis, separabantur, glumâ vento ablatâ⁶⁾. Frumentum asservabatur in *cavernis subterraneis* seu granariis (מִצְמָרִים Jr 41, 8. מִצְמָרִים Jl 1, 17. מִצְמָרִים Agg 2, 19. מִצְמָרִים Dt 28, 8. Pr 3, 10. ἀποθήκαι LXX. Mt 3, 12; 13, 30. Lc 3, 17). Urbes ad servandam annonam destinatae (מִצְמָרִים oppida *promptuariorum*) memorantur I Rg 9, 19. II Ch 8, 4; 17, 12. cf. 32, 28. I Mcc 14, 10. Frumentum abundans exportatum fuisse novimus (Ez 27, 17. cf. I Rg 5, 11)

¹⁾ Antiquissimo aevo culmi radicitus evellebantur vel spicae decerpebantur (Dt 23, 26). Hebraei vero utebantur *falce* (חֶרֶשׁ Dt 16, 9; 23, 26. מִזֶּל Jr 50, 16. Jl 4, 13. δρέπανον Mc 4, 29).

²⁾ Transeuntes gratulabantur de locuplete messe (Ps 129, 8), quae Dei beneficiis deputabatur, quum e contrario sterilitas agrorum poena divina habebatur (cf. Lv 26, 4. Dt 11, 14; 28, 12. 24. Agg 1, 5—11. Mal 3, 10—12). Tropice messis haud raro usurpatur de poenis divinis, quibus mali demetuntur (Is 17, 5. Jr 51, 33. Os 6, 11. Jl 4, 13). Gaudium de locuplete messe adhibetur ad descriptionem summae laetitiae (Ps 4, 8).

³⁾ Areae (מִצְמָרִים LXX ἄλων Ns 9, 1. Jl 2, 24. Mich 4, 12)^{*} apud Hebraeos solebant esse sub dio et quidem in elatiore ipsius agri parte, uti hodieque sunt apud orientalium regionum incolae. Nonnullae areae

^{*} Mt 3, 12. Lc 3, 17 ἄλων metonymice usurpatur: frumentum, quod in area excutitur.

peculiaribus designantur nominibus, uti *area Atad* trans Jordanem (Gn 50, 10), *area Nachon* (II Sm 6, 6), quae I Ch 13, 9 *area Chidon* vocatur, prope Kirjath-Jearim, *area Aravnae* Jebusitae prope Hierosolymam (I Ch 21, 15), in qua Salomon templum exstruxit (II Ch 3, 1).

4) *Aggregatio manipulorum* in area ad triturationem tropice asservationem ad futuras clades designat (Is 21, 10. Jr 51, 33. Mich 4, 13). Manipulus per inadvertentiam in agro relictus, nec non segetes in angulo (חֶבֶץ) agri (teste Msch. Pea 1, 2 sexagesima agri pars) et spicae, quae manibus metentium elapsae erant, a viduis et pupillis, pauperibus et peregrinis colligi poterant — חֶבֶץ *spicilegium* (Lv 19, 9; 23, 22. Dt 24, 19. Rth 2, 2).

5) Tres erant apud Hebraeos tritrandi modi, etiamnum in orientalibus regionibus usitati: 1° Legumina aliaque semina debiliora, nonnumquam etiam frumentum, mediante virgâ excutiebantur (טַבַּח, quod vocabulum generatim quemlibet excussionis modum significare videtur, LXX tamen de excussione per virgam explicant, cum vertunt ῥαβδίσειν στρον cf. Jdc 6, 11. Rth 2, 17. Is 27, 12; 28, 27). Ordinarie 2° boum (et vaccarum, rarius equorum et asinorum) pedibus grana aristis excuti solebant (Dt 25, 4. Is 28, 28. Os 10, 11. Mich 4, 13. Msch. Schebiith 5, 8) vel 3° tribulo (τριβόλον, talm. טַרְבִּיל, טַרְבִּיל, cuius duo erant genera: a) unum erat tabula lignea, e pluribus gravissimis asseribus composita, infra vel lapidibus acutis vel ferramentis vel incisuris asperata, quae imposito aurigâ aut gravi pondere a jumentis trahebatur super frumenta ordine digesta, quo una vice exterebantur grana, glumae frangebantur et stramen in minutissimas particulas secabatur ad instar paleae, quae in jumentorum postea cedebat alimentum (מִרְיָן מִרְיָן *tribulum acutum* Is 41, 15. simpliciter מִרְיָן Is 28, 27. et מִרְיָן *tribulum pyritidis munitum* Jdc 8, 7. 16. apud Romanos *traha* et *trahea*); b) alterum erat carpentum cylindris rotis instructum, quae ferramentis lapidibusve serrarum in modum asperatae erant (מַלְקֵה Is 28, 27. 29. apud Romanos *plostellum punicum*); quod cum per frumenta in area trahebatur, in conterendis granis et frangendis scindendisque glumis et stramine idem efficiebat atque instrumentum antea descriptum.

Trituratio (מַדְרִישׁ) adhibetur tamquam imago magnae calamitatis divinitus immissae, et si tribulum dicitur novum (טַרְבִּי), cuius cacumina usu nondum sunt obtusa, clades designantur majores (Is 21, 10; 41, 15. Jr 51, 33. Mich 4, 12 s.). Quia prohibitum erat, ne bovi trituranti os ligaretur (Dt 25, 4. Jos. antt. IV, 8, 21), jumenta machinam trahentia de spicis ad saturitatem comedebant; quare hoc intuitu triturationis designat etiam lautiores vivendi rationem (Os 10, 11).

6) Imago ab hac operatione petita adeo apta visa est poëtis hebraeis ad subitam, qua infelix redditur improbus, conversionem rerum exprimendam, ut eam saepius usurpent (Is 41, 16. Os 13, 3. Am 9, 9. Ps 1, 4; 35, 5). Eadem imagine depingitur repentina hostium dissipatio eorumque interitus (Is 29, 5).

Plerumque ventilabantur frumenta circa vesperam, appropinquante nocte (Rth 3, 2), quia tunc aestu minus fatigantur ventilatores et quia

hoc tempus ventilationi propter auram leniorem, quae in Orientis regionibus circa vesperam oriri solet (cf. Gn 3, 8), commodissimum erat.

§ 195. **VII.** *A* Alterum agriculturae objectum erant vineae (כַּרְמִים), quarum Vineae primam Noachum plantasse sacrae literae testantur (Gn 9, 20). Terra canaanitica nobilissimarum vinearum erat ferax (Nm 16, 14. Dt 6, 11; 7, 13; 8, 8; 32, 14. Jos 24, 13. Jr 5, 17; 39, 10. Os 2, 22)¹⁾. Occupata hac regione Israelitae vineis colendis magnam tribuebant operam (cf. Is 5, 2) et plantabant eas plerumque in declivi collium et montium (Is 5, 1. Jr 31, 5. Os 14, 8. Am 9, 13. Ps 80, 11. II Ch 26, 10). Ceterum non deerant vites etiam in regionibus palustribus et irriguis (Nm 13, 24. Jdc 9, 27. I Rg 21, 1 ss. Ez 17, 8)²⁾. Innitebantur plerumque sustentaculis aut arboribus (ficibus) se conjungebant³⁾. Vineae, diligenter elapidatae (Is 5, 2), cinctae erant septo (חֹרֵץ Is 5, 5. φραγμός Mt 21, 33) vel maceria (רֹבֵץ Nm 22, 24. Is 5, 5. Pr 24, 31) et praeditae turri (מִגְדָּל, πύργος Is 5, 2. Mt 21, 33) ceu specula custodum (Jb 27, 18. Ct 8, 11), qui fures et feras arcebant (Ps 80, 14. Ct 2, 15). Transeuntibus vero ex lege licebat uvas (אֵדָם) decerpere et manducare (Dt 23, 24).

¹⁾ Hinc inter fructus ab exploratoribus ad populum relatos, ut fertilitatis terrae promissae specimina, fuit uva (Nm 13, 24. 28) atque inter donaria templi vitis aurea (cf. § 44).

Prae ceteris a vineis celebrantur montana Engedi (Ct 1, 14) et vallis Eschkol (Nm 13, 24 s; 32, 9), apud Josephum etiam litora lacus Genezareth (bj. III, 10, 8) atque in talmude planities Saron (Msch. Nidda 2, 7) et plures aliae regiones, nobis vero ignotae (Menachoth 8, 6). Vineae Salomonis, quae Baal-Hamone in ditione regni Ephraimitici fuerit, generosissimis procul dubio vitibus obsitae, mentio fit Ct 8, 11. cf. Koh 2, 4. Alias in sacra scriptura laudantur vinum vallis Sorek (Ascalonem inter et Gazam interjectae Jdc 16, 4. cf. Gn 49, 11. Is 5, 2. Jr 2, 21)*), Carmeli (II Ch 26, 10), Libani (Os 14, 8) et Chelbonense (Ez 27, 18), quod olim fuit tam eximium, ut Persarum regibus allatum fuerit (Strabo XV, p. 735: *Διὰ τὸν πλοῦτον εἰς τροφήν ἐξέπεσον οἱ βασιλεῖς, ὥστε μετῆσαν οἶνον ἐκ Συρίας τὸν Χαλυβώνιον*). Ceterum non inusitatum fuisse Hebraeis etiam aliunde vites accersere, concludere licet ex parabolis Ps 80, 9. Ez 17, 5 ss.

²⁾ Vineam frumento conserere lege vetitum erat; secus vindemia et segetes erant sacrae i. e. cedebant sacerdotibus (Dt 22, 9. Jos. antt. IV, 8, 20. Msch. Kilajim cc. 4—7). Quum vindemia novae vineae tribus primis annis esset interdicta et uvae anni quarti essent sacrae, hinc liberi erant ab officio militari, qui novam vineam plantarant et nondum in usum suum vindemiam celebrant (Dt 20, 6. cf. I Mcc 3, 56).

*) Alii vitis generosioris speciem intelligunt, cujus uvae vinaceis carent et admodum dulces sunt. *Vinum dulce* (γλυκύος) memoratur Act 2, 13.

³⁾ Inde phrases proverbiales saepius in sacris literis recurrentes: sedere sub vite sua et sub ficu sua (I Rg 5, 5. Mich 4, 4. Zch 3, 10. I Mcc 14, 12) et comedere de vinea sua et de ficu sua (II Rg 18, 31. Is 36, 16) = vitâ frui tutâ et prosperâ.

B Vendemia (בִּדְמִיָּה), a medio Septembri usque ad medium Octo- § 196.
brem, laetissimum erat tempus ac canticis undique resonantibus cele- Vinde-
brabatur (Jdc 9, 27. Is 16, 10; 24, 7. Jr 25, 30; 48, 33). Racematio mia
pauperibus relinquenda erat (Lv 19, 10. Dt 24, 21) ¹⁾. Uvae, plerum-
que rubrae ²⁾, a viris calcabantur ³⁾ et mustum (תִּירֹשׁ, עֲסִים) in cellas
vinarias ⁴⁾ fermentationis causa deportabatur vel etiam coquebatur, ut
syrupus fieret, qui nomine mellis (דְּבַשׁ, gr. ἔφημα, arab. *dibs*) com-
prehenditur (Gn 43, 11. Ez 27, 17) atque etiamnum ex Palaestina,
imprimis ex Hebronis regione, in Aegyptum deportari solet.

¹⁾ Tropice vendemia et racematio vastationem terrae ab hostibus ex-
pilatae et direptae indicat (Is 17, 6. Jr 49, 9. Thr 1, 12. 22. Abd 5.
Ps 80, 13. Apc 14, 19).

²⁾ Unde dictio: *sanguis uvarum* (דָּם בִּידְמִיָּה Dt 32, 14. αἷμα τῆς σταφυλῆς
Sir 39, 26. αἷμα Apc 14, 20).

³⁾ Torcular (פִּירָה Is 63, 3. Agg. 2, 16. LXX ληγός), plerumque
in ipso vineto exstructum, duobus constabat receptaculis, quandoque con-
fectis ex lateribus, frequentius vero in saxo excisis. Uvae maturae con-
gerebantur in receptaculum superius (רֶתֶךְ seu פִּירָה) ibique pro consuetudine
apud omnes populos vitiferas terras colentes recepta pedibus calcabantur
(unde phrasit: כִּכְרֵךְ פִּירָה Is 63, 3. כִּכְרֵךְ רֶתֶךְ Thr 1, 15. Neh 13, 15. כִּכְרֵךְ
Is 63, 2), ut mustum expressum per foramen, quod erat in ima recep-
taculi parte, deflueret in receptaculum juxta vel infra positum (רֶתֶךְ, προλήγιον
Is 5, 2. ὑπολήγιον Is 16, 10. Mc 12, 1. ληγός Mt 21, 33. lat. *lacus*
vinarius). Calcatio ipsa erat molesta et squalida (Is 63, 1 s.), laete tamen
et cum cantu peragebatur (Is 16, 9 s. Jr 25, 30; 48, 33). Tropice usur-
patur ad magnam caedem designandam (Is 63, 1—3. Os 4, 13. Thr 1, 15.
Apc 14, 20; 19, 15).

Nota. — Psalmos quosdam davidicos, quorum inscriptio est: עַל־כִּי־יָהִיתָ, LXX ὅπῃ τῶν ληγῶν, Vulg. *pro torcularibus* (sc. 8, 1; 81, 1; 84, 1), non-
nulli compositos fuisse dicunt, ut in vindemiarum hilaritate, in colligendis
uvis aut illis in torculari premendis cantarentur. Videtur tamen rusticanis
hominibus literas ignorantibus potius morem fuisse, ut inconditas voces et
inarticulatas proferrent, quod colligitur ex Jr 48, 33: *Vinum de torcu-*
laribus sustuli; nequaquam calcator uvae solitum celeuma cantabit (Vulg.).
Syrus ultima haec verba ita vertit: *non ultra calcantes torcular dicentes:*
Eja, eja! In textu originali est vox, quae nihil significat, sed est inter-
jectio sese mutuo adhortantium: כִּכְרֵךְ, quae etiam Is 16, 9 s. Jr 25, 30;
51, 14 habetur. Sic Itali, cum multi simul aliquid moluntur, aliquas
voces nihil significantes emittunt et sic sociis laboris animos addunt.

⁴⁾ Cellae vinariae (אֵיזְרֵתֵי כֵּיִן) non erant subterraneae, sed super terram aedificatae. Vinum non asservabatur, uti apud nos, in cōliis, sed in magnis amphoris, in terram infossis vel humi consistentibus, interdum etiam in utribus (Jos 9, 4. I Sm 25, 18), qui, ne fermentatione rumperentur, novi erant (Mt 9, 17. Mc 2, 22). Nonnunquam vinum fermentatum diutius in amphora super faeces (פֶּצִירִים) suas conservabatur, quare melius ac suavius efficiebatur (Is 25, 6. Jr 48, 11).

§ 197. VIII. A Praeter agros et vineas ab antiquissimis temporibus sedulo colebantur horti (אֵיזְרֵתֵי vel גִּנֵּתֵי et פֶּרְדִּים ¹⁾, non modo quia fructus ferunt delicatiores, sed etiam quia umbram praebent gratissimam et aquis, quae ductis canalibus ad singulas areolas (עֲרֵבִית Ct 5, 13; 6, 2) derivabantur, aura refrigeratur (cf. Nm 24, 6. Is 58, 11. Jr 31, 12. Ct 4, 15) ²⁾. Hebraei recentiores ad hortorum culturam praecipue excitabantur exemplo Syrorum, quos Plinius Hist. nat. XX, 16 ab hac cultura prae ceteris laudat ³⁾. Nonnunquam in hortis cultui privato (Mt 26, 39. Jo 18, 1. nec non cultui idolorum I Rg 14, 23. II Rg 16, 4. Is 1, 29; 65, 3; 66, 17) vacabant atque etiam post mortem in illis quiescere amabant ideoque ibidem passim sepulcra parabant (II Rg 21, 18. 26. Jo 19, 41).

¹⁾ Nomine priore *hortos florum et herbarum* designari quidam colligunt e Dt 11, 10 et I Rg 21, 2 (גִּן הַזֵּיתִים). Posterius vero nomen, peregrinae, forsitan armenicae, originis, de *arboreto* usurpatum fuisse inde verisimile est, quod Neh 2, 8 e פֶּרְדִּים ligna ad contignanda petuntur, deinde Ct 4, 13 de horto malorum puniceorum usurpatum et denique Koh 2, 5 plantatas inibi arbores fuisse dicitur. Nemora voluptatis causa comparata, in quibus ferae nutriuntur, verisimiliter memorantur Koh 2, 6.

²⁾ Hinc etiam regiones peramoenae vocantur hortus Dei (גִּן הַיְהוָה Gn 13, 10. Is 51, 3. אֵלֵּיִם Gn Ez 31, 8 s.). Omnia enim in suo genere excellentissima *divina* sive *Dei* nominantur. Ct 4, 12 גִּן הָעֵיִל hortus obseratus figurate dicitur de sponsa casta.

³⁾ Praecipue reges et magnates ex hortis, quos juxta palatia sua plantabant, magnam aucupabantur famam (II Rg 9, 27; 21, 18. 26; 25, 4. Neh 3, 15. Jr 39, 4; 52, 7. cf. Esth 1, 5).

§ 198. B Arbores ¹⁾ in hortis plantabantur apto ordine, sive aequali serie sive alternatim, ita ut inter illas certa ambulacra relinquerentur et ad easdem omni ex parte commode aditus pateret. Propagabantur autem non tantum ex nucleis aut stolionibus, sed et insertione aut ablactatione ulterius perficiebantur (Rom 11, 17—19). Earum fertilitatem promovebant illis stercora afferendo et terram fodiendo, evellendo surculos et ramos inutiles resecando (Lc 13, 8. Jo 15, 2) ²⁾. Praeterea horti variis oleribus aliisque plantis consiti erant (Dt 11, 10. I Rg 21, 2) ³⁾.

1° Colebantur praecipue: 1° Olea (עץ, ἔλαια, *Olea europaea*), arbor aspectu jucunda et hieme quoque virescens. Ramos suos latissime explicat; quare symbolum est multarum prolium, quae singulari Dei favori deputabantur (Ps 52, 10; 128, 3 Jr 11, 16. Os 14, 7). Ramus oleae jam Gn 8, 11 et deinceps omnibus gentibus perpetuo erat symbolum pacis et prosperitatis. Baccae olearum, antequam matureseant, manibus decerpuntur vel leniter decutiuntur (Is 17, 6; 24, 13) atque oleum generosissimum, quod עֵשֶׂב רִיחַ *oleum viride* i. e. recens dicebatur (Ps 92, 11), fundunt. Torcularia vero ad oleum exprimendum erant singularia (Msch. Pea 7, 1 עֵשֶׂב רִיחַ dicta, unde nomen Γεθσημανῆ Mt 26, 36 derivatur), in quibus olivae calcabantur (Mich 6, 15). Oleum, a mercatoribus hebraeis Tyrum (Ez 27, 17) et in Aegyptum (Os 12, 2) exportatum, adhibebatur vulneribus leniendis (Is 1, 6. cf. Le 10, 34), candelabro sacro alendo (Ex 25, 6; 27, 20; 35, 8. 14. 28. Lv 24, 2. Nm 4, 16), cibis condiendis (I Rg 17, 12. Ez 16, 13. 19. Agg 2, 12) et sacrificiis (Ex 29, 40. Lv 2, 1 ss; 6, 8. 14: 7, 10. 12; 8, 26; 14, 10 ss. Nm 6, 15. al.). Praeterea frequens erat ejus usus in unctione, ut עֵשֶׂב sit quoque *unguentum*, sc. oleum conditum variis aromatibus (II Rg 9, 6. Ps 23, 5; 45, 8; 141, 5. Pr 27, 9. Ct 1, 3. Koh 9, 8. Is 61, 3). — 2° Oleaster (עֵשֶׂב רִיחַ Neh 8, 15. Is 41, 19. ἀγριέλαιος Rom 11, 17. 24. apud Atticos plerumque κότινος, *Elaeagnus angustifolia*, arab. *zakkum*) est olea sine cultura, cujus ramusculi sterilibus oleis cultis inseruntur, ut fertilitas promoveatur (Rom l. c.). — 3° Nux (*Juglans regia* Linn.), cujus fructus עֵשֶׂב LXX κάρπον memoratur Ct 6, 11. — 4° Pistacia, arbor terebintho similis. Ejus fructus (עֵשֶׂב Gn 43, 11) est generosissima nucum species, nucleum habens subviridem saporis gratissimi. — 5° Malus punica (עֵשֶׂב LXX ῥόα. *Punica granatum* Linn.), arbor generosissima, quam insigni copiâ produxit terra promissa; inde in sacra scriptura frequens ejus mentio occurrit (Dt 8, 8. I Sm 14, 2. Ct 4, 13; 6, 11; 7, 13). — 6° Amygdalus (עֵשֶׂב, etiam עֵשֶׂב dicta, quia omnium arborum prima e somno hiberno evigilat et expergiscitur Jr 1, 11). — 7° Ficus (עֵשֶׂב arab. *tin*, *Ficus carica* Linn.), arbor alta et frondosa, umbram praebens peramoenam (I Rg 5, 5. Mich 4, 4). Ejus fructus triplicis sunt generis: a) *ficus praecox* (עֵשֶׂב LXX πρὸδρομος σύκου), prae ceteris insignis et propterea in deliciis habita (Is 28, 4. Os 9, 10. Mich 7, 1), quae aequinoctio verno progerminat; b) *ficus aestivalis* seu *carica*, quae circa dimidium Junii prorumpit et mense Augusto maturescit; c) *ficus serotina* (עֵשֶׂב II Rg 20, 7), quae, si clemens fuerit hiems, reperitur in arboribus, licet fronde orbatis; ex his elucidanda sunt verba Christi de ficu, quae foliis et non fructibus abundavit (Mc 11, 13). Folia ficulnea arida, decidua et abrepta tum felicitatis humanae inconstantiam tum finem hujus universi figurant (Is 34, 4). — 8° Sycomorus (עֵשֶׂב LXX συκόμορος, συκάμνος, *Ficus sycomorus* Linn.), arbor in depressioribus Palaestinae regionibus (I Rg 10, 27) et in Aegypto (Ps 78, 47) perfrequens, foliis, magnitudine et aspectu morum referens, fructibus ficui similibus, praedulcibus iisque ex ipso trunci et ramorum ligno provenientibus, qui artificiosa quadam vellicatione maturantur (Am 7, 14). Ejus lignum, quod nigrescens est, in millia annorum perdurat ideoque in aedificiis praecipuus erat ejusdem usus (Is 9, 9). — 9° Palma (עֵשֶׂב LXX φοίνιξ, *Phoenix dactylifera* Linn.), arbor pulcherrima, perpetuo virens, quae

olim in depressioribus regionibus ad Jordanis ripas et maris mortui litora sitis diligenter curabatur et frequens erat (Plin. Hist. nat. XIII, 4: *Judaea inclita palmis*). Ps 92, 13 homo justus et pius comparatur palmae virescenti. Ct 7, 8 s. palma staturae pulchrae imago est. Numi Judaeorum et Romanorum palmam aequae ac manipulum tritici et uvam tamquam symbola Judaeae exhibent. — 10° Balsamum (בִּשְׁמָלִים vel בִּשְׁמָלִים, arbor et frutex) in Judaeae hortis olim frequens (Jos. antt. XIV, 4, 1. XV, 4, 2. Tacit. Hist. V, 6. Plin. Hist. nat. XII, 25 s. 54) et etiamnum Tiberiade cultum. — 11° Myrtus (מִירְיָא), quae ob foliorum densitatem laudatur (Neh 8, 15. Is 41, 19; 55, 13. Zch 1, 8. 10 s.). — 12° Arbor siliquarum (*Ceratonia siliqua* Linn.), ejus fructus memorantur Lc 15, 16. — 13° Malus (תְּפִלָּה JI 1, 12. Ct 2, 3; 8, 5. verisimiliter *Armeniaca vulgaris* Lam.); ejus fructus memorantur Pr 25, 11. Ct 7, 9. — Cf. ZDPV XI, p. 69 ss.

Nota. — Nonnunquam horti a quibusdam arborum speciebus illic praecipue excultis peculiares accipiebant appellationes (Ct 4, 13; 6, 10).

2) Arbores frugiferae semperque virentes sunt imago bonorum, steriles vero et aridae improborum (Jr 17, 8. Ez 17, 3 s. 22 ss. Os 14, 6 s. Mt 3, 10; 7, 17 ss.). Arbores altissimae, praecipue cedri, potentes regesque significant (Ez 31, 3. Am 2, 9. Zch 11, 1. Ps 29, 5. Dn 4, 7 ss.).

3) Imprimis memorantur: 1° ex floriferis: *lilium* (שִׁישִׁי) *album*, a Salomone toties laudatum (Ct 2, 16; 4, 5; 6, 1 s.; 7, 2) et *rubrum* (Ct 5, 13 ubi labia sponsae comparantur liliis, cf. Plin. Hist. nat. XXI, 5) et *rosae* diversae speciei; 2° ex herbiferis: *absinthium* (אֶבְסִינְיָה Pr 5, 4. Jr 9, 14; 23, 15. *Artemisia absinthium* Linn.), *hyssopus* (אֶזְרוֹבִי I Rg 5, 13. Ps 51, 9. *Origanum Maru* Linn.), *nardus* (נָרְדִּי Ct 1, 12; 4, 13 s. *Valeriana Jatamansi*); 3° ex fructiferis: *cuminum* (כִּמְזִי Is 28, 25. 27. אֶרְמוֹנִי aram. *Cuminum Cuminum* Linn.), *anethum* (אַנְתְּוֹן Mt 23, 23), *mentha* (מִנְתָּה Mt 23, 23. Lc 11, 42), *nigella* seu *anetha* (נִיגֵלָה Is 28, 25. 27), *sinapis* (סִינָפִּיς Mt 13, 31 s.), *coriandrum* (קִרְיָה Ex 16, 31. Nm 11, 7), *cepa* (צֶעֶדֶל Nm 11, 5) variaque leguminum genera.

Cf. Ol. Celsius Hierobotanicon seu de plantis sacrae scripturae. 2 tom. Upsalae 1745. — P. Cultrera Flora biblica. Palermo 1861. — F. Hamilton La botanique de la Bible. Nice 1871. — J. Smith Bible plants, their history etc. London 1878. — C. J. v. Klinggräff Palaestina und seine Vegetation (Oesterreich. Botan. Ztschr. 1880). — A. Kinzler Biblische Naturgeschichte. Ed. IX. Calw-Stuttgart 1884. — H. B. Tristram Flora and Fauna (in The Survey of Western Palestine) et The natural History of the Bible. Ed. VIII. London 1889. — W. H. Groser The Trees and Plants mentioned in the Bible. London 1895. — L. Fonck Streifzüge durch die biblische Flora. (BST V, 1.) Freiburg 1900. — G. E. Post Flora of Syria, Palestine and Sinai. Beirut 1896. — J. Wimmer Palaestinas Boden mit seiner Pflanzen- und Tierwelt vom Beginn der biblischen Zeiten bis zur Gegenwart. Köln 1902. — Fillion Atlas d'histoire naturelle de la Bible. Lyon 1884.

Articulus II. Pecuaria (venatio et piscatus).

Subsidia literaria. — Praeter nonnulla opera modo laudata cf. etiam S. Bochart Hierozoicon seu bipartitum opus de animalibus sacrae scripturae (Londini 1663. Lugd. Bat. 1712). Ed. suis notis adjectis E. F. C. Rosenmüller. 3 tom. Lipsiae 1793—94. — G. Loreta La zoologia nella Bibbia secondo la Volgata. Torino 1902.

I. Pecuaria, fere uti agricultura, ad ipsa pertinet generis hu- § 199.
mani primordia (Gn 4, 2). Patriarchae hebraei plus vacabant gregum Pecuaria
curae, quam agriculturae, quia, cum terram propriam non possiderent, libere divagabantur et tentoria, sub quibus degebant, pro pascuorum ratione e loco in locum transferebant (Gn 12, 16; 18, 7; 24, 35; 32, 5; 34, 28. cf. 13, 5). In regione aegyptiaca Gosen, ad pascendam pecudem aptissima, priscum morem retinuerunt Israelitae (Gn 46, 32 ss. Ex 10, 9. 24; 13, 32). Etsi in Palaestina agriculturam potissimum exercere deberent, pecuariam tamen minime neglexerunt; ipsa adhuc Davidis aetate, quo maiorem quis habebat pecudis multitudinem, eo censebatur opulentior (I Sm 25, 2 ss. cf. II Rg 3, 4).

Omnibus temporibus, aequae ac apud alias gentes antiquas (exceptis Aegyptiis Gn 36, 34), magno in honore erat apud Hebraeos pastoritiae, in qua postea quoque, cum agricultura pecuariae jungeretur, primores populi operam locabant, ut nobis Moyses (Ex 3, 1), Saul (I Sm 3. 9), David (I Sm 16, 11) et Absalom (II Sm 13, 23) exemplo sunt*). Quare mirum non est, nuncupationem pastoris (רֹעֶה) apud Hebraeos fuisse prorsus honorificam eaque in sacris scripturis designari non modo reges (II Sm 5, 2; 7, 7. Is 44, 28. Jr 2, 8; 3, 15; 22, 22; 23, 1—4. Ez 34, 2 ss. Mich 5, 3; 7, 14. Zch 10, 3. Ps 78, 71. cf. hom. ποιμὴν λαών), sed ipsum Deum, qui reapse nominatur pastor populi et qua talis describitur (Gn 48, 15; 49, 24. Os 4, 16. Ps 23, 1; 28, 9; 80, 2).

II. Gregum possessores (רֹקְדִים II Rg 3, 4) antiquitus more § 200.
nomadum (פָּרִי אֶרֶץ Gn 4, 20. cf. 25, 27. gr. σκηνοίται) vivebant (cf. Nm Pastores
14, 33). Pascua enim ipsis erant vasti terrae tractus, omnibus pasto- et
ribus communes, nisi quispiam jus singulare in eis acquisivisset. In pascua
his pascuis nonades cum gregibus suis easdem fere quotannis vias et tractus tenebant, ita quidem ut aestate versus septentrionem et montana, hieme vero in meridiem vel planitiem commigrarent. Quum vero in illis tractibus, quos singulis annis peragrabant, fontes et rivi ad potandum greges necessarii non raro deessent, ad certas distantias

*) Ita et Rahela (Gn 29, 9) et Jethronis, conspicui apud Midianitas viri, filiae paternas greges pascebant (Ex 2, 16), quod etiamnunc apud Arabes filiae emirorum vitio sibi non ducunt.

effoderunt puteos ¹⁾ et cisternas ²⁾, quos inde migrantes occultarunt, ut alios superventuros laterent. Magnae interdum circa hos puteos rixae inter pastores exortae sunt (Gn 21, 25—32; 26, 15—22).

¹⁾ Aquae fontium et puteorum in sacris literis מִיִּם חַיִּים *aquae vivae* vocantur (Lv 14, 5. 50; 15, 13. Nm 19, 17) suntque symbolum prosperitatis (Is 49, 10) et ipsius Dei, quatenus fons uberrimus est et largitor omnium bonorum (Jr 2, 13; 17, 13. Jo 4, 10—16; 6, 35).

²⁾ Nomine cisternarum veniunt cryptae subterraneae amplae (non raro spatium jugeri occupantes), arcto tantum ostio patentes, quod hieme aquas pluviarum immissas excipit (πρὸς ὑποδοχὴν ὀμβρίου ὕδατος Phil. De specialibus legibus opp. II, p. 324. συστάδες τῶν ὀμβρίων ὕδατων Strabo XVI, p. 773), dein vero lapide clauditur (Gn 29, 2) et arenā aut terrā ita contegitur, ut non facile a transeuntibus observetur (cf. II Sm 17, 19)*). Cisternae aquis vacuae permultum in imo lutum habent, ita ut is, qui in eas conjiceretur, morte miserrima periret, si ostium clauderetur. Tales cisternas interdum usum carceris praestitisse probant Gn 37, 22 ss. Jr 38, 6. Thr 3, 53. Ps 40, 3. Quandoque tutum miseris refugium praeberunt (II Sm 17, 18 s. Jos. bj. III, 8, 1. cf. II Rg 10, 12 ss.).

Nota I. — Pastorum (בָּקָרִים, רֹעִים) erat greges regere et custodire; peculiariter cavere debebant, ne fures aut ferae aliquid auferrent (Nah 3, 18. Lc 2, 8; 15, 4 s. Jo 10, 11 s.). Pedit (פָּדָט, בָּזָל) et perā (בָּלִי קָרְעִים) ac saepe etiam armis, uti fundā (קֶלַע) et lapidibus, instructi erant (Lv 27, 32. I Sm 17, 40. Mich 7, 14). Plerumque erant servi aut mercenarii (Jo 10, 12 s.), quorum aliquis inspectoris officium implevit (בִּיר קָרְעִים I Sm 21, 8. שָׂר מִקָּהִי Gn 47, 6. cf. ἀρχιποιμὴν I Ptr 5, 4).

Nota II. — Caulae (בָּצְרָה Mich 2, 12. נִכְרִי Nm 32, 16. 24. 36. I Sm 24, 4. Soph 2, 6. מִבְּלָא Hab 3, 17. Ps 50, 9; 78, 70. מִשְׁפָּחִים Gn 49, 14. Jdc 5, 16), in quas ovium greges cogeantur, maxime quidem cum tonderentur, sed fortasse et securitatis causa, erant loca subdialia (interdum tamen superne tecta), septo cincta et ostio quodam clausa (Jo 10, 1), plerumque pro diversis pecoris generibus in duas partes divisa (cf. dual. מִשְׁפָּחִים Jos 15, 36 et מִשְׁפָּחִים) et turri instructa, e qua greges observari tutique a periculis, latronibus et bestiis imprimis, praestari poterant (cf. Gn 35, 21. Mich 4, 8). Construebantur etiam stabula (מִרְבֵּק I Sm 28, 24. Jr 46, 21. Am 6, 4. Mal 3, 20), praesepibus (מִבֵּיסִים Is 1, 3. Jb 39, 9. Pr 14, 4) instructa, in quibus pecus saginabatur (cf. Jb 39, 9) et pabulum quoque (foenum cum hordeo commixtum I Rg

* Ejusmodi cisternas, etiamnum in Oriente obvias, describit Diod. Sic. Bibl. hist. XIX, 94: Τῆς γῆς οὐσης τῆς μὲν ἀρχιλλώδους τῆς δὲ πέτραν ἐχούσης μαλακῆν, δρόγματα μεγάλα ποιοῦσιν ἐν αὐτῇ. ὧν τὰ μὲν στόμια μικρὰ παντελῶς κατασκευάζουσι, κατὰ βάθος δ' αἰεὶ μᾶλλον εὐρυχωρῇ ποιοῦντες, τὸ τελευταῖον τηλικούτων ἀποτελοῦσι τὸ μέγεθος, ὥστε γίνεσθαι πλεωρὰν ἐκάστην πλέθρου, ταῦτα δὲ ἀγγεῖα πληροῦντες ὕδατος ὀμβρίου, τὰ στόματα ἐμφράττουσι· καὶ ποιοῦντες ἰσοπέδον τῇ λοιπῇ χωρῇ, σιμεία καταλείπουσι, ἑαυτοῖς μὲν γινωσκόμενα, τοῖς δ' ἄλλοις ἀνεπινόητα.

5, 8) *) asservabatur (עֶבְרִי לXX ἀποθήκη Jr 50, 26. cf. Pr 14, 4). Bovilia (בְּרִיָּה) memorantur Hab 3, 17.

III. Diversa erant Hebraeis pecudum genera: 1° Pecus minus § 201. (אֶזְרָא, nomen unitatis עֶזְרָא), sc. oves et caprae (Dt 14, 4), quarum in pascuis pinguiissimis Carmeli (Mich 7, 14) et Basanis (Ez 39, 18), Saronis (Is 65, 10) et Gileaditidis (Mich l. c.) magna alebatur copia¹⁾. Pecudum genera
2° Armentum, sc. pecus bubulum (בְּרִיָּה, nomen unitatis עֶזְרָא), cui tria loca pascua in sacris commemorantur: Basan (Ps 22, 13; 68, 31. cf. Nm 32, 4), Saron et vallis Achor, ad septentrionem Hierichuntis contra oppidum Ai sita (Is 65, 10. I Ch 27, 29)²⁾, asiini (אֲשִׁינִיָּה et asinae (אֲשִׁינִיָּה), qui praecipue a ditioribus ali solebant³⁾, et cameli (אֶמְלִיָּה), qui in toto Oriente (praeter Palaestinam in Arabia Jdc 7, 12; 8, 21. 26. Jr 49, 29. Aegypto Ex 9, 3. Syria II Rg 8, 9) creberrimi sunt et desertorum incolis plane necessari⁴⁾. A porcis etsi summo-
pere abhorrebant Judaei (Msch. Baba kamma 7, 7. Gem. hieros. Schekalim fol. 47, 3), integri tamen eorum greges in ipsa terra cana-
nitica recentiori aetate a gentilibus alebantur (Mt 8, 30. Mc 5, 11).

1) Oves sunt cornutae et fere omnes albae (Is 1, 18. Ps 147, 16. Ct 6, 5. Dn 7, 9. Apc 1, 14. cf. Ez 27, 18), raro nigrae, maculis conspersae vel striatae (Gn 30, 32 ss; 31, 10. 12). Inveniuntur autem in Oriente tria earum genera: 1° oves vulgares, nostris similes, 2° oves cruribus brevioribus et corpore macilentiori, sed vellere piloso, 3° oves nostris majores et vellere subtili, quarum una species caudam habet crassam et adiposam (אֶזְרָא Ex 29, 22. Lv 3, 9; 7, 3; 8, 25; 9, 19. — *Ovis laticauda* Linn.), altera vero in clunibus magnam pinguedinis massam gestat. Praecipua ovium emolumenta sunt *lac* (אֶזְרָא Dt 32, 14. cf. Is 7, 21 s. Ez 34, 3), *caro* (I Sm 25, 18. I Rg 5, 3. Neh 5, 18. Is 22, 13. Am 6, 4. Tob 7, 9; 8, 21) et *lana* (אֶזְרָא, עֶזְרָא Lv 13, 47. Dt 22, 11. Ez 34, 3. Pr 27, 26; 31, 13. Jb 31, 20). Tempus, quo oves tondebantur (עֶזְרָא Gn 38, 12. — bis quotannis), laetissimum erat eoque splendidae instruebantur epulae (I Sm 25, 4 ss. II Sm 13, 23 ss.). Ab ovium moribus multi in sacra scriptura deducuntur tropi (Is 53, 7. Act 8, 32. al.).

Caprae nigri sunt coloris, raro versicolores. Ex earum pilis feminae pannum conficiebant (Ex 26, 7; 36, 14. I Sm 19, 13. 16); ex pellibus parabantur utres (Gn 21, 14. Jos 9, 4. 13. Jdc 4, 19. Mt 9, 17); prophetae et viri rigidam agentes vitam pellibus caprinis se vestire solebant (Zch 13, 4. Hbr 11, 37). Praecipua caprarum emolumenta erant *caro* (Gn 27, 9 ss; 38, 17. Jdc 6, 19; 13, 15; 15, 1. I Sm 16, 20) et *lac*, omni alio lacte praestantius (Pr 27, 27).

*) Vocabulum עֶזְרָא pr. *mixtum* in universum denotat et ubi de pabulo pecorum dicitur, ut Is 30, 24. Jb 6, 5; 24, 6 mixtum e diversis frugum generibus, uti farre, hordeo, viciis aliisque leguminibus (= *farrago*, μίγμα).

Capri et arietes tropice sumuntur pro rectoribus (Jr 51, 40. Dn 8, 3 ss. Zch 10, 3), ob luxuriam et audaciam pro improbis (Mt 25, 32 ss.).

2) Boum *) usus erant varii: adhibebantur ad aratrum (Dt 22, 10. Jdc 14, 18. I Rg 19, 19. Is 30, 24. Am 6, 12. Jb 1, 14. Pr 14, 4. Jos. antt. XII, 4, 6), ad trituram (Dt 25, 4. Os 10, 11), ad plaustra trahenda (Nm 7, 3. 7. I Sm 6, 7. II Sm 6, 3. 6; 24, 22) et onera gestanda (I Ch 12, 40); frequentissimus vero eorum usus erat in sacrificiis. Inde est, quod in sacris literis non paucae occurrant leges de bobus (uti Ex 21, 28 ss. Dt 25, 4) atque eorum fecunditas in censu benedictionum sit (Dt 7, 13; 28, 4), sterilitas vero in praecipuis maledictionibus (Dt 28, 18. Hab 3, 7). *Lac vaccarum* (בָּחֹלֶב = lac dulce et recens, diversum a בָּחֹלֶב lacte spisso Gn 18, 8. Jdc 5, 22 [ubi Jos. antt. V, 5, 4: γάλα διεσθωρὸς ἤδη, tale enim vim inebriandi habet] II Sm 17, 29. Is 7, 22) in alimentum et potum adhibebatur (cf. ll. cc.) atque in *caseum* (חֵמָה) convertebatur (Jb 10, 10. Jos. bj. V, 4, 1). Etiam *butyrum* (חֵמָה) Hebraeis nullatenus erat incognitum **).

Tauris scriptores sacri saepe comparant homines stolide feroces quique virium fiducia obvios quosque invadunt, veluti Idumaeos (Is 34, 6 s.) et Babylonios (Jr 50, 27). Cf. Ez 39, 18 s. Ps 22, 13; 68, 31. *Vaccae* ob graviditatem occurrunt pro matronis (Am 4, 1), ob luxuriam pro lascivientibus (Os 4, 16), *vitulae* pro feminis caris (Jdc 14, 18. Jr 46, 20). *Cornua boum*, nonnunquam etiam hircorum, tropice designant potentiam et summum ejus gradum *cornua aenea* (I Sm 2, 10. Jr 48, 25. Thr 2, 3. Ps 75, 11; 89, 18; 92, 11; 148, 14. Dn 7, 7 s; 8, 8. 21).

3) Asini, jam in patriarcharum opibus recensiti (Gn 12, 16; 24, 35; 30, 43; 32, 5. cf. Jb 1, 3), in Orientis regionibus, in quibus quum pulchriores et praestantiores nascentur, non tam vilia animalia habentur, quam apud nos, sed magni aestimantur ac tropice pro hominibus sedulis et rustico imprimis labori intentis veniunt (Gn 49, 14). Eorum opera variis modis utebantur Hebraei: ad onera ferenda (Gn 42, 26; 44, 3. 13; 45, 23. Jos 9, 4. I Sm 16, 20; 25, 18. I Ch 12, 40. cf. Jos. vit. 24. Msch. Para 12, 9), ad arandos agros (Dt 22, 10. cf. Ex 23, 12. Is 30, 24; 32, 20. Jos. c. Ap. II, 7), recentiori aevo etiam ad molam circumagendam (Mt 18, 6. Lc 17, 2); praecipue iis vehi solebant, non plebeji solum (Ex 4, 20. Nm 22, 21. Jdc 10, 4; 12, 14. I Rg 2, 40; 13, 27. II Sm 19, 26), sed et nobiliores (Jdc 5, 10. II Sm 17, 23. I Rg 13, 13. 23. Zch 9, 9. cf. Mt 21, 2 ss. Mc 11, 1 ss. Lc 19, 29 ss. Jo 12, 14 ss.), imprimis matronae (Jos 15, 18. Jdc 1, 14. I Sm 25, 23. II Rg 4, 22. 24). In bellicis quoque expeditionibus (non quidem ad pugnandum, sed ad promovenda impedimenta) fuisse utiles, ex II Rg 7, 7. 10. Is 21, 7 patet (cf. etiam Herod. IV, 129. Strabo XV, p. 727). Asinae ob pullos, quos

*) Cum castratio lege vetita erat (Lv 22, 24. Jos. antt. IV, 8, 40), sub bobus semper *tauri* sunt intelligendi.

**) Contendunt quidam, בָּחֹלֶב nullo VT loco butyrum significare. At huic opinioni aperte obstat Pr 30, 33 ubi butyri conficiendi ratio docetur.

pariunt, masculis praeferebantur et hinc omni occasione singillatim recensentur (Gn 12, 16; 32, 16. Jb 1, 3; 42, 12).

Circa tempora Davidis etiam muli (מָרְכָּבִים quos ab Ana inventos multi ex Gn 36, 24 statuunt) coeperunt multo in usu esse inter Hebraeos, tum ad sarcinas ferendas (I Ch 12, 40), tum ad viros principes vehendos. (II Sm 13, 29: 18, 9. I Rg 1, 33. 38. 44). Quum lex prohiberet, ne animalia heterogena inter se miscerentur (Lv 19, 19. Jos. antt. IV, 8, 20), merito creditur, mulos ab Armenia (Ez 27, 14) vel aliis regionibus ad Hebraeos fuisse adductos (cf. I Rg 10, 25).

Equorum*) nullus unquam usus erat Hebraeis ad agros colendos, sed aliquis, inde a Davidis aetate, ad vehendum (Ps 32, 9) et postea ad bellum (I Rg 9, 19; 10, 26. II Ch 1, 14. Pr 21, 31). Veteres equorum ungulas (מַרְכָּבִים) soleis ferreis non vestiebant (Am 6, 12); unde firmitas ungularum inter praecipuas equorum virtutes numerari solebat (Is 5, 28. cf. equos χαλκόποδας *aeripedes* et κρατερώνυχας *fortes ungulis* apud Hom. Iliad. VIII, 41. XIII, 23. Odyss. XXI, 30). Notissimum erat frenum (מָרְכָּבִים) et capistrum (מָרְכָּבִים), quo utroque etiam muli regebantur (Ps 32, 9. Pr 26, 3).

4) Camelorum magna apud Hebraeos alebatur copia (Gn 12, 16; 24, 10; 30, 43; 31, 17; 32, 7. 15. I Ch 27, 30. Esr 2, 67. Tob 10, 11. cf. Jb 1, 3; 42, 12). Duo distinguuntur eorum genera, alterum *turcicum* seu *bactrianum*, duplici tubere (מָרְכָּבִים Is 30, 6) praeditum atque majus et fortius, sed caloris impatiens, alterum unico tubere praeditum et caloris patientissimum (*turcmanicum* vel *arabicum* vel genus quoddam perniciosus, quod nomine מָרְכָּבִים *dromadum* venit Is 66, 20). Camelis modo homines (Gn 24, 10. 64; 31, 17. I Sm 30, 17)**), modo sarcinae (Jdc 6, 5. Is 30, 6), cibi (I Ch 12, 40), merces et res pretiosae (Gn 37, 25. I Rg 10, 2. II Rg 8, 9. II Ch 9, 1. Is 60, 6) vehebantur. Etiam in bello erant utiles (I Sm 30, 17. Is 21, 7). Recens eorum lac temperat calorem, at simul inebriat (Jdc 4, 19; 5, 25). Orientales etiam carnibus camelorum vescuntur, quod Hebraeis vero vetitum erat (Lv 11, 4). Ex eorum pilis (talm. מָרְכָּבִים *lana*), qui quotannis defluunt, conficiebantur panni crassi, quibus plebeji vestiebantur (Mt 3, 4. Mc 1, 6). Mt 19, 24; 23, 24 occurrunt duae a camelis desumptae sententiae.

IV. Venatio (ציד)¹), cui homines primis temporibus ob propriam § 202. securitatem, decursu vero temporis etiam voluptatis et utilitatis causa Venatio operam navabant, olim requirebat insignem celeritatem et fortitudinem. Interdum quidam nullo telo instructi feras quoque magnarum virium neque exiguae ferocitatis jugulaverunt (Jdc 14, 6. I Sm 17, 34—36.

*) מָרְכָּבִים = equus vulgaris, מָרְכָּבִים = equus generosior et velox, מָרְכָּבִים = equus, cui homo insidet.

**) Cameli, quibus divites vehebantur, haud raro ornati erant מָרְכָּבִים *torquibus* et מָרְכָּבִים i. e. *bullis* aureis in lunularum modum concinnatis (Jdc 8, 21. 26). *Sella camelina* (מָרְכָּבִים) memoratur Gn 31, 34.

II Sm 23, 20. I Ch 11, 22)²⁾. Postea *armis* utebantur iisdem, ut in bello, *arcu* nimirum et *sagittis* (קשת et חיצים Gn 27, 3. Is 7, 24)³⁾, *fundâ* (קלע Jb 41, 20. cf. I Sm 17, 40) et *fusti* (חומר Jb 41, 21); astus quoque et insidiae in subsidium vocabantur, uti *retia*, quibus etiam leones (Ez 19, 8) et oryges (Is 51, 20) capiebantur, *tendiculae*, *laquei* (Ps 9, 3. Koh 9, 12) et *foveae*, quae imprimis leonibus parabantur (Ez 19, 4) Aves retibus capiebantur (Os 5, 1. Am 3, 5. Pr 1, 17). *Canes venatici* in VT non memorantur (cf. tamen Jos. antt. IV, 8, 9)⁴⁾.

¹⁾ Moyses duas tantummodo de venatione leges tulit, quae ad conservanda ferarum palaestinensium genera spectant (Ex 23, 11. Lv 25, 7. Dt 22, 6 s.).

²⁾ Etiam recentioribus temporibus talia non sunt inaudita, uti narrant plures fide digni, qui Orientis terras invisere.

³⁾ Unde jam venator Ismaël dicitur sagittarius (Gn 21, 20).

⁴⁾ Frequentem apud Hebraeos fuisse venationem ex eo colligi potest, quod non paucae in sacris literis metaphorae et allegoriae a re venatoria repetitae occurrant (Jos 23, 13. II Sm 22, 6. Jr 5, 27; 18, 22; 16, 16; 48, 44. Thr 1, 13. Ps 7, 16; 9, 16; 94, 13; 119, 85. Pr 26, 27. Koh 10, 8. Sir 27, 26. Lc 21, 35. Rom 11, 9). Praecipue tempore Salomonis permultos venationi deditos fuisse oportet (cf. I Rg 4, 23). Quod vero attinet ad eos, qui se venatione frequentius exercebant, proclive est dictu, principes et primarios viros, qui abundant otio et oblectamenta sectantur, venationi impensius studuisse, quod indicat Bar 3, 16 s. cf. Jos. antt. XV, 7, 7. XVI, 10, 3. bj. I, 21, 13.

§ 203. V. Piscatus (דגירה) Hebraeis, sicut Orientalibus omnibus, amor
Piscatus et deliciis erat (cf. Nm 11, 5. Neh 13, 16. Mt 14, 17; 15, 36. Lc 9, 13; 24, 42. Jo 6, 9. Msch. Nedarim 6. 4). Quare piscibus Jordanis, lacus Genezareth (Mt 4, 18. Mc 1, 16. Lc 5, 2. Jos. bj. III, 10, 7) marisque mediterranei minime parcebant. Moyses illos tantum pisces, qui pinnulis et squamis carent — pisces anguinosos — interdixerat (Lv 11, 9—12. Dt 14, 9 s.). In orientali Hierosolymorum parte occurrit שער הדגים *porta piscium* (II Ch 33, 14. Neh 3, 3; 12, 39. Soph 1, 10), quae hoc nomen forsitan inde adepta est, quod ad eam esset forum piscium venalium.

Instrumenta piscatorum erant *hamus* (חמה Is 19, 8. Jb 40, 25), *jaculum ferreum* (חבצלה Am 4, 2), *harpago* (חבצלה Jb 40, 31) ac *rete* (חבצלה Ez 12, 13. δίχτυον Mt 4, 20 s. Mc 1, 18 s. Lc 5, 2 ss. Jo 21, 6. 8. 11. חבצלה Ez 26, 5. 14; 47, 10. Hab 1, 16 s. ἀμφιβληστρον Mt 4, 18. Mc 1, 16. חבצלה Hab 1, 15 s. σάγγη Mt 13, 47). Tempus noctis ad piscationem maxime aptum censebatur (Lc 5, 5. Jo 21, 3).

Similitudines a piscatura desumptae sunt frequentes (Hab 1, 14—17. Mt 13, 47 s. al.).

Articulus III. Commmercium (pondera, numi et mensurae).

I. Quum terra Canaan tam ratione proventuum quam situs ad § 204. negotiationem (תַּחְוָה) exercendam commodissima esset, omni tem- Com-
pore incolae ejus haud levem illi impenderunt operam, ita ut inde et mer-
ipsum nomen כַּנְאָנִים *Canaanis* pro *mercatore* usurparetur (Is 23, 8. Ez 17, 4 s. Os 12, 8. Soph 1, 11. Jb 40, 30. Pr 31, 24). At lex mosaica, cium
quae agriculturae rempublicam superstruxit, mercaturae externae ob pericula, quae ex contactu variarum gentium in detrimentum fidei et morum nascuntur, nullatenus favit ¹⁾, sed solum justitiam et probitatem in emptione et venditione inculcavit ²⁾. Mercaturam internam Israelitae non ut medium speculationis, sed potius ut vitae subsidium tractabant. Eam praecipue fovebant illae tres solemnitates, ad quas omnes mares adulti quotannis in unum locum convenire debebant (Ex 23, 14—17; 34, 23. Dt 16, 16. II Ch 8, 13. Jos. antt. IV, 8, 7); immo Hierosolymis quavis hebdomade nundinae celebrabantur, quo etiam Tyrii venalia inferebant (Neh 13, 16). Temporis decursu Hebraei externam quoque mercaturam, jam viâ maritimâ ³⁾, jam itinere terrestri ⁴⁾, colere coeperunt ⁵⁾. In exsilio babylonico, fundis terrae suae orbat, magis magisque mercaturam amore amplexi sunt. Etsi enim haud deerant, qui suadente Jeremia propheta (29, 4 s.) agros colerent, plerique tamen emendo vendendoque victum quaesivisse videntur. Sequentibus temporibus vili quaestui ita erant addicti, ut commercii tractandis ceu mediis speculationis se dederent (cf. Neh 5, 1—13), quem morem etiamnum servant, ita ut nulli inter omnes populos institoriâ arte atque fraudibus magis famosi inveniantur.

¹⁾ Cf. Jos. c. Ap. I, 12: Ἡμεῖς . . . οὐτ' ἐμπορίας χαίρομεν οὐδὲ ταῖς πρὸς ἄλλους διὰ τούτων ἐπιμειξίς.

²⁾ Praecepit lex, ut omnis iniquitas *in pondere et mensura* vitetur atque *justa et aequa sint pondera* (Lv 19, 35 s. Pr 16, 11), nec habeatur *lapis et lapis* i. e. duplex et diversum pondus (Dt 25, 13. Ez 45, 10. Pr 20, 10), nam *bilances dolosae*, ad fraudem faciendam aptatae, *abominatio sunt Jahaë* (Pr 11, 1; 20, 23).

³⁾ Naves in sacra scriptura variis insigniuntur appellationibus, tam generalioribus quam specialioribus, ut כִּי־סֵפֶר Is 33, 21. (pl. כִּי־סֵפֶר Nm 24, 24 et כִּי־סֵפֶר Dn 11, 30), כִּי־סֵפֶר nomen collectivum I Rg 9, 26 s; 10, 11. 22. Is 33, 21 כִּי־סֵפֶר nomen unitatis Gn 49, 13. Jdc 5, 17. Jon 1, 3. 5. Pr 30, 19. כִּי־סֵפֶר Jon 1, 5. ναὺς Act 27, 41. πλοῖον Mt 4, 21 s; 8, 23; 14, 22. Mc 6, 32. πλοῖον Mc 3, 9; 4, 36. Jo 21, 8; 6, 22 s. Aliae

earum majores *) erant, aliae minores; aliae remis, aliae vento mediantibus velis agebantur.

Partes navium ibidem memoratae sunt: Πρώρα, *prora* seu pars anterior navis Act 27, 30. 41. — Πρύμνα, *puppis* seu pars navis posterior Mc 4, 38. Act 27, 29. 41. — מַלּוּס *malus* Is 30, 17. Ez 27, 5. σκαφος Act 27, 17. — רֶמֶשׂ Is 33, 21 et רֶמֶשׂ Ez 27, 29. רֶמֶשׂ ib. v. 6. *remus*. — מַלּוּס *velum* navis Is 33, 23. Ez 27, 7. — מַלּוּס *funes*, qui malum navis confirmant Is 33, 23. — Πηδάλιον, *gubernaculum*, quod vinculis (ζευκτήρια) adstrictum et navi annexum erat Act 27, 40. Jac 3, 4. In majoribus navibus bina erant gubernacula. — Ἀρτέμων, *supparum*, germ. Bramsegel, quo uti solent nautae, ne majora vela plus venti capiant et navem nimis propellant Act 27, 40. — His addi possunt *bolis* seu perpendiculum nauticum, quo explorant nautae maris profunditatem, ne allidant naves (cf. βολίζειν, *bolidem demittere* Act 27, 28). *insigne* (παράσημος - ον Act 28, 11) **) aliaque navium *ornamenta*, quae nonnulli per מַלּוּס *Is* 2, 16 (Vulg. *quod visu pulchrum est*) intelligunt ***), nec non *linter* (σκάφη Act 27, 16. 30. 32), quae navi alligata trahebatur post navem.

Præcipue naves *Tyriorum* artificiose et eleganter fabricatae erant (Ez 27, 5—7: earum tabulatum e lignis cupresseis compactum: remi e ligno querno parati; transtra seu remigum sedilia ebore et buxo exornata; velum in malo expansum e bysso acu picta; operimentum tentorii navis e purpura caerulea et rubra confectum). Simili pompa etiam naves Aegyptiorum, Romanorum aliorumque populorum quandoque fuisse instructas, variis exemplis constat (Diod. Sic. Bibl. hist. I, 57. Plin. Hist. nat. XIX, 5. Sueton. Calig. XXXVII). Navigia, quae ex papyro contexta fuisse ab Aegyptiis veterum plures testantur (Lucan. Pharsal. IV, 36. Theophrast. Hist. plant. IV, 9. Plin. Hist. nat. XIII, 11), memorantur Is 18, 2. Ne navis, licet concussa, frangeretur ejusque asseres hiscerent, in exteriori ambitu rudentibus et validis catenis circumligari solebat (Act 27, 17).

Nautae vocantur מַלְחָמָה LXX κωπηλάται Ez 27, 9. 27. 29. Jon 1, 5. Eorum *princeps*, qui ad clavum sedens navem dirigit, dicitur רֶמֶשׂ LXX πρωρεός Jon 1, 6 (cf. מַלְחָמָה LXX κυβερνήται Ez 27, 8. 27—29), qui a *navarcho* (ναύκληρος Act 27, 11) seu domino navis eligitur et ejus imperio subest.

*) Naves magnae mercatoriae מַלְחָמָה Pr 31, 14), quae longinquiora itinera suscipiebant, מַלְחָמָה *naves Tartessicae* dicebantur (Is 2, 16; 23, 1. 14; 60, 9), etiamsi non unice ad periculosam navigationem Tartessum versus adhiberentur (I Rg 22, 49: 10, 22. Ps 48, 8), quemadmodum hodie naves onerariae magnae *naves Indicae* vocari solent, quod majores et maris tempestatibus sufferendis aptiores reliquis essent. Chronista vero naves Tartessicas naves intelligit Tartessum petentes (II Ch 9, 21; 20, 36s.).

**) Solebant enim veteres certo insigni naves ornare et inde nominare.

***) Sunt, qui significari existiment imagines, quibus navium prorae vel puppes distinguuntur, quas ipsas et a LXX spectari volunt (ἐπὶ πᾶσαν θείαν πλοίων κάλλους).

⁴⁾ Solebant jam antiquissimis temporibus, ut etiam nunc in Oriente solent, qui negotiationi studebant, ire cum comitatu, ne a praedonibus occuparentur et spoliarentur. Major simul peregrinantium caterva, qualis hodie vulgo *caravana* (pers. *karwân*, arab. *kairwân*) dicitur, in sacra scriptura קָרָוָן Gn 37, 25. Is 21, 13. קָרָוָן Lc 2, 44. vocatur, minor vero קָרָוָן Jb 6, 19.

⁵⁾ Erant jam iudicum aetate Israelitae, qui e maritimis Phoenicum commerciis multum emolumentum capiebant (Jdc 5, 17). Neque improbabile est, nonnullos cum catervis mercatorum per Palaestinam tendentium quasdam negotiationes exercuisse (cf. Gn 37, 25). Praecipue vero commercium externum florescebat sub Salomone, qui non tantum ex Aegypto universisque regnis Chittaeorum et Syrorum mercaturam equorum fecit (I Rg 10, 28 s. II Ch 1, 16 s.), sed etiam naves, nautis phoeniciis peritissimis instructas, ex Elath et Eziongeber in Ophiram (in Arabia meridionali vel India vel Africa orientali, cf. J. Döllner Geographische und ethnographische Studien zum III. und IV. Buche der Könige. Wien 1904. p. 145—153) et per mare mediterraneum in Tharsim (in Hispania baetica cf. J. Döllner op. cit. p. 153—157) direxit (I Rg 9, 26 ss; 10, 11. 22. II Ch 8, 18; 9, 10. 21*). Hoc commercium, etsi quaestuosum, post obitum Salomonis neglectum fuisse videtur, et quum Josaphat illud restituere vellet, naves in ipso portu Eziongeber scopulis allisae perierunt (I Rg 22, 49 s. II Ch 20. 37). Alias Joppe erat portus Hierosolymorum (II Ch 2, 16. Esr 3, 7. I Mcc 14, 5. II Mcc 12, 3 ss. Jos. antt. XIII, 9, 2), minus quidem commodus (Jos. bj. III, 8, 3**), in quo tamen naves quoque majores, in Hispaniam tendentes, appellebant (Jon 1, 3).

Merces praecipuae, quas Israelitae extra terram mittebant, erant triticum, mel, oleum et balsamum (I Rg 5, 11. Ez 27, 17. Os 12, 2. cf. Act 12, 20); contra a Phoeniciis (Tyris) ad illos deferebantur ligna cedrina (II Sm 5, 11. I Rg 5, 1 ss. I Ch 14, 1), pisces aliaque venalia (Neh 13. 16) et ipsi a regionibus remotioribus aurum, argentum, ebur, simias, pavones cum varii generis lignis petebant (I Rg 10, 22. II Ch 9, 21).

Subsidia literaria. — Th. Ch. Tychsen De commerc. et navigat. Hebr. ante exilium babylon. (Comment. soc. reg. Gotting. 1808. XVI. p. 150 ss.). — L. Herzfeld Handelsgeschichte der Juden des Altertums. Braunschweig 1879. — D. Parodi La nautica nei libri santi. Genova 1902.

II. Antiquissimis temporibus *permutatione rerum* omnis quaestus § 205. exercebatur, quod ex Homero (Iliad. VI, 470. Odyss. I, 430) et veterum scriptorum testimoniis (Plin. Hist. nat. XXXIII, 3. Tacit. Germ. c. 5. Caes. De bello gall. V, 12) satis apparet, unde Aristoteles Ethic.

Origo
pecu-
niae

*) Instituebatur autem navigatio ante inventionem acus magneticae lustrando litora, unde longius durare solebat (I Rg 10, 22. II Ch 9, 21).

**) Simon Maccabaeus hunc portum commodiorem reddidit (I Mcc 14, 5). Herodes Magnus ad Caesaream novum portum (Σεβαστὸς ἡμῶν Jos. antt. XVII, 5, 1) condidit (bj. III, 9, 3. cf. Act 9, 30; 27. 2).

V, 5 eam *antiquissimum genus abalienationis* vocat. Merces variae primo pecudibus, postea vero metallo nobili, in omnes usus apto atque pulchritudine et raritate commendato, quod lance aestimabatur, invicem permutari solebant ¹⁾. Verum cum molestum esset, semper staterâ uti, signari coepit metallum, et quidem, ut videtur, a mercatoribus ²⁾. Sed quia usus hic argenti privatâ auctoritate signati fraudi nimium favebat ³⁾, quaestus tamen signato metallo uti suadebat, publica civitatis auctoritate numi procudi coepere. Atque haec est origo pecuniae seu numismatis. Metallum igitur plus minusve nobile aut purum, certi ponderis, publicâ auctoritate notâ receptâ signatum, pecunia vel numisma est.

¹⁾ Apud Hebraeos nulla, ne in pentateucho quidem, fit mentio permutationis mercium pecudibus. Usi vero sunt Hebraei aevo *antiquissimo* argento solum, nec ullus in permutandis rebus auro locus fuisse videtur. Aurei sicli I Ch 21, 25 prima fit mentio. Pondus, ad quod apud Hebraeos argentum expendebatur, שֶׁקֶל (*a* שֶׁקֶל *ponderavit*) dictum est. Ex locis Gn 23, 16; 43, 21. Ex 38, 29 s. I Sm 18, 12. I Rg 20, 39. Is 46, 6; 55, 2. Jr 32, 9 s. patet, usque ad exsilium Hebraeos non numo, sed rudi metallo tantum usos fuisse, si quidem id semper ad trutinam examinabatur.

²⁾ Ita signatum argentum id fuisse videtur, quod Gn 23, 16 כֶּסֶף עֶבֶר לַשֹּׁמֵר argentum transiens ad seu apud mercatorem vel minus plene II Rg 12, 5 כֶּסֶף עֶבֶר argentum transiens (cf. gall. *argent courant*) dicitur. Nonnullorum sententia, etiam קִשְׁיָא Gn 33, 19. Jos 24, 32. Jb 42, 11 ad has species argenti, numi instar adhibiti, pertinere, nobis quoque arridet. *Majora* tamen frustra argenti videtur haec vox, saltem Jb 1. c., denotare, quod interpres quoque alexandrinus h. l. sentire videtur. Neque credibile est, vocem hanc sive *agnum* (i. e. numum agni imagine signatum) denotasse, ut LXX reddunt, sive aurum *factum*, i. e. *vasa* numi instar adhibita, quod alii demonstrare conantur.

Videntur veteres, saltem Hebraei, et frustra vel laminas argenti non signatas, sed ad certum pondus exactas, usurpasse, quae in fasciculum colligatae certam usu receptam summam efficiebant, quae, ubi visum fuerat vel dubio orto, librâ examinabatur. Huc faciunt loci Gn 42, 35; 43, 21 in quorum priore vocem לָרֶוֶר LXX reddunt per δεσφόν τοῦ ἀργυρίου. At vix h. l. crumena intelligenda est, etsi et Hebraei crumenis usi sint (II Rg 5, 23; 12, 10) et nunc quoque in Oriente mercatores crumenas, pecuniae certâ summâ repletas et privato signo munitas, loco numeratae pecuniae adhibere dicantur.

³⁾ Cf. Am 8, 5 quem locum non placet de mutatione arbitrariâ sicli mercatorum privati interpretari, cum pro aucto siclo et plus emi possit; sed de siclo fraude deminuto in vendendis, aucto in emendis mercibus, cum de lancis quoque, qua examinari sicli pondus solebat, defraudatione propheta queratur. Posset quidem לְהַקְדִּיר שֶׁקֶל etiam de augmento valoris argenti, ratione mercium habita, intelligi, quod fit interdum, cum mercatores nihil ementes merces viliores reddunt, quo et argenti valor augetur; hic tamen sensus huic loco parum convenit.

III. Apud Hebraeos ante exilii tempora nulla cusorum numorum, § 206. quales nos habemus, prostant vestigia ¹⁾. Neque enim veri simile est, apud hanc gentem, a quaestu ex Moysis instituto alienissimam, tam mature pecuniam invaluisse. Durante captivitate Hebraei procul dubio Chaldaeorum monetis usi sunt. Post exilium primo peregrinis, sc. persicis ²⁾ et graecis ³⁾, dein, sub hasmonaeis principibus, domesticis ⁴⁾ utebantur numis. Mox vero, Romanis subditi facti, horum quoque monetae assueverunt ⁵⁾.

Pon-
dera.
Numi

¹⁾ Quia, uti jam monuimus, quondam argentum non numerari, sed ope lapidum *) trutinā examinari solebat, hinc eadem nomina, quibus pondera (כֶּלִי עֶזְרָא Ez 4, 10) insigniebantur, postea etiam numis ejusdem ponderis data sunt. Memorantur autem in sacris literis quatuor ponderum genera: 1° כֶּלִי עֶזְרָא (כֶּלִי עֶזְרָא I Sm 2, 36. LXX ὀβολος, Vulg. *obolus*) ex cupro = $\frac{1}{6}$ drachmae, secundum nostram ponderum rationem = 0.72767 gr. juxta valorem suum = 12 ḳ, quorum viginti = uni siclo (Ex 30, 13. Lv 27, 25. Nm 3, 47; 18, 16. Ez 45, 12). — 2° לֶחָשׁ (LXX modo vertunt σίκλος, modo διδραχμὸν vel διδραχμα, Vulg. *siclus*) teste Jos. antt. III, 8, 2 valebat ἀττικὰς δραχμὰς τέσσαρας vel duas drachmas alexandrias (cf. Hieronym. Comm. in Ez 4, 9 ss. MPL 25, 48). *Dimidius siclus* dicitur כֶּלִי עֶזְרָא Gn 24, 22. Ex 38, 26. LXX δραχμή et לֶחָשׁ כֶּלִי עֶזְרָא Ex 30, 13. 15. *Triens sicli* (כֶּלִי עֶזְרָא כֶּלִי עֶזְרָא) erat annuum tributum, templo secundo a Judaeis civili decreto exhibitum (Neh 10, 32). *Quarta pars sicli* (כֶּלִי עֶזְרָא כֶּלִי עֶזְרָא) memoratur I Sm 9, 8.; apud recentiores Judaeos vocatur כֶּלִי עֶזְרָא (Jonath. ad I Sm 9, 8. Msch. Baba kamma 8, 6). Erat autem *siclus aureus* (I Ch 21, 25. qui et in genere כֶּלִי עֶזְרָא dictus esse videtur Gn 24, 22. Jdc 8, 26. II Rg 5, 5) secundum nostram ponderum rationem = 16.37. gr. ad nostram monetam supputatus = 45 mr. *argenteus* vero (ἀργύριος, ἀργύριον Jdc 17, 3. Jr 32, 9) pondere aequabat 14.55 gr. pretio 2 mr. 40 ḳ. — 3° כֶּלִי עֶזְרָא (LXX μῖνα, Vulg. *mina* I Rg 10, 17) pondere suo 60 siclos (cf. Ex 45, 12) et definiente Jos. antt. XIV, 7, 1 libras duas et semissem valebat = 16.37 gr. \times 60 = 982.2 gr. *Mina aurea* qua pondus = 100 siclis persicis vel 50 hebraicis = 50 \times 16.37 gr. = 815.5 gr. juxta valorem suum = 45 mr \times 50 = 2250 mr. *argentea* vero qua pondus = 50 \times 14.55 gr. = 727.5 gr. juxta valorem suum = 2 mr. 40 ḳ \times 50 = 120 mr. — 4° כֶּלִי עֶזְרָא (LXX τάλαντον, Vulg. *talentum* II Rg 15, 19) pondere suo aequabat 60 minas (à 60 siclorum) = 3600 siclis = 58.932 kgr. juxta valorem suum = 60 minis (à 50 siclorum) = 3000 siclis. Hinc *talentum aureum* qua pondus = 49.11 kgr. juxta valorem suum = 135000 mr. *argenteum* vero qua pondus = 43.65 kgr. juxta valorem suum = 6120 mr.

Nota I. — Ad ponderum (mensurarumque) adulterationem praecavendam Moyses eorum normas archetypicas in sacrario servandas curavit,

*) Lapidēs hos, ad statutum pondus exactos, emptores et venditores in sacculo seu marsupio gestare solebant (Dt 25, 13. Mich 6, 11); hinc Pr 16, 11 כֶּלִי עֶזְרָא lapides i. e. pondera crumēnae appellantur. Pondera stannea et plumbea memorantur Zch 4, 10; 5, 8.

ut ad illas pondera (ac mensurae) in vita communi usitata accomodari et examinari possent. Hae normae, quae quandoque *pondera* (vel *mensurae*) *sacrarii* nuncupantur (Ex 30, 13. 24. Lv 27, 25. Nm 3, 47), postea a tabernaculo in templum hierosolymitanum delatae sunt, ubi sacerdos constitutus legitur *super omne pondus atque mensuram* (I Ch 23, 29).

Nota II. — Nonnulli duplicem statuunt siclum, *sacrum* sive *sacrarii* (שִׁקְלֵי הַקֹּדֶשׁ Ex 30, 13. 24; 38, 24. Lv 5, 15; 27, 3. 25. Nm 3, 47. 50; 7, 13 ss; 18, 16) pro tributis in usum sacrum conferendis et *profanum* ad res solum profanas in civilibus negotiis et contractibus adhibendum, qui alias siclus שִׁקְלֵי הַמֶּלֶךְ *lapide* i. e. pondere *regis* sc. magni (babylonici) appelletur (II Sm 14, 26), et quorum ille ponderis duplo hunc superaverit. At siclus *sacer* dicitur, quia in sacrario asservabantur ponderum mensurarumque exempla, nulla ratione, quod duplex esset siclus et ille sacrarii esset duplo gravior profano. Certe, cum non sacra tantum, sed et profana siculo sacrarii aestimentur siclique pars dimidia nunquam appelletur siclus profanus, communis aut regius, sed inscriptionem ferat הַצִּית הַשִּׁקְלֵי *dimidii sicii*, illius porro nec Maimonides nec Josephus nec alii fide digni meminerint scriptores vetusti, nec ullus etiam visus fuerit profanus, et nihil demum certi afferant viri docti, qui distinctionem illam sequuntur, hinc omnino concludimus, olim in usu non fuisse duplicem siclum, sed unum tantum, qui *siclus sacer* dictus, in omnibus tamen contractibus, emptionibus et negotiis civilibus usu veniebat.

2) Antiquissimus, qui in sacris VT literis memoratur, numus est persicus, *Darius* dictus, quo Judaei sub dominationem Persarum subjecti usi sunt. Hujus monetae *aureae*, quae per plura saecula omnibus Orientis numis praelata fuerat, fit mentio I Ch 29, 7 *). Esr 8, 27 ubi ex אֲדָרְבַּיִן pluralis אֲדָרְבַּיִים (אֲדָרְבַּיִים) et Esr 2, 69. Neh 7, 70—72 quibus locis sine * prosthetico e אֲדָרְבַּיִן pluralis אֲדָרְבַּיִים legitur **). Nomen traxit non a Dario quodam rege, sed a persicis vocibus *dāra* (rex) et *kamān* (arcus) = arcus regis; exhibet enim virum barbatus, coronā radiatā tectum, veste longa indutum, qui flexo uno genu dexterā hastam tenet, sinistrā arcum praetendit; aversa pars nonnisi cavum informe refert. Valore suo aequabat 2 drachmas aureas vel 20 drachmas argenteas = 20 mr. juxta pondus suum 8.4 gr. Exstabant etiam darici *argentei* (= 1/20 darici aurei; forsā s. v. שִׁקְלֵי Neh 5, 15; 10. 33).

3) E numis graecis in sacra scriptura occurrunt: 1° Στατήρ (Mt 17, 27), et quidem *aureus*, ejus pondus = 2 drachmis, valor autem = 20 drachmis atticis argenteis. Quinque stateres efficiebant minam, trecenti vero valebant talentum. Stater *argenteus* = 4 drachmis atticis vel uni

*) Hoc loco, qui agit de Davidis aetate, auctor librorum Chronicorum, qui post captivitatem babylonicam vixit, pondus seu numum haud signatum Hebraeorum juxta monetam Persarum aestimavit.

**) LXX daricum reddunt modo per χρυσῶν (Neh 7, 70. I Ch 29, 7), modo per νόμισμα χρυσῶν (Neh 7, 71), modo per χρυσίου δραχμᾶς (Esr 2, 69. Neh 7, 72), immo et per μᾶ (Esr 2, 69. C. Vat.). Vulg. minus recte mox *solidus* (I Ch 29, 7. Esr 2, 69; 8, 27), mox *drachma* (Neh 7, 70) vertit.

siclo; unde et τετραδραχμος dicebatur*). — 2° Δραχμή (Lc 15, 8 s.) erat quarta stateris pars. Drachma alexandrina duplum drachmae atticae erat. — 3° Διδραχμον (Mt 17, 24), numus argenteus, aequat duas drachmas atticas seu semistaterem aut semisiclum. — 4° Mina attica, cujus mentio fit Lc 19, 13 ss. pondere aequabat 100 drachmas, ut adeo circiter 78 mr. exaequaret. — 5° Talentum atticum (Mt 18, 24; 25, 15 ss.) constabat minis sexaginta seu sex millibus drachmarum.

E numis graecis in NT etiam λεπτόν sc. νόμισμα apud Mc 12, 42 nec non apud Lc 12, 59; 21, 2 reperitur atque a priori scriptore dimidio quadranti romano equiparatur = $\frac{1}{8}$ assis = פרוטה seu numo minimo Judaeorum**).

Nota. — Mt 26, 15; 27, 3. 5. 6. 9 ἀργύριον sc. νόμισμα argenteus sc. numus Judaeorum siclum argenteum designat. At Act 19, 19 ubi de numis graecis sermo est, ἀργύριον drachmam atticam denotat. Graeci enim pecuniarum summas numerabant drachmis, velut Judaei siclis et Romani sestertiis.

4) Antiochus VII. Sidetes, rex Syriae, percussuram numismatis proprii concessit Simoni Maccabaeo (ante annum 174 aer. Seleuc. = $139\frac{3}{8}$ aCh. I Mcc 15, 6. 10), qui jam inde a tempore, quo populus judaeus a jugo exterarum nationum libertati restitutus est (anno 170 aer. Seleuc. = $143\frac{1}{2}$ aCh. I Mcc 13, 41 s.), numos euderat emblematis quibusdam et samaritanis characteribus signatos.

Sicli argentei a Simone cusi exhibent una parte urnae illius imaginem, in qua manna conditum fuisse creditur, aut ex alicum sententia thuribulum incensi quotidiani, additis verbis: שקל ישראל siclus Israelis vel (השקל) חצי semisiclus (pro monetae pretio) cum anni nota (v. c. ש"א = שנת א"א annus primus); altera parte virgam tres flores emittentem, quae florentem Aaronis virgam significat, vel, ut alii volunt, ramum olivae, cum inscriptione: ירושלם הקדושה vel ירושלם קדשה Hierosolyma sancta. Alii numi, qui sunt aenei, quorum tamen nulla in VT superest memoria, ex una parte praeferunt duos ramorum manipulos cum fructu, vel ramorum manipulum inter duos fructus, adjecta inscriptione (pro monetae valore) et anni nota; ex altera parte palmam inter duos corbes fructibus plenos vel calicem cum verbis: לזאת ציון liberationis Zionis. Nulli tamen exstant sicli, in quibus ulterior quam anni quarti nota exhibeatur, quamquam ultra octo annos Simon regnavit, neque ulli circumferuntur sicli argentei Joannis Hyrcani, qui post illum rerum potitus est, quamquam triginta annos (135—105 aCh.) imperium tenuit. Etiam principes hasmonaei, qui Joanni Hyrcano successerunt, monetas aeneas tantum cum inscriptione nominis, adjecto in postica

*) Multi adhuc supersunt stateres, qui una parte caput Minervae simplici galea tectum, parte altera noctuam stantem et monogramma aut nomen exhibent. Quo recentiores sunt, eo sunt pulchriores, sed etiam leviores: sumptus nimirum eos cudendi in pretium fuerunt computati.

**) Nonnulli λεπτόν inter romanas locant monetas. At graecis numis id annumerandum esse non modo nomen, sed ipsa quoque explicationis causa a Marco addita verba: ὁ ἵστων κοδράντης testantur.

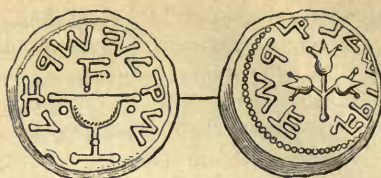

Fig. VII. Sidelus argenteus Simonis Maccabaei
cum inscriptione { ירושלם קדשה
et anni nota ⚡ (= 1).

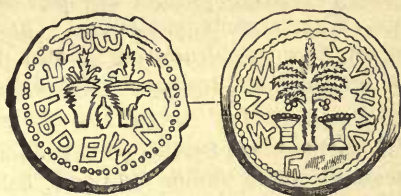

Fig. VIII. Semisidelus Simonis Maccabaei (moneta aerea)
cum inscriptione { שנת ארבע הצי (= annus IV.—1/2)
לגאולת ציון (= liberationis Zionis).

Fig. IX. Moneta Joannis Hyrcani

cum inscriptione:
יהוחנן הכהן הגדול וחבר היהודים
(= Johanan, sacerdos magnus, et senatus Judaeorum).

Fig. X. Moneta aerea Herodis Magni.

Una parte exhibet galeam (?) basi cuidam impositam ramosque palmarum; altera parte tripodem, additis verbis: βασιλέως Ἡρώδου.

emblemate fertilitatem Judaeae significante, eudisse videntur, qui mos usque ad principum Herodianorum tempora, qui etiam characteres graecos numis imprimere coeperunt, atque excidium reipublicae sub imperatore Vespasiano obtinuit.

Nota I. — Lis agitata fuit, num sicii Hebraeorum superstites sint *genuini*. Modo autem pro genuinis habentur ii, qui exhibent characteres samaritanos, qui primitivi characteres Hebraeorum, Cananaeorum seu Phoenicum fuerunt quique in Judaea, Samaria et Phoenicia ad commercia communissime adhibebantur. Quare sicii recentiori characterē hebraico insigniti recentes ac spurii sunt, quamvis forte etiam nonnulli characteres samaritanos referentes recentiori aetate ad veterum siclorum imitationem fuerint editi.

Nota II. — G. B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* p. 404 asserit, Herodianorum numos non fuisse monetam vulgarem, sed occasione certa cusam. Verum veteres, cum factum aliquod numis celebrare vellent, semper consuetis numis usi sunt. Consulantur v. c. Augusti cum epigraphe: *Aegyptio capta* et *Signis Parthis receptis* vel Vespasiani et Titi numi, in quorum aversa parte legitur: *Judaea capta*. Sed praeterea vel aspectus horum numorum Herodianorum abunde docet, eos in quotidianum usum fuisse cusos.

⁵) E numis romanis in sacris literis memorantur: 1° *Denarius* (δηνάριον, talm. דנר) *argenteus*, primo decem assibus (unde et ejus nomen), inde ab anno 537 u. c. vero, aere imminuto, sedecim assibus constans, secundum nostram ponderum rationem = 3.898 gr. juxta valorem suum = 70 ₰. Erat τὸ νόμισμα τοῦ χήνσου (Mt 22, 19), merces diurna, quae operariis dari solebat (Mt 20, 2. 9. 13) et diurnum militis apud Romanos stipendium (*Tacit. Annal.* I, 17). *Denarius aureus* 25 denarios argenteos valebat. Denarii exhibent una parte deam Romam seu Victoriam et altera parte lupam Romuli aut currum, cui duplex equorum jugum junctum est, cum inscriptione: *Roma*. Aevo posteriore Caesaris imaginem et inscriptionem referebat (Mt 22, 19—21. Mc 12, 16). — 2° *Assarius* sc. numus (ἀσάριον sc. νόμισμα Mt 20, 29. Lc 12, 6. talm. דנר) ex aere = 5 ₰, postea = 4½ ₰, una parte effigiem olim Jani, tempore recentiore Caesaris, parte altera vero puppim repraesentans, dividebatur in *quinarium* = 1 ₰ et *quadrantem* (χοδράντης Mt 5, 26. Mc 12, 42) = 1½ ₰. *Dupondius* (Lc 12, 6) = duobus assariis.

Subsidia literaria. — A. Calmet *Disquisitiones de vetustate monetae signatae* (Prolegg. et diss. I, p. 22—30). — C. Barth *Diss. inauguralis historico-juridica de probatione per numismata in sacris*. Moguntiae 1788 (p. 15—56). — J. Eckhel *Doctrina numorum veterum*. 8 voll. Vindobonae 1791—98. — J. Ch. Rasche *Lexicon universae rei numariae*. 7 tom. Lipsiae 1785—95. Suppl. 3 tom. 1804—06. — Fr. D. Schimko *Commentatio de numis biblicis*. Viennae I. 1835. II. 1838. — E. Bertheau *Zur Geschichte der Israeliten*. Göttingen 1842 (Gewichte, Münzen und Maaße der Hebräer). — C. Cavedoni *Numismatica biblica o sia dichiarazione delle monete antiche memorate nelle Sante Scritture*, 2 partt. Modena 1850. Vers. germ. procuravit A. de Werthof. Hannover 1855—56. — F. de Saulcy

Recherches sur la numismatique Judaïque. Paris 1854. Numismatique de la Terre Sainte. Description des monnaies autonomes et impériales de la Palestine et de l'Arabie Pétrée. Paris 1874. — M. A. Levy Geschichte der jüdischen Münzen. Leipzig 1862. — A. Hager Die Münzen der Bibel. Stuttgart 1868. — E. Merzbacher De siclis, numis antiquissimis Judaeorum. Berolini 1873. — F. W. Madden History of Jewish Coinage and of Money in the Old and New Testament. London 1864. Ed. nov. s. t. Coins of the Jews. ib. 1881. — Th. Reinach Les monnaies juives. Paris 1888. — Ztschr. für Numismatik v. Sallet III, p. 183 ss. IV, p. 350 ss. V, p. 151 ss. 292 ss. — ZDPV II, p. 75 ss. VII, p. 211 ss. — E. Schürer op. cit. I, p. 761 ss.

§ 207. **IV. Systemata metrica Hebraei variis temporibus videntur**
 Men- esse mutuati a nationibus, quibuscum continuum ipsis erat commer-
 surae cium. Eorum in Mesopotamia majores procul dubio babylonici men-
 suris usos esse verisimile est. Aegypto egressi mensuras profitebantur
 aegyptiacas; non enim a probabili ratione alienum est, Moysen, geo-
 metricis aliisque Aegyptiorum scientiis enutritum (Act 7, 22), etiam
 tenuisse Aegyptiorum systemata metrica eaque genti suae dedisse aut
 potius reliquisse. Assyriis principatum Orientis obtinentibus babylonicas
 professos esse mensuras a vero non abesse videtur.

Mensurae hebraicae in sacris scripturis memoratae sunt aut
 planimetricae¹⁾ ad distantias metiendas aut stereometricae²⁾
 ad rerum quantitatem definiendam, quae rursus sunt aridorum vel liqui-
 dorum. At de earum valore non certo constat; quocirca per conjecturas
 tantum hac de re disserere possumus. Mensuris planimetricis subest
 systema duodecimale, mensurae stereometricae vero conjunctioni syste-
 matis decimalis et sexagesimalis innituntur.

a) pla- ¹⁾ Mensurae planimetricae (מדות), quas omnes fere gentes anti-
 nime- quae a partibus corporis humani desumpserunt, uti ex earum nominibus
 tricae apparet, apud Hebraeos usitatae erant sequentes: 1° דָּבָר LXX δάκτυλος,
 digitus (Jr 52, 21) i. e. latitudo digiti. — 2° טֶפַח (I Rg 7, 26. II Ch
 4, 5) vel טֶמַח (Ex 25, 25; 37, 12. Ez 40, 5. 43; 43, 13) LXX παλαίστη,
 palmus minor i. e. spatium quatuor digitorum proxime junctorum seu sexta
 pars cubiti, quod apparet ex ipsa sacra scriptura; crassitudo enim maris
 aenei I Rg 7, 26. II Ch 4, 5 טֶמַח dicitur eademque Jr 52, 21 אַרְבַּע טֶפָּחִים
 quatuor digitorum; hinc et Hieronymus Ex 25, 25 טֶמַח quatuor digitos
 vertit et I Rg 7, 26 tres uncias seu pollices, quae quatuor digitis aequales
 sunt. — 3° יָדָא LXX σπιθαμή (Ex 28, 16. Ez 43, 13), palmus major i. e.
 spatium trium palmorum minorum seu duodecim digitorum, illud spatium,
 quod extensis digitis inter pollicem et digitum minimum continetur, dimi-
 dium cubiti, quod patet, si conferatur Ex 25, 10 cum iis, quae habet
 Josephus antt. III, 6, 5. — 4° מֶאֱהָ = aegypt. mahe, LXX πῆχυς,
 cubitus i. e. ea longitudo, quae a flexu brachii usque ad extremum digiti,
 qui index vocatur, porrigitur, continens sex palmos minores seu viginti

quatuor digitos*). Praeter hunc cubitum vulgarem (Dt 3, 11 אַרְבַּע אֲמָתַי *cubitus virilem* dictum cf. Is 8, 1) Hebraei in exilio alium majorem (Babyloniorum, regium seu sacrum), qui palmo seu quatuor digitis latis vulgarem excedebat (Herod. I, 178) adoptasse videntur. (Cf. Ez 43, 13 et II Ch 3, 3 ubi diserta mutatae mensurae injicitur mentio). Septem palmis constat quoque antiqui nilometri mensura prope Elephantinem et in cubitis aegyptiacis, qui inter veteris Memphis ruinas effossi sunt, utraque ratio notata est. Continent enim septem palmos seu 28 latitudines digitales, ita tamen ut quatuor ultimae peculiari modo notatae sint et aliud mensurae genus manifesto designent. Si vero, quod hodie communiter eruditi admittunt, cubitus hebraeus aegyptio idem fuerit, cubiti *majoris* (sacri) longitudo est 0.525 m, cubiti *minoris* (vulgaris) vero 0.450 m. Inde ceterae mensurae facile erui possunt.

<i>Minor</i> cubitus	= 0.450 m
palms major	= 0.225 m
palms minor	= 0.075 m
digitus	= 0.01875 m
<i>Major</i> cubitus	= 0.525 m
palms major	= 0.2625 m
palms minor	= 0.0875 m
digitus	= 0.021875 m.

5° Ad mensuras planimetricas capiendas Hebraei utebantur אַרְבֵּי אֲרָזִים *arundine* (plenius קֶזֶרֶת הַיָּרְדֵּן *pertica mensoria* Ez 40, 3. 5; 42, 16—19) aut קֶזֶרֶת *fune* (II Sm 8, 2. Am 7, 17. Ps 78, 55. plenius קֶזֶרֶת הַיָּרְדֵּן *fune mensorio* Zch 2, 5). Utrumque autem nonnulli aliquando pro certa mensura sumunt eamque cubitorum majorum sex (= 3.15 m) fuisse ex Ez 41, 8 colligunt (cf. gr. ἀλάρυς = $6\frac{2}{3}$ cubitis). — 6° *Iter sabbati*, de quo cf. § 69. — 7° *Stadium* (στάδιον et στάδιος Lc 24, 13. Jo 6, 19; 11, 18. Apc 14, 20; 21, 16), a Romanis et Graecis accepta mensura, aequabat 600 graecos (625 romanos) passus — $\frac{1}{40}$ milliarii geographici = 192.27 m. Josephus vero usus esse videtur stadio alexandrino seu aegyptiaco, quod 400 cubitis aegyptiacis constabat; nam antt. XX, 8, 6 montem olivarum quinque stadia alexandrina ab Hierosolymis abesse ait; quinque stadia alexandrina vero efficiebant bis mille cubitos aegyptiacos, h. e. iter sabbaticum**). Unde simul solida ratio accedit sententiae, cubitum hebraicum

*) Est mensura antiquissima, quippe jam ante diluvium usitata (Gn 6, 15) simulque normalis, per quam reliquae determinabantur. Haec quoque intelligenda est, ubicumque in VT vox קֶזֶרֶת sola legitur neque ulla narrationis circumstantia aliud suadet.

**) Non refragantur his, quae Jo 11, 18 referuntur, ubi Bethania ad montem olivarum quindecim stadiis ab Hierosolymis remota esse dicitur. Quindecim stadia alexandrina efficiunt sex mille cubitos hebraicos, tria igitur sabbati itinera. Verum Bethania posita erat in ulteriore montis olivarum parte, longius igitur remota ac ipse mons, a cujus pede usque ad Hierosolyma unum sabbati iter aut quinque stadia alexandrina; mons olivarum sc. altitudine sua superabat montem Zion et in plura stadia porrigebatur.

aequalem fuisse aegyptiaco. Idem scriptor antt. XV, 11, 3 omnem templi herodiani ambitum quatuor stadiis describit eidemque stadii unius longitudinem et latitudinem assignat; templum vero cum suis atriis stadium romanum longe excedit, cum alexandrino vero congruit. — 8° *Iter diei* (יהרד יום Gn 30, 36; 31, 23. Ex 3, 18. I Rg 19, 4. II Rg 3, 9. מרחק יום Jon 3, 3 s. ἡμέρας ὁδός Lc 2, 44) apud Romanos = 160 stadiis = 30'7632 km. — 9° *בְּכֶרֶת הָאֶרֶץ* (Gn 35, 16; 48, 7. II Rg 5, 19. syr. *phars'ho*, pers. *farsang*, gr. *παρασάγγης*) esse viae mensuram plerique interpretes agnoscunt, etsi, quanta mensura intelligenda sit, vix definiri queat. Teste Herod. II, 6. V, 53 est spatium triginta stadiorum seu 5'7681 km. — 10° *Jugerum* (אמר I Sm 14, 15. Is 5, 10) est ea agri pars, quae jugo seu biga boum per diem arari potest, i. e. circiter 0'2756 ha. — 11° *Μίλιον* (Mt 5, 41. rabb. מיל), *milliare* romanum i. e. spatium mille passuum vel octo stadiorum (ex talmudistarum sententia = 7½ stadiis) = 1/5 milliarii geographici = 1'53816 km.

Nota. — Pro exigua admodum dimensione nonnunquam proverbialiter *פֶּה רֶגֶל* *planta pedis* Dt 2, 5. βῆμα ποδός Act 7, 5 usurpatur. Pedis tamen mensuram apud Hebraeos, uti apud alias gentes, quondam in ordinariis dimensionibus fuisse receptam non constat, licet eo vox פֶּה Ez 41, 6 a nonnullis trahatur. Etiam צֶעַד II Sm 6, 13 et פֶּשַׁע I Sm 20, 3 *passus* ad mensurae genus a multis refertur, sed nec hac dimensione ordinarie Hebraeos usos esse patet, et qui has voces ita accipiunt, in mensurae hujus determinatione non conveniunt. Rabbinii tamen saepius passuum mentionem injiciunt, quorum mediocres cubitis sacris aequales faciunt.

b) stereo-
reo me-
tricae

2° Mensurae stereometricae (מְשׁוּרֹת Lv 19, 35): *A* Rebus aridis metiendis inserviebat חִמְרָה (assy. *imir*, apud recentioris aetatis scriptores חֶר, κόρος, Vulg. *corus*, *triginta modii* Lv 27, 16. I Rg 5, 2. II Ch 2, 9; 27, 5. Lc 16, 7. definiente Josepho antt. XV, 9, 2 tantum valet, quantum decem medimni attici) = 2 לָחֶד (LXX C. Alex. ἡμίκορος, Vulg. *corus dimidiatus* Os 3, 2) = 10 עֶפְסָה (rarius עֶפֶס, LXX οἶφι, οἶψά, οἶφι, ὄψαί, ὄφι = copt. *ὀpti*, Vulg. *modius* Lv 19, 36. Dt 25, 14. Jdc 6, 19. Is 5, 10 teste Josepho antt. XV, 9, 2 aequans medimnum atticum i. e. 6 modios romanos sive 96 sextarios continens) = 30 סָהָה (LXX, NT et Jos. σάτον, Vulg. *satum* Gn 18, 6. I Sm 25, 18. II Rg 7, 1. 16. Mt 13, 33. Lc 13, 21. auctore Hieronymo ad Mt l. c. *sesquimodius* italicus, cf. Jos. antt. IX, 4, 5: ἐκχύει δὲ τὸ σάτον μόδιον καὶ ἡμισυ Ἰταλικόν) = 100 עֶקֶר (LXX γόμορ, Vulg. *gomor* Ex 16, 16. 22. 32 s. 36) seu עֶשְׂרִין (= *decima pars* sc. ephae Lv 14, 10. Nm 15, 4. LXX Nm 15, 4; 28, 5 δέκατον τοῦ οἶφι, Jos. antt. III, 1, 6. 6, 6 ἀσσαρών) = 180 קָב (LXX κάβος i. e. γοῖνιξ, Vulg. *cabus* II Rg 6, 25. definiente Josepho antt. IX, 4, 4 aequivalens quatuor sextariis, auctoribus rabbinis vero 24 ova gallinae continens: Judaei enim cum plerisque populis orientalibus mensuras ad quantitatem mediocrium ovorum gallinaceorum redigere solebant.

Harum mensurarum collatio et proportio inter se ex sequenti tabella clarius elucescet:

chomer	1				
lethek	2	1			
epha	10	5	1		
sea	30	15	3	1	
omer	100	50	10	$3\frac{1}{3}$	1
kab	180	90	18	6	$1\frac{4}{5}$ 1

B Liqueorum mensurae erant: כֶּמֶח (I Rg 5, 25. Ez 45, 11. 14) = 10 כֶּח (LXX βάτος, Vulg. *batus* I Rg 7, 26. 38. Esr 7, 22. teste Ez 45, 11 correspondens ephae; Jos. antt. VIII, 2, 9: ὁ δὲ βάτος δύνανται χωρῆσαι ξέστας ἐβδομήκοντα καὶ δύο; tantum continebat etiam amphora attica seu μετρητής Jo 2, 6. quo vocabulo hebraeum a LXX redditur II Ch 4, 5.; male alibi reddunt χοεὺς I Rg 7, 26. 38 i. e. congius, tantum sex sextarios continens, κοτόλη Ez 45, 14. χοῖνιξ ib. v. 10 s.) = 30 טִיִּשׁ (טִיִּשׁ *triens*, *triental* Is 40, 12 LXX δράξ, Vulg. *tres digiti*, Ps 79 [80] 6 LXX ἐν μέτρῳ, Vulg. *in mensura*) = 60 לֶחָ (LXX εἷν, ἓν, ὅν, χοῦς, Vulg. *hin*, teste Josepho III, 9, 4 δύο χοῦς ἀπικουὸς sen duodecim sextarios continens, cujus etiam $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ et $\frac{1}{6}$ pars commemoratur Ex 29, 40. Lv 23, 13. Nm 15, 4 ss. Ez 4, 11) = 720 סֵא (LXX κοτόλη, Vulg. *sextarius* Lv 14, 10. 15. 21. ex rabbinorum sententia sex ova gallinae continens).

Harum mensurarum proportionem sequens tabella oculis subicit:

chomer	1				
bath	10	1			
schalisch	30	3	1		
hin	60	6	2	1	
log	720	72	24	12	1

Omnes mensurae supradictae ad nostrum systema metricum redactae ex adjecta gemina tabella perspiciuntur:

Mensurae pro <i>aridis</i> :	ex doctorum judai- corum opinione:	ex Josephi sententia:
chomer ==	2·0106 hl	3·9366 hl
lethek ==	1·0053 „	1·9683 „
epha ==	20·106 l	39·366 l
sea ==	6·702 „	13·122 „
omer ==	2·0106 „	3·9366 „
kab ==	1·117 „	2·187 „
<i>pro liquidis</i> :		
chomer ==	2·0088 hl	3·93696 hl
bath ==	20·088 l	39·3696 l
schalisch ==	6·696 „	13·1232 „
hin ==	3·348 „	6·5616 „
log ==	0·279 „	0·5468 „

§ 208. Nota. — Praeter measuras modo recensitas adhuc aliae (*extraneae*) c) extra- in sacris literis memorantur: 1° *Artaba* (Dn 14, 2) ex sententia Hero-
neae doti I, 192 mensura est persica: χωρέει μεδίμνου ἀττικῷ πλέον χοίνιξι
τρισι ἀττικῇσι. Unde, cum μέδιμνος caperet 48 χοίνικας, artaba unus erat
μέδιμνος et sexta decima ejus pars = 55·81 l. Cf. H. Stein Herodotos.
Berlin 1883. p. 214. Alii vero ejus capacitatem aliter definiunt. — 2° *Am-
phora* (ἀμφορεύς) liquidorum mensura est Romanorum et Graecorum. *Am-
phora romana* continebat 48 sextarios, *attica* (atheniensis) vero seu με-
τρητής (Jo 2, 6) 72, ergo ejusdem cum bato erat capacitatis. In aliquibus
locis Vulgatae, uti Zch 5, 6. amphora pro mensura indefinita ponitur. —
3° *Modius* (μόδιος Mt 5, 15. Mc 4, 21. Lc 11, 33) mensura erat romana
pro aridis et aequabat tertiam partem amphorae seu 16 sextarios. Ab
interprete latino modo sumitur pro cujusvis mensurae specie, modo pro
sato, aliquando pro epha. — 4° *Sextarius* (Vulg. Lv 14, 10. ἐξήτης Mc
7, 4. 8), mensura romana, liquidis demetiendis communiter inserviens,
aequabat logum Hebraeorum. — 5° *Cadus* (Lc 16, 6), liquidorum men-
sura romana, ejusdem erat cum bato capacitatis. — 6° Χοινίξ (Apc 6, 6),
mensura graeca pro aridis, aequans partem octavam modii romani. Choinix
frumenti cum sat esse existimaretur diurno victui hominis, saepe vocatur
ἡμερέσιος τροφή (Diod. Sic. Bibl. hist. XIX, 49. Aelian. Var. hist. I, 26.
Xenoph. Anab. I, 5, 6).

Subsidia literaria. — A. Böckh *Metrologische Untersuchungen über
Gewichte, Münzfüsse und Maße des Altertums*. Berlin 1838. — O. Thénius
Die althebraeischen Längen- und Hohlmaße (StKr 1846. p. 73 ss. 297 ss.).
— H. Müller *Die heiligen Maße des Altertums, insbesondere der Hebräer
und Hellenen*. Freiburg 1859. — R. Lepsius *Die altaegyptische Elle und
ihre Einteilung*. Berlin. Akad. 1865. — J. Brandis *Das Münz-, Maß- und
Gewichtswesen in Vorderasien bis auf Alexander den Großen*. Berlin 1886.
— B. Zuckermann *Das jüdische Maß-System und seine Beziehungen
zum griechischen und römischen*. Breslau 1867. — J. Oppert *L'étalon
des mesures Assyriennes*. Paris 1875. — F. Hultsch *Griechische und
römische Metrologie*. Ed. II. Berlin 1882. — H. Nissen *Griechische und
römische Metrologie*. München 1892. — C. F. Lehmann *Das altbaby-
lonische Maß- und Gewichts-System als Grundlage der antiken Gewichts-
Münz- und Maß-Systeme*. Leiden 1893. — C. R. Conder *Hebrew Weights
and Measures* (Palestine Exploration Fund XXXIV, 2, 175—195).

Articulus IV. Opificia.

Cf. L. Herzfeld *Zwei Vorträge über die Kunstleistungen der Hebräer
und alten Juden*. Nordhausen 1864. — Fr. Delitzsch *Jüdisches Hand-
werkerleben zur Zeit Jesu*. Erlangen 1875.

§ 209. Quaedam opificia jam prima hominum aetate inventa fuisse, ex
Opificia sacris literis constat ¹⁾. Hebraeorum patriarchae in magna simplicitate
videntes multarum rerum ad quotidianos usus adhibitaram ipsi erant
opifices. Alia a mulieribus ²⁾, alia ac graviora a servis famulisque con-

ficiebantur et, quotiescumque opus esset, reficiebantur. Multum ad opificiorum progressum apud Hebraeos profuit eorum commoratio inter Aegyptios, qui prae ceteris gentibus omnium artium opificiorumque culturâ excellebant³). Lex mosaica, etsi opificia non foveret, nequaquam tamen ea interdixit aut vilipendit, sed pro more apud alias quoque gentes usitato populi industriae reliquit. Incremente sub regibus luxu etiam artium et opificiorum cultura majora accepit incrementa, nec deerant sub Davide et Salomone artifices et opifices, qui palatia et templum magnificentissimum construerent. Cum in exilio babylo-nico haud pauci Judaei, quia non ubique agros fertiles, quos colerent, reperiebant, variis opificiis nec non mercaturae se addixissent, ut et haberent, quo occuparentur et suis suorumque vitae necessitatibus ac commodis prospicerent, multo plures post reditum in patriam opifices exstiterunt, quam unquam antea fuerant⁴). Hoc opificiorum studium, quum postea Judaei in varias regiones dispergerentur, perpetuo inter eos permansit.

¹) Teste Moyse jam Cain civitatem aedificavit nomine Henoch (Gn 4, 17). Jubal legitur invenisse instrumenta musica (ib. v. 21) et frater ejus Tubalcain fuisse acuens et expoliens omnia instrumenta opificii aeris ac ferri (ib. v. 22). Idem infertur ex constructione praegrandis navis, quam Noachus ad suam suaeque familiae salutem jubente Deo aedificavit (Gn 6, 14 ss.).

²) Quidquid ad vestitum pertinebat inde a summa temporum antiquitate mulieres procurabant (I Sm 2, 19. Pr 31, 21 s. Act 9, 39. III Esr 4, 17. Jos. bj. I, 24, 3). Earum praesertim erat lanam ac linum nere (Ex 35, 25. Pr 31, 13), quod viris ingenuis indignum censebatur (cf. II Sm 3, 29 ubi תְּחִיק בַּשֵּׁלֶר ex nonnullorum sententia est *fusum versans*; aliter tamen LXX et Chald.). A nendi labore apud veteres nec nobiles feminae abhorruerunt (Plin. Hist. nat. VIII, 48).

³) In Aegypto enim Israelitae, etsi pecuariam tractarent, ad nonnulla opificia adhibiti fuerunt. Lateres aliaque plura ad aedificandum necessaria conficere (Ex 1, 14) et in urbibus quibusdam muniendis elaborare debuerunt (ib. v. 11). Etiam ad pyramides quasdam exstruendas coacti fuisse videntur (Jos. antt. II, 9, 1).

⁴) Memorantur in sacris literis: Fabri auri et argenti (בְּרָזִים Jdc 17, 4. Is 40, 19; 41, 7; 46, 6. Jr 10, 9. 14. Pr 25, 4. χρυσοργοί καὶ ἀργυροχόοι Sap. 15, 9. quorum ignis variaque utensilia metaphoricis locutionibus passim ansam dederunt, uti Mal 3, 2 s.) quibus eo rectius junguntur fabri aerarii (בְּרָזִי תְּחִיק I Rg 7, 14. χαλκοπλάσται Sap 15, 9. χαλκείς II Tim 4, 14), quo magis utraque ars aliquando ab iisdem tractabatur (Ex 31, 4). Fabri ferrarii (בְּרָזִי תְּחִיק I Sm 13, 19. II Rg 24, 14. Is 44, 12) ferrum ad usus sive civiles et oeconomicos sive militares parabant. Huc pertinent etiam בְּרָזִי תְּחִיק claustrarii, qui claustra et pessulos faciebant (II Rg 24, 14. 16. Jr 24, 1; 29, 2). Instrumenta horum opi-

fiorum sunt: **עֵץ הַמִּטְּחָה** *incus* (Is 41, 7. ἄκμων Sir 38, 33), *malleus* (מַקְדֵּה Is 44, 12. etiam de malleo lapicidarum I Rg 6, 7. מַשִּׁישׁ Is 41, 7), *forceps* (dual. מַלְקָחִים Is 6, 6), מַטְבֵּן *stilus* ad caelandum (Ex 32, 4), מַפְּחָן *foliis* (Jr 6, 29), מַצְרֵה *catinus liquatorius* (Pr 17, 3; 27, 21), כּוּר *fornax*, qua metalla ex mineribus excoquantur (Ez 22, 18. 20. 22. Pr 17, 3; 27, 21. cf. Dt 4, 20. I Rg 8, 51. Is 48, 10). Fabri lignarii (עֲרָשִׁי II Sm 5, 11. Is 44, 13. cf. τέκτων Mt 13, 55. Mc 6, 3) operibus ex ligno parandis intenti erant. Eorum instrumenta sunt: מַרְדֵּן *securis* (Dt 19, 5; 20, 19. Is 10, 5. מַרְדֵּן Ps 74, 5), מַשֹּׁר *serra* (Is 10, 15), מַקְצִיעָה *scalprum, scalpellum*, quo imagines ligneae scalpendo finguntur (Is 44, 13), מַחְצִיעָה *circinus* (ib.), *malleus* (מַקְדֵּה Is 44, 12. מַקְדֵּת Jdc 4, 21. הַלְמִית Jdc 5, 26), מִי אֻמֻּסִּים (Is 44, 13), מַשֶּׁרֶת *stilus* (ib.), rubricā infectus, quem lignarii supra ligna ducunt ad formae vel imaginis lineamenta describenda. — Lapicidae (חַצְבֵּי II Rg 12, 13), qui ex lapidinis Canaanis et Arabiae columnas aliosque lapides excidebant, quales stupendae molis nec minoris artificii ad magnatum palatia adhibebantur. — Murarii (קִרְשֵׁי I Ch 14, 1), qui ex lateribus lapidibusve aedificia erigebant. Eorum instrumenta praeter asciam, serram, circinum memorantur מִשְׁבֵּל *perpendicularum* (Am 7, 7 s.) et מִדֵּי *funis mensorius* (Zch 1, 16). Cf. etiam Msch. Kelim 14, 3. — Tectores (מְבַלְּטֵי Ez 13, 11), qui muros tectorio oblinebant. — Figuli (יֹצְרִים, κεραμεις Sap 15, 7. Mt 27, 7. 10) ex luto (חֶמֶר, πηλός) pedibus probe calcato (Is 41, 25) super rotam figlinam (מְרִינִים Jr 18, 3) formabant vasa testacea, quibus dein crustam inducebant (Sir 38, 31. Pr 26, 23). Eorum ars nec non vasa per eosdem confecta locutionibus metaphoricis saepe occasionem praeberunt (Is 45, 9. Jr 18, 6. Ps 2, 9. Rom 9, 20 s.). — Fullones (מְבַרְבְּרִים II Rg 18, 17. Is 7, 3; 36, 2), qui pedibus calcando, adhibito sale lixivii (מֶלַח Jr 2, 22), vestes sordidas mundabant recentesque condensabant, quod significatur Mal 3, 2. — Textores (אֶרְבָּנִים Ex 28, 32. Is 18, 12) pannos aut lintea et integras vestes texebant. Speciatim memorantur רֹקֵם, cujus erat e liciis varii coloris texere (Ex 26, 36; 27, 16; 28, 39; 38, 18)*) et מְשַׁבֵּשׁ, qui varietate liciorum intercurrente in tela ipsa texturae quascumque figuras exprimebat aut fingeat (Ex 26, 1. 31; 28, 6; 35, 35; 36, 8; 39, 8**). Instrumenta hujus opificii, quorum in sacris literis fit mentio, sunt מְנִיר הָאֶרְבָּנִים *jugum textorium* (I Sm 17, 7. II Sm 21, 19), מִסְּחָת הָאֶרְבָּנִי *spatha textoris* (Jdc 16, 14) et אֶרְבָּן *radius textorius* (Jb 7, 6). — Pigmentarii (מְרַקֵּם Neh 3, 8. רֹקֵם Ex 30, 35; 37, 29. LXX μρσφός), qui in ahenis suis ex oleo variisque aromatibus unguenta artificiose parabant. — Barbae capillorumque tonsores (מְגַלְּמִים Ez 5, 1. κορμεις Jos. antt. XVI, 11, 5. h. l. I, 27, 5); pistores (אֶפְסִים Jr 37, 21. Os 7, 4. 6); coriarii (בְּרָצִים Act 9, 43); scenofactorii (σκηνοποιοί Act 18, 3). In Msch. insuper memorantur sartores (Schabbath 1, 3), sutores (Pesachim 4, 6), vitrarii (Kelim 8, 9), caementarii (ib. 29, 3) alique plures.

*) Alii nomine רֹקֵם *acupictorem* significari existimant.

**) Hebraei observant, מְשַׁבֵּשׁ *opus polymitarum* fuisse magis artificiosum, quod figuras easdem ab utraque parte conspiciendas praeberit, quale sericum Damascenum; sed מְשַׁבֵּשׁ *opus versicolori ornatu pannos contextentis* fuisse minore artificio paratum, quod figuras ab uno tantum latere exhibuerit.

Plerique opificum una habitasse videntur sive in ipsis urbibus sive pro opificiorum conditione extra illas. Unde אֶפְרַיִם plateae pistorum in urbe Hierosolyma (Jr 37, 21) et φάραγγος τῶν τυροποιοῶν (vallis caseis conficiendis occupatorum Jos. bj. V, 4, 1), extra urbem autem עֶרְבָה בִּזְרֵם agri fullonis, in quo fullones vestes lotas ad solem siccandas expandere solebant (II Rg 18, 17. Is 7, 3; 36, 2), domus Simonis coriarii ad mare (Act 10, 6. 32) et הַקִּישִׁים הַלְּבָנִים vallis lignariorum (I Ch 4, 14. Neh 11, 35) fit mentio. Quaedam negotia Judaeis recentioribus erant infamia, uti tonsores, remiges seu nautici, pastores, caupones, agasones asinorum et camelorum (Msch. Kidduschin 4, 14. Megilla 3, 2). Artifices graeci nobiliores aevo apostolorum jam societate quapiam inter se juncti erant (Act 19, 24 ss.).

Caput III. Vita familiaris et socialis.

Articulus I. Societas domestica.

In hoc articulo explicandae sunt relationes, quae inter varia familiae membra exsistebant, proindeque dicendum erit: *A* de matrimonio sive de relationibus inter virum et uxorem, *B* de relatione inter patrem et liberos seu de liberorum procreatione et educatione, *C* de servorum conditione.

A Matrimonium.

Subsidia literaria. — Mischna, Seder naschim. — Jos. antt. IV, 8, 23. — Plures monographiae in Bl. Ugolini Thes. XXX. — A. Calmet Diss. de divortiis. Diss. de connubiis Hebraeorum (Prolegg. et diss. I, p. 113—121. 444—450). — J. D. Michaelis Abhandlung von den Ehegesetzen Mosis. Göttingen 1755. — F. Teipel Über die Stellung des weiblichen Geschlechtes bei den Hebräern (Kath. Ztschr. Münster 1852. II, p. 3—26. 95—126. 255—277). — Einiges über die ehelichen Verhältnisse im alten Bunde (Kth 1860. II, p. 80—102. 319—344). — V. L. de Biasi Familia humana juxta jus mosaicum. Viennae 1863. — P. Buchholz Die Familie in rechtlicher und moralischer Beziehung nach mosaisch-talmudischer Lehre. Breslau 1867. — C. Bader La femme biblique, son influence religieuse, sa vie morale et sociale. Paris 1873. — E. Weil La femme juive, sa condition légale d'après la Bible et le Talmud. Paris 1874. — J. Stern Die Frau im Talmud. Zürich 1879. — J. Bergel Die Eheverhältnisse der alten Juden im Vergleiche mit den griechischen und römischen. Leipzig 1881. — H. Zschokke Das Weib im alten Testamente. Wien 1883. — Ch. Stubbe Die Ehe im alten Testamente. Jena 1886. — N. Remy Das jüdische Weib. Leipzig 1892. — G. Anguilar Les femmes d'Israël, adapté de l'anglais par A. Marsden. Paris 1900. — Merle-Blanquis La vocation de la femme d'après la Bible. Paris 1902. — Cf. etiam E. Schürer op. cit. I, p. 116 s. 406 s. II, p. 66. 227—229. 367. 493 s. 578. III, p. 133 s.

§ 210. I. *) Initium societatis orditur ex familiis, familiae autem oriuntur ex conjugiiis. Horum institutio origini generis humani coaeva est adeoque ad jus naturale pertinet. Haec autem prima fuit institutio, ut conjugium foret *unius viri uniusque feminae indissolubilis conjunctio* (Gn 1, 27 s.; 2, 24. Mt 19, 5. Mc 10, 7. I Cor 6, 16. Eph 5, 31) ¹⁾, at per peccatum regnante in omni homine concupiscentiâ lex primaeva de conjugio jam ante diluvium violata est (Gn 4, 19) atque etiam patriarcharum connubiis, licet sanctis, non omnis aberat inordinatio; timor enim orbitatis et desiderium prosapiae numerosae (Gn 16, 1 ss.; 30, 3. 9) polygamiam ac concubinarum usum introduxerunt. Antiquas has consuetudines lex mosaica quidem retinuit (πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν populi israelitici, uti loquitur Christus Mt 19, 8), ita tamen eas disposuit, ut innoxias redderet ²⁾. Quo factum est, ut conjugia Hebraeorum, utpote liberi amoris quodammodo sensu nixa, omnibus Orientalium conjugiiis praestarent.

¹⁾ Primaeva institutione ad propagandum genus humanum per individuum viri et mulieris consortium damnata est fornicatio, libido vaga et communio uxorum. Hinc pii patriarchae hoc institutum religiose observabant; alioquin autem jam ante aetatem mosaicam tanta erat morum corruptio, ut a pluribus gentibus non modo fornicatio, sed etiam paederastia in cultum deorum conversa fuerit ²⁾). Huic malo, cui demum ipsi quoque philosophi graeci et romani consenserunt, ut occurreret Moyses 1° prohibuit, quominus Israelitae luxuriam praetextu religionis exerceant (Dt 23, 18) ³⁾), et statuit, ut filia sacerdotis, si corpus suum prostitueret, comburatur (Lv 21, 9) i. e. post lapidationem cadaver ejus comburatur ⁴⁾), quia haec, ut Dt 23, 19 declarat, magna coram Deo flagitia sunt. Ne autem quipiam abjecti animi sacerdotes, avaritiâ inflammati, allicerentur, ut haec scelera exemplo aliarum gentium in cultum Jahvae verterent, interdixit 2° ne pretium prostitutionis sacrae, etsi ex voto oblatum esset, ad sacrarium suscipiatur (Dt 23, 19), quae lex demum potentiae regum succubuit (II Rg 23, 6). Ut etiam originem mali praecaveret, decrevit 3° ut seductor teneretur seductam uxorem emere aut patri, qui filiam seductam nollet seductori in matrimonium dare, consuetum sponsae pretium (ut videtur, 30 siclos) solvere (Ex 22, 15 s.) [†]). Ut et pudicitiam

*) Cf. J. Danko Hist. revelat. divin. VT. p. 167 s. H. Zschokke Hist. sacr. AT. Ed. V. p. 133.

**) Inde קְרָשׁ *cinaedus* et קְרָשָׁה *meretrix* proprie personas designat, quae in honorem numinis cujusdam se offerunt ad luxuriam, ergo turpissimis flagitiis sunt consecratae.

***) Plures interpretes etiam Lv 19, 29 prohiberi patres existimant filias in honorem dei aut deae alicujus meretrices consecrare.

****) Propter dignitatem patris sacerdotis puniebatur fornicatio simplex filiae ejus, non vero puniebantur filiae civium fornicantes (Ex 22, 16. Dt 22, 28).

†) Si seductor violentiâ quapiam usus esset, 50 siclos solvere tenebatur (Dt 22, 28 s.), quod ex antiqua consuetudine, quae Gn 34, 12 attingitur, descendisse

alterius sexus, tamquam singularem castitatis muliebris custodem, corroboraret 4° legem tulit, ut sponsa, quae, se virginem mentita, consummato matrimonio talis deprehensa non esset, ante januam domus paternae lapidaretur (Dt 22, 20 s.). Denique 5° ad honestatem publice tutandam et cavendas scortationes sapienter prohibuit, ne quis alterius sexus vestibus uteretur (Dt 22, 5); talis enim vestium commutatio multis nequitiis viam aperit.

2) Lamechus Cainita omnium primus fuit, qui libidine raptus legem monogamiae transgressus est, duas simul uxores ducendo (Gn 4, 19), ejusque exemplum postea multi secuti sunt. Monogamia Noachi ejusque filiorum (Gn 7, 7) paucos habuit imitatores. Post diluvium autem Deus (vel solis Hebraeis ad propagandam latiusque fundendam eam gentem, ex qua messias mundo erat nasciturus, vel quibusvis gentibus ad humanum genus magis magisque augescendum) concessisse videtur polygamiam (polygyniam), quae, uti penes catholicos omnes constat, non ita directe repugnat legi naturae, ut quandoque, Dei praesertim accedente dispensatione, licita fieri non possit. Constat enim, quosdam patriarchas, a voluptatibus plane alienos et pietate insignes viros, plures eodem tempore habuisse uxores (Gn 16, 1 ss; 29, 16 ss; 30, 3 ss.), quas procul dubio non acceperant, nisi id per divinam dispensationem concessum esse credidissent (cf. etiam benedictionem divinam patriarchis in polygamia versantibus saepius impertitam (Gn 17, 1 ss; 18, 18; 22, 18; 28, 14)*). Inde polygamia apud Israelitas ita invaluit, ut Moyses oppor-

videtur. An vero illis 50 siclis includeretur ipsum sponsae pretium, an hoc praeterea fuerit pendendum, non liquet. Judaei posteriores (Jos. antt. IV, 8, 23) copulam v. 29 וַיִּשְׁאָל מֹשֶׁה אֶת-יְהוָה interpretati sunt aut: si pater recusaverit seductori dare filiam uxorem, tum pendat 50 siclos; quod sane falsum est.

*) Divinam hanc dispensationem agnoscunt Chrysostomus Hom. 56. in Gn. n. 3. MPG 54, 489 ubi loquens de facto Jacobi, qui duas sibi assumpsit uxores, ait: Μηδὲ πρὸς τὴν νῦν κατὰστασιν τὰ τότε κρίναι πράγματα. Τότε μὲν γάρ, ἐπειδὴ ἀρχὴ καὶ προοίμια ἦν, συνεχωρεῖτο καὶ δύο καὶ τρεῖς γυναῖκες καὶ πλείους μίγνυσθαι, ὥστε τὸ γένος ἐκταθῆναι. νῦν δὲ, ἐπειδὴ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ χάριν καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐπὶ πολὺ πληθὺς ἐκτέταται, καὶ τὰ τῆς ἀρετῆς ἐπιδοσὺν ἔσχε. Non obstat, quod fere immediate s. doctor subdit: Ἰδοὺ γάρ, ἐπειδὴ κακὴ ἦν αὐτῇ ἡ συνήθεια, ὅρα πῶς ἐξεκόπη καὶ οὐκ ἔστι νῦν οὐδὲν ταύτην προβάλλεσθαι τὴν συνήθειαν; non eo sensu illam συνήθειαν dicit κακὴν, quod reipsa culpabilis esset, sed, uti ex orationis serie patet, comparate ad monogamiam, quae illam praecellit; alioquin dicere non potuisset, polygamiam fuisse *permissam*. — Theodoretus, qui Qu. 67. in Gn. MPG 80, 176 pluralitatem uxorum ab omni culpa excusans in Abrahamo docet, *unumquodque opus judicari debere ex intentione facientis*, adeoque non peccasse Abrahamum, qui non libidinis, sed prolis desiderio, ipsâ exhortante Sarâ, conjunctus est Hagarae, maxime quum *neque natura neque lex* ulla tum scripta plures ducere uxores prohiberet. — Augustinus De doctr. christ. III, 12. MPL 34, 73: *Sufficiendae (al. suscipiendae) prolis causa erat uxorum plurium simul uni viro habendarum inculpabilis consuetudo*. De civ. Dei XVI, 38, 3. MPL 41, 517 negat et ipse cum Theodoro nullam tunc temporis legem extitisse, qua vetaretur polygamia: *Eo tempore, quand, multiplicandae posteritatis causa plures uxores lex nulla prohibebat*. Demum Contr. Faust. XXII, 47. MPL 42, 428

tunum judicaverit, illam non abolere*). Nullibi in lege revocatur, immo positive permissam vel saltem toleratam fuisse colligitur ex Dt 17, 17; 21, 10—14. 15—17. Indirecte autem dissuadet legislator polygamiam 1° referendo originariam matrimonii institutionem (Gn 1, 27 s; 2, 24) primamque ejus transgressionem (Gn 4, 19); 2° narrando omni occasione molestias ac discordias inter ipsas sanctas familias ob polygynaeiam enatas (Gn 16, 1 ss; 21, 9 ss; 30, 1 ss.); 3° interdicendo regibus, quos Hebraei aliquando electuri essent, magno uxorum ac pellicum numero (Dt 17, 17)*), quem tamen non definivit, sed ex consuetudine notum sumpsit (teste Msch. Sanhedrin 2, 4 non ultra octodecim, cf. J. H. Otho Lex. p. 528 ss.); 4° statuendo, ut vir cuilibet uxori tempore fixo debitum reddat conjugale (רִצְוָה Ex 21, 10. ὁφείλη I Cor 7, 3. 5. cf. Gn 1, 28. Pr 5, 15 s.)***),

ostendit, Jacobum in ducendis pluribus uxoribus haudquaquam peccasse, eo ipso quod nulla impediretur lege sive naturali sive divina positiva: *Jacob quod pro ingenti crimine quatuor obijciuntur uxores, generali praelocatione purgatur. Quando enim mos erat, crimen non erat. . . . Alia enim sunt peccata contra naturam, alia contra mores, alia contra praecepta. Quae cum ita sint, quid tandem criminis est, quod de pluribus uxoribus simul habitis obijcitur sancto viro Jacob? Si naturam consulas, non lasciviendi, sed gignendi causa illis mulieribus utebatur; si morem, illo tempore atque in illis terris hoc facitabatur; si praeceptum, nulla lege prohibebatur.* Cf. etiam Thom. Suppl. qu. 65. a. 1 et 2.

Calvinus vero (Comm. in Gn. cc. 16. 24. 30. opp. ed. Amstelod. tom. I.) autumavit, numquam permitti posse polygamiam, eo quod legi naturali sit prorsus contraria. Hinc non veretur, primos patriarchas, qui adeo cari Deo fuerint, reos traducere laesi juris naturalis ob uxorum pluralitatem.

*) Inter Hebraeos aetate mosaica quam plurimos fuisse polygamos, ex magno numero primogenitorum (22, 273 inter 603, 550 viros, qui ultra 20 annos nati erant) colligere licet. Praesertim a regibus et viris principibus solius voluptatis et luxuriae causa multae habebantur uxores (vide de Elkana I Sm 1, 2. de Saharaim I Ch 8, 8. de Gideone Jdc 8, 30. [cf. etiam Jdc 10, 4; 12, 9. 14] de regibus: Saule I Sm 14, 50. II Sm 3, 7; 12, 8. Davide II Sm 2, 2; 3, 2—5; 5, 13; 15, 16. Salomone I Rg 11, 3. Rehabeamo II Ch 11, 21. 23. Abia II Ch 13, 21. Jehoascho II Ch 24, 3). At Moyses ipse fuit monogamus (Ex 2, 21; 18, 2); item Aaron (Ex 6, 23) et Eleazarus (Ex 6, 25), tempore posteriore Nabal (I Sm 25, 14) et vir Sunamitidis (II Rg 4, 9), Isaïas (8, 3), Ezechiel (24, 18) et plures alii (Dn 13, 29. 63. Mal 2, 14 s. Tob 1, 11; 2, 19; 8, 4. 13. Mt 18, 25. Lc 1, 5. Act 5, 1). Libri sapientiales monogamiam unice laudant et commendant, cum ubique de una uxore loquantur (cf. Pr 5, 15 ss; 12, 4; 18, 22; 19, 14; 31, 10. Koh 9, 9. Sir 26, 1—19). Praecipue in cantico canticorum monogamia magnis celebratur elogiis. Prophetæ quoque miris laudibus eam praedicant, foedus Jahvae cum populo sub matrimonii symbolo describentes, qua ratione simul magno mysterio in Christo et in ecclesia (Eph 5, 32) praeludunt (cf. Is 50, 1; 54, 6; 62, 4 s. Jr 2, 2. Ez cc. 16. 23. Os 2, 19. Mal 2, 14).

**) Plures interpretes h. l. regibus non tantum modum in ducendis uxoribus praescriptum, sed omnem polygamiam interdictam fuisse volunt.

**) Suas singulae attributas habebant uxores noctes (Gn 30, 16. August. Contr. Faust. XXII, 49. MPL 42, 430).

excepto tempore sanguinis menstrualis, quo concubitus sub poena mortis civilis interdicatur (Lv 20, 18. cf. 18, 19. Ez 18, 6. probabiliter ob periculum reale aut creditum leprae vel luis venereae in calidis regionibus perfacile contrahendae prolesque leprosas procreandi), simulque ejus redditioni annectendo impuritatem legalem integro die durantem (Lv 15, 16—18); 5° interdicendo receptum in Oriente mares castrandi morem (Dt 23, 2), qui polygamiae quam plurimum favet; 6° definiendo, ut primogenitus, licet filius minus dilectae uxoris, jure primogeniturae absque ulla limitatione gaudeat (Dt 21, 15—17). His dispositionibus polygamia progressu temporis permultum imminuta est. Denique Christus in lege nova matrimonio primaevam suam perfectionem restituens dispensationem veteribus datam plane revocavit atque conjunctionem cum pluribus simul uxoribus illicitam fecit et irritam (Mt 19, 4 ss.).

Non desunt, qui contendant, postremis judaeae reipublicae temporibus polygamiam prorsus in desuetudinem abiisse. Quod quidem aliquo sensu admitti posse videtur; nam cum Judaeis dominarentur iisque permixti essent Romani, qui monogamiam sectabantur, nullum dubium est, quin istorum mores sive in bonum sive in malum vim quandam exercuerint, adeoque certe minus frequens erat penes Judaeos polygamia; attamen non omnino cessavit. Etenim Josephus antt. XVII, 1, 2 testatur adhuc sua aetate eam viginisse scribens: *πάτριον γὰρ πλείοσιν ἐν ταῦτῳ ἡμῖν συνοικεῖν*, et mox (ib. 3) Herodis Magni novem conjuges memorat. Immo et aliquanto post Justinus in Dialog. c. Tryph. n. 134. MPG 6, 785 adhuc exprobrat Judaeis, quod rabbinorum suorum doctrina decepti *quatuor* aut *quinque* uxores ducerent*). Etiam Msch. Jebamoth 4, 11 et Kethuboth 10, 1—6 *quatuor* (quem numerum nonnulli ex exemplo Jacobi interpretantur Gn 29, 16 ss; 30, 3 ss.), Kerithoth 3, 7 vero *quinque* uxores plebejo permittuntur.

Nota. — Matrimonium procreandae sobolis causa institutum semper honoratum erat apud Hebraeos (cf. Pr 5, 15 ss. Schulchan aruch c. 4). Ceterum in puellis immunitatem corporalem (*virginitatem physicam*) approbatam ac maximo in honore semper fuisse habitam testantur 1° leges, quod pontifex solam virginem ducat (Lv 21, 13 s. cf. Ez 44, 22) et sacerdotes sacro ministerio fungentes ab uxoribus abstineant (Lv 8, 33 ss. cf. etiam Ex 19, 15 s.), nec non poenae in violatorem (Ex 22, 16 s. Dt 22, 28 s.) et calumniatorem virginis (Dt 22, 13—19) decretae; 2° quod virginitas saepius expresse notetur ut specialis praerogativa (Gn 24, 16. II Sm 13, 2. Is 7, 14. Ps 45, 15. Ct 4, 7. 12. Tob 6, 22; 8, 4. cf. Sir 42, 10); 3° quod admittatur perpetuae virginitatis votum ejusque redemptio (Lv 27, 2 ss. cf. Ex 38, 8. I Sm 2, 22. Lc 2, 37).

II. Sponsam filiis et sponsum filiabus parentes seligebant (Gn § 211. 21, 21; 24, 2 ss; 38, 6. Ex 21, 9. Dt 22, 16. I Rg 2, 17) 1). Pater

*) Εἰ οὖν καὶ ἡμᾶς θυσιάζοι τὰ τε τῶν προφητῶν διδάγματα, καὶ τὰ ἐκείνου αὐτοῦ, βέλτιον ἔστιν ἡμᾶς τῷ θεῷ ἐπεσθαι ἢ τοῖς ἀσυνέτοις καὶ τοῖς διδασκάλοις ἡμῶν, οἵτινες καὶ μέχρι νῦν καὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἔχουσιν ἡμᾶς γυναῖκας ἐκάστου συγχωροῦσιν.

Delectus vero filiam sine consensu fratrum ejus uterinorum, i. e. ex una eadem-
sponsae que matre prognatorum, in matrimonium elocare non poterat (Gn 24, 50 s; 34, 8. 11 s.); fratribus enim omni fere tempore maxime cordi erat honor sororum suarum (Ex 34, 13—31. Jdc 21, 22. II Sm 13, 20—29). Si filius certam puellam exoptabat uxorem, nihilominus pater sponsam a patre illius petebat (Gn 34, 2 ss. Jdc 14, 1 ss.). Nuptias praecedebant sponsalia²⁾. Aliquo tempore elapso nuptiarum solemnium magno cum apparatu celebrabantur³⁾.

Impedi-¹⁾ Impedimenta matrimonii, quibus arbitrium parentum in
menta delectu hoc limitabatur, in legibus a Moyse promulgatis plura recensentur,
matri- quorum alia spectant matrimonia cum alienigenis, alia connubia inter
monii Israelitas.

A Quoad alienigenas erat prohibitio 1° absoluta quoad septem populos cananaeos: *Chittaeos, Gergezaeos, Amoraeos, Cananaeos* κατ' ἐξοχήν ita dictos *), *Pherizaeos, Chivvaeos* et *Jebusaeos* (Ex 34, 11. 16. Dt 7, 1. 3. cf. I Rg 11, 2); 2° absoluta a parte virorum *Ammonitarum* et *Moabitarum*, ita ut non potuerit mulier, potuerit vero vir israelita contrahere cum Ammonitis et Moabitis (Dt 23, 4—7. cf. Rth 1, 4; 4, 13); 3° temporaria, sc. usque ad tertiam generationem a parte virorum *Aegyptiorum* et *Idumaeorum* (Dt 23, 8 s.). Ratio horum impedimentorum erat proximum perversionis et idololatriae periculum (Ex 34, 16. Dt 7, 4. cf. Jdc 3, 5 s. I Rg 11, 1 s.). Cum aliis gentilibus in lege non recensitis matrimonium concessum fuit; at mulierem peregrinam profiteri oportuit religionem mosaicam **). Post exsilium vero Hebraeis omnia cum alienigenis connubia erant interdicta, quia illis ea aetate magnum seductionis periculum ad idolorum cultum adesse credebatur (Esr 9, 2 ss; 10, 3. Neh 13, 23. Jos. antt. XI, 8, 2. XII, 4, 6. XVIII, 9, 5. Tacit. Hist. V, 5, 2: *Alienarum concubitu* [Judaei] *abstinent*).

Nota. — Lex, qualis ante Moysen vigerat, non videtur prohibuisse alienigenarum conjugia. Ex locis Gn 24, 3; 26, 34; 28, 1 s. non efficitur, patriarcharum aevo ejusmodi conjugia fuisse stricte prohibita, sed solum habita esse minus honesta.

B I. Quoad laicos (Lv 18, 6—18): Prohibitum erat matrimonium 1° inter *consanguineos* in primo et secundo gradu *lineae rectae* (inter patrem et filiam aut neptem, inter matrem et filium aut nepotem); non desunt tamen, qui contendunt, gradus remotiores subintelligi; item in primo

*) *Cananaei* vox generalis est et ad omnes ex Canaane oriundos extenditur simulque peculiarem aliquam tribum cananaeam significat.

**) Copula (tum Israelitarum tum advenarum) cum muliere alienigena in sua superstitione perseverante sub poena lapidationis prohibebatur (Lv 20, 2—5. cf. 18, 21 quibus locis cum Syro et Pseudojonathane pro למלך legendum est להלך, literis ה et מ inter se permutatis). Salomonis conjugia cum mulieribus peregrinis (I Rg 11, 1 ss.) non punita sunt lapidatione; nam sat difficile est, regem potentem justo supplicio plectere.

et (partim) secundo gradu *lineae transversae* (inter fratrem et sororem etiam ex diverso patre aut matre*); inter nepotem et amitam, i. e. sororem patris, vel materteram, i. e. sororem matris; non autem vetita erat inter neptem et patrum, i. e. fratrem patris, vel avunculum, i. e. fratrem matris, conjunctio; ratio differentiae: vir est caput i. e. in casu uxoris neptis haec est junior marito et ideo amori, paci et fecunditati matrimoniali nil inde obstare solet, dum in casu contrario uxoris amitae vel materterae uxor est notabiliter marito senior et sic aetatis causa omnia in contrarium timenda sunt); 2º inter *affines* in gradu primo *lineae rectae* ascendentium (inter socerum et nurum**), vitricum et privignam, privignum et novercam, socrum et generum) et quodam secundo (inter vitricum et filiam privignae) et tertio (inter vitricum et neptem privignae); in *transversa* autem *linea* prohibitum erat conjugium in primo et secundo gradu, ut cum sorore uxoris propriae, uxore adhuc vivente (non vero cum sorore uxoris mortuae), cum vidua fratris (nisi frater reliquisset illam sine prole) aut patruī (de avunculi vidua controvertitur; putant plures, hanc prohibitionibus legis non comprehendi***). Rationes harum prohibitionum sunt bonum prolis et reverentia parentibus debita****). — II. Quoad sacerdotes et pontificem specialia exsistebant impedimenta (cf. § 57).

Nota. — Legibus Lv 18, 6—18 latis correspondent poenae Lv c. 20 statutae. Incestus cum patris uxore, i. e. cum altera patris uxore superstite matre (v. 11) aut nuru (v. 12) admissus, nec non matrimonium attentatum cum matre simul ac filia (v. 14) morte plectebatur. Coitus cum sorore (v. 17), matertera vel amita (v. 19), uxore patruī vel avunculi (v. 20), nec non uxore fratris (v. 21) puniebatur morte civili et consequente illegitimitate prolis. Coitus cum matre omnino censendus est puniri

*) Quoad hoc impedimentum labente tempore laxiorem invaluisse praxin quidam ex II Sm 13, 13 concludere volunt. Josephus vero antt. 8, 1 ad h. l. dicit, voluisse Thamarem tantum oblatā connubii spe impuros fratris sui conatus eludere. Ceterum tempore post exsilium incestuosi concubitus exempla plura memorantur (Jos. antt. XVII, 3, 1. XVIII, 5, 1. 4. cf. Mt 14, 4).

**) Jam aevo patriarchali illicitum socero fuisse videtur, nurum suam ducere (cf. Gn 38, 13—26), usu quodam, qui etiam apud alias gentes obtinuit.

***) Impedimenta haec sequentibus versibus continentur:

*Nata, soror, neptis, matertera, fratris et uxor
Et patruī conjux, mater, privigna, noverca,
Uxorisque soror, privigni nata nurusque
Atque soror patris conjungi lege vetantur.*

****) Non obijcienda sunt exempla patriarcharum, qui ante legem vixerunt, uti Abrahami, qui Sarae, filiae patris sui, sed ex alia matre, nupsit (Gn 11, 29; 12, 13; 20, 12), vel Jacobi, qui duas simul sorores, Rahelam et Leam, duxit (Gn 29, 23. 28), vel Habelis et Caini, qui proprias sorores sibi copularunt; hos enim vel necessitas vel usus excusabat, cum lex adhuc non subsisteret. Nonnulla alia exempla, quae vel ante vel post legem inveniuntur, sacra scriptura aperte reprehendit, ut Rubenis cum Bilha, concubina patris sui, incestum (Gn 35, 22; 49, 4).

poenā v. 9 expressā i. e. poenā capitis. Desideratur poena in coitum cum nepte; at hic incestus inclusus est incestu cum nuru commisso (v. 12); certissime morte plectebatur.

C Filia propter defectum masculae prolis paternarum substantiarum heres (בִּית יִשְׁשַׁר זָקָה, gr. ἐπίκληρος) secundum legem nubere debebat viro tribus patris sui, immo ejusdem familiae, ne hereditas ad aliam tribum et familiam devolveretur (Nm 36, 6 ss.)*. Poterat tamen talis filia tradi alienigenae, qui ad sacra Hebraeorum transiisset (I Ch 2, 34 s); dummodo enim is eidem atque illa tribui accenseretur, non erat periculum, ne bona variarum tribuum et familiarum confunderentur**).

D Viro in specie interdictum erat conjugium cum uxore a se repudiata, postquam alteri nupta fuerit (Dt 24, 4), nec non cum fratria alterius, quamdiu levir illam non renuisset ducere.

Spon-
salia

2) Sponsalia erant pactum inter utriusque futuri conjugis parentes (Gn 34, 4; 38, 6. I Rg 2, 17) fratresque uterinos sponsae (Gn 24, 50 s; 34, 11), praesentibus testibus (consentiente sponsa Gn 24, 57 s. et sponso Jdc 14, 3) initum. Aevo posteriore pactum mutuū literis (talm. כְּתוּבָה) mandabatur (Tob 7, 15); interdum etiam jusjurandum intercedebat (cf. Gn 31, 50. Ez 16, 6. Mal 2, 14. Pr 2, 17), ad quod spectare videntur sacrificia nuptialia, quorum Josephus antt. IV, 8, 23 meminit. Ceterum in contractu sponsalitie non modo promittebatur matrimonium, sed determinabantur quoque dona (מִתְּנָה), quae parentibus et fratribus sponsae ferenda erant (Gn 24, 53; 34, 12), et pretium (בִּטְרָה), quod sponsus patri sponsae persolvere debebat***). Inde a sponsalibus sponsus et sponsa ut legaliter

*) Josephus antt. IV, 7, 5 hanc legem ita refert: Φησὶν (Μωϋσῆς), εἰ μὲν μέλλουσι τινι συνοικεῖν τῶν φυλετῶν, μετὰ τοῦ κλήρου πρὸς αὐτοὺς ἀπέναι, εἰ δ' ἐξ ἄλλης γαμοῖτό τις φύλης, τὸν κλῆρον ἐν τῇ πατρὶκι γυλῇ καταλιπεῖν.

**) Lex haec adhuc observabatur tempore Tobiae (cf. 16, 11 s; 7, 14). Postmodum vero, quando tribuum fines et familiarum possessiones plurimum oblitteratae erant, non ita severe urgebatur.

***) Apud veteres Hebraeos non virginem sponso, sed sponsum dotem constituisse virgini eamque sibi summae alicujus pecuniariae erogatione coëmere consuevisse (secundum consuetudinem apud alias etiam gentes antiquas, uti Graecos Hom. Iliad. XVI, 190. Odyss. VIII, 318 s. Aristot. Polit. II. 8. Pausan. III, 12, 2. Germanos Tacit. Germ. VIII. Babylonios Herod. I, 196. Assyrios Aelian. Var. hist. IV, 1. Strabo XVI, p. 745. et apud Arabes nomades ad hunc usque diem receptam) ex variis sacrae scripturae testimoniis colligere licet (cf. Gn 34, 12. Ex 22, 15 s. Os 3, 2. Syr. Mt 1, 18: kad mekhiro [= desponsata, pr. emptā, vendita] voth Marjam emmeh). Aetate Moysis medium pretium fuisse videtur 30 (cf. Ex 31, 32) et summum 50 siclorum (cf. Dt 22, 29). Plures interpretes tale pretium negant et nonnisi dotem futurae uxori datam seu munus nuptiale intelligunt (cf. H. Zschokke Das Weib im AT. p. 56 ss.). Interdum sponsa pro officio quodam praestito (Gn 29, 18. 27) vel in praemium fortitudinis (Jos 15, 16 s. Jdc 1, 12 s. I Sm 17, 25; 18, 25. II Sm 3, 14) dabatur. Singulare erat, si sponsa dotem a patre tulit (Jos 15, 18 s. Jdc 1, 14 s. cf. I Rg 9, 16. Tob 8, 21. Sir 25, 21).

uniti habebantur et matrimonium, etsi inter contrahentes nullum prorsus vel sermonis commercium intercederet, jam *ratum* censebatur (Dt 22, 23 s. Mt 1, 20. Lc 2, 5); sponsa dicebatur נִשְׂתָּה *uxor* sponsi sui (Gn 29, 21. Dt 20, 7; 22, 24. cf. Lc 2, 5). Unde si desponsatus mutata sententia nollet amplius desponsatam in uxorem habere, debebat illi dare libellum repudii, ut maritus conjugii suae; vel si desponsata cum alio viro commercium carnale haberet, censebatur adultera et qua talis post criminis probationem ad lapidationem condemnabatur (Dt 22, 23 s. cf. Mt 1, 13 s.)*).

³) Inter sponsalia et nuptias (non ex quapiam lege mosaica, sed ex Nuptiae consuetudine laudabili) plerumque intervallum unius pluriumve mensium (antiquitus autem aliquot dierum tantum Gn 24, 55. Jdc 14, 8) relinquebatur. quo tempore puella in domo paterna manebat et omnia nuptiis futuris opportuna praeparabantur. Morā hac elapsā nuptiae (הִתְקַדְּשׁ Ct 3, 11) celebrabantur, et quidem, ut conjugia magis sacra haberentur, modo solemnī et publico. Sponsa, quae se balneo mundarat atque omni mundo muliebri exornarat (Is 49, 18; 61, 10. Jr 2, 32. Ez 16, 10—13. Apc 21, 2), capite florum coronā cincto (unde ejus nomen הַתְּקַדְּשׁ = *coronata* descendit Ct 4, 8 s. Jr 2, 32; 7, 34; 16, 9; 25, 10) et facie velo operta (cf. Gn 24, 65)**), a virginibus sibi coaevis (רֵעוֹת Ps 45, 15) comitata adventum sponsi apud parentes suos expectabat***). Interim sponsus domi suae splendidum parabat *convivium* (הִתְקַדְּשׁ, γάμος). Circa vesperam vel nocte imminente domo egressus, festivo apparatu et stipatus adolescentibus ejusdem aetatis (רֵעוֹת = *amici, socii* sponsi Jdc 14, 11. οἱ φίλοι τοῦ νυμφίου I Mcc 9, 39. הַתְּקַדְּשׁ = *filii cubiculi nuptialis* talm. וְלֹא טֹב נְשִׁימוֹ Mt 9, 15. Mc 2, 19. Lc 5, 34) accedebat ad domum sponsae eamque virginibus sodalibus cinctam, resonantibus canticis et musicis instrumentis (Jr 7, 34; 16, 9; 25, 10; 33, 11. Bar 2, 23. I Mcc 9, 37—39) in domum suam (paternam vel nuptialem) deducebat. Tempore posteriore in hac vespertina sponsae deductione praeferabantur lampades baculis appensae (cf. Mt 25, 1 s.). Peracto convivio, quod viri inter se ac mulieres in gynaeconitide celebrabant****), neonuptis ab adstantibus propinquis et invitatis magna exoptabatur posteritas (Gn 24, 60. Rth 4, 11 s. Tob 7, 15) atque in hoc consistebat tota *benedictio nuptialis*, quam nullus ritus religiosus comitabatur. Denique sponsa, quae semper a capite usque ad pedes

*) Antiquitus viguisse videtur mos, secundum quem filia junior non ante seniore in matrimonium erat elocanda (cf. Gn 29, 26). Etiam filio juniore non data fuisse videtur a patre uxor, nisi senior prius uxorem duxisset (cf. Gn 38, 6). Haec institutio intime cohaeret cum jure primogeniturae et cum ratione vitae Orientalium, secundum quam jura singulorum membrorum familiae magis subordinata quam coordinata erant.

**) In symbolum submissionis potestatisque viri in eam. Cf. I Cor 11, 10 ubi apostolus velum vocat ἐξουσίαν, potestatem i. e. σῆμα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ.

***) Decem virgines parabolaee Mt 25, 1 ss. in domo sponsae expectabant sponsum eaque ratione *exierunt obviam sponso*. Additum Vulgatae aliarumque versionum *et sponsae* non habetur in textu graeco.

****) Apud ditiores solemnitates nuptiales per integram hebdomadam continuari solebant (Gn 24, 60. Rth 4, 11 s. Tob 7, 15).

velata erat, in *thalamum* (תִּפְתִּי Ps 19, 6. J1 2, 16. νουμφών) deducebatur (Tob 8, 1)*).

Nota I. — Supradictae solemnitates, quae in sacra scriptura locutionibus: אִשָּׁה לְקַח Ex 6, 25. I Sm 25, 43. אִשָּׁה אֶשְׂרָא II Ch 11, 21; 13, 21. Esr 10, 44. אִשָּׁה נָשִׂיא Jdc 12, 9. συνέργεσθαι Mt 1, 18. λαμβάνειν γυναῖκα Mc 12, 19—22. Lc 20, 28—31. παραλαμβάνειν τινά γυναῖκα Mt 1, 20. 24 exprimuntur, observabantur tantum quoad uxorem primariam (אִשָּׁה), quae erat domina et gubernatrix familiae; uxores autem secundariae (sive liberae sive ancillae), seu, quo nomine Vulgata eas vocat, *concubinae* (פִּיִּלְשִׁים Gn 22, 24; 35, 22. Jdc 19, 9. plenius פִּיִּלְשִׁים אִשָּׁה Jdc 19, 1. II Sm 15, 16; 20, 3. LXX παλλακαί, semel παλλακίδες, *pellices*), sine ullis ritibus peculiaribus, mediante solo mutuo consensu assumebantur**). Sed haec quoque matrimonia erant legitima, ut pellices, etsi mancipia essent, neque jure uxoris privari (Ex 21, 10), neque vendi possent (Dt 21, 14). Patres non raro filiis suis, ne eorum mores depravarentur, concubinam tradebant ancillam, quae mox ut filia seu nurus habenda erat (Ex 21, 9).

Nota II. — Per matrimonium mulieres viris tamquam suis dominis subdebantur (Gn 3, 16. cf. I Cor 14, 34), ita ut nec sine eorum consensu votum nuncupare (cf. § 125) neque ullum alicujus momenti negotium suscipere possent. Hinc nomen quoque a maritis eorumque conditione et statu accipiebant (Is 4, 1; 8, 3. Jo 19, 25). Unde etiam explicatur mos, quo uxor maritum vocat אִרְוִן *dominum* suum, seipsam autem אֲנִי אַנְּכָה *ancillam* ejus (I Sm 25, 41). Attamen non illa opprimebantur servitute, qua mulieres ethnicae (cf. W. Hoffmann *Der Zustand des weiblichen Geschlechtes in der Heidenwelt*. Ed. III. Heidelberg 1873), sed cum libertate quadam rei domesticae invigilabant (Pr 31, 10—31)***), nec parvam vim in maritos habebant (Gn 16, 4—6. II Sm 6, 20. I Rg 11, 4—8).

*) Sponso, quemadmodum ante nuptias immunitas ab onere militari (Dt 20, 7), ita post nuptias annua vacatio ab omni seu militari seu civili munere legis beneficio concessa erat (Dt 24, 5). Hujus legis scopus erat providere fidei conjugali, promovere matrimonia ac consulere propagationi prolis.

**) Si quaeratur, quale fuerit concubinarum et uxorum discrimen, quatenus ex sacris literis colligi potest, cum H. Tournely *Curs. theolog. Colon. Agripp. 1734. IV, p. 416s.* dicendum est: *Erat istud discrimen inter eas mulieres, quae uxores et quae concubinae vocantur, quod, etsi concubinae verae forent uxores (cf. Gn 25, 1. Jdc 19, 1. 27), minori tamen cum solemnitate ducerentur, nec in omnibus, sive bonis, sive honoribus, per tabulas matrimoniales aequales fierent uxori propriae, nec earum filii ad hereditatem vocarentur paternam, sed nonnulla duntaxat legata ab iis acciperent (ut patet ex Gn 25, 6), quod denique velut ancillae haberentur, ad suscipiendam prolem duntaxat in thorum conjugalem admissae. Sic Gn 21, 10 de Agar dicitur: Ejice ancillam et filium ejus, non enim heres erit filius ancillae cum filio liberae.*

***) Cf. בֵּית הָאֵל ביתatrix domus (Ps 68, 13) i. e. quae domi se continet, nec in celebritate hominum versatur, quo etiam respicit Jdc 5, 24. — οἰκορρός *custos domi* (Tit 2, 5 quo loco tamen codices nonnulli habent οἰκορρός *opus domesticum faciens*).

Ipsas quoque concubinas, etsi mancipia essent, benigne tractari jubebat lex (Ex 21, 7—11. Dt 21, 10—14). Peculiaris vero honor a Christianis alteri sexui exhibitus ante Christum ignotus fuit.

III. Specialem apud Hebraeos in re matrimoniali respectum § 212. meretur jus leviratus. Ad praecavendam confusionem hereditatum, <sup>Jus levi-
ratus</sup> quae extinctionem familiae facile consequitur, Moyses antiquam consuetudinem ¹⁾ retinuit, vi cujus levir (לֵוִי LXX ἀδελφὸς τοῦ ἀνδρός) fratris sui nullo filio relicto ²⁾ defuncti viduam (יָתִים) uxorem ducere debebat (= לֵוִי levirum egit, ἐπιγαμβρεύειν Mt 22, 24). Primus, qui ex hoc conjugio nascebatur filius, non pro filio patris sui, sed demortui reputabatur atque juribus et nomini ejus succedebat. Hanc consuetudinem, quae quandoque molesta ac perniciosa erat, Moyses lege Dt 25, 5—10 (cf. Jos. antt. IV, 8, 23) ita sancivit, ut molestiae ac pericula removerentur libertatique matrimoniorum consu- leretur ³⁾.

Cf. tract. Jebamoth (Msch. III, 1). — F. Benary De Hebraeorum leviratu. Berolini 1835. — G. M. Redslob Die Leviratshe bei den Hebräern vom archaeologischen und praktischen Standpunkte untersucht. Leipzig 1836.

¹⁾ Reperimus leviratus jus jam in familia Jacobi, quum Onanus, Judae filius, fratris defuncti viduam pro uxore habere cogeretur (Gn 38, 8).

²⁾ Vulg. LXX, Jos. antt. IV, 8, 23 et posteriores Judaei (uti Raschi ad Dt 25, 5) leviratum tum tantum admittebant, quando omnino sine liberis decesserat frater.

³⁾ Statuit enim legislator, ut qui fratrem ducere nollet, in foro coram senioribus urbis illi renunciare posset, concessa viduae sic publice quasi vilipensae ad se ulciscendam licentia, ipsi sandalia solvendi, faciem ejus conspuendi *), quod ex moribus Orientalium summae detestationis et contemptus indicium est (Nm 12, 14. Is 50, 6. Jb 30, 10. Mt 26, 67. Mc 14, 65) atque eum scommate *discalceati* (לִפְזֵיךָ תִּפְזָל) compellendi **).

Nota. — Lex de jure leviratus strictae est interpretationis. Intelliguntur ergo in hac lege veri fratres, qui simul cum parentibus comorantur (secundum ordinem Mt 22, 23—28), et quidem etiam fratres e diversis matribus, sed ex uno eodemque patre geniti, quia hi veri sunt fratres et communis patris dividunt hereditatem, non vero fratres ex una eademque matre, sed e diversis patribus progenerati, quia, licet sint veri

*) Dt 25, 9 לִפְזֵיךָ תִּפְזָל verti etiam potest: *expellet coram eo* sc. in terram.

**) Calceamenti (symb. potestatis) solutione et rejectione symbolice cessio dominii et conditio servilis significabatur. Talis indignus reputabatur, qui versaretur inter ingenuos (calceatos), eo quod fratris viduam ac hereditate se abdicaret.

fratres, deficit tamen inter eos hereditatis communio. Pontifex autem, utpote cui nonnisi virgo erat ducenda (Lv 21, 13), hac leviratus lege solutus erat. Idem de rege Judaei asserunt.

Interpretes quamplurimi ex Ruthae historia (4, 5 ss.) colligunt, legem de fratria ducenda deficientibus fratribus per consuetudinem ad remotiores usque propinquos fuisse extensam. At rectius dicitur, illam legem hic non esse applicandam, sed matrimonium cum Rutha contrahendum fuisse conditionem, quam Noomi acquisitioni agri annectebat. Noomi enim, dum agrum vendere decrevit, id egit simul, ut nurui de futuro matrimonio prospiceret et hereditatem jam abalienandam ita alicui traderet, quo memoria filii sui in populo israelitico conservaretur. Quare hanc addidit conditionem emptori, ut Rutham duceret, ad cujus maritum hic ager pertinebat, quo filius ex hoc matrimonio prognatus in possessionem hereditariam agri veniret atque ita conservaretur nomen defuncti mariti, Machlonis. Huc trahendum potius est, quod Lv 25, 25 legitur, sc. si quis paupertate coactus fuerit, ut vendat fundum suum, consanguineus ejus jus redimendi agrum habeat, ne ejus fructibus alius tribus homo fruatur ad annum jubilaeum usque.

§ 213. **IV.** Ad mutua officia conjugum pertinet ante omnia *fides conjugalis* (cf. Os 2, 18 s.)¹⁾. Uxoris insuper erat liberos educare, laboribus et diligentia opes familiae conservare, maritum honorare; mariti vero erat uxori victum, vestitum et debitum conjugale praestare (Ex 21, 10).

Adul-
terium

Zelo-
typiae
lex
Ad tuendam fidem conjugalem statuit lex mosaica poenam mortis²⁾ in adulterium (Lv 20, 10. ³⁾ Dt 22, 22. cf. Jos. antt. IV, 8, 23. c. Ap. II, 24. Phil. De specialibus legibus opp. II, p. 301. 308), sub quo in polygamia intelligitur solus concubitus cum nupta vel desponsata vel vidua exspectante unionem cum leviro⁴⁾. Sed cum difficillima plerumque esset hujus criminis demonstratio, approbavit Jahve per Moysen antiquam zelotypiae legem, vi cujus maritus uxori suspectae fidei deferebat jusjurandum purgatorium per aquas amaras, subsequente in ream quasi per manum divinam mortis poenâ (Nm 5, 12—31. Jos. antt. III, 11, 6. Phil. De specialibus legibus opp. II, p. 308 ss. Tract. mischn. Sota)⁵⁾.

¹⁾ Teste Pr 2, 17 mulier cum viro init *ברית אלהים* foedus Dei, ne vir sit perfidus in uxorem, nec versa vice uxor sit perfida in maritum. Cf. Mal 2, 14.

²⁾ Genus supplicii ultimi ipsa lex disertis verbis non definit, quia ex consuetudine notum erat. Id autem non fuisse strangulationem, ut Judaeorum doctores contendunt (Msch. Sanhedrin 11, 1. 6), sed *lapidationem*, colligitur ex Dt 22, 23 ss. ubi eadem poena in minora flagitia ejusdem generis decernitur, nec non ex Ez 16, 38. 40 et ex verbis Judaeorum ad

Christum in historia mulieris adulterae (Jo 8. 4 s.)*). Si vero adultera esset mancipium, ambo rei flagellationis poena (מִצְרַת) plectebantur; adulter praeterea sacrificium pro delicto offerre tenebatur (Lv 19, 20—22). Qui desponsatae vim in urbe intulerat, ubi ex habitandi more oppressae et clamanti facile ferri poterat auxilium, et sibi et puellae adulterii poenam contrahebat; si vero rure, solus vir ut adulter puniebatur (Dt 22, 23—27). Ante legem adulterium ignis supplicio expiatum fuisse videtur (Gn 38, 24). Philistaei quoque uxorem Simsonis, quae alteri nupserat, combusserunt (Jdc 15, 6). In Aegypto adulterae nares et in Persia nares et aures praecidebantur (Diod. Sic. Bibl. hist. I, 78), quod significari videtur Ez 23, 25.

3) Huic loco duplicem inesse adulterii interdictionem, *generalem* nimirum et *specialem*, plerique interpretes agnoscunt. Illa vetat adulterium in universum, quacumque demum cum uxore committitur, sive cognata sive non cognata; haec vero adulterium, quod cum uxore cognati patratur. Legislator hoc vult: Omne adulterium supplicio mortis dignum est, non solum illud, quod cum uxore hominis non cognati, sed hoc etiam, quod cum uxore cognati committitur; non enim sentiendum est, inter cognatos exceptionem locum habere, quia amicorum omnia sint communia, et injuriam ejusmodi nullius esse momenti animoque aequo ferendam.

4) Ratio quoad desponsatam colligitur ex supra dictis (cf. § 211). Quoad viduam expectantem matrimonium leviri dicendum est, illam aequiparari desponsatae seu fuisse lege leviro desponsatam. Maritus autem rem habens cum innupta nonnisi fornicationem**) committere censebatur, cujus rei ratio repetenda est ex vigente polygamia.

5) Maritus uxorem suspectam cum oblatione zelotypiae (מִצְרַת מִן־הַחֶמֶץ LXX θυσία ζηλοτυπίας), sc. decima parte ephae farinae hordeaceae***), cui neque oleum neque tus additum erat****), ad sacerdotem ducebat, qui manibus mulieris, sublato capitis ejus velamine, fertum imponebat et aquas ex labro aeneo haustas (מִן־הַחֶמֶץ), cum pulvere ex atrii solo mixtas, tenens, eam solemnī exsecrationis formulā, quam ipsa respondendo Amen

*) Davidis adulterium (II Sm 11, 4) non puniebatur lapidatione. Difficile enim erat regem justo supplicio plectere.

**) Fornicationem decursu temporis ob nefastum finitimorum populorum influxum frequentem fuisse ex nonnullis sacrae scripturae locis merito colligitur (I Rg. 11, 1—3: 14, 24. Jr 5, 8. Ez 22, 11. Os 4, 2).

***) Offerebatur farina non triticea, sed hordeacea, ergo materia vilior (cf. II Rg 7, 1. 16. 18), quia est fertum ultionem sceleris a Deo expetens.

****) Philo De specialibus legibus opp. II, p. 309: μήτε δ' ἔλαιον, μήτε λιβανωτός, ὥς ἐπὶ τῶν ἄλλων θουσιῶν, παρίσταν, παρὰ τὸ μὴ ἐπὶ καρτοῖς ἀλλ' ἄγαν ὀδονηροῖς μέλειν τὴν θυσίαν ἐπιτελεῖσθαι. — Theodoretus Qu. 10. in Nm. MPG 80, 357: Ὁδὲ ἔλαιον αὐτὴν οὐδὲ λιβανωτὸν ἔχειν προέταξεν· ἐστέρητο γάρ καὶ τῆς εὐωδίας, καὶ τοῦ τῆς δικαιοσύνης φωτός. — Thomas S. th. 1, 2. qu. 102. a. 3. ad 14: Tus efferebatur Deo ad designandam devotionem mentis et etiam ad designandum odorem bonae famae. Nam tus et pingue est et odoriferum, et quia sacrificium zelotypiae non precedebat ex devotione, sed magis ex suspitione, ideo in eo non offerebatur tus.

confirmare debebat, adjurabat istaque maledicta in schedula scribebat, quam scripturam mox debebat aquis, a muliere, sacrificio in altari oblato, bibendis *). Ex his nil mali patiebatur mulier, si innocens esset; alias Deo disponente vehementissimis torquebatur doloribus intestinis, ut ejus venter intumesceret ipsaque, si superviveret, ad liberos procreandos inepta redderetur **). Hac ratione Deus se praesidem ac vindicem fidei conjugalis ostendebat simulque cautum est, ne mariti, ad zelotypiam et vindictam vehementer proclives (Pr 6, 34 s.), uxores innocentes occiderent vel dimitterent. Insuper haec mulieris exploratio medium erat aptissimum ad clandestina adulteria praecavenda et occulta detegenda ***).

§ 214.

Repu-
dium

V. Ipsum matrimonii contracti vinculum dissolvebatur 1° morte conjugis, uti jam ex Gn 2, 24 apparet (cf. I Cor 7, 39) et 2° ob pergraves rationes, sc. *ob duritiem cordis* populi israelitici, ut loquitur Christus Mt 19, 8., libello repudii seu documento repudium uxoris declarante (Dt 24, 1—4. cf. tract. mischn. Gittin).

A Cum Israelitae sponsas suas emerent, in illas se proinde jus absolutum habere easque pro arbitrio repudiare posse existimabant. Quare mos conjugibus libidinose renuntiandi apud Israelitas maxime invaluerat ¹). Huic malo, quin aliquanto augeretur, Moyses obicem

*) E recentioribus nonnulli putarunt, aquas illas Nm 5, 18 s. מֵי הַמָּרִיָּה *amaras* vocari, vel quod res amarae eis injectae fuissent, quod tamen, si faciendum fuisset, vix credibile est a Moyse non praecipi, vel quod maritus eas uxori propinasset animo *amaro* i. e. irato. Alii vero ab effectu illas amaras dici existimant, quod acerbos dolores per eas in rea excitatos esse. Quae sententia probabilior videtur, imprimis propter v. 24 et 27, quibus dicitur, aquam illam ab uxore bibendam esse מֵי הַמָּרִיָּה = ad acerbos dolores excitandos. LXX vertunt ὕδωρ τοῦ ἐλεγκμοῦ, *aqua argutionis*, quae sc. arguebat adulteram. Philo De specialibus legibus opp. II, p. 310: πῶτος ἐλέγχου. Protoevang. Jac. c. XVI. ὕδωρ τοῦ ἐλέγξεως.

**) Thomas S. th. 1, 2. qu. 103. a. 2. ad 3: *Miraculose mulieris adulterae computrescebat femur bibitis aquis, in quibus sacerdos maledicta congesserat.* Forsan indicatur is feminarum morbus, qui *hydrops ovarii* hodie appellari solet. Jos. antt. III, 11, 6 de hoc morbo haec dicit: Μετ' αἰσχύνης καταστρέφει τὸν βίον (adultera), τοῦ τε σκέλους ἐκπεσόντος ἀπ' αὐτῆς καὶ τὴν κοιλίαν ὑδέρου καταλαμβάνοντος.

Errant, qui hunc inquirendi modum cum sic dictis *Dei* *judiciis* medii aevi confundunt. Ille enim erat originis divinae, salutaris et efficax ad scopum, haec vero erant originis humanae, superstitiosa et ad scopum inefficacia.

***) Uxores quidem formidabile hoc jusjurandum perhorrescebant. Nihilominus licentiâ invalescente adulteria erant frequentia (Jr 7, 9; 23, 10. Mal 3, 5. Pr 30, 20. Sap 3, 16) et ultimis reipublicae temporibus frequentissima (Jo 8, 7), prout ipsi quoque talmudistae (Sota c. 9) fatentur, cum referunt, quadraginta ante eversionem Hierosolymorum annis hoc jusjurandum fuisse abrogatum, eoquod viri ipsi adulteriis se contaminarent Deusque dicto ritui suam efficaciam non tribueret, si mariti ejusdem ac uxores criminis rei essent.

ponere hand potuit nisi modo indirecto, sc. 1° inculcando, matrimonium institutum esse indissolubile (Gn 1, 27 s; 2, 24), 2° definiendo, ut repudium sine interventu quidem iudicis, at non sine libello scripto et non antequam uxor repudiata cum libello repudii ²⁾ domo mariti excessisset, ratum esset (Dt 24, 1) ³⁾, 3° statuendo, ut mulier repudiata, quae alteri nupserit, vetita maneret priori marito, etsi secundae nuptiae, sive morte sive repudio, solutae fuissent, quia talis mulier notata erat publicâ infamiâ hoc ipso, quod publice esset repudiata, ac proinde non decebat, ut a priori marito iterum reciperetur (ib. v. 2—4) ⁴⁾.

¹⁾ Quidam putant, populum israeliticum inter Aegyptios commorantem a primaeva morum simplicitate descivisse uxoresque suas dure ac tyrannice tractare consuevisse, immo et per nefas repudiare ad instar Aegyptiorum.

²⁾ סֵפֶר דִּרְיָהוּ Dt 24, 1. 3. Is 50, 1. סֵפֶר דִּרְיָהוּ Jr 3, 8. חֵץ et חֵץ talm. βελίον ἀποστασίον Mt 19, 7. Mc 10, 4. ἀποστάσιον Mt 5, 31 (cf. *repudium* Sueton. Calig. XXXVI), γραμματίον ἀπολύσεως Jos.

³⁾ Hac clausula monebatur vir, ne ex primo impetu ageret ac conjugii vinculum temere rumperet, sed ad saniora consilia se reciperet, antequam rem gravem et irreparabilem facile evasuram aggrediretur. August. Contr. Faust. XIX, 26. MPL 42, 365: *Deus interposuit hanc moram, ut in dissidium animus praeceps, libelli conscriptione refractus, absisteret et, quid mali esset uxorem dimittere, cogitaret, praesertim quia scribae, quorum erat literas scribere, quasi viri prudentes, dissidii dissuasores erant.*

Ceterum duplex erat uxorum genus ipsa lege a repudio excipiendum, sc. quae praereptae virginitatis falso, idque in iudicio capitali, accusatae fuerant (Dt 22, 13—19) et vitatae ante nuptias (ib. v. 28 s.).

⁴⁾ Hoc decreto sapienter cavebat legislator, ne, si eandem uxorem saepius repudiare et, postquam aliis nupta esset, eandem rursus ducere licuisset, tales mutationes speciem redolerent lenocinii aut communionis uxorum.

II Sm 3, 14 s. huc non pertinet. David enim non vi, sed jure, quod suum erat, vindicavit ac recuperavit.

Nota. — Quum uxor sub potestate viri esset et non vice versa, facile intelligitur, non potuisse maritum repudiari ab uxore ^{*)}, licet sub ultimis reipublicae temporibus effrontes mulieres judaeae exemplo matronarum romanarum idem jus sibi arrogarent ^{**)}. Poterat tamen uxor mari-

^{*)} Contrarium ex sacris literis probari non potest frustra que in specie ad Mc 10, 12 provocatur.

^{**)} Primum exemplum, quod in historia Judaeorum occurrit, de femina, quae dederit libellum repudii viro suo, illud est, quod refert Josephus antt. XV, 7, 10 de Salome, Antipatris filia ac Herodis Magni sorore: Πέμψαι μὲν εὐθὺς αὐτῷ (Costobaro marito suo) γραμματίον ἀπολυμένην τὸν γάμον οὐ κατὰ τοὺς Ἰουδαίων νόμους· ἀνδρὶ μὲν γὰρ ἔξωσιν παρ' ἡμῖν τοῦτο ποιεῖν, γυναίκα δὲ οὐδὲ διαχωρισθεῖσθαι κατ' αὐτὴν γαμήθῃναι· μὴ τοῦ πρότερον ἀνδρὸς ἐπιέντος. Alterum occurrit antt. XVIII, 5, 4 de

tum suum deserere, vel propter adulterium vel propter alias legitimas causas (cf. Ex 21, 11); hoc enim omnibus mulieribus jure naturae permissum est.

B De causis repudii apud Hebraeos non eadem est omnium interpretum sententia. Ipse sacer textus: „si non invenerit gratiam in oculis ejus (= si uxor non amplius placuerit marito), quod invenerit in ea foedum quid ¹⁾, scribat ei libellum repudii“ (Dt 24, 1) ²⁾ non habet certum definitumque sensum. Quum ergo Moyses non definierit, quatenus res istae foedae aut inhonestae essent, magna olim contentione inter ipsos Judaeorum doctores ac magistros de hac re disceptatum est. Aetate praesertim Christi quaestio fervebat inter *scholam hillelianam* (בית הלל) et *schammeanam* (בית שמאי). Schola Schammai enim, severioris ubique disciplinae vindex, maritum nonnisi ob infidelitatem conjugalem uxorem dimittere posse propugnabat; schola vero Hillelis, laxioris disciplinae patronus, contendebat, quamlibet, etiam levissimam ac futilissimam, causam marito ad repudiandam conjugem sufficere, v. c. si uxor carnes plus nimio decoxisset (Msch. Gittin 9, 10), si maritus alterâ muliere plus delectaretur (*R. Akiba*) ³⁾. Verum prius ideo non potest admitti, quia mulier adultera secundum legem mosaicam non dimittebatur, sed vel morte plectebatur, si constaret, eam esse adulteram (Lv 20, 10. Dt 22, 22), vel per aquas zelotypiae examinabatur, si ea tantum suspecta esset de adulterio (Nm 5, 12—31); neque alterum, nam 1° si Moyses repudium ex quacumque causa permisisset, ejus rationem sufficientem non determinasset et verba *ob foedum* quid omnino superflua forent; 2° repudium ex quacumque, etiam minima, causa fatentibus omnibus intrinsece malum est et fini conjugii directe adversum; quis vero crediderit, Moysen, qui matrimonium indissolubile declaraverat, hujusmodi repudium lege permisisse? Videtur igitur per locutionem *ob rem aliquam foedam* intelligi quidquid tale est, ut ob id merito displiceat uxor marito, sive id de novo advenerit, sive adesse deprehendatur, cum antea lateret. Hujusmodi sunt vel in *rebus moralibus* odiosi mores, pertinacia, inobedientia, dicitas, furta, veneficii aut gravis alicujus criminis prudens suspicio, vel in *physicis* deformitas superveniens, defectus corporis latens, epilepsia, lepra, mania continua aut interrupta, sterilitas aliaque ejusdem generis, quae incomperta prius penitus fuerint, aut saltem non adeo gravia, prout

Herodiade, quae dimisso priori marito Herode, magni Herodis filio, nupsit ejus fratri Herodi, tetrarchae Galilaeae. Animadvertit porro et hic Josephus, hoc factum esse contra patrias leges scribens: Ἡρωδίας ἐπὶ συγχύσει φρονήσεως τῶν πατρῶων Ἡρώδῃ γαμεῖται τοῦ ἀνδρὸς τῷ δημοπατρίῳ ἀδελφῷ διαστῆσα ζῶντος.

postea se patefecerunt. Christus verò multa saecula post has omnes causas rejecit et maritorum jus in uxorum dimissione ad πορνείαν (adulterium) restrinxit simulque adjecit, nemini fas esse post peractum divortium aliam praeterea ducere uxorem (cf. Mt 5, 32; 19, 9. Mc 10, 11 s. Lc 16, 18. I Cor 7, 10 s.).

¹⁾ Euphemismus ערֹוּת קִדָּוָה proprie significat nuditatem rei (est enim ערֹוּת a radice עָרָו *nudus fuit*); metonymice vero accipitur pro turpitudine ac foeditate (Gn 9, 22 s. Ex 20, 26. Lv 20, 17. Ez 16, 37; 23, 29. Thr 1, 8). LXX Dt 24, 1 vertunt ἀσχημονον παράμυ, ib. 23, 15 ἀσχημοσύνη παράματος. Etiam omnes aliae antiquae versiones (uti samaritana, syriaca et arabica) habent *rem turpem*. Tertullianus Adv. Marcion. IV, 34. MPL 2, 441 legit: *Si sumpserit quis uxorem et habitaverit cum ea et evenerit non invenire eam apud eum gratiam, eo quod inventum sit in illa impudicum negotium, scribet libellum repudii*.

²⁾ Quae verba de permissione seu indulgentia a Deo facta ob duritiem cordis Israelitarum. non autem de praecepto intelligenda esse, ut autumavit Lutherus in sua germanica biblicorum versione, ex verbis Christi Mt 19, 8 discimus, neque de hoc ulla est controversia.

³⁾ Cf. Mt 19, 3. Jos. antt. IV, 8, 23 ubi fatetur, multas ejusmodi causas inter homines proferri, et vit. 76 ubi narrat, se dimisisse uxorem jam ter matrem, quia ejus mores sibi displicuissent.

C Per libellum repudii matrimonium quoad vinculum fuisse solutum colligendum est 1º ex eo quod vir, qui dimissam duxerat, vocatur maritus; 2º ex eo quod hic eam repudiare poterat tradendo libellum repudii, quod jus veris maritis tantum competeat; 3º ex eo quod prior maritus mulierem repudiatam reassumere prohibebatur; at si per repudium non solveretur vinculum conjugii, non esset peccatum nec prohibendum, immo potius optandum, ut uxor rediret ad suum verum ac legitimum maritum; 4º ex eo, quod juxta legem Lv 21, 7. 14 latam sacerdotes non poterant uxorem ducere viduam aut repudiatam aut meretricem, ex qua lege videtur omnino colligi, licuisse aliis ducere repudiatam, quemadmodum licebat ducere viduam.

Nota. — Per septingentos a lege lata circiter annos altum de dato libello repudii est silentium, quamvis polygamia passim apud Hebraeos obtineret (cf. Is 50, 1). Sub centesimum abinde annum apud Jr 3, 1. 8 mentio adhibetur libelli repudii veluti rei, quae in ore hominum vertebatur. Post exsilium, quum Judaei moribus corruptissimis se foedassent, coepta sunt frequentari repudia (Mal 2, 14—16); ex evangeliiis non minus quam ex Josepho liquet, usum repudiorum eo tempore fuisse usitatum (Mt 5, 31; 19, 7. Mc 10, 4. Jos. antt. XV, 7, 10. XVIII, 5, 4).

B. Liberorum procreatio et educatio.

I. Praecipuus matrimonii finis est procreatio sanctae sobolis (Gn § 215. 1, 28. Mal 2, 15). Unde fecundus thalamus benedictio coelestis

Fecunditas thalami. Sterilitas eventusque faustus habebatur (Ex 23, 26. Lv 26, 9. Dt 7, 14; 28, 4. 11. 41. Ps 107, 41; 113, 9; 127, 3; 128, 3. 6. Koh 6, 3. Pr 17, 6) ¹⁾, sterilitas vero divina maledictio reputabatur (Lv 20, 21. Is 47, 9; 49, 21. Jr 22, 30. Os 9, 14. cf. II Sm 6, 23) et imprimis uxoribus erat prebrosa (Gn 16, 2; 30, 1. 23. I Sm 1, 6. Is 54, 1. Tob 3, 13. Lc 1, 25) ²⁾; hinc virginibus quoque tristissimum erat innuptas et orbas mori (Gn 19, 30 ss. Jdc 11, 37. Is 4, 1). Multo majoris aestimabantur filii (cf. I Sm 4, 20. Ps 127, 4. Rth 4, 15), qui nomen patris in genealogiis propagabant (cf. II Sm 18, 18), quam filiae (Sir 42, 9 s.). Primogenitus (רִאשִׁית, πρωτότοκος, πρωτογενής) a ministerio sacro redimendus erat (Ex 13, 13; 34, 20. Nm 3, 45—48; 18, 15 s. cf. Lc 2, 27) magnisque gaudebat praerogativis ³⁾.

¹⁾ Saepius in sacra scriptura copiosa soboles significatur imagine *scaturiginum* (Nm 24, 7. Is 48, 1. Pr 5, 16). Hinc et generantes comparantur *puteo* (Dt 33, 28. Ps 68, 27. Apc 17, 15).

²⁾ Quare uxores steriles varia tentabant media (philtrea) ad venerem excitandam et conceptum facilitandum (Gn 30, 14 s. Ct 7, 14), vel maritis ancillas offerebant, quarum deinde proles adoptabant (Gn 16, 1—3; 30, 3—18). Nunquam autem cessarunt uxores Deum devotissime rogare, ut conjugium prole numerosâ benediceret (I Sm 1, 10—12).

³⁾ Jus primogeniturae obtingebat ei, qui respectu patris ראשית principium roboris ejus (Gn 49, 3. Dt 21, 17), respectu matris vero פֶּטֶר רִאשִׁית apertio matricis (Ex 13, 2; 34, 19. Nm 3, 12. etiam omisso רִאשִׁית Ex 13, 12 s; 34, 20. LXX διανοήτων μήτραν, quod et Lc 2, 23 habet) erat. Patris tamen, qui familiam ducit, potior hic ratio habetur, cujus prima ex legitima conjuge soboles mascula hoc jure gaudebat, insuper habitis filiis ejus prioribus, si quos ex pellice vel secundario connubio suscepisset. Hinc Ismaël, quamvis aetate Isaacum anteiret, primogenitus tamen Abrahami non censebatur (Gn 21, 10 ss.). Atque hic disparitas elucet inter jus primogenitorum et eorundem Jahvae factam consecrationem, lege sancitam. In posteriore enim matris habebatur ratio, quia diserte ad פֶּטֶר רִאשִׁית *primogenitum aperientem matricem* restringitur. Licet itaque pater ex priore conjuge suscepisset primogenitum, cui sola jura primogeniturae debebantur, primus tamen ex secundo matrimonio filius, qui matris aperuerat matricem, denuo ratione consecrationis primogenitus et ex lege redimendus erat. Hinc Ruben ratione jurium et praerogativarum erat primogenitus patris, at Joseph primogenitus matris, qui redimi debuisset, si tunc temporis lata jam lex fuisset, quia primus natus ex Rahela (Gn 30, 22—24).

Aetate antemosaica pater juniorem quoque filium poterat designare primogenitum *), quam tamen libertatem lex Dt 25, 15—17 adimebat

*) Sic ab Esavo ad Jacobum translata esse primogeniturae dignitatem ex Gn 25, 31 ss; 27, 27 ss. manifestum est. A Rubeno, qui erat Jacobi patriarchae primogenitus naturâ, translata est primogeniturae jus ad Judam, quarto-genitum, et Josephum (Gn 49, 8 ss. 22 ss. I Ch 5, 1 s.).

plures simul uxores habentibus, quia arbitrariae hujusmodi dispositiones animos fratrum abalienabant (cf. Gn 27, 42—45); nam primogenitus, quem admodum apud alias nationes, magnis gaudebat praerogativis, quae *בְּכֹרֶת* *primogenitura* Gn 25, 31. 34; 27, 36. *בְּכֹרֶת* *jus primogeniturae* Dt 21, 17. τὰ πρωτοτόκια Hbr 12, 16. τὸ πρεσβύτειον Jos. antt. II, 1, 1 dicuntur. Obtinebat 1° duplicem paternarum (non vero, uti rabbini volunt, etiam maternarum) facultatum portionem (Dt 21, 17)*) et 2° specialem benedictionem paternam (aevo patriarchali cum praerogativa originis messiae ex ejus familia conjunctam), quae plurimi aestimabatur (cf. Gn c. 27); 3° gaudebat dignitate aliqua prae reliquis fratribus (Gn 25, 23; 27, 29; 49, 3), a quibus peculiari honore colebatur. Hinc primogenitus erat quoque successor in regno (II Ch 21, 3. cf. II Rg 23, 34)**). Ex his patet, cur vox *primogenitus* interdum singularem dignitatem notet vel id, quod in re quacumque est excellentissimum, ita ut vim superlativi habeat (Is 14, 30. Ps 89, 28. Rom 8, 29. Col 1, 15. 18).

Cf. Kirsch Der Erstgeborne nach mosaisch-talmudischem Recht. Frankfurt a. M. 1902.

II. In puerperio solae primo matres filiabus auxilio erant; ad § 216. difficiliorem partum matres peritiores et perspicaciores vocabantur. Unde ortae sunt obstetrices (*מְלָכִידֹת*), quarum prima mentio fit Gn 35, 17; 38, 27. Ex. 1, 15 ss. 1). Antiquiori aevo proli mox post partum (Gn 4, 1; 19, 37 s; 21, 2 s; 29, 32 ss; 30, 17 ss. I Sm 1, 20; 4, 20 s.), recentioribus autem temporibus filiis saltem post circumcisionem (octavo a nativitate die *domi*, postea vero in *synagogis* a viro ad hoc constituto) peractam (Lc 1, 59; 2, 21) imponebatur nomen 2). Matres, naturae officii minime oblitae, ipsae lactabant infantes (I Sm 1, 23. I Rg 3, 21. Ct 8, 1), et quidem per biennium (Kimchi ad Gn 21, 8) aut triennium (II Mcc 7, 27). Nutrices (*מְיֻקָּת*) non substituebantur, nisi mater obiisset aut lactando impar esset 3). Die ablactationis convivium instructum fuisse videtur (Gn 21, 8); interdum etiam sacrificium offerebatur (I Sm 1, 24 s.).

Puerperium.
Obstetrices
et nutrices

1) Cf. L. Kotelmann Die Geburtshilfe bei den alten Hebräern. Marburg 1876.

Natus infans, praeciso funiculo umbilici (*שֶׁר*), balneabatur, sale fricabatur et fasciis (*מִתְּלָה*) involvebatur (Ez 16, 4. Jb 38, 9). Antiquiori aevo

*) Duplex illa hereditatis portio duplici ratione exponitur. Tenent quidam, assignatum fuisse majori natu dimidium totius hereditatis, reliquum vero aequis partibus inter ceteros fratres divisum fuisse; rabbini vero primogenito duplo majorem ac reliquis fratribus portionem defendunt.

**) Praeter has praerogativas Hebraeorum magistri et aliam primogenitis attribuunt, ut sc. inde ab antiquissimis temporibus in singulis familiis officio sacerdotali fungerentur. De qua tamen anceps est inter eruditos disceptatio (cf. § 49).

pater recens natum in sinum suum recipiebat et hoc ritu suum esse declarabat (Gn 50, 23. Ps 22, 11. Jb 3, 12), quod uxores, quae filios ancillarum suarum adoptabant, imitabantur (Gn 30, 3. cf. 16, 2*). Dies natalis, praesertim filii, erat festus (Gn 21, 6) et quotannis solemni laetitia et epulis celebrabatur (Gn 40, 20. Jb 1, 4. Mt 14, 6).

2) Nomen (עֵשׂ, ὄνομα), plerumque a matre (Gn 4, 1. 25; 19, 37 s; 29, 32—35; 30, 6 s. 11. 13. 18. 20. 24; 35, 18. Jdc 13, 24. I Sm 1, 20; 4, 21. Is 7, 14), interdum vero a patre (Gn 16, 15; 17, 19; 21, 3. Ex 2, 22. II Sm 12, 24. Os 1, 4 ss.) proli impositum, Orientalibus nunquam significatione vacuum est. Antiquiori aetate ordinarie sumebatur ab adjunctis personae, temporis vel historiae (Gn 5, 29; 16, 11; 25, 25; 29, 32 ss; 30, 6 ss; 35, 18; 41, 51 s. Ex 2, 10; 18, 3 s. I Sm 4, 21); interdum vero erat propheticum (Gn 17, 5. 15. Is 7, 14; 8, 3. Os 1, 4. 6. 9. Mt 1, 21. Lc 1, 13. 31. 60. 63). Recentiori aevo etiam ex majoribus familiae nomina seligebantur (patris Tob 1, 9. Lc 1, 59. cf. Jos. antt. XIV, 1, 3. bj. V, 13, 2. avi I Sm 22, 9; 23, 6; 30, 7. II Sm 8, 17. vel insignis alicujus cognati cf. Lc 1, 61); quare in libris postremis non pauca recurrit nomina antiqua. Saepius partim e nominibus quibusdam divinis composita erant (uti אֱלֹהִים *quem amat Deus*, Theophilus Nm 11, 26 s. אֱלֹהִים *cui Deus est rex* Rth 1, 2; 2, 1. יְהוָה *cujus pater Jahve est* II Sm 2, 24. יְהוָה *quem Jahve donavit* II Ch 17, 15), inter idololatrias vero ab aliquo numine petita (veluti *Hannibal* = gratia Baalis, *Hasdrubal* = auxilium Baalis, *Beltsazar* = Beli princeps i. e. princeps, cui Belus favet, *Nebuchasban* = Mercurii cultor, *Nebucadnezar* = Mercurii dei princeps). Verum postquam Judaeis incessit peculiaris erga nomen Dei יְהוָה veneratio, mutaverunt nomina, in quibus illud occurrebat (v. c. dixerunt אֱלֹהִים *quem Deus constituit* pro יְהוָה *quem Jahve instituit* cf. II Rg 23, 34). Haud raro nomen primae infantiae mutatum est, vel ab ipsis adultis (Saulus-Paulus Act 13, 9). vel divino jussu (Abram-Abraham Gn 17, 5. Sarai-Sara Gn 17, 15. Jacob-Israel Gn 35, 10), vel humano arbitrio (Gideon-Jerubbaal Jdc 6, 32). Non mirum igitur, si in sacris literis multi occurrunt nunc hoc nunc alio nomine notati (*personae binomines*). Reges et magnates suorum quoque ministrorum et servorum nomina immutare solebant, imprimis si eos recenter acquisiverunt aut ad eminentiorem dignitatem evertuerunt (Gn 41, 45. II Rg 23, 34; 24, 17. II Ch 36, 4. Dn 1, 6 s. Mc 3, 16 s. Jo 1, 42). Hinc nomen etiam pro dignitate venit (Phil 2, 9. Hbr 1, 4. Apc 2, 17). Inde ab aevo Seleucidarum haud pauca reperiuntur nomina graeca (uti *Lysimachus* II Mcc 4, 29 ss. *Antipater* I Mcc 12, 16. *Berenice*, *Herodes*), postea etiam nomina latina (uti *Justus* Jos. vit. 1. *Paulus*, *Josephus Flavius*). Erat quoque Judaeis consuetum nomina sua hebraica mutare in graeca (uti Δωσίθεος II Mcc 12, 19 vel Θεόδωρος II Mcc 14, 19. III Mcc 1, 4 cf. דָּוִד *donum Dei*, יְהוָה *donum Jahvae*, יְהוָה *quem Jahve donavit*; Νικόδημος Jo 3, 1 vel Νικόλαος Act 6, 5 cf. בְּרֵקָם *pere-*

*) Unde ortum apud Latinos familiare illud: *natos tollere* seu *levare*, quod idem valet atque *elevare* e terra et in sinum excipere, quos aut dignos putarent esse vitā aut incolumes vellent. Cf. Terent. Andria Act. I. sc. 3. v. 14. Heautontim. Act. I. sc. 1. v. 14.

grinus; Μελέλαος cf. מֵלֵאֵס Jos. antt. XII, 5, 1) vel romana idem sonantia (uti מָרְקוֹס — Marcus), imprimis quando commemorabantur inter ethnicos, ut non agnosceretur eorum origo. Quia olim in Babylonia degentes, Judaei etiam assyriaca et babylonica nomina sibi saepius indiderunt (Esr 1, 8; 5, 14). Aramaica quoque nomina nonnunquam reperiuntur (uti Καϊάνας, Ταβιθά, Μαρκιά). Ceterum Orientales nomini suo nomen patris, immo et avi, proavi, abavi, vel etiam matris addunt (Jdc 20, 28. I Sm 23, 6; 30, 7. II Sm 2, 13. I Ch 3, 1. Jr 39, 14. Act 1, 23; 15, 22), ut ab aliis ejusdem nominis viris distinguantur.

3) Tempore posteriore matronae saepius sibi infirmiores videbantur et officium maternum in nutrices devolvebant, quae autem praecipuis membris accenseri et alterius matris instar honorari solebant; quare in historia quoque memorantur (Gn 24, 59; 35, 8. II Sm 4, 4. II Rg 11, 2. II Ch 22, 11. III Mcc 1, 27).

III. Parentum erat liberos nutrire, instituere artemque ali- § 217.
quam edocere, ut vitam honestam agere eandemque quopiam labore
non improbo tolerare possent¹⁾. Utrique parenti, praesertim patri, et jura
non vitae quidem, sed maximum ceteroquin in liberos compete-
bat *jus*²⁾, paren-
ac majus omnino in filias, quam in filios, quamdiu in domo degerent
paterna (cf. Ex 21, 7. Nm 30, 4—6). In ipsis matrimoniis contrahendis
liberi penitus patris erant subjecti imperio (cf. § 211).

1) Filii usque ad annum aetatis quantum in gynaeconitide versa- Edu-
bantur (cf. Pr 6, 20; 31, 1); dein transibant in disciplinam patris et catio
discebant aliquod negotium, plerumque illud, quod patris erat*); im- libe-
primis vero legum mosaicarum notitiā imbuendi erant (Ex 10, 2; 12, 26 s; 13, rorum
8, 14. Dt 4, 9; 6, 7. 20—25; 11, 19; 32, 46. cf. Jos. antt. IV, 8, 12.
c. Ap. I, 12. II, 18. 25. Phil. De legatione ad Cajum opp. II, p. 562. 577),
quo officio vel ipse pater vel assumptus aliquis levita fungebatur. Prin-
cipibus ac ditioribus interdum erant educatores domestici (מְרַבֵּם, παιδαγωγοί),
quibus filiorum institutio incumbebat (II Rg 10, 1. 5. Is 49, 23. Jos.
vit. 76. antt. XVI, 8, 3). Filii regis nonnunquam a propheta quodam
edocebantur (II Sm 12, 25)**).

*) Uti fert judaica traditio, quae fidem omnino meretur, postea institutum
est, ut omnes prorsus mares aliquod opificium docerentur (Msch. Kidduschin
4, 14). Hinc et eruditissimi Judaei saepe opificium quoddam exercebant, ne
aliis graves essent. Etiam Paulus apostolus hac ratione sibi victum comparasse,
ne cuiquam oneri esset et ut evangelium sine sumptu faceret, saepius professus
est (Act 18, 3; 20, 34. I Cor 4, 12; 9, 18. I Thess. 2, 9. II Thess. 3, 8).

**) Scholae publicae, in quibus pueri cujuscumque conditionis instituerentur,
ante exsilium Hebraeis incognitae erant. Soluta tamen captivitate babylonica
saepius memorantur *academiae* (בֵּית מִדְרָשׁ), in quas viri docti ad docendum
aut disputandum convenire solebant (Msch. Terumoth 11, 10. Schabbath 16, 1;
18, 1. Pesachim 4, 4. Pirke aboth 5, 14. al. cf. etiam Jos. antt. XV, 10, 5. XVII,
6, 2). Peculiare consilium habebant *scholae prophetarum*, in quibus מְרַבֵּם נְבִיאִים

Filiae manebant in gynaeceo, ubi negotia domestica addiscebant, donec alicui sponso traderentur; divitum vero et nobilium cum matribus suis in haremo fere nonnisi mundo muliebri occupabantur ac saepe, cau-sante otio inerti, in scelera delababantur. Raro, et quo majoris erant digni-tatis eo rarius, in publicum prodibant (cf. Pr 7, 10—12. II Mcc 3, 19. Phil. opp. II, p. 530).

Cf. J. Simon L'éducation et l'instruction des enfants chez les anciens Juifs d'après la Bible et le Talmud. Nîmes 1879. — B. Strassburger Geschichte der Erziehung und des Unterrichts bei den Israeliten von der talmudischen Zeit bis auf die Gegenwart. Stuttgart 1885.

²⁾ Ante constitutam Hebraeorum rempublicam potestas paterna erat absoluta et ad extremum quoque supplicium pertinebat (Gn 38, 24. uti olim apud Romanos Liv. Hist. rom. II, 41), quod vero Moyses ita restrinxit, ut pater, si filium mortis reum judicaret, causam in foro ageret, sed simul statuit, ut iudex sententiam mortis ferret, si filius convictus esset, patri vel matri maledixisse (Ex 21, 17. Lv 20, 9), vel verbera intulisse (Ex 21, 15), aut si iudice constaret, filium esse nebulonem, luxuriosum, pro-tervum et contumacem atque emendari non posse (Dt 21, 18—21). Hanc paternam auctoritatem rite aestimantes proles ipsam quoque paternam *bene-dictionem* vel *maledictionem* magni momenti censebant*).

C. Servorum conditio.

Subsidia literaria. — J. C. Mieg Constitutiones servi hebraei (*Bl. Ugo-lini* Thes. XXVI, p. 630 ss.). — M. Mielziner Die Verhältnisse der Sklaven bei den alten Hebräern, nach biblischen und talmudischen Quellen dar-gestellt. Kopenhagen 1859. — A. König Die Bibel und die Sklaverei. Neisse 1874. — M. Mandl Das Sklavenrecht des alten Testaments. Ham-burg 1886. — A. Grünfeld Die Stellung der Sklaven bei den Juden nach biblischen und talmudischen Quellen. Jena 1886. — J. Winter Die Stellung der Sklaven bei den Juden in rechtlicher und gesellschaft-licher Beziehung nach talmudischen Quellen. Breslau 1886. — Z. Kahn Die Sklaverei nach Bibel und Talmud. Aus dem Französischen von J. Singer. Prag 1888.

alumni prophetarum (II Rg 2, 3. 5. 7) in lege divina erudiebantur et ad munus propheticum quasi praeparabantur. Erant seminaia artis musicae vocalis et instrumentalis, poëseos et historiographiae sacrae. De *scholis synagogarum* cf. § 139.

Cf. E. Schürer op. cit. II, p. 421—26.

*) Ex quo Deus protoparentibus benedixit (Gn 1, 28), creditum est, pios parentes liberis largiri posse efficacem benedictionem. Ratas habuit imprimis Deus magnorum patriarcharum benedictiones eorumque proli suam ipse bene-dictionem promisit (Gn 22, 17 s; 26, 4; 28, 14). Peroptata erat benedictio patris morituri (Gn 27, 4; 48, 15 ss; 49, 2 ss.); contra valde timebatur execratio, qua iustitia et ira divina in vindictam provocabatur (Gn 9, 25; 27, 12. Sir 3, 11). Lex mosaica jus benedicendi nec paternum nec regium coarctavit (II Sm 6, 18. I Rg 8, 14. 55. Sir 3, 9—11).

I. Ad familiam pertinebant etiam (עֲבָדִים וְעַמְּסָוִת) servi et § 218. ancillae, quorum duplex erat apud Israelitas genus, quum alii essent Servi et ancillae origine gentiles ¹⁾, licet proselyti religione, alii vero Hebraei, magnumque inter utrumque genus observabatur discrimen: nam qui natione Hebraei non erant, perpetuam serviebant servitutem, tam ipsi quam filii ab iis geniti (Lv 25, 44—46); qui vero hebraici erant sanguinis, famuli potius et mercenarii (שְׂפָרִיִּים) erant quam servi ²⁾.

¹⁾ Servi alienigenae ab Hebraeis acquirebantur tum comprehensione tempore belli (Gn 14, 21. Nm 31, 18. 26. 35. Dt 20, 14; 21, 10 s. *) tum emptione tempore pacis **). Lv 25, 44 praecipit Moyses, servos, quibus Hebraei uti vellent, emendos esse a gentibus finitimis. Sub his autem nullae aliae intelligi possunt, quam Ismaelitae, Midianitae et alii ex Abrahamo orti. Cf. I Ch 2, 34. Cananaei enim, qui suā idololatriā et malā fide Hebraeos in summum discrimen adduxissent, non recipiebantur in servitutem. Soli incolae urbium *Gibeon*, *Cephira*, *Beeroth* et *Kirjath-Jearim*, qui per subreptionem a Josua foedus obtinuerant, tamquam servi addicti sunt ministerio sacri tentorii (Jos 9, 1—27).

²⁾ Israelita servus fiebat: 1° Si ad paupertatem redactus se ipsum vendebat. De Hebraeo, qui se vendidit Hebraeo, agitur Lv 25, 39—46. de Hebraeo, qui se vendidit advenae, ib. v. 47—55. — 2° Si aere alieno oppressus addicebatur creditori (II Rg 4, 1. Neh 5, 5. Is 50, 1. Mt 18, 25). — 3° Fur, qui non poterat restituere, quantum lex jubebat, vendebatur a iudice (et quidem domino, quem furto laeserat Jos. antt. IV, 8, 27) in compensationem rei ablatae (Ex 22, 2). — 4° Liberi ex contubernio servili geniti mancipia fiebant; hoc enim fiebat in favorem domini (Ex 21, 4). Hujusmodi servi dicebantur לִירֵי בֵּית; domi nati (Gn 14, 14; 17, 12 s. 23. 27. Lv 22, 11. Jr 2, 14) vel קְנֵי-בֵּית filii domus (Gn 15, 3. Koh 2, 7), apud Graecos οὐλόκληροι = *vernae*, qui, etsi herum non compellarent patrem (cf. Rom 8, 15. Gal 4, 6), ei tamen tamquam patri addicti et fideles erant; quare patriarchae illis arma credebant (Gn 14, 14; 32, 6; 33, 1).

II. Servitutem, antiquissimis jam temporibus introductam et per § 219. vulgatam Gn 9, 25—27; 14, 14; 16, 3; 29, 24. 29; 32, 6; 33, 1. Servorum conditio Jb 1, 3; 31, 13), Moyses varias ob causas tollere nec potuit nec debuit, legibus tamen ita circumscripsit, ut servorum conditio apud Hebraeos prae reliquis gentibus esset melior. Inter alia statuit: 1° Ut servi hebraei initio anni septimi non iniquiore conditione eā, qua ser-

*) Hanc permulti primam servitutis originem esse arbitrantur. Exinde enim fluxit appellatio *mancipii* i. e. manu capti.

**) Haec fere communis erat ratio servos acquirendi. Hinc servi vocantur *argento empti* (מְכֻּרֵי כֶּסֶף, gr. ἀργυροπώγοι, apud Liv. Hist. rom. XL1, 6 *mancipia argento parata*). Pretium diversis temporibus et pro diversa mancipiorum aetate, sanitate, dexteritate et sexu variabat.

vitutem inierunt (sc. cum dono insigni ex pecore minore, ex frumento, ex vino et oleo Dt 15, 13 s. ne nimia paupertate compulsi iterum operam suam in sexennium addicere cogerentur) et cum uxore, quam secum in servitutem adduxerant, manumitterentur (Ex 21, 2 s. Ex Dt 15, 12 patet, ancillas quoque hebraeas, aequae ac servos, fuisse libertati restituendas, septimo sc. anno. Cf. etiam Jr 34, 9—11. 16.)¹⁾. Contubernalis vero seu uxor servo ab hero tradita, sc. ancilla extranea, ut ex ea susciperet liberos, qui deinde hero servirent, in servitute retinebatur (ib. v. 4); serviles enim nuptiae voluntate domini solvebantur²⁾. — 2° Ut anno jubilaeo omnibus mancipiis natione hebraeis exitus daretur e servitute (Lv 25, 39—41)³⁾. — 3° Ut omnes servi sabbato et aliis quoque festis diebus ab omni labore immunes quiescerent (Ex 20, 10; 23, 12. Dt 5, 14), nec non ad certa quaedam convivium in loco sacro instituenda vocarentur (Dt 12, 12. 18; 16. 11. 14). — 4° Ut servi non crudeliter tractarentur. Herus, qui servum suum (cujuscumque originis) baculo sive pugno occiderat, a iudice morte puniebatur (Ex 21, 20). Si vero mors servi percussus non statim, sed post unum alterumve diem sequeretur, dominus impunis erat, quia consilium occidendi praesumi non poterat et jactura servi poena sufficiens censebatur (ib. v. 21). Servus a domino oculo vel dente, i. e. quocumque corporis membro, laesus ipso facto libertatem recuperabat (ib. v. 26 s.)⁴⁾. Rationes servorum clementer tractandorum (liberaliterque dimittendorum) afferuntur duae, sc. memoria servitutis aegyptiacae (Dt 15, 15) et labor servi pretiosior labore mercenarii (ib. v. 18). — 5° Filia non mere ut famula, sed eo fine, ut sive hero sive heri filio desponsaretur, a patre in servitutem vendita aut post emptionem hero desponsata (hinc נָכֶסֶת dicta i. e. *concubina* cf. Gn 20, 17; 21, 10. 13. Jdc 9, 18) Ex 21, 7 non egredi dicitur servitute, sicut servi (LXX et Vulg. h. l. pro *servi* habent *ancillae*) ib. v. 2 s. egredi describuntur i. e. modus servitute egrediendi pro tali filia non absolute quidem, sed secundum quid erat diversus a modo v. 2 s. descripto. Quocirca v. 8—11 varii enumerantur casus, in quibus ejusmodi filiae conditio alia erat a conditione servorum⁵⁾. — 6° Mulieri (non canaaniticae) bello captae, antequam herus ejusve filius eam pellicem acciperet, indulgendus erat mensis, quo ereptos parentes et cognatos suos lugeret ac vitae in domo heri sui assuesceret (Dt 21, 10—14), ergo tantum tempus, quantum luctui hominum maxime insignium concedebatur. — 7° Si servus origine hebraeus alienigenae in regione canaanitica habitanti venditus fuisset, eum consanguineus, vel alius quicumque, vel etiam servus se ipsum, si opes aderant, quolibet tempore redimere potuit, soluto duntaxat pretio pro residuis usque ad annum jubilaecum

servitiis (Lv 25, 47—55). — 8° Servi ex aliqua externa regione in terram sanctam profugi humaniter excipiendi erant, nec dominis suis rursus reddendi (Dt 23, 16 s.).

1) Annus *septimus* dupliciter intelligi potest, vel ut sit annus sabbaticus, qui post sextum quemque annum redit (Theodoret. Qu. 35. in Lv. MPG 80, 344), vel ut ab eo tempore numeretur, quo quis servire incepit. Plures jurisperiti Hebraeorum intellexerunt septimum annum post servitutis initium (cf. Jos. antt. XV, 1, 1. Phil. De septenario et festis diebus opp. II, p. 291. Msch. Kidduschin 1, 2. Siphra fol. 270, 1. Maimonid. De servis c. 2) et hoc veri simillimum est. Moyses enim nusquam, ubi de hac re loquitur, hunc manumissionis annum *sabbaticum* vocat, sed semper *septimum*, et ubi de anno sabbatico agit (Lv 25, 2—7. Dt 15, 1—11; 31, 10—13), nihil dicit de manumissione servorum. Etiam ante aevum mosaicum servitii tempus septimo quoque anno absolutum est, ut apparet ex Gn c. 29. Sed si annus jubilaeus in annos caderet servitutis, servus, licet vel uno anno ante eum esset emptus, tamen dimittebatur.

Nota. — Quod Jeremias 34, 14 dicit: *A fine septem annorum* (לְסֵוֹם שִׁבְעָה שָׁנִים) *dimittat unusquisque fratrem suum hebraeum* non repugnat legi mosaicae, Hebraeum, si sex annos serviisset, anno septimo liberum esse dimittendum (Ex 21, 2), uti patet ex verbis, quae propheta statim subnectit: *postquam tibi servierit sex annos, dimittito eum liberum a te*. Ceterum a fine septem annorum idem est atque in fine numeri septenarii i. e. ipso septimo anno. Eodem significato haec dicendi formula usurpatur Dt 14, 28; 15, 1; 31, 10.

2) Quodsi servus (serva) ex caritatis affectu erga herum vel uxorem (maritum) vel liberos, quos in servitute genuerat, oblatam libertatem recusaret, symbolica quadam ceremonia, sc. auris perforatione, in perpetuam servitutem coaptabatur (Ex 21, 5 s. Dt 15, 16 s.)*). An talis עֶבֶד לְעוֹלָם servus in perpetuum anno jubilaeo manumissus fuit, non constat. לְעוֹלָם sensu obvio significat *per totam vitam*, uti I Sm 1, 22 ubi Samuel mansurus dicitur coram Jahve עַד-עוֹלָם. Rabbini tamen sub עוֹלָם intelligunt hic tempus, quod finiebatur anno jubilaeo; volunt enim, omnem servum hebraeum jubilai beneficio potuisse uti, neque unquam ad filium herilem hereditate pervenisse. Josephus quoque antt. IV, 8, 28 hanc legem mosaicam recitans simpliciter affirmat, talem servum liberatum esse anno jubilaeo. Potest dici, rabbinos, uti etiam Josephum recensere mitiorem legis interpretationem.

3) Servi ex gentilibus, etiamsi conversi essent ad monotheismum, perpetuae servituti subjecti manebant, utpote privilegiis sexennii completi et anni jubilai non gaudentes. Liberari tamen potuerunt sive per manumis-

*) Ritus auris perforandae Moyse est antiquior, cum ab aliis etiam gentibus antiquis sit observatus, uti a Mesopotamiis (Juvenal. Sat. I, 104), Arabibus (Petron. Arbitr. Sat. LXIII al. CII), Lydis (Xenoph. Expedit. Cyri III, 1, 31), Carthaginiensibus (Plaut. Poen. Act. V. sc. 2. v. 21).

sionem, sive per redemptionem. Illa fuit heri liberrimum beneficium, haec vel ipsius servi vel alienis opibus fieri potuit.

⁴⁾ Lex Lv 25, 39—43 de solis quidem servis origine hebraeis diserte loquitur. Quum autem servi alienigenae per circumcisionem in communionem theocraticam recepti essent (Gn 17, 12. 27. Ex 12, 44), aliquatenus saltem ad hos quoque pertinebat.

⁵⁾ Lex l. c. statuit: 1° Si herus ancillam aspernetur sive eam concubinae instar non utatur, non tam iniquus esse debet, ut illam innuptam retineat in servitio, sed curare debet, ut alteri hero hebraeo (non tamen non hebraeo*), qui eam ducat, divendatur (v. 8). 2° Si herus ancillam filio suo (sc. adhuc caelibet et in familia paterna viventi) in concubinam destinet, jam non ancillae, sed filiae seu nurus loco in domo habeatur (v. 9) et 3° si filius adhuc aliam ducat uxorem, ancillae tamen sua jura quoad victum, vestitum et congressum maritalem intacta permaneant (v. 10). 4° Si haec negligantur, ancilla etiam ante expletum sexennium nullo redemptionis pretio persoluto discedat (v. 11).

Nota. — Servorum erat ad illos labores aggredi, quoscumque herus eis assignabat. Plurimumque servi rem rusticam et pecuariam exercebant (Lc 17, 7), ancillae vero ad labores domesticos (uti ad molam circumagendam Ex 11, 5. Is 47, 2. Mt 24, 41. Lc 17, 35. ad domus januam custodiendam LXX II Sm 4, 6. Jo 18, 16 s. Act 12, 13) adhibebantur. Servus perspicacior dominoque prae ceteris carus rei familiari praeerat, qui נִסְתָּר מֵרֵי dicebatur (Gn 24, 2. cf. 15, 2) aliisque negotia attribuebat et victum distribuebat, nisi hoc postremum sollertior mater familias curaret (Pr 31, 15). Quidam erant educatores (παίδευγοί Gal 3, 24 s.) filiorum, dum alii hero ministrabant (Lc 17, 8), uti et ancillae quaedam obsequia uxorum obibant (Jdth 8, 5; 10, 2 ss.). Hi ordinarie meliori sorte gaudebant; at apud dominos, nihil humani a se alienum putantes, etiam reliquorum conditio tolerabilis erat ac certe tolerabilior quam apud Graecos et Romanos.

Articulus II. Urbanitas.

§ 220. I. Salutatio nec non valedictio plerumque benedictionem Ritus complectebatur ¹⁾; unde ברך benedixit saepe notat *salutavit* vel *val-* salu- *dixit*, quatenus hoc fit salutem apprecando ²⁾. Salutationi haud raro *salu-* *tandi* addebatur osculum (חֲשִׁקָה), signum naturale affectionis ³⁾. Amicorum salutatio longior esse solebat; multis enim quaestionibus de salute et valetudine variisque confabulationibus se invicem detinebant ⁴⁾. Quocirca festinantes, ne detinerentur, neminem in via salutare jubebantur (II Rg 4, 29. Lc 10, 4). Coram regibus et magnatibus genuflectebant

*) Licebat quidem filiabus hebraeis nubere viris non hebraeis (exclusis tamen Cananaeis). At hoc matrimonii genus minus honestum reputabatur, ad quod ancilla adigi non poterat. Ex quo etiam concludere licet, hero non fuisse fas ancillae hebraeae dare maritum servum non hebraeum.

(II Rg 1, 13. cf. Mt 27, 29), immo interdum, praesertim quando quis ab altero aliquid implorabat, fere usque ad terram se inclinabant (הִשְׁתַּחֲוֶה, אָרָב, προσκυνεῖν, *adorare* Gn 19, 1; 23, 7. II Sm 9, 6; 18, 21. quod et ipsae mulieres regiae praestabant I Rg 1, 16), etiam iterata vice (I Sm 20, 41. septies Gn 33, 3), vel totos in terram se prosternebant (הִשְׁתַּחֲוֶה אֶפְסָם אֶרְצָה Gn 42, 6. I Sm 24, 9. וְשָׁלַע עַל פָּנָיו I Sm 25, 23. II Sm 9, 16; 14, 4. I Rg 18, 7. cf. Jdth 10, 21. וְשָׁלַע אֶרְצָה Gn 44, 14; 50, 18. II Sm 1, 2. וְשָׁלַע לְפָנָיו II Sm 19, 19. cf. Mt 2, 11) ⁵⁾. Qui vero jumento aut curru vectus alteri occurrebat, reverentiam ei praestandi causa mox de vehiculo descendebat (II Rg 5, 21), atque hoc ipsae observabant feminae (Gn 24, 64. I Sm 25, 23) ⁶⁾. Magna erat in Oriente inde ab antiquissimis temporibus senum veneratio (Lv 19, 32. Jb 32, 4. 6 s. Pr 16, 31; 20, 29. Sir 8, 6) ⁷⁾.

¹⁾ Salutationes veteres Hebraei solemnibus quidem et conceptis, sed non iisdem ubique, verbis efferebant. Mox dicebant: וְהָיָה לְךָ דְּמִי דְּיָהוָה *Dominus tecum* (Jdc 6, 12. cf. Lc 1, 28 ubi angelus ad BMV: ὁ ἄγγελος μετὰ σου, et si plures compellarentur: וְהָיָה לְכֶם דְּמִי דְּיָהוָה *Dominus vobiscum*) cui respondebatur: וְהָיָה לְךָ דְּמִי דְּיָהוָה; *Benedicat tibi Dominus* (Rth 2, 4), mox: (וְהָיָה לְךָ דְּמִי דְּיָהוָה) *Deus tibi faveat* (Gn 43, 29), mox: לְךָ דְּמִי דְּיָהוָה *Pax tibi, vobis, eirhvan* ὁμῶν sc. ἑσθλῶ (Gn 43, 23. Jdc 6, 23; 19, 20. I Sm 25, 6. I Ch 12, 18. Lc 24, 36. Jo 20, 19) ^{*}), mox: בְּרִכַּת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם *Benedictio Domini sit super vos*, ad quod responsum ferebant: וְהָיָה לְכֶם דְּמִי דְּיָהוָה *Benedicimus vobis in nomine Domini* (Ps 129, 8). Abeuntes prosequiebantur formulā: לְךָ דְּמִי דְּיָהוָה (I Sm 1, 17; 20, 42) vel לְךָ בְּשָׁלוֹם (II Sm 15, 9) *Vade in pace* i. e. bono animo, felicitis successus securus. Regibus acclamabatur: וְהָיָה לְךָ דְּמִי דְּיָהוָה *Vivat feliciter rex in perpetuum* i. e. longissime (I Sm 10, 24. II Sm 16, 16. I Rg 1, 25. 31. 39. II Rg 11, 12. II Ch 23, 11) vel: שָׁלוֹם לְרֹאשׁ *Salve rex* (II Sm 18, 28) ^{**}). Graeci dicebant: χαῖρε, χαῖρετε (Mt 26, 49; 27, 29; 28, 9. Mc 15, 18. Lc 1, 28. Jo 19, 3), χαίρειν λέγω (II Jo 10 s.) et simpliciter χαίρειν (II Mcc 9, 19. Act 15, 23; 23, 26. Jac 1, 1), in valedictionibus: ὤπαγε εἰς εἰρήνην (Mc 5, 34), ὀπάγετε ἐν εἰρήνῃ (Jac 2, 16), πορεύου εἰς εἰρήνην (Lc 7, 50; 8, 48. Act 16, 36).

²⁾ Dicitur non solum de adveniente (Gn 47, 7. II Sm 6, 20) et discedente seu valedicente (Gn 47, 10. I Rg 8, 66), sed etiam de praesentibus, qui comiter compellant advenientem (I Sm 13, 10) et discedentem bonis votis prosequuntur (Gn 24, 60. Jos 22, 6 s. II Sm 13, 25; 19, 40).

^{*} Unde etiam in epistolis a pacis voto auspiciū capere solebant Orientales, ut Esr 4, 17. Cf. etiam salutandi formulam apostolis usitatam sub epistolarum suarum initiis (Rom 1, 7. I Cor 1, 3. II Cor 1, 3. Gal 1, 3. Eph 1, 2; 6, 23. Phil 1, 2. Col 1, 2. I Thess 1, 1. II Thess 1, 2. I Tim 1, 2. II Tim 1, 2. Tit 1, 2. I Ptr 1, 2; 5, 14. II Ptr 1, 2. II Jo 3. Apc 1, 4).

^{**} Cf. etiam formulam votivam, qua Persae et Chaldaei in compellendis regibus suis uti solebant (Neh 2, 3. Dn 2, 4; 3, 9; 5, 10).

³⁾ Consanguinei, amici, familiares et aequalis conditionis ex utroque sexu homines osculabantur frontem vel os seque invicem amplexabantur (Gn 29, 13; 31, 28; 33, 4; 48, 10. Ex 4, 27; 18, 7. Rth 1, 9. 14. I Sm 20, 41. Tob 9, 8. Lc 7, 45; 15, 20. Act 20, 37). Viri interdum barbam alterius simul apprehendebant (II Sm 20, 9). Imprimis moris Hebraeorum fuisse videtur advenas osculo excipere (Tob 9, 8; 11, 11. Lc 7, 45; 15, 20) et discedentes osculo dimittere (Gn 31, 28; 32, 1. Rth 1, 9. 14. II Sm 19, 40. I Rg 19, 20. Tob 10, 13. Act 20, 37). Magnae venerationis signum erat osculum, quod alterius manibus (Sir 29, 5) vel pedibus (Lc 7, 38) imprimebatur. Huc pertinet etiam osculum reverentiae, quod liberi parentibus figere solebant (Gn 27, 26. I Rg 19, 20), nec non osculum fidelitatis homagionalis, quod in solemnī principis inauguratione praestabatur, idque vel ab inaugurante (I Sm 10, 1) vel subjectorum devotione (Ps 2, 12). Pro more ab antiquissimis inde temporibus apud omnes orientales populos recepto aliquem submisce honoraturi toto corpore se prosternere solebant, quo ipso pulverem pedum ejus deosculari censebantur (Is 49, 23. Mich 7, 17. Ps 72, 8). Haud raro osculum erat signum clementiae principis (II Sm 19, 39). Memoratu dignum est osculum adulatorium (II Sm 15, 5), simulatorium (II Sm 20, 9), proditorium (Mt 26, 49) et idololatricum (I Rg 19, 18. Os 13, 2).

⁴⁾ Hinc וְשָׁלוֹם לְךָ? quaesivit de alicujus salute et valetudine = *salutavit* aliquem (Gn 43, 27. Ex 18, 7. Jdc 10, 15. I Sm 10, 4; 17, 22; 30, 21. II Sm 8, 10). Loquendi formulā: וְשָׁלוֹם לְ (semel omissa interrogandi particulā II Sm 18, 29) = num salus est huic vel illi? num bene valet hic vel ille? Hebraei de salute absentis interrogare solebant (Gn 29, 6. II Sm 18, 32. II Rg 4, 26). Respondebant וְשָׁלוֹם Gn et II Rg 11. cc. cf. Gn 43, 28.

⁵⁾ Verbum פָּרוּץ procubuit adorandi causa nonnisi de idolorum cultu usurpatur (Is 44, 15. 17. 19; 46, 6).

⁶⁾ Achsa sese asino demisit parentis reverentiā, ut eum supplex alloqueretur (Jos 15, 18). Descensus equo invehentis etiamnum in Oriente signum venerationis est, quo et feminae viros afficere solent.

⁷⁾ Defectus reverentiae erga personas ob aetatem venerabiles graviter reprehenditur Dt 28, 50. Thr 5, 12. Sap 2, 10.

Notae. — I. Summus honor publicus exhiberi solebat regibus eorumque legatis nec non viris bene meritis urbem solemniter ingredientibus. Hac occasione plateae, ne pulveres excitarentur, aquis rigabantur ac floribus, arborum frondibus et tapetis sternebantur (II Rg 9, 13. Mt 21, 8. cf. I Mcc 13, 51. II Mcc 10, 7. LXX Jdth 15, 12. Targ. ad Esth 10, 15); fenestrae plateam respicientes aperiebantur (II Rg 9, 30); spectatores manibus plaudabant et undique jubila resonabant (I Sm 18, 6. I Rg 1, 39—41. II Rg 9, 13. Jos. antt. XI, 8, 5. XVI, 2, 1); noctu faculae quoque accendebantur (II Mcc 4, 22).

II. In colloquendo cum hominibus dignitate superioribus atque etiam haud raro cum conditione aequalibus Hebraei se ipsos עֲבָדִים servos, quos autem alloquebantur, אֲדֹנָי dominos appellare solebant (Gn 18, 3. 5;

19, 2. 19; 32, 5; 33, 5; 44, 18. 24. 33. I Sm 17, 32. 34; 20, 8. Is 36, 11. Dn 1, 12; 2, 4; 10, 17); immo de se ipsis ea loquebantur modestia, quae nobis speciem nimiae cujusdam videtur habere humilitatis (I Sm 24, 15. II Sm 9, 8. II Rg 8, 13). Absentibus quoque, quos patronorum favori commendare volebant, *servi* nomen apponebant (Gn 32, 5. 20 s; 43, 28; 44, 30).

Dignitatis tituli apud Hebraeos noti non erant praeter illos, quibus munus aliquod significabatur, uti *rex*, *princeps*, *iudex*. Prophetae honoris causa plerumque *patres* salutabantur, etiam a regibus (II Rg 2, 12; 5, 13; 6, 21. Is 22, 21). Aetate Christi ad alios salutandos et alloquendos irrepsit ex scholis honoris titulus רַבִּי, ῥαββί (ῥαββουσι [ῥαββουσι] Mc 10, 51. Jo 20, 16 = רַבִּי [רַבִּי] cum Jod parag.) = vir amplissimus (Mt 26, 25. 49. Mc 9, 4; 11, 21. Jo 1, 38; 3, 26; 4, 31; 6, 25; 9, 2).

II. Qui aliquem visitare (בָּרַחַ) cupiebat, domus fores pulsare § 221. solebat (Jdc 19, 22. Lc 12, 36; 13, 25. Act 12, 13. cf. II Rg 5, 9) Ritus vis- tandi simulque interdum clamare, donec dominus egressus illum, si ita visum esset, introduceret (Mt 7, 7. Lc 12, 36; 13, 25. Act 10, 17 s; 12, 13) ¹⁾. Magnatibus non modo adventus prius signandus, sed etiam, prout nunc in Oriente mos est, dona (בָּרַחַ, בָּרַחַ) convenientia ad venerationem testificandam ferenda erant ²⁾. Reges ipsi quoque eis, quibus favebant, varia munera, praecipue vestes et alimenta, dare solebant (Gn 41, 42. II Sm 11, 8. Esth 2, 18; 6, 8; 8, 15. Dn 5, 16. 29. Jos. antt. XII, 2, 14) ³⁾; immo et aliis regibus dona mittebant (II Rg 20, 12. Is 39, 1) ⁴⁾. Etiam antiquiores prophetae dona sibi oblata non recusabant (I Sm 9, 7. I Rg 13, 7; 14, 2 s. II Rg 4, 42; 8, 8 s.), nisi interdum ex indignatione (II Rg 5, 16). Quam autem pseudoprophetae (chald. בָּרַחַ יִשְׁרָאֵל) vaticinia sua pro ratione donorum ederent (Ez 22, 25. Mich 3, 11), prophetae veri dona respuebant ⁵⁾.

¹⁾ *Visitare aegrotos* caritatis opus valde commendabile censebatur (Sir 7, 39. Mt 25, 36. 43. Cf. etiam talmudistarum dictum: *Quicumque non visitat aegrotos, perinde est ac si effunderet sanguinem*).

²⁾ Hujus moris origo a primis regibus, qui nulla adhuc tributa exigebant, derivanda esse videtur (I Sm 10, 27; 16, 20. I Rg 4, 21; 10, 25. II Ch 9, 24; 17, 5). Id demum in consuetudinem abiit, ut qui regem adibant, nunquam sine dono compararent ^{*}), atque inde mos ad alios quoque magnates (Gn 43, 11. I Sm 9, 7 s. Jdth 10, 6. Mt 2, 11), immo et ad aequales, qui invisebantur (Esth 9, 19. 22. Pr 18, 16), transivit.

Dono offerebatur, quodcumque utile esse poterat, non modo argentum (I Sm 9, 8. II Sm 18, 11), vestes, arma et ornamenta (Gn 24, 53. I Rg

^{*}) Eundem morem etiamnum in toto Oriente vigere, ex multis itinerariorum scriptoribus apparet.

10, 25), sed etiam fructus, pecudes et alimenta varii generis (Gn 32, 13 ss; 43, 11. I Sm 9, 7; 16, 20. I Rg 10, 25; 14, 3. II Ch 17, 11).

Prout adhuc in Oriente moris est, dona ad reges et magnates ab hominibus et jumentis singulari cum pompa portabantur et quodlibet, etsi pondere levissimum, a singulari viro aut etiam jumento ferebatur (cf. Jdc 3, 18. II Rg 8, 9). Minutiae tamen non ipsis magnatibus, sed in usum domesticum offerri solebant (I Sm 25, 27).

³⁾ Major adhuc honor erat, si quis vestem, qua indutus erat, de corpore detractam donabat (I Sm 18, 4). Nonnunquam omnibus hospitibus ante convivium vestes largiebantur, quibus induti accubitus ibant (cf. Gn 45, 22. II Rg 10, 22). Reges habebant מלכות seu conclave, in quo magna harum vestium copia asservabatur (II Rg 10, 22). Ex itinerum commentariis constat, vestimenta etiamnum in Oriente regnum et magnatum munera esse, quibus eos, quos honorare volunt, ornant.

⁴⁾ Ceterum reges inferiores potentiorum auxilia petentes per munera ipsos solitos fuisse adire, mos vetus est, praecipue tamen in Oriente usitatissimus (I Rg 15, 19. II Rg 16, 8; 18, 14 s. e quibus locis liquet, munera illa praecipue constituisse auro et argento electisque terrae proveniuntibus; certe docet Os 12, 2 muneribus ab Ephraimitis in Aegyptum inmissis adfuisse quoque oleum).

⁵⁾ Severe autem interdicta erant dona, quae testes et iudices pervertunt (Ex 23, 8. Dt 10, 17; 27, 25). Frequentes tamen sunt querelae de injustis iudiciis, qui muneribus corrupti jus pervertunt, insontibus suum jus eripiunt, innocentes vero declarant reos et suppliciis obnoxios (Is 1, 23; 5, 23; 10, 1 ss. Jr 22, 3. Am 5, 12; 6, 12. Mich 3, 11; 7, 3. Pr 18, 5; 24, 3. cf. jam I Sm 8, 3).

§ 222. **III. Hospitalitatem**, quam magna vitae morumque simplicitas introduxerat, jam inde ab antiquissimis temporibus exercere solebant Hebraei (Gn 18, 1 ss; 19, 1 ss.). Publica nimirum non reperiebantur deversoria, neque erant, qui hospitibus excipiendis quaestum faciebant ¹⁾. Hospitalitatem ergo recusare (Jdc 19, 15) vilissimi hominis vitium censebatur (Jb 22, 7; 31, 31 s.). Recentioribus etiam temporibus, etsi minus quam prisco aevo necessaria, valde tamen commendabilis videbatur Hebraeis φιλοξενία (cf. Rom 12, 13. I Tim 5, 10. Hbr 13, 2. I Ptr 4, 9) ²⁾.

¹⁾ Exstitisse autem omni tempore loca quaedam publica, sed supellectili vacua, in quibus viatores gratuito recipiebantur, cibis tamen non ministratis (ergo fere eadem, quae hodie in Orientis terris dicuntur *Mensils*, *Chans*), e nonnullis sacrae scripturae locis eruitur (מלון Gn 42, 27; 43, 21. Ex 4, 24. מדרות Jr 41, 17. κατάλυμα Lc 2, 7. πανδοχείον Lc 10, 34).

²⁾ *Officia hospitalitatis* praecipua erant: ut obviam tenderent extraneis illosque benevole invitarent (Gn 18, 3; 19, 2. Ex 2, 20. Jdc 13, 15;

19, 20), illorum pedes lavarent (Gn 18, 4; 19, 2; 24, 32; 43, 24. Jdc 19, 21. I Sm 25, 41. Lc 7, 44)*), quaecumque necessaria illis atque jumentis subministrarent (Gn 18, 5 ss; 19, 3; 24, 25. 32. Ex 2, 20. Jdc 13, 15; 19, 20 s.) illosque proficiscentes aliquantum comitarentur (Gn 18, 16). Sacra erant hospitii jura ipsiusque securitati omni modo consulabatur (Gn 19, 7 ss. Jos 2, 2 ss. Jdc 19, 16 ss.).

Articulus III. Scientiae et artes liberales.

A. Scientiae.

Jam ante reipublicae hebraeae originem nobiles et clari erant ex doctrina § 223. Aegyptii, quorum sapientia eruditus est Moyses (Act 7, 22), nec non Babylonii, postea etiam Phoenices. Hebraei hac in re inclarserunt aetate Davidis et imprimis sub Salomone, qui ipse omnes alios doctrinam et perspicaciam superasse refertur et hinc a celeberrimis extraneis invisabatur (I Rg 10, 24). Exemplum tanti regis alios plurimos procul dubio in imitationem traxit. Post Salomonem vero Hebraei vix progressi sunt. In exilio plurimas notiones et ideas exoticas acceperunt et dein a Graecis quoque permulta vera et falsa mutuati sunt.

Eruditi olim dicebantur חכמים sapientes (Pr 1, 6; 13, 20; 22, 17; 24, 23. Koh 9, 17; 12, 11), uti apud Graecos σοφοί. Aevo Christi autem nomine γραμματιστής (= חכמים *literati*) veniebant et honoris titulo ῥαββί (רַבִּי vel רַבִּי) salutabantur. Ipsi autem se dicebant *filios* seu *discipulos sapientiae*, quod cum voce φιλόσοφος convenit.

I. Hebraeorum philosophia erat theosophia seu theoria totam § 224. vitam ad normam legis divinae instituendi ad felicitatem terrestrem et aeternam adipiscendam, ergo plane sacra et religiosa, magis practica Philosophia quam speculativa. In exilio Hebraei plures novas ideas receperunt et in rem suam converterunt. Demum post reditum ex Babylonia multi Judaei operam dederunt exterae philosophiae studio, quam cum religione mosaica conjungere ad eamque accomodare conabantur.

II. Historiae studium olim in Oriente prae ceteris viguisse ipsae § 225. testantur sacrae literae, quae res praecipuas a creatione mundi usque Historia rerum gestarum ad quintum ante Christum saeculum narrant et multos alios libros historicos laudant ac plura quoque monumenta in memoriam rerum gestarum erecta referunt.

Antiquitus historia ore tradebatur. Brevi tempore interjecto accesserunt *cantica historica* (Ex c. 15. Nm 21, 14. Jdc c. 5. cf. Jos 10, 13. II Sm 1, 18), varia *monumenta*, interdum inscriptionibus ornata (lapides et altaria Gn 26, 25; 28, 18 ss; 31, 45 ss; 35, 1. 14. Ex 17, 15. Jos 4, 9. Jdc 6, 24.

*) Quapropter *pedum ablutio* symbolum erat hospitalitatis (I Tim 5, 10).

I Sm 7, 12. arbores, et quidem terebinthi vel quercus Gn 21, 33; 50, 11. Jdc 4, 5), *festa historica* (cf. Ex 12, 25—27. Jdc 11, 39 ss.), nonnunquam etiam *reliquiae* (Dt 3, 11). Inde a tempore post Davidem reges Hebraeorum suos habebant *cancellarios* (מְקַדְּרִים), quorum erat res gestas regis et historiam imperii conscribere (I Rg 4, 3. II Rg 18, 18. 37. al.)*). Prophetæ quoque vaticiniis suis historiam suorum temporum inserere solebant (II Ch 9, 29; 12, 15; 13, 22; 26, 22; 32, 32. al.**)).

§ 226. **III.** Ob agriculturae et pecudis curam valde cara fuisse videtur Hebraeis historia naturalis. Singularis ejus notitia animadvertitur in Jobi poëmate. Ea etiam in Moyse haud exigua erat. Ejusdem amor patet quoque ex Davidis aliorumque poëtarum carminibus. At nemo ejus peritiâ in gente israelitica comparabilis unquam fuit Salomoni regi (I Rg 5, 13).

§ 227. **IV.** Antiquos Hebraeos non omni notitiâ geographicâ fuisse destitutos patet ex accuratâ paradisi terrestres descriptione. Dat enim Moyses nomen regionis, in qua situs erat hortus ille amoenissimus; loquitur de fluvio, qui eum irrigabat, et describit cursum quatuor fluminum, in quae dividebatur; annotat nomina regionum, quas illa percurrerant, et recenset proventus istis regionibus proprios (Gn 2, 8—14). Idem scriptor in historia patriarcharum summa cum diligentia indicat nomina et indolem regionum et urbium, quas illi perlustrarunt vel inhabitaverunt. Quanta vero postea incrementa cepit apud Hebraeos geographia testatur typographica terrae canaaniticae descriptio occasione distributionis singularum ejus urbium et provinciarum inter duodecim tribus Israel (Jos cc. 13—22).

§ 228. **V.** Quidquid de arithmetica et geometria notum erat Hebraeis, partim a Cananaeis mercaturae deditis, partim ab Aegyptiis aliisque populis accepisse videntur. Arithmeticae quatuor species priores

*) Idem munus apud alias quoque gentes (praecipue apud Persas cf. Esr 4, 15; 6, 2. Esth 10, 2) memoratur.

**) Antiqua historia erat magis genealogica quam chronologica; quare מִסְכֵּי תּוֹלְדֹת *genealogia* etiam pro *historia* venit (Gn 6, 9; 37, 2). In sacris scripturis tamen hic defectus per genealogias chronologicas et insertos hinc inde numeros annorum certae temporis periodi aliqua ratione suppletus est. In compendariis genealogicis sine chronologia Hebraei generationes aliquot nonnunquam omittebant (Rth 4, 18—22. Esr 7, 1—5. Mt 1, 5. 8. 11). Alias vero nomen per posterios in genealogiis conservare magno ducebatur honori. Quare jam a prima origine Hebraeis erant שִׁבְרֵי, publici *scribae* seu *genealogi*.

in pentateucho pro notis ponuntur*), nec dubium est, mercatores pluribus aliis operationibus arithmeticiis usos fuisse.

VI. Medicinam apud Hebraeos sacerdotibus fuisse exclusive § 229 reservatam, immerito asseritur; saepe enim sacra scriptura de medicis (מְדִיָּעִים) loquitur, quin illos sacerdotes fuisse dicat (Jr 8, 22. II Ch 16, 12. Sir 38, 1—8. Mc 5, 26. Lc 5, 31; 8, 43. Col 4, 14. cf. Jos. antt. XVII, 6, 5. bj. II, 8, 6). Hoc autem diffitendum non est, sacerdotes medicinae non fuisse ignaros, quippe qui de quibusdam casibus judicare debuerint (Lv cc. 13. 14. Dt 24, 8. Lc 17, 14)**).

Medi-
cina

Remedia externa adhibebantur unguenta (praecipue ex balsamo Jr 8, 22; 46, 11; 51, 8. et oleo Is 1, 6. Ez 30, 21. Lc 10, 34. Msch. Schabbath 14, 4), balnea mineralia et thermae (Tiberiados et Callirhoës Jos. antt. XVII, 6, 5. XVIII, 2, 3. bj. I, 33, 5. II, 21, 6). Balnea olearia memorantur Jos. antt. XVII, 6, 5. bj. I, 33, 5***). *Remediis internis* licet Hebraei dubio procul non plane caruerint, in sacra scriptura tamen illorum mentio non reperitur (excepto melle Pr 16, 24. quod in medicina magni est usus et ad multa adhibetur medicamenta), sed plures eorumdem species in talmude commemorantur (Msch. Schabbath 14, 3; 22, 6. Joma 8, 6). In nonnullis, imprimis extraordinariis morbis Deus ipse vel immediate opem tulit vel extraordinaria aliquando media ordinavit (Nm 21, 9. II Rg 5, 10 ss.); hinc piscinam Bethesdam quoque sanatricem vim accepisse multi contendunt (Jo 5, 2 ss.). A nonnullis medicis pro antiquo more orientali artes quasdam magicas fuisse adhibitās, colligi potest ex II Ch 16, 12. cf. II Rg 1, 2. Msch. Schabbath 6, 2. 10. Jos. antt. VIII, 2, 5. *Chirurgiae* prima vestigia reperiuntur in circumcissione (cf. etiam Msch. Schabbath 6, 5; 22, 6. Kelim 12, 4).

Cf. A. Calmet Diss. de re medica veterum Hebraeorum (Prolegg. et diss. I, p. 482—88). — C. Sprengel De medicina Ebraeorum diss. Halae

*) De additione cf. Nm 1, 22 ss; 26, 7 ss. de subtractione cf. נָטָה Lv 27, 18. עָרָה Ex 16, 23. Lv 25, 27. de multiplicatione cf. Lv 25, 8. Nm 3, 46 ss. de divisione cf. Lv 25, 27. 50.

**) Prima medicorum in sacris literis mentio occurrit occasione mortis Jacobi in Aegypto (Gn 50, 2), ubi ars medicinalis omni tempore sat floruisse videtur (Jr 46, 11. Herod. II, 84. III, 1. 129. Diod. Sic. Bibl. hist. I, 82. Plin. nat. XXVI, 3. XXIX, 30). Ceterum apud talmudistas medici haud bene audiunt. *Optimus medicorum meretur gehennam*, Kidduschin fol. 82, 1 (J. Buxtorf Lex. c. 2278). Melius de iis sentit Siracides 38, 1 ss.

***)) Ficus siccatae regis Hiskiae ulceribus impositae (II Rg 20, 7 s. ls 38, 21 s.) symbolum, minime remedium fuerunt.

1789. — J. B. Friedreich Zur Bibel. Naturhistorische, anthropologische und medicinische Fragmente. Nürnberg 1848. — R. Wuku Die Heilkunde bei den alten Hebräern (Studien und Mittheilungen aus dem Benedikt.- und Cisterz.-Orden XI, p. 424—31). — W. Ebstein Die Medizin im AT. Stuttgart 1901. Die Medizin im NT und im Talmud. 1903.

§ 230. VII. Aliqua astronomiae cultura Hebraeis ad rem rusticam et nauticam necessaria erat et menses omnes triginta dierum, qui Gn 7, 11; 8, 4 ss. occurrunt, argumento sunt, jam ante diluvium homines tentasse, ut annum ad solis cursum exigerent. In sacris literis tautummodo reperiuntur aliqua nomina stellarum et siderum, quae maxime oculos percellunt undeque a poëtis antiquis inter praecipuas coeli stelliferi laudes recensentur*). Ratio autem, cur astronomia, a cujus peritiâ

*) Stellae et sidera Hebraeis vocabantur **צבא השמים** exercitus coeli, tum numeri tum ordinis sui respectu (Dt 4, 19. Is 34, 4; 40, 26; 45, 12, Jr 8, 2; 33, 22). Commemorantur; 1° **הילל** Is 14, 12 stella lucida i. e. stella matutina (hinc l. c. additur **בן שחר** *filius aurorae*), aram. **בוקב** *Sir* 50, 6 **ἀστὴρ ἑωθινός**, Apc 2, 28 **ἀστὴρ πρωϊνός**, ib. 22, 16 **ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὁ πρωϊνός**, Veneris sidus, *phosphori* seu *ἑωσφόρος* (LXX) nomine notum, diem poetarum phrasi praeveniens eumque ducens, aurorae signum. — 2° **עש** Jb 9, 9 (**עש** ib. 38, 32) veterum plurimi congregationem stellarum explicant, *Plejades* (LXX), *caudam arietis* vel *caput tauri* (talmudistae) intelligentes. Alii **עש**, per apharaesin pro **עש** accipientes, arabico collato, sidus *ursae majoris* seu *septem trionum* interpretantur (Abenesra); huic sideri Arabes, qui illud *feretrum* appellant, tribuunt filias (ut Jb 38, 32), quibus intelligunt tres stellas in cauda ursae. Vulg. arcturum intelligit, primae magnitudinis stellam in sidere ursae majoris. — 3° **בסיל** Jb 9, 9; 38, 31. Am 5, 8. Orion, sidus australe juxta frontem Tauri, stellis 38 conspicuis constans, quod Orientales *gigantem* appellant videnturque illud sub figura gigantis *impii* (**בסיל** = *stultus, impius*) coelo alligati sibi informasse. Plur. **בסילים** Is 13, 10 est locutio poetica = Orion et majora coeli sidera, Orioni similia. — 4° **ביקה** Am 5, 8. Jb 9, 9; 38, 31. etymologice conglomerationem stellarum dicit, inde *Plejades* seu *Hyades*, quae sunt septem stellae majores aliaeque minores arcte conglomeratae in cauda Tauri; unde nonnulli totum hoc asterismum nomine hebraeo intelligendum putant. — 5° **נקש** Jb 26, 13 est sidus serpentis seu draconis, quod est inter duas ursas et multas habens spiras serpentis in morem ejus figuram plane in coelo referens, non procul a polo arctico, septenis orbibus sese intorquens atque ursam minorem circumcinctam, caudâ tandem suâ, tamquam vecte, eam a majori ura separans; hinc Is 27, 1 **נָקַשׁ עֲקָרְתּוֹן** *serpens sinuosus* dicitur. — 6° Duodecim signa Zodiaci, quae Hebraei solis per duodecim menses deversoria esse fingebant et cultu superstitioso prosequabantur, II Rg 23, 5 vocantur **מַזְלוֹת** (idem vocabulum est **מַזְלוֹת** Jb 38, 32. literis ל et ר permutatis), unde et recentiores Hebraei Zodiacum **זִמְרֵי הַמַּזְלוֹת** *orbem sidereum* appellant. Apud astronomos **זִמְרֵי הַמַּזְלוֹת** *cingulum signorum coelestium* esse Zodiacum tradit J. Buxtorf Lex. c. 53.

De divisione stellarum in *erraticas*, *inerrantes* et *crinitas* in VT nullum reperitur vestigium. In NT memorantur *ἀστέρες πλανήται*, quibus homines inconstantes vel doctores falsi et impii comparantur (Jud 13).

Abrahamus magnis celebratur laudibus (Jos. antt. I, 8, 2), minus quam aliae scientiae apud Hebraeos excoleretur, procul dubio haec est, quod apud alias nationes scientia illa indivulso nexu conjuncta erat cum astrologiae superstitione (Is 47, 13), Israelitis omnino evitanda (Dt 4, 19; 17, 3).

Cf. J. F. Weidler *Historia astronomiae. Vitembergae* 1741. — Ch. L. Ideler *Untersuchungen über den Ursprung und die Bedeutung der Sternnamen.* Berlin 1809. — J. M. Neumann *Zusammenstellung aller astrognostischen Benennungen im AT.* Breslau 1819. — J. H. Kurtz *Die Astronomie und die Bibel.* Ed. II. Berlin 1849. — O. M. Mitchel *The Astronomy of the Bible.* New York 1863. — *Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben* 1864. III, p. 258—76. — *ZAW* 1883. p. 107—110. 279. — G. Schiaparelli *L'astronomia nell'antico testamento.* Milano 1903. Ed. germ. cur. W. Lüdtke. Giessen 1904.

Appendix. Temporum computandorum ratio.

I. Diem naturalem, spatium 24 horarum, Hebraei secundum § 231. legem mosaicam (Lv 23, 32) computabant ab uno occasu solis ad alterum; hinc loquendi formula: לַיִל וְלַיּוֹם Dt 8, 14 = $\nu\chi\theta\acute{\eta}\mu\epsilon\rho\nu$ II Cor 11, 25¹⁾. Diem vero artificialem seu civilem (ab ortu solis usque ad occasum) ante exsilium dispescebant (prout nostra adhuc aetate Arabes dividunt) in sex partes inaequales, nominibus de ordine naturae sumptis insignitas²⁾. Horae, quas dicimus, veteribus Hebraeis prorsus incognitae erant. Prima earum mentio fit Dn 3, 6. 15; 4, 16³⁾. Inde a captivitate babylonica Judaei diem artificialem in quatuor partes, quarum singulae tres horas communes complectebantur (Mc 15, 25), dividebant. Hae partes (trihoria) dicebantur hora prima, tertia, sexta et nona. Insuper diem dispescebant in duodecim horas (minores), e quibus quatuor illa trihoria constabant; prima hora cum ortu solis incipiebat et duodecima solis occasu absolvebatur (Mt 20, 3. 5 s; 27, 45 s. Jo 11, 9; 19, 14. Act 2, 15; 3, 1). Uti dies, ita et nox in suas partes distribuebatur, et quidem antiquitus in tres⁴⁾, dein vero pro Romanorum usu in quatuor (cf. Mt 14, 25. Mc 6, 48. Lc 12, 38) vigiliis (תִּרְחָצָא , $\varphi\lambda\alpha\chi\alpha\iota$)⁵⁾ et horas duodecim, quae ab occasu solis ad ejus ortum numerabantur (Jos. bj. VI, 5, 3). Inde patet, vigiliis et horas illas, quantumvis aequales inter se, non fuisse aequales in se, siquidem spatium diurnum dividendum hieme sit brevius, spatium vero nocturnum longius, aestate vero vice versa.

¹⁾ Tempus nocturnum diurno praemittebant (cf. Ps 55, 18), quod illud prius exstitisse credebatur (cf. Gn 1, 3 quo loco Judaei jam olim coram Alexandro Magno ad hanc rem probandam usi fuisse leguntur in

⁵⁾ Prima vigilia inchoabatur ab occasu solis, tres horas durabat et dicebatur *vespera*, *conticinium* (ὀψέ). Secunda vigilia usque ad mediam noctem extendebatur atque hinc media nox, *concupium* (μεσονύκτιον) nuncupabatur. Tertia vigilia usque ad nostratem horam tertiam matutinam durabat ac cantus galli seu gallicinium (ἀλεκτοροφωνία) dicebatur. Quarta tandem vigilia, matutina vel diluculum (πρωί vel πρωία = ἡ ὥρα ἡ πρωία) dicta, cum oriente sole desinebat. Cf. Mc 11, 19; 13, 35. Mt 25, 6. Vigiles urbis plateas noctu perambulantes memorantur Ct 3, 3; 5, 7. cf. Ps 127, 1.

Nota. — Temporibus dimetiendis inserviebant primo *gnomones*, qui nonnisi meridiem indicabant, dein *horologia solaria*, denique *clepsydrae* (horologia ex aqua). Horologium solare sub rege Hiskia occurrit et a rege Ahaso denominatur (יָסָא לְיָמֵי אָחָז gradus Ahasi, quia in gradus divisum scalam referebat II Rg 20, 11. Is 38, 8) *), qui illud ex Babylonia accepisse videtur. Apud veteres enim constans est opinio, Babylonios ejusmodi horologia in usum induxisse, id quod, cum Chaldaei computationibus astrologiceis jam antiquitus multum operae impenderent, satis est probabile. Cf. *Herod.* II, 109. Ex nonnullorum sententia etiam duae columnae ante templi salomonei vestibulum erectae simul horologii usum praestiterunt.

II. Spatium septem dierum ab Hebraeis שִׁבְעָה (τὸ σάββατον, ἡ ἑβ- § 232.
δομάς, *septimāna*) vocabatur (Gn 29, 27 s. Dn 10, 2) ¹⁾; septimus vero Heb-
dies שַׁבָּת sabbatum erat (Ex 16, 25. I Ch 9, 32). Ab hoc die, ut a domas.
praecipua hebdomadis parte, Hebraei (ut Graeci Mt 28, 1) totam hebdomadem per synechoclen שַׁבָּת vocabant (Lv 23, 15. cf. Dt 16, 9) ²⁾. Singuli hebdomadis dies nominibus propriis carebant et suo numero tantummodo distinguebantur, sc. *primus* (vel servando hebraismum, quo pro numero ordinali sumitur cardinalis, *unus*) *a sabbato dies, secundus* ... unde in NT μία i. e. πρώτη τῶν σαββάτων (cf. Ex 16, 5. 22. Mt 28, 1. Mc 16, 2. 9. Lc 24, 1. Jo 20, 1. 19. Act 20, 7. I Cor 16, 2). Sextum tamen hebdomadis diem Hellenistae nominabant παρασκευήν (= *praeparationem* Mt 27, 62. Mc 15, 42. Lc 23, 54. Jo 19, 31. 42. προσάββατον Mc 15, 42. Jdth 8, 6), quod hoc die deberent praeparari, quae sabbato necessaria erant.

¹⁾ Dio Cassius Hist. rom. XXXVII inventionem hebdomadum Aegyptiis tribuit. At quidni potior sit Moysis auctoritas, qui primam hebdomadam originem ex sabbati institutione primaque generis humani religione repetit? Ex ea igitur ad Aegyptios ceterasque gentes promanare potuit.

²⁾ Vicissim ἡ ἑβδομάς pro die sabbati interdum accipitur, ut II Mcc 6, 11: ἔγενεν τὴν ἑβδομάδα = *sabbati diem celebrare*.

*) Quum in reliquis sacris libris ne vestigium quidem inveniatur, quo ad veram horologiorum hebraicorum rationem indagandam perducamur, latus conjectandi campus patet, certi vero, ne veri quidem similis quidquam nemo efficere poterit. Cf. G. H. Martini, Von den Sonnenuhren der Alten. Leipzig 1777.

Nota. — Præter hebdomadem dierum Hebraeis aliud triplex genus hebdomadam praescriptum erat: 1° *Hebdomas hebdomadam*, i. e. periodus septem hebdomadam seu quadraginta novem dierum, a paschate usque ad solemnitatem pentecostes, quae, die quinquagesimo incidens, inde dicitur שָׁבֻעַת סָבְעָה solemnitatis hebdomadam (Ex 34, 22. Dt 16, 10). 2° *Hebdomas annorum*, i. e. periodus septem annorum, ita ut septimus esset annus sabbaticus, quo erat cessatio agrorum totius regionis. 3° *Hebdomas annorum sabbaticorum*, i. e. periodus quadraginta novem annorum, quae anno quinquagesimo seu jubileo claudebatur. Josephus antt. I, 3, 9 adhuc meminit periodi duodecim annorum jubilaeorum seu sexcentorum annorum; at libri sacri de ea silent.

§ 233. III. Menses (חֳדָשִׁים) ante exsilium simpliciter numerabantur

Menses (Gn 7, 11; 8, 4. 13. Ex 40, 2. 15. Nm 9, 11. Dt 1, 3. I Rg 12, 32. II Rg 25, 27. I Ch 27, 12. II Ch 5, 3; 15, 10. Jr 52, 6. 12. 31. Ez 29, 1), quamvis etiam nonnulla eorum nomina, a rebus agriculturam spectantibus petita, et quidem eadem atque apud Phoenices, occurrant¹⁾. Tempore post exsilium menses nominibus assyrio-babylonicis sunt insigniti²⁾, quorum quaedam etiam in sacris literis occurrunt, quamvis et tunc adhuc numerentur (Agg 1, 1; 2, 1 s. Zch 1, 1. Esr 10, 9. Neh 7, 73; 8, 3. 14. Dn 10, 4. I Mcc 9, 3. 54; 10, 21; 13, 51).

Menses erant *lunares* (חֳדָשׁ = luna nova et mensis cf. Ps 104, 19. Sir 43, 6—8) seu comprehendentes illud temporis spatium, quo luna in suo cursu a solis conjunctione digressa rursus ad eam revertitur (Sohar in Gn. fol. 236: *Gentes in computu solem sequuntur, Israelitae lunam*)³⁾. Spatium hoc continet 29 dies, 12 horas 44' 282". Hinc Hebraei primo mensi triginta, sequenti viginti novem dies sicque alternatim assignarunt. Menses viginti novem dierum cavi (חֳדָשׁ קָסֵר, καλός), alii vero triginta dierum pleni (חֳדָשׁ מָלֵא, πληρῆς) vocabantur.

¹⁾ Sunt haec quatuor nomina: חֹדֶשׁ הָאֵזִיב mensis spicarum matrescentium i. e. mensis primus (Ex 13, 4; 23, 15; 34, 18. Dt 16, 1); חֹדֶשׁ שֵׁנִי seu חֹדֶשׁ שְׁנִי mensis splendoris florum i. e. mensis secundus (I Rg 6, 1); חֹדֶשׁ הָאֵתִיב mensis perennium fluminum i. e. mensis septimus (I Rg 8, 2); חֹדֶשׁ בִּיט mensis pluviae i. e. mensis octavus (I Rg 6, 38). Horum duo nomina apud Phoenices certe reperimus (בִּיט Corp. inscript. semit. I, 1. n. 3. 10. 90. p. 13 ss. 36. 107. et אֵתִיב ib. n. 86. p. 93 s.); quae omnino sufficiunt, ut affirmemus, etiam duo reliqua nomina fuisse originis phoeniciae.

²⁾ Nomina mensium tempore post exsilium:

I/₇ *) a medio Martio ad medium Aprilem, 30 dierum: נִסָּן Nisan (Neh 2, 1. Esth 3, 7), assyr.-babyl. *Nisaanmu*, gr. Νισάν (Esth 1, 1. III

*) Numeri *romani* menses anni sacri, *arabici* menses anni civilis designant (cf. § 234).

Esr 5, 6. Jos. antt. I, 3, 3. II, 14, 6. III, 8, 4. 10, 5. XI, 4, 8). Nomen hujus mensis macedonicum apud Josephum obvium: $\Xi\alpha\nu\theta\iota\kappa\acute{o}\varsigma$.

II₈ a medio Aprili ad medium Majum, 29 dierum: 𐤅𐤍 Jjjar (talm.), assyr.-babyl. *Airu*, gr. Ἰάρ (Jos. antt. VIII, 3, 1), maced. Ἀρτεμίσιος .

III₉ a medio Majo ad medium Junium, 30 dierum: 𐤍𐤕 Sivan (Esth 8, 9), assyr.-babyl. *Sivanu*, gr. Σιονάν (Bar 1, 8), maced. Δαίσιος .

IV₁₀ a medio Junio ad medium Julium, 29 dierum: 𐤕𐤕 Tammus (talm.), assyr.-babyl. *Duuzu*, maced. Πάνεμος .

V₁₁ a medio Julio ad medium Augustum, 30 dierum: 𐤁𐤅 Ab (talm.), assyr.-babyl. *Abu*, gr. Ἀββά (melius Ἀβά) Jos. antt. IV, 4, 7. maced. Ἀφός .

VI₁₂ a medio Augusto ad medium Septembrem, 29 dierum: 𐤅𐤋𐤏 Elul (Neh 6, 15), assyr.-babyl. *Ululu*, gr. Ἐλόλ (I Mcc 14, 27), maced. Γορπαῖος .

VII₁₁ a medio Septembri ad medium Octobrem, 30 dierum: 𐤕𐤓𐤕 Tischri (talm.), assyr.-babyl. *Tasritav*, gr. Θερί (Jos. antt. VIII, 4, 1), maced. Ἰπερπερταῖος .

VIII₂ a medio Octobri ad medium Novembrem, 29 dierum: 𐤍𐤕𐤕 Marcheschwan (talm.), assyr.-babyl. *Araah samna*, gr. Μαρσωνής (Jos. antt. I, 3, 3), maced. Δίος .

IX₃ a medio Novembri ad medium Decembrem, 30 dierum: 𐤏𐤕 Kislew (Zch 7, 1. Neh 1, 1), assyr.-babyl. *Kisiliu*, gr. Χασελεῦ (I Mcc 1, 54; 4, 52. II Mcc 1, 9. 18; 10, 5. Jos. antt. XII, 5, 4. 7, 6), maced. Ἀπελλαῖος .

X₄ a medio Decembri ad medium Januarium, 29 dierum: 𐤕𐤁𐤕 Tebeth (Esth 2, 16), assyr.-babyl. *Tibituv*, gr. Τεβέθος (Jos. antt. XI, 5, 4), maced. Ἀδωναῖος .

XI₅ a medio Januario ad medium Februarium, 30 dierum: 𐤔𐤁𐤕 Schebat (Zch 1, 7), assyr.-babyl. *Sabatu*, gr. Σαβάτ (I Mcc 16, 14), maced. Περίτιος .

XII₆ a medio Febuario ad medium Martium, 29 dierum: 𐤁𐤕𐤁 Adar (Esth 3, 7: 8, 12), assyr.-babyl. *Addaru*, gr. Ἀδάρ (I Mcc 7, 43. 49. II Mcc 15, 36. Jos. antt. IV, 8, 49. XI, 6, 2. XII, 10, 5), maced. Δύστρος .

Cf. E. Schrader Die Keilinschriften und das AT. Ed. II. Giessen 1883. p. 379 s. — Muss-Arnolt The names of the Assyro-Babylonian months and their regents. New York 1893.

3) Neomenias non astronomice definitas, prout Judaei Rabbantitae contendunt, sed eas, quibus nova luna conspicitur, prout Karaei asserunt, intelligendas esse, ex eo patet, quod Moyses omnem chronologiam non ex astronomia, sed ex eo, quod in terra conspicitur, ordinavit. Accedit, quod et ipsi doctores mischnici (Rosch haschana 1, 3—3, 1) de testibus novae apparitionis lunae loquuntur et neque Josephus neque Philo de duplici neomeniarum praefinitione, altera astronomica et altera secundum phasim lunae, quidpiam novit. At auctorem librorum Regum in Babylonia astronomico calculo fuisse usum, negari vix poterit; nam II Rg 25, 27 diem vigesimum septimum mensis duodecimi dicit, quem Jeremias 52, 31 dicit diem vigesimum quintum.

§ 234. **IV. Annus** (שנה) Hebraeorum complectebatur duodecim menses lunares (I Rg 4, 7), qui 354 dies, 8 horas et 48' 38" efficiunt, dum annus solaris 365 dies, 5 horas et 48' 45" complectitur ¹⁾. Differunt ergo annus solaris (rabb. שנה סolare) et lunaris (rabb. שנה לילא) undecim diebus, qui a Graecis ἐπακταὶ nominantur. Hinc Hebraei, ut annum suum aliquo modo ad cursum solis ordinarent, adjugebant suis mensibus nunc secundo nunc tertio quoque anno tertium decimum mensem inter Adar et Nisan (אדר et ניסן dictum), cujus intercalationis tamen in sacris literis nullum occurrit vestigium.

Autumui tempestas ab antiquissimis orbis temporibus dedit anni principium. Hinc et inter Hebraeos mensis Tischri, qui primordia dabat autumnii, simul erat primus anni mensis. Post egressum vero ex Aegypto solemnitatemque paschatis in ejus memoriam die 14. mensis Nisan, tum temporis Abib dicti, constitutam (Ex 12, 2. Nm 28, 16) novus subnascebatur mensium ordo. Hinc duplex Hebraeorum annus, sacer et civilis seu oeconomicus. Prior a mense Nisan, alter a mense Tischri initium capiebat; illo in rebus sacris disponendisque festis annuis, hoc in rebus civilibus nec non in supputandis annis sabbaticis et jubilaeis utebatur; ergo hic forum, ille templum moderabatur ²⁾.

Hebraei aequae ac plerique alii populi annum distinguebant in quatuor tempora seu in duo aequinoctia (vernale et autumnale) et totidem solstitia (aestivum et brumale), cujus divisionis antiquissima jam in sacris scripturis vestigia exstant (Ex 34, 22. II Ch 24, 23). Quum vero Hebraeorum curae atque opera imprimis ad agriculturam spectarent, in dispertiendis anni temporibus simul ad haec opera respiciebant hincque sex anni tempestates dispecebant: זריע *sementis* (dimidium Tischri, Marcheschwan, dimidium Kislev); חורף *hiems* (dimidium Kislev, Tebeth, dimidium Schebat); קר *frigus* (dimidium Schebat, Adar, dimidium Nisan); קציר *messis* (dimidium Nisan, Jjjar, dimidium Sivan); תבואה *aestas* (dimidium Sivan, Tammus, dimidium Ab); חם *calor* (dimidium Ab, Elul, dimidium Tischri) ³⁾.

¹⁾ Ex Gn 7, 11. 24; 8, 3 s. apparet, antiquissimis temporibus annum confectum esse 360 diebus.

²⁾ Jos. antt. I, 3, 3: Μωϋσῆς τὸν Νισάν, ὅς ἐστι Ξανθικὸς (Macedonum), μῆνα πρῶτον ἐπὶ ταῖς ἑορταῖς ὥρισε κατὰ τοῦτον ἐξ Αἰγύπτου τοὺς Ἑβραῖους προαγαγόν· οὗτος δ' αὐτῷ καὶ πρὸς ἅπασας τὰς εἰς τὸ θεῖον τιμὰς ἤρχεν, ἐπὶ μέντοι γε πράξεις καὶ ὀνάς καὶ τὴν ἄλλην διοίκησιν τὸν πρῶτον λόμπον διεφύλαξε.

Quadruplex anni initium statuitur in codice mischnico, ut aliud fuerit in sacrorum festorum dispositione, aliud in rebus civilibus, aliud in de-

finienda pecorum decimandorum aetate, aliud in arborum fructibus decimandis (Rosch haschana 1, 1). Sed hoc merum est rabbinorum commentum.

³⁾ Solum duae anni tempestates in sacris literis distinguuntur: קִיץ וְחֵרֵף *aestas et hiems (aestus et frigus)* Gn 8, 22. Zch 14, 8. Ps 74, 17. LXX pro climatis aegyptii ratione verterunt θέρους καὶ ἔαρ. Nomine ἔαρως hiemem intelligunt; qui enim nobis menses hiemales, ii Aegyptiis vernaes sunt. Sementis adscribitur hiemi et messis aestati (Gn 8, 22).

V. Ullam certam aeram seu epocham, qua plurium annorum § 235. orbes supputarentur, patriarcharum aevo in usu fuisse non constat. *Aerae publicae* Prima hujusmodi aera exstitit ex ipso Hebraeorum de Aegypto educationum tempore seu reipublicae hebraeae primordio (Ex 12, 2; 19, 1. Nm 1, 1; 9, 1; 33, 38. I Rg 6, 1). Similis aera haberi poterat cum exstructo a Salomone templo (I Rg 9, 10. II Ch 8, 1), exsilii babytonici initio (II Rg 25, 27. Jr 52, 31. Ez 1, 1; 33, 21; 40, 1), aut quocumque alio eventu insigniori et ad gentem spectante universam (uti reditu in patriam aut dedicatione templi secundi). Erat interdum, primis jam aetatibus, quaedam temporis notatio a virorum illustrium aut principum aevo desumpta (Gn 7, 11; 8, 13; 26, 1); sed haec nonnisi peculiarem quamdam continebat scriptoris historici observationem, qualis etiam recentiori aetate fiebat (Mt 2, 1. Lc 1, 5; 3, 1). Saepe in libris VT historicis annorum computatio instituitur secundum annos regum judaeorum et israeliticorum, postea secundum annos regni principum, quibus populus erat subjectus (Esr 4, 24; 6, 15; 7, 7 s. Neh 2, 1; 5, 14; 13, 6. Agg 1, 1; 2, 11. Zch 7, 1). Cum Judaei, mortuo Alexandro Magno, a Seleuco I. Nicatore benignissime tractarentur, nobilissimam aeram Seleucidarum, inde ab autumno anni 312 aCh. (quo Seleucus Nicator ducem Antigoni fudit regnumque Syriae maxime ampliavit) computatam, receperunt*). Sed Simonis principis aevo (et quidem inde ab anno 170 aer. Seleuc. = 143/42 aCh.) annos simul ab hujus principatu computare amabant (I Mcc 13, 41 s. cf. 14, 27). Diu demum post destructam a Romanis rempublicam (saeculo, uti videtur, undecimo aer. christ.) novam, quam etiamnunc

*) Aeram hanc, etiam קִיץ וְחֵרֵף *aeram contractuum* dictam, quia Judaei illā in suis contractibus uti solebant, auctores utriusque libri Maccabaeorum sequuntur. Advertendum tamen est, auctorem libri primi pro Judaeis palaestinensibus in computatione sua uti annis sacris seu inchoare annum a mense Nisan anni 312, auctorem vero libri secundi, supputationem Jasonis servantem, uti annis civilibus, inchoare proinde computationem a mense Tischri ejusdem anni, ita ut in chronologia nonnullorum eventuum differentia quaedam exoriat (cf. I Mcc 6, 16 cum II Mcc 11, 21. cf. I Mcc 6, 20 cum II Mcc 13, 1).

sequuntur, substituerunt rationem annosque inde ab orbe condito computarunt.

Cf. Bl. Ugolini Thes. XVII. — J. Gumpach Über den altjüdischen Kalender in seiner Beziehung zur neutestamentlichen Geschichte. Brüssel 1848. — Lewisohn Geschichte und System des jüdischen Kalenderwesens. Leipzig 1856. — Ch. F. A. Dillmann Über das Kalenderwesen der Israeliten vor dem babylonischen Exil (Monatsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften 1882. p. 914—35). — Mahler Die Zeit- und Festrechnung der Juden. Wien 1889. — E. Schürer Grundzüge des jüdischen Kalenders, op. cit. I, p. 745—60.

B. Artes liberales.

Quoad artes liberales ab Hebraeis excultas speciatim notandae sunt I poësis, II musica vocalis et instrumentalis, III architectura, IV sculptura et V pictura. Tangenda simul est VI ars scribendi.

§ 236. I. Nulla est ars, in qua antiqui Hebraei magis excelluerunt, quam Poësis poëtica, ita ut ipsâ ejus pulchritudine ad priscos Graecos proxime accederent, sublimitate autem et majestate hos longe superarent.

a) ob- A Ratione *objecti* integra Hebraeorum poësis, quae nobis inno-
jectum tuit, sacra est et religiosa ¹⁾. Exprimit enim animi motus religiosos, aut versatur in exponendis doctrinis salutaribus, aut enunciat eventus futuros. Constat igitur e carminibus lyricis, plerumque proxime cantui destinatis, didacticis et propheticis ²⁾, quae diversa poëseos genera hic illic sunt commixta ³⁾.

¹⁾ At carmina profana Hebraeis non defuisse probant Lamechi tripudium ob arma ferrea a Tubalcaino praebita (Gn 4, 23 s.), epinicia Israelitarum (Nm 21, 27—30), Simsonis (Jdc 15, 16), mulierum hebraearum (I Sm 18, 7), aenigma Simsonis (Jdc 14, 14. 18) et alia similia. Cf. Is 24, 9. Am 8, 10.

²⁾ Poësis lyrica imprimis florebat a Moye usque ad Davidem, *egregium psaltem Israel* (II Sm 23, 1), qui in *psalmis* suis culmen hujus poëseos generis est adeptus. Eum secuti sunt plures alii psalmistae coevi et posterii. Ad poësin lyricam etiam pertinent *Threni*, *Canticum canticorum* aliaque poëmata.

Poësin didacticam coluit maximeque promovit Salomon in *Proverbiis* et libro *Koheleth*, quamvis et lyricam non neglexerit. Huc quoque referendi sunt libri *Siracidis* et *Sapientiae*, nec non omnium poëmatum sacrorum perfectissimum celeberrimumque, sc. liber *Job*.

Genus poëseos hebraicae propheticum sub Hiskia rege summum apicem in *Jesaja* obtinuit.

³⁾ Sic liber *Job* didacticus haud paucos habet locos vere lyricos; nonnulli psalmi potius didactici vel prophetici sunt, quam lyrici; poësis

prophetica, inter utrumque genus media, saepius ad normam didacticam, nonnunquam et ad lyricam inclinat.

Nota. — Libri sacri neque epicum neque dramaticum poëma norunt. Drama enim, quo res praeteritae vel praesentes coram spectatore aguntur, ex intima sua natura est fictio quaedam atque etiam epica poëmata rem gestam, quam narrant, multis rebus fictis exornant; in libris autem inspiratis non potest esse locus fictioni. Errant igitur, qui in libro Job et in Cantico canticorum dramata veri nominis agnoscere volunt.

B Ratione formae Hebraeorum poësis, sicut aliarum nationum, b) forma ab oratione prosa variis notis differt; nam 1° non evitat tantum orationem solutam, sed utitur quoque quodam proprio et exquisito dicendi genere ad euphoniae principia (ad res etiam quotidianas et usitatissimas exprimendas), amat voces novas et artificiosas verborum structuras, quam maxime autem troporum frequentiam et audaciam; 2° excellit speciali quadam indole, videlicet parallelismo membrorum, i. e. non vocabulorum aut syllabarum, sed sententiarum et idearum rhythmo, magis animos quam aures suaviter delectante, vi cujus sententia aliqua non simpliciter proponitur, sed in suas partes fere aequaliter distribuitur, ita ut singula ejusdem membra aequali modo sibi respondeant.

Ratione argumenti triplex distinguitur parallelismus membrorum: 1° Synonymus (in poësi lyrica frequentissimus), qui exoritur, si eadem sententia bis terve vocabulis idem fere significantibus ita exprimitur, ut in priori membro proposita in sequenti repetatur, ut res rebus, verba verbis quasi respondeant. Longe frequentior est inter duo membra (Ps 3, 2; S, 5; 20, 3; 42, 3. duo disticha synonyma vide Ps 26, 1. 3. Pr 3, 9—12; 23, 15 s.), sed habentur etiam tristicha (Ps 1, 1. Jb 10, 17. Thr 1, 1) et tetrasticha synonyma (Ps 91, 5 s). 2° Antitheticus (praeceptis moralibus tradendis aptissimus), si membrum membro opponitur, opposita oppositis dilucidantur (Ps 20, 9. Pr 10, 1. 17. Lc 1, 51). 3° Syntheticeus, si sententia unius membri in sequenti membro magis evolvitur per gradationem (Ps 51, 15), probationem (Ps 3, 6) vel comparisonem (Ps 42, 2).

Ratione formae parallelismus est aut perfectus aut imperfectus, prout singula membra eadem (Ps 51, 3) aut diversa (Ps 22, 5 s.) gaudent constructione.

Ex parallelismi natura exoritur stropharum structura. Membra parallela enim, quum vel terna vel quaterna conjuncta completam exhibeant sententiam, simul etiam strophas duorum vel trium vel quatuor stichorum constituunt, atque si per integrum canticum eadem ratione disticha vel tristicha vel tetrasticha repetuntur, totidem distinguuntur strophae, quae aut per repetitum versum primum vel ultimum (Ps 42, 6. 12; 43, 5) aut intercalarem (Is 9, 12. 17. 21) indicari solet. Divisio haec, in psalmis praecipue obvia, probabiliter facta est, ut cantando, musica concomitante,

inserviret. Cf. J. K. Zenner Die Chorgesänge im Buche der Psalmen. Freiburg 1896.

Sunt carmina, quae alphabetica vocantur, quia aut stichorum aut versuum literae initiales secundum ordinem alphabeticum dispositae totam literarum seriem exhibent, et quidem in Ps 25. 34. 145. Pr 31. Thr 1. 2. 4. singuli versus, in Ps 111 et 112 singula versus membra, in Thr 3 terni versus, in Ps 119 octoni versus, in Ps 9. 10. 37 primum ternorum vel senorum versuum membrum literis alphabeticis exordiantur. Haec forma non est merum artificium poëticum, neque ad juvandam memoriam tantum adhibita, sed ideo electa, ut illis carminibus, quae pro indole interna non sunt perfecte tractanda neque exhaustiunda, decurrendo saltem ordinem alphabeticum character absolutionis seu plenitudinis imprimatur.

c) me-
trum

C Utrum poëtae sacri in carminibus suis veris metris usi fuerint nec ne, graviter disceptatur. Patribus et antiquis scriptoribus persuasum fuit, Hebraeos longarum breviumque syllabarum distinctione et variatione eadem fere, quae Graeci et Latini, metra atque metrorum variatione artificiosas strophas efformasse ¹⁾, ut mirum non sit, quod recentiores haud pauci in canticis sacris metra illa, quae adesse asseverarunt antiqui, detegere voluerint. At etiam operiosissimi eruditorum conatus (praecipue inde a tribus saeculis postremis), quodpiam metrum poëseos hebraicae explorandi, successu optato caruerunt fere omnes ²⁾. Minime tamen linguae hebraicae ideo derogari debet facultas metrum et consonantiam formandi, ut patet ex literatura recentiori judaica.

¹⁾ De hexametris, pentametris, tetrametris, trimetris mosaïcis et davi-
dicis loquuntur Euseb. Caes. Praep. evang. XI, 5. MPG 21, 852.
Hieronym. Ad Paulam ep. XXX, 3. MPL 22, 442. (cf. etiam ejusd.
praef. in Euseb. Chron. MPL 27, 223). Jos. antt. II, 16, 4. IV, 8, 44.
VII, 12, 3.

²⁾ Hebraeorum versus *quantitate et mensura syllabarum* regi suppo-
nentes eandem pedum varietatem, quam distinxerunt poëtae graeci et latini,
in carminibus sacris quaesiverunt C. G. Anton Diss. de metro Hebrae-
orum antiquo. Lipsiae 1770. G. Jones Poëseos asiaticae comm. II. VI.
Lipsiae 1777. A. F. Manoury Lettre sur la versification hébraïque.
Bar le Duc 1880.

Alii ab *accentibus* pendere metrorum hebraicorum leges contenderunt.
Huc praesertim spectant J. J. Bellermann Versuch einer Metrik der
Hebräer. Berlin 1813. B. Neteler Anfang der hebräischen Metrik der
Psalmen. Münster 1871. J. Ley Grundzüge des Rhythmus, des Vers- und
Strophenbaues in der hebräischen Poesie. Halle 1875.

G. Bickell Hebraeorum leges metricas ex Syrorum poësi desumendas
esse coniecit et statuit: In versibus numerandas esse syllabas nulla quan-
titatis ratione habita, sed *accentu ita observato, ut syllaba tono instructa cum
syllaba quae tono careat, perpetuo alternet*; nullos ergo esse pedes metricos
praeter *jambos* et *trochaeos* tonicos. (Cf. Metricae biblicae regulae exemplis
illustratae. Oeniponte 1879. Suppl. metr. bibl. ib. 1879). Ex interpretibus

catholicis systema hoc adoptarunt *G. Gietmann*, qui tamen in haud paucis ab ejus auctore dissentit textuique tradito arctius inhaeret, *J. Knabenbauer*, *A. Rohling*, *F. Vigouroux* et alii.

H. Grimme rem Hebraeorum metricam *accentuationi et quantitati* inniti contendit. Quando enim accentus alicujus vocis vel sententiae (sive primarius sive secundarius) ut sublatio (ἄρσις) habenda sit, hoc a quantitate pendet. Summa enim morarum, quas syllabae ab una sublatione ad alteram simul sumptae exhibent, certum quemdam modum excedere non debet. Computantur autem tantum literae consonantes et vocales, quae revera pronunciantur, et quidem litera una consonans vel vocalis brevis est morae unius, vocalis longa est duarum morarum. In fine vocum quaelibet vocalis accentu carens unius tantum morae est. His fundamentis inniuntur sequentes leges metricae: 1° Syllaba habens *accentum primum vocis*, sed non verborum complexus vel totius sententiae, sublatio censenda est, quando α) *nullis praecedentibus positionibus* una cum ceteris syllabis accentum primum verborum complexus praecedentibus *saltem septem moras* efficit; β) *praecedente autem una vel pluribus positionibus* una cum his et ceteris syllabis accentum primum verborum complexus praecedentibus *saltem octo moras* exhibet. 2° Syllaba habens *accentum secundarium I.* sublatio est, quando α) *nulla praecedente positione* una cum ceteris syllabis accentum primum verborum complexus praecedentibus *saltem octo moras* exhibet; β) *praecedente autem una vel pluribus positionibus* una cum his et ceteris syllabis accentum primum verborum complexus praecedentibus *saltem novem moras* efficit. 3° Syllaba habens *accentum secundarium II.* sublatio fit, quando α) *nulla praecedente positione* una cum ceteris syllabis accentum secundarium I. verborum complexus praecedentibus *saltem novem moras* efficit; β) *praecedente autem una vel pluribus positionibus* una cum his et ceteris syllabis accentum secundarium I. verborum complexus praecedentibus *saltem decem moras* exhibet. Cetera, quae observanda sunt, ad doctrinam de literis, syllabis et accentibus pertinent*).

Cf. H. Grimme Grundzüge der hebräischen Accent- und Vocalehre. Freiburg (in Suecia) 1896. Abriß der biblisch-hebräischen Metrik (ZDMG L. et LI. 1896 et 1897). Gedanken über hebräische Metrik (VB 1903. I, p. 1—14).

Systema hoc *non parum sese commendat*, etsi non paucae adhuc remaneant difficultates. Cf. N. Schlögl Ecclesiasticus (39, 12—49, 16) ope artis criticae et metricae in formam originalem redactus (Vindobonae 1901), ubi in praefatione summa hujus systematis utilitas ad textus hebraici originalis restitutionem bene demonstratur.

Subsidia literaria. — Praeter opera jam laudata cf. R. Lowth De sacra poesi Hebraeorum. Oxonii 1753. Cum notis et epimetris *J. D. Michaelis* (Gottingae 1761) edidit *E. F. C. Rosenmüller*. Lipsiae 1815. — *J. G. Herder* Vom Geiste der hebräischen Poesie. Dessau 1782—83. Ed. III. Leipzig 1825. — *B. F. Guttenstein* Die poetische Literatur der alten Israeliten. Mannheim 1835. — *J. G. Wenrich* De poeseos hebraicae atque arabicae origine,

*) Cf. H. Zschokke Hist. sacr. AT. Ed. V. p. 200.

indole mutuoque consensu et discrimine. Lipsiae 1843. — E. Meier Die Form der hebräischen Poesie. Tübingen 1853. — F. Delitzsch Geschichte der jüdischen Poesie. Leipzig 1863. — A. Werfer Die Poesie der Bibel. Tübingen 1875. — R. Cornely De sacra poesi Hebraeorum (Introd. in libros sacros II, p. 1—34. Parisiis 1887). — N. Schlögl De re metrica veterum Hebraeorum disputatio. Viennae 1899 (ubi genuinitas systematis metrici Grimmeani ostenditur). — J. Döller Rhythmus, Metrik und Strophik in der biblisch-hebräischen Poesie. Paderborn 1899. — E. König Stilistik, Rhetorik, Poetik in Bezug auf die biblische Literatur. Leipzig 1900. — E. Sievers Metrische Studien. I. Studien zur hebräischen Metrik (P. I. Untersuchungen. P. II. Textproben). Leipzig 1901—02. — J. Ecker Porta Sion (p. 122*—182*). Trier 1903.

§ 237. II. A Cum poëseos amore et cultu Hebraei semper conjunxerunt
 Musica studium musicae tum vocalis ¹⁾ tum instrumentalis ²⁾ (cf. Gn 31, 27.
 vocalis Ex 15, 20 s. Jdc 11, 34. I Sm 18, 6. al.), de cujus indole et natura,
 et in- cum jam in desuetudinem abierit et a nostris moribus longe distet,
 stru- per conjecturas tantum disserere possumus. Certum tamen esse videtur,
 mentalis veterum Hebraeorum musicam constituisse plurium vocum melodiâ uni-
 sonâ, secluso concentu harmonico. Hebraeis enim penitus ignotus erat
 nostrorum temporum concentus, ortus ex varia tonorum vocumque
 comparatione, quemadmodum hoc indicat hodiernus Judaeorum in syna-
 gogis cantus (*cantillatio monotona*, quem canendi modum Judaei procul
 dubio a majoribus hereditarium acceperunt); idem etiam instrumenta
 musicae hebraeae suadent. *Scala* in usu erat non chromatica (seu
 enharmonica), sed *diatonica*.

¹⁾ Erant Hebraeis non modo *cantores* (שָׁרִים), verum etiam *cantatrices* (שָׂרוֹת) inde a valde remota aetate (Ex 15, 20 s. Jdc 5, 1. I Sm 18, 7). Nonnullis cantatricibus, quae simul saltarent, mulieres in suis gynaeceis oblectatas fuisse, probabile est. Erant etiam regibus ac viris principibus (II Sm 19, 36. Koh 2, 8. cf. Mc 6, 22), qui in epulis aliisque gaudiis cantu vocum, nervorum et tiliarum aurium delicias sibi parare solebant (Is 5, 12. Am 6, 5 s.). Honestis his cantatricibus valde dissimiles sunt, quae hodieque in Oriente conspiciuntur, quales tamen priscis etiam Hebraeis non penitus defuisse, colligi potest ex Is 23, 16. Sunt, qui putent, etiam in templo mulieres cantasse, quum Esr 2, 65 et Neh 7, 67 cantatrices memorentur; sed alii id negant dicentes, ita appellari cantorum uxores, vel intelligi aliae cantatrices, quales II Sm 19, 36.

²⁾ Musicae instrumentalis *origo* vetustissima est, nam teste Moyse Gn 4, 21 Jubal citharae et tibiae inventor fuit. Inde musica pari semper cum poësi passu ambulabat et poëta carmen suum ipse canebat et instrumento accinebat. Hinc aequae ac poësis magni fiebat brevique ad magnum perfectionis gradum evecta fuisse videtur; nam Gn 31, 27 jam de integro choro mentio fit. Exercebatur autem musica ab utroque sexu in festis domesticis (Is 5, 12; 24, 8. Am 6, 5. Thr 5, 14. Koh 2, 8. I Mcc 9, 39.

cf. 3, 45. item apud Chaldaeos Is 14, 11) et publicis (I Rg 1, 40. II Ch 20, 28. Jdth 3, 8), nec non in expeditionibus bellicis (Nm 10, 2. Jos c. 6. Is 18, 3. Jb 39, 25), liturgica vero a ministris sacris (cf. §§ 52. 55). In sacris concentibus, quales certe inde a Davidis aetate instituebantur, praesidere solebat *praecentor* (in psalmorum titulis מְנַחֵם dictus), qui musicos ad aequabilitatem dirigebat.

B Varia erant Hebraeis instrumenta musicae (קְלַי־שִׁיר *vasa* § 238. *cantici* II Ch 34, 12. Am 6, 5 et simpliciter קְלַיִם I Ch 23, 5 dicta), Instrumentum chordis instructa ¹⁾, tum manibus pulsata ²⁾, tum ore inflata ³⁾. *menta*

Fig. XIa. Instrumenta musicae e monumentis aegyptiis.

¹⁾ Instrumenta chordis instructa: קִיָּוֹר ¹⁰ LXX plerumque *a)* χορδή (cf. chald. קִיָּוֹר), κιθάρα, Vulg. *cithara*, instrumentum antiquissimum (Gn 4, 21), in quo tractando David excellebat (I Sm 16, 23; 18, 10; structa 19, 19), tum in sacris (I Rg 10, 12. I Ch 13, 8; 15, 28), tum in profanis (Is 23, 16; 24, 8), tum in laetitia (Gn 31, 27. Is 5, 12. Ez 26, 13), tum in luctu (Is 16, 11. Jb 30, 31) adhibitum, ita maxime ut carmina ad sonum ejus decantarentur (cf. Ps 33, 2; 43, 4; 49, 5; 57, 9; 71, 22; 137, 2; 149, 3; 150, 3). In numis Hasmonaeorum citharae aliae octo,

aliae tribus chordis instructae sunt. Fortasse prior est κιθάρα, posterior κινύρα, nam haec duo nomina I Mcc 4, 54 distinguuntur. Progressu temporis vero chordarum numerus auctus fuisse videtur. Josephus enim antt. VII, 12, 3 citharae decem chordas tribuit: ἡ μὲν κινύρα, δέκα χορδαῖς ἐξημμένη, τόπτεται πλῆκτρον; quod autem plectro, i. e. virgulā quadam ferreā seu recurvo quodam ligno, illam pulsata esse tradit, huic repugnant I Sm ll. cc. ex quibus hoc instrumentum manu tractatum esse intelligitur. — 2° לָבִי, plenius לָבִי לָבִי, gr. νάβλα (לָבִי chald.), ψαλτήριον, ὄργανον, semel κιθάρα, Vulg. *nablium*, *psalterium*, *lyra* *), instrumentum triangulare, inverso Δ simile, decem (teste Jos. antt. VII, 12, 3 *duodecim*) chordis, quae digiti tangebantur, instructum (hinc לָבִי *decachordum* Ps 92, 4. plene לָבִי לָבִי *nablium decachordum* LXX ψαλτήριον δεκάχορδον Ps 33, 2; 144, 9 dictum), tum conviviorum laetitiae (Is 5, 12; 14, 11. Am 5, 23; 6, 5). tum maxime sacrae musicae (II Sm 6, 5. I Rg 10, 12.

Fig. XIb. Instrumenta musicae e monumentis aegyptiis.

I Ch 15, 16 ss; 25, 1. II Ch 5, 12; 29, 25. Ps 57, 9; 71, 22; 81, 3; 92, 4; 108, 3; 150, 3. Msch. Sukka 5, 4) adhibitum. — 3° סָמְבֻכָּה seu סָמְבֻכָּה, gr. σαμβόκη, Vulg. *sambuca*, quod instrumentum, in Babylonia usitatum (Dn 3, 5. 7. 10. 15), a nablio haud multum videtur fuisse diversum, triangulare, quatuor chordis instructum: et soni acuti; non plectro, sed digitis tangebatur. — 4° לָבִי לָבִי seu לָבִי לָבִי, gr. ψαλτήριον, Vulg. *psalterium* (Dn ll. cc.) genus erat harpae, saltem decem chordis instructum, quae in alveo concavo et foraminibus cribrato extendebantur.

b) pul-
satilia 2) Instrumenta pulsabilia: 1° תִּפְתִּי, unde hisp. *adufe* (אֲדֻפִּי Msch. Kelim 15, 6), LXX τύμπανον, Vulg. *tympānum*, cujus usus in panegyribus et celebrationibus publicis fuit celeberrimus (I Sm 10, 5. Is 30, 32. Jb 21, 12), circulo ligneo vel aeneo constans, membranā obducto et crepitaculis aeneis instructo. In VT fere semper occurrit ut instrumentum a mulieribus saltatricibus tractatum (Ex 15, 20. Jdc 11, 34. I Sm 18, 6.

*) Sed lyra aliud quandoque instrumentum significat, cum I Ch 15, 16 cum *nabliis*, ib. 16, 5 cum *psalteriis* copuletur.

Jr 31, 4. Ps 68, 26)*). — 2º **כִּינֹר**, LXX **κύμβαλα**, Vulg. *cymbala* seu duae magnae patinae (**κύμβαλά τε ἤν πλατέα καὶ μεγάλη χάλκεα** Jos. antt. VII, 12, 3), quarum unam musicus manu dexterā, alteram sinistrā tenet et utramque invicem ad numerum musicae concutit; hinc etiam numero duali **כִּינֹרִים** nuncupantur (I Ch 13, 8; 15, 16. 19. 28; 16, 5. 42; 25, 1. 6. II Ch 5, 12 s; 29, 25. Esr 3, 10. Neh 12, 27)**). — 3º **שִׁסְטָרָה**, LXX **σείστρα**, Vulg. *sistra* (II Sm 6, 5) i. e. ferrum in modum baculi extensum et aut in rotunditatem, aut in duos angulos rectos flexum, annulis mobilibus instructum, ut agitatum et ferro alio ad numerum musicae percussum (cf. **נֶי** et **סֵיו**) tinnitum acutum ederet. Aliud hujus instrumenti

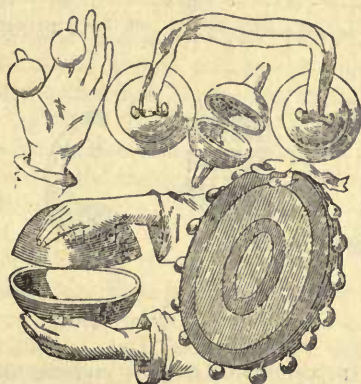

Fig. XII. Instrumenta pulsalia.

genus erant **שִׁסְטָרִים** *triangula*, quae ferro plectebantur et mulieribus erant usitata (I Sm 18, 6).

3) Instrumenta flatilia: 1º **עֹנֵב** seu **עֹנֵב**, Vulg. *organum* (Gn c) *flatilia* 4, 21. Ps 150, 4. Jb 21, 12; 30, 31), antiquissima fistula pastoritia (**סֹרֵגֶס**), quae primo una alterave, dein pluribus fistulis, ex arundine paratis et longitudine deficientibus, componebatur***). Simile instrumentum, in Babylonia usitatum (Dn 3, 5. 7. 10. 15), vocatur **מִשְׁרוּקִיתָה**. — 2º **תִּבְיָה** (et **תִּבְיָה**? Ps 5, 1) Vulg. *tibia*, cujus apud veteres frequens in laetitia

*) Etiamnum hoc unicum in Orientis terris est instrumentum, quod a feminis tractari solet. Sed tympana hodie in illis oris usitata minora sunt atque ex altera tantum parte, aut etiam utraque clausa, qualia sunt, quae a Gallis *tambours de Basque* vocantur.

) Nonnulli duplex cymbalorum genus distinguunt, unum minoris formae, quo saltatrices utebantur, alterum majoris formae, quali hodie utuntur milites in musica castrensi. Haec majora **כִּינֹרִים *cymbala clangoris*, minora illa **כִּינֹרִים** *cymbala auditus* (Ps 150, 5) fuisse opinantur.

***) Quidam hoc instrumentum ad ea pertinere dicunt, quae chordis extenduntur. J. D. Michaelis Suppl. ad Lex. p. 1314 **עֹנֵב** *psalterium* interpretatur et a **נֶי** eo differre putat, quod cithara plectro pulsatur, psalterium vero digitis psallitur.

(I Rg 1, 40. Is 5, 12; 30, 29) et in luctu mortuorum (Jr 48, 36. Mt 9, 23. Jos. bj. III, 9, 5), nec non in sacris (Msch. Arachin 2, 3. in solemnitate tabernaculorum Sukka 5, 1) erat usus, ex ligno, arundine, cornibus et ossibus parabatur (cf. Plin. Hist. nat. XVI, 66). — 3º שופר *tuba*, *lituus* (etiam שופר הויכל *tuba clangoris* Jos 6, 4. 6. 8. 13. קרן הויכל *cornu clangoris* Jos 6, 5. הויכל Ex 19, 13), LXX σάλπιγξ, κερατίνη, Vulg. *buccina*, instrumentum antiquissimum. Erat cornu arietinum in hunc usum excavatum vel bovillum in culmine abscissum (cf. Hieronym. Comm. in Os 5, 8. MPL 25, 86). Ejus clangor (תקיע שופר = *tubam inflare*) consuetum signum erat, quo populus convocabatur ad solemnitates profanas (II Sm 15, 10. I Rg 1, 34. 39. 41. II Rg 9, 13) et religiosas (in neomenia mensis septimi Lv 23, 24. Nm 29, 1. et decimo ejusdem mensis die Lv

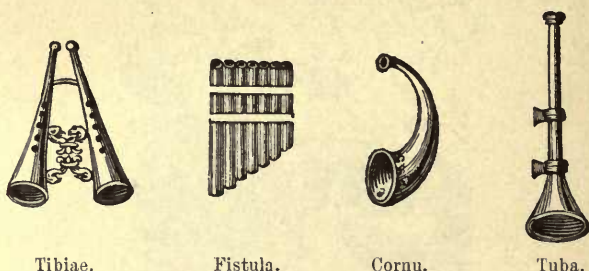

Fig. XIII. Instrumenta flatilia e monumentis romanis.

25, 9) et praesertim belli pro patria gerendi causa (Jos 6, 4 ss. Jdc 7, 18. I Sm 13, 3. II Sm 2, 28; 18, 16; 20, 1. 22. Os 5, 8). — 4º תצצצ, LXX σάλπιγξ, Vulg. plerumque *tuba*, ex aere, paulisper crassior quam tibia, infra in formam campanulae desinens. Hoc instrumento varii generis signa dabantur a sacerdotibus: tempore pacis et si populus aut proceres congregandi erant, inflabatur lenius (= תקיע תצצצ Nm 10, 3. 4. 8. 10), at magno strepitu et tumultu, si castra movenda erant (= תריע תצצצ Nm 10, 9. i. q. תקיע תריע Nm 10, 5 s. *classicum cecinit*); praeterea inflari solebat in publica laetitia (II Rg 11, 14. II Ch 23, 13), maxime vero in sacris solemnibus (Nm 10, 10. I Ch 13, 8; 15, 24. 28; 16, 6. 42. II Ch 5, 12 s; 29, 26—28. Esr 3, 10. Neh 12, 35. 41. Ps 98, 6) et propterea in supellectile sacra recensetur (II Rg 12, 14).

Nota. — Quid תצצצ (Dn 3, 5. 15. תצצצ ib. v. 10) significet, non est plane exploratum. Forsan indicatur plurium instrumentorum concentus (= συμφωνία). Sed fuit quoque instrumentum quoddam musicum ita appel-

*) Josephus antt. III, 12, 6 de תצצצ, quam tamen βυκάνην reddit, haec habet: 'Ἐστὶ δὲ τοιαύτη · μήκος μὲν ἔχει πηχυαῖον ὀλίγον λείπον · στενὴ δ' ἐστὶ σφριγὲς ἀβλοῦ βραχὺ παχυτέρα, παρέχουσα δὲ εὖρος ἀρκοῦν ἐπὶ τῷ στόματι πρὸς ὑποδοχὴν πνεύματος, εἰς κώδωνα ταῖς σάλπιγξιν παραπλησίως τελούον. ἀσωσρὰ καλεῖται κατὰ τὴν Ἑβραίων γλῶτταν. De tubis sacris in arcu Titi conspicuis cf. H. Reland De spoliis templi hieros. c. 12.

latum, ex duabus tibiis utri insertis constans (= ital. *zampogna*), ita ut nomen de utriusque tibiae concentu usurparetur.

Vocabulo זמרים Ps 46, 1 musicum significari instrumentum, quod nablio conjungi solet, verisimile fit ex I Ch 15, 20; quale vero, non constat. Alii hoc nomine vocem claram et acutam, quasi virginum (nostr. *soprano*) indicari colligunt inde, quod I Ch 15, 21 illi opponitur שפופרת *octava*, quo vocabulo in re musica vox ima et gravis, a viris cantata (nostr. *basso*) notatur.

Etiam זמיר (Ps 8, 1; 81, 1; 84, 1) plures pro instrumento musico habent, vel Gathitis familiare, vel tempore vindemiae carminibus vinitorum adhibitum.

Subsidia literaria. — P. de Bretagne Tractatus de excellentia musicae antiquae Hebraeorum et eorum instrumentis musicis ex s. scriptura, ss. patribus et antiquis doctoribus illustratus. Monachii 1718. — Variae monographiae in Bl. Ugolini Thes. XXXII. — A. Calmet Diss. in musicam veterum et potissimum Hebraeorum (Prolegg. et diss. I, p. 403—409). Diss. in musica instrumenta Hebraeorum (ib. p. 410—419). — G. Martini Storia della musica. Bologniae 1751—81. 3 partt. — C. de la Molette Traité sur la poésie et la musique des Hébreux. Paris 1781 (in J. P. Migne Cours. compl. script. sacr. XXVII, p. 131—192). — A. F. Pfeiffer Von der Musik der alten Hebräer. Erlangen 1799. — J. L. Saalschütz Geschichte und Würdigung der Musik bei den Hebräern im Verhältnis zur sonstigen Ausbildung dieser Kunst in alter und neuer Zeit nebst einem Anhang über die hebraische Orgel. Berlin 1829. — P. J. Schneider Biblisch-geschichtliche Darstellung der hebraischen Musik. Bonn 1834. — L. A. F. Arends Über den Sprachgesang der Vorzeit und die Herstellbarkeit der althebraischen Vokalmusik. Berlin 1867. — Stainer The music of the Bible. London, sine anni nota (1879?). — J. Weiss Die musikalischen Instrumente in den heiligen Schriften des AT. Graz 1895. — F. Vigouroux Les instruments de musique dans la Bible (Bessarione. 1902. p. 257—280). — H. Gressmann Musik und Musikinstrumente im AT. Giessen 1904. — F. W. Davies Sacred Music among the ancient Hebrews and in the Christian church. London 1904.

Additamentum. — In festis tum religiosis (Ex 32, 6. 19. Jdc § 239. 21. 19—23. II Sm 6, 5. 14. Ps 68, 26; 149, 3; 150, 4. Msch. Sukka Saltatio 5, 2—4) tum profanis (Ex 15, 20. Jdc 11, 34. I Sm 18, 6; 21, 12; 29, 5. Jr 31, 4. 13. Mt 14, 6. Lc 15, 25) nonnunquam ad symphoniae cantum etiam saltabatur. At proceres Hebraeorum in medio plebejorum non saltasse videntur (II Sm 6, 16). Olim in orbem seu circulum saltare solebant, ita ut mulier aliqua quasi dux praecederet et diversas arte nequaquam carentes mutationes pedum, gesticulationes manuum et inflexiones totius corporis formaret, quas omnes reliquae, in orbem sequentes, ad justum musicae numerum, plerumque tympano (alias etiam citharis, cymbalis, tibiis etc. II Sm 6, 5) indicatum, imitabantur. Hujusmodi saltatio dicebatur שוּחַל (Jr 31, 4. 13. Thr 5, 15. Ps 30, 12; 149, 3; 150, 4) seu שוּחַלָה (Ex 15, 20. Jdc 21, 21. 23. Ct 7, 1) *chorea*, *tripudium*, Vulg. *chorus*.

§ 240. **III.** Quidquid in architectura praestiterunt Hebraei, hoc magis
 Archi- aliunde accepisse, quam ipsi invenisse censendi sunt. Quum enim David
 tectura et Salomon ad aedificia exstruenda non satis expertos peritosque opi-
 fices reperirent inter suos populares, peregrinos e Tyro arcessiverunt
 (II Sm 5, 11. I Rg 5, 20. I Ch 14, 1. II Ch 2, 7. 14). Ab his autem
 Israelitae adeo profecisse videntur, ut postea satis multi essent indi-
 genae, qui se potissimum aedibus exstruendis celebres reddebant (II Rg
 12, 11 s; 22, 5 s; 24, 14). Tempore post exilium arte architectonica
 maxime excelluit Herodes Magnus, qui permultum Graecis debebat,
 quos in iis quoque, quae cum religione mosaica non conveniebant, imi-
 tari studebat (Jos. antt. XV, 8, 1. 9, 4. 6. 10, 3. bj. I, 21, 1).

§ 241. **IV.** Sculpendi artem ab Hebraeis studiose excultam fuisse,
 Sculp- patefaciunt vituli aurei (Ex 32, 4. I Rg 12, 32), serpens aenea Dei
 tura jussu a Moyse confecta (Nm 21, 8 s.), cherubini et boves mare aeneum
 portantes in templo (I Rg 6, 23 ss; 7, 25. II Ch 3, 10 ss; 4, 3 s.);
 leones in throno Salomonis (I Rg 10, 19 s. II Ch 9, 18 s.) et ipsa
 elegantius deinceps confecta idola (Is 2, 20; 44, 13 ss.).

Nota. — Facile intelligitur, verbis Ex 20, 4: *Ne facias tibi sculptam imaginem aut simulacrum ullius rei, sive sit in coelo, sive in terra, sive in aqua sub terra* non omnia vetari simulacra, ut quidam interpretes voluerunt, sed tantum repraesentationes seu similitudines tum ipsius Dei verum aliorum deorum. Id quod patet ex hujus loci commentario, quem praebebat Dt 4, 15—19 ubi res in coelo desuper constitutae dicuntur sol, luna et omnia astra; res in terra deorsum homo, jumenta, reptilia et aves sub coelo volantes; res sub terra et in aquis sitae pisces. Cf. Jos. antt. III, 5, 5: 'Ο δεύτερος (λόγος) κελεύει μηδεὸς εἰκόνα ζῶου ποιήσαντας προσκυνεῖν.

§ 242. **V.** Picturam quoque ab Hebraeis non penitus fuisse neglectam,
 Pictura luculenter demonstrant stragulae aegyptiaco more amoenâ colorum ac
 figurarum varietate ornatae (Pr 7, 16), diversae res pictae ipsi Ezechieli
 in visione oblatae (Ez 8, 10 s; 23, 14 s.) ac rerum imagines ad ipsam
 naturam diligenter expressae (Sap 15, 4 s.).

§ 243. **VI.** A Prima artis scribendi initia sunt ignota. Apud Phoe-
 Ars scri- nices vero admirabilem hancce artem mature et magnopere fuisse excul-
 bendi tam ab iisque ad Graecos pervenisse ejus cognitionem, res est notissima
 (Plin. Hist. nat. VII, 56. Jos. c. Ap. I, 2. 6). Similiter ignoratur, an
 prima scriptura fuerit tantum symbolica, signis et figuris ideas expri-
 mens, an symbolico-phonetica, addens cuique signo certum sonum ¹).
Scientiam artis scribendi Hebraeorum patriarchis non fuisse ignotam,

e gemmarum sigillarium caelatura (Gn 38, 18. cf. 41, 42) suspicari licet; eam autem aetate mosaicâ certe fuisse notam, ex pluribus sacrae scripturae locis colligitur (cf. Ex 17, 14; 24, 4; 34, 27. Nm 5, 23; 21, 14. Dt 6, 9; 11, 20; 24, 1. 3; 28, 58. 61; 29, 21; 31, 9). *Habilitas* vero scribendi apud Hebraeos omni tempore erat ornamentum melius educatorum tantum; ditiores suos proprios habebant scribas seu notarios (cf. Ez 9, 2 s. 11. Ps 45, 2. Lc 1, 63; 16, 6 s. Jos. antt. XVI, 10, 4)²⁾.

1) Nonnulli ex Is 8, 1 conjiciunt, fuisse Hebraeis diversa scribendi genera, qualia etiamnum apud plures Orientis populos in usu sunt, ut apud Persas tria, *Neschki*, *Taalik* et *Schekesteh*, quorum postremum, quamvis inelegantissimum et lectu difficillimum, usitatum est in scribendis imperiilibus jussis et decretis. Verum plura scripturae genera Hebraeis fuisse usitata nullo testimonio potest probari.

2) Quaenam prima fuerit *scripturae materia*, non liquet. Antiquitus usitatae materiae erant: folia arborum, praecipue palmarum (Plin. Hist. nat. XIII, 21: *Antea non fuisse chartarum usum, in palmarum foliis primo scriptitatum*); liber (βιβλος) seu intimus quarundem arborum cortex, e quo demum resoluta et rursus compacto charta corticea parabatur; linteam aut etiam pannus xylinus; pugillaris (πίναξ, πίνακιδιον) seu tabula e pinu facta (Lc 1, 63. cf. Is 30, 8. Ez 37, 16. Hab 2, 2), quae tamen in Oriente vix, ut in Occidente, cerâ illita fuit; tabulae aeneae (praecipue pro monumentis perpetuis I Mcc 8, 22; 14, 18. 26) et plumbeae (Jb 19, 24?); laterculi, qui insculptis literis igne coquebantur; lapides, quibus imprimis res memoratu dignae perennitatis causa insculpebantur (Ex 24, 12. Dt 5, 22; 27, 2. 3. 8. Jos 8, 32); denique charta papyracea (II Jo 12), quae ex divis papyri arundinibus parabatur, et charta pergamena seu μεμβράνα (II Tim 4, 13. Jos. antt. XII, 2, 10).

Instrumentum, quo scribebatur, pro diversa scripturae materia erat diversum. Memoratur stilus (עט Jb 19, 24. Jr 17, 1. סֶפֶט Is 8, 1) seu instrumentum acuminatum, quo literas ligno lapidive incidebant, et calamus arundineus (κάλamos III Jo 13), ad quem scindendum adhibebatur culter singularis (סֶפֶר סֶפֶר Jr 36, 23). *Atramentum* (יֵד Jr 36, 1 s.), cujus usus jam Nm 5, 23 pro noto ponitur, plerumque erat nigrum (II Cor 3, 3. II Jo 12. III Jo 13). Hebraeos auro quoque sacros scripsisse libros testatur Jos. antt. XII, 2, 11. Requisite scribendi in cingulo gerere solebant (Ez 9, 2 s.).

Cf. L. Löw Graphische Requisiten und Erzeugnisse bei den Juden. 2 partt. Leipzig 1870—71.

B Epistolae (סְפָרִים II Sm 11, 14. אִרְיָה Esr 4, 8) antiquissimae § 244. sine salutatione inchoant et sine valedictione finiunt. Postea vero usus Episto-
invaluit, a Persis, uti videtur, acceptus (Esr 4, 7—11. 17), ut tum lae
scriptoris eorumque, ad quos dirigebantur, nomen tum prolixiorum salutationem continerent¹⁾. Plerumque mittebantur cum sigillo impresso

(I Rg 21, 8. Esth 8, 10., scriptae ad magnatē quemdam in crumena pretiosa reconditae)²⁾ et per speciales nuncios (I Rg 21, 8. II Rg 19, 14. II Ch 30, 6)³⁾. Nōnunquam in signum genuinitatis dictans signaturam manu propria adicere solebat (I Cor 16, 21. Gal 6, 11. Col 4, 18. II Thess 3, 17)⁴⁾.

¹⁾ Apostoli salutatione utebantur graeca ita, ut omisso consueto χαίρειν (excepto Jacobo Act 15, 23. Ep 1, 1), benedictionem adjungerent religiosam.

²⁾ Epistola sigillo non obsignata memoratur Neh 6, 5.

³⁾ In Persia constituit Cyrus, vel Herodoto auctore Xerxes, quo celerius literae regiae in provincias deferrentur, singulis locis certo intervallo distantibus, equilia (ἵππωνας) et tabellarios, quorum ministerio literae quam citissime ad loca remotiora perferrentur. Istis ἀγγάροις (= חַפְזִי Esth 3, 13. 15; 8, 10. 14) pro auctoritate regia licebat quemcumque hominem et cujusvis equos ad operam praestandam adigere (= ἀγγαρεύειν cf. Mt 5, 41). Cf. Xenoph. Cyrop. VIII, 6, 9. Herod. VIII, 98.

⁴⁾ Epistolae commendaticiae (ἐπιστολαὶ συστατικαί) memorantur II Cor 3, 1.

§ 245. C Libri (סִפְרֵי) jam tempore Moysis erant notissimi (Ex 17, 14. Libri Nm 21, 14. Jb 19, 23). Si materiae *flexibili* inscripti erant, in formam cylindri circa lignum teres (si liber erat longior, ex duabus extremitatibus circa duos baculos) convolvi (לָלֶקֶט) solebant¹⁾. Lector librum vel locum libri revolvebat (= ἀναπτύσσειν τὸ βιβλίον Lc 4, 17. LXX IV Rg 19, 14) et lecto loco complicabat (πτύσσειν Lc 4, 20). Libri vero materiae *inflexibili* inscripti connectebantur annulis tabularum dorso applicatis ac bacillis intromissis. Interdum ob peculiares causas libri sigillo apposito clauderentur (Is 29, 11. Dn 12, 4. Apc 5, 1)²⁾.

¹⁾ Unde descendit nomen סִפְרָא volumen. Ps 40, 8 סִפְרָא־תִּנְחַלֵּךְ volumen libri usurpatur de codice legis. Adhuc Judaei non solum in libris, qui vulgatā formā plicabilibus foliis constant, sed in synagogis in oblongis membranis, quae ex more antiquo super cylindrum seu axem ligneum in orbem circumvolvuntur, legem scriptam habent.

²⁾ Licet nulli libri inde ab antiquioribus temporibus praeter sacros ad nos pervenerint quique pro talibus venditantur omnes suppositicii sint, plurimos tamen alios in gente hebraica conscriptos fuisse, indubium est (Koh 12, 12). Hinc nec dubitari potest, ad rei literariae incrementum bibliothecas, non privatas tantum, sed et publicas fuisse adornatas (cf. Esr 6, 1), cujus moris aevo posteriore in bibliothecis quibusdam synagogis jungi solitis vestigia sunt servata.

Subsidia literaria. — A. Calmet Diss. de materia et forma veterum librorum ac varie scribendi ratione (Prolegg. et diss. I, p. 6—12). — J. L. Hug Untersuchung über das Alter der Schreibkunst bei den He-

bräern und über die später angenommene Schrift um die Zeit der Wiedergeburt des Staates der Judäer (Ztschr. für die Geistlichkeit des Erzb. Freiburg 1830. IV, p. 1—65). — L. Reinke Über die Schreibkunst bei den Hebräern im mosaïschen und vor- und nachmosaïschen Zeitalter (Beiträge V, p. 201—237. Münster 1863).

Articulus IV. Morbi et mors.

I. Primis hominum temporibus rari erant morbi, cum majus § 246. esset corporum robur, major vivendi simplicitas liberiorque aëris usus. Morbi Etiam aevo patriarchali longior plerumque erat vita, quam aliquo tempore postea, ac satis vegeta et felix ipsa senectus. Erat regio palaestinensis universe saluberrima (Tacit. Hist. V, 6, 2) ipsaeque leges mosaicae ad civium sanitatem adjuvandam magnopere comparatae erant.

Praecipui morbi in sacris literis memorati, quorum symptomata tamen secundum medicinae canones non describuntur, sunt: Ἀγλός Act 13, 11 caligo oculorum, causata per cuticulam in oculo, quae visum obscurat. Facile sanatur et temporis progressu sine medicamento dissolvitur. Imperfecta caecitas prae senio memoratur Gn 27, 1. I Sm 3, 2; 4, 15. I Rg 14, 4. De caecis (mendicantibus) frequens est sermo in evangeliiis (Mt 9, 27; 12, 22; 20, 30; 21, 14. Jo 5, 3). De caecitate perfecta fit mentio Tob 2, 10 (ἐξηγήθη λευκώματα ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς, cf. לְבַיִן Lv 21, 20). Lippitudo oculi cochleae instar salivantis memoratur Gn 29, 17. — חֲסֵה Dt 28, 22 febris calida sive aestuans (= πυρετός Mt 8, 15. Lc 4, 39. Jo 4, 52. Act 28, 8); LXX vertunt ῥίγος, *frigor*, itidem quoque Vulg. Etiam vocem חֲסֵה Lv 26, 16. Dt 28, 22 plerique *febrim ardentem* interpretantur; alii vero *erosionem* vel *cariem ossium* intelligere volunt; LXX habent ἰκτερα, *morbum regium, auruginem*. Qualis morbus voce חֲסֵה indicetur, haud constat. Vulg. vertit *ardor* et sic quoque Syrus; aliis est *catarrhus suffocans*; tale quid fortasse intellexerunt quoque LXX vertentes ἐρεθισμὸν, quod vocabulum proprie quidem *incitationem* denotat, sed inde dici poterat *catarrhus*; consentit quodammodo Saadias, qui habet *paralysis* sc. pulmonum. Lv 26, 10 et Dt 28, 22 memoratur חֲסֵה phthisis seu febris phthisica. — Δυσεντερία seu tormina intestinorum (Act 28, 8), cum ejectione viscerum nonnunquam conjuncta (morbis regis Joram II Ch 21, 18s.)¹). — Haemorrhagia seu fluxus sanguinis (Lv 15, 25. Mt 9, 20. Mc 5, 25. Lc 8, 43). — Spermatorrhoea, qua semen constanter guttatim effluit, deficiente illius retinendi facultate, et blenorhoea seu gonorrhoea urethrae, quae saniem admixtam habet (Lv 15, 3. II Sm 3, 29). — Angina, qua nonnulli regem Hiskiam laborasse volunt (II Rg 20, 1). Est morbus peracutus, qui

tertio die perimere solet (cf. v. 5. 8). — Varia ulcerum genera, veluti *tumores* in obscoenioribus corporis partibus seu *mariscae haemorrhoidales* (מַרְסָּה Dt 28, 27. I Sm 5, 6 ss.). — Variæ cutis affectiones, uti מַרְסָּה Lv 21, 20; 22, 22 et מַרְסָּה Dt 28, 27 quæ vocabula *scabiem* designant; quomodo vero ab invicem distinguantur, non liquet. Judæi מַרְסָּה scabiem siccam interpretantur; LXX κνήρη; Vulg. *prurigo*. מַרְסָּה forsân scabiei quoddam genus malignum notat; LXX φώρα ἀγρία; Vulg. *scabies jugis*. Alia scabiei species esse videtur מַרְסָּה Lv 21, 20; 22, 22. LXX vertunt λεῖχηγ, lepræ genus in Aegypto frequens, Vulg. *impetigo*. — Lepra (λέπρα, מַרְסָּה), morbus Aegypto (Jos. c. Ap. I, 26), Syriae (II Rg 5, 1 ss.) ac generatim regionibus calidis proprius, contagiosus et humana arte insanabilis. Plerumque per eruptionem exiguae maculae, puncturae acus adinstar, circa nasum aut oculos se manifestat et gradatim totum corpus occupat. Capilli decidunt de capite et palpebris oculorum; artus extremi sensim emoriuntur; dentes excidunt; labia; nasus, lingua, palatum, omnia pedetentim devorantur atque corpus horrendum in modum mutilatur, donec homo pereat. Morbus hic terribilis non parit quidem vehementem dolorem, sed tamen ingentem debilitatem, melancholiam et quandoque incitationem ad autochiriam²⁾. — Pestis, quæ singulari Dei judicio immissa ingentem plerumque edidit stragem (Dt 28, 21. II Sm 24, 15. I Rg 8, 37. II Rg 19, 35. Jr 14, 12. Am 4, 10. Jos. antt. XV, 7, 9, 9, 1). Hinc et מַרְסָּה mors, LXX θάνατος (μέγας) dicebatur (Ex 9, 3. Lv 26, 25. Dt 28, 21. II Sm 24, 13. I Rg 8, 37). — Epilepsia, morbus comitialis, quo laborantes quandoque vocabantur *lunatici* (σεληνιαζόμενοι Mt 4, 24; 17, 15), quippe quorum malum cum luna crescere et decrescere crederetur. — Sideratio seu morbus solstitialis (מַרְסָּה cf. Ps 121, 6), in regionibus orientalibus haud infrequens (Jdth 8, 3. forsân etiam II Rg 4, 19). — Παράλυσις seu nervorum resolutio, sub quo nomine in NT plures infirmitates intelliguntur: 1° *apoplexia* totum corpus afficiens, 2° *hemiplegia*, vires unius tantum lateris resolvens, 3° *paraplegia* (= מַרְסָּה Dt 27, 28. II Rg 9, 20), quæ impotentiam motus parit in partibus sub cervice positis, 4° *katalepsis*, orta ex contractione musculorum, vel totius corporis vel partis tantum, uti manus, quæ non potest extendi vel extensa non retrahi, et cum simul minuatur et quasi arescat, dicitur χεῖρ ξηρά *manus arida* seu *tabida* (I Rg 13, 4. Mt 12, 10. Mc 3, 1. Lc 6, 6. 8), 5° *tetanus*, qui oritur ex refrigerationibus nocturnis: artus quicumque fit immobilis et jam introrsum jam retrorsum flectitur; aegrotus magnos sentit dolores, similes hominis in quaestione torti; hinc et βασανιζόμενος vocatur (Mt 8, 6. cf. Lc 7, 2); post paucos dies moritur (I Mcc 9, 55 s.). — Arthritis (podagra, qua

laborabat rex Asa II Ch 16, 12). — II Tim 2, 17 memoratur γάγγραινα, gangraena, nomen morbi, quo pars quaedam corporis, laborans vi inflammationis, ita emortua est, ut, nisi medela opportune afferatur, malum in dies latius serpens, reliquas simul corporis partes et ossa tandem carie arrodant. — Varii morbi animi, uti רִיחַ רָעָה *spiritus malus* (I Sm 18, 10) i. e. mala animi affectio, quae videtur furoris esse effectus aut paroxysmi melancholici. — Plures morbi extraordinarii, uti σκοληκοβρωσία Herodis (Act 12, 23 ex quo loco cum Jos. antt. XIX, 8, 2 collato intelligitur, Herodem torminibus alvi, profectis a vermibus, confectum esse) et *obsessio daemonis* (cf. δαιμόνια ἔχειν Lc 8, 27. πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου ἔχειν ib. 4, 33), quae praecipue tempore Christi frequens erat.

Subsidia literaria. — Ch. T. E. Reinhard Bibelkrankheiten, welche im AT vorkommen. 2 partt. Frankfurt-Leipzig 1767. — J. Ch. G. Ackermann Erläuterungen derjenigen Krankheiten, deren im NT Erwähnung geschieht. Gera 1784. — Th. Shapler Medica sacra or short exposit. of the more important diseases mentioned in the sacred writings. London 1834. — P. P. Trusen Darstellung der biblischen Krankheiten und der auf die Medizin bezüglichen Stellen der heiligen Schrift. Posen 1844. — P. Pruner Die Krankheiten des Orients. Erlangen 1847.

¹⁾ Ex aliorum sententia Joram laborabat *intussusceptione*.

²⁾ Duae distinguuntur in sacra scriptura leprae species: 1° *lepra nodosa* vel *tuberculosa* (פִּתְיוֹן נֹדָה ulcus Aegypti Dt 28, 7. cf. Plin. Hist. nat. XXVI, 5. פִּתְיוֹן רָע ulcus malignum Dt 28, 35) i. e. lenta articularum destructio, quam medici a cute squamis nigricantibus obducta et pedibus tumescentibus *elephantiasin* appellant (morbus Jobi 2, 7); 2° *lepra alba* (barras, λευκή cf. Ex 4, 6. Nm 12, 10. II Rg 5, 27), a medicis etiam *lepra mosaica* dicta, quae Lv c. 13 describitur.

Ad avertendum contagionis periculum Moyses peculiari lege statuit, ut leprosi, qui tales declarati fuerant a sacerdote, procul a consortio hominum viverent (hinc leprae nomen chaldaicum פִּתְיוֹן), et quidem extra castra (Lv 13, 46. cf. Nm 5, 28; 12, 10. 14 s. II Rg 7, 3; 15, 5), dum Israelitae degebant in deserto, extra urbes (in nosocomiis cf. Targ. ad II Ch 26, 21), quum postea habitarent in terra Canaan. In eundem finem eis praescriptum erat, ut haberent vestimenta dissuta, caput nudum et os veste contextum atque occurrentibus acclamarent, se esse imundos et contaminatos (Lv 13, 45). Duo priora praecepta non eo solum spectabant, ut leprosi a concivibus, qui casu vel necessitate iis occurrerent, facile dignoscerentur, sed etiam ut eorum sanitati prospiceretur: vestes dissutae et capitis nudatio certe favebant evaporationi pravorum humorum, qui in corpore leprosi latent; os vero veste contegendum erat, ne halitu suo aliis contagionem communicarent. Qui a lepra sanati erant, ad suos redire non poterant, nisi prius sacerdos sublatam esse lepram declarasset et oblata fuissent sacrificia a lege praescripta (Lv 14, 1—32).

Lepram aedium nonnulli veram lepram fuisse putant, quae ex vivis corporibus contagione quadam in muros transierit. At quomodo leprae

virus ex vivo corpore in aedium muros transiit, quum leprosi, simulac morbus externâ maculâ sese manifestaret, sacerdotem consulere cogerentur? Rectius itaque alii aedium ab efflorescente nitro erosionem aut cariem (*scabiem nitrosam*) leprae nomine a Moyse insigniri censuerunt, ut ex allatis ejus indiciis et ex nomine quoque *צִרְעָה מְאֻרָּה* *lepra recrudescens* patet. Lepra vestium intelligendae fuisse videntur maculae quaedam ortae ex vestium exesione, sive propter putrefactionem sive propter salsedinem quamdam. J. B. Friedreich Naturhistorische, anthropologische und medicinische Fragmente I, p. 234 censet, lepram hanc originem duxisse a lana animalium aegrotorum. Aliter sentiunt Judaei posteriores, uti Maimonides De lepra XVI, 9: *Lepra est nomen aequivocum, res multas complectens, quae nullo modo sunt similes. Nam exalbescentia cutis rubrae lepra vocatur. Sed et altercatio coloris vestium aut domorum appellatur hoc eodem leprae nomine. Haec porro vestium et domorum altercatio, quam per aequivocationem scriptura lepram nominat, non accidebat juxta consuetum naturae ordinem, sed signum et miraculum erat in Israele.*

Cf. J. Thomas De lepra Graecorum et Judaeorum. Basileae 1708. — A. Calmet Disquisitiones de natura, causis et effectibus leprae (Prolegg. et diss. I, p. 74—81). — J. Lehmaier Über den in der Bibel erwähnten Aussatz. Nürnberg 1838. — W. Boekh Traité de la Spedalskhed ou Éléphantiasis des Grecs. Trad. du Norwégien par B. A. Cosson de Nogaret. Paris 1-48. — Münch Die Zaraath (Lepra) der hebraeischen Bibel. Hamburg 1893.

§ 247. **II.** A Tristem mortis (מָוֶת) imaginem Hebraei linire sibi conabantur pro more aliis quoque gentibus, praecipue orientalibus, usitato. Inde vitani spectabant tamquam iter vel peregrinationem (מְיָוֶתִים Gn 47, 9) in hoc mundo et mortem tamquam exceptionem in hospitio apud parentes et majores defunctos¹⁾. At non semper intuebantur mortem adeo amicam, sed persaepe eam tamquam terribilem inimicum perhorrescebant²⁾.

¹⁾ Hinc mortem saepe per euphemismum abitus seu decessus significabant (מָוֶת Gn 15, 2 ubi LXX ἀπολύεσθαι et Ps 39, 14 ubi iidem ἀπέρχεσθαι; πορεύεσθαι Lc 22, 22. ἀπολύεσθαι Lc 2, 29. ἀναλύειν Phil 1, 23. cf. Jos 23, 14. I Rg 2, 2. Koh 5, 14 s; 6, 6). Saepius vitam comparare solebant cum habitatione in tabernaculo, quod nullam habet perennem stabilitatem (Is 38, 12. Jr 4, 20; 10, 20. Pr 14, 11. Jb 5, 24; 8, 22; 15, 34), mortem vero cum placida ac somno similium quiete (Gn 47, 30. Dt 31, 16. I Rg 2, 10. Is 14, 8; 57, 1 s. Ez 32, 19. Dn 12, 2. Jb 3, 13. 17—19. Mt 9, 24; 27, 52. Jo 11, 11. Act 7, 60. I Cor 11, 30. I Thess 4, 13. II Ptr 3, 4. Apc 4, 13), quae imago omnium fere gentium poëtis est familiaris. Notabilis praesertim est formula, qua mortuus dicebatur ad suos patres seu ad suum populum abire vel congregari (אֲבֹתָיו אֶל אֱלֹהֵי אָבִיו Gn 15, 15. אֲבֹתָיו אֶל אֱלֹהֵי אָבִיו Gn 25, 8; 35, 29; 49, 29. 33. Nm 27, 13; 31, 2. Dt 32, 50. vel אֲבֹתָיו אֶל אֱלֹהֵי אָבִיו Jdc 2, 10. II Rg 22, 20. et simpliciter אֲבֹתָיו Nm 20, 26), quas loquendi formulas quidam perperam repetunt a sepulturae ritu Hebraeis finitimisque populis

recepto, quo singulis familiis sua in speluncis subterraneis spatiosa sepulcra erant. Hospitium apud Deum tantummodo Agg 2, 23 et Koh 12, 7 occurrit.

²⁾ Nonnunquam mortem repraesentabant tamquam venatorem, stimulo letifero armatum, retibus et laqueis, quibus hominibus insidiatur, instructum (II Sm 22, 6. Os 13, 14. Ps 18, 5 s.; 116, 3. Pr 13, 14. I Cor 15, 54—56). Haud raro eam fingere solebant tamquam regem terribilem orci (לַמֶּלֶךְ לְחַיֵּי הַמָּוֶת LXX ὁ δὲ ἄρχων), loci subterranei, in quo omnibus defunctis dominetur. Huic loco profundissimo (Dt 32, 22. Jb 11, 8; 17, 16) et caliginoso (Jb 10, 21 s. vide tamen Is 14, 9 ss.) valles (Pr 9, 18) et portae (Is 38, 10) tribuuntur a poetis; hinc etiam nomine לַמֶּלֶךְ הַמָּוֶת, πῶλαι ἄδου (cf. hom. Ἀΐδαο πῶλαι) et מֶלֶךְ הַמָּוֶת, πῶλαι θανάτου venit (Is 38, 10. Ps 9, 14. Jb 38, 17. Mt 16, 18). Nos diceremus aulam regiam mortis; nam מֶלֶךְ notat ejusmodi portam, ubi habetur iudicium vel imperium, ergo aulam principis. Hebraei recentiores angelum aliquem mortis (מַלְאָכִי הַמָּוֶת) commentati sunt, sc. ipsum diabolum, supremum malorum spirituum dominum. Hunc putabant accusatorem hominum apud Deum, a quo mortem eorum postulet, et demum aegrotis appareat sub imagine viri manu gestantis poculum venenatum, quod illis ebibendum sit, quo gustato moriantur. Hinc descendunt loquendi formulae: מֶלֶךְ הַמָּוֶת, ἰδεὶν θάνατον (Ps 89, 49. Lc 2, 26. Hbr 11, 5) et γέμειν θάνατον (Mt 16, 28. Mc 9, 1. Lc 9, 27. Jo 8, 52. Hbr 2, 9).

B Moris erat Israelitarum, ut, qui mortem existimaret instantem, § 248. de suis possessionibus quaedam mandaret, quae post obitum observari vellet (II Ch 21, 1—3) = לְבִיתוֹ מֶלֶךְ הַמָּוֶת II Rg 20, 1. Is 38, 1. vel מֶלֶךְ הַמָּוֶת לְבִיתוֹ II Sm 17, 23. domui suae praecepit, extrema mandata dedit familiae suae i. e. testamentum condidit. Sed qua ratione id fieri solet, nusquam notatum reperitur; fortasse praesentibus heredibus et nonnullis testibus fiebat. Testamentum (rabb. שְׁמֵרָה) tamen omnino definitum ac rite diligenterque perscriptum, quod post mortem accurate observari deberet, veteribus Hebraeis plane ignotum erat ¹⁾. Posteriore tamen aetate Judaeis a Graecorum, ut verisimile est, consuetudine receptus fuit testamentorum usus (Sir 22, 23; 30, 23. Gal 3, 15. Hbr 9, 17. Jos. antt. XIII, 16, 1. XVII, 3, 2. 8, 1. bj. II, 2, 3) ²⁾.

¹⁾ Tob 8, 23 non agitur de testamento, sed de donatione inter vivos propter nuptias.

²⁾ Defuncto patre filii propriam oeconomiam obtinebant ex hereditate, quae plerumque in aequales partes dividebatur, excepto quod natu maximus duplicem tulit portionem (Dt 21, 17). Filii pellicum (et meretricum cf. Jdc 11, 1 s.) tamen nulla hereditaria portione donabantur, sed arbitrio et amoris paterno relictis erant (cf. Gn 21, 10; 25, 6). Filiae non modo exheredes erant ^{*)}, sed et ipsae (coelibes) ad hereditatem pertinebant atque a fratribus

^{*)} Ditiores vero interdum exceptionem a more consueto fecisse videntur, ut colligi potest ex Jb 42, 15.

in matrimonium veudebantur*). Si vero pater filium non haberet, jura possessionis hereditariae in filiam filiasve transferenda erant (Nm 27, 1—8); at talis filia viro cuidam e tribu paterna nubere debebat, ne possessio ejus alteri tribui accresceret (Nm 36, 6—10). Si quis prole orbus ab intestato decessisset, habebat heredes fratres suos; si hi nulli essent, patruos suos, et his iterum deficientibus patruos maguos seu horum mortuorum posteros (Nm 27, 9—11). Maternae consanguinitatis nulla habebatur ratio, ne hereditas in aliam tribum, ex qua mater esse poterat, transferretur. Viduae (וַיָּתֵם) exheredes quidem erant, at e filiorum heredum bonis vel a proximis quibuscumque heredibus sustentari eas oportebat, nisi testamento aliter fuisset dispositum. Sustentatio tamen, quam heredes suppeditabant, persaepe non sufficebat**). Quare vidua nonnunquam in domum paternam revertebatur (Gn 38, 11. Lv 22, 13), nisi quis esset, qui eam jure affinitatis duceret.

Nota I. — Patresfamilias aliquem in filium heredem *adoptare* potuisse, ex variis sacrae scripturae locis colligunt nonnulli, quod vero aliis displicet dicentibus, Hebraeis incognitam fuisse adoptionem stricte juridicam, ad quam designandam voce caret lingua hebraica. Ex 2, 10 et Esth 2, 7. 15 vertit Vulgata *adoptare*, sed non recte, nec Gn 48, 5 sermo est de adoptione, sed de translatione juris primogeniturae, nec in lege leviratus stricta datur adoptio.

Nota II. — De *matriarchatu*, quem nonnulli olim apud Hebraeos usitatum fuisse contendunt, cf. W. R. Smith Kingship and Marriage in early Arabia. Cambridge 1885 (ZDMG XL, p. 148 ss.).

Articulus V. Sepultura et luctus.

§ 249. A summa antiquitate mos erat Hebraeorum, ut proximi cognati vel amici oculos mortuorum clauderent (Gn 46, 4. Tob 14, 15) ac defunctis supremum osculum imprimerent (Gn 50, 1). Dein cadaver ad sepulturam praeparabatur¹⁾ atque in arca (אֲרוֹן Gn 50, 26. σορός Lc 7, 14. λάρναξ Jos. antt. XV, 3, 2) reconditum et feretro sive lectulo (הָפֶתֶח II Sm 3, 31. κλίνη Jos. antt. XVII, 8, 3. vit. 62) cuidam impositum a filiis, propinquis et amicis aut servis ad sepulcrum²⁾ portabatur (Gn 25, 9; 35, 29. Jdc 16, 31. I Rg 13, 29 s. II Rg 23, 30. Tob 14, 15 s. I Mcc 2, 70. Mt 8, 21; 14, 12. Mc 6, 29). Magnates, qui rebus bene gestis favorem populi meruerant, quam plurimorum comitatu honorabantur (Gn 50, 7. 14. I Sm 25, 1. I Rg 14, 13. II Ch

*) Ex Jos 17, 3 s. conficitur autem, etsi filiae ordinarie paternorum bonorum heredes non essent, tamen dotem ipsis esse datam, cum nuptui collocarentur, atque etiam fundos doti potuisse addi, cum illae tribulibus suis nubarent, quod aliqui nefas erat.

**) Hinc prophetae haud raro in neglectum viduarum invehuntur (Is 1, 23. 10, 2. Jr 5, 28; 7, 6; 22, 3. Ez 22, 7. Zeh 7, 10. Mal 3, 5. Bar 6, 37).

32, 33. Jos. antt. XVII, 8, 4. bj. I, 33, 9). In luctu Hebraei, ut ceteri Orientales, vehementis doloris multiplicia dare solebant signa atque in solatium convivium (lat. *parentalia*) instituebant³⁾.

1) Hebraei recentiores cadaver calenti aqua lotum (Act 9, 37) longa sindone (σινδών) una cum aromatibus, imprimis myrrha et aloë, involvebant multisque fasciis (διδόνια, κερπίαι), et quidem, uti videtur, singulas manus et singulos pedes seorsim, ligabant, caput vero sudario (σουδάριον) subter mentum revincto tegebant (Mt 27, 59. Mc 15, 46. Lc 23, 53. Jo 11, 44; 20, 7) atque, nisi mox sepultum fuerit, in coenaculo deponebant (Act 9, 37) = ἐνταφιάζειν i. e. curare τὰ ἐντάφια (Mt 26, 12. Jo 19, 40) vel συγκαθίζειν sc. νεκρόν i. e. componere mortuum ad sepulturam (Act 8, 2). Antiquiores Hebraei eosdem ritus observasse videntur, licet id testimoniis probari nequeat.

Morem condiendi (כְּתִיב) defunctorum corpora Israelitas in Aegypto didicisse, fidem facit exemplum Josephi proregis supremo hoc officio patrem suum honorantis (Gn 50, 2 s. 26)*). Postea cadaverum pollinctura in regum quorundam aliorumque illustrium virorum funeribus adhibita fuisse videtur (cf. Jos. antt. XIV, 7, 4).

2) Patriarchae mortuos aliquot post obitum diebus sepeliebant (Gn 23, 2). In Aegypto autem Hebraei sepulturam diutius distulisse videntur (Gn c. 50). Hinc Moyses immunditiem per cadavera contractam ad septiduum usque extendit (Nm 19, 11. 14. 16. 19; 31, 19. 24. Jos. antt. III, 11, 3), ut hoc incommodo populares suos ad celeriore mationem cohereret. At aevo posteriore, exemplo Persarum ducti, mortuos mox post obitum sepeliebant (Act 5, 6. 10)**), quem morem Judaei etiamnum servant.

Pro more constanter apud Orientales recepto vulgus Hebraeorum suos mortuos defodiebat in terra; ditiores vero et potentiores habebant speluncas seu cryptas subterraneas, vel naturales vel arte excavatas in rupibus, plerumque satis amplas, ut integram quamdam familiam continerent (cf. Gn 23, 19; 25, 9; 35, 8. 19. Jdc 2, 9; 8, 32. II Ch 16, 14. Is 22, 16. Mt 27, 60; 28, 2. Msch. Baba bathra 6, 8)***).

Hebraeorum sepulcra (הַקְּבָרִים)****) erant aut publica (plebejorum II Rg 23, 6. Jr 26, 23. regum Judae in civitate David I Rg 2, 10;

*) Erant apud Aegyptios tres cadavera condiendi modi in usu, quos describunt Herod. II, 86 ss. et Diod. Sic. Bibl. hist. I, 91.

**) Funus Tabithae dilatum fuit (Act 9, 37), quia Petrus apostolus accersabatur.

***) Erant sepulcra diversi generis: cadavera aut tumulis inferebantur, aut in foramina parietum excavata immittebantur, aut super cryptae pavimentum locabantur, aut in alveos ponebantur. Hujusmodi sepulcra adhuc hodie in Palaestina quam plurima supersunt, quorum celeberrima sunt illa, quae ad plagam Hierosolymorum septentrionalem conspiciuntur et sepulcra regum vocantur.

****) Is 14, 18 sepulcrum vocatur בֵּית מִשְׁכָּן Is 22, 16), plenius Koh 12, 5 בֵּית הָעוֹלָם domus aeterna. Similiter apud Latinos domus de sepulcro usurpatur (Tibull. Eleg. III, 2 marmorea domus et domus aeterna).

11, 43; 14, 31; 15, 8. II Rg 9, 28. II Ch 16, 14; 32, 33. cf. ib. 21, 10; 24, 25; 28, 27. regum Israelis vero Samariae II Rg 10, 35; 13, 9. 13. *) certo generi hominum destinata, uti Judaeis, qui ex longinquis regionibus Hierosolyma adventabant religionis ergo ac morte occupati non habebant, ubi sepelirentur Mt 27, 17), aut privata (cuidam personae singulari vel familiae reservata Gn 23, 20. Jdc 8, 32. II Sm 2, 32. I Rg 13, 22. Tob 14, 12. I Mcc 2, 70; 9, 19; 13, 25). Ob legem de immunditie ordinarie extra urbes, vicos et pagos esse solebant (Gn 23, 17 ss. II Rg 13, 21. Mt 8, 28. Lc 7, 12. Jo 11, 31. Msch. Baba bathra 2, 9), qualis mos apud plerasque gentes antiquas observabatur atque etiam nunc plerumque in Oriente obtinet. Viris tamen principibus aut praeclare meritis haud raro concedebatur, ut in locis inhabitatis tumularentur (Jdc 8, 32. I Sm 25, 1; 28, 3. I Rg 2, 10. 34; 11, 43; 14, 31; 15, 8; 16, 6. 28. II Rg 10, 35; 13, 9. 13. II Ch 16, 14; 28, 27. Neh 2, 3). Nonnunquam sub arboribus frondosis (Gn 35, 8. I Sm 31, 13. I Ch 10, 12), juxta vias publicas (Gn 35, 19) et in hortis (II Rg 21, 18. 26. Mt 27, 60. Jo 19, 41), interdum etiam in montibus (II Rg 23, 16) sepulcra habebant sibi suisque destinata.

Defunctis Hebraei intra sepulcrum nil addebant**), nisi aliquod signum conditioni eorum conveniens (arma, quibus in vita usu erant Ez 32, 27. cf. I Mcc 13, 29. insignia regia Jos. bj. I, 33, 9); at super sepulcrum erigebant cippum quemdam (כִּפּוּס), postea inscriptione munitum, vel magnificum mausoleum (Gn 35, 20. I Sm 10, 2. II Rg 23, 17. I Mcc 13, 27—29. Jos. antt. VII, 10, 3. XX, 4, 3). Prophetarum et piorum sepulcra ornare (μνημεῖα κοσμεῖν, quod fiebat columellis vel cippis ponendis) et collapsa ornamenta instaurare (οἰκοδομεῖν) solebant (Mt 23, 29. Lc 11, 47). Mos autem, quotannis (mense Adar) sepulcra calce signandi, tum ornamenti causa, tum ut a longe discerni evitarique possent, ne quis forte aliquam ab iis contraheret impuritatem (Msch. Schekalim 1, 1. Maaser scheni 5, 1), Phariseos videtur habuisse auctores (Mt 23, 27). Super cadaver supplicio affecti nonnunquam congregabatur *lapidum acervus* (גִּל אֲבָרִים, גִּל), cui posthac quilibet transiens, ut suam criminis aversationem testaretur, lapidem adiciebat (Jos 7, 26; 8, 29; 10, 27. II Sm 18, 17). Sepulcra violenter aperire, spoliare vel ossa exinde demere, quod saepe fiebat ad magicas artes exercendas (cf. Is 65, 4), abominabile erat toti antiquitati (Jr 8, 1. Bar 2, 24).

Humatio in *sepulcro paterno* magni aestimabatur (hinc in sacris literis annotari solet, defunctum ultimos honores et locum in sepulcro paterno

*) Reges et principes veteres in sepulcra sumptus saepe immensos impendisse, satis notum est, ut ex pyramidibus regum aegyptiorum, turri celsissima templi Beli (quae sepulcrorum usum praestitisse, veteres nos docuerunt), sepulcro Cyri et aliorum principum mausoleis satis liquet. Hebraeorum regum eandem fuisse curam, patet ex II Ch 21, 20; 35, 24.

**) Sepulcris principum vero juxta ritum veteribus frequentem (cf. Jb 3, 15) pretiosa quaedam inferri solebant. Ingentes opes vero, quas Davidis sepulcrum recondebat (Jos. antt. VII, 15, 3. XIII, 8, 4), ibi repositae fuisse videntur, quo tempore Antiochus Epiphanes omnia spoliare minabatur.

obtinuisse Gn 49. 29; 50. 13. Jdc 8, 32. II Sm 2, 32. I Rg 2, 10; 11, 43; 14, 31; 15, 8. II Rg 9, 28. II Ch 16, 14; 32, 33); eo autem excludi et inter vulgares homines sepeliri pro summa habebatur ignominia (I Rg 13, 22. Is 14, 19 s. Jr 26, 23)*). Sepultura destituit et in agrum projici in praedam ferarum maximum opprobrium erat (cf. Jr 8, 2; 9, 22; 14, 16; 36, 30. Koh 6, 3)**), quod vocatur קְבִירַת הַחֵמֶר asini, animalis sc. apud Hebraeos immundi, sepultura (Jr 22, 19). Idem dicendum est de sepultura clandestina seu sine ulla prorsus pompa extra locum honoratum (I Rg 13, 22).

Nota. — Cadavera *cremandi* consuetudinem apud Hebraeos viginisse (cf. J. D. Michaelis De combustione et humatione mortuorum apud Hebraeos. Syntagm. commentatt. I, p. 225 ss.), non admittimus; immo mortui combustio in tanto ponebatur dedecore, ut interdum ad majorem supplicii infamiam adderetur (Lv 20, 14; 21, 9. Jos 7, 15. 25). Illa autem ob speciales rationes quandoque (praecipue tempore belli I Sm 31, 12. et pestis Am 6, 10) cremata fuisse, minime negamus. Loci II Ch 16, 14; 21, 19 (cf. Jr 34, 5) de combustione aromatum intelligendi sunt; nam loquendi formula: לְשַׂרְפָּה (לְשַׂרְפָּה לְ) combussit alicui combustionem = funus solemne alicui instituit, in quo aromata pretiosa cremari solebant. Cf. de Herodis funere Jos. bj. I, 33, 9: Milites ducesque sequebantur πεντακόσιοι τῶν οὐκίστων καὶ ἀπελευθέρων ἀρωματοφόροι (cf. ant. XVII, 8, 4). Judaeos ritum combustionis cadaverum impium existimasse atque ad vanorum numinum cultum retulisse etiam talmudistae (Msch. Aboda sara 1, 3) et Tacitus (Hist. V, 5, 4) testantur.

³⁾ Luctus signa (quae non modo de mortuis, sed etiam de ingruentibus quibuscumque necessitatibus et diebus jejunii edi solebant) erant varia: Lugentes vestimenta sua lacerabant (Gn 37, 30. 34; 44, 13. Jdc 11, 35. I Sm 4, 12. II Sm 1, 2. 11; 3, 31; 13, 31. I Rg 21, 27. II Rg 5, 8; 6, 30; 11, 14; 19, 1; 22, 11. 19. Esr 9, 3. Esth 4, 1. Is 37, 1. Jr 41, 5. Bar 6, 30. I Mcc 2, 14; 3, 47; 4, 39; 5, 14; 11, 71; 13, 45. Jos. bj. II, 15, 2. 4) et induebant saccum (Gn 37, 34. II Sm 3, 31. I Rg 20, 31 s; 21, 27. II Rg 6, 30; 19, 1. I Ch 21, 16. Neh 9, 1. Jdth 8, 6. Esth 4, 1. 3. Is 15, 3; 22, 12; 32, 11; 37, 1. Jr 4, 8; 6, 26; 48, 37. Thr 2, 10. Ez 7, 18. Dn 9, 3. Am 8, 10. Jon 3, 6. 8. I Mcc 2, 14; 3, 47. Mt 11, 21. Lc 10, 13. Apc 11, 3)***); pulverem

* Hic honor leprosis negari solebat (uti regi Usiae II Ch 26, 23. cf. II Rg 15, 7). Etiam reges exosi sepultura liberali privabantur (uti Joram II Ch 21, 20. Joas 24, 25. Ahas 28, 27), quod apud alios quoque populos flagitiosorum principum merces erat prorsus digna.

** Hinc heroes adversariis minantur, privaturos se esse eos funere consueto objecturosque eorum cadavera canibus, avibus et feris devoranda (I Sm 17, 44—46). Unde et prophetae elades repraesentabant tamquam convivia, quae Deus feris de hominum occisorum cadaveribus praepararet (I Rg 14, 11; 16, 4; 21, 24. II Rg 9, 10. Jr 7, 33; 16, 4. Ez 29, 5. Ps 79, 2 s.).

*** Apud Persas nemini lugentium, sacco induto, tamquam immundo palatium regis ingredi licuit (Esth 4, 2).

aut cineres in caput vel coelum versus spargebant et cineribus incubabant (Jos 7, 6. I Sm 4, 12. II Sm 1, 2; 13, 19; 15, 32. I Rg 20, 38. Neh 9, 1. Jdth 9, 1. Esth 4, 1. 3. Jb 2, 12. Is 58, 5. Jr 6, 26; 25, 34. Thr 2, 10. Ez 27, 30. Dn 9, 3. Jon 3, 6. Mich 1, 10. I Mcc 3, 47; 4, 39; 11, 71. II Mcc 14, 15; 10, 25. Mt 11, 21. Lc 10, 13. Ape 18, 19. III Mcc 4, 6. Jos. antt. XX, 6, 1. bj. II, 12, 5. 15, 4)*); barbam capillosque capitis radebant vel evellebant (Lv 21, 5. Jb 1, 20. Esr 9, 3. Is 15, 2; 22, 12. Jr 7, 29; 41, 5; 47, 5; 48, 37. Bar 6, 30. Ez 7, 18; 27, 31. Am 8, 10. Mich 1, 16. Jos. antt. XV, 3, 9. XVI, 7, 5.) aut in ordinem redigere negligebant (II Sm 19, 24); vestimenta pretiosa exuebant (Ez 26, 16. Jon 3, 6); unctionem capitis et balnea intermittebant (II Sm 14, 2; 19, 24. Jdth 10, 3. Dn 10, 3); mentum (Lv 13, 45), os (Ez 24, 17. 22), faciem (Mich 3, 7. Esth 7, 8) et caput (II Sm 15, 30; 19, 4. Jr 14, 3 s. Esth 6, 12) veste velabant; manus complodebant (II Sm 13, 19. Jr 2, 37); pectus (Nah 2; 8. Lc 18, 13. Jos. antt. XVI, 7, 5) vel femur (Jr 31, 19) percutiebant; nudis pedibus et aperto capite (mulieres passis crinibus III Mcc 1, 9) incedebant (Lv 10, 6; 13, 45; 21, 10. II Sm 15, 30. Ez 24, 17. 23); jejunabant vinoque abstinebant (I Sm 31, 13. II Sm 1, 12; 3, 35; 12, 16. Neh 9, 1. Jdth 8, 6. Esth 4, 3. Dn 9, 3. Jl 1, 14; 2, 15. I Mcc 3, 47)**). At faciem et corpus unguibus laniare vel figuras et stigmata (עֲלָמֵי הַפָּנִים scriptio stigmatis LXX γράμματα στικτά) cuti incidere interdictum erat (Lv 19, 28; 21, 5. Dt 14, 1***). Nonnunquam in luctu publico claudabantur domus cessabantque negotia fori, uti ex Is 24, 10—12 colligere licet.

Mortuos cognati lugebant per septiduum (Gn 50, 10. I Sm 31, 13. I Ch 10, 12. Jdth 16, 29. Sir 22, 12. Jos. antt. XVII, 8, 4). Insigniores universus populus luctu triginta dierum prosequebatur (uti Aaronem Nm 20, 30. et Moysen Dt 34, 8)****). Non raro in majorem defuncti honorem pretio conducebantur feminae lamentatrices (מְלַחֵמֶת Jr 9, 16. lat. *praefficæ*), clamores magnos et ululatus edentes†), ac tibicines (αὐληταί Mt 9, 23), nenias seu carmina lugubria modulantes. Formulae lamentandi erant hae vel similes (Jr 22, 18): הֵן הִי הוּא heu frater mi!

*) Ex his intelligitur, quid significant formulae scripturisticae: *gloriam aliquis in pulverem prosternere* Ps 7, 6. *humiliari in pulvere* Ps 44, 26. *pulveri adheret anima mea* Ps 119, 25.

**) Ad gravissimum luctum testandum etiam jumenta a cibo cohibebantur saccisque operiebantur (Jon 3, 7 s.), quod factum esse eo consilio cogitandum est, ut etiam mutorum animantium spectaculo magis commoverentur homines ad dolorem.

***) Morem fuisse populorum orientalium in funere consanguineorum luctus causa variis in locis corporis sese incidere, apparet ex Xenoph Cyrop. III, 1, 13. 3, 67. Herod. IV, 71. Etiam apud Hebraeos hic mos reperitur (Jr 16, 6; 41, 5; 47, 5; 48, 37).

****) Gn 50, 3: *Fleverunt eum (Jacobum) Aegyptii septuaginta diebus* sc. conditurae (40) et luctus (30) diebus simul computatis.

†) Hae mulieres aliquando vocantur *cantatrices* (II Ch 35, 25), quia aliqua vocis modulatione gemitus suos edebant. Ad luctum flebili cantu excitandum *cantores* quoque olim adhiberi solitos esse patet ex Am 5, 16.

הוּא אֶחָת heu soror! הוּא אֲדֹנָי heu domine! הוּא הַדָּבָר heu gloria ejus! i. e. regia ipsius majestas, הוּא מַלְכֵּנוּת, ut I Ch 29, 25 habetur. Interdum etiam diras execrationes lamentationibus miscere et infaustum illum diem, quo quis obierat, detestari solebant (cf. Ez 30, 2). Ad mortuos nobiliores *lessus* componebantur (II Sm 1, 18—27; 3, 33 s. II Ch 35, 25. I Mcc 9, 21). Reducibus a funere cognatis reliquisque lugentibus *convivium* instruebatur (dictum לֶחֶם אֲנִים panis lugentium, Vulg. *panis dolorum* et בֶּרֶךְ תְּהוֹנִים בֶּרֶךְ calix consolationis Os 9, 4. Jr 16, 7. cf. II Sm 3, 35. Ez 24, 17. 22. Tob 4, 18). Aetate Christi ipsi lugentes magnis sumptibus epulum ferale parabant (Jos. antt. XVII, 8, 5. bj. II, 1, 1), plerumque vespertino tempore (bj. I, 17, 4). Mulieres post humationem quoque sepulcrum adire solebant mortuum deploraturae (Jo 11, 31). Tempore Maccaeorum etiam *sacrificia* pro defunctis offerebantur (II Mcc 12, 43).

Subsidia literaria. — Plures monographiae in Bl. Ugolini Thes. XXXIII. — A. Calmet Diss. de funeribus et sepulturis Hebraeorum (Prolegg. et diss. I, p. 472—481). — F. J. Grundt Die Trauergebräuche der Hebräer. Leipzig 1868. — J. C. Matthes Die israelitischen Trauergebräuche (VB 1905. II, p. 197—222).

Sectio secunda.

Antiquitates politicae.

In exponendis antiquitatibus politicis agendum est I de reipublicae Hebraeorum forma, II de civibus reipublicae hebraeae eorumque relatione ad invicem et ad alias gentes, III de rebus forensibus, IV de rebus bellicis.

Caput I. Reipublicae Hebraeorum forma.

Subsidia literaria. — G. Schickard Jus regum Hebraeorum (Tubingae 1621) cum animadversionibus et notis J. B. Carpzovii. Lipsiae 1674 (in Bl. Ugolini Thes. XXIV, p. 376 ss.). — J. C. Kall De potestate regia in gente hebraica. Hafniae 1749. — J. D. Michaelis Mosaisches Recht. 6 partt. Reutlingen 1793. — D. Hüllmann Staatsverfassung der Israeliten. Leipzig 1834. — J. L. Saalschütz Das mosaische Recht nebst den vervollständigenden talmudisch-rabbinischen Bestimmungen. 2 partt. Berlin 1846—48. Ed. II. 1853. — Das Königtum der Hebräer (Hist.-polit. Blätter 1851. XXVIII, p. 137—151. 201—217. 278—290). — J. Schlier Die Könige in Israel. Stuttgart 1859. — J. König Das alttestamentliche Königtum. Freiburg 1863. — J. Boehmer Gottes Gedanken in Israels Königtum. Gütersloh 1902. — C. Budde Die Schätzung des Königtums im AT. Marburg 1903.

Articulus I. Imperium patriarchale.

I. Originaria imperii forma erat patriarchalis. Singulae familiae totidem quasi erant civitates exiguae, quarum princeps erat pater,

Imperii quamdiu viveret. Huic omnes liberi, quamvis maturae, immo provectae patriar- aetatis, quamvis uxoribus juncti et prole aucti, semper manebant sub- chalis lecti. Secundus a patre erat primogenitus filius ipsoque jure naturae in- dolens aliqua fratrum in sorores esse videbatur auctoritas.

Hanc regiminis formam invenimus apud Abrahamum, Isaacum et Jacobum, qui domum suam amplissima regebant potestate. Cunctas supremi magistratus et judicis partes implebant; non solum de bonis familiae disponebant, sed et reos variis poenis, nonnunquam etiam ultimo supplicio afficiebant (Gn 21, 4; 38, 24). In rebus sacris quoque (Gn 12, 7 s; 13, 4. 18; 22, 2; 26, 25; 35, 2—4) nec non in bello gerendo (Gn 14, 14 ss: 32, 7 s.) principes erant pro more suae aetatis. In nonnullis tamen rebus, praesertim si totius spectarent familiae honorem, filii natu majores haud exiguum habebant auctoritatem (imprimis in sorores Gn 24, 50 s; 34, 11). Magni autem a filiis aestimabatur jus primogeniturae (Gn 25, 31—34), cui aliqua adjuncta erat in fratres auctoritas (Gn 25, 23; 27, 29; 49, 3).

§ 251. II. Populus ex Jacobo (Israele Gn 32, 28) originem ducens divide- batur in duodecim tribus (מְשִׁבֵּטִים, מְשִׁבֵּטִים, gr. φυλαί) secundum duodecim Divisio Jacobi filios (Gn 49. 28. Ex 24, 4; 28, 21. Jos 4, 2) ¹⁾. Singulae tribus per populi nepotes Jacobi in familias majores, generationes seu cognationes (מִשְׁפָּחוֹת, מִשְׁפָּחוֹת, gr. ὀἶκοι, *gentes*), hae vero per ejus pronepotes in familias minores seu patroecias (בְּתֵי אֲבוֹת, בְּתֵי אֲבוֹת, gr. οἴκοι πατριῶν) subdividebantur, quae tandem in singulos viros (יְבָרִים, יְבָרִים) cum uxoribus, filiis et nepotibus se diffundebant (Nm 1, 2. 18. Jos 7, 14. I Sm 10, 19. 21). Quilibet paterfamilias potestatem paternam exercebat in suos domesticos; plures patresfamilias elegerunt sibi vel tacito consensu susceperunt ex tota cognatione insigniorem quemdam praefectum familiarum ejusque monitis obediebant; quaelibet tribus parebat suo principi, qui primitus quidem erat primogenitus auctoris tribus, postea vero electus fuisse videtur. Suberant ergo patresfamilias prae- fectis familiarum seu totius cognationis, hi vero iterum principibus tribuum ²⁾. Omnes hi primores populi secundum jus consuetudinarium et dictamen sanae rationis paterno regimine bonum commune curabant.

¹⁾ Hic tamen observandum est, quod, cum Deus tribum Levi sibi segregaret et cultui suo destinaret, tribus Josephi in duas distincta est, quibus a binis Josephi filiis Ephraimi et Menassis nomina sunt imposita.

²⁾ Singularum tribuum primates veniunt nominibus מְשִׁבֵּטִים Ex 34, 31; 35, 27. מְשִׁבֵּטִים מְשִׁבֵּטִים Nm 1, 44; 4, 46. מְשִׁבֵּטִים Nm 1, 16; 7, 2. מְשִׁבֵּטִים Ex 16, 22. Nm 4, 34; 31, 13; 32, 2. Jos 22, 30. מְשִׁבֵּטִים Nm 30, 2. I Rg 8, 1. מְשִׁבֵּטִים Dt 5, 20. מְשִׁבֵּטִים

Jos 22, 21. 30. Qui singulis cognationibus et familiis praeerant dicuntur שְׂרֵי הָעָבֹת I Ch 29, 6. נְשִׂאֵי הָעָבֹת II Ch 5, 2. רָאשֵׁי בֵּית אֲבוֹת Ex 6, 14. I Ch 5, 24. רָאשֵׁי הָעָבֹת Nm 31, 26. Jos 14, 1. I Ch 8, 6; 26, 32. Omnes hi procures populi insigniuntur communi nomine הַקְּדוּשִׁים seniores I Rg 20, 8; 21, 8. 11. וְהָיָה וְהָיָה Ex 3, 16; 4, 29. וְהָיָה לְךָ Lv 4, 15. וְהָיָה לְךָ Jdc 21, 16. non quod necessario senes essent omnes, sed qua ratione apud Romanos dicebatur *senatus*, apud Graecos *γερουσία*, ergo seniores non tam aetate, quam prudentiā et moribus. Cum Nm c. 26 cognationes recenseantur omnino quinquaginta octo singulaeque plures complexi sint familias, patet primatum numerum sat magnum fuisse.

Nota. — A senioribus populi distinguendi sunt שְׂרֵרִים, LXX γερουστῆς, scribae, quorum saepe in sacris literis fit mentio. In Aegypto populares suos ad labores urgebant et exactoribus aegyptiis a Pharaone constitutis (מִשְׁכָּרֵי) rationem reddebant (Ex 5, 6—19), qua in re sine dubio conscriptione rerum actarum vel certe aliqua consignatione utebantur. In deserto sinaitico cum collegio septuaginta seniorum, quos Moyses e praefectis populi sibi adjunxit (Nm 11, 16) et in urbibus Palaestinae cum iudicibus conjuncti (Dt 16, 18) commemorantur (et quidem aetate recentiore selecti ex levitis I Ch 23, 4; 26, 29. II Ch 19, 11; 34, 13). Dt 1, 15 docemur, Moysen quoque iudicibus a se institutis (Ex 18, 25 s.) attribuisse scribas, qui destinabantur, ut juvarent iudices. In judiciis enim quandoque oportebat aliqua scriptis mandari vel etiam e scriptis recitari; iudices vero certe non omnes, fortasse pauci, scribendi atque legendi artes callebant. Scribarum quoque officium erat, principum et iudicum atque omnino magistratus placita et edicta ad populum divulgare pronuntiareque et hunc illorum auctoritate, si opus erat, coercere vel ad agendum aliquid impellere (Dt 20, 5, 8 s. Jos 1, 10; 3, 2).

III. Omnes populi primates in unum congregati comitia generalia (procures unius tribus comitia tribus Dt 31, 28. II Sm 19, 11. II Ch 34, 29) constituebant universumque populum repraesentabant (Ex 3, 16; 4, 29; 12, 21. etiam sub regibus I Rg 8, 1. II Ch 5, 2. I Rg 20, 7. II Rg 23, 1), in Palaestina vero, per urbes dispersi, etiam senatum loci (וְהָיָה לְךָ) formabant, qui totam viciniam regebat (Dt 19, 12; 21, 3. 6; 22, 15; 25, 7 ss. Jos 20, 4. Jdc 8, 14. Rth 4, 2 ss. I Sm 11, 3; 16, 4; 30, 26 ss. I Rg 21, 8. 11. Esr 10, 14. II Mcc 14, 37).

Comitia convocabantur a rectore reipublicae vel, eo deficiente, a summo sacerdote (Nm 10, 3 s. Jos 23, 2; 24, 1). Locus comitiorum ad januum tentorii sacri fuisse videtur (Nm 10, 3. I Sm 10, 17), nisi alius locus, plerumque celebrato aliqua insignis, indictus esset (Jos 24, 1. I Sm 11, 14 s. I Rg 12, 1. II Ch 10, 1). Quamdiu Hebraei in deserto castra incolebant, comitia per sacerdotes clangore sacrarum buccinarum convocabantur (Nm 10, 3 s.), in Palaestina vero ob locorum distantiam procul dubio per nuncios indicabantur. Ex Nm l. c. apparet, comitia alia fuisse, ad quae soli principes tribuum et capita familiarum, alia autem, ad quae קָל הָעָם omnis coetus, sc. etiam scribae et (saltem interdum) totus

populus, convocabatur (Dt 29, 9 s.). Ad haec comitia Moyses mandata Jahvae referebat, quae dein scribae populo annunciabant (Ex 19, 7; 35, 1. 4). In hoc senatu jura quoque summa exercebantur, bella indicebantur, pax decernebatur, foedera pangebantur, rectores et belliduces eligebantur; etiam electioni regis a Deo peractae proceres nomine populi consentiebant, a regibus jusjurandum recipiebant eisque vicissim sacramentum dicebant (Ex 24, 2—8. Jos 9, 15. Jdc 20, 1. 11—14. I Sm 10, 24; 11, 14 s. II Sm 2, 4; 5, 1—3. I Rg 12, 1 ss. II Rg 11, 17).

Quaelibet tribus a suis gubernabatur primatibus; itaque singularem, a ceteris tribubus independentem societatem constituebat (cf. Jdc 1, 21. 27. 29—33. II Sm 2, 4). Si vero causa quaequam ad plures tribus spectabat, ab ipsis conjunctis tractabatur (Jdc 11, 1 ss. II Sm 3, 17 s. I Rg 12, 1. II Ch 10, 1. I Ch 5, 18 s.), et si quaequam tribus negotio se imparem sensit, cum alia tribu aut cum pluribus tribubus in societatem coibat (Jdc 1, 1—3; 4, 10; 7, 23 s.). Quamquam autem quaelibet tribus per se subsistebat, omnes tamen inter se connexae erant; nam non tantum communes majores communesque promissiones, quas ab his quasi hereditate acceperant, erant indissolubile vinculum, quod indigentia mutui auxilii firmabatur, sed etiam communis Deus-rex, commune templum Dei ac commune sacerdotale et leviticum ministerium omnes tribus in unam consociabat civitatem et ecclesiam. Hinc quaelibet tribus in omnes alias jure quodam inspectionis gaudebat, ut lex observaretur, et si in aliqua tribu neglecta esset, id reliquis tribubus denunciaretur, ut, si alia ratione fieri non posset, bello castigaretur (Jos 22, 9—34. Jdc c. 20).

Articulus II. Imperium theocraticum.

§ 253. **I.** Foedere Jahven inter et Israelem ad montem Sinai inito, *Imperii* *theocratici* *indoles* tata est patriarchalis regiminis forma in theocratiam ¹⁾; qua Jahve ipse in populo hebraico regium principatum obtinebat (Ex 19, 5 s. coll. Dt 33, 5), ita ut Jahve et Israelitae regis ac subditorum ratione invicem adstringerentur atque ecclesia et respublica Israelis intime essent conjunctae ²⁾.

¹⁾ Hac voce primus usus est Josephus. Inter varias, ait c. Ap. II, 16. gentes varia politiae ratio introducta est; aliae enim monarchiam, aliae democratiam selexerunt, ὁ δ' ἡμέτερος νομοθέτης εἰς μὲν τούτων οὐδοτιῶν ἀπέδεν (ὡς δ' ἂν τις εἴποι βιαζάμενος τὸν λόγον) θεοκρατίαν ἀπέδειξε τὸ πολίτευμα, θεῷ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ κράτος ἀναθεῖς.

²⁾ Civitates aliarum quoque gentium simili ratione cum religione connexae erant^{*)}, cum hoc tamen discrimine, ut, quod apud eas fictum erat, apud Hebraeos veritate niteretur, et ut religio apud gentiles esset medium ad salutem civitatis, apud populum electum vero civitas esset medium ad conservandam religionem.

^{*)} Sic v. c. apud Aegyptios a vetustissimis inde temporibus imperium erat theocraticum.

II. In prima theocratiae periodo erat Moyses mediator Jahven § 254. regem inter et populum, gaudens plenipotentia; adunavit enim in se Moyes potestatem legislativam, judicariam et (usque ad Aaronis consecrationem etiam) sacerdotalem. Primo totam gubernationis molem sustinebat solus et gentis suae causas promiscue omnes ipse judicabat (Ex 18, 15s.). Deinde vero, cum tot negotiis subeundis impar esset, ex sociis sui Jethronis, Midianitarum principis, consilio Deoque ipso rem approbante iudices ex proceribus populi electos constituit, quorum alii erant decani, alii quinquagenarii, alii centuriones, alii chiliarchi; inferiores iudices superioribus ita erant subordinati, ut causae graviores et difficiliore ad superiores, difficillimae vero ad Moysen ipsum devolverentur (ib. v. 17—26) ¹⁾. Ceterum manserunt pleraque, qualia prius fuerant; principibus tribuum, praefectis familiarum et scribis conservata est antiqua auctoritas ²⁾.

¹⁾ Institutio haec valuisse videtur duntaxat ad tempus peregrinationis per desertum, quo populus in certos numeros erat divisus. Postea vero, cum Israelitae in urbibus et pagis habitarent, abrogata est, ut ex Dt 16, 18 colligitur. Etiam collegium septuaginta virorum, quos Moyses e senibus et praefectis populi ad onus regiminis alleviandum sibi adjunxit (Nm 11, 16s.), post ejus obitum defecisse censendum est.

²⁾ Quum igitur summa rerum quidem penes Moysen esset, at singulis tribubus sui manerent principes et praefecti et per eosdem res majoris momenti cum populo pertractarentur, quaedam reipublicae forma hic erat, quae dici potest aristocratica per democratiam moderata. Talis etiam sub Josua et iudicibus permansit.

III. Moysi demortuo successit Josua, Nunis filius, proximus § 255. Jahvae minister et divinitus constitutus (annuente procul dubio pon- Josua tifice maximo Nm 27, 18—23), ut Israelitas in terram promissam introduceret omniaque dirigeret, quae reipublicae essent necessaria (Dt 3, 21s. 28; 31, 3; 34, 9).

Primis post Josuam temporibus nulli fuerunt principes ducesque populi perpetui, illi quodammodo similes, sed Israelitae sub capitum tribuum principumque familiarum gubernatione vixerunt. Exigua fuit conjunctio singularum tribuum, quae ad summum foederationem inierunt, quando salus populi in magno discrimine esse videbatur. Laxata unitate nationali sensim irrepsit idololatria cananaea in nonnullas tribus, quas dein Jahve invasionibus hostilibus castigavit duraeque servituti tradidit, usquedum poenitentes a suis oppressoribus denuo liberavit per insignes illos viros ¹⁾, quibus iudicium (יִשְׂדֵּיִם LXX *ἡγῆται*) nomen in Judices sacra scriptura maxime proprium est (cf. Jdc 2, 16; 3, 9. Neh 9, 27). Eorum officium erat, ut vel manifesto bello vel alio modo populi vin-

dices existerent et regum exterorum tyrannidem, qua opprimebatur, excuterent nec non primi iudicis partes implerent (Dt 17, 9. 12)²⁾. Erant ergo proprie administratores supremæ potestatis (cf. Jos. antt. V, 4, 3. 7, 15), qui jura quidem majestatica exercebant et mandata edebant, jure vero novas condendi leges et tributa aut vectigalia populo imponendi carebant; erat enim ipse Jahve princeps Israelitarum³⁾. Nequaquam tamen omnes hi rectores toti praeerant civitati, sed plures aliquibus tantum tribubus, uti ex Baraki exemplo, cui tribus Zabulon et Naphtali (Jdc 4, 10), Gideonis, cui praeter dictas Menasse et Aser (ib. 6, 35) et Jephtae apparet, cui Gilead et Menasse (ib. 11, 29 coll. 12, 1 s.) adhaeserunt. Eorum munus plerumque per totam vitam durabat⁴⁾; nulla autem habebant potestatis suae insignia, nullo satellitio cingebantur nullaque accipiebant emolumenta, nisi quae forte iis concedebat benevolentia populi (ib. 8, 24—26), nec dignitatem suam ad posteros transmittabant, uti patet ex facto oblatae Gideoni iudicis hereditariae potestatis (ib. 8, 22), nec non ex altero facto, nullius iudicis in filios legitime transiisse auctoritatem⁵⁾. Quum penultimus eorum Eli erat pontifex, sacerdotium condignam in administratione civili auctoritatem recuperavit. Ejus successor Samuel iterum omnem mediatoris potestatem, secundi Moysis instar, in se coadunavit.

1) Non viros semper, sed et feminas munere hoc singulari Dei providentia functas esse, ex exemplo Deborah prophetissae patet (Jdc 4, 4).

2) Plures exstiterunt iudices, qui bella cum hostibus non gesserunt, sed nonnisi juri dicendo et litibus componendis prae fuerunt (uti Thola Jdc 10, 1 s. Jair 10, 3. Abesan 12, 8 s. Ahjalon 12, 11). Samuel, qui nunquam exercitum duxit aut in expeditionem profectus est, legitur I Sm 7, 15 s. quotannis circumiisse in Bethel, Gilgal et Mizpa ad lites dirimendas. Ejusdem exemplo constat, iudices comitia populi egisse et, quid facto opus sit, consuluisse in medium (I Sm 7, 5 s.).

3) Unde cum Israelitae regem poscerent, Deum rejecisse dicuntur, ne regnet super eos (I Sm 8, 7. cf. 10, 19; 12, 12).

4) Interdum vero rebus feliciter compositis ad vitam privatam se recipiebant (cf. Jdc 8, 23. 29), nulla potestate praediti, ob egregie tamen factorum memoriam et sapientiae laudem magna gaudentes auctoritate apud totum populum (cf. Jos. antt. V, 6, 7).

5) Samuelis filii solum patris vice judicabant (I Sm 8, 1 ss.).

Nota. — Similes magistratus etiam apud alias quasdam gentes antiquas fuerunt. Regibus successerunt aliquamdiu (saeculo VI. aCh.) apud Tyrios *δυνασταί* iique potestate, uti videtur, regiae vicina insigniti (Jos. c. Ap. I. 21). Carthaginiensium summi magistratus, principis cujusdam senatus praesides et consulari fere potestate ornati, eodem, quo israelitici

illi rectores, nomine appellati sunt (*suffetes* *) Liv. Hist. rom. XXVIII, 37. XXX, 7. *judices* XXXIII, 46. cf. XXXIV, 61).

IV. Senescente Samuele Hebraei, non tam desiderio efficacioris § 256. gubernationis quam fidei fiduciaequae in Jahven defectu, aliarum nationum instar, regem postularunt (I Sm 8, 1—5) ¹). Samuel, quantumvis invitatus, importunis populi precibus cessit expositoque jure regio (seu potius ejus abusu apud gentes Israelitis cognitas, ut populum a voto suo deterreret I Sm 8, 11—18), Deo annuente (magis, quam jubente I Sm 8, 7—9. 22. cf. Os 13, 11) et non obstante lege mosaica ²) unxit Saulem, virum Benjaminitam, in regem, quem dein populus Mizpae congregatus unanimi consensu approbavit (I Sm c. 9. 10). Tali modo, judicium munere abrogato, dignitas regia in Israele introducta est ³).

Regnum
Israelitarum

¹) Hujus propensionis jam antehac haud obscura dederant Israelitae indicia (Jde 8, 22 s; c. 9).

²) Quum Moyses, qui gentis suae mentem mobilem et indomitum sane studium exterarum gentium mores consuetudinesque aemulandi novit, facile praevidere posset, Israelitas, rege invisibili, per sacerdotes tantum adeundo, non contentos, regem petitueros fore, quem oculis suis cernere, quem precibus suis adire, quem exercitibus praeficere, quem regio splendore induere possent, varias eximiae prudentiae tulit leges, a rege, si quando crearetur, observandas (Dt 17, 14—20). Statuit 1° ne populus suis suffragiis regem sibi crearet **); 2° non feminam, sed marem, non

*) *Suffetes* non dubium est esse סופֶּטִים, immutato paululum vocis sono, aut ex molliori pronunciatione, aut ex corruptione per externos scriptores.

**) Constat ex sacra historia, omnes ac singulos Hebraeorum reges aut 1° per expressam *divinam electionem* esse creatos, uti Saulem (I Sm 9, 17; 10, 1. 24) et Davidem (I Sm 13, 14) in regno Judae, Jerobeamum (I Rg 11, 31), Baſsam (I Rg 16, 2) et Jehu (I Rg 19, 16. II Rg 9, 3) in regno Israel, aut 2° per *successionem* ad imperium pervenisse: in regno Judae hereditario plerumque regis primogenitus (II Ch 21, 3. cf. II Rg 23, 34. etiam minorennis II Rg 11, 21. et quidem conregnante ejus matre vel pontifice II Rg 12, 1 s. quandoque vero natu minor I Rg 1, 17 ss. II Rg 23, 35. II Ch 11, 22) thronum nactus est, reliquis regis filiis saepe constitutis tamquam vicariis pro negotiis specialibus (II Sm 8, 18. II Ch 11, 23. cf. 22, 8), dum in rebellante regno israelitico perpetuis vicissitudinibus obnoxia erat dignitas regia, aut 3° regnum per *vim et tyrannidem* occupasse, uti Athalja (semine regio usque ad unum Joasum, qui minorennis adhuc in templi aedibus delituit, crudeliter interempto II Rg c. 11) in regno Judae, atque Simri, Sallum, Menahem, Pekah et Hoseas in regno Israel, aut denique 4° a *gentilium regibus constitutos* esse, prout Pharaon Necho Jojakimum (II Rg 23, 24) et Nebucadnezar Zedekiam (ib. 24, 17) regno judaico praefecerunt. Nullus vero sive populi sive magnatum aut seniorum electione seu suffragiis regnandi potestatem primitus accepit. Concedimus tamen, quandoque populum publice et solemniter approbasse quorundam regum vel electionem vel succes-

alienigenam, sed Israelitam ad hanc dignitatem esse evehendum*); 3° ne rex pro more principum orientalium magnum uxorum**) et equorum***) numerum haberet, nec thesauris congerendis inhiaret****). Denique 4° jubebatur rex legis divinae (verisimiliter pentalogi Moysis seu thorae sensu strictiore Dt 6, 1—7, 11) accurate descriptae exemplar secum habere illudque perpetuo legere, ut religionis et justitiae curam gerere disceret continuum suosque populares non dure regere, sed cum humanitate et mansuetudine.

3) Hac tamen regiminis civilis mutatione theocratia non est sublata, sed nova tantum administrandi forma invaluit. Rex enim non erat autocraticus, sed *vicarius* duntaxat *Jahvae* (ὀπηρετής τῆς αὐτοῦ βασιλείας Sap 6, 5), in cujus nomine jus dicebat (cf. I Ch 17, 14); hinc etiam appellatur *rex Jahvae* i. e. ab eo constitutus (Ps 2, 6; 18, 51). Israelitae quidem, cum regem peterent humanum, Jahven ipsum rejiciebant solamque spectabant suam conditionem externam, religionis vero nullam habebant rationem (I Sm 8, 7). Jahve tamen de eorum peculiari, quod sumpserat, regimine minime destitit (I Sm 10, 17—25; 12, 22) et in aede sua sancta, ut in palatio, regis instar degere non cessavit (Ps 24, 10; 84, 4). Ad finem usque regni judaici nomen legislatoris, judicis ac regis sibi semper retinuit (Is 33, 22) et reges Hebraeorum ut suos vicarios perpetuo habuit. Jam in ipsa primi regis inauguratione Samuel Jahven dixit Israelitarum regem et Saulem hujus vicarium (I Sm 12, 12—14). Etiam David palam agnovit Jahven regem suum (Ps 5, 3; 68, 25) suumque successorem declaravit Jahvae vicarium (I Ch 28, 5), qualis et ab aliis habebatur (I Ch 29, 23. II Ch 9, 8). Quocirca regnum Israelitarum merito dicebatur *regnum Jahvae* (II Ch 13, 8).

Nota. — Toti populo tres solum reges imperarunt, sc. *Saul*, qui fundamenta regni jecit, *David*, qui magna quidem cum difficultate et per

sionem (I Sm 10, 24; 12, 13. II Sm 5, 1—3. I Ch 29, 23. I Rg 12, 1 coll. II Ch 10, 1. I Rg 12, 20. II Ch 22, 1. II Rg 14, 21 coll. II Ch 26, 1. II Ch 33, 25. II Rg 23, 30 coll. II Ch 36, 1).

*) August. Quaestt. in Heptateuch. l. 5. qu. 26. MPL 34, 760: (Desiderantibus permisit Deus, ut rex fieret) *verumtamen praecepit, ne fieret alienus, sed frater, id est ex eodem populo indigena, non alienigena*. Hoc jam ratio status, quo verus unicus Dei cultus penes populum electum servandus erat, postulabat.

**) Finis hujus interdicti est, ne reges amore uxorum alienigenarum capti et effeminati a Deo sese avertant atque mox fautores et cultores idololatriae reddantur. Docet id exemplum regis Salomonis, qui in gratiam exoticarum, quas duxerat, mulierum (I Rg 11, 1) se idolorum cultui addixit (II Rg 23, 13).

***) Non interdictum regi simpliciter equorum usus, sed nimia tantum eorum multitudo. Prohibitionis hujus ratio est, ne rex vel subditis suis oneri sit, vel spem suam in praesidiis potius externis, quam in Deo ipso collocatam habeat.

****) Praecipuae interdicti hujus causae sunt, ne rex subditos nimis exactionibus oneret neque ex opibus et thesauris immensis turpi luxui sese immergat.

varios casus et vicissitudines regiam potestatem amplificavit, et *Salomon*, qui ad summum illam evexit fastigium, ita ut parem ante se et post se haberet nullum. Posthac vero, sceptrā capessente Rehabeamo, totius populi in regnum Judae et Israelis scissio facta est (anno aCh. 933), quorum illud, duabus tantum tribubus Juda et Benjamin constans atque Davidis domui adhaerens, Hierosolymis, hoc vero, ad quod reliquae tribus pertinebant, Samariae sedem suam fixit. Duo haec regna infensissimo in se invicem semper ferebantur odio mutuisque cladibus ita vires suas sensim debilitabant, ut neutrum jam validioribus regnis resistendo par esset. Reges Judae inde a Rehabeamo fuerunt (una cum regina Athalja) viginti, quorum ultimus Zedekias a Nebucadnezare devictus et cum gente adhuc reliqua in Babyloniae regiones deductus est (anno 588 = tertia deportatio II Rg 25, 7), quibusdam jam antea in exilium pulsus (anno 606 = prima deportatio II Ch 36, 6. et anno 599 = secunda deportatio II Rg 24, 12 ss.). Israelis regnum gubernarunt reges novemdecim, a Jerobeamo I. ad Hoseam, quem Salmanassar, Assyriorum rex, cum universa gente anno 722. in captivitatem abduxit (II Rg 18, 9—11).

V. Publica regum inauguratio variis perficiebatur ritibus, § 257. inter quos 1° quidam primo loco ponunt futuri regis in throno seu solio collocationem, quam ex I Rg 1, 46 colligunt, nos vero ut antiquissimum, ita et ordiue primum fuisse existimamus unctionem (חֲשִׁמָה), quae effusione olei in caput peragebatur (I Sm 10, 1. II Rg 9, 6) 1). 2° Dein inaugurandus vestibus et insignibus regiis decorabatur (II Sm 1, 10. II Rg 11, 12. II Ch 23, 11. Ez 21, 26. Ps 45, 7) 2) atque jurabat, se ad legis mosaicae praescripta et pactionem ex parte populi sibi propositam, qua conditiones imperii praefiniebantur (= חֲשִׁמָה חֲשִׁמָה jus regium I Sm 8, 9. 11; 10, 25), esse gubernaturum 3), quo facto procures nomine totius populi spondebant ei obedientiam (II Sm 5, 3. I Rg 12, 1 ss. II Rg 11, 17), quam interdum porrectione manus (I Ch 29, 24) et osculo fidelitatis homagionalis (cf. I Sm 10, 1. Ps 2, 12) confirmasse videntur. 3° Unā cum insignibus regiis etiam liber legis inaugurando tradebatur (II Rg 11, 12. II Ch 23, 11), ut hoc ritu commonefieret, potestatem sibi concreditam pietate et sapientia esse moderandam 4). 4° Denique rex magna cum pompa (populo longam felicemque vitam ei acclamante [plerumque solemni formula: חַי וְשָׁלוֹם LXX ζήτω ὁ βασιλεὺς, vivat feliciter rex! I Sm 10, 24. I Rg 1, 25. 39. II Rg 11, 12. II Ch 23, 11.] 5) et musica quoque resonante I Rg 1, 39 s.) urbem ingrediebatur ad sacrificia pacifica offerenda, quae demum ad sacras hilaesque epulas adhibebantur (I Sm 11, 15. I Rg 1, 25. I Ch 12, 39 s.; 29, 21 s.).

1) A Duplicem interpretes faciunt unctionem regalem, publicam et privatam. Publica regis unctio a summo sacerdote, teste nonnunquam propheta quodam (Salomonis a Zadoko pontifice, praesente Nathane, qua

teste divinae revelationis et promissionis de Salomone in regnum successorum I Rg 1, 34. 39. 45. II Rg 11, 12. Jehoaschi a Jojada pontifice et filiis ejus sacerdotibus II Ch 23, 11) plerumque ad fontem aliquem (I Rg 1, 9) vel in templo (II Rg 11, 12) peragebatur. Quando totus populus quosdam reges unxisse dicitur (II Sm 2, 4. 7; 5, 3. I Ch 11, 3; 29, 22. II Rg 11, 12. II Ch 23, 11), id accipiendum est synecdochice, quod videlicet per pontificem, cui id competebat, eos unxerit. Unctio privata, quae interdum a prophetis peracta fuisse legitur (I Sm 9, 16; 10, 1; 15, 1. 17; 16, 12 s.) non erat nisi declaratio voluntatis et electionis divinae, ut unctus suo tempore rex fieret (cf. etiam I Rg 11, 29—40). Itaque per eam accipiebat quidem *jus ad regnum*, sed nondum usum aut exercitium sui juris. Per unctionem publicam vero, quia fiebat consensu et auctoritate populi, tradebant ei subditi, ut jurisperiti loquuntur, *jus in regno*.

B Probabiliter in quovis rege judaico unctio iterabatur*), etsi nonnisi de iis refertur, qui primi ex familia aliqua regiam dignitatem obtinerent (quales erant Saul, qui bis I Sm 10, 1. et 11, 15. ac David, qui ter unctus est, sc. prima vice a Samuele in aedibus paternis I Sm 16, 12 s. dein post mortem Saulis Hebrone in regem super tribum Judae II Sm 2, 4. 7. denique interfecto Isbosetho in regem super universum Israel II Sm 5, 3. I Ch 11, 3), aut de quorum proximo jure ad regnum aliqua lis moveri posset (quales erant Salomon I Rg 1, 34. 39. 45; 5, 1. I Ch 29, 22. Jehoasch II Rg 11, 12. II Ch 23, 11. et Joachas II Rg 23, 30). Secundum traditionem judaicam vero reliquis regibus unctio, quam auctor familiae regiae receperat, sufficere putabatur (Gem. hieros. Horajoth fol. 47, 3). Illegitima unctio de Absalom refertur (II Sm 19, 11).

In regni israelitici historia nusquam fit unctionis in publica regum inauguratione adhibitae mentio. Jehu a propheta quodam unctus fuisse legitur (I Rg 19, 16. II Rg 9, 1—6). Plures alii a prophetis sane non sunt uncti; fortasse adulterinam receperunt unctionem a sacerdotibus excelsorum.

Etiam apud gentes Palaestinae affines viguisse videtur mos unctionis regiae, ut conjicitur ex Hazaelis, regis Syriae, exemplo (I Rg 19, 15). Jdc 9, 8 quo tempore Israelitae regibus adhuc carebant, describitur regis institutio unctionis voce.

C Quonam oleo uncti sint reges, controvertitur. Putant nonnulli, *oleum* illud *sacrum* in regum consecratione fuisse adhibitum, quo sacerdotes initiabantur. Sed verius videtur, reges *oleo communi* unctos fuisse; nam Ex 30, 30—32 diserte praecipitur, ut nullus hominum ungatur consecrationis oleo, nisi summus pontifex ac sacerdotes. Ps 89, 21 *oleum*, quo David inunctus est, *sanctum* quidem dicitur, sed ideo tantum, quod ex loco sancto, sc. ex tabernaculo, cum postularet usus, peteretur, ut legimus I Rg 1, 39 ubi de Salomonis unctione sermo est**).

*) Hinc et loquendi formulae: *alicui regnum deferre* et *aliquem in regem ungere* in sacris literis idem significant (Jdc 9, 8. 15. II Sm 19, 11) et LXX II Sm 3, 39 קִשְׁרוּ reddunt καθιστάμενος.

**) Rabbini reges ex domo davidica oleo sacro et quidem ex קֶרֶן הַשֶּׁמֶן cornu olei (I Sm 16, 1. 13. I Rg 1, 39), reliquos vero alio quodam oleo, ut

Teste sacra scriptura reges oleo in caput effuso inaugurabantur (I Sm 10, 1. II Rg 9, 6). Judaei vero tradunt, oleum, modica quantitate capiti inditum, digito in formam literae graecae X aut coronae (O) circumductum fuisse (J. Buxtorf Lex. c. 1268. J. H. Otho Lex. p. 776).

D Unctio erat *symbolum electionis seu consecrationis divinae*, vi cujus rex munere suo fungebatur, et speciatim effusionis gratiarum רוח יהוה spiritus Jahvae (I Sm 10, 1. 6. 10; 16, 13. Is 61, 1. Zeh 4, 6), quibus armatus et repletus juste, digne ac fortiter populum regeret*). Hinc rex dicebatur חֲשִׁיךְ LXX χριστός, unctus (II Sm 3, 39), et quia erat vicarius Jahvae (I Ch 28, 5; 29, 23) et a Jahve designatus (Dt 17, 15), etiam חֲשִׁיךְ יהוה LXX ὁ χριστός κυρίου, a Jahve unctus seu inauguratus (I Sm 2, 10. 35; 12, 3. 5; 16, 6; 24, 7. 11; 26, 9. 11. 16. 23. II Sm 1, 14. 16; 19, 22; 22, 51; 23, 1. Ps 2, 2; 18, 51; 20, 7) nuncupabatur. Is 45, 1 etiam Cyrus, Persarum rex, hoc nomine insignitur, utpote a Deo missus.

2) An rex etiam gladio cinctus fuerit, ex Ps 45, 4 non liquet.

3) In sacra scriptura vero nullibi dicitur, hoc juramentum seu votum in ipsa inauguratione, et quidem solemniter et publice a regibus esse praestitum.

4) Profluxisse hunc ritum ex praecepto divino Dt 17, 18 probabile est.

5) Regi Jehu populus perpetuam precabatur felicitatem per acclamationem: יְהוֹיָדָה יְהוֹיָדָה Jehu regnat! = vivat rex Jehu (II Rg 9, 13). Jos. antt. VII, 14, 5 refert, Davidem mandasse, ut Salomoni introducto per mediam urbem praecinente tubicini prosequentium multitudo acclamaret: *In aeternum Salomon rex in solio regio sedeat!*

Nota. — Observandum est, in regum inauguratione aliquando plures, aliquando pauciores adhibitos fuisse ritus, nec semper uno eodemque ordine, ut docent exempla I Sm 10, 24; 11, 15. I Rg 1, 38. 45. II Rg 11, 12. II Ch 23, 11. Certe plerique rituum descriptorum omissi fuerunt, si victis regem designabat victor, qui in signum subjectionis ei plerumque aliud nomen imponebat et fidem jurejurando firmatam ab eo recipiebat (II Rg 23, 34. II Ch 36, 4. II Rg 24, 17).

VI. Ornatum regium quod attinet, dubitandum non est, reges § 258. in corporis cultu non semper idem servasse, sed varias vel induxisse ^{b) orna-} vel secutos fuisse consuetudines. Certe habebant vestes aliquas pecu- ^{tus} liares, quibus a vulgo distinguerentur (I Sm 28, 8. I Rg 22, 30. Act

שמן חֲשִׁיךְ oleo balsami, et quidem ex חֲשִׁיךְ לְחֵמֶיךָ lenticula olei unctos fuisse putant (J. H. Otho Lex. p. 486. 575).

*) Cf. Jos. antt. VI, 8, 2: Πρὸς δὲ τὸν Δαβίδην (unctum sc.) μεταβαίνει τὸ θεῖον καταλιπὼν Σαδλὼν. Etiam in NT χρίσιν et χρίσμα usurpatur de effusione Spiritus sancti (Mc 6, 13. Act 4, 27; 10, 38. II Cor 1, 21. Jac 5, 14. I Jo 2, 20. 27).

12, 21), et pretiosiores (cf. Mt 6, 29. Lc 12, 27), quibus in publica laetitia vel diebus aliquibus solemnioribus, cum prodeundum erat, uterentur ¹⁾.

Praecipua regum insignia erant: 1° Diadema (כִּרְמֶלֶךְ II Sm 1, 10. II Rg 11, 12. II Ch 23, 11), quod olim aliud non erat, quam vitta capiti vel mitrae circumligata notaque aliqua peculiari insignita ²⁾. Inde a Davidis aetate usitata erat etiam corona (קִרְמֶלֶךְ II Sm 12, 30. I Ch 20, 2. Ct 3, 11. Ez 21, 26), plerumque exquisito artificio fabricata ³⁾. 2° Thronus (כִּסֵּא הַמַּלְכִּי II Sm 7, 13. vel כִּסֵּא הַמַּלְכִּי I Ch 22, 10), pro more Orientis sella tam alta, ut pedibus scabello (מַרְיָם) opus erat (II Ch 9, 18) ⁴⁾. 3° Sceptrum (שֵׁבֶט), baculus ligneus (Ez 19, 11), in superiori extremitate globo ornatus, annulis et clavis aureis condecoratus ⁵⁾.

1) Fuisse autem purpuram proprium regum et principum atque eorum, quos illi extollere et prae aliis honorare vellent, vestimentum, ex multis sacrae scripturae locis colligitur (Dn 5, 7. I Mcc 10, 20. 62; 11, 58; 14, 43).

2) In Persia cognati quoque regis (Xenoph. Cyrop. VIII, 3, 14) et alii, quibus rex concesserat (Esth 8, 15), diadema quodpiam gerebant.

3) Esth 6, 8 קִרְמֶלֶךְ est corona regis et 1, 11; 2, 17 reginae Persarum.

4) De throno, quem Salomon praecipua arte maximisque sumptibus sibi paravit cf. I Rg 10, 18—20. II Ch 9, 17—19. De throno aureo principum herodianorum cf. Jos. bj. II, 1, 1. Sessio in throno tropice pro gubernatione adhibetur (Dt 17, 18. I Rg 16, 11. I Mcc 10, 52. cf. Jb 36, 7). Ceterum thronus non erat signum exclusivum potestatis regalis, sed potius signum gravis auctoritatis; hinc venit quoque pro aliis auctoritativis sacris et profanis, uti v. c. summus sacerdos (I Sm 1, 9; 4, 13) nec non iudices (Sir 38, 33) sellae altiori insedissee videntur et prope thronum regalem alii minores pro dignioribus erigi solebant (I Rg 2, 19. cf. II Rg 25, 28).

5) Sceptrum ortum est vel ex baculo pastorali (cf. Mich 7, 14. Ps 2, 9), vel ex baculis, quos potentiores in Oriente ad pompam gestare solent (Gn 38, 18. 25. Ex 12, 11). Sceptrum regis Saulis erat מִצְרֵי lancea (I Sm 18, 10; 22, 6), prout et reges aliarum gentium loco sceptri hastam gestabant. Tropice sceptrum sumitur pro dignitate regia et regimine (Gu 49, 10. Nm 24, 17), שֵׁבֶט מִיֶּשֶׁר sceptrum rectum pro justa gubernatione (Ps 45, 7. Hbr 1, 8) et שֵׁבֶט בְּרֹזֶל sceptrum ferreum pro imperio impios castigante (Ps 2, 9. Apc 2, 27; 19, 15).

Nota. — Magnificum erat *palatium regum* (imprimis illud Salomonis, tredecim annis confectum I Rg 7, 1. cf. Th. Friedrich Tempel und Palast Salomo's p. 48—55), quod plura alia aedificia, sive ad necessitatem, sive ad luxum et voluptatem extructa comprehendebat. Jam antiquissimo aevo nomine portae (שַׁעַר II Sm 15, 2. Esth 2, 19. 21; 4, 2. 6. שַׁעַר Dn 2, 49. cf. αἰ θύραι de aula persica Xenoph. Cyrop. 1, 3, 2. VIII, 3, 2.

6, 7) insigniebatur. Imperatoris Osmanorum aulam etiamnum *Kapu* i. e. portam dici notum est.

VII. A Regum hebraeorum potestas erat summa et solutissima, § 259. nulli nisi soli Deo obnoxia; exempti enim erant reges legibus humanis, non vero divinis, quibus ut ceteri Israelitae subjecti erant (Dt 17, 19) ^{c) potestas} 1). Aliqua tamen ex parte limitabatur tum pactione a populo regibus proposita (I Sm 10, 25. II Sm 5, 3. I Ch 11, 3. I Rg 12, 4 ss. II Rg 11, 17), tum prophetis, qui tamquam internuncii divini et custodes regiminis theocratici omnibus regum actionibus ad extrema usque reipublicae tempora invigilabant, piis regibus a consiliis erant eisque promissiones divinas annuntiabant (II Sm 7, 2. I Ch 17, 1. II Rg 19, 1 ss.), scelestos vero et idololatrias sine discrimine arguebant (I Sm 13, 10—14; 15, 10—35. II Sm 7, 2—17; 12, 1—14; 24, 11—14. I Rg 20, 38—43. II Rg 1, 15 s.). Accedit, quod etiam seniores sub regibus magna adhuc pollerent auctoritate (I Rg 20, 7. II Rg 23, 1. cf. Jr 38, 4 s.) nullumque grave negotium publicum absque eorum interventu susciperetur (I Ch cc. 28. 29. I Rg 8, 1 coll. II Ch 5, 2. I Rg 12, 6—8). Ipsi quoque duces bellici non parvam interdum vim in reges exercebant (cf. II Sm 3, 38 s.) ².

¹) Proinde propter peccata et scelera perpetrata non poterant reges in jus vocari nec puniri. Quodsi vel multum sanguinis profudissent innocentium, ut Saul (I Sm 22, 19) et Menasse (II Rg 21, 16), alterius torum maculassent et homicidium procurassent, ut David (II Sm 11, 4. 15), alienos deos adorassent, ut Salomon (I Rg 11, 4) aliaque mala perpetrassent, ut Ahab (I Rg 21, 10), nemo tamen erat, qui eos poenā afficere potuisset. Soli Deo id relinquebatur. Rabbini quidem statuunt, potuisse reges ob legis transgressionem in jus vocari poenisque affici; at haec assertio nullo nititur solido fundamento. Herodis in iudicium vocati exemplum, quod nonnulli adducunt, parum facit pro synedrii magni in reges potestate, quia Herodes non erat rex, sed praefectus Galilaeae, cum ad synedrium citatus est (Jos. antt. XIV, 9, 4).

²) Erat igitur tunc temporis regiminis forma *monarchica* quidem, at non absoluta aut sic dictus despotismus; non enim pro lege hic stabat regis voluntas, sed regem legi obedire oportebat. Nihilominus plures reges potestate sua abusi sunt: nonnunquam suos subditos ex orientalium principum more mancipiorum fere loco habebant (I Sm 8, 17) eisque onera imponebant justo graviora (I Rg 12, 4. 11); arbitraria sententiā de ipsa vita et nece decernebant (II Sm 1, 14 s; 4, 9—12. I Rg 3, 16—28. II Rg 21, 16; 24, 4); ne sacerdotes quidem aut summi pontifices aut prophetae a regiae potestatis abusu securi erant (I Sm 22, 9—19. I Rg 2, 26 s. 35. Jr 36, 1—26).

B Apud antiquissimos populos reges proprie erant belliduces, § 260. iudices et sacerdotes vel pontifices (Gn 14, 18. Hbr 7, 1. Vergil.

Aeneid. III, 80. Aristot. Polit. III, 14); hinc vox כהן *sacerdotem* (nec non quemvis Dei ministrum Ps 99, 6) simulque supremum magistratum civilem (Ex 2, 16; 3, 1) significat. Regi autem Hebraeorum nullum competeat jus in res sacras, quae solis sacerdotibus et levitis reservabantur (II Ch 26, 16—21. cf. II Rg 15, 5. Jos. antt. IX, 10, 4) ¹⁾. Judicis vero et belliducis munus Hebraei a rege, quem petebant, expectabant (I Sm 8, 5. 20; 12, 12. cf. II Rg 15, 5. II Ch 26, 21). quod utrumque vel reges ipsi vel per alios, quos eligeabant, praestiterunt ²⁾.

¹⁾ Qua vicarius Jahvae vero rex jure gaudebat, omnia, quae legi mosaicae erant contraria, impediendi atque illa, quae ad ejus custodiam conducebant, mandandi et exsequendi. Immo etiam circa ipsum cultum externum ministris sacris leges praescribebat, ut colligitur ex multis Davidis, Salomonis aliorumque piorum regum institutis *).

²⁾ Quum judices inferiores jam ex institutione mosaica aderant (Dt 16, 18—20; 17, 8—13; 19, 17), regis tantum erat ipsis invigilare et novos seligere (I Ch 23, 4; 26, 29. II Ch 19, 5—11). At etiam reges ipsi civium causas tum civiles tum criminales examinabant et judicabant; in rebus quoque minoris momenti nonnunquam admittebant litigatores, qui, omissis judiciis inferioribus, ad summum tribunal provocabant (I Rg 3, 16—28; 7, 8. II Sm 15, 2. Jr 21, 12).

Tempore belli regis officium erat milites conscribere et lustrare, duces et praefectos constituere (I Sm 18, 13. II Sm 8, 16; 20, 23. I Ch 12, 21), summam totius belli curam gerere, exercitum in aciem educere et unâ cum illo contra hostes strenue dimicare (I Sm 8, 20; 11, 8. II Sm 19, 9). Rex quoque bellum indicebat et devictis vel semet deditibus hostibus pacem concedebat (I Sm 11, 5 ss.) aut tributum imponebat (II Sm 8, 6. I Rg 9, 20 s. II Ch 27, 5. Esr 4, 20).

Nota. — A priscis Hebraeorum regibus distinguendi omnino sunt illi, qui, Judaea in provinciam romanam redacta, ab imperatoribus romanis dependebant. Hi nimirum nominetenus tantum reges erant, re ipsa procuratores et administratores, qui, neglectis Hebraeorum legibus ac ritibus, Romanorum moribus se accomodabant.

*) Reges non modo, ut olim judices, mandata dabant, sed etiam potestate gaudebant novas leges ferendi, quae nequaquam, uti in Persia (Esth 1, 19. Dn 6, 8. 15), erant irrevocabiles, sed regis arbitrio abrogari poterant. Hae leges per praecones proclamari solebant, plerumque in portis et foro urbium (Jr 11, 6; 17, 19. Pr 1, 21; 8, 3), Hierosolymis etiam in templo, ubi copia hominum nunquam deerat (quare et prophetae vaticinia sua, ut edicta supremi regis, ibidem promulgabant Jr 7, 2; 36, 8); in provincias vero per cursores mittebantur (I Sm 11, 7. II Ch 30, 6—10. cf. 36, 22 s. Esr 1, 1 ss.). A poenis lege sancitis reges interdum dispensasse, ex I Sm 11, 13. II Sm c. 14 colligi potest. Id tamen, qui erant religiosi, rarissime sibi sumebant; quare David homicidas vindicibus sanguinis tradidit (II Sm 21, 1—14) et alios reos, quos punire ipse non poterat, successori suo commendavit (I Rg 2, 1—9).

VIII. Quidquid ad populi regimen spectabat, reges per se vel per § 261. suos magistratus gerere solebant, ad quos pertinent: 1° Consiliarii regii (חֲזַנֵּי II Sm 15, 12. I Ch 27, 32 s. II Ch 22, 4. Esr 7, 28; 8, 25), quorum dignitas ipso nomine satis intelligitur ^{d) magi-} ^{stratus} ¹⁾. — 2° Cancellarius seu historiographus (חֹזֵק II Sm 8, 16; 20, 24. I Rg 4, 3. II Rg 18, 18. 37. I Ch 18, 15. II Ch 34, 8. Is 36, 3. 22. LXX ἀναμνηστικόν, ὁπομνηματόγραφος, ἐπὶ τῶν ὁπομνημάτων, Vulg. *a commentariis*), cujus erat res gestas regis et historiam imperii conscribere ²⁾. Annales ab hoc exarati חֲזַנֵּי הַיּוֹמִים *acta diurna* (I Ch 27, 24. Esth 6, 1) et סִפְרֵי הַזְכָּרֹת *libri memorarium* (Esth 6, 1) vocabantur. — 3° Scriba regius (סֹפֵר הַמֶּלֶךְ LXX γραμματεὺς II Rg 12, 11. II Ch 24, 11), cujus erat mandata et edicta regia scribere ³⁾.

¹⁾ His accedunt prophetae spectabilis auctoritatis (a piis regibus in casibus dubiis consulti II Sm 7, 2. I Ch 17, 1. I Rg 22, 13. II Rg 19, 1 ss; 22, 12 ss. dum reges ethnici in consilium vocabant hariosos et pseudoprophetas Ex 7, 11. Dn 1, 20: 2, 2) et filii regis (II Sm 8, 18 בְּנֵי הַמֶּלֶךְ dicti; sensus clare exprimitur I Ch 18, 17 ubi iidem appellantur הַרְאִשִּׁיּוֹנִים לִיד הַמֶּלֶךְ, LXX οἱ πρῶτοι διάδοχοι τοῦ βασιλέως, Vulg. *primi ad manum regis* i. e. qui regis lateri proxime adhaerent eique a consiliis sunt interioribus; hinc LXX II Sm 8, 18 vertunt ἀλλήλας). Summos quoque sacerdotes magnae in aula regia fuisse auctoritatis ex II Sm 15, 24 ss. I Rg 1, 7 s. 26 ss. maxime 34, 39; 2, 35. I Ch 29, 22 constat. Id quod theocratiae optime consentiebat. Consiliariorum nobilissimus simulque regi familiaris salutabatur *amicus regis* (רֵעֵה הַמֶּלֶךְ I Rg 4, 5. רֵעֵ הַמֶּלֶךְ I Ch 27, 33), qui interdum etiam officium aulicum administrabat. At I Mee 10, 65; 11, 26 s. *amicus regis* dicitur, qui praestabat, quod rex volebat, eique proximus erat. Apud Persas consiliariorum numerus ad septem definiebatur, quemadmodum ex Esr 7, 14 et Esth 1, 14 intelligimus.

²⁾ Idem munus memoratur quoque in aula regia Persarum veterum (uti liquet ex libris Esrae, Nehemiae et Estherae, cf. Herod. VI, 100. VII, 90. VIII, 100) et recentiorum (apud quos *Vakāi-Nuvisch* vocatur), nec non Romanorum (sub nomine *magistri memoriae*).

³⁾ Passim plures scribae regii memorantur (I Rg 4, 3. cf. Esth 3, 12; 8, 9 ubi de scribis Ahasveri, Persarum regis, ejus edicta in tabulas referentibus, sermo est). Eorum domus Jr 36, 12 vocatur לְשֵׁנַת הַסֹּפֵר.

IX. Ministri aulici (ex more Orientalium שְׂרָפִימֵי servī regis § 262. dicti I Sm 16, 17; 18, 22; 28, 7. I Rg 1, 47; 9, 27. II Rg 19, 5; ^{e) mini-} ^{stri} ^{aullci} 21, 23), quorum apud omnes Orientis reges magnus esse solebat numerus: 1° Spectatissimum et princeps aulae munus gerebat מִשְׁנֵה הַמֶּלֶךְ secundus a rege (II Ch 28, 7 ubi LXX habent διάδοχον βασιλέως, vicarium regis, cf. I Sm 23, 17). Privilegia vero hujus dignitatis certo definire non possumus; amplissima tamen ea fuisse oportet ¹⁾. —

2° Magister palatii (אֶשֶׁר עַל הַבַּיִת vel אֶשֶׁר עַל הַבַּיִת I Rg 4, 6; 18, 3. II Rg 18, 18; 19, 2. Is 22, 15) seu major domus, qualis ditioribus quoque familiis erat servus senior seu oeconomus (אֶשֶׁר עַל הַבַּיִת Gn 24, 2. cf. 15, 2. οἰκονόμος Lc 12, 42). Hic ministris aulicis imperabat universaeque rei familiari regis praeerat (= nostr. *maréchal du palais*)². In symbolum sui muneris singularem vestitum, balteum pretiosum et elegantem clavem super humerum gestabat (Jr 22, 21 s.)³. Procul dubio conjuncta erat dignitas praefecturae palatii cum aliqua potestate aut magistratu civili (cf. Is 22, 21). — 3° Praefectus tributorum (אֶשֶׁר עַל הַמָּס, LXX ἐπὶ τῶν φόρων II Sm 20, 24. I Rg 4, 6; 12, 18. II Ch 10, 18. cf. I Rg 11, 28), qui praeerat regiis vectigalibus. — 4° Bonorum regionum (veluti agrorum, hortorum, vinearum,annonae)⁴ praefecti (אֶשֶׁר עַל הַמָּס I Ch 27, 31; 28, 1), quibus verisimiliter suberant tredecim נָדָרִים *praefecti* provinciarum, qui singulis mensibus victualia aulica procurabant (cf. I Rg 4, 7—19 ubi duodecim tantum provinciae regni numerantur; Juda enim omittitur). — 5° Custos cubiculi vestium (אֶשֶׁר עַל הַמְּלָכָה II Rg 10, 22. שָׁמַר הַבְּגָדִים II Rg 22, 14. II Ch 34, 22), quas rex donabat illis, quos honorare volebat. — 6° Cubicularii (cf. Act 12, 20: ὁ ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, cubiculi regii praefectus)⁵, plerumque *spadones* (פְּרִיטִים, LXX εὐνοῦχοι I Sm 8, 15. I Rg 22, 9. II Rg 23, 11; 24, 12. 15. Is 39, 7. Jr 29, 2; 34, 19), qui omnes, quum Hebraeis castratio quomodovis effecta lege interdicta esset (Lv 22, 24. Dt 23, 2), ex aliis gentibus (ex Aethiopia) magno pretio conducendi erant. Maxime custodiendis gynaeceis regiis adhibebantur (II Rg 24, 15. Jr 29, 2. Esth 2, 3. 14 s; 4, 4 s. Jos. antt. XV, 7, 4)⁶. Quum vero et aliis rebus domesticis curandis in regum palatiis inserviebant, factum est, ut nomine פְּרִיטִים in universum quicumque ministri regii designati fuerint⁷. — 7° Satellites seu milites praetoriani (aetate Davidis הַבְּרִי וְהַמְּלָכִי carnifices et cursores II Sm 8, 18; 15, 18; 20, 7. 23. I Rg 1, 38. 44. I Ch 18, 17. a sequentis aetatis regibus הַבְּרִי וְהַמְּלָכִי confossores et cursores II Rg 11, 4. 19 dicti)⁸, quorum praeter officium regalis custodiae (cf. σωματοφύλακας Jos. antt. VII, 5, 4. XV, 9, 3)⁹ erat tum supplicia sumere (cf. I Rg 2. 25. 31. 34. 46 ubi Benajas, Cuthaeorum et Plethaeorum praefectus [II Sm 20, 23. I Ch 18, 17.] hoc officio fungitur) tum mandata regia quam citissime ad eos deferre, qui muneribus regii praefecti erant (II Ch 30, 6—10)¹⁰.

¹) Apud exteros quoque reges idem munus fuisse satis constat ex sacris literis (Gn 41, 40 s. Esth 10, 3; 13, 3. 6; 15, 2. Jdth 2, 4). Simili muneri olim apud Chalifas atque etiamnum apud Osmanorum imperatorem praeest *Vesir* major.

2) Similiter apud imperatores romanos *praefecti palatii* et apud Galorum reges *maiores domus* omnem fere rerum gerendarum curam in se susceperunt et pro arbitrio omnia dispensarunt.

3) Observandum est, veterum claves ita fuisse formatas, ut per balteum ornatoris artificii ab humeris penderent.

4) II Ch 21, 14; 35, 7 etiam greges peculio regio annumerantur.

5) Ad cubicularios procul dubio pertinent *מְרַאֵי מַלְכֵּי הַמֶּלֶךְ* viri, qui vident faciem regis (II Rg 25, 19. Jr 52, 25) = interioris admissionis ministri, quibus liber ad regem aditus patebat.

6) Dn 1, 3 *רַב פְּרִיסִים* (ib. v. 7 s. *שַׂר הַפְּרִיסִים*) est princeps eunuchorum in aula regis Babyloniae. Similiter etiamnum in aula imperatoris Osmanorum *Kislar Aga* (= princeps eunuchorum) pueris regis Sultani, *Itschoylan* dictis, praeest et primariae dignitatis aulicis accensetur.

7) II Rg 25, 19 *פְּרִיסִים* militibus praefectus est. Jos. antt. XVI, 8, 1 de aula Herodis Magni: Ἡσαν εὐνοῦχοι τῷ βασιλεῖ διὰ κάλλος οὐ μετρίως ἐσπουδασμένοι· τούτων ὁ μὲν ὀνοχοεῖν, ὁ δὲ δέειπνον προσφέρειν, ὁ δὲ κατακουμίζειν τὸν βασιλέα παπίστευτο καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖς. Cf. Esth 1, 10. 12. 15; 2, 21; 6, 2; 7, 9.

8) Iidem et *גִּבּוּרִים* robusti, bellatores vocantur, uti ex collatis locis I Rg 1, 8. 10. 38 apparet. II Sm 15, 18 ubi pro *הַנְּהִימִים* legendum est *הַגִּבּוּרִים*, verba *אִישׁ מֵאֵת אִישׁ שֶׁשׁ הַגִּבּוּרִים וְקָל־הַגִּבּוּרִים* qua suppositicia delenda sunt.

9) Sine dubio etiam vigilias aulae agebant (I Rg 14, 27). Ipsi quoque filii regis suos habebant satellites (II Sm 15, 1. I Rg 1, 5).

10) Crethaeos et Plethaeos varii varie ex etymologia nominum interpretati sunt. Potissimas virorum doctorum de hac re conjecturas recenset F. de Hummelauer Comm. ad II Sm 8, 18.

In Aegypto et Babylonia milites praetoriani *טַבָּחִים* mactatores dicebantur et parebant praefecto, qui II Rg 25, 8 ss. Jr 39, 9 ss. *רַב טַבָּחִים* et Gn 37, 36; 39, 1; 40, 3 s; 41, 10. 12 *שַׂר טַבָּחִים* vocatur. Apud Aegyptios in ejus domo erat carcer publicus (Gn 40, 3) et apud Chaldaeos exercitus regii parti praeerat (Jr 39, 13; 52, 15). Reges hasmonaei, nec non Herodés ejusque filii milites praetorianos alebant peregrinos, qui spiculum gestabant et hinc *παικουλάτωρες* nuncupabantur (Mc 6, 27).

Cf. A. Calmet Diss. de praefectis aulae et militiae regum Hebraeorum (Prolegg. et diss. I, p. 230—235).

Nota I. — Jr 51, 59 *שַׂר־מִיִּתְחָה* est munus quoddam in aula Nebucadnezaris, princeps hospitii regis, cujus officium in eo constituisse videtur, ut regibus itinerantibus necessaria provideret. LXX reddunt *ἀρχὼν δόρων*, quibuscum consentit Chaldaeus, qui vertit *רַב הַתְּקִדָּה* princeps muneris seu munerum i. e. qui praeerat muneribus regi offerendis, per quem, qui munera regi offerre vellent, ad eum accessum haberent. Vulg. princeps prophetiae i. e. orationis et legationis.

In aula regum aegyptiorum memoratur *שַׂר הָאֵפִים* princeps pistorum Gn 40, 2. ibidemque *שַׂר הַטֶּשָׁקִים* princeps pincernarum (cf. I Rg

10, 5. Jos. antt. XIV, 11, 4) et in regia Persarum תִּשְׁבִּי thesaurarius, qui pecuniae regiae praefectus erat (Esr 1, 8; 7, 21).

Nota II. — Comitatus regio accensenda est etiam gynaeconitis; nam magna ex parte solum ad pompam spectat. Unum modo uxorem habuisse videtur Saul (I Sm 14, 50) et concubinam unam (II Sm 3, 7. cf. 12, 8); plures de utrisque habuit David (II Sm 2, 2; 3, 2—5; 5, 13; 15, 16); earumdem numerum incredibiliter auxit Salomon, qui mulieres principes habuit septingentas et trecentas pellices (I Rg 11, 3); alii quoque reges hac in re modum non tenuerunt (uti Rehabeam II Ch 11, 21. 23. Abias 13, 21. Jehoasch 24, 3. de Herode Magno cf. Jos. antt. XVII, 1, 3). Omnes regis uxores dicebantur reginae (Ct 6, 7 s.); uxor tamen regi prae aliis dilecta, et quam maxime mater regis, gaudebat dignitate aliqua atque auctoritate (I Rg 2, 19; 15, 13. II Rg 24, 15. II Ch 21, 6; 22, 3. Jr 29, 2); hinc in libris Regum et Chronicorum ubique mater regis nominatim recensetur (I Rg 15, 10. II Rg 24, 8. 15. II Ch 13, 2; 24, 1; 27, 1; 29, 1). Regis uxori primariae (I Rg 11, 19. II Rg 10, 13. Jr 13, 18; 29, 2) nec non matri regis (I Rg 15, 13. II Ch 15, 16) titulus מַלְכָּה domina tribuebatur. Successor regis erat quoque heres gynaeconitidis (II Sm 12, 8). Qui gynaeceum regium invasit vel saltem desiderium ostendit acquirendi ex eo quamdam feminam in uxorem vel pellicem, in suspicionem affectati throni venit et tamquam seditiosus supremo supplicio affectus est (II Sm 3, 7 s.; 16, 22. I Rg 2, 21 s.).

§ 263. X. Reges Hebraeorum, qui multa ipsimet tractabant, non adeo
 f) ratio reconditi vivere solebant, ut alii reges orientales (Esth 1, 14. Herod.
 agendi I, 99. III, 140. Diod. Sic. Bibl. hist. II, 21. III, 47), et liber ad eos
 aditus saltem primis temporibus unicuique patebat (II Sm 19, 8. I Rg 3, 16; 22, 10. II Rg 6, 26; 7, 17. Jr 38, 7. de aevo recentiore cf. Msch. Sanhedrin 2, 2 ss.), dum apud Persas illis, qui non erant vocati, sub capitis poena interdictus erat (Esth 4, 11) ¹⁾. Solemnis mos erat ab antiquo receptus, ut qui reges ac principes Orientis adirent, non sine donis comparerent (cf. § 221) ac sempiternam illis vitam et felix imperium apprecarentur ²⁾. Reges in publicum prodeuntes asinis et mulis (II Sm 13, 29. I Rg 1, 33. 38) aut curribus vehebantur, ante quos milites praetoriani praecurrebant (I Rg 1, 5. II Rg 9, 21; 10, 15).

¹⁾ Ipsius regis faciem intueri ad eumque libere accedere eximius favor reputabatur (Is 33, 17. Pr 29, 26). Iratus regis aspectus mortiferi nuncii instar esse, serenus vero ejus vultus vitam afferre censebatur (Pr 16, 14 s.; 19, 12).

²⁾ Constat id ex Dn 2, 4 ubi Chaldaei ad regem Nebucadnezarem adducti his eum verbis affati sunt: מַלְכָּה לְעֵלְיָן אֲנִי אֲמַר לְךָ *O rex, in saecula vive!* i. e. precamur tibi vitam longaevam cum perpetua felicitate. Cf. 3, 9 et 5, 10 ubi eadem salutatio totidem verbis adhibetur. Hoc ipso consueto voto regem persecuti sunt principes et satrapae (6, 6) ipseque Daniel

(6, 21). Eadem formulâ usus est Nehemias ad Artaxerxen (Neh 2, 3) et Bathseba ad Davidem (I Rg 1, 31).

XI. Maxima erat regis dignitas subditorumque erga eundem § 264. reverentia (cf. I Sm 24, 9; 25, 23. II Sm 9, 6; 19, 18. I Rg 1, 16. II Rg 9, 13. Pr 24, 21) ¹⁾. Solemnis ejus titulus erat מֶלֶךְ dominus ^{g) dig-} (Is 26, 13), מֶלֶךְ rex (I Sm 17, 56. II Sm 9, 9. I Rg 1, 18. II Rg ^{nitas} 6, 26), מֶלֶךְ יְהוָה unctus Jahvae (I Sm 2, 10. 35; 12, 3. 5; 16, 6; ^{civium-} 24, 7. 11; 26, 9. 11. 16. 23. II Sm 1, 14. 16; 19, 22; 22, 51; 23, 1. ^{que erga} Ps 2, 2; 18, 51; 20, 7). In poësi interdum filii Dei titulo insignitur ^{eos} (Ps 2, 7; 82, 6. cf. II Sm 7, 14) ²⁾, maxime ideo, quod regiam digni- ^{reveren-} tatem et potestatem a Jahve, summo Israelitarum rege (Ex 19, 4—7 ^{tia} coll. Dt 33, 5), accipiebat, cujus vicarius itaque et prorex erat ³⁾.

Uti reges in vita maxime erant honorati, ita subditi eosdem, praecipue bonos piosque, etiam in *morte* tenerrimi amoris summaeque venerationis signis prosequebantur. Hanc enim variis intensissimi luctus testimoniis acerbissime plangebatur universus populus (I Rg 14, 18. II Ch 35, 24) et defunctus appositione in sepulcro regum honorabatur (I Rg 2, 10; 11, 43; 14, 31; 15, 8. II Rg 9, 28. II Ch 16, 14; 32, 33). Si vero imperium ejus improspere fuerat, sepulturâ regia privabatur (II Ch 21, 20; 24, 25; 28, 27).

¹⁾ Sacra scriptura dignitatem regalem passim anteponit pontificali, postponit vero nunquam. Laesae majestatis rei graviter puniebantur (II Sm 14, 24. 28), nonnunquam etiam supplicio ultimo (II Sm 19, 21. I Rg 21, 10) ^{*)}. Non defuerunt tamen, qui reges interimerent, imprimis in regno israelitico, in quo mores magis corrupti erant.

Nota. — Cum *adoratio* divini numinis plerumque certis quibusdam gestibus, ut totius corporis ad terram usque incurvatione, genuflexione aliisque similibus ceremoniis perageretur (unde verbum προσκυνεῖν, *adorare* in NT explicatur per γονυπετεῖν, πίπτειν ἐπὶ πρόσωπον cf. Mt 8, 2 cum Mc 1, 40. Lc 5, 12. per προσκίπτειν πρὸς τοὺς πόδας cf. Mt 12, 25 cum Mc 7, 25), ideo hominibus potentioribus et praecipue regibus iidem adhibiti gestus sunt, submissionis et reverentiae testandae causa. Atque hinc factum est, ut reges quoque et nobiles *adorari* dicerentur (I Rg 1, 23. 31. cf. Gn 19, 1; 23, 7; 33, 3; 42, 6; 43, 26), ortaue inde est distinctio adorationis in civilem et religiosam. Utrumque uno verbo complexa est

^{*)} Cf. legem de honorando magistratu Ex 22, 27. De poena vero, qua hujus legis transgressores affici debeant, nil statuitur. Haud dubie delictum in magistratum majorem commissum severius ulciscendum erat, quam delictum in minorem. Absurde Jos. antt. IV, 8, 10. c. Ap. II, 33 et Phil. De vita Moysis l. 3. opp. II, p. 166. De monarchia l. 1. opp. II, p. 219 hanc legem ita intellexerunt, quasi vetaretur falsis diis gentium maledicere.

sacra scriptura I Ch 29, 20: *Et adoraverunt Deum* (adoratione religiosa) *et deinde regem* (adoratione civili), ergo pari gestu, sed animo distincto.

2) Cf. Homerum, apud quem innumeris locis reges *διογενεῖς, διοτρεφεῖς* appellantur.

3) Nomina unctus et filius Dei recentiore demum aetate magno illi Davidis filio, qui promissus et a prophetis praedictus fuit, peculiariter tributa sunt (Mt 4, 3. 6; 8, 29; 14, 23; 16, 6; 26, 63; 27, 40. 43. Mc 1, 1; 3, 11; 4, 7; 14, 61. Lc 4, 3. 9. 41; 8, 28; 22, 70. Jo 1, 34 coll. 42; [6, 69]; 11, 27; 19, 7; 20, 31. II Ptr 1, 17).

§ 265. XII. Quid regi ad dignitatem suam tuendam aulamque sustinendam praestandum esset, Hebraei singularibus definiverunt pactionibus (I Sm 10, 25. II Sm 5, 3. I Ch 11, 3. I Rg 12, 4 ss. II Rg 11, 17), quae nobis quidem ignotae sunt, ea omnia tamen, quae I Sm 8, 11—17 enumerantur, certe non complectebantur. Hinc nonnisi ex iis, quae alias in Oriente consueta erant, et ex quibusdam in sacra scriptura occurrentibus indicis regum hebraeorum reditus colligi possunt. Erant autem: 1° Voluntaria cujuscumque generis dona (I Sm 10, 27; 16, 20. II Sm 8, 2. 11. I Rg 10, 25. II Ch 9, 24; 17, 5; 32, 23). 2° Greges, quibus ministrorum aliquis aut regis filius praepositus erat (I Sm 21, 7. I Ch 27, 29—31. II Ch 26, 10; 32, 28 s.). 3° Fundi peculiare, agri, vineae et horti olivarum (I Sm 8, 14. I Ch 27, 26—28. II Ch 26, 10. cf. Jos. antt. VI, 13, 10. XIV, 10, 6), qui ex regionibus incultis parabantur, vel ex bonis perduellium fisco cedebant et a mancipiis, fortasse etiam a populis subactis, colebantur (I Sm 8, 12. 16). Horum partem reges interdum suis dabant ministris, quibus favebant (I Sm 22, 7). 4° Regalia quaedam (uti prima tonsio ovium Am 7, 1), forsitan et decimae (I Sm 8, 15. 17), quas alii quoque populi regibus pendebant. 5° Tributa subditorum (I Sm 17, 25. II Sm 20, 24. I Rg 4, 6. extraordinaria tributa memorantur II Rg 15, 20; 23, 35), quae tamen cum consensu repraesentantium nationem decreta fuisse videntur (I Rg 12, 1 ss.). 6° Vectigalia mercatorum, qui per regionem Hebraeorum transibant (I Rg 10, 15). 7° Spolia devictorum populorum et tributa ab illis partim in soluta pecunia, partim in proventibus agriculturae et pecuariae pendenda (II Sm 8, 2—14; 12, 30. I Rg 5, 1. II Rg 3, 4. II Ch 17, 11; 27, 5. Esr 4, 20). Hinc potissimum Davidi exstiterunt ingentes opes ad templum aedificandum necessariae (II Sm l. c. I Ch 26, 26 s.). 8° Commercia cum aliis gentibus. Unde immensae divitiae imprimis affluerunt Salomoni (I Rg 9, 26—28; 10, 28 s. II Ch 1, 16 s.).

Articulus III. Imperii forma in exsilio et post exsilium.

I. Durante captivitate babylonica res Judaeorum valde tristes § 266.
erant. Constat tamen ex Dn 13. 5. 41 eos etiam illo tempore habuisse Imperii
proprium tribunal propriosque judices cum potestate causas cognos- forma
cendi et sotes extremo supplicio puniendi, neque improbabile est, a) in ex-
deportatum Judaeae regem Jojachinum, ab Evilmerodacho liberatum silio
et ad honores civiles elevatum (II Rg 25, 27—30. Jos. antt. X, 11, 2),
haud parva apud exsili consortes gavisum esse auctoritate.

De Israelitarum ab Assyriis in exsilium deportatorum rebus
civilibus nil certi novimus; at probabile est, iis suos initio fuisse pro-
ceres. Quum vero longe plerique progressu temporis cum exteris, inter
quos commorabantur, se permiscerent, paulatim interiisse videtur pri-
maeva eorum constitutio; nec tamen ante reditum Judaeorum, quibus
multi se junxerunt Israelitae, penitus ex usu excidit antiqua tribuum
distinctio, cum quidam diu postea memoretur inter Judaeos ex tribu
Ascher oriundus (Lc 2, 36).

II. Post templi ac urbis instaurationem ¹⁾ reipublicae tamquam § 267.
duces (צִדְקִיָּהוּ, LXX ἡγεμόνες) praeerant Serubbabel, Esras et Nehemias, b) post
qui a regibus Persarum (quibus varia pendenda erant tributa Esr 4, exsilium
13. 20; 7, 24) ampla potestate instructi populum gubernabant (cf. Esr
7, 25 s. Neh 5, 14) ²⁾. Mortuo Nehemia negotiorum publicorum cura
pontificibus populi senioribus demandata est, nullo tamen principis
aut regis nomine assumpto.

¹⁾ Qui finito exsili tempore *in exteris regionibus* permanebant Judaei,
principes quosdam de popularibus habuisse videntur, etsi alienae potestati
subjectos. *In imperio romano*, quum Claudius eis concessisset, ut secundum
leges suas degerent, praerogativa quoque gaudebant lites civiles deferendi
arbitris, quorum sententiam praetor exsequi tenebatur, atque severe invi-
gilabant rabbini, ne lites ad ethnicos magistratus deferrentur (Jos. antt.
XIX, 5, 3. Tanchuma fol. 29, 2) *). Judaei *in Aegypto* viventes subjecti
erant ethnarchae vel archonti judaeo, qui etiam suprema cum auctoritate
potestatem judicariam exercebat (Strabo apud Jos. antt. XIV, 7, 2) **)
et inde ab Augusto τῇ γερουσίᾳ seu synedrio alexandrino.

²⁾ Per Esram et Nehemiam theocratia non penitus redintegrata, sed
tantum ordo legalis restitutus est. Familia davidica non amplius quidem

*) Hinc Paulus apostolus I Cor 6, 1—6 Christianis, qui tum Judaeis accen-
sebantur, vitio vertit, quod causas suas coram praetore disceptabant et non
potius arbitris deferebant.

**) Residebat Alexandriae. A Josepho antt. XVIII, 8, 1. XIX, 5, 1. XX.
7, 3 ἀλαβάρχης vocatur.

thronum occupavit, principatum tamen et dignitatem quamdam diu retinuit; postea vero in paupertatem redacta est.

§ 268. **III.** Quum Alexander Magnus imperium persicum evertisset, Judaei successive suberant Graecis, Ptolemaeis regibus Aegypti et Seleucidibus regibus Syriae, usquedum sub Antiocho Epiphane, qui omnia eorum jura et instituta perverterat, jugo ditionis alienae excusso libertateque vindicata, rursus principes populares et denique etiam reges pontifices (Hasmonaeos e familia sacerdotali Joaribi) obtinuerunt.

Huic independenti hierarchiae (140—63 aCh.) finem imposuerunt Romani ad componendas lites vocati. Pompejus Hierosolymis expugnatu captoque Aristobulo Hyrcanum (II.) ceu ἐθνάρχην (= gentis praefectum) et pontificem constituit. Exortis vero novis litibus adjunctus est Hyrcano procurator Antipater (gente Idumaeus, sed Judaeorum sacris initiatus), cujus filius *Herodes*, qui vulgo Magni nomine venire solet, ceu rex Palaestinam gubernavit. Mortuo Herode filii ejus imperio potiti sunt: *Archelaus* nomine ἐθνάρχου administravit Judaeam, Samariam et Idumaeam (urbibus Gaza, Gadara et Hippo exceptis), *Herodes Antipas* ceu τετράρχης (proprie = quartae parti regionis cujusdam praepositus) ¹⁾ Galilaeam et Peracam, *Philippus* vero, eodem gaudens titulo, Auranitidem, Trachonitidem, Batanaeam et Paniadem. Postquam autem Archelaus per decem annos imperium tenuerat, ab Augusto Viennam relegatus est ejusque ethnarchia (Judaea et Samaria), in provinciae formam redacta Syriaeque attributa, per procuratores ²⁾ romanos administrabatur. Post obitum Philippi et Antipae obtinuit Herodes Agrippa, nepos Herodis Magni, favore Caligulae et Claudii, non tantum eorum regiones, sed etiam Judaeam et Samariam, quas omnes cum dignitate regis gubernavit. Quo mortuo Palaestina iterum sub praeside Syriae ceu provincia romana a procuratoribus administrabatur, usque dum, Hierosolymis anno pCh. 70 funditus deletis, Judaei per omnes nationes dispergerentur. In hunc usque diem *sine rege et sine principe sedent* (Os 3, 4).

¹⁾ Origo hujus dignitatis a Gallis descendit, qui, facta irruptione in Asiam minorem, a Nicomede, Bithyniae rege, Phrygiae quadam parte donati sunt ibique sedes suas fixerunt (c. a. 278 aCh.). Unde illa regio Galatia vel ob Graecos Gallis permixtos Gallograecia appellari coepta est. Tres tribus constituebant, quarum quaelibet divisa erat in quatuor partes seu tetrarchias, quae suis tetrarchis parebant; ipsi vero tetrarchae regi subjecti erant. Hae nuncupatio, quae, uti monuimus, proprie indicit magistratum quartae partis alienius tribus sub summo imperio regis, dein extensa fuit ad alios supremos praefectos alicui regi subjectos, etsi non imperarent quartae parti tribus aut populi.

Herodes Antipas Mt 14, 9 et Mc 6, 14 βασιλεύς appellatur. et quidem ex usu hujus vocabuli latiore, quo βασιλεύειν = ἄρχειν (cf. Mt 2, 22) et βασιλεύς = *praeses*.

²⁾ Procuratores (in NT ἡγεμόνες Mt 27, 2. 11. 14; 28, 14. Lc 20, 20. Act 23, 24. 26. 33; 24, 1. 10; 26, 30. *) apud Jos. ἡγεμόνες, ἐπίτροποι, ἑπαρχοί) erant vel equestris dignitatis, uti Coponius, primus Judaeae procurator (Jos. antt. XVIII, 1, 1), vel libertinae conditionis, uti Antonius Felix, procurator undecimus (Act 23, 24), ejusque successor Portius Festus (Act 24, 27). Hi praefecti non a senatu, sed a Caesare in eas provincias, quae in limitibus imperii sitae et imperatori reservatae erant (provincias imperatorias), mittebantur, ut operā magistratuum urbis cujusque tributa (censum Mt 22, 17. Mc 12, 14) exigerent**), minime vero, ut justitiam administrarent. Interdum tamen in provincias missi sunt, ut non solum Caesaris reditus curarent, sed jurisdictionem quoque in causis capitis exercerent. Coponium certe hac potestate instructum in provinciam fuisse missum, constat ex Jos. antt. XVIII, 1, 1. bj. II, 7, 1. neque dubium est, quin, quae potestas summa Coponio concessa fuerit, ea etiam successoribus ejus illaesa remanserit, ita tamen ut praesidi Syriae subjecti fuisse videantur. Residebant procuratores Caesareae Palaestinae (Act 23, 23 ss; 25, 1 ss. Tacit. Hist. II, 79), sed majoribus festis ob ingentem hominum confluxum Hierosolymam venire solebant, ut orto forsan tumultu, mox prae-entes, mediis convenientibus uti possent (Mt 27, 2—65. Jo 18, 29—19, 38). Ad suam auctoritatem tuendam erant procuratoribus sex cohortes militares, quarum quinque erant Caesareae (cf. Act 10, 1), una autem Hierosolymae in palatio Herodis et in arce Antonia, ex qua dominabatur templo (Act 21, 31 ss.), excubabat.

Cf. H. Kellner Die römischen Statthalter von Syrien und Judäa (ZkTh 1888. p. 460—486. 630—655).

*) Ita etiam appellantur *proconsules*, *propraetores*, qui inde ab Augusti temporibus (27 aCh.) in provincias imperatorias mittebantur legati Caesaris (Mt 10, 18. Mc 13, 9. Lc 21, 12. I Ptr 2, 14).

**) *Portoria*, quorum exactio non spectabat ad procuratorem, conducebantur certo pretio soluto ab equitibus romanis (in Palaestina etiam a Judaeis, qui denu praerogativā equitum romanorum gaudebant), qui inde *publicani* dicebantur. His erant in provinciis conductis *portitores* (in NT τελῶναι, Vulg. minus recte *publicani*), qui in portibus et in viis publicis, ubi telonium erat, commorabantur. Genere plerumque erant viles et ignobiles. Quum vectigalia saepe vi extorquerent ac plus, quam jure debebatur, postularent (Lc 3, 13), factum est, ut maximum odium gentis judaeicae, libertati adsuetae, incurrerent atque ipsis etiam gentilibus displicerent. Hinc in NT una cum ἀμαρτολοῖς Mt 9, 10 s; 11, 19. Mc 2, 15 s. Lc 5, 30; 7, 34; 15, 1. κορνᾶς Mt 21, 31. et ἰθνηκοῖς Mt 18, 17. commemorantur et apud externos scriptores καπήλοις, λησταῖς et ζυγοκροβῆταις adjunguntur.

Ἀρχιτελώναι sunt *portitorum magistri*. Constituebantur a societatibus portitorum ex suo corpore, ut curam haberent omnium rerum et rationum ad societatem pertinentium. Erant quasi praefecti societatis. Talis ἀρχιτελώνης fuit Zacchaeus (Lc 19, 2).

Caput II. Cives reipublicae hebraeae eorumque relatio ad invicem et ad alias gentes.

Articulus I. Cives reipublicae hebraeae.

§ 269. I. Cives reipublicae Hebraeorum duplices erant generis, sc. עַמִּיּוֹת אֶרֶץ כְּנָעַן indigenae regionis (quia oriundi ex patriarchis in terra cananaea natis) et peregrini (cf. Ex 12, 19; 20, 10. Lv 16, 29. Nm 9, 14. Jos 8, 33), יְהוּדָאִים καὶ προσήλυτοι (Act 2, 10), aliis verbis: 1° qui utroque parente nati erant Hebraei et circumcissione fiebant de populo Dei (φύσει Ἰουδαῖοι, *natura*, h. e. non religione tantum, sed ipsa nativitate, *Judaei* Gal 2, 15) ¹⁾, nec non qui alterutro parente hebraeo orti religionem mosaicam profitebantur (Lv 25, 47. Nm 11, 4; 15, 15. Jos 8, 35. Act 16, 1. II Tim 1, 5) ²⁾, 2° proselyti (προσήλυτοι LXX Lv 25, 47. Ez 14, 7. I Ch 22, 2. et in NT), qui ceremonias mosaicas (purificationes, expiationes, comestionem agni paschalis et alia hujusmodi Ex 12, 48) cum circumcissione receperunt (ergo οἱ ἐξ ἐθνῶν προσελθούτες καὶ κατὰ τοὺς θεῖους πολιτευόμενοι νόμους Suidas), non tamen ii, qui modo inter Hebraeos habitare permisi sunt ³⁾. Hujus civitatis jure in perpetuum excludi gravis omnino poena censebatur (cf. § 276).

¹⁾ Seipsum vocat Paulus apostolus ἑβραῖον ἐξ ἑβραίων Phil 3, 5. et σπέρμα Ἀβραάμ II Cor 11, 22. Hebraeorum ex Hebraeis praerogativae Rom 9, 4 referuntur.

²⁾ Multum hinc cujuslibet intererat, ut suam prosapiam, ex qua oriundus erat, aut suam genealogiam teneret. Hinc et genealogiae istae in monumentis publicis notandae et in archivis observandae erant (sacerdotum quidem in templo Jos. c. Ap. I, 7. aliorum autem in oppidis, ex quibus prosapiam suam ducebant) *).

³⁾ Discernuntur ergo duo genera proselytorum: 1° Proselyti justitiae (גֵּרִי צְדִיק), qui solius justitiae, i. e. disciplinae Dei, studio, nulla praeinii spe, judaicae se addebant religioni. Alias etiam בְּנֵי קֵרְיִי filii foederis seu confoederati et in NT simpliciter προσήλυτοι dicuntur (Mt 23, 15. Act 2, 10; 6, 5). Quodsi fides habenda est rabbinis, hujus generis proselyti, publicā fidei confessione editā et circumcissione praemissā, praesentibus tribus testibus seu patrinis baptizabantur (in symbolum, eos non modo a sordibus idololatriae esse purgatos, sed etiam, quasi in aquis sepultos, novos homines resurgere seu regenerari tamquam filios Abrahami) holocaustumque duorum turturum vel pullorum columbae offerebant (Msch. Pesachim 8, 8. Edujoth 5, 2. Kerithoth 2, 1) **). Scriptores judaici hos

*) Ita et genealogiam Christi in archivis bethlehemiticis reperiundam fuisse colligere licet ex Lc 2, 3 s.

**) Circumcisionem ex Ex 12, 48. baptismum ex Ex 19, 10. 14. et sacrificium ex Ex 24, 5 colligunt. Baptismo hoc docebant Judaei omnem cognationem

proselytos minime laudant, quia partim intentione minus pura judaismum amplectebantur*) atque etiam facile ab eo deficiebant, partim ideo, quia semper inclinati erant ad peccata contra naturam. Nihilominus Pharisei omni studio ad faciendos proselytos intenti erant, quod et Christus eis exprobravit (Mt 23, 15)**). — 2º Proselyti portae (גֵּרֵי חֵשֶׁן cf. Ex 20, 10. Dt 5, 14; 14, 21; 24, 14. φοβούμενοι τὸν Θεόν Act, 10, 2. 22; 13, 16. 26. σεβόμενοι [τὸν Θεόν] Act 13, 50; 16, 14; 17, 4. 17; 18, 7. Jos. antt. XIV, 7, 2. σεβόμενοι προσήλυτοι Act 13, 43), quibus quaedam observanda erant, sc. sabbatorum diebus feriatio ab omni opere servili (Ex 20, 10), quaedam vero cavenda***), ut cum Israelitis cohabitare et conversari possent (hinc etiam dicebantur גֵּרֵי חֵשֶׁן seu חֵשֶׁן, LXX πάροικοι, παρεπίδημοι, *inquilini, advenae* Lv 22, 10; 25, 47. I Rg 17, 1. Ps 39, 13). Ob defectum circumcisionis non gaudebant privilegiis religionis mosaicae (v. c. manducare pascha Ex 12, 48); ex altera vero parte non obligati erant observare onerosas leges rituales (cf. Ex 12, 19. Lv 16, 29; 17, 12; 24, 16. Nm 15, 13 s. 26. 29).

Cf. plures monographias in Bl. Ugolini Thes. XXII. — E. Weil Le prosélytisme chez le Juifs selon la Bible et le Talmud. Strasbourg 1880. — A. Bertholet Die Stellung der Israeliten und der Juden zu den Fremden. Freiburg 1896. E. Schürer op. cit. III, p. 102—135.

hominis cum carnalibus propinquis deleri, ita ut proselytus propriam matrem vel sororem ducere possit (cf. I Cor 5, 1). Cf. E. G. Bengel Über das Alter der jüdischen Proselytentaufe. Tübingen 1814. M. Schneckenburger Über das Alter der jüdischen Proselytentaufe und deren Zusammenhang mit dem johanneischen und christlichen Ritus. Berlin 1828.

*) Idumaei (Jos. antt. XIII, 9, 1. XV, 7, 9) et Ituraei (antt. XIII, 11, 3) vi coacti circumcisionem susceperunt.

**) Numerum horum proselytorum per Asiam, Graeciam et Italiam sat magnum fuisse, tum ex NT (Act 2, 11: 13, 43. 50; 17, 4. 17) tum ex Josepho (antt. XIV, 7, 2. XX, 2—4. bj. II, 20, 2) colligitur. Proselyti ex Graecis facti a nonnullis auctoribus appellantur ἑλληνισταί; verumtamen alii multo melius latiore huic voci significationem subjectam esse volunt, ita ut per ἑλληνιστάς Judaei quilibet intelligantur, tum in Graecia tum in aliis regionibus viventes et graeco sermone utentes, per ἑλληνας autem pagani indicentur in Graecia degentes.

Ceterum hujus generis proselyti, etiamsi totam religionem mosaicam ejusque praecepta cum Israelitis haberent communia, nunquam tamen cum gente judaea in unum corpus coaluerunt. Sic v. c. arcebantur ab omnibus magistratibus et praefecturis tam civilibus quam castrensibus, nulla iis sors erat in terra cananaea, proselytarum connubia sacerdotibus interdicta erant et liberi ex utroque parente proselyto nati in eadem semper permanebant conditione.

***) Quae illis cavenda erant, Judaeorum doctores septem praeceptis sic dictis noachicis describunt, sc. 1º magistratum revereri, 2º contumeliosa in Deum dicta vitare, 3º ab idololatria abstinere (cf. Ez 14, 7), 4º ab incestu abhorreere, 5º homicidium non committere, 6º non furari aut praedari, 7º sanguinem et omne, in quo sanguis est, non manducare (Gem. babyl. Sanhedrin fol. 56, 2). Cf. Gn 9, 4. et decret. apost. Act 15, 20. 29; 21, 25.

§ 270. **II. Eunuchi** (non ob evirationis horrorem, quem VT ignorat, sed propter rei indecentiam, ut sigillum foederis abrahamici imprimeretur membro mutilato) et **מְקֻרִים** = homines sordidae originis, bastardi (in abominationem fornicationis)¹⁾, nec non Ammonitae et Moabitae (ob hostilem animum, quem erga Israelitas demonstrabant) jus civitatis israeliticae ne decimâ quidem aetate, post quam coepissent vivere inter populum electum, i. e. nunquam consequi poterant (Dt 23, 2—7. Neh 13, 1 s.). Edomitae vero (ob sanguinis affinitatem) et Aegyptii (ob diuturnam Israelitarum inter eos commorationem) post tres generationes in civitatem recipiebantur (Dt 23, 8 s.)²⁾.

¹⁾ Talmudistae vocabulo **מְקֻרִים** intelligunt liberos ex incestu et ex matrimonio illegitimo, v. c. ex peregrina muliere, ortos, non vero liberos extra matrimonium genitos, v. c. ex coitu mariti cum puella innupta vel coelibis cum innupta (Msch. Jebamoth 4, 13). Consentiant Judaei hodierni (cf. G. M. Redslob De Hebraeis obstetricantibus. Lipsiae 1835. p. 5)*).

²⁾ De aliis gentibus lex nil definit. His igitur jus civitatis non videtur denegandum fuisse (cf. tamen Neh 13, 3). Populos cananaeos vero, e mandato divino exstirandos, nunquam admitti potuisse, ex Dt 7, 1—10 facile perspicitur.

Articulus II. Relatio civium hebraeorum ad invicem.

§ 271. **Relationem concivium reipublicae hebraeae ad invicem** variae leges determinabant: I. Lex agraria, cujus vigore terra, a Jahve proprietario patriarchis saepius promissa (Gn 12, 7; 13, 14 s.; 15, 18; 26, 4; 28, 13. Dt 34, 4), inter Israelitas, uti heredes et colonos, erat distribuenda¹⁾. — II. Leges, quae Israelitarum consulebant sanitati²⁾. — III. Leges ad vitae securitatem spectantes³⁾. — IV. Leges, quibus bonorum possessioni prospiciebatur⁴⁾. — V. Quam plurima praecepta, quibus cautum erat, ne cives hebraei aliquando desererent in mutuo consortio studia caritatis, quibusve prospiciebatur, ne quis cum periculo amittendae religionis alias terras quaereret⁵⁾.

¹⁾ Cuius tribui sua portio et cuilibet familiae suus fundus assignabatur (Nm 26, 53—56), hereditario jure ad posteros transiturus, neque unquam plane abalienandus hoc sensu, quod semper anno jubilaee agri ad pristinos possessores redirent gratuito, ita ut emptor agri usumfructum tantum habuerit per certum annorum numerum (Lv 25, 13—16. 23). Attamen non tenebantur venditores expectare annum jubilaee, sed semper

*) Interpretes recentiores vocem **מְקֻרִים** fuisse volunt nomen probrosum ab Hebraeis aliisque fortasse gentibus affixum *Azotis* ac generatim *Philistaeis* omnibus; vel dicunt, **מְקֻרִים** fuisse nativum illius tribus nomen, quae Azoti consedit, atque inde ad reliquas pentapoleos tribus transiisse, ut illi omnes hoc appellerentur nomine, qui ab Hebraeis aliisque gentibus vocabantur Philistaei.

agrum redimere poterant, restituto pretio integro, si statim redemptio fieret, si autem post aliquod tempus, parte pretii deducta pro numero annorum, qui effluerunt inde a venditione (ib. v. 25—28). Avaritiam possessorum et depravationem agrorum praecavit agrorum cessatio anno sabbatico praecepta (ib. v. 4 s.).

²⁾ Uti Israelitarum sanitati haud parum conducebant agricultura et pecuaria, ita hanc in rem valde fructuosae erant pleraeque leges, quibus vel prohibebatur contagio, vel noxia quaedam cavebantur effluvia, vel corporis puritati ac munditiei prospiciebatur. Eandem vim salutarem habebant sabbata aliaque festa sacra, quibus Israelitae a consueto labore quiescere et animum recreare poterant. Denique etiam per leges convivales optime civium consulebatur sanitati.

³⁾ Severe prohibitum erat homicidium ex industria perpetratum. Huic crimini ex decreto divino extremum supplicium statutum erat (Gn 9, 6. cf. Lv 24, 17. Nm 35, 16), a quo ne altaris quidem sanctitas securitatem praestabat (Ex 21, 12—14. I Rg 2, 28—34). Idem nullo pretio redimi poterat (Nm 35, 31).

Si occisus in campo inventus erat nec homicida detegi poterat, exhibant seniores proximarum urbium et examinabant, quae urbs caeso sit propinquior (*quia frequenter interfector est de civitate propinquiori* Thom. S. th. 1, 2. qu. 105. a. 2. ad 12). Hujus urbis seniores vaccae*), omnis vitii expertis nullique adhuc operi adhibitae, ad fluvium perennem (לְנַחַל עֲרֵב, sed LXX εἰς φάραγγα τραχεῖαν et Vulg. *ad vallem asperam atque saxosam* — symbolum horroris homicidii) adductae cervices ita frangebant (פָּרְצוּ, LXX νευροκοπεῖν**), ut sanguis in aquam descenderet; dein manus in flumine lavantes suam innocentiam circa hanc caedem testari (cf. Ps 26, 6; 73, 13. Mt 27, 24) suisque supplicationibus vindictam divinam a suis finibus averruncare tenebantur (Dt 21, 1—9. Jos. antt. IV, 8, 16. Msch. Sota 9, 1—9)***).

Erant et plures aliae leges, quae ostendebant, quanti pretii esset vita humana, ut Ex 21, 20. 22. 28 s.

Notatu dignum est, quod Moyses nullam parricidii mentionem facit. Hujus enim delicti poenam constituere superfluum videbatur, quum jam contumelias iteratas aut verbera parentibus illata, quibus ansa fit ad ipsum parricidium, capitis supplicio plecti jusserit (Ex 21, 15. 17). Etiam de suicidio, ad quod Hebraei minime propensi fuisse videntur****),

*) Animal feminei sexus adhibebatur etiam in ritibus, qui purificationem sapiunt (Lv 4, 28. 32; 5, 6; 14, 10. Nm 6, 14; 19, 2).

**) Ministerio, ut videtur, sacerdotum, qui aderant. Erat enim haec vitula instar victimae piacularis.

***) Horum rituum significatio est haec. Lege talionis occisio luenda erat morte occisoris; at is ignorabatur. Reatus porro in cives urbis loco caedis proximae devolvitur; at hi sunt innocentes suamque innocentiam solemner affirmant. Ergo eis conceditur, ut in locum sui vaccam sufficiant, haecque demum verum occisorem repraesentat.

****) Sola fere sunt Saulis (I Sm 31, 4 s.), Achitophelis (II Sm 17, 23) et Judae proditoris (Mt 27, 3—5) exempla, quos summa desperatio abripuerat. Ulti-

nil in lege diserte statuitur. Item de infanticidio lex nullam facit mentionem, quia vix locum habuit istis temporibus.

4) Sic lege vetitum erat, tectâ arte quacumque adhibitâ bonis inhiare alienis (Ex 20, 17); ponderum mensurarumque fraudulentâ uti diversitate (Lv 19, 35—37. Dt 25, 13—16); usuram accipere a popularibus pro mutuata pecunia (Ex 22, 25. Lv 25, 35—37)*); debita anno sabbatico exigere a pauperibus, qui eo anno, quo nullos ex agris proventus percipiebant, non erant solvendo (Dt 15, 2 s.**)); semel positos agrorum terminos dimovere (Dt 19, 14; 27, 17) et damnum quodcumque fundo vel frugibus alterius inferre***).

Praeceptum erat, quaelibet, sive deposita sive commodata, reddere fideliter (Ex 22, 6—14) et quidquid amissum reperiretur, possessori restituere, etiamsi quis hunc haberet inimicum (Ex 23, 4 s. Dt 22, 1—3).

De furto, quod octavo decalogi praecepto prohibitum est (Ex 20, 15), plures aliae exstant leges: Si pecus minor (ovis) furto ablata jam mactata vel vendita erat, ut furem de restitutione non cogitasse pateret, quadruplo, pecus major (bos) vero in eodem casu quintuplo resarciri debebat (Ex 21, 37). Si animal adhuc apud furem inventum erat, hic duplum reddere tenebatur, videlicet id, quod furto abstulit, et aliud ejus generis vel saitem

mis tamen temporibus ipsa Romanorum consuetudo horrorem propriae caedis minuisse videtur apud Judaeos (Jos. bj. III, 8, 4—7).

*) Ll. cc Moyses a solis pauperibus לֹא יִשָּׁאֵל usuram exigere vetat, non autem a ditioribus. At Dt 23, 20 s. quia lites oriebantur, quisnam pauper habendus esset, omnibus omnino usuris, quae a populari, sive paupere sive divite, exigerentur, Israelitis interdicat. Quare ad mutuum popularibus dandum tamquam ad singulare caritatis opus hortatur (Dt 15, 7—11) ac passim celebratur, qui mutuum dat nec recipit usuram (Ez 18, 8. Ps 15, 5; 37, 21. 26; 112, 5. Pr 19, 17). Tempore post exilium mutuata pecunia a debitore plerumque scripto testari solebat (Tob 1, 17. Jos. ant. XVI, 10, 8. bj. II, 17, 6. cf. Lc 16, 6 ss.).

**) Creditor securitatem debiti sibi procurare quidem poterat בְּרִבִּית seu בְּרִבְיָה pignore vel etiam בְּרִבְיָה sponsione; cautum tamen erat 1° ne pignus petens domum debitoris ingrederetur, ut, quidquid arriдерet, sumeret, sed ante ostium exspectaret, donec debitor illud, quo carere facile posset, pignus traderet (Dt 24, 10 s.); 2° ne mola vel lapis molaris aut superindumentum in pignus traditum per noctem retineatur (Ex 22, 25—27. Dt 24, 6. 12 s. 17); haec vero pro omnibus aliis rebus, quibus debitor non facile carere poterat, exempli causa ponuntur.

Alias debitoris non solventis domus aut ager (et his non sufficientibus ipse cum uxore et liberis II Rg 4, 1. Neh 5, 5. Is 50, 1. Mt 18, 25) a duris creditoribus (in servitutem) vendebatur. At si sponsor intercesserat, hic ad solutionem iisdem urgebatur mediis; unde monitio, ne quis facile debitori coram creditore manum porrigat, i. e. pro eo spondeat (Pr 6, 1—4; 11, 15; 17, 18; 20, 16; 22, 26 s. Sir 8, 16; 29, 21. 24).

***) Sic lex Ex 22, 4 resarciendum praescribit damnum in agro vel vinea per animal causatum; ib. v. 5 dicitur de igne fruges incendente. Haec pauca indubie instar regulae haberi debebant in difficultatibus et contestationibus exortis.

valorem ejus (Ex 22, 3)*). Aliarum rerum furta duplo resarcienda erant (Ex 22, 6—8. Jos. antt. IV, 8, 27: 'Ο χρυσὸν ἢ ἄργυρον ὑφελόμενος τὸ διπλοῦν ἀποτινέτω**). Si fur solvendo impar erat, ad se ipsum divendendum et pretium possessori rei ablatae servitio persolvendum obligabatur (Ex 22, 2). Qui furem noctu parietes perfodientem in conflictu occiderat, innocens habebatur; occisor effractoris diurni vero morte plectebatur (Ex 22, 1 s.)***). Capitis poena duntaxat in furem, qui de anathemate quidquam surripuerat, statuta fuit (Jos 7, 25)****). Herodes Magnus fures effractorios ad externam servitutem damnavit (Jos. antt. XVI, 1, 1).

Etiam commodo animalium, in quibus haud parva opum Israelitarum pars posita erat, satis prospiciebant leges mosaicae (Ex 20, 10; 25, 7. Dt 22, 10; 25, 4).

5) Sic saepe Israelitis inculcatur amor erga proximos (Lv 19, 16—18), qui etiam ad peregrinos (Ex 12, 49; 22, 20; 23, 9. Lv 19, 33 s. Dt 10, 18 s. cf. Jr 7, 6. Ez 22, 7. Zch 7, 10. Mal 3, 5. Jos. c. Ap. II, 28)†), immo ad inimicos extenditur (Ex 23, 4 s. cf. Pr 24, 17. 29; 25, 21 quo loco Paulus apostolus Rom 12, 20 utitur ad dilectionem inimicorum commendandam)††).

*) Poena abactoris pecudum major erat poenâ furti aliarum rerum, quia illarum raptus apud gentem, quae paene solum agriculturâ et pecuariâ vivebat, majus erat damnum, quam alius rei furtum.

**) Ex 21, 37 et 22, 3 non repugnant loco Lv 5, 16. 24 ubi cujuslibet rei ablatae sex quintae partes restituendae praescribuntur; nam Ex 11. cc. agitur de multa furi, qui non sponte fatetur crimen, a iudice imponenda, Lv l. c. vero de multa a fure, qui poenitens sponte fatetur injustitiam (Nm 5, 7), persolvenda; hunc mitius tractari quam illum, aequum erat.

Pr 6, 31 furi non imponitur solutio septupli; nam septuplum h. l. simpliciter pro gravissima multa, quae a domino rei furto ablatae furi imponatur, intelligendum est.

***) Ratio, quare nocturnus fur interfici potuit, haec fuisse videtur, quod incertum esset, utrum duntaxat ad furandum, an etiam ad caedem faciendam venerit.

****) Quod 11 Sm 12, 5 David de raptore ovis dicit: *Filius mortis est vir, qui fecit hoc nihil aliud est quam: reus, poenâ dignus est*; addit enim v. 6, ut raptor ovem raptam et mactatam quadruplo resarciat. Hinc simul apparet, furtum et raptum eodem venisse jure.

†) Peregrini inter Hebraeos olim se bene habuisse videntur. A Davide et Salomone ad operam quidem servam adstricti fuerunt (I Ch 22, 2. II Ch 2, 1. 16 s.), id autem erat communis illo aeo juris. Verum aetate Christi Judaei alienigenas ab officiis humanitatis penitus excludebant (cf. I Thess 2, 15) atque ipsum nomen עַר (pr. = *quivis homo*) interpretatione ad solos amicos et contribules detorserunt (Mt 5, 43), etsi lex mosaica repugnabat.

††) Non obstant loci Ex 21, 23—25. Lv 24, 19 s. Dt 19, 21 quibus principium justitiae publicae promulgatur, nec divinitus decreta excisio septem populorum cananaeorum (Ex 23, 31—33; 33, 1 s.; 34, 11—16. Nm 33, 51—56. Dt. 7, 1—10. 16—26; 20, 16—18) et Amalekitarum (Ex 17, 14. Dt 25, 17—19), neque etiam execratio (Lv 27, 29), qua idololatrae internecioni addicebantur; haec

Pauperibus (עניים) benignissime consultum erat. Eos enim lex mosaica non modo beneficentiae commendat (Dt 15, 8—11) illorumque oppressionem et contemptum prohibet (Lv 19, 15), verum etiam sponte germinantia (in agris, vineis — et hortis?) durante anno sabbatico (Lv 25, 5 s.), spicas decedentes tempore messis, nec non manipulum oblivione in agro relictum et partem messis a metente in agri angulis relinquendam (teste Msch. Pea 1, 2 partem sexagesimam) ipsis concedit atque idem commendavit in vindemia et olearum (pomorumque?) collectione (Lv 19, 9 s; 23, 22. Dt 24, 19—21. *) cf. Rth 2, 2 ss. Jos. antt. IV, 8, 21). Praeterea, quisquis volebat, poterat alterius agrum aut vineam ingredi et de fructibus ad satietatem usque comedere (Dt 23, 25 s.). Denique egeni quicumque suam partem de quibusdam accipiebant decimis et ad laetas sacra facientium epulas invitandi erant (Dt 14, 28 s; 26, 12 s.), quod ad mutui amoris officia colenda haud parum valebat **). — Cf. D. Cassel Die Armenverwaltung im alten Israel. Berlin 1828.

Inculcatur specialis cura et protectio pupillorum et viduarum (addita comminatione, eos, qui illos contristaverint, a Deo punitos iri in suis uxoribus et liberis Ex 22, 22—24. Dt 16, 11; 24, 17; 26, 12; 27, 19), honos erga senectutem (Lv 19, 32), misericordia et humanitas erga servos, imprimis hebraeos (Lv 25, 39—43. Dt 15, 15. 18). Praecipitur, ut mercenario indigenti, tam alienigenae quam hebraeo, merces seu salarium dietim solvatur (Lv 19, 13. Dt 24, 14 s.). Monentur, ne surdo maledicant aut caeco obstaculum ponant (Lv 19, 14. Dt 27, 18) ***).

Articulus III. Hebraeorum relatio ad alias gentes.

§ 272. Ne Hebraei, undique gentibus idololatriis circumdati, ad eorum mores abominabiles defectionemque a Jahve, rege suo, seducerentur,

enim in exemplum iustitiae vindicativae, in rebelles erga Deum regem, ad deterrandos alios statuta erant.

*) Dt 24, 22 adscribitur horum praeceptorum ratio: pauperes liberaliter esse habendos ab Hebraeis, quemadmodum ipsi, cum Aegyptiis servirent, eos erga se liberales et humanos esse optaverint. Cf. tamen prophetarum querelas de duritie cordis erga pauperes (Is 10, 2. Jr 5, 28. Ez 22, 29. Am 2, 7. Zch 7, 10).

**) Mendicos leges mosaicae prorsus ignorant (Dt 15, 4). Primi mendici memorantur Ps 37, 25; 109, 10. At recentiore tempore satis frequentes erant. Haud facile tamen aliquid eis denegabatur (Mc 10, 46. Lc 16, 3. 20. 22; 18, 35. Jo 9, 8. Act 3, 2—6): nam generositatem ac liberalitatem erga miseros quoscumque et opis indigos magno semper studio colebant Hebraei eamque ut praecipuam virtutem, qua quis se rectum bonumque demonstrat, commendabant (cf. Jb 29, 16; 30, 25; 31, 19 ss. Sir 4, 1—10; 31, 11. Tob 4, 11; 12, 9. Lc 19, 8. Act 10, 2. 31. Hbr 13, 16). Hinc stipem nequaquam misericordiam seu eleemosynam, sed iustitiam (צדקה) compellere consueverunt (Pr 10, 2).

***) Putant quidam, haec proverbii loco dici, hoc sensu, non esse malefaciendum ei, qui sibi ab injuria cavere non potest, qualis est surdus, si ei quis convicietur, aut caecus, cui objicitur offendiculum.

necessarium erat, ut a consortio horum populorum abstraherentur. Eo
 respiciunt: 1° Plures ritus, qui soli nationi hebraeae proprii erant et
 apud gentiles non usitati, ita ut eorum observantiâ familiare commer-
 cium Hebraeorum cum ethnicis difficiliter evaderet. Huc pertinent prae-
 cepta de jumentis diversae speciei non copulandis, de agro non con-
 serendo diversi generis seminibus, de veste ex duabus materiis, lanâ et
 lino, non contexenda (Lv 19, 19), de non arando bove et asino simul
 praeiunctis (Dt 22, 10) ¹⁾. Cf. tract. Kilajim (Msch. I, 4). — 2° Leges
 de cibis vetitis; nulla enim re una gens magis potest ab altera
 arceri, quam si una eos cibos comedit, quibus apud alteram vesci nefas
 habetur. Ea re fiebat quoque, ut Aegyptii non facile transirent in mores
 aliarum gentium; quum enim non liceret cum aliis gentibus convivari
 (Gn 43, 30), hinc nunquam cum iis familiariter vivere poterant. 3° Leges,
 quibus ritus quidam funebres apud gentes idololatrias usitati et
 fortasse cum aliqua superstitione conjuncti Hebraeis vetantur (Lv 19, 28;
 21, 5. Dt 14, 1 s.). — 4° Lex agraria, vi cujus Deus populum suum
 totum agriculturae addixit et mercaturam cum exteris coarctavit, eo
 magis, quia Palaestina omnia ad victum necessaria largiter submini-
 strabat. — 5° Vetitum, foedera (imprimis *foedera nuptiarum*, cf. § 211)
 cum gentibus ineundi ²⁾.

Ne autem haec Hebraeorum separatio in odium aliarum gentium
 degeneraret, lex mosaica sedulo inculcavit, ut proximum, i. e. omnem
 hominem, quocum agendum haberent, et peregrinos quoque amarent
 (cf. § 271), quem in finem docet, beneficia, quae Deus ipsis prae aliis
 gentibus contulit, esse prorsus immerita (Dt 7, 6—8; 9, 4 ss.).

¹⁾ Harum legum rationem sacra scriptura nusquam indicat. Proba-
 biliter hae rituum differentiae antiquitus invecitae sunt ad significandum,
 quam studiose stirps electa se continere debeat a conjugiiis nationum a
 Jahve proscriptarum. Quae conjugia repraesentantur diversarum specierum
 animalibus copulatis et sub idem jugum coactis, diversarum specierum
 seminibus in eundem agrum demissis, duabus materiis in unum pannum
 contextis.

²⁾ Hoc vetitum tantum concernebat 1° septem terrae cananaeae
 populos, qui non modo idololatriae, sed aliis quoque horrendis criminibus
 dediti erant quosque Deus ideo vel exterminari vel e regione sua expelli
 jussit (cf. § 296). 2° Amalekitas sive Cananaeos, qui Arabiam habita-
 bant, aequae internecone delendos, quia Israelitas infirmos et itinere defessos
 armis adorti fuerant, quando ex Aegypto egressi per Arabiam iter facie-
 bant (Ex 17, 8—14. Dt 25, 17—19); 3° Ammonitas et Moabitas,
 quia Hebraeis, quibus transitum in limitibus suis concesserant, annonam,
 etiam soluto pretio, denegaverant, ac Bileamum hariolum, ut eis malediceret,
 vocaverant (Nm 23, 4—7). Cum aliis tamen populis de variis negotiis
 pacisci aut foedera inire licebat eademque sancte observanda erant (cf. Jos

9, 15 ss. II Sm 8, 9 s. I Rg 5, 1; c. 10; 15, 19. II Rg 16, 7; 17, 4; 20, 12—18. Is c. 39. I Mcc c. 8; 12, 1—16; 14, 24; 15, 15 ss.)*). Prophetæ quidem saepius in foedera cum gentibus invehuntur (Is 7, 17 ss; 8, 7 s; 30, 1 ss; 31, 1 ss; Jr 27, 3 ss. Ez 17, 11—19. Os 5, 13; 7, 11; 12, 2), sed non quia legi mosaicae contraria, sed quia argumentum erant diffidentiae in auxilium divinum. Voluit enim Jahve, Israelitas omnem spem et securitatem suam non reponere in armis et in foederibus cum aliis, sed in sola pietate et fidei mandatorum divinorum observatione; quæ si adesset, ipse Jahve ut theocratiae rex se populi sui fore defensorem et vindicem solemniter spopondit, simul edicens foedera cum exteris iis fore in perniciem (cf. Lv 26, 6—9. 14 ss. Dt 7, 17 ss; 20, 1; 28, 7. 10. 25), quod et eventus comprobavit, nam inobedientes servitutem pro ope nanciscebantur (II Rg 16, 7 s. coll. II Ch 28, 20 s. II Rg 17, 1—6. II Rg 24, 20 coll. II Ch 36, 13).

Caput III. Res forenses.

Subsidia literaria. — D. Henrici Diss. de judiciis Hebraeorum (in *Bl. Ugolini* Thes. XXVI, p. 2 ss.). — A. Calmet Diss. de politia sive ratione juris dicundi apud Hebraeos et potissimum de Sanhedrino (Prolegg. et diss. I, p. 89—103). Diss. de suppliciis, quorum in sacra scriptura mentio fit (ib. p. 122—138). — Z. Frankel *Der gerichtliche Beweis nach mosaisch-talmudischem Rechte*. Berlin 1846. *Grundlinien des mosaisch-talmudischen Rechtes*. Leipzig 1860. — J. Schnell *Das israelitische Recht in seinen Grundzügen dargestellt*. Basel 1853. — M. Duschak *Das mosaisch-talmudische Strafrecht*. Wien 1869. — F. X. Schulte *Das mosaische Privatrecht*. Paderborn 1872. — J. Klein *Das Gesetz über das gerichtliche Beweisverfahren nach mosaisch-talmudischem Recht*. Halle 1885. — G. Förster *Das mosaische Strafrecht in seiner geschichtlichen Entwicklung*. Leipzig 1900.

*) Varii erant *ritus in foederibus pangendis usitati*. Interdum partes paciscentes datâ utrinque dexterâ fidem faciebant (Ez 17, 18), interdum jusjurandum interponebant (Gn 26, 28; 31, 13. Jos 9, 15. II Rg 11, 4), dona dabant et accipiebant (Gn 21, 27 ss.), instruebant epulas (Gn 26, 30 s; 31, 54. cf. II Sm 3, 20 coll. v. 12), erigebant statuas sive lapidum tumulos quasi actæ rei testificationem diuturnam (Gn 31, 44—54), aut locis, in quibus initum erat foedus, nomina imponebant ipsi rei consentanea (Gn 21, 31; 26, 33). Nonnunquam foedus inituri per dissecta victimarum cadavera certo utrinque ordine disposita transibant, in symbolum poenæ, quæ violatorem pacti maneret quamque paciscentes per hostiarum segmenta transeundo in se recipiebant (Gn 15, 9—11. Jr 34, 18 s.). Ex hoc ritu sine dubio orta est loquendi formula: *קָרַת בְּרִית* = *ferire, percutere, icere, scindere foedus* (Gn 26, 28; 31, 44. Ex 34, 10. Esr 10, 3). Sic et antiquissimi Graeci dicebant: *ἔφατον τέμνειν* = *juramenta secare pro: pactum jurejurando et divisio victimis sancire* (Hom. Iliad. II, 124). Hinc quoque arcessenda videtur dictio *דָּם הַבְּרִית* *foederis sanguis* (Ex 24, 8. Zch 9, 11. Hbr 9, 20).

Articulus I. Judicia.

I. Patriarchae suam domum amplissima regebant potestate; § 273. cunctas supremi magistratus et iudicis partes implebant (Gn 21, 14; Judicia 38, 24—26). Durante commoratione Israelitarum in Aegypto iudicibus constitutis caruit populus; ipsi seniores hoc munere fungebantur (cf. Ex 2, 14), quantum poterant (Ex 5, 6. 10. 14. 19 ss.). Moyses, socii sui Jethronis suasu, e singulis tribubus, generationibus et familiis principes elegit, qui leviores causas ad leges normasque a Deo datas cognoscerent et definirent; ipse vero difficiliora sibi reservabat (Ex 18, 13—26. Dt 1, 10—18)¹⁾. Lege Dt 16, 18—20; 17, 8—13 et 19, 17 statuit, ut, postquam Israelitae in Cananaeorum terram ingressi essent, ad portas singularum civitatum *judices* (שֹׁפְטִים) cum *scribis* (סוֹפְרִים) constituerentur, qui causas intra limites territorii urbis exsurgentes iudicarent, causae autem difficiliores (quando nimirum alicujus legis sensus obscurior esse aut variae leges inter se pugnare videbantur) deferrentur ad sacrarium Jahvae ibique a sacerdotibus (iudicum aevo a supremo iudice, qui toti populo aut certe quibusdam tribubus aut uni tribui praeerat) dirimerentur. Sed nec numerus iudicum, nec modus, quo fuerint constituti, definiuntur; probabiliter capita quaedam familiarum, viri aetate et prudentia conspicui (seniores) communi consensu instituebantur (Dt 21, 19; 22, 15; 25, 7)²⁾. Primis post Josuam temporibus iudicum officium erat, ut litibus populi componendis praessent (Jdc 4, 5; 10, 1—3; 12, 8 s. 11. I Sm 7, 5 s. 16; 8, 1 ss.). Sub monarchia rex ipse suprema cum auctoritate potestatem iudiciariam exercebat. Ad illum deferebantur omnes causae graviore, neque insolitum erat res etiam minoris momenti ipsius iudicio committere (II Sm 15, 2. 6. I Rg 3, 16—28; 7, 8. I Ch 18, 14. Jr 21, 12. cf. I Sm 8, 5. 20. II Sm 14, 4 ss. II Rg 15, 5. II Ch 26, 21)³⁾. Durante captivitate babylonica Israelitae suos proprios iudices e concivibus sumptos habebant, ut constat ex Dn 13, 5. 41. Post exilium iterum iudices inferiores et superiores designati erant Judaeis (Esr 7, 25; 10, 14. etiam Judaeis in Aegypto degentibus Jos. antt. XIV, 7, 2); causae vero graviore ad praefectum provinciae (חֹדֶן) vel ad summum sacerdotem deferebantur, donec regnante Joanne Hyrcano I. erectum esset *synedrium magnum* (ca. annum 110 aCh.)⁴⁾. Gabinius, dux romanus, totam Palaestinam in quinque *conventus juridicos* (qui σύνδοτοι vel συνέδρια vocabantur) cum metropolibus Hierosolyma, Gadara, Amathus, Jericho et Sepphoris distribuebat (Jos. antt. XIV, 5, 4. bj. I, 8, 5).

¹⁾ Iudices apud Israelitas Dei loco sedere et jus dicere censebantur. Hinc eorum iudicium vocatur דִּינֵי דֵּי אֱלֹהִים iudicium Dei (Dt 1, 17.

cf. II Ch 19, 6), quia erat irrevocabile et Deus illud ratum habere credebatur. Hinc et iudices ipsi דִּיִּשְׁתִּימִי dicebantur (Ex 22, 8. Ps 82, 1. 6. cf. Jo 10, 34). Variae commendationes iudicibus factae reperiuntur Ex 23, 3. 6—8. Lv 19, 15. Dt 1, 16 s; 16, 18—20; 27, 19. 25. II Ch 19, 5—7. Is 32, 7 s. Ps 82.

²⁾ Nullum dubium est, Josuam occupatā Cananaeorum terrā ex legis mosaicae praescripto ubivis locorum idoneos quosdam constituisse iudices (Jos 23, 2; 24, 1).

³⁾ Cum Davidi valde cordi esset, ut iustitia secundum legem mosaicam exerceretur, iudicia municipalia, quae magna ex parte collapsa erant, in pristinum suum ordinem restituit atque ex levitis, qui nullis aliis negotiis occupati legibus omne studium impendere potuerunt, sexies mille viros selegit, ut partim juri a magistratibus dicendo adessent, partim publicae iustitiae essent ministri omniaque curarent, quae ad ordinem in civitate observandum spectarent (I Ch 23, 4. cf. 26, 29. Jos. antt. VII, 14, 7). Hic iudiciorum ordo durasse videtur etiam sub Salomone. Tempore vero Rehabeami iudicia degenerare coeperunt, praesertim diviso imperio. Josaphat autem, rex optimus, iterum restituit tribunalia in regno Judae erexitque primo iudices civitatum suique officii eos admonuit, dein Hierosolymis supremum quoddam creavit tribunal, e levitis, sacerdotibus et patroeciarum capitibus compositum, cui in causis sacris praesidebat pontifex, in causis civilibus vero regis aliquis minister (II Ch 19, 4—11. Jos. antt. IX, 1, 1)*). Et hic iudiciorum ita restitutorum ordo ad tempora usque exsilii babilonici perduravit.

⁴⁾ A Synedrium magnum (συνέδριον = *consessus*; hinc mischn. מִשְׁנַת הַגָּדוֹל) erat supremum Judaeorum post captivitatem babilonicam**) tri-

*) Erant igitur virtualiter duo tribunalia, ecclesiasticum unum, civile alterum. Fortasse in his Josaphat adhaerebat mori antiquitus tradito.

**) Haud pauci eruditi viri auctoritate potissimum rabbinorum subnixi magnum hoc iudicium collegium jam inde a Moyse repetendum esse contendunt, qui septuaginta seniores, spiritu Dei perfusos, ad populum coërcendum constituerat (Nm 11, 16 s.). Quod tamen falsum esse, facile intelligimus, si amborum senatum rationem atque consilium animadvertimus. Septuaginta illi senes ipso Moyse testante ideo eligebantur, ut populum res novas molientem et tumultuantem reverentia sui cohibere atque ad officium revocare possent; synedrium magnum vero constitutum erat ad iudicia ferenda. Praeterea mosaicum illud collegium ad tempus tantummodo munere suo fungebatur et post legislatoris obitum desiisse censendum est. Nulla enim deinceps in sacris literis ejus mentio amplius occurrit; toties vero occurrere deberet ac senatus in historia romana. Loci, qui huc citantur, tale collegium nullatenus sistunt, sc. nec Jos 7, 6; 8, 10; 24, 1—31 hic enim generatim de senioribus populi sermo est; nec II Rg 24, 12. 14. Jr 26, 10; 38, 4 ubi tantum fit mentio principum populi; nec Ez 8, 11 ubi septuaginta senes tura adolentes coram idolis stantes finguntur. Quare opinio, quae synedrii originem inde ab aevo mosaico repetit, hodie ab omnibus fere, et merito quidem, rejicitur.

Primum synedrii magni vestigium probabiliter habemus in illo Judaeorum senioratu, cujus tempore Hasmonaeorum frequens occurrit mentio (ἡ γερουσία

bunal ecclesiastico-politicum. Constat ex septuaginta uno (Msch. Sanehedrin 1, 6. Schebuoth 2, 2. non vero, uti nonnulli volunt, septuaginta duobus) viris, sc. ex praeside (אַשְׁמֹרֶת *princeps* sive ראש *caput*), qui convenienter cum mosaicae constitutionis indole fere semper erat summus sacerdos *) et septuaginta iudicibus seu assessoribus, qui ex triplici ordine erant desumpti. Erant enim inter eos: 1º ἀρχιερείς, principes sacerdotum (אֲרֵצֵי הַכֹּהֲנִים) i. e. partim *expontifices*, qui summo pontificatu aliquando functi fuerant sive qui officio sacro erant exauctorati a praesidibus Judaeae, nomen autem nihilominus retinebant in memoriam pristinae dignitatis; partim *praeffecti viginti quatuor ordinum*, in quos descripti leguntur sacerdotes et ante et post exsilium babilonicum, et quidem sic dicuntur in NT, non vero in versione LXX, qui augustum illud nomen soli summo sacerdoti tribuunt; partim illi, qui aliquo consanguinitatis gradu pontifices attingebant et ex familia pontificali orti erant (cf. Die ἀρχιερείς im neuen Testamente. StKr 1872. IV, p. 593—657); 2º πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, seniores populi (אֲנָשֵׁי הָעָם) i. e. principes tribuum et ex parte capita patroeciarum; 3º γραμματεῖς, scribae seu eruditi (סוֹפְרֵי), qui tunc praeter sacerdotes studium peculiare ponebant in explicatione legis mosaicae et in ejus ad singulos vitae casus applicatione **). In idimidia circuli forma consedissee dicuntur: praeses cum duobus propraesidibus (quorum alter, qui et praesidis absentis gerebat vicem, אב בית דין *pater domus judicii*, alter ex nonnullorum opinione סוֹפֵר *sapiens* = ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ Jo

[τῶν Ἰουδαίων] II Mcc 1, 10; 4, 44; 11, 27. οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ I Mcc 7, 33; 12, 3. 5. ἡ γερουσία τοῦ ἔθνους I Mcc 12, 6. οἱ πρεσβύτεροι Ἰσραὴλ I Mcc 11, 23. cf. I Mcc 13, 36; 14, 20. 28. III Mcc 1, 8. Jos. antt. XII, 3, 3. XIII, 5, 8). Rabbinum senatum hunc appellant הַבְּיִתָּה הַגְּדוֹלָה seu בֵּית־הַדִּין synagoga magnam, quam tamen alii a synedrio distinguunt dicentes, eam fuisse collegium centum viginti legis peritorum ad quaestiones theologicas dijudicandas, ac prophetas, qui tempore post exsilium vixerunt, aliosque viros illustres assessores ejusdem habent. Cf. J. E. Rau Diatribe de synagoga magna. Ultrajecti 1726. — C. Aurivillius Dissertationes ad sacras literas et philologiam orientalem pertinentes. Ed. J. D. Michaelis. Gottingae-Lipsiae 1790. p. 139 ss. — M. Heidenheim Untersuchungen über die synagoga magna (StKr 1853. I, p. 93—100). — A. Kuenen Over de mannen der Groote Synagoge. Amsterdam 1876.

*) Saltem in iis consensibus, quorum mentio fit apud Josephum (antt. XIV, 9, 3—5. XX, 9, 1) et in NT libris (Mt 26, 3. 57. Act 5, 17. 21; 7, 1; 9, 1; 22, 5; 23, 2; 14, 1), pontificem praefuisse vel partes egisse potiores patet.

**) Nequaquam vero omnes scribae, uti nec omnes seniores erant assessores synedrii, sed soli illi, qui hoc munus vel electione vel nominatione regia obtinuerant. Rex ipse vero regulariter in synedrio non habebat locum; arbitrabantur enim Judaei, regis majestatem verendam et potius penitus excludendam esse, quam ipsi contradicendum aut praeter aequitatem forsitan assentiendum.

Quae in aliis antiquitatum biblicarum compendiis traduntur de synedris eligendis, nullo corporis vitio laborantibus, diversas hominum linguas (rabbinum statuunt septuaginta) callentibus, variarum artium adeoque magicarum cognitione imbutis, ea omnia, utpote incerta et rabbinorum traditione subnixa, omittenda putavimus.

3, 10 [?] dicebatur) medium occupabat locum; ceteri sedebant ordine promotionis et dignitatis suae. Praeterea aderant plures notarii et apparitores (ὄντορες Mc 14, 65. Jo 18, 22. cf. Act 23, 2).

B Ordinarii consessus synedrii habebantur (quotidie a sacrificio jugi matutino usque ad vespertinum, exceptis tamen sabbatis et diebus festis) in conclavi Gazith (גזית*)), circa ultima civitatis judaeicae tempora in tabernis (תב"ר) montis templi, quando vero urgere censebatur necessitas, in ipso pontificis palatio (ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἀρχιερέως Mt 26, 3. 58. Mc 14, 54. 66). Tandem excisis a Tito Hierosolymis simul et synedrium magnum plane interiit. Quae enim post urbis eversionem alibi in Palaestina excitata sunt synedria, imitationes potius judiciorum fuere quam vera judicia. Cf. E. Schürer Der Versammlungsort des grossen Synedriums (StKr 1878. IV, p. 608—626).

C Magna hujus collegii erat *potestas* ac velut par regiae, nam de omnibus causis, etiam maximi momenti, sententiam ferre poterat; immo quaedam causae ipsi soli dijudicandae reservabantur, uti idololatria totius tribus, totius aut partis civitatis; causa spectans falsum prophetam aut summum sacerdotem; defectus arcentes a sacerdotio; tributorum et vectigalium impositio; legum divinarum interpretatio in causis dubiis; uno verbo, causae omnes difficiliore, tum religiosae tum civiles et politicae (Sanhedrin c. 1).

Ad quaestionem autem, quousque jurisdictio synedrii tempore Christi se extenderit, non unum est virorum eruditorum responsum. Certe synedrio erat jus causas capitales cognoscendi, saltem praevio modo, quando de crimine religioso agebatur, quod ad normam legis mosaicae dijudicandum erat; immo ex nonnullorum sententia etiam capitis poenam in aliquem decernere poterat, verum ad procuratorem romanum spectabat, reum iterum audire, sententiam a synedrio latam confirmare vel rescindere ac tandem supremum cuiquam irrogare supplicium. Fatentibus Judaeorum magistris *quadraginta annis ante vastatum templum ablata sunt judicia capitalia ab Israele* (Gem. babyl. Sanhedrin fol. 24, 2) et Jo 18, 31 Judaei simpliciter profitentur: Ἡμῖν οὐκ ἔστιν ἀποκτείνειν οὐδένα**). Quod vero Stephanus e synedrii mandato ut impius et in Deum contumeliosus lapidibus obruebatur, hoc factum est magis in tumultu, quam post justam et legitimam causae cognitionem (Act c. 7).

D Huic synedrio magno subjecta erant synedria minora, in rabbinorum tantum scriptis memorata, probabiliter tribunalia synagogarum,

*) Cum vocabulum גזית apud LXX I Ch 22, 2 et Am 5, 11 explicetur voce ξωτός, censendum est, istud conclave Gazith non esse explicandum de aula quadam ex caesis lapidibus constructa, uti nonnulli volunt, sed גזית idem esse nomen ac Xystus. Josephus quoque in sua Hierosolymorum descriptione bj. V, 4, 2. VII, 6, 3 pro consensibus synedrii aedificium aliquod prope Xystum memorat, ἡ βουλὴ vel τὸ βουλευτήριον dictum; idem synedrium passim vocat βουλὴν.

**) Singularis est hic J. Lightfooti in Hor. hebr. ad Mt 26, 3 sententia statuens, non extinctam vel ablatam esse synedrii potestatem in capitalibus per Romanos, sed ipsos synedriales jus gladii merâ oscitantia et stolidâ lenitate perdidisse.

viginta tres assessores habentia, in quorum electione summa adhibebatur cura. Istiusmodi synedria duo exstabant Hierosolymis (unum ad montem, alterum ad atrium templi), unum vero in ceteris Palaestinae urbibus, in quibus minimum centum et viginti patres familias habitabant. In parvis vero oppidis, quorum familiae ad praedictum numerum non assurgebant, iudicia *trium* virorum constituebantur, ad quae causae minoris momenti atque ea delicta, quae flagro tantum aut multa pecuniaria plectenda erant, deferebantur. Tale tribunal per *χρίσιν* Mt 5, 22 indicari quidam existimant*).

Apud Josephum nulla horum tribunalium occurrit mentio. Antt. IV, 8, 14 vero refert, qualibet in urbe fuisse tribunal *septem virorum et in virtute et in studio aequitatis exercitatorum* cum duobus ministris e tribu levitica, et id pro institutione mosaica venditat (cf. etiam bj. II, 20, 5); at, quod suo aevo usitatum vidit, incaute in antiquius aevum transtulit.

Cf. tract. mischn. Sanhedrin, cujus vers. lat. exstat in *Bl. Ugolini* Thes. XXV. Vers. german. procuravit *M. Rawicz*. Francofurti 1892. — Maimonides De synedriis et poenis. Hebr. et lat. ed. *H. Hounting* Amstelodami 1695. — J. Clericus Diss. de synedrio LXXII virorum (commentario ejus in libros VT historicos annexa). — J. Selden De synedriis et praefecturis juridicis veterum Ebraeorum ll. III. Londini 1650—55. — Plures dissertationes in *Bl. Ugolini* Thes. XXV et XXVI. — M. Krüger De synedrio magno Israelis (Prooemium ad indicem lectionum lycei Hosiani Brunsbergensis 1860. 1861. 1864). — D. Hoffmann Der oberste Gerichtshof in der Stadt des Heiligtums (Progr. des Rabb.-Sem. zu Berlin 1877—78). — Stapfer Le Sanhédrin de Jérusalem au premier siècle (Revue de théologie et de philosophie. Lausanne 1884. p. 105—119). — Blum Le Synhedrin ou grand conseil de Jérusalem, son origine et son histoire. Strasbourg 1889. — Jelski Die innere Einrichtung des grossen Synedrions zu Jerusalem und ihre Fortsetzung im späteren palaestinen-sischen Lehrhause bis zur Zeit des R. Jehuda ha-Nasi. Breslau 1894. — Über die Zusammensetzung des Sanhedrin (Gesammelte Abhandlungen zur biblischen Wissenschaft von A. Kuenen. Übersetzt von *K. Budde*. Freiburg-Leipzig 1894. p. 49—81). — A. Büchler Das Synedron in Jerusalem und das grosse Bethdin in der Quaderkammer des jerusalemischen Tempels. Wien 1902. — E. Schürer op. cit. II, p. 188—214.

II. *A Tempus*, quo causae in foro agebantur, erat matutinum § 274. et antemeridianum (II Sm 15, 2. Jr 21, 12. Ps 101, 8), certe judiciis habendis aptissimum, dum Moyses totum diem rerum arduarum decisionibus ducebat (Ex 18, 13 s.). Secundum talmudis doctrinam crimina minora uno eodemque die dijudicanda statimque puniendi erant; ubi vero de iudicio capitali agebatur, non licebat intra eundem diem causam

Judi-
ciorum
a) tem-
pus

*) Triumviralium iudiciorum etiam alia habebantur ex partium arbitrio, ubi actus jurisdictionis tantum voluntariae exercendi erant. Tales arbitri sive peculiares aliqua in re iudices interdum jam Moysis aetate in usu erant.

discutere, sententiam ferre eamque executioni mandare; prohibitum quoque erat, hujusmodi judicia noctu instituere (Sanhedrin 4, 1) ¹⁾.

b) locus Locus judiciorum jam inde ab antiquissimis temporibus usque ad exsilium babylonicum et aliquamdiu post erat ad portas urbium (Dt 16, 18; 17, 5; 21, 19; 22, 15. Jdc 5, 11. Rth 4, 1 ss. Am 5, 10. 15. Zch 8, 16. Jb 29, 7. Pr 22, 22; 24, 7) ²⁾ ad id adaptatas ³⁾, ob frequentiore ad hunc locum hominum concursu, sane ut publicitate loci judiciorum aequitati consuleretur ⁴⁾. Postea vero judiciis in urbibus propria erant aedificia ⁵⁾.

¹⁾ Sabbatis et diebus festis jus dicere pluribus locis talmudis prohibetur (uti Jom tob 5, 2. cf. Phil. De migratione Abrahami opp. I, p. 450). Hoc quidem convenit litibus de emptione et venditione, minime vero fini poenarum capitis, qui Dt 17, 13 exprimitur verbis: *ut cunctus populus audiat et timeat*, nec verendum est, ne per judicia, quae in theocratia erant Dei (Dt 1, 17. II Ch 19, 6), profanaretur festum. Hinc etiam Judaei Mt 26, 5 diem festum declinare student nequaquam ob ejus profanationem, sed ob tumultum forsitan exorientem; immo occurrente proditore hanc quoque sollicitudinem dimiserunt. Erit ergo assertio talmudis cum discrimine pensanda.

²⁾ Quidam dicunt, locos allegatos non cogere, ut de *portis civitatis* eos intelligere necesse sit; nam Dt 17, 5 generaliter loqui de *portis judiciariis*, ad quas deducendi sint, qui crimine aliquo se astrinxerunt, et in reliquis locis fieri quidem mentionem *portae*, sed non exprimi portam *civitatis*. At in locis citatis vix aliae portae intelligi posse videntur, quam *portae civitatum*, quippe quae in regionibus orientalibus non eum tantum habebant usum, ut exitum introitumque praeberent per urbis moenia, sed etiam ut juxta illa, ab ultro citroque commeantibus frequentata loca, variae res publicae tractarentur (cf. § 171).

³⁾ Quia semper erat moris judicum, ut *sedentes* judicarent (ad auctoritatem tuendam), alii vero stantes expectarent sententiam (ut patet ex Ex 18, 13), hinc ad portas judicibus posita erant sedilia et regibus throni seu solia regia (I Rg 22, 10. Jr 1, 15. Pr 20, 8. Rth 4, 2). Quare *ישב* sedere saepius ponitur pro *judicare* (Ex 18, 13 s. Ps 50, 20; 122, 5).

⁴⁾ Fuisse id etiam apud exterarum quasdam gentes, v. c. Chivvaeos, in more positum, colligunt quidam ex Gn 34, 20. Sunt quoque, qui huc referre volunt Dn 2, 49 ubi dicitur: *דניאל בִּתְיָבֶה מַלְכָּא* *sed Daniel mansit in porta regis*, quasi in porta regiae constitutus fuisset consessus quidam judicialis. Alii hanc interpretationem refutant, quia in portis judicia celebrare non Chaldaeorum, sed Hebraeorum erat, et quia etiam apud hos non in porta regiae, sed in portis civitatum iudices sedebant.

⁵⁾ Forum judiciale summi rectoris plerumque erat ejus residentia (palatium regis in metropoli II Sm 15, 2. 6. cf. 14, 4 ss. I Rg 7, 7. praetorium procuratorum Hierosolymae [regia Herodis] Jo 18, 28. 33; 19, 13. et Caesareae Act 23, 35).

B Quod attinet ad formam, ex more Orientalium judicia erant § 275. *summaria et oralia* (Dt 25, 7. I Rg 3, 16 ss.); quaedam vero, imprimis *c) forma* sententia, nonnunquam scriptis mandabatur (Is 10, 1 s. Jb 13, 26). Actor et reus sistebant se iudicibus, et hic quidem (interdum, in causis saltem gravioribus, veste lugubri indutus Zch 3, 3. Jos. antt. XIV, 9, 4) ad illius sinistram (Zch 3, 1. Ps 109, 6). Fere semper testes (עדים) adhibebantur, minimum duo vel tres viri optimae notae (Nm 35, 30. Dt 17, 6; 19, 15. Jos. antt. IV, 8, 15. vit. 49. cf. Mt 18, 16. Jo 8, 17. II Cor 13, 1. I Tim 5, 19. Hbr 10, 28), qui jurejurando (שביעת העדות) ad detegendam veritatem adigebantur (Lv 5, 1) ¹⁾. Deficientibus testibus etiam actor aut reus, in ipsis quoque judiciis capitis, a iudice ad iusjurandum astringebatur (Ex 22, 9 ss. Mt 26, 63. cf. Hbr 6, 16). Interdum argumenta ducebantur ex documentis, quo pertinent scripti contractus emptionis et venditionis, quorum plerumque duo exemplaria, alterum obsignatum, alterum apertum, exarari solebant (Jr 32, 9—14). Si causa dubia erat aut ex discrepantibus iudicum sententiis nulla praevalebat, divinum oraculum consulebatur (Lv 24, 12 ss. Nm 15, 34 s.) ²⁾. Tormenta in judiciis adhibita ad exigendam a reo veritatem leges mosaicae prorsus ignorant (occurrunt autem tamquam institutum exoticum sub Herodiis Jos. bj. I, 30, 2—4), aequae ac patronos causarum ³⁾. Sententia mox post examen pronunciabatur et sine dilatione, etsi de capite agebatur, executioni mandabatur (Nm 15, 36. Dt 22, 18; 25, 2. Jr 37, 14 s.); nam *appellationes* a sententia iudicis inferioris ad superiorem lex mosaica non agnoscit.

¹⁾ Poterant iidem et accusatores esse et testes (Dn 13, 36—40). Referente Jos. antt. IV, 8, 15 a testimonio excludebantur mulieres et servi, illae ob ingenii levitatem, hi ob mores degeneres. Testi mendaci (עַר חָקִים Ex 23, 1. עַר שֶׁקֶר Dt 19, 18. Ps 27, 12) reddebatur *quemadmodum ipse scelerate cogitaverat facere fratri suo* (Dt 19, 16—21. Jos. l. c. Cf. O. Bähr Das Gesetz über falsche Zeugen nach Bibel und Talmud. Berlin 1882).

²⁾ Adhibitas fuisse in iudicio etiam sortes, quibus moderante Deo criminis reus indicatus fuerit, colligitur ex I Sm 14, 43. Ibi enim Saul dicit: *Projicite* (sc. גִּדְלוֹת *sortes* cf. I Ch 24, 31; 25, 8) *inter me et inter Jonathanem, filium meum* additurque: *et deprehensus* (designatus) *est Jonathan*. Similis casus narratur Jos 7, 14 ss. Jos. antt. V, 1, 14. Cf. etiam Jon 1, 7. Pr 16, 33; 18, 18.

³⁾ Nonnulli Is 1, 17 de patronis causarum agi volunt.

Articulus II. Poenae.

A Variae in lege mosaica enumerantur poenae:

I. Poenae capitales et quidem 1° lapidatio (etiam Aegyp- § 276. tiis usitata Ex 8, 26) ¹⁾, qua plectebantur praecipua contra religionem

Poenae capitis crimina (uti idololatria Dt 17, 2—5. cf. Ex 22, 19. et ad eam seductio, sive seductor fuerit pseudopropheta Dt 13, 2—6. sive amicus ib. v. 7—11. magia, divinatio et necromantia Lv 20, 6. 27. Dt 18, 10—12. cf. Ex 22, 17. I Sm 28, 3. 9. blasphemia Lv 24, 10—16. cf. I Rg 21, 10 ss. Act 7, 56 s. coll. 6, 13. sabbati profanatio Nm 15, 35 s. Ex 31, 14 s.), adulteri (Lv 20, 10. Dt 22, 22. coll. Ez 16, 38. 40. Jo 8, 4 s.), stuprator virginis alteri desponsatae (Dt 22, 23 s.), puella, quae, cum virgo non esset, virginitatem mentita alicui nupserat (Dt 22, 20 s.), copula cum muliere alienigena in sua superstitione perseverante (Lv 20, 2), filius in parentes protervus et contumax (Dt 21, 18—21)²⁾; 2° poena gladii (הָדָה לְפִי הָרֶבֶב, הָדָה בְּחֶרֶב et simpliciter הָדָה), quo reus quacumque ratione interimebatur. Probabilius exsecutor sententiae secundum morem in Orientis quibusdam regionibus etiamnunc usitatum gladio in ventrem rei irruebat (I Sm 22, 18. II Sm 1, 15)³⁾.

1) Cf. הָדָה lapidavit Ex 17, 4; 19, 13; 21, 28. I Sm 30, 6. I Rg 21, 10. saepe addita voce הָדָה לְפִי Dt 13, 11; 17, 5; 22, 24. Jos 7, 25. I Rg 21, 13. הָדָה lapides jecit, lapidavit Lv 24, 14. plerumque addito הָדָה Lv 20, 2. 27. Ez 16, 40. הָדָה Lv 24, 23. הָדָה Dt 21, 21.

2) Lapidationis supplicium etiam intelligendam est, ubicumque capitis poena in universum indicatur (מִוֶּתֶת יוֹמָת) *), ejus genere non accuratius definito, ut in incestum cum aliqua patris uxore (Lv 20, 11) aut nuru (ib. v. 12) admissum, in sodomiam (ib. v. 13), in matrimonium attentatum cum matre simul ac filia (ib. v. 14), in bestialitatem (ib. v. 15 s. Ex 22, 18), in parentum percussione (Ex 21, 15) eorumque execrationem (ib. v. 17. Lv 20, 9), in plagium, quo homo (אִשׁ) liber tempore pacis in servitutem redigebatur aut vendebatur (Ex 21, 16) **). Etiam formulam a Moyse saepe usurpatam, qua quis dicitur e populo excindendus, quidam de lapidationis poena intelligunt, uti Lv 17, 4; 18, 29. Nm 15, 30 s. An haec formula usquam etiam de exsilii poena usurpetur, incertum est ac parum probabile ***); sed de excommunicatione seu juris civitatis hebraicae privatione eam haud raro accipi, perquam verisimile esse videtur, uti Gn 17, 14. Ex 12, 15. 19; 30, 33. 38. Lv 7, 20 s. 25. 27; 17, 14; 19, 7 s; 20, 17—20; 22, 3; 23, 29. Nm 9, 13; 19, 13. 20. Diversa est formula, qua quis ab ipso Deo excindendus dicitur (Lv 23, 30), quae de providentia divina, qua futurum est, ut familia ejus emoriatur, intelligenda est.

In lapidationis supplicio infligendo primi esse debebant criminis testes et, nisi primo lapidum jactu reus moreretur, alii, qui aderant, conjectis lapi-

*) Judaei recentiores hanc formulam interpretantur de *strangulatione* tamquam levissimo supplicio, quod vero ab ipsis nequaquam levissimum describitur (Msch. Sanhedrin 7, 3).

**) Cf. Dt 24, 7 ex quo loco apparet, sub אִשׁ intelligendum esse Israelitam, unde et LXX Ex l. c. habent: ὁς ἐὰν χλευήῃ τις τινὰ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ.

***) Nam per exsilii poenam facilis dabatur descensus ad supersticiosum aliarum gentium cultum; ab hoc vero Israelitae omnino arcendi erant.

dibus eum quam citissime conficiebant (cf. § 283 et Msch. Sanhedrin 6, 3 s. A. Wünsche Die biblische Todesstrafe der Steinigung. VB 1904. I, p. 491—97).

Nonnunquam hominis ultimo supplicio affecti cadaver ad majorem delicti horrorem incutiendum vel *flammis tradebatur* (טָּרַף בְּאֵשׁ, poena statuta in eum, qui filiam simulque ejus matrem uxores duxerat Lv 20, 14. nec non in filiam sacerdotis fornicariam Lv 21, 9*), vel *ligno suspendebatur* (תָּלַף), ante solis occasum tamen deponendum et sepeliendum (Nm 25, 4. Dt 21, 22 s. Jos 8, 29; 10, 26 s.**)).

3) Poena haec assignata est incolis urbis ad superstitiosos aliarum gentium cultus delapsis (Dt 13, 15; 20, 13), nec non homicidae, qui, cum sanguis sanguine esset luendus (Nm 35, 33. cf. Gn 9, 6), ex avito jure proximo occisi cognato tradendus erat. Etiam poenae mortis a rege decretae gladio exsequebantur (I Sm 22, 17 s. II Sm 1, 15; 4, 12. I Rg 2, 25—34. Jr 26, 23).

Nota I. — Secundum Msch. Sanhedrin 7, 1 *quatuor* mortis genera erant in usu: *Quatuor supplicia capitalia senatui tradita sunt: lapidatio, ustio, interemptio, quae fit gladio, et strangulatio*. Ordine verborum gravitas suppliciorum indicatur, ut primum sit omnium gravisimum.

Nota II. — Erat inhumanum quidem, sed antiquissimum jus apud multos antiquos populos (v. c. apud Persas Dn 6, 24. Herod. III, 119. Ammian. Marcell. XXIII, 6, 81. et Macedonas Curt. VI, 11), ut liberi quoque ob parentum delicta necarentur. Lege Dt 24, 16 vero constituitur, non esse filios pro patribus supplicio afficiendos, sed cuique suum ipsius delictum luendum esse (cf. Jr 31, 10. Ex 18, 20). Hinc Amazias, rex Judae, nonnisi eos, qui patrem suum interfecerant, non vere eorum liberos occidi jussit, ne legem mosaicam violaret, uti diserte dicitur II Rg 14, 6. II Ch 25, 4. Sed Achanis delictum, quum tale esset, quod Dei judicis sententia (Jos 7, 15) nonnisi exsecratione (מָרָא) illius ejusque familiae eorumque omnium, quae possideret, expiari potuerit, et ejus liberi, etiamsi ipsi insontes essent, patris culpam morte sua luere debebant (ib. v. 24 s.).

II. Poena corporalis lege statuta erat verberatio, quae virgis § 277. adhibitis facienda fuisse videtur¹⁾. Castigatio haec nullam infamiae Flagellatio

*) Jos 7, 15 quidam igni addicitur; verum v. 25 poenam ita exactam esse videmus, ut prius lapidibus necaretur ac dein flammis traderetur. Hinc et verba Moysis Lv 20, 14 (ubi vocabulum *vivus*, quod habet Vulgata, in textu originali et versionibus antiquis deest) et 21, 9 ita intelligenda esse videntur. Soli crudelitati Herodis Magni adscribendum est, quod nonnulli vivi comburentur (Jos. antt. XVII, 6, 4). Ante legem mosaicam ignis supplicium apud Hebraeos obtinuisse, ex Gn 38, 24 deducimus.

**) Teste Josepho antt. V, 8, 24 postmodum omnia malefactorum cadavera suspendebantur. Eundem usum apud Aegyptios deprehendimus, qui suspensum in patibulo relinquebant (Gn 40, 19). An illum Hebraei a patriarchis an ab Aegyptiis obtinuerint, non liquet.

notam inferebat; hinc non solum in judiciis, sed etiam in synagogis peragi solebat (Mt 10, 17; 23, 34. Mc 13, 9. Act 22, 19; 26, 11) ²).

¹) Flagella cuspidibus ferreis munita (עקרבים scorpiones I Rg 12, 11. 14. II Ch 10, 11. 14) non erant ex lege mosaica, sed ab immanibus heris in servos usitata.

²) Poena haec a quovis tribunali, immo, si rabbinis fides est adhibenda, a quovis insigni legis doctore imponi poterat. Reus ad summum quadraginta plagis verberabatur (Dt 25, 2 s.), ne nimis foede laceraretur. Quare Judaei, ne forte in numerando errantes numerum praescriptum excederent, utebantur flagello, quod tribus loris constabat, ut quolibet ictu triplicem plagam infligerent; hinc nonnisi tredecim ictibus reum verberabant, qui conficiebant triginta novem (cf. II Cor 11, 24. Jos. antt. IV, 8, 21). Quae nam vero crimina flagellatione punirentur, sacra scriptura non expressit. Josephus tamen tradit, ei, qui impedivisset quemquam uvae aliosve fructus tempore vindemiae aut collectionis fructuum degustare, in poenam decerni plagas unâ minus quadraginta (antt. IV, 8, 21), ut etiam ei, qui injuste uxorem accusasset, quasi, cum eam duxit, virginem non invenisset (ib. 23). Ceterum haec Judaeorum flagellatio non est confundenda cum romana (φλαγγέλλοον, μαστιγοῦον), qualis Pilati jussu Christo fuit inflicta (Mt 27, 26. Jo 19, 1). Haec enim multo crudelior erat, nullo ictuum numero restricta, adeo ut ex ministrorum immanitate reus non raro inter flagellationem ipsam interiiit.

Cf. tract. Makkoth (Msch. IV, 5).

§ 278. **III.** Multae seu poenae pecuniariae erant diversae pro delictorum Multae diversitate, et quidem vel determinatae vel iudicio arbitrorum determinandae. Multae omnes non fisco, sed laeso solvebantur.

Qui alterum in rixa ita percussit, ut lecto affigeretur, tenebatur illud damnum compensare, quod vulneratus labores suos negligens, dum decumberet, passus est (lucrum cessans), nec non medicationis sumptus, ὅσα τοῖς ἰατροῖς ἐδόξε, ait Jos. antt. IV, 8, 33 (damnum emergens)olvere (Ex 21, 18 s.). — Si viri rixantes mulierem praegnantem laessissent, ut citius pareret, multa ad aestimationem mariti et arbitri solvenda erat (Ex 21, 22). — Pro servo (ancilla), qui a bove cornupeta interemptus fuit, a domino, qui scivit, bovem esse ferocem, ex lege Ex 21, 32 pendendi erant triginta sicli. — Seductor tenebatur virginem seductam uxorem emere aut patri, qui filiam suam nollet seductori in matrimonium dare, consuetum sponsae pretium (triginta siclos)olvere (Ex 22, 15 s.). Cf. Dt 22, 28 s. ubi Moyses pro stupro quinquaginta siclosolvere jubet, si pater recusaverit filiam ei, qui illam defloravit, in matrimonium dare. — Vir, qui post primum cum uxore concubitus illam a se repertam non esse virginem falso accusaverat, praeter publicam verberationem et centum siclorum multam jus perpetuo amisit exosae uxoris aliquo praetextu dimittendae (Dt 22, 13—19). — De bove vel asino in cisternam, quam quis aperuerat, lapso statuit lex Ex 21, 33 s.: reddet dominus cisternae pretium jumentorum; quod autem mortuum est, ipsius erit. — Damnum alterius agris vel pascuis illatum

resarciendum praescribit lex Ex 22, 4 s. — Haec pauca, quae referuntur, indubie regulae instar haberi debebant in difficultatibus exortis.

IV. Talionis poena, vi cuius non modo anima (vita) pro § 279. anima, sed etiam oculus pro oculo, dens pro dente, pes pro pede, manus pro manu, adustio pro adustione, vulnus pro vulnere, livor pro livore Talio reddebatur (Ex 21, 23—25. Lv 24, 19 s. Dt 19, 21), a Moyse non tam instituta, quam ex antiqua gentis consuetudine ¹⁾ retenta fuisse videtur tamquam medium efficacissimum a laesionibus absterrendi ²⁾. Verisimile tamen est, leviorum laesionum talionem multâ pecuniariâ redimi potuisse, quum temporibus antemosaicis vel homicidia pecuniâ expiari potuerint. Hoc posterius quidem vetat Moyses (Nm 35, 30 s.), sed prius illud nusquam ³⁾; occiso enim pecunia nullo usui esse poterat, at mutilato mutilatoris mutilatio exiguum afferebat commodum, pecunia vero utilis erat. Neque officit, quod Dt 19, 18—21 a falso in iudicio teste redemptio accipi prohibeatur; est enim hic specialis casus talique falso testimonio injuriâ afficiebatur non solum qui accusabatur, sed ipsius tribunalis auctoritas.

¹⁾ Eam enim jam supponit Lamechi tripudium ob arma ferrea a filio praebita Gn 4, 23 s.

²⁾ Argumenta, quibus jus talionis impugnatum fuit, nullius sunt momenti. Cum enim non privata, sed iudicum auctoritate esset applicandum, patet, illud nequaquam fuisse injustum, neque vindictae cupiditatem in immensum veluti auxisse: *non fomes, sed limes furoris est* (August. Contr. Faustum XIX, 25. MPL 42, 364. cf. Contr. Adimant. VIII. ib. 139). Ceterum in lege divina frequenter ultio prohibetur et oblitio injuriarum commendatur (uti Lv 19, 16—18).

³⁾ Cf. casus Ex 21, 18 s. 22 descriptos. Josephus antt. IV, 8, 35 mitiorem, quae ejus aevo servabatur, praxin ita describit: *Πηρώσας πασ-χέτω (τά θύματα) στερούμενος ὅπερ ἄλλον ἐστέρησε, πλὴν εἰ μήτι χρήματα λαβεῖν ἐδεήλῃται ὁ πεπρωμένος, αὐτὸν τὸν πεπονθότα κύριον τοῦ νόμου ποιοῦντος τιμῆσασθαι τὸ συμβεβηκὸς αὐτῷ πάθος καὶ συγχωρῶντος, εἰ μὴ βούλεται γενέσθαι πικρότερος*. Nullum est dubium, mitiorem hanc praxin legitime et probabilius ab ipso Moysis aevo esse invecam.

Nota. — Talionis lex extendebatur etiam ad animalia. Si enim bos *) alterius bovem ita laeserit, ut mors sequeretur, dimidium pretii, in iterato casu vero plenum pretium dominus laedentis possessori laeso solvere tenebatur, si scivit, bovem esse cornupetam (Ex 21, 35 s.). Si bos hominem occiderit, dominus quidem innocens mansit, bos autem occidendus erat (ib. v. 28). Quando vero dominus bovem esse cornupetam scivit et, quamvis

*) Monent rabbini, hanc legem non ad solos boves pertinere, sed in exemplo bovis poni, quidquid in omnes bestias, quae hominem occiderunt, statuendum sit.

admonitus, eum non reclusit neglectaque hac cautela homo liber occisus est, occidendus erat etiam ipse dominus bovis a vindice sanguinis (ib. v. 29); at in hoc quoque casu, et quidem pro capitis poena unico, pretium redemptionis erat permissum (ib. v. 30); pro servo stantibus iisdem circumstantiis triginta sicli solvendi erant (ib. v. 32)*).

§ 280. Cum supplicio talionis cohaeret ultio sanguinis, vi cuius
 Ultio exsecutio supplicii in homicidam statuti (Gn 9, 6) devolvebatur in
 san- fratrem aut proximum cognatum occisi¹⁾, qui hinc נִסָּחֵם Nm 35, 12.
 guinis plenius נִסָּחֵם נִסָּחֵם — repetens sanguinem, vindex sanguinis Nm
 35, 19. Dt 19, 6 dicitur. Moyses, quum hanc consuetudinem, ut multas
 alias, ob ruditatem sive cordis duritiem populi israelitici abrogare non
 ausus sit, abusus ab ea saepius emanantes praecavere studuit assignando asyla vel urbes refugii homicidis involuntariis (Nm 35, 9—15. Dt 4, 41—43; 19, 1—13. Jos c. 20)²⁾.

¹⁾ Idem est in hunc diem mos Arabum earumque gentium, quae cum religione Arabum eorum consuetudines susceperunt.

²⁾ Homicida, qui urbes has petiit, a ministris sacris iudicabatur. Si reus esset, tradebatur vindici sanguinis; sin innocens seu involuntarie egisse agnosceretur, securus vivebat in urbe refugii, dum intra ejus territorium se continebat, atque mortuo summo sacerdote (supremo iudice), cuius, qua uncti Jahvae, mors delicta illa quasi expiare censebatur (typus mortis Christi), ad agrum laremque suum liber rediit. Ingratum hoc et incommodum quasi exsilium tam imprudentiae metum quam prudentiae studium injiciebat ostendebatque, summum esse humanae vitae decus et pretium, quam nemo, ne casu quidem aut per imprudentiam, alteri eriperet, nisi et ipse aliquid inde pateretur.

Privilegio refugii gaudebat quoque *altare holocaustorum* tentorii mosaici (Ex 21, 14)**) et templi (I Rg 1, 50 s. cf. etiam I Mcc 10, 43), quemadmodum etiam apud alias antiquitatis gentes templa loca eo confugientibus tutissima exstiterunt.

Cf. J. A. Osiander Diss. de asyilis Hebraeorum (*Bl. Ugolini* Thes. XXVI, p. 360 ss.). — A. Langer Vergleichung der hebraeischen, heidrischen und christlichen Asyle. Neisse 1868. — Allen Page Bissel The Law of Asylum in Israel. Leipzig 1884. — E. Goitein Das Vergeltungsprinzip im biblischen und talmudischen Strafrecht. Frankfurt 1893. — J. Rieber Die Blutrache und das Jus talionis im mosaischen Gesetze (Kth 1902. XXVII, p. 312—332).

*) De casu, quo pecus hominem non occidit, sed graviter vulneravit, lex nihil dicit.

**) Joab, qui Abnerem summa astutia plectum occiderat (II Sm 3, 27), ad ipsam aram jussu Salomonis interfectus est (I Rg 2, 28—32) ex lege, quam Moyses Ex 21, 14 dedit.

Nota. — Tempore post exilium Judaei inobedientes vel res theocraticas contemnentes a conventibus sacris aut synagogis excludebantur vel excommunicabantur (Esr 10, 8. cf. 7, 26) = ἀφορίζειν Lc 6, 22. ἀποσυνάγωγον γίνεσθαι sive ποιεῖν Jo 9, 22: 12, 42; 16, 2. ἐκβάλλειν ἔξω Jo 9, 34 s.

§ 281.
Excom-
muni-
catio

A talmudistis duae excommunicationis species distinguuntur, altera levior, נִדָּי = separatio, qua quis per triginta dies a conventibus sacris separandus esse declarabatur, altera gravior, כִּדּוּק vel כִּדּוּף = devotio (et נִמְצָה = execratio) ¹⁾, per quam quis modo solemni additisque maledictionibus et diris ²⁾, quae ex Dt c. 28 aliisque sacrae scripturae locis desumebantur, ab omni prorsus popularium societate in perpetuum excludabatur.

¹⁾ Vocem נִמְצָה nonnulli Judaeorum scriptores pro נִדָּי usurpare solent; at frequentius pro כִּדּוּק usurpatur. Quidam ex tribus hisce nominibus tres excommunicationis gradus constituerunt.

²⁾ Solebant etiam Judaei interdum se ipsos devovere (ἀναθεματίζειν) i. e. sese execrare et libera malorum imprecatione animum ad rem quampiam peragendam addicere (Act 23, 12. 14. 21).

Cf. J. G. Bindrim Diss. de gradibus excommunicationis apud Hebraeos (*Bl. Ugolini* Thes. XXVI, p. 332 ss.). — J. Buxtorf Lex. s. v. נִדָּי, כִּדּוּק et שְׁמָרָה. — J. H. Otho Lex. p. 212 ss.

B Praeter supplicia modo recensita in sacris literis alia quaedam § 282. originis externae memorantur, a Judaeis quoque praeter legis mosaicae praescriptum aliquando usurpata: 1° Serratio (II Sm 12, 31. I Ch 20, 3 [cf. § 296] cf. Hbr 11, 37. LXX Am 1, 3), supplicium Aegyptiis (Herod. II, 139), Persis (Ctes. Pers. LIV.), Thracibus (Val. Max. IX, 2. extr. 4) et Romanis (Sueton. Calig. XXVII. Dio Cass. Hist. rom. LXVIII, 32) usitatum. — 2° Dichotomia seu corporis in frusta concisio (דִּכּוּת I Sm 15, 33. διχοτομεῖν, μελίζειν), poena Chaldaeis (Dn 2, 5; 3, 29), Aegyptiis (Herod. II, 139. III, 13), Persis (Herod. VII, 39. Diod. Sic. Bibl. hist. XVII, 83) usitata. Cf. etiam Horat. Sat. I, 1. 99 s. II Mcc 7, 8. Mt 24, 51. Lc 12, 46. Mutilatio supplicio affectorum occurrit II Sm 4, 12. II Mcc 1, 16. — 3° Dejectio de rupe (κατακρηγισμός, cf. lat. *dejicere de saxo Tarpejo* et *praecipitare ex aggere* Sueton. Calig. XXVII) II Ch 25, 12. cf. Ps 141, 6. II Mcc 6, 10. Lc 4, 29. — 4° Τυμπανισμός, supplicium graecum, Latinis *fustuarium* dictum, i. e. verberatio in stipite suspensi, donec moreretur (cf. II Mcc 6, 19. 28. Hbr 11, 35). — 5° Combustio vivi in fornace, supplicium Chaldaeis usitatum (Dn 3, 6 ss. cf. Jos. bj. I. 33, 4), vel assatio supposito igne (Jr 29, 22. II Mcc 7, 3 ss.). Huc etiam spectat injectio in cineres, cujus II Mcc 13, 5 s. fit mentio. — 6° Fossa leonum i. e. *depressa in altum fovea vel arens cisterna, in qua leones*

Poenae
exter-
nae

nutriebantur (Hieronym. Comm. in Dn 6, 19. MPL 25, 526). — 7° Decollatio, poena Aegyptiis (Gn 40, 19), Persis (Xenoph. Anab. II, 6, 1. Strabo XV, p. 733) et multis aliis gentibus usitata (cf. I Sm 31, 9). Tempore exilio praecedente apud Hebraeos aliquid simile occurrit (Jde 9, 5. II Sm 4, 7; 20, 21 s. II Rg 10, 7); at postremis reipublicae temporibus reges, praesertim Herodes et ejus posteri, decollationis sententiam haud raro tulerunt (Mt 14, 10. Act 12, 2. Jos. antt. XV, 1, 2). — 8° Graeci et Romani nonnullos, praecipue sacrilegos, suspensio lapide in collo et sacco impositos, in mare vel fluvium praecipitabant (καταποντισμός — cf. Mt 18, 6. Mc 9, 42. Lc 17, 2). — 9° Suspendium vivi erat supplicium apud Persas usitatum (Esr 6, 11. Esth 7, 9 s. cf. Targ. et LXX ad h. l.), sub Herodiis vero etiam apud Judaeos (Jos. antt. XVI, 11, 7). — 10° Crucis supplicium (*crudelissimum teterrimumque supplicium* Cic. Verr. V, 64) jam ab antiquissimis temporibus apud Israelitas fuisse adhibitum, quidam astruere conati sunt ex vaticiniis de morte salvatoris nostri (Ps 22, 17. Zch 12, 10), ex locis, in quibus suspendii mentio occurrit (Nm 25, 4. Dt 21, 22 s. Jos 8, 29; 10, 26 s.) et ex iis, quae Josephus antt. XIII, 14, 2 de Alexandro, rege Judaeorum, refert. Verum haec non demonstrant, crucem judaicum fuisse supplicium; veritati magis consentaneum videtur, per alias gentes, imprimis per Romanos, deinceps inter Judaeos evaluisse (cf. Jos. antt. XX, 6, 2. bj. II, 12, 6. 14, 9. V, 11, 1. vit. 75). Quod II Sm 21, 6—9 narratur, Gibeonitarum, non Israelitarum erat*).

§ 283. C I. Homicida ex avito jure a. vindice sanguinis interficiebatur (Nm 35, 16—19); quodsi talis non adesset, magistratus erat, homicidam ad supplicium vocare (I Rg 2, 5 s. 28—34). Lapidationem *testes criminis* inchoabant atque *omnis populus* eam prosequabatur et consummabat (Lv 24, 14. 16. Nm 15, 35 s. Dt 13, 9 s; 17, 7. I Rg 21, 10. 13. Act 7, 57—59). Reges capitis sententiam per suos *ministros* (milites praetorianos), immo et per ministros primi ordinis exsequendam curabant (cf. I Rg 2, 25. 31. 34. 46. Mc 6, 27). In levioribus poenis aderant iudicibus *apparitores* (πράκτορες Lc 12, 58)**). *Loca*

*) Excaecatio (cf. עִוְרָה *excaecavit*) neque Hebraeis consueta erat, neque in aliis gentibus ad poenam decernebatur, sed ne excaecatus moliri quidquam posset. Ex hac causa excaecabantur reges rebelles (Jr 52, 11) et filii regis (II Rg 25, 7). Cf. Herod. VII, 18.

**) Magistratus romani suos quidem habebant lictores; at non rara suppetunt exsequendae justitiae militibus commissae in historia romana exempla (Sueton. Calig. XXVI. XXXII. Claud. XXXIV). Sententiam crucis quoque aetate Caesarum exsequebantur milites, ad quos vestes cruciarii quasi praeda pertine-

suppliciis destinata plerumque extra urbes erant, ut olim extra castra populi peregrinantis (Lv 24, 14. Nm 15, 35. I Rg 21, 10. 13. Act 7, 58. Hbr 13, 12. cf. Msch. Sanhedrin 6, 1 ss.).

II. Celerrima iustitiae executio carceres (jam Aegyptiis usitatos § 284. Gn 39, 20; 40, 3 s; 41, 10; 42, 19) superfluos faciebat. In duobus Carceres quidem casibus mentio fit incarcerationis (Lv 14, 12. Nm 15, 34); sed tantum donec iudices de delicto statuunt, reus carceri custodiendus traditur ¹⁾. Tempore vero posteriore carceres Hebraeis frequentiores erant, non modo ad criminorum asservationem, sed etiam ad eorum poenam adhibitos (Jr 32, 2; 33, 1; 37, 15. II Ch 16, 10; 18, 26. Esr 7, 26. Mt 14, 3; 18, 30. Mc 6, 17. Lc 3, 20. Jo 3, 24. Act 5, 18 ss; 8, 3; 12, 4; 22, 4; 26, 10). Plerumque carceres in portis urbium (Jr 20, 2) vel in atriis palatiorum (I Rg 22, 26 s. Jr 32, 2; 37, 20) siti erant ²⁾. Qui carceribus mandabantur, nonnunquam vinculis aeneis (חֲבִילֵי נְחָשׁ Jdc 16, 21. II Sm 3, 34. II Ch 33, 11) et compedibus (חֲבִילֵי פְּתִילִים Ps 149, 8. Is 45, 14. Jr 40, 1. Nah 3, 10. חֲבִילֵי בָרָזִל Ps 105, 18; 149, 8) variisque aliis tormentorum generibus cruciabantur ³⁾. Ad captivos abducendos haud raro utebantur uncis ferreis (חֲבִילֵי חֲדָשִׁים II Ch 33, 11). Custodibus carcerum (δυσμοφύλαξ Act 16, 23; 27, 36) fere semper poena reo, qui elapsus fuerat, imminens irrogabatur (I Rg 20, 39. Act 12, 19. cf. 16, 27).

¹⁾ Cf. axioma Romanorum: *Carcer ad continendos homines, non ad puniendos haberi debet.*

²⁾ Diversa fuisse apud Hebraeos carcerum genera (pro criminum puniendorum varietate), patet ex historia Jeremiae, qui, quum rem concivibus ingratam praedicaret, imminens nimirum Hierosolymorum ruinam et captivitatem babylonicam, successive missus est: 1° in atrium carceris (בֵּית־הַמִּשְׁפָּטִים), ubi aliqua gaudebat libertate (Jr 32, 2—12), quemadmodum illi, qui Romae detinebantur in libera custodia seu custodia militari, i. e. in domo quadam cum custodiente milite (cf. Act 28, 16. 30 s.); 2° in carcerem subterraneum et in fornices (בֵּית־הַסֵּבִיבִים) i. e. in locum sub terra saxo conseptum, Vulg. in domum laci et in ergastulum, e quo post multos dies tulit eum Zedekias rex, ut iterum custodiretur in vestibulo carceris (Jr 37, 16—21). Quum autem vates non desineret a praedicendis calamitatibus, quae patriae imminebant, principes projecerunt eum 3° in lacum (בֵּית־הַסֵּבִיבִים), qui erat in vestibulo car-

bant. Hoc satis constat ex eo, quod Mt 27, 35. Mc 15, 24. Lc 23, 34. Jo 19, 23 expresse dicitur et postea lege lata est prohibitum; nam in lege de bonis damnatorum (Digest. 48. tit. 20) legitur: *Spolia (sunt ea), quibus indutus est, cum quis ad supplicium ducitur; ista neque speculatores (= carnifices, qui supplicium infligunt) ultra sibi vindicent, neque optiones (= alii servi centurionis supplicio praepositi) ea desiderent, quibus spoliatur, quo momento quis punitus est.*

ceris i. e. in cisternam aquis vacuam, sed plenam luto et coeno, in quam funibus eum demiserunt (Jr 38, 6).

³⁾ Sic saepe תַּנְיָו (תַּנְיָו Jr 20, 2 s; 29, 26. תַּנְיָו Jb 13, 27; 33, 11. ξύλον Act 16, 24) premebantur, i. e. ligno duplici, cui collum, manus pedesque captivi ita inserebantur, ut curvus sedere cogeretur et nec collum tollere, nec manus pedesque movere posset (πεντεσύγγον ξύλον); hinc etiam carcer תַּנְיָו בית domus nervi, i. e. in qua nervus est, vocabatur (II Ch 16, 10). Tempore post exsilium Judaei exemplo aliarum gentium debitores quoque carceribus includebant et per custodes (βασανισταί i. q. δεσμοφύλακες) verberibus castigabant (Mt 5, 26; 18, 30. 34). Recentiori aetate etiam varia tormenta, quibus veritas a reis exigebatur, a Graecis mutuata sunt (Sap-2, 19).

Caput IV. Res bellicae.

Subsidia literaria. — Dissertationes de Hebraeorum re militari in Bl. Ugolini Thes. XXVII, p. 136—364. 366—396. — A. Calmet Diss. de re militari veterum Hebraeorum (Prolegg. et diss. I, p. 301—318) — Dissertation sur la milice des Hébreux (in *Bible de Vence* tom. VI. p. 233—300. Paris 1828). — F. Schwally Semitische Kriegsaltertümer. I: Der heilige Krieg im alten Israel. Leipzig 1901.

Articulus I. Exercitus ejusque divisio.

§ 285. I. Aevo patriarchali exercitus proprie dicti (עַם מִלְחָמָה Jos 8, 1; Exer- 11, 7) non exstiterunt; capita familiarum simul belliduces fuerunt citus suosque omnes armis instruxerunt, si pugna imminere videretur (Gn 14, 14 s; 32, 7 ss; 33, 1). Etiam postea, quamvis omnes Israelitae arma ferendi capaces ¹⁾, ministris sacris exceptis ²⁾, hosti obviam venerint, exercitus stabiles non fuerunt. Aetate quoque judicum nulla exstitit potestas centralis, quae potuerit omnes ad arma ferenda adigere, sed, imminente periculo, pro patriae et libertatis amore, sponte se offerre solebant ad periculum avertendum. Saul vero exercitum *permanentem* trium milium virorum induxit (I Sm 13, 2; 24, 3). Sub Davide ducenta octoginta octo milia virorum erant, quorum viginti quatuor milia cum suo duce alternis per mensem militiam obibant (I Ch 27, 1—15) ³⁾. Davidem alii quoque reges imitati sunt (uti Salomon I Rg 10, 16 s. Rehabeam I Rg 14, 27 s. Asa II Ch 14, 8. Josaphat II Ch 17, 14 ss. Athalja regina II Rg 11, 4. Amazias II Ch 25, 5. Usias II Ch 26, 11 ss.). Etiam apud principes hasmonaeos exercitum stabilem invenimus (I Mcc 14, 32).

¹⁾ A vigesimo aetatis anno (Nm 1, 3; 26, 2. II Ch 25, 5) ad annum usque quinquagesimum (Jos. antt. III, 12, 4) Hebraei omnes ad militiam obligabantur. Itaque in eorum republica, aequae ac in plerisque aliis civi-

tatibus antiquis, quot viri erant tot milites. Unde militibus propria sunt nomina עָרִים et גְּדֻדִים; illud minorem (II Sm 2, 14; 18, 15. I Rg 20, 15. 17. 19. II Rg 19, 6), hoc majorem (I Sm 26, 2. Is 9, 16; 31, 8. Jr 18, 21) notat aetatem. Commune eorum nomen est עָבָדִים servi (II Sm 2, 12 s. 15. 30 s; 3, 22; 8, 7).

²⁾ Quamvis a pugnando exempti fuerint sacerdotes et levitae (Nm 1, 47. 49; 2, 33. Jos. antt. III, 12, 4. IV, 4, 3), nisi forte quando pro ipsis sacris esset dimicandum (cf. I Sm 4, 11), exercitum tamen comitabantur, variis ministeriis et officiis perfungentes (Nm 10, 9; 31, 6. II Ch 13, 12. 14; 20, 21). *Sacerdotem castrensem* (שֹׁמֵר פָּתֵי מַחֲנֵה cf. Msch. Sota 7, 2; 8, 1. Makkoth 2, 6), de quo silent sacrae literae, Judaeis tamquam auctoribus relinquimus.

³⁾ Idem quoque cohortem aliquam permanentem et lectissimam (primo quadringentorum I Sm 22, 2. postea sexcentorum virorum I Sm 23, 13; 25, 13) secum habebat (Crethaeos et Plethaeos), qui prae ceteris regem tuebantur (II Sm [15, 18]; 16, 6; 20, 7). His praeerat peculiaris praefectus (II Sm 20, 23. I Ch 18, 17). Cf. § 262.

II. Primis temporibus omnes milites, uti apud alias gentes, ita et § 286. apud Hebraeos, רָגִלִים pedites erant (Nm 11, 21. I Sm 4, 10; 15, 4); Pedites duces tantum asinis (Jdc 10, 4; 12, 14) vel mulis (II Sm 13, 29; 18, 9) vehere solebant. Equestris militia in Canaane, regione et equites montosa, vel nullam vel exiguam tantum afferre poterat utilitatem¹⁾; immo nimius equorum usus regibus interdictus erat (Dt 17, 16). Salomon vero, ne suum regnum splendore aliis inferius censeretur, multa equorum agmina ex dissitis regionibus adducenda curavit atque equitatum et currus bellicos (פָּרָשִׁים וְרֶגֶבִים)²⁾, quibus peculiares assignavit urbes (עָרֵי הָרֶגֶב I Rg 9, 19; 10, 26. II Ch 1, 14; 8, 6; 9, 25), invexit (I Rg 5, 6 [ubi numerus *quadraginta milia* est mendum libreriorum]; 10, 26. II Ch 1, 4; 9, 25), qui etiam ab ejus successoribus retenti sunt (I Rg 16, 9. II Rg 8, 21; 13, 7. II Ch 14, 8; 17, 14 ss; 25, 5; 26, 11 ss. Is 2, 7; 36, 8. Os 1, 7. Mich 5, 9)³⁾. Navalis autem militia nulla unquam fuit Hebraeis, etsi usus navium eis fuerit notissimus, saltem aevo posteriore (cf. § 204).

Currus
bellici

¹⁾ Quare Josua captis ab hoste equis crurum suffragines incidit (עָרַב, LXX *υεροποποιεν*), currus vero igne combussit (Jos 11, 6. 9). Idem plerumque fecisse videtur David, etsi nonnullos equos aliquando conservaret (II Sm 8, 4. I Ch 18, 4), quod exemplum imitatus est Absalom (II Sm 15, 1).

²⁾ Currus bellici (ingens, ut credebatur, terror hostium) inter Aegyptios, Syros, Cananaeos aliasque gentes orientales magno erant in usu (Ex 14, 7. Dt 20, 1. Jos 17, 16. Jdc 1, 19; 4, 3. 13. II Sm 10, 18. II Ch 12, 2 s.). Duabusolvebantur rotis et in temone, extremitatibus axium atque etiam subtus axes falcibus ferreis, acutissimis et longe procurentibus, muniti (hinc רֶגֶב בִּינָה Jos 17, 16. 18. Jdc 1, 19; 4, 3. ἄρματα

δρ:πανηφόρα II Mcc 13, 2. *currus falcati* dicti) citato cursu in medium per rumpebant militum agmen ingentesque clades edebant. Unde multum in iis collocabatur fiducia praesidiique (Ps 20, 8); hinc quoque currus tropice pro singulari praesidio venit (II Rg 2, 12). In quolibet curru erant duo milites; alter aurigam (ἡνίοχον) tantum agebat, alter vero arma tractabat et proeliabatur (παράβτης). Sed in sacra scriptura nusquam super bellicum currum viro uno plures invenimus (cf. Jdc 4, 15. I Rg 12, 18; 18, 45; 23, 34 s. II Rg 5, 21; 9, 21. 27 s.).

³⁾ Syri (II Rg 7, 7. 10). et Persae (Is 21, 7) in bello *asinis* quoque utebantur. *Elephantes* primo in expeditionibus Alexandri Magni occurrunt (Arrian. Alex. III, 11, 6) indeque celebres facti sunt. His jumentis machinae, instar turrium constructae, imponebantur, ex quibus milites pugnabant. Elephantem vero pedites cingebant et tuebantur. Qui jumentum regebat, uti etiam nunc, Indus vocabatur. Ipsi quoque elephantes proboscide simul contra hostes pugnabant; quare, ut ad id excitarentur, ante proelium vino myrrhato potabantur. (I Mcc 6, 30. 34. 37. cf. II Mcc 11, 4; 14, 12; 13, 2; 15, 20).

Nota. — Apud Hebraeos nulla alia militia esse solebat nisi ex *indigenis*. In exercitu judaico semel israelitici milites subsidiarii argento conducti memorantur, sed paulo post monente propheta dimissi sunt (II Ch 25, 6—10). Tempore post exilium primus Joannes Hyrcanus coepit externam alere militiam (Jos. antt. XIII, 8, 4), quod saepius deinceps factum est (antt. XIII, 13, 5. XIV, 1. XVI, 2. XVII, 8, 4. bj. II, 1, 3).

§ 287. III. Urgente necessitate omnes ad arma tractanda idonei (קל-יָצֵא) Delectus (שָׁרָף) ad bellum convocabantur (Jdc 6, 34; 12, 1; 20, 8. I Sm 4, 1; militum 11, 7 s; 15, 4; 28, 4. II Sm 10, 17. II Rg 3, 24. II Ch 11, 1); ubi vero non omni populo opus erat ad dimicandum, fiebat delectus quidam (Ex 17, 8 s. Nm 31, 3—6; 32, 16—32. Jos 7, 3. I Sm 13, 2) per scribas (שָׂרִיִּים), sub regibus vero per tribunum militarem (סֵבֶר II Rg 25, 19. Jr 52, 25)¹. Stante autem in mora periculo, per nuncios in singulas tribus missos (Jdc 7, 24; 19, 29 s. I Sm 11, 7 s. Jdth 15, 5 s.) aut clangore buccinarum (Jdc 3, 27; 6, 34. I Sm 13, 3. Jr 4, 5; 6, 1. Ez 7, 14) aut per signa vel vexilla (נִסִּים) in editis locis erecta (Jr 4, 6; 6, 1; 51, 12. 27. Is 5, 26; 11, 12; 13, 2; 18, 3; 30, 17; 49, 22) omnes ad arma gerenda idonei convocabantur²).

¹⁾ Peculiaris dignitas *ensoris rei militaris* videtur notari II Ch 26, 11 ubi duo viri, unus שֹׂרֵף et alter סֹבֵר, in exercitu Usiae regis censores constituuntur sub regio inspectore. Non dissimile officium videmus in castris Assyriorum (Is 33, 18).

Nota. — Qui Is 33, 18 memoratur אֶת־מִנְקְלֵי סֵבֶר scribe turrium, est praefectus moenium, qui turrium praesidio indigentium numerum inibat praesidiaque in singulas mittebat.

2) Lectis militibus a scribis annunciari solebat, quinam vacatione gauderent a militia, nimirum: 1° qui domum aedificarant et nondum incoluerant, 2° qui vineam plantarant et fructus nondum perceperant*), 3° qui sponsam emerant, nuptias vero nondum celebrarant**), 4° ii omnes, qui ignavia aut timiditate sua animos aliorum minuire poterant***), ita ut ii tantum ad signa remanerent, qui alacrem et strenuum ad pugnandum animum haberent (Dt 20, 5—8. I Mcc 3, 56).

IV. Milites delecti in varia agmina majora et minora divide- § 288.
bantur, sc. in chiliadas, quarum denae deinceps peculiarem turbam
aut legionem constituerunt (Jdc 20, 10), centurias et quinquagenos
ac decurias I Mcc 3, 55). Singulis agminibus sui erant praefecti, sc. חֲמִשָּׁה עָרָבִים LXX οἱ καθ'εστραμένοι εἰς τὰς χιλιαρχίας
της δυνάμεως, qui pluribus chiliadibus praeerant, ut *imperator*
apud Romanos; חֲמִשָּׁה עָרָבִים LXX χιλιαρχοι, chiliarchi; חֲמִשָּׁה עָרָבִים LXX
ἐκατόνταρχοι, centuriones; חֲמִשָּׁה עָרָבִים LXX πεντηκόνταρχοι, pentecontarchi
(Nm 31, 14. 48. I Sm 8, 12; 18, 13. II Rg 1, 9; 11, 4. 15. II Ch 25, 5) et *decuriones* (I Mcc 3, 55)¹⁾. Omnes
suberant summo duci (primo Moysi, dein ejus successori Josuae, postea
judici, tandem regi) aut summo praefecto (חֲמִשָּׁה עָרָבִים II Sm 24, 2. חֲמִשָּׁה עָרָבִים
I Sm 14, 50; 17, 55. II Sm 2, 8. I Rg 1, 19; 11, 15. LXX
ἀρχιστρατηγος, ἄρχων της δυνάμεως), qui una cum centurionibus et chiliarchis
(= חֲמִשָּׁה עָרָבִים Jos 10, 24) *consilium bellicum* constituit (I Ch 13, 1 s.)
et tempore pacis conscriptionem exercitus procuravit (II Sm 24, 2 ss.)²⁾.

1) Addendi sunt חֲמִשָּׁה עָרָבִים, quorum ceu ducum dignitate praestantium frequens fit mentio (in regno tam Judae quam Israelis II Sm 23, 8. I Rg 9, 22. II Rg 7, 2; 9, 25; 15, 25. item in exercitu Pharaonis Ex 14, 7; 15, 4. et apud Chaldaeos Ez 23, 15). Cf. etiam P. Haupt The Hebrew Term shālîsh (in Beiträge zur assyr. u. semit. Sprachw. 1902. IV, 4).

Praecipui duces suum habebant armigerum****) (interdum plures II Sm 18, 15), omnium periculorum comitem assiduum, qui ex fortissimis viris electus erat et non modo arma domini sui portabat (hinc חֲמִשָּׁה עָרָבִים dictus), sed etiam mandata ad alios praefectos defererebat (Jdc 7, 10 s.).

*) Fructus primorum trium annorum non attingebantur; quarti anni fructus Jahvae consecrabantur; quinto tandem anno fructus usui cedebant communi (Lv 19, 23—25). An ergo toto quinquennio, an solum quinto anno a militia eximebatur vineae plantator, sacer textus non exprimit.

**) Secundum Dt 24, 5 neonuptus integro anno a militia eximebatur, quem admodum teste Jos. antt. IV, 8, 41 integer postmodum annus incolendae novae domui concedebatur.

***) Milites ignavi comparantur cum mulieribus, quibus sc. animo imbelli similes se ostendunt (Is 19, 16. Jr 50; 37; 51, 30. Nah 3, 13).

****) Qui mos apud Philistaeos quoque obtinebat (I Sm 17, 7).

Divisio
exercitus

I Sm 14, 1; 16, 21; 31, 4—6. II Sm 23, 37. I Ch 10, 4). Sed postquam reges conscenso curru in bella procedere mos obtinuit, nulla deinceps armigerorum fit mentio. Sequebatur plerumque regium illum currum vacuus alter, vel ostentationis gratia, vel ut in omnes eventus regi praesto haberetur. Quo pertinet, quod II Ch 35, 24 de Josia legitur.

2) Pro diversa armatura milites dividebantur in velites, qui arcu et funda, (aevo saltem recentiore etiam parma) instructi hostem eminus impetebant (Jdc 20, 16. I Ch 8, 40; 12, 2. II Ch 17, 17), et hastatos, qui gladiis, hastis et clipeis armati cominus pugnabant (I Ch 12, 8. 24. 34. II Ch 14, 7).

Sub rege Josaphat exercitus in quinque inaequales partes divisus erat, quarum quaelibet suo duci parebat (II Ch 17, 13—18).

Nota. — Milites romani, de quibus in NT saepius occurrit mentio, dividebantur in *legiones* (λεγιῶνες Mt 26, 53), quaevis legio in decem *cohortes* (σπαῖραι Mt 27, 27. Mc 15, 16. Jo 18, 3. 12. Act 10, 1; 21, 31; 27, 1), cohors in tres *manipulos*, manipulus vero in duas *centurias* (cf. Mt 27, 54. Mc 15, 39. 44 s. Act 10, 1. 22; 21, 32), ita ut legio triginta manipulis seu sex milibus virorum et cohors sexcentis viris constaret, quamquam numerus non fuit semper aequalis. Communes legiones numerabant quatuor milia ducentos pedites, equites vero trecentos; in gravioribus autem bellis peditum quinque milia, equites trecentos. In Palaestina aetate Josephi quaequam cohortes erant non legionariae, sed separatae, et quidem aliae mille peditum, aliae sexcentorum peditum ac centum et viginti equitum (bj. III, 4, 2). Cohortibus palaestinensibus erant quoque δεξιολάβοι, genus peditum levis armaturae, jaculatores vel funditores (Act 23, 23).

Articulus II. Arma.

Arma

Arma (מִלְחָמָה Gn 27, 3. Jdc 9, 54. plenius מִלְחָמָה דָּבִד Dt 1, 41. Jdc 18, 11. 16. collect. מִלְחָמָה I Rg 10, 25. Ez 39, 9 s.) militum hebraeorum alia erant defensiva, quibus se ipsos adversus tela hostium protegebant, alia offensiva, quibus vel cominus vel eminus hostem petebant.

Cf. II Cor 6, 7 δεξιὰ καὶ ἀριστερά i. e. arma *offensiva*, quae manu dextera geruntur ideoque *dextera* appellari possunt, et *defensiva*, quae manu sinistra tractantur ac sinistra dicuntur.

§ 289. I. Arma, quibus Hebraei ad defensionem utebantur, erant;
 a) defen- 1° Clipeus, plerumque ex levi ligno confectus, cui bovis aut alterius
 siva animalis corium superinducebatur, nonnunquam solius ostentationis gratia ex aere (I Sm 17, 6. I Rg 14, 27. I Mcc 6, 39), vel ex auro, i. e. non totus ex auro conflatus, sed auro ornatus, aut ad summum auri laminâ opertus (I Rg 10, 16 s; 14, 26. II Ch 9, 16. I Mcc 6, 2. 39; 14, 24; 15, 18) 1). Variæ erat formæ et magnitudinis, unde

et variis insignitus nominibus²⁾. Dum ad bellum ibant milites, clipeos suos, loro, collum et brachium sinistrum ambiente, alligatos gestasse videntur (I Ch 5, 18; 12, 8. 24. II Ch 14, 7); in pugna vero eos manu tenebant sinistra (I Sm 11, 2 coll. Jos. antt. VI, 5, 1), ita ut dextera manu simul hastam et arcum tractare possent; in urbium expugnatione clipeos super caput efferebant arctius junctos (Ez 26, 8). Tempore pacis clipei involucris erant tecti, quae detrahebantur, cum pugnandum erat; unde phrasim: קָרַח קָרַח denudavit clipeum (Is 22, 6) i. e. extraxit clipeum suis ex integumentis, paravit se ad bellum. Amisisse clipeum in proelio ignominiosum erat (II Sm 1, 21). praeda autem clipeorum gloriosa (I Rg 14, 26). Tropice clipeus pro praesidio adversus pericula usurpatur (Gn 15, 1. II Sm 22, 31. 36. Pr 30, 5). — 2° Galea (זָבִיעַ I Sm 17, 5. II Ch 26, 14. קִיבֵּעַ I Sm 17, 38. Ez 23, 24. περικαυχαλία Eph 6, 17) erat mitra frontem, verticem et occiput contegens, plerumque ex pelle bovina, recentiore praesertim aevo aere obducta. Quia caput militis bene muniebat, tropice pro tutela et praesidio venit (Eph 1. c.). — 3° Lorica (לִרְיָן Jr 46, 4; 51, 3. לִרְיָן I Sm 17, 5. 38. II Ch 26, 14. Neh 4, 10. לִרְיָן I Rg 22, 34. Is 59, 17. לִרְיָן Jb 41, 18. LXX θώραξ) plerumque duabus constabat partibus, quarum altera pectus et ventrem, altera vero tergum tegebat, et ambae fibulis in utroque latere jungebantur; interdum vero ex concatenatis squamis aeneis aut ferreis (לִרְיָן קָרַח לִרְיָן lorica squamata I Sm 17, 5. cf. I Mcc 6, 35) confecta erat, immo ex lino aut lana in duritiem texta³⁾. Quum lorica corpus bene muniret, tropice pro tutela usurpatur (Is 59, 17. Eph 6, 14. I Thess 5, 8. Apc 9, 17).

1) Quaecumque ex materia clipei fuerint confecti, necesse erat, ut nunquam inungerentur, ne corium inductum siccitate rigidius factum fatisceret et ictu gladii dissiliret (II Sm 1, 21. cf. Is 21, 5).

2) קָרַח = ἀσπίς, clipeus, et quidem, uti ex I Rg 10, 16 s. II Ch 9, 16 colligi potest, molis et ambitus minoris quam קָרַח = θυρεός, homer. σάκος, scutum, quale gravis armaturae milites gerebant, totum fere corpus tegens et cuspidate instructum (cf. קָרַח acutus fuit), ita ut non tantum inserviret repellendis hostibus, sed etiam ipsis, si propius accederent, vulnerandis (Ez 23, 24. Ps 5, 13; 35, 2; 91, 4). קָרַח = parma, scutum breve et rotundum, quo levis armaturae milites utebantur (Ps 91, 4). Quale genus scutorum fuerint קָרַח non liquet: scuta autem fuisse constare videtur ex collatione II Rg 11, 10 cum I Ch 18, 7. II Ch 23, 9. II Sm 8, 7*).

*) Non defuerunt interpretes, qui קָרַח pharetras denotare putarent, maxime commoti verbis Jr 51, 11: קָרַח קָרַח purgate sagittas, sc. a rubigine polite sagittas, et קָרַח קָרַח i. e. ut opinantur, implete pharetras, sc. sagittis (LXX πληροῦτε τὰς φάρετρας). Qui vero scuta eo nomine significare conten-

³⁾ Tales loricae apud plures gentes antiquas erant in usu, uti ex Hom. Iliad. II, 529. Plin. Hist. nat. X, 1 aliisque colligitur.

Nota. — Quidam armis defensoriis addunt *ocreas* ex aere aliove metallo confectas (I Sm 17, 6), quae tamen Hebraeis non videntur fuisse usitatae.

De munimento brachii dexteri seu *armilla militari* nulla in sacris literis occurrit mentio. Solebant enim olim milites nudatis pugnare brachiis, ut ad arma tractanda essent expeditiores (cf. Ez 4, 7).

§ 290. II. Arma Hebraeorum offensiva erant: 1° ad cominus pug-
 b) offen- nandum: a) Gladius (קרב LXX μάχαира, ῥομφαία, ξίφος), singulari
 siva balteo ¹⁾ gestari solitus et (coriaceae?) vaginae (פֶּרַי I Sm 17, 51.
 II Sm 20, 8. Jr 47, 6. Ez 8, 10. פֶּרַי I Ch 21, 27. θήκη Jo 18, 11)
 inclusus ²⁾, vel una acie (quae קרב פֶּרַי os gladii dicitur Jos 6, 21), vel
 duplici acie (קרב שני פֶּרַי Jdc 3, 16. Pr 5, 4. δίστομος Hbr 4, 12. Ape
 1, 61; 2, 12) instructus ³⁾. Tropice denotat quamlibet poenam aut
 calamitatem; saepius sistitur tamquam fera rapax, quae carnem devorat
 et sanguinem bibit (Dt 32, 42. II Sm 2, 26; 18, 8. Is 1, 29); haud
 raro ob splendorem politurae pro fulmine venit (Dt 32, 41. Ez 21,
 15. 33. Ps 7, 13); etiam lingua maledicta comparatur cum gladio
 acuto (Ps 57, 5). — b) Hasta seu lancea (רֶמֶס Nm 25, 7. Jdc 5, 8.
 Neh 4, 7; 10, 15. קֶרֶב I Sm 13, 19; 21, 9; 26, 16. 22. קֶרֶב II Sm
 21, 16. λόγχη hasta militum romanorum Jo 19, 34. cf. II Mcc 5, 2;
 15, 11) erat pertica lignea (קֶרֶב I Sm 17, 7. קֶרֶב II Sm 21, 19; 23, 7),
 maxime cupressea (Nah 2, 4), cuspidē ferrea vel aerea munita (I Sm
 17, 7). Ejus longitudo pro diversitate temporum et populorum variabat.
 — c) Jaculum (קֶרֶב, etiam קֶרֶב II Sm 18, 14) erat hasta minor,
 apud Babylonios quoque et Persas usitata (Jr 6, 23; 50, 42), quae vi-
 brando jaculabatur (Jb 41, 21). — 2° ad eminus pugnandum: a) Arcus
 (קֶשֶׁת), plerumque ex ligno firmiori vel aere confectus (II Sm 22, 35.
 Ps 18, 35. Jb 20, 24). Nonnunquam staturam hominis longitudine
 aequabat. Hinc ad eum tendendum (praeter manum II Rg 13, 16)
 pes adhibebatur ⁴⁾. Si arcus erat laxior, jaculatorem ipsum percutiebat;
 quare קֶשֶׁת רֶמֶס arcus dolosus dicebatur (Os 7, 16. Ps 78, 57) ⁵⁾.
 Sagittae (קֶסֶם), e levioribus lignis paratae et ferrea plerumque cus-
 pide munitae, in pharetra (קֶסֶם Gn 27, 3. אֶשְׁפָּה Is 22, 6. Ps 127, 5.
 Jb 39, 23) humero suspensa gestabantur ⁶⁾. Saepius per genistam

dunt, haec verba reddunt: *replete scuta* i. e. corpora vestra iis tegite, vel replete
 scuta oleo, ungite ea.

Scuta in muris et turribus ornatus causa suspensa memorantur Ez 27, 11
 et Ct 4, 4.

ignitae ejiciebantur (יִקְוֹת Is 50, 11. i. q. יִקְוֹ Pr 26, 18. cf. Ps 7, 14. βέλῃ πεπορωμένα Eph 6, 16., Romanis *malleoli* et *falaricae* dictae), praecipue in urbium obsidione. Veneno quoque nonnunquam infectas fuisse, ex Jb 6, 4 vix concludi potest⁷⁾. Frequentem sagittarum usum variarum rerum imagines in sacris literis exhibent (uti fulmina = sagittae Dei Hab 3, 11. Ps 77, 18. calumniae = tela Jr 9, 8. Pr 26, 18 s. Eph 6, 16). — b) Funda (זֶלֶזֶל I Sm 17, 40. II Ch 26, 14. σφενδόνη), e qua lapides projicere solebant (Zch 9, 15. Jb 41, 20. II Ch 26, 14), quem in finem illos perae aut sacculo inclusos praesto habebant (I Sm 17, 40)⁸⁾. — c) Memoratur etiam malleus bellicus (זֶרֶק Pr 25, 18. זֶרֶק Jr 51, 20). Haud pauci interpretes סֵנֶר Ps 35, 3 σάγχριν significare volunt, *securis* aliquod genus, quo Scythae, Persae et Amazones pugnabant (Herod. I, 215. IV, 70. VII, 64. Xenoph. Cyrop. I, 2, 9. II, 1, 9). Chaldaei quoque bipennibus (קֶרֶבֶת) armati erant (Jr 46, 22)⁹⁾.

1) Balteus militaris apud Hebraeos non ex utroque humero ad pectus descendebat, quemadmodum olim apud Graecos, sed renes tantum strangebatur; unde omnibus, qui aedificandis Hierosolymorum moenibus operam praestabant, edixisse dicitur Nehemias, ut *gladio accinctos renes* habeant (Neh 4, 18), et Ez 23, 15 milites babylonii dicuntur *accincti* fuisse *cingulo lumbos suos*. Unde loquendi formula: יָנַח אֶת-הַחֶבֶרֶק gladio se cinxit (I Sm 17, 39; 25, 13 et Ps 45, 4 ubi additur: עַל-יָרֵךְ super femur). Balteus, plerumque pretiosus, militibus aliquando in praemium rei egregie gestae dabatur (II Sm 18, 11).

2) Hinc loquendi formulae: חָרַק חֶבֶרֶק Ex 15, 9. Ez 5, 2. 12; 12, 14. חָרַק חֶבֶרֶק Ez 21, 33. Ps 37, 14 = strinxit gladium.

3) Invaluerunt deinceps inter Judaeos gladii breviores instar acinacis persici incurvi, quales Romani *sicas* vocabant. Unde illi *sicarii*, qui ex schola Judae Galilaei progressi ultimis reipublicae temporibus per Judaeam grassabantur et quorum passim apud Josephum fit mentio (antt. XX, 8, 10. bj. II, 13, 3. 17, 6. VII, 10, 1. vit. 56).

4) Inde loquendi formula: הָנִיחַ אֶת-הַקֶּשֶׁת calcavit arcum (Is 5, 28; 21, 15. Jr 46, 9; 50, 14. 29; 51, 3. Thr 2, 4. 12. Ps 7, 13; 11, 2; 37, 14. I Ch 5, 18; 8, 40. II Ch 14, 7).

5) Alii vero *arcum remissum* intelligunt i. e. qui, nervo rumpente, faticit nec ferit jaculando.

6) Jb 41, 9 בְּנֵי קֶשֶׁת filii arcus quibusdam sunt *sagittarii*, alii vero *sagittae*, quae et בְּנֵי אֶשְׁפָּדָה filii pharetrae dicuntur (Thr 3, 13).

7) Sagittarii (בְּנֵי הַצִּיד) Hebracis erant permulti, imprimis de tribubus Benjamin et Ephraim (Ps 78, 9. I Ch 8, 40; 12, 2. II Ch 14, 7; 17, 17). Alias a sacris scriptoribus etiam sagittarii Philistaeorum (I Sm 31, 3) et Elamitarum (Is 22, 6. Jr 49, 35. Ez 32, 24) laudantur.

⁸⁾ Benjaminitarum tanta erat in ejaculandis ad scopum lapidibus dexteritas, ut juxta loquendi morem et nobis usitatum vel crinem petiissent (Jdc 20, 16. cf. I Ch 12, 2).

⁹⁾ Veteres inter arma sua *retibus* quoque utebantur. Hinc explicanda sunt verba Is 24, 17. Ez 12, 13.

§ 291. **III.** Diversi generis arma in publicis armamentariis (בתי בליים) asservabantur. Salomonis armamentarium erat בית יער הלבני domus saltus Libani (exstructa in orientali climate sive in clivo montis Zionis, qui Ophel dicitur, juxta angulum muri urbis orientalem et australem), in qua rex, in omnibus rebus splendidus, reposuisse dicitur armaturam pretiosissimam, quam parari jusserat (I Rg 10, 16 s. II Ch 9, 16 s.), videturque domus illa hunc usum etiam deinceps retinuisse (Neh 3, 16 ubi simpliciter dicitur נשק pro בית נשק). Extruxit quoque Rehabeam in singulis urbibus Judae, quas munitionibus firmaverat, opportuna armamentaria (II Ch 11, 12). Etiam Usias et Hiskias universa generis arma congregasse leguntur (II Ch 26, 14 s.; 32, 27. II Rg 20, 13). Sub Maccabaeis imprimis Jonathas et Simon omnem intenderunt curam, ut armorum quam maximam vim compararent (II Mcc 10, 21; 15, 26). Armamentarium (ὁπλοθήκη) regis Herodis in metropoli memoratur Jos. bj. II, 17, 8.

Armo- **IV.** Armorum usum antiquissimo aevo milites singillatim disce-
rum bant (= למד מלחמה didicit bellum Is 2, 4. Mich 4, 3) hocque
exerci- exercitio exculiti dicuntur למדי מלחמה bellum edocti (I Ch 5, 18.
tium cf. Ps 18, 35. Ct 3, 8). Valde probabile est, certum quemdam locum Hierosolymis et forsitan alibi quoque fuisse, ubi juvenes variis meditationibus militaribus (ut sublatione lapidum Zeh 12, 3. usu arcus I Sm 20, 20 ss. et fundae Jdc 20, 16. conjectione disci II Mcc 4, 14) prae-
pararentur ad bellum ¹⁾. Hujusmodi locus indicari videtur per בית המורים (Neh 3, 16) ²⁾.

¹⁾ Publicos ludos gymnasticos seu agonisticos ad Graecorum imitationem primus instituisse legitur improbus pontifex Jason (II Mcc 4, 12 ss. cf. I Mcc 1, 14 ss. IV Mcc 4, 20). Teste Josepho antt. XV, 8, 1. bj. I, 21, 12 ss. Herodes Magnus Caesareae, Hierichunti et Hierosolymis theatra, amphitheatra et hippodromum erexit omnisque generis quinquennalia spectacula ingenti apparatu maximisque sumptibus instituit. In NT frequenter reperiuntur imagines ab hisce ludis desumptae ad ea describenda, quae Christianis facienda sunt, ut finem suum ultimum attingant (I Cor 9, 24—27. Phil 3, 14. II Tim 2, 5).

²⁾ Quidam existimant, hanc domum fortium fuisse domum, in qua habitassent milites praetoriani et deinceps alii viri praeclara fortitudinis.

laude celebrati. Alii vero putant, ibi hierosolymitanam juventutem militariibus exercitationibus se tradidisse, ut fortes peritique bellatores evaderent. Hisce praefuisse credendus est veteranus aliquis magister, qui tirones variis meditamentis ad arma tractanda condoceretur.

Nota. — Peculiares militibus Hebraeorum fuisse vestes non constat. Procul dubio illis praecipue usi sunt, quae minimo essent impedimento*). Qui I Sm 17, 38 memoratur bellicus vestitus, erat insignior armatus militaris. Caliga militum (צִיָּה), minutis cuspidatisque clavis ferreis munita (Jos. bj. VI, 1, 8), memoratur Is 9, 4. Cf. Dt 33, 25.

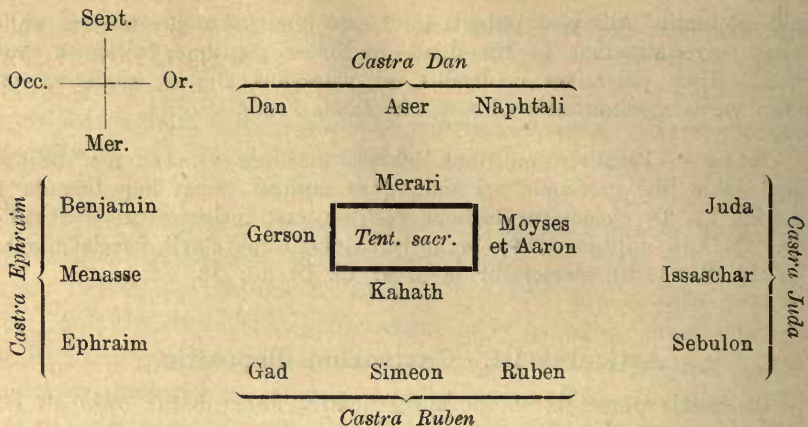
Articulus III. Castrorum dispositio.

In castris ponendis ac movendis justus observabatur ordo ab Is- § 292. raelitis ex Aegypto egressis (Nm c. 2). Tota vis armata in quatuor Castra trinarum tribuum agmina dividebatur, quibus in castris certae circa tentorium sacrum assignatae erant sedes, in itinere vero certus attribuebatur ordo. Quodlibet agmen suum habebat vexillum (דָּגָל) ¹⁾; item quaelibet tribus proprium sequebatur signum (אֵימָה) ²⁾. Hanc quadrangularem castrorum dispositionem etiam subsequentibus temporibus in exemplum imitationis fuisse tractam, nulla occurrunt vestigia ³⁾. Praescripta semper erat summa munditiei cura in castris ⁴⁾.

1) Quae Judaeorum magistri commentati sunt de imaginibus, quibus quatuor illa vexilla fuerint ornata, vide apud Pseudojonath. ad Nm 2, 2.

2) Tentorium mosaicum in mediis castris erectum erat (Ex 25, 8; 29, 45 s. Lv 26, 11 s. cf. Nm 5, 3) tribusque circa illud suae cuique sedes assignatae erant. Tabernaculum immediate circumdabant tentoria *Levi* (Nm 1, 53. et quidem Gersonitarum ad occidentem Nm 3, 23. Kahathitarum ad latus australe ib. v. 29. Meraritarum ad latus septentrionale ib. v. 35. Moysis et Aaronis ante portam tabernaculi ib. v. 38), quae excipiebant e parte orientali illa tribus *Juda* cum Issaschar et Sebulon, ab australi *Ruben* cum Simeon et Gad, ab occidente *Ephraim* cum Menasse et Benjamin, ab aquilone *Dan* cum Ascher et Naphtali, ita ut in itinere post castra *Juda* incederent Gersonitae et Meraritae tentorium ejusque vasa plaustris vehentes, post castra *Ruben* Kahathitae sacra suppellectilia humeris portantes, quos denique castra *Ephraim* et *Dan* sequebantur.

*) Ab antiquissimis inde temporibus milites *rubris* vestibus fuisse amictos, patet e Jdc 8, 26 ubi Israelitae Midianitis proelio superatis *vestes purpureas* detraxisse narrantur, et Nah 2, 4 ubi exercitus Chaldaeorum contra Niniven veniens *vermiculatus* seu *coccinatus* describitur. Idem proditum est de Lacedaemoniis apud Aelianum Var. Hist. VI, 6. Cf. etiam Valer. Max. II, 6. Nonnullis color hic, utpote sanguineus, repraesentat militum feritatem. Aliis vero est symbolum irae divinae; quare milites rubris vestibus induti quasi ministri apparent furoris divini.

³⁾ Aevo posteriore castra rotunda fuisse videntur (cf. מִעֵקֶל I Sm 17, 20; 26, 5), qualia nomades etiamnum extruere solent. Plerumque milites sub tentoriis aut tuguriis elegantissimo ordine structis degebant (Nm 24, 5. I Sm 4, 10. II Sm 11, 11. II Rg 7, 7; 14, 12). Meditullium occupabant viri principes (I Sm 26, 5—7); ducis tentorium ceteris omnibus eminebat. Munimenta ad castrorum securitatem adhibita in sacris literis non memorantur*); constituebantur autem in extremitate castrorum, qui excubias agerent, ne forte improvise ab hoste opprimerentur (Jdc 7, 19. I Sm 14, 16. I Mcc 12, 27). Quando nihil videbatur timendum, haec cura noctu quoque negligebatur (I Sm 26, 7. 15). Exorto certamine praesidium relinquebatur ad sarcinas (I Sm 30, 24).

⁴⁾ Nm 5, 2 s. enumerantur tres immundorum classes e castris excludendae, nimirum leprosi, gonorrhoea laborantes et contactu cadaveris polluti.

Lex Dt 23, 10—15 de purificatione immundorum ob pollutionem nocturnam deque ventre extra castra purgando non intelligenda est de castris israeliticis in deserto, sed de castris militaribus, multo minoribus.

Articulus IV. Bellum ejusque exitus.

§ 293. **I.** Ante bellum (מִלְחָמָה), quod ordinarie inchoabat vere (II Sm 11, 1. Jos. antt. VII, 6, 3: ἀρχομένου τοῦ ἔαρος), Hebraei olim consulebant oraculum sacrum (Jdc 1, 1; 20, 27 s. I Sm 14, 37; 23, 2; 28, 6; 30, 8. II Sm 5, 19. 23), ut cognoscerent voluntatem Dei-regis, cujus nomine omnis expeditio bellica erat suscipienda (cf. מִלְחָמָה יְהוָה I Sm 18, 17); post Davidem autem reges pro indole sua vel veros vel falsos prophetas de exitu belli in consilium vocare solebant (I Rg 22, 5 ss. II Ch 18, 4—8. II Rg 19, 2—23). Interdum etiam sacri-

* Cf. Jos. antt. XV, 5, 1 ubi mentio fit de castris vallo et fossa cinctis.

ficia offerebantur (Jdc 20, 26. I Sm 7, 9; 13, 9) ac votis (Jdc 11, 30 s.), jejuniis (Jdc 20, 26) et supplicationibus (II Ch 20, 1—13. II Mcc 10, 16; 14, 15) divinum implorabatur auxilium (= קרשׁ מלחמה bellum consecravit i. e. inauguravit ritibus sacris Jr 6, 4. Jl 4, 9. Mich 3, 5). Plerumque bellum debitis cum solemnitatibus indicebatur et nonnunquam etiam de compositione tractabatur (Jdc 11, 12 ss. I Sm 11, 1 ss. I Rg 20, 1 ss. II Rg 14, 8 ss. II Ch 35, 20 ss. Jos. antt. IV, 8, 41); at id haudquaquam semper observatum fuit.

Primo tempore bellum Hebraeorum erat offensivum, aetate vero posteriore defensivum tantum (cf. Jdc c. 20. II Sm cc. 8. 10. 20. I Rg cc. 20. 22. II Rg 3, 5 ss.). Eorum enim destinationi, quae separationem a ceteris gentibus postulabat, convenienter expeditiones bellicae se extendere poterant solummodo ad terram, quae ipsis promissa erat, acquirendam acquisitamque tuendam, minime vero ad occupationem aliarum praeter eam terrarum.

II. Ante pugnam arma parabantur (Is 21, 5 ubi loquendi for- § 294.
mula *ungere clipeum* per synecdochen sumendum est pro: *parare arma*); Proe-
duces et reges, nisi forsitan se occultarent, splendidissimum assumebant liandi
apparatum; exercitus in aciem instruebatur (קרד מלחמה Jdc 20, 20. 22. ratio
I Sm 17, 2. II Sm 10, 8. מַצְרֵת acies instructa, LXX παράταξις
I Sm 17, 8) ¹⁾; sacerdotes milites ad fortitudinem animabant (Dt 20,
2 ss.) ²⁾, quo officio nonnunquam ipsi etiam reges fungebantur (II Ch
13, 4; 20, 20) et postea duces Maccabaei (I Mcc 4, 8—11). Signum
pugnae dabat buccinarum sacrarum clangor (Nm 10, 9. Jos 6, 4. II Ch
13, 12. I Mcc 3, 54; 4, 13; 16, 8), qui praestandae a Jahve opis et
praesentiae divinae veluti pignus reputabatur; hunc mox ad terrorem
hosti incutiendum excipiebat pro more Orientalium תְּרוּמָה מלחמה clamor
bellicus, Graecis ἀλάλαγμα vel ἀλαλαγμός, Latinis *ululatus* dictus (Ex
32, 17. Jos 6, 5. 20. Jdc 7, 20. I Sm 17, 20. 52. II Ch 13, 15. Jr
4, 19; 49, 2. Am 1, 14. II Mcc 8, 23; 13, 15) ³⁾. *Pugnae ipsae* in
sacris literis non describuntur; at certe non declinant a modo aliis
gentibus usitato ⁴⁾. Aliquando ex avito quodam ritu, ut sanguini par-
ceretur, rei summa duorum pluriumve ab utraque parte electorum cer-
tamini committebatur (I Sm c. 17. II Sm 2, 14 ss.).

¹⁾ De ordinanda acie nihil certi ex sacra scriptura astrui potest. Sae-
pius memoratur *triplex agmen*, forsitan *cornu* (צִיָּה Is 8, 8. צִיָּה Ez 12, 14;
38, 6) *dexterum* et *sinistrum* ac *centrum* (Jdc 7, 16. 19. I Sm 11, 11;
13, 17 s. II Sm 18, 2. I Mcc 5, 33). Duorum agminum mentio fit I Rg
20, 27, quatuor vero II Mcc 8, 22.

²⁾ *Sacerdotes* saepe secum ferebant arcam, fiduciae incitamentum, prae-
sentiae Dei symbolum protectionisque ejus argumentum, quae consuetudo

usque ad templum exstructum viguit (Jos 6, 6. I Sm 4, 4 ss; [14, 8. cf. tamen LXX) II Sm 11, 11. cf. 15, 24).

³⁾ Clamor hic aliquando ejusdem erat carminis, quod in signum tesseræ datum fuerat, uti Jdc 7, 20: *חֶרֶב לַיהוָה וְיָגֶדְעוּ* Gladius Jahvæ et Gideonis sc. imminet cervicibus hostium; II Mcc 8, 23: *Θεὸς βοήθεα*; ib. 13, 15: *Θεὸς ἰσχυρ*. Alias, saltem nonnunquam, erat clamor inconditus sine certis verbis. Interdum milites ad pugnam procedentes sacra carmina cantabant (II Ch 20, 21 s.).

⁴⁾ Orientalium *impetus* in hostem, uti etiam nunc, erat valde vehemens (Nm 23, 24; 24, 8 s.). Hinc Ps 118, 12 et Is 7, 18 s. hostes comparantur apibus, quæ mirum in modum eos, qui ipsas irritant, insectari solent, ut ultionem sumant; Is 8, 7 s. irrumpens Assyriorum exercitus sub fluminis inundatione describitur.

Cum cominus pugnaretur, multum valebat *corporis robur* ipsaque etiam *pedum velocitas*, saepius in sacris literis laudata (II Sm 1, 23; 2, 18. I Ch 12, 8. Ps 18, 34)*). Haud raro Hebraei ex *insidiis* (*מַכְשֵׁר* cf. Jos 8, 2. 12. Jdc 20, 36 ss. I Sm 15, 5) aut *strategemate* (cf. II Rg 7, 12 ss. circumveniendo hostes a tergo II Sm 5, 23. impetu repentino Jdc 7, 16 ss. cf. etiam Jos. bj. III, 7, 13. 14. 20. 28) hostem opprimebant, idque aliquando ipsius Dei jussu. Nonnunquam emittebantur *exploratores* (*מַגִּילִים*, *κατάσκοποι*), qui hostium terram, conamina aut agmina scrutarentur (Jos c 2; 6, 22. Jdc 7, 9 ss. I Sm 26, 4. I Mcc 5, 38; 12, 26. cf. Nm 13, 3)**). Interdum, si ardui quid tentandum esset, insignia promittebantur praemia (Jos 15, 16. I Sm 17, 25; 18, 17. 22 s. II Sm 5, 6—8 coll. I Ch 11, 6). Non desunt etiam eximiae raraeque audaciae exempla (I Sm 14, 1—16. I Mcc 6, 43—46). Notabile disciplinae militaris exemplum memoratur I Sm 14, 23—26.

§ 295. **III.** Urbem oppugnaturi eam vel inopinate opprimebant, vel ex insidiis aut proditione capiebant, vel assultu occupabant, vel fame et siti aliisque incommodis ad deditionem cogeant ¹⁾. *Linea circumvallationis* ²⁾ et *vallum* seu agger ³⁾ ac reliquæ technæ militares, omnibus fere antiquis populis usitatae, Hebraeis quoque bene notae erant ⁴⁾. Saepe oppugnaturi portas igne exurere nitebantur (Jdc 9, 52. Jr 51, 58); nonnunquam etiam per cuniculos muros suffodiebant, quo vel caderent vel sub illis viam in urbem sibi sternerent (LXX Jr 51, 58). Muro subverso hostes mox irrumpentes munimenta diruebant, quod et alias fieri solebat, si urbs pactionibus dedita fuit (II Rg 14, 13. II Ch

*) Assyrios quoque et chaldaeos milites Jesajas 30, 16 adeo a velocitate cursus laudat, ut dicat, frustra Israelitas curaturos, ut fugâ ab illorum manibus se eripiant. Cf. homer. *πῖδας ὠκύς*.

**) *Dolus* quoque malus in hostes licitus habebatur, in sacra scriptura vero non occurrit; nam factum Jaëlis (Jdc 4, 17—21) erat potius minus recta exceptio in collisione officiorum quam dolus malus.

25, 23)⁵). Interdum urbes expugnatae igne comburebantur (Jos 8, 19, 28; 11, 11. II Rg 8, 12. Jr 38, 18. I Mcc 5, 28, 35; 10, 84. Jos. antt. XIII, 8, 3). Haud raro vastatarum urbium solum in perpetuae desolationis signum sale conspergebatur aut eidem aratrum inducebatur (Jdc 9, 45. Jr 26, 18. Mich 3, 12. Jos. antt. XIII, 10, 3). Etiam devovendi dirutas urbes consuetudinem apud Hebraeos aliosque populos antiquissimis temporibus fuisse, patet ex Jos 6, 26 coll. I Rg 16, 34. Cf. Appian. De bello civili I, 20. Ceterum ex tota historia antiqua liquet, oppugnandarum urbium artes a populis veteribus minus fuisse excultas; hinc saepe haeserunt circa muros urbis per plures annos (II Rg 17, 5; 25, 1 ss. Jos. antt. XIII, 10, 2 s. cf. II Rg 6, 25 ss; 18, 27. Thr 4, 10. I Mcc 6, 53 s.).

¹) Ante obsidionem urbs ad foedus seu pacem erat invitanda; quodsi se dederit, solis serviendi et tributa pendendi conditionibus recipiebatur in fidem, incolis vero nihil mali inferebatur (Dt 20, 10 s. cf. II Rg 18, 17 ss. *). Si obsessi pactionibus se dedere cogitabant, proceres ex urbe in castra hostium egrediebantur; hinc *egredi* vel *exire* (עָצַר I Sm 11, 3. 10. I Rg 36, 16. Jr 21, 9; 38, 2. 21. עֲצָרוּמָא I Mcc 6, 49) idem est ac *pactionibus urbem dedere*. Nonnunquam imminente obsidione feminae, infantes alique ad defensionem inepti ad loca tutiora mittebantur (II Mcc 12, 21). Aliquando tamen et mulieres in obsidione non levia fortitudinis specimina edebant (Jdc 9, 53. II Sm 11, 21). Durante obsidione non licebat succidere circa urbem arbores pomiferas (Dt 20, 19 s. Jos. antt. IV, 8, 42), quod nimirum plus sibi obsidentes nocuissent Israelitae, quam obsessis hostibus, dum se fructibus arborum privarent. Cf. tamen II Rg 3, 25.

²) *Circumvallatio* (de qua dicitur: עָצַר עַל הָעִיר Dt 20, 20. Koh 9, 14. עָצַר עַל הָעִיר II Rg 25, 1. Jr 52, 4. Ez 4, 2; 17, 17; 21, 27. עָצַר עַל הָעִיר Ez 26, 8. הָקִים מִצְבֵּיכָה Is 29, 3) ex corona militum circa urbem orta est. Quum enim exercitus saepe longiori tempore urbem coronâ cingeret, castra per fossam contra eruptiones obsessorum muniabantur et ex terra effossa murus et turres extruebantur. Ita novum contra urbem munitam munimentum exsurrexit, in quo copiae urbem obsidentes tuto degebant.

³) *Vallum* seu agger primum medium fuit, quo alta et valida moenia superabantur. Erat declivis ex aggesta terra paratus cumulus, trabibus ex utraque parte, ne dirueret, munitus, versus moenia semper altior, ut tandem illa aequaret; ex eo, quasi ex monte, displodebantur balistae in

*) Sunt quidem, qui inde, quod Dt 20, 16 Israelitis praecipitur, ut urbium cananaearum ab ipsis expugnataram incolas omnes et singulos occidant, colligant, pacis spem nullam Cananaeis fuisse relictam. Verum a lege generali Dt 20, 10 s. esse civitatibus omnibus, quas Israelitae bello sint petaturi, pacem offerendam, priusquam iis bellum inferatur, nequaquam excluduntur Cananaei. Inter eos et alios populos hoc tantum intercessit discrimen, quod in ceteris populis repudiata pace tantum mares (Dt 20, 12—14), in cananaeis vero populis incolae omnes, nemine excepto, perire deberent.

urbem oppugnandam (Vegetius De re militari IV, 15). Cf. loquendi formulam: סֶלֶךְ אֶגְרֵם aggressit aggerem II Sm 20, 15. II Rg 19, 32. Jr 6, 6. Ez 4, 2; 17, 17; 21, 27; 26, 8. Dn 11, 15.

⁴) *Majora instrumenta ad urbes oppugnandas* ($\mu\eta\chi\alpha\nu\alpha\iota$ I Mcc 11, 20) perraro memorantur in sacra scriptura. Obscurum eorum indicium occurrit Dt 20, 19. II Sm 20, 14. Omnium primus rex Usias refertur excogitasse machinas (הַשְׁבָּנִית), quibus tela (= *catapultae*) atque ingentia saxa (= *ballistae*) projicerentur quaeque magnam ipsi gloriam compararent (II Ch 26, 15). *Arietes* (אֲרִיִּים ^{*}), quibus moenia urbium expugnandorum perforabantur, primo ab Ezechiele 4, 2; 21, 22 Chaldaeis tribuuntur. Ab his autem profecto excogitati non sunt; antiquior itaque est eorum aetas (Diod. Sic. Bibl. hist. XII, 28. Plin. Hist. nat. VII, 57). Talem machinam describit Jos. bj. III, 7, 19. Referendi et huc sunt unci ferrei funibus alligati, quos corvos aut manus vocabant; quo spectat II Sm 17, 13.

⁵) Locutio: *funibus trahere urbem in vallem* (II Sm 17, 13) est vana jactatio proverbialis.

Ab urbibus expugnatis, ne forte rebellarent, aliquando *obsides* (אֲשֵׁרִים) expetebantur (II Rg 14, 14. II Ch 25, 24) aut *praesidia* illis imponebantur (II Sm 8, 6. 14).

§ 296. **IV.** Priscis temporibus bella populorum orientalium plena erant crudelitate, uti satis superque monumenta etiamnum servata ostendunt ¹). Belli atrocitas Victores interdum omnes mares (Nm 31, 7. Dt 20, 13. I Mcc 5, 28. 51), vel etiam omnes utriusque sexus (Dt 20, 16. Jos 8, 24. Jdc 9, 45. I Mcc 10, 85) interficiebant. Reges et procures vinciebantur (Ps 149, 8), excaecabantur (II Rg 25, 7. Jr 52, 11), vel mutilabantur (Jdc 1, 6 s. I Sm 11, 2), ut hac ratione inepti fierent ad bellum, et occidebantur (Jdc 7, 25). Interdum ad omnimodam eorum subjectionem testandam pedibus calcabantur (Jos 10, 24). Etiam mulieres, senes et proles morte plectebantur (II Mcc 5, 13); virgines et uxores violabantur (Is. 13, 16); immo uterus gravidarum dissecabatur (II Rg 8, 12; 15, 16. Is 13, 18. Os 14, 1. Am 1, 13) et parvuli ad rupes angulosque moenium allidebantur (II Rg 8, 12. Is 13, 16. Os 14, 1. Nah 3, 10. Ps 137, 9). Nonnunquam victores occisis hostibus capita amputabant, quae vel publice exponebant vel ad triumphum servabant (Jdc 7, 25. I Sm 17, 54; 31, 9. II Mcc 15, 30. Jos. bj. I, 17, 2). Moris quoque erat, captivos super spinas prostratos serrâ dissecare vel carpentis fer-ratis, qualibus ad frumentum excutiendum veteres utebantur, triturare (Jdc 8, 7. 16. II Sm 12, 31. I Ch 20, 3. II Rg 13, 7) ²). Victi om-

^{*} Cf. קֶרֶן פְּרִי pr. percussio rei oppositae (Ez 26, 9). Plerisque est nomen generale machinae bellicae ad evertendos muros; aliis est balista. — LXX τὰς βελοστάτας vertit, quod Arabs *machinas ad jaculanda tela* reddidit.

nibus spoliabantur (I Sm 31, 8. II Mcc 8, 27) eorumque cadavera a pluribus gentibus avibus et feris discerpenda relinquebantur (I Sm 17, 44), quod prophetae tamquam convivium a Deo, populorum iudice ³⁾, feris bestiis avibusque rapacibus praeparatum sistere solent (Jr 25, 33. Ez 39, 17. Soph 1, 7) ⁴⁾. Insigniorum cadavera non raro consanguineis reddebantur (II Sm 2, 32; 21, 14), interdum vero et contumeliis afficiebantur (Jdc 7, 25. I Sm 31, 8 ss. II Mcc 15, 30) ⁵⁾. Pecora, segetes et fructus ipsosque agros, hortos et domus victores sibi attribuebant; immo etiam victarum gentium numina tamquam tropaea in suam terram transportabant (II Sm 5, 21. II Ch 25, 14. Is 46, 1 s. Jr 46, 25 s.; 48, 7; 49, 3) ⁶⁾. At non semper omni suo jure victores utebantur, sed plerumque populis devictis reges proprios permittebant et solummodo tributa imponebant (II Rg 23, 34 s.; 24, 1. II Ch 36, 3 s), ut nonnisi defectionibus et rebellionibus iteratis coacti ad illa extrema descendere solerent ⁷⁾.

¹⁾ In regum assyriorum inscriptionibus consueta est mentio, multa milia esse occisa, alios cruci affixos, captivos innumeros esse abductos, civitates esse dirutas et solo adaequatas, arbores frugiferas excisas, multam praedam esse captam et in urbem Assur abductam (cf. E. Schrader *Die Keilinschriften und das AT.* p. 196. 210. 233. 235. 256. 260. 262. 287. 292 s. 303. 318. 324. 338. 347. 351).

²⁾ Hanc in victos crudelitatem nonnulli, horrore ejus percussi, mitigare conati sunt (cf. ZAW II, p. 66. Rb VII, p. 253 s.). Eam vero ex jure belli istorum temporum dijudicandam esse censeo.

³⁾ Bellum ab Orientalibus ut divinum iudicium consideratur, in quo Deus ipse gentibus jus dicit et victricem absolvit, victam autem condemnat (II Ch 20, 12. Is 66, 15 s.).

⁴⁾ Hebraei vero ob leges de immunditie cadavera sepelire et milites ab immunditie tactu cadaverum contracta se purificare tenebantur (Nm 31, 19—24. cf. I Rg 11, 15. II Mcc 12, 39).

⁵⁾ Hostium prostratorum arma et minoris pretii spolia, tumultu bellico corrupta, ac vestimenta foede commaculata nonnunquam in acervum congesta, subdito igne concremabantur, ad quem morem Is 9, 4. Ez 39, 9. Ps 46, 10 respicitur.

⁶⁾ Hinc tantus planctus eorum, qui victi erant (Is 22, 5). Quicumque poterant, tempore belli in montanas speluncas et ad inaccessas rupes se recipere solebant ibidemque vim hostium effugere (Jos 10, 16. Jdc 6, 2; 20, 47. I Sm 13, 6. Is 2, 10. 19 ss; 22, 5. Ez 33, 27. I Mcc 1, 56).

Descriptas calamitates prophetae nonnunquam repraesentant tamquam gravem ebrietatem, et quemadmodum sors hominis saepius calicis nomine insignitur (Ps 11, 6; 16, 5. cf. Mt 20, 22; 26, 39), ita quoque haec sors tristissima dicitur כַּיִס טַיִתְּכֶם calix titubationis, quem Jahve tamquam convivii praeses populo cuidam impio porrigit ad bibendum (Is 51, 17. 22. Jr 25, 15; 49, 12; 51, 7. Thr 4, 21. Ez 23, 31—33. Hab 2, 16. Ps 75, 9).

7) Hebraei plerumque erant ceteris gentibus mitiores (II Sm 8, 2. I Rg 20, 30—43. II Rg 6, 21—23. II Ch 28, 8), saepe contenti iuramento fidei et annuo tributo (Dt 20, 11. Jos 16, 10. Jdc 1, 28. II Sm 8, 6. I Rg 9, 20 s. II Ch 27, 5. Esr 4, 20), quia jam hoc ipsum olim erat pro gente devicta magna ignominia, quae in deos ejus tamquam imbecilles redundabat (II Rg 19, 12). Si vero quandoque in sacra historia quaedam immanis crudelitatis in hostes exempla occurrunt (ut Jdc 1, 6; 8, 7. 16; c. 20. II Sm 8, 2; 12, 31. I Ch 20, 3. II Ch 25, 12), notare juvat, ejusmodi excessus non esse excusandos, nec legi mosaicae, sed superbiae victorum, qui modum a lege praescriptum excedebant,tribuendos. Insuper respiciendum est istorum temporum jus bellicum et quoad ejectionem extirpationemque Cananaeorum etiam mandatum divinum*).

§ 297. V. Victores gaudio et laetitia difflebant. His revertentibus omnes ipsaeque mulieres laeto carminum et musicorum instrumentorum concentu gratulabantur (Jdc 11, 34. I Sm 18, 6 s; 21, 11). Epinicia exarabantur (Jdc 5, 1—31), quae interdum brevissima esse solebant, immo paucis verbis comprehendebantur**). Heroum quoque, qui in bello ceciderant, laus canebatur (II Sm 1, 17—27. II Ch 35, 25. cf. II Sm 3, 31 ubi de exsequiis in honorem defuncti Abneris celebratis refertur). Qui prae aliis rem fortiter gesserant, vel ad majores dignitatis gradus promovebantur (I Ch 11, 6), vel argento balteoque pretioso donabantur (II Sm 18, 11. cf. Jos. antt. XIV, 15, 4); nonnunquam et ex promissis

*) Jubentur Hebraei Cananaeos e sedibus suis *expellere* (יָרַשׁ Ex 23, 29 s; 33, 2; 34, 11. יָרַשׁ Ex 34, 24. Nm 33, 52. Dt 4, 38; 9, 5; 11, 23. יָרַשׁ Dt 6, 19; 9, 4), *ejicere* (שָׁלַח Lv 18, 24; 20, 23. שָׁלַח Dt 7, 1. 22). *evomere* (קִיאָ Lv 18, 25. 28; 20, 22), *delere* (אָבַד Nm 33, 52. Dt 8, 20. שָׁמַד Dt 7, 23; 9, 3; 31, 3 s.), *extirpare* (כָּרַת Dt 12, 29), *devorare* (אָכַל Dt 7, 16), *devovere* (הָרַס Dt 7, 2; 20, 17). Jubentur omne vivens interimere (Dt 20, 16) illisque facere, sicut fecerant Sihoni et Ogo, regibus Amoraeorum (Dt 3, 21; 31, 4). Rationes assignantur Cananaeorum iniquitates (Gn 15, 16. Lv 18, 24 ss; 20, 23. Dt 9, 4. Sap 12, 3 ss.), idololatria vitanda (Ex 23, 23 s. Dt 7, 4. 16; 20, 18), seductio ad idolorum cultum praecavenda (Nm 33, 55). Cf. August. Contr. Faustum XXII, 72—79. MPL 42, 445 ss. Ab Hebraeis tamen non prorsus deletos esse Cananaeos, liquet inde, quod I Rg 9, 20 s. Salomon narratur vectigales fecisse omnes ex Amoraeis, Chittaeis, Pherizaeis, Chivvaeis et Jebusaeis, quos Israelitae non potuissent ad internecionem delere. — Cf. L. Reinke Über das Recht der Israeliten an Chanaan und über die Ursache seiner Eroberung und die Vertilgung seiner Einwohner durch die Israeliten (Beiträge I, p. 269—418. Münster 1851).

**) Quale erat illud carmen amobaeum I Sm 18, 7: *Percussit Saul mille et David decem milia*. Probabile est (ex Ex 15, 21. cf. v. 1), verba haec a mulieribus Davidi obviam procedentibus esse repetita post singulas epinicii cujusdam strophas; vel, quod habet Jos. antt. VI, 10, 1., verba: *Percussit Saul mille a nuptis*, verba vero: *Percussit David decem milia* ab innuptis esse decantata. Vide F. de Hummelauer Comment. in II. Sam. Parisiis 1886. p. 187.

sione antea facta non solum sibi suisque immunitatem a tributis accipiebant, sed et splendidissimo matrimonio honorabantur (Jos 15, 16 s. I Sm 17, 25; 18, 27). Sub Davide ordo quoque heroum honorificentissimus institutus est (II Sm 23, 8—39. I Ch 11, 10—47 *).

VI. Antiquitus suis sumptibus pugnabant omnes (Jos 1, 11. Jdc § 298. 7, 8. I Sm 17, 17 s.) reque transactâ parte praedae (לַבַּיָּתָא, לַבַּיָּתָא) ¹⁾ con- Praeda
tenti domum redibant, consuetis officiis perfuncturi. Quandoque ad victum necessaria a regionis extraneae incolis exigebantur (Jdc 8, 5 ss.) vel concives ea sponte offerebant (Jdc 20, 10. II Sm 17, 27—29. I Ch 12, 39 s.). Postea vero publicis sumptibus ad usus bellicos (לְמַלְחָמָה) oppida promptuariorum aedificabantur (I Rg 9, 19. II Ch 8, 4; 17, 12. cf. II Ch 32, 28. I Mcc 14, 10). *Stipendia* anti- Stipendium
quis temporibus nulla erant militibus hebraeis; recentiore autem aevo omnes milites stipendia accipiebant ²⁾; hinc stipendium ³⁾ in NT saepius occurrit (Lc 3, 14. I Cor 9, 7) atque etiam metaphorice usurpatur (pro: *merces* II Cor 11, 8. — τὰ ὀφώνια τῆς ἁμαρτίας *merces, quam peccatum solvit* Rom 6, 23).

¹⁾ Praeda erat laeta militum remuneratio (Jdc 5, 30. Is 9, 3. Ez 29, 18 s. Ps 119, 162), de qua etiam milites mercede conducti participabant (II Ch 25, 6. cf. II Sm 10, 6). Spolia ex hominibus et pecudibus hosti detracta in duas partes aequales dividebantur: una pars cedebat militibus in bello quacumque ratione occupatis, demptâ parte quingentesimâ sacerdotibus pendendâ; altera vero pars cedebat populo, demptâ parte quingagesimâ levitis pendendâ; ergo sacerdotes accipiebant $\frac{1}{5}\%$, levitae vero 2% totius animantium praedae et bellatoribus, uti par erat, major obveniebat portio, quam reliquae plebi (Nm 31, 26—30 **). Spolia ex rebus vitâ carentibus horum erant, qui bellum felici successu finierunt. Res magni momenti interdum bellidux sibi vindicabat (Jdc 8, 24 ss.), qua ratione etiam David ingentes thesauros pro aedificando templo collegit (II Sm 8, 7—11. I Ch 26, 26 s.). Tropaea pretiosa in sacrario suspendebantur (I Sm 21, 10. II Rg 11, 10. I Ch 10, 10. cf. I Sm 31, 10). Ex urbibus anathemate subjectis plerumque omnis praeda interdicta erat (Lv 27, 28. Nm 21, 3. Dt 2, 34 ss; 3, 6 ss; 7, 25 s. Jos 6, 17 ss; 8, 26 ss; 10, 28 ss.).

*) An apud Hebraeos receptus fuerit mos in perennem reportatae victoriae memoriam erigendi tropaea seu monumenta publica, ex sacris literis non discimus. Unum tantum hujus rei exemplum suppetit, sc. de Saule, qui fornitem triumphalem sibi erexit (I Sm 15, 12).

**) Hanc legem non mutavit David aequam praedae partem tribuens iis, qui ad sarcinas remanserant, cum iis, qui dimicaverant (I Sm 30, 24); utrique enim pertinebant ad bellatores, qui ad expeditionem exierant. Davidis autem exsulis non erat, partem praedae attribuere populo, sacerdotibus et levitis. Vide F. de Hummelauer Comm. in Num. Parisiis 1899. p. 348.

2) Primi milites mercede conducti praetoriani fuisse videntur. Ipsos etiam duces perpetuos, inde a Saulis aevo constitutos (I Sm 17, 55; 18, 13. II Sm 8, 16; 20, 23. I Ch 12, 21), peculiare quoddam et cum sua dignitate conveniens stipendium habuisse probabile est. Hasmonaeorum aetate Simon de suis facultatibus tum arma tum stipendia ministrabat militantibus (I Mcc 14, 32). Josephus antt. XIII, 8, 4 testatur, stipendium militibus persolvendi primum auctorem fuisse Joannem Hyrcanum.

3) Cum frumentum, carnes, fructus stipendii loco militibus saepe darentur, δφώνιον (= *edulium*) dici consuevit de stipendio militari.

Index rerum alphabeticus.

Numeri indicantur paginarum.

A.

- Aaronis* virga germinans 24. 55. ad munus pontificis destinatio 56.
Ab, mensis 303.
Ablactatio infantis 283.
Ablutio a sacerdotibus functiones sacras obituris facienda ejusque significatio 20. 30. manuum ante et post mensam 231. nec non in caede, cujus ignotus erat auctor 355. pedum 231. 295. mortuorum 325.
Abrahamus astronomiae peritus 299.
Academiæ solutâ captivitate babylonica saepius memoratae 285.
Accubitio epularis 229.
Acerræ turis in mensa sacra 21.
Acetum ejusque usus 227.
Acies ejusque instructio 387.
Actor in judiciis dexterum latus occupans 367.
Acupictores 264.
Adar, mensis 303.
Adductio victimarum 115.
Adipis esus interdictus 148.
Adonis ejusque cultus 196.
Adoptio apud Hebraeos inusitata 324.
Adorationis ritus 291. 347 s.
Adrammelech, numen Sipparenorum 202.
Adulterium 276.
Aedes Hebraeorum 207—210. venditæ anno jubilaæo ad dominum redibant 89.
Aegrotorum visitatio 293.
Aegyptii doctrinarum studio prae excellentes 295. summâ in condiendis mortuis curâ insignes 325.
Aeræ Hebraeorum 305.
Aetas levitarum 64. sacerdotum 69. victimarum 114.
Agitatio carnis victimarum 115. fertorum 115. levitarum 59.
Agnus paschalis 93.
Agrariæ leges 233. 354.
Agriculturæ antiquitas 232. honor eximius 233. instrumenta et jumenta 234 s. ratio 235—237. studio addicti a Moyse Israelitæ 233.
Agrorum termini non dimovendi 233.
Ahasi horologium 301.
Alienigenæ ad civitatem israeliticam admissi 352—354. matrimonia Hebraeorum cum alienigenis 270.
Alimenta Hebraeorum 224—227.
Altare holocaustorum in atrio tentorii mosaici 19. templi Salomonis 38. Serubabelis 45. Herodis 51. ejus significatio 29 s. — thymiamatis in tabernaculo sacro 22. in templo Salomonis 41. Serubabelis 45. Herodis 51. ejus significatio 30. — *altaria* a patriarchis exstructa 15. idolorum cultui destinata 190.
Ammonitæ, a civium hebraeorum numero sejuncti 354.
Amphora, mensura romana et graeca 262.

- Amuleta*, ornamenta superstitiosa 222.
Amygdalus 241.
Anaitis, dea persica 203.
Anammelech, numen Sipparenorum 202.
Anathema, votum 157.
Anathemata in sacrario suspensa 40. 52. 393.
Ancillae 287. ostiariorum officio fungentes 208. 290. molam agitantes 224 s. 290. maritis ab uxoribus in connubium datae 282.
Angelus mortis, commentum Judaeorum 323.
Angina, morbus 319.
Animalia sacrificiis destinata 113. immunda 147. Deo devota 156. animalium heterogeneorum conjunctio interdicta 359.
Animi morbi 321.
Annuli varii generis 221 s.
Annus lunaris et solaris 304. civilis et sacer 304. decimae 167. dimissionis servorum 89. 288. sabbaticus 88 s. jubilaeus 85—91.
Antemurale cum fossa, urbium munimentum 212.
Antistites, seniores synagogae 170.
Antonia, arx 45.
Aphrodite Graecorum 198.
Apis aegyptius 183 s.
Apoplexia, morbus 320.
Apparitores, qui iudicis auctoritate poenas exigunt 374.
Appellationes a iudice inferiori ad superiorem 367.
Aqua, communis omnium potus 227. in lustrationibus usurpata 144-146. aquae libatio in solemnitate tabernaculorum 100. — aquae amarae 278. calidae seu thermae 297. salientes 208.
Aquaeductus 211 s.
Aratrum ejusque partes 235.
Arbitri in causis quibusdam adhibiti 365.
Arbor siliquarum 242.
Arbores in hortis plantatae 240.
Arca foederis 23—25. ejus fata 27 s.
Arces seu castella 212.
Archaeologiae biblicae notio 1. cultura 1—5. momentum 5. fontes 6—12.
Architectura 316.
Architrclinus 230. 232.
Arcus 382.
Area agricularum 236.
Argentum vestibus exornandis adhibitum 217.
Aries, machina belli 390. — *arietes* 246.
Aristocratica regiminis forma apud Hebraeos 333.
Arithmeticae studium apud Hebraeos 296 s.
Arma defensiva 380 s. offensiva 382 s. armorum exercitium 384.
Armamentaria 384.
Armigeri ducum bellicorum 379.
Armillae duplicis generis 222.
Aromata, e quibus suffitus sacer parabatur 23. aromatum combustio in funere 327.
Artaba, mensura persica 262.
Artemis, dea 203.
Artes liberales ab Hebraeis excultae 306 — 319. magicae a medicis adhibitae 297.
Arthritis, morbus 320.
Aschera ejusque cultus 198 s.
Asima, idolum Hamathaeorum 202.
Asini cultus apud Hebraeos 188. asinorum praestantia et usus in Oriente 245. 378. „sepultura asini“ 327.
Askarah seu sacrificium memoriale 132.
Aspersio sanguinis ejusque momentum 115.
Assarius, numus romanus 257.
Asseres tabernaculi mosaici 16.
Astarte ejusque cultus 199 s.
Astrologia Hebraeis vetita 299.
Astronomia Hebraeorum 298.
Asyla 79 s. 371.
Atargatis, dea syria 201.
Atramentum et atramentarium 317.
Atrium tentorii mosaici 16. ejus significatio 29. aedium privatarum 208. — atria templi Salomonis 37 s. Serubabelis 45. Herodis 48—51.
Augurium ex variorum factorum observatione petitum 191.
Aula regia ad partem templi orientalem sita 37.
Auris perforandae ritus 289.

Aurum vestibus exornandis adhibitum 217.

Autographum pentalogi Moysis 24.

Avena 234.

Aves sacrificiis destinatae 113. leprosi 133. immundae 147. pro cibo sumptae 227. avium unguesectione 120.

Azazel 103 s.

Azymorum festum 93.

B.

Baal ejusque cultus 194 s.

Baalitis, dea 197.

Baculus a proceribus ad pompam gestatus 222. pastorum 222. 244. itinerantium 222.

Baetylta, lapides unctione consecrati 15.

Baithosaei 177.

Balista, machina belli 390.

Balnea 223. in aedibus majoribus 208. mineralia et olearia 297.

Balsamum, arbor et frutex 242.

Batteus militum 382.

Baptismus proselytorum 352.

Barajtha, appendices mischnae 7.

Barba 220. illam exosculantes predebant 220. ejus velatio luctus signum 328.

Baris, arx 45. 208.

Bastardi, a civium hebraeorum numero sejuncti 354.

Bath, mensura stereometrica 261.

Bazars in Oriente 211.

Beelzebul, idolum a Philistaeis cultum 196.

Bekah ejusque pondus et pretium 253.

Bêlît-sêri, dea 203.

Bellum Hebraeorum quotuplex 387. belli comparatio 386 s. duces 379. crudelitas 390 ss.

Belus, a Babyloiiis cultus 201.

Benedictio nuptialis 273. panis et potus 231. paterna 286. patriarcharum 58. regia 286. sacerdotalis 66.

Bethel, cultus vituli 184.

Bethesdae piscina 297.

Bibliothecae 318.

Bipennis Chaldaeorum 383.

Birs Nimrâd, turris babylonica 201.

Bituminis usus in aedificiis exstruendis 207.

Blenorrhoea seu gonorrhoea urethrae 146. 219.

Bolis, perpendiculum nauticum 250.

Bovum usus 246. boves mare aeneum portantes 38. bovia 245.

Buccina, instrumentum musicum 314.

Butyrum 246.

Byssus, materia vestium 214.

C.

Cadaverum humanorum maxima immundities 145. cura 325.

Cadus, mensura romana 262.

Caementarii 264.

Calamus mensorius 259. scriptoris 317.

Calcei cavi 221.

Calcis usus in aedificiis exstruendis 208.

Caliga militum 385.

Caligo oculorum 319.

Calix benedictionis 97. consolationis 329. titubationis 391.

Calvitium indecorum habitum 219.

Cameli eorumque usus 245.

Canaanis nomen de mercatore usitatum 249. — *Cananaei* ab Israelitis exstirpandi 392.

Candelabrum aureum 21 s. 45. 51. ejus significatio 30. — decem candelabra aurea in templo Salomonis 41.

Canes venatici 248.

Cantillatio monotona in synagogis usitata 310.

Cantores et cantatrices 310.

Cantus Israelitarum 310.

Capillorum cura 218 s.

Capistrum equorum 247.

Capita familiarum 330 s.

Capitis amputatio 374. tegumenta 218. velatio signum luctus 328.

Caprae 245. capri 246.

Capti in bello hostes 390.

Captivi dimissio tempore paschatis 94.

Caravana 251.

Carceres varii generis 375.

Caries ossium, morbus 319.

- Carmen* funebre 328 s.
Caro pro cibo sumpta 224. 226. ejus praeparatio 227. ejus agitatio et elevatio in sacrificiis 115.
Caseus 246. caseariorum vallis 265.
Castella seu arces 212.
Castrare animalia et homines illicitum 246. 344.
Castorum dispositio 385 s.
Catapulta, machina belli 390.
Catarrhus suffocans, morbus 319.
Catenae aureae in vestibulo templi secundi 52. catenulae cruales mulierum 223. catenis interdum ligati malefici 375.
Cauda adiposa quarundam ovium orientaliu 120. 245.
Caulae 244.
Cavernae montium, domicilia 206.
Cellae vinariae 240.
Ceremoniae sepulcrales 324 s.
Chaldaei, astronomiae studio insignes 192.
Chamos, idolum Moabitarum et Ammonitarum 195.
Chamsin, ventus orientalis 235.
Charoseth, genus pulmenti 97.
Charta papyracea et pergamena 317.
Cherubini in arca foederis 23. intimo tabernaculi operimento veloq[ue] sanctissimi intexti 17 s. in templo 39. 41. eorum significatio 31.
Chijun, idolum ejusque cultus 187.
Chirothecae 221.
Chirurgia 297.
Choinix, mensura graeca 262.
Chomer seu corus, mensura stereometrica 260 s.
Chorae sacrae 92. 100.
Cibi immundi 147 s. Deo sacri 148.
Cinaedi, viri turpissimis flagitiis consecrati 198. 266.
Cingulum sacerdotale 70. laicorum 215.
Cinis juvencae subrubrae 134. cinerum locus prope altare holocaustorum 19.
Circumcisio, ejus origo 160—162. significatio 162 s. efficacia 163 s. in synagogis peracta 172. proselytorum 352.
Circumvallationis linea 388.
Cisternae 212. 228. 244.
Cithara, instrumentum musicum 311 s.
Cives reipublicae hebraeae 352 s. eorum relatio ad invicem 354—358. et ad alias gentes 358—360. a civium numero sejuncti 354.
Clamor bellicus 387.
Clangoris dies 87.
Claustrarii 263.
Clepsydra seu horologium ex aqua 301.
Chipei variae formae 380 s.
Cloacae publicae 210.
Coena 229. paschalis 95 ss. nuptialis 273.
Coenaculum 229.
Collecta, festum 94. 101.
Colores liturgici 29. vestium 214 s.
Columnae ante vestibulum templi primi 39 s. aedium 209. solares 194.
Combustio sacrificiorum ejusque significatio 115. cadaverum Hebraeis non usitata 327. interdum post mortem illatam adhibita 327. 369. vivi, supplicii genus exterum 373.
Comitia 331 s.
Commercium 249—251.
Commisationes 231.
Commutatio vestium inter utrumque sexum illicita 218.
Concentus musicus 310.
Conclavia ad latera aedis sacrae constructa 40. 52. aedium privatarum 209.
Concubinae, uxores secundariae 274.
Concubitus tempore sanguinis menstrualis prohibitus 269.
Confessio peccatorum 116. 124. expiationis die 102.
Conjugum officia 276.
Consecratio, votum 157.
Consilium bellicum apud Hebraeos 379.
Consolatio lugentium 329.
Contractus sponsalitiu 272.
Contubernium 288.
Conventum festa 92.
Convivales leges 147—149.
Convivarum receptio 231.
Convivia 230. ratio convivandi 231 s. — convivium funebre 329. paschale 95 s. sacrificale ejusque significatio 116. 127.
Coqui et coquae 226.
Coriarii 264.

Cornua altaris holocaustorum eorumque
usus 19. 51. vasa potoria 228.
Corona regis 340. coronae aureae in ve-
stibulo templi secundi 52.
Crethaei et Plethaei 344.
Crines passi luctus signum 219. 328.
Crucis supplicium 374.
Crumena 252.
Cubitus, mensura planimetrica 258 s.
Cucumerum variae species 226. 234. cu-
cumerarium 234.
Culina in aedibus Hebraeorum 209.
Cultus divinus aevo patriarcharum 108.
mosaicus 108—167. excelsorum 182 s.
imaginum 183—185. falsorum numi-
num variorum hujus cultus exercendi
modi 185—203.
Currus bellici 377.
Cymbalum, instrumentum musicum 313.

D.

Daemones, causa consummativa idolo-
latriae 188.
Daemonolatria 186.
Dagon, praecipuum Philistaeorum nu-
men 201.
Dan, cultus vituli 184.
Daricus, numus persicus 254.
Dealbatio aedium 208. sepulcrorum 326.
Decem otiosi synagogae 170.
Decimae aevo patriarcharum oblatae 167.
a Moyse praescriptae 166. postea negli-
genter solutae 167. per minutiarum
studium Pharisaeorum auctae 176.
Decollationis poena 374.
Dedicatio tabernaculi mosaici 26. templi
hierosolymitani 43. 44. 45. 107.
Dei judicia medii aevi 278.
Dejectio de rupe, supplicii genus 373.
Denarius numerus ejusque significatio 29.
numus romanus 257.
Dependae farinae modus 225.
Derketo, numen Philistaeorum 201.
Deversoria in Oriente 294.
Devotio, excommunicationis species 373.
Diadema regum 340.
Diana ephesia 203.
Dichotomia, supplicii genus 373.

Didrachmun, numus argenteus Grae-
corum 255.
Dies ejusque divisio 299. clangoris 87.
expiationis 101—106. jejunii 159 s.
Digitus, mensura planimetrica 258.
Dimissio servorum et ancillarum 89.
288.
Dioscuri, dei patroni nautarum 203.
Dissectio victimarum 115.
Divinationis varii modi 191.
Divortium vide s. v. repudium.
Documenta in judiciis adhibita 367.
Domus privatae Hebraeorum 207—210.
venditae anno jubileo ad dominum
redibant 89. domuum lepra 321 s.
Dona honoraria 293. regibus oblata 346.
348. a sponso parentibus et fratribus
sponsae ferenda 272. donorum appor-
tatio 294.

Dos 272.

Drachma, numus argenteus Graecorum
255.

Dramaticum poema in sacra scriptura
nullum 307.

Duces belli 379.

Dupondius seu duo assarii 257.

Dysenteria, morbus 319.

E.

Ebrietas 228.

Educatio liberorum 285 s.

Effusio seminis 146. sanguinis victimarum
ejusque significatio 117.

Eleemosyna 358. eleemosynarum collec-
tores 170.

Elephantiasis, morbus 321.

Elephantorum usus in bello 378.

Elul, mensis 303.

Encaeniorum festum 107.

Epha, mensura stereometrica 260.

Ephemeriae levitarum 63 s. sacerdotum
66 s.

Ephod pontificis 72 s. laicorum 216 s.

Epicum poema in sacra scriptura nullum
307.

Epilepsia seu morbus comitialis 320.

Epinicia victorum 392.

Epistolae 317 s.

Epulae paschales 95 s. sacrae e victimarum quarundam partibus institutae 127. splendidiore 230. in foederibus pangendis usitatae 360.

Epulum a computatione dici solitum 230.

Equi eorumque usus 247. copiae equestres 377.

Esmun, numen phoenicium 202.

Essaei seu Esseni 173.

Estherae jejunium 160.

Ethnarchae nomen et dignitas 350.

Eunuchi, a civium hebraeorum numero sejuncti 354.

Excaecatio 374.

Excelsorum cultus 182.

Excommunicatio a conventibus sacris 373.

Excoriatio victimarum 115.

Excubiae sacrarii 63 s. 66. urbium munitarum 212. castrorum 386.

Exercitus ejusque divisio 376—380.

Expiationum dies 101—106.

Expiatoria sacrificia 121—126.

Exploratores in bello usitati 388.

Excindi a Deo, quomodo haec formula sit intelligenda 368.

Excisio e populo, qualis poena 368.

Exsecratio, votum 157. excommunicationis species 373.

Exsequiae funeris 324.

Extispicium 191.

F.

Fabae earumque usus 225. 234.

Fabri auri et argenti 263. ferrarii 263 s. lignarii 264.

Fuces earumque usus 211.

Familiarum capita 330 s.

Farina 224.

Farrago 245.

Febris calida 319.

Fecunditas matrimonii benedictio coelestis habebatur 281 s.

Feminalia sacerdotum 70.

Femoris percussio, signum luctus 328.

Fenestrae templi hierosolymitani 40. aedium privatarum 209.

Fermentum 225. ab altari exclusum 129.

Fertilitas terrae Cananaeorum 233 s.

Festa numero septenario insistentia 84—91. annuaria 91—106. post exsilium instituta 106—108.

Ficum usus 225 s. cultura 241.

Figuli 264.

Filiarum educatio 286. hereditas 323 s. filiae heredis matrimonium 272.

Filius primogenitus 282. filiorum educatio 285. hereditas 323.

Fimbriae pallii 215. earum dilatatio Pharisaeis usitata 176. 215.

Fistula pastoritia 313.

Flagellationis poena 369 s. in synagogis inflicta 172. 370.

Flagellum jumentis adhibitum 235.

Fluxus seminis et sanguinis 146.

Foedus Jahvae cum Israele 132 s. salis 118. foedera cum quibus ineunda 359. foederum pangendorum ritus 360.

Fornicatio 277.

Fortuna, dea 198. fortuna major et minor 203.

Forum urbium 211. pistorium 226. 265.

Fossa cum antemurali, urbium munitamentum 212.

Fossa leonum 373.

Frenum equorum 247.

Frumenti varia genera 234.

Fucus a mulieribus usitatus 223.

Fullones 264. ager fullonum 265.

Funda pastorum 244. militum 383.

Funiculi tentorii mosaici 18.

Funis mensorius 259.

Funus 324 ss.

Furtum 356 s.

Fustuarium, poena 373.

G.

Gad, idolum 203.

Galea 381.

Gangraena, morbus 321.

Gazophylacium templi 50.

Gehenna 197.

Gemara, talmudis pars 7 s.

Genealogi 296. tabulae genealogicae 68.

Geographiae studium apud Hebraeos 296.

Gerah ejusque pondus et pretium 253.

Gersonitae, familia levitarum 63.

Gibeonitae, servi tentorii sacri 64 s. 287.
Gladius 382. poena gladii 368.
Gnomones temporibus dimetiendis inser-
vientes 301.
Goël vide s. v. vindex sanguinis.
Gonorrhoea 146.
Gossypium, materia vestium 214.
Granaria 236.
Gregum possessores 243.
Gubernaculum 250.
Gynaeconitis 209. regum 346.

H.

Haemorrhagia seu fluxus sanguinis 146.
319.
Haggada 8.
Halacha 8.
Hallel magnum 96 s.
Haphtarae seu sectiones propheticae 171.
Harioli 191.
Hasmonaei 350.
Hasta seu lancea 382.
Hastati 380.
Hebdomas dierum 301. hebdomadum 302.
annorum 302. annorum sabbaticorum
302.
Hellenes seu pagani in Graecia viventes
353.
Hellenistae seu Judaei lingua graeca
utentes 353.
Hemiplegia, morbus 320.
Heracles, idolum 196.
Hereditas testamentaria et legitima 323 s.
Herodes M. aedificat templum 48.
Herodiani 180 s.
Hierarchia nonnullarum gentium anti-
quarum 332.
Hillelis schola, ejus doctrina de repudio
280.
Hin, mensura stereometrica 261.
Hircus emissarius 103 s. hircorum cultus
apud Hebraeos 188.
Historia rerum gestarum ab Hebraeis
exculpta 295 s. naturalis 296.
Hoedus in lacte matris non coquendus
148.
Holcus 234.
Holocaustra 119—121. quotidiana 82 s.

Homicidium 355.
Horae 299. quomodo apud Hebraeos com-
putatae 299. ad quid antiquitus exactae
301.
Hordeum ejusque usus 225. 234.
Horologia solaria 301.
Hortensiu 242.
Horti eorumque cultura 240. aedibus ad-
juncti 208. 212. 240.
Hospitalitas ab Hebraeis exculpta 294.
Hyades seu Plejades 298.
Hydrops ovarii, morbus mulierum 278.

I.

Idololatriae origo et variae formae 186
—188. flagitia idololatriae juncta 186.
idololatriae stultitia 190. simulacra,
cultus et templa idolorum 188—190.
idololatria Israelitis severe interdicta
193 s.
Idolum zeli 198.
Ignis sacer 19. 59. 118. poena 369.
Ijar, mensis 303.
Imagines idolorum 188. cultus Jahvae
sub imaginibus 183—185.
Immunda animalia 147 s.
Immunditiae legales 144—147.
Impedimenta matrimonii 270 s.
Imperium patriarchale 329—332. theo-
craticum 332—348.
Impluvium domus 208.
Impositio manuum in inauguratione levi-
tarum 59. victimis facta 115.
Inauguratio levitarum 58 s. sacerdotum
et pontificis 59—62. regis 337.
Inaures, utriusque sexus ornamentum
222.
Incantatores 192. incantatio a Moyse pro-
hibita 194.
Incestus 271 s.
Infanticidium 356.
Inimici, quomodo e mosaicis praeceptis
tractandi 357.
Injectio in cineres, supplicii genus 373.
Insidiae militares 388.
Insignia regia 340.
Institutio liberorum 285.
Instrumenta musicae 311—315.

Instrumentum piscatorium et venatorium 248.

Intercalatio mensis Veadar 304.

Intussusceptio, morbus 321.

Invitatio convivarum 231.

Ischiadicus nervus 148.

İstârtu, dea 200.

Iter diei 260. sabbati 85.

J.

Jaculum 382.

Jejunia 159 s.

Jentaculum 229.

Jephthae votum 65. 157.

Jerobeam I., auctor schismatis religiosi 184.

Josephus Flavius ejusque opera 6 s.

Josua, dux Israelitarum 333. Samaritanorum liber hujus nominis 180.

Judices seu duces Israelitarum post Josuae usque ad Samuelis tempora 333 s. sensu forensi 361 ss.

Judicia 361—367.

Juge sacrificium 82.

Jugerum, mensura planimetrica 260.

Jupiter hospitalis 203.

Jus civitatis hebraeae 352. dominorum in servos 287 ss. fratrum in sorores 330. leviratus 275. maritorum in uxores 274. parentum in liberos 285. primorum natalium 283. regum 341 s. syndrii magni 364. talionis 371.

Jusjurandum 151—154. purgatorium uxoris suspectae 276. in foederibus pangendis usitatum 360. ad detegendam veritatem adhibitum 367 s.

Juvenca subrubra 134 s.

K.

Kab, mensura stereometrica 260.

Kabbala 8.

Kahathitae, familia levitarum 63.

Karaeorum secta 177.

Katalepsis, morbus 320.

Kesitah, argentum signatum, numi instar adhibitum 252.

Kislev, mensis 303.

Kohol, collyrium a mulieribus orientalibus usitatum 224.

Kriath Schma (Krischma) 171.

L.

Labrum aeneum in atrio tentorii mosaici 19 s. templi Salomonis 38. Serubabelis 45. Herodis 51. ejus significatio 30. — decem labra aenea in atrio templi primi 38.

Lac 227. 245 s. formula dicendi: „lacte et melle vesci“ 226.

Laceratio vestium, luctus signum 327.

Lactatio infantis 283.

Lamech Cainita, auctor polygamiae 267.

Lamentatio funebris 329.

Lamentatrices feminae 328.

Lampades earumque usus 211. in synagogis 169.

Lana ovium 245. ejus primitiae 165. materia vestium 214.

Lapididae 264.

Lapidationis poena 367 s.

Lapides aedificiorum 207. titulares in Baalis honorem erecti 194. uncti 15.

Lapilli ad pendendum argentum usitati 253.

Lapis positionis in sanctissimo templi secundi 45.

Lateres, quomodo parabantur 207.

Latrinae privatae 210.

Lavacra in synagogis 169.

Lecti 210 s. lectorum in conviviis usus 229 s.

Leges agrariae 233. 354. consulentes sanitati 355. spectantes ad vitae securitatem 355. prospicientes bonorum possessioni 356 s. pertinentes ad studia caritatis 357 s.

Legio romana 380.

Legis tabulae 24. legis lectio in sollemnitate tabernaculorum 99. legis et prophetarum lectio in synagogis 171.

Legumina pro cibo sumpta 226.

Lentes earumque usus 225. 234.

Lepra corporis 146. 320. aedium et vestium 134. 321 s. leprosi sacrificium 133 s.

Lepton, numus minutus Graecorum 255.
Lessus lugubris 329.
Lethek, mensura stereometrica 260.
Levi tribui ministerium sacrum confertur 55.
Leviratus jus 275.
Levitarum initiatio 58 s. munus 62 s. diversi ordines 63 s. aetas 64. vestitus 70. reditus 78. privilegia 79. urbes 79 s.
Libamina sacra 123.
Libellus repudii 278.
Liber seu intimus quarundam arborum cortex 317.
Liberalitas erga pauperes 358.
Liberorum procreatio et educatio 281—286.
Libri 318.
Ligna in aedium structuram adhibita 207.
Lignariorum vallis 265.
Ligniferii festum 107.
Linter navi alligata 250.
Linum 234. materia vestium 214.
Lippitudo oculorum 319.
Lituus, instrumentum musicum 314.
Loca sacra 13—54. pascua (levitarum urbibus addita 80.) 243. 245.
Locus cineris 19. mactationis victimarum 115.
Locustae 147. pro cibo sumptae 227.
Log, mensura stereometrica 261.
Lorica militum 381. tectorum 210.
Lotio, actus initiationis levitarum 58. et sacerdotum 59.
Lucernae in sanctuario 21 s. in synagogis 169. ad augendam festorum laetitiam adhibitae 100. 107.
Luci circa idolorum templa plantati 190.
Luctus mortuorum ejusque signa 327—329.
Ludi gymnastici 384.
Luna, dea 87. 200.
Lunulae, ornamentum mulierum 222 s. et jumentorum 223.
Luti usus in aedificiis exstruendis 207.
Luxus vestium 217.
Lyra, instrumentum musicum 312.

M.

Machinae obsidionales 390.
Mactatio victimarum 115. ejus significatio 117.
Magi 191. magia a Moyse prohibita 194. magicae artes a medicis adhibitae 297.
Magistratus regii 343.
Maimonides ejusque opera 9 s.
Malleus bellicus 383.
Malum citreum 100.
Malus 242. punica 241.
Malus (pars navis) 250.
Mamzer, quae vis subjecta est huic voci 354.
Manipulus paschalis 93.
Manna in arca foederis 24. ejus significatio 31.
Manumissio servorum 89. 287 s.
Manuum impositio levitis 59. et victimis 115. facta; elevatio in juramento usitata 152. ablutio ante et post mensam 231.
Marcheschwan, mensis 303.
Mare aeneum 38. 45. 51.
Mariscae haemorrhoidales 320.
Marmoris variae species 207.
Marsupium a viris et mulieribus gestatum 223.
Mascula proles magno in pretio habita 282.
Materia vestium 214.
Matrarchatus 324.
Matrimonium monogamicum 266 ss. semper in honore habitum 269. leviratus 275. impedimenta matrimonii 270 s. causae solutionis matrimonii 280 s. — *matrimonia* pontificis et sacerdotum 68. cum alienigenis 270.
Medicina, medici 297.
Meil, vestis pontificis 72. laicorum 216.
Mel 226. 297. ab altari exclusum 130. agreste 226. mellis primitiae 165.
Melkart, idolum Phoenicum 196.
Memoriale sacrificii 132.
Mendici 358.
Meni, idolum 203.
Mensa 210. panum propositionis 20 s. 44. 51. — decem mensae deauratae in templo Salomonis 41.

- Menses* lunares Hebraeorum 302 s.
Menstruatio 146.
Mensurae planimetricae 258—260. stereometricae 260 s. extraneae in sacris literis laudatae 262. templi salomonei 41 s. et herodiani 53 s.
Meraritae, familia levitarum 63.
Mercatura 249—251.
Merces ab Israelitis exportatae et importatae 251.
Mercurius vel Hermes, deorum nuncius 203.
Meretrices, mulieres turpissimis flagitiis consecratae 198. 266.
Merodach, a Babylo niis cultus 201.
Messis 236. solemnitas 97.
Messores 236.
Mesusa, membrana januae post affixa 208.
Metempsychosis partialis, a Pharisaeis credita 174.
Metretes, mensura graeca 262.
Milites Hebraeorum 377. eorum delectus 378. divisio 379. arma 380 ss. vestes 385. victus et stipendium 393. Romanorum 380.
Milliare romanum 260.
Mina hebraica 253. attica 255.
Mincha, sacrificium incruentum 129.
Ministri sacri 54—80. synagogae 170. aulici 343—345.
Mischna, talmudis pars 7 s.
Mitra sacerdotum 70. pontificis 73. laicorum 218.
Mnevis aegyptius 184.
Moabitae, a civium hebraeorum numero se juncti 354.
Modius, mensura romana 262.
Mogharet et Kettan, lapidinae hierosolymitanae 37.
Mola ejusque partes 224 s.
Moloch, idolum 195.
Monetae graecae 254 s. hebraicae 255. persicae 254. romanae 257.
Monilia, catenulae collo circumductae 222.
Monogamia et polygamia 266 ss.
Monotheismus et polytheismus 185 s.
Monumenta foederum erectorum 360. sepulcralia 326. victoriae 393.
Morbi in sacris literis memorati 319—322.
Morijah, collis 37.
Mors 322 s.
Mortarium 224.
Mortuorum evocatio 191.
Moyses, dux Israelitarum 333.
Muli eorumque usus 247.
Mulier de adulterio suspecta 276. mulieres sacrario servientes 64 s.
Multae seu poenae pecuniariae 370.
Munditiei cura 223. in castris commendata 385.
Muneribus non corrumpendi iudices et testes 294.
Munia levitarum 62 s. sacerdotum 65 s. pontificis 67. regis 341 s.
Munimenta urbium 212.
Murarii 264.
Muri urbium 212.
Musica vocalis et instrumentalis 310—315.
Mustum 239.
Mylitta, dea Baby loniorum 198.
Mystax seu barba superioris labii 220.

N.

- Nablium*, instrumentum musicum 312.
Nanaea, dea persica 203.
Nautae 250.
Navarchus 250.
Naves earumque partes 249 s. militia navalis apud Hebraeos nulla 377.
Naziraeatus votum 156.
Nebo, a Babylo niis cultus 202.
Necromantia 193. a Moyse prohibita 194.
Nemora, in quibus ferae nutriuntur 240.
Neomeniae 87 s. earum determinatio 303.
Nergal, idolum Cuthaeorum 202.
Nervus seu lignum, quo corpus captivi distorquebatur 376.
Nethinim, servi sacrarii 64 s.
Nibchas, idolum Awwaeorum 202.
Nimrod, conditor Baby lonis 201.
Nisan, mensis 302 s.
Noachica praecepta 353.
Nomadica patriarcharum vita 243.

Nominis impositio et mutatio 284 s.
Nox ejusque divisio in vigilias 299.
Nubes, Dei habitaculum 24. nubium observatio 191.
Numeri sacri eorumque significatio 29.
Numi vide s. v. monetae.
Nuptiarum solemnitates 273.
Nutrices 283.
Nux 241.

O.

Oblationes sanctae et sanctissimae 79.
Oblectamenta convivalia 230.
Obsessio daemonis 321.
Obsides 390.
Obsidio urbium 388 ss.
Obsteirices 283.
Occa 235.
Occisus in agro inventus 355.
Ocreae militum 382.
Oculorum morbi 319.
Olea 241.
Oleaster 241.
Olera in hortis plantata 240.
Oleum 241. unctorium 59 s. olei usus in cibis parandis 226.
Olfactoriola mulierum 223.
Omer, mensura stereometrica 260.
Onias templum aegyptium aedificat 54.
Operculum arcae foederis 23.
Operimenta tabernaculi mosaici 17 s.
Ophira 251.
Opificia 262—265.
Oppida minora 213. promptuariorum 263. 393.
Oraculum pontificale 73. 386. — *oracula* a teraphim petita 185.
Oratoria Judaeorum vide s. v. proserpinae.
Orion, sidus 298.
Ornamenta varii generis 221—223. navium 250.
Ornatus regius 339 s.
Osculum, salutationi haud raro additum 290.
Ostiarum 208. ostiarum 208. 290.
Ora pro cibo sumpta 227.
Oves 245.

P.

Pabulum jumentorum consuetum 234.
Pacifica sacrificia 126—128.
Paedagogi interdum usitati 285. 290.
Pagi 205.
Palatia 208. palatium regium 340.
Palla mulierum 216.
Pallium pelliceum 214. virorum 215.
Palma 241 s.
Palmus major et minor, mensurae planimetricae 258.
Panis confectio 129. 225. lugentium 329. — *panes* propositionis 20 s. eorum significatio 30.
Paralysis seu nervorum resolutio 320.
Paraplegia, morbus 320.
Parasanga, mensura planimetrica 260.
Parascere 85.
Paraschae, sectiones pentateuchi 171.
Parentalia 325.
Parentum officia et jura 285.
Parma 381.
Parricidium 355.
Paschatis solemnitas 92—97.
Pascuae 80. 243. 245.
Passerum sacrificium (Vulg.) 133.
Passus, mensura planimetrica 260.
Pastores 244. seniores synagogae 170.
Paterna auctoritas 285 s. 329 s.
Patriarchae sacerdotali fungebantur officio 58. 330. imperium patriarchale 329—332.
Pauperum cura publica 358.
Paxilli velorum tentorii mosaici 18.
Pectorale pontificis 73.
Pectoris percussio, luctus signum 328.
Pecuaria 243—247.
Pecunia 251—257.
Pecus minutum et bubulum 245.
Pedes, eorum ablutio hospitalitatis symbolum 295. pedibus nudis incedere signum reverentiae 71. aut luctus 328.
Pedum (baculum pastorum) 244.
Pellices 274.
Pentecostes solemnitas 97—99.
Peplum mulierum 220.
Pera pastorum 244.

- Perforatio* auris servorum 222. 289.
Periscelides mulierum 223.
Perjurium 152.
Pertica mensoria 259.
Pes, mensura planimetrica 260.
Pestis, morbus 320.
Pharetra 382.
Pharisaeorum secta 173—176.
Philo ejusque opera 6.
Philosophia Hebraeorum 295.
Philtrum 282.
Phylacteria 151.
Pictura 316.
Pigmentarii 264.
Piscatus 248. pisces pro cibo sumpti 227.
Pistacia 241.
Pistores 226. 264.
Pistrinum seu locus, in quo est et versatur mola 225.
Placentae varii generis 225.
Plagium 368.
Planetae 298.
Plateae urbium 211.
Plaustrum 236.
Plejades seu Hyades 298.
Plotellum punicum 237.
Pluvia autumnalis et vernalis 233 s.
Pocula variae formae 228.
Podagra, morbus 320.
Poenarum varia genera 367—376.
Poësis sacra Hebraeorum 306—310.
Pollinctura cadaverum 325.
Polygamia 266 ss.
Pondera Hebraeorum 253.
Pontificis consecratio 59—62. munus 67. vestes 72—78. series pontificum 56 s.
Porci 245.
Porta maxima aedium privatarum 208. — *portae* templi hierosolymitani 37 ss. 48ss. urbium 211s. locus judiciorum 366.
Porticus aedium privatarum 209. templi hierosolymitani 37. 49.
Portoria et *portitores* 351.
Posca militum romanorum 228.
Potus Hebraeorum 227—229.
Praecepta Dei duabus tabulis insculpta 24s. noachica 353,
Praedae distributio 393.
Praefectus templi 63. triclinii 232. — *praefecti* urbium 213.
Praeficae 328.
Praepitium 160.
Praesepe 244.
Prandium 229.
Preces, earum origo 149 s. formulae et tempus 150s. ritus precandi 151. preces recitatae in synagogis 171. ante et post mensam 231.
Pretium a sponso patri sponsae persolutum 272.
Primitiae frugum terrae fructuumque arborum 164 s.
Primogenita 165 s. primogenitura 283. primogenitus 282.
Principes tribuum 330.
Procuratores romani 350.
Proeliandi ratio 387.
Propagatio arborum 240.
Prophetiae, custodes regiminis theocratici 341. prophetarum scholae 285 s.
Propitiatorium 23. ejus significatio 31.
Prora seu pars navis anterior 250.
Proselyti justitiae 352. et portae 353.
Proseuchae Judaeorum 150.
Proventus Palaestinae praecipui 234. 240. —242.
Prurigo 320.
Psalmi graduum 50. singulis hebdomadis diebus in templo decantati 150. pro torcularibus 239.
Psalterium, instrumentum musicum 312.
Publicani 351.
Puerperae immundities 146 s.
Pulli columbarum 113. 227.
Pulmonum *paralysis*, morbus 319.
Puppis seu pars navis posterior 250.
Purim, festum 106 s.
Putei 228. 244.
Pyramides nonnullae ab Israelitis in Aegypto exstructae 263.
Pytho 193.

Q.

Quadrans, numus romanus 257.
Qualitas victimarum 114.

Quantitas primitiarum 164. farinae, olei et vini pro diversis victimis diversa 131.

Quaternarius numerus ejusque significatio 29.

R.

Rabbi, honoris titulus 293.

Rabbinorum scripta 9 s.

Racematio 239.

Rammân, idolum Syrorum 201.

Rechabitae 159.

Rector convivii 232.

Reditus ministrorum sacrorum 78 s. regum 348.

Regiae dignitatis apud Hebraeos introductio 335.

Regina coeli, appellatio honorifica Astartes 200.

Regum hebraeorum dignitas subditorumque erga eos reverentia 347. electio et successio 335. funus 325 s. 347. gynaeconitis 346. inauguratio 337. insignia 340. magistratus 343. ministri aulici 343 s. potestas 341 s. ratio agendi 346 s. reditus 348. vestes 339 s.

Remedia interna, externa, extraordinaria 297.

Remphan, nomen copticum, significans Saturnum 187.

Remus 250.

Repudium 278—281.

Requisita ad functiones sacras 68—70. pro rege Hebraeorum 335 s.

Restitutio 356 s.

Resurrectio corporum a Pharisaeis credita 175.

Reus in judiciis sinistrum latus occupans 367.

Rigatio agrorum 234. hortorum 240.

Rimmon, idolum Syrorum 201.

Ros 233.

Nulla 235.

S.

Sabaeismus 187.

Sabbatum, ejus origo 81 s. quid hoc die praeceptum et prohibitum 84 s. ejus

scopus 86 s. sabbatum magnum et secundo-primum 84 s. iter sabbati 85. epulae sabbatinae 86. annus sabbaticus 88 s.

Saccus, vestis lugentium 217. 327.

Sacerdotes levitici, eorum consecratio 59—62. munus 65—67. requisita ad functiones sacras 68—70. vestes 70—72. reditus 78. privilegia 79. sedes 79 s. praemosaici 57 s. excelsorum 182. sacerdos castrensis 377.

Sacra praemosaica 108. quotidie procuranda 82. in synagogis haberi solita 170—172.

Sacramenta VT, eorum existentia 141 s. natura et numerus 142. discrimen inter sacramenta V et NT 142.

Sacrificia. Notio sacrificii 109 s. Sacrificiorum antiquitas et origo 110—112. — Sacrificia cruenta 113—128. incruenta 128—132. omnino singularia 132—135. humana 114. 189. pro peccatis mortuorum 124. 329. — Sacrificium foederis 132 s. jube 82 s. juvencae subrubrae 134 s. leprosi 133 s. naziraei 158. puerperae 146 s. zelotypiae 131. proselytorum 352. — Sacrificiorum efficacia 135—141.

Sadducaeorum secta 177—179.

Sagan, sacerdos dignitate pontifici proximus 63.

Sagittae 382. sagittarum commixtio 191. sagittarii 383.

Sal in sacrificiis usitatum 115. 129. ad cibos adhibitum 226. sal foederis 118. urbes devastatae sale conspergebantur 389.

Salomon aedificat templum 36.

Saltatio 315.

Salutandi ritus 290 s.

Samaritani 179 s.

Sambuca, instrumentum musicum 312.

Sanctissimum tabernaculi mosaici 18. templi primi 41. et secundi 44. 51 s. ejus significatio 31.

Sanctuarium tabernaculi mosaici 18. templi primi 41. et secundi 44. 51. ejus significatio 30.

Sandalia 220.

- Sanguinis* aspersio ejusque momentum 115. esus interdictus 148. fluxus 146. ultio 372.
Sanhedrin vide s. v. synedrium.
Sapientum ordines apud Babylonios 192.
Sartores 264.
Scabies, morbus 320. nitrosa 322.
Scala diatonica Hebraeis usitata 310.
Scenofactorii 264.
Scenopegiae solemnitas 99—101.
Sceptrum regium 340.
Schalisch, mensura stereometrica 261.
Schammai schola, ejus doctrina de repudio 280.
Schebat, mensis 303.
Schechina, habitaculum Dei 24.
Schma, oratio 171.
Schmone-Esre, novendecim eulogiae 171.
Scholae 285. prophetarum 285 s. synagogis junctae 172.
Scientiae ab Hebraeis excultae 295—299.
Scorpiones, flagellationis instrumentum 370.
Scribae, legis periti 176 s. 363. magistratus Israelitarum 331. militares 378.
Scripturae ortus 316. ejus materia et instrumenta 317.
Scripturarii, Judaeorum secta 177.
Sculptura 316.
Scutum 381.
Sea, mensura stereometrica 260.
Secale 234.
Sectae religiosae Judaeorum 172—181.
Sedilia 210. in epulis usitata 229.
Selencidarum aera 305.
Sementis 235.
Semicinctium 221.
Semina heterogenea non unâ serenda 235. 359.
Seminis fluxus 146.
Semis'clus 255.
Senatus septuaginta virorum Moysi adjunctus 333.
Seniores Israelitarum 330 s. nrbiu 213. 331.
Senum veneratio 291. 358.
Separatio, excommunicationis species 373.
Septenarius numerus ejusque significatio 29.
Sepulcra diversi generis 325 s.
Sepultura 324 s. „sepultura asini“ 327.
Sericum, materia vestium 214.
Serpentis aeneae cultus 188. serpentium conjuratores 192. serpentis seu draconis sidus 298.
Serratio, supplicii genus 373.
Serubbabel aedificat templum 44.
Servi et ancillae 287. eorum conditio 287—290. servi ministerio sacro addicti 64 s. 287.
Sextarius, mensura romana 262.
Sicarii 383.
Sicera 227.
Siclus, ejus pondus 253. sicli argentei et aurei valor 253. siclus sacer et communis (regius) haud diversi sunt 254. sicli partes 253. siclorum facies 255. quomodo sicli genuini dignoscuntur 257.
Sideratio seu morbus solstitialis 320.
Siderum cultus 187.
Sigillum, annulus signatorius 222.
Signa militaria in editis locis erectae 378. tribuum 385.
Simon Maccabaus cudit numos 255.
Simulacra deorum 188—190.
Sindon 216.
Sistrum, instrumentum musicum 313.
Sittim, lignum 16.
Sivan, mensis 303.
Smun, numen aegyptium 202.
Sol, deus 194 ss. — *soles* parvi ornamentum mulierum 222.
Somniorum observatio 191.
Somnus meridianus 229.
Sortes in judiciis adhibitae 367.
Specula mulierum 223.
Speculae pastorum 212.
Specus, domicilia 205.
Spelta 234.
Spermatorrhoea 146. 319.
Spicilegium 237.
Sponsa antiquitus emi solebat 272. uxoris instar habita 273.
Sponsalia 272 s.
Sponsionem facere 356.
Sponsus, annum privilegium ei concessum 274.

Stabula 244.
Stadium, mensura planimetrica 259 s.
Stater, numus graecus 254.
Stationis viri eorumque munus 83.
Statuae idolorum 188 s.
Stelae solares 194.
Stella hexagona 42. — *stellae* in sacris literis memoratae 298.
Sterilitas mulieribus probrosa 282.
Stibium 223.
Stilus ad scribendum 317.
Stipendium militare 393.
Strangulatio 368.
Strategemata 388.
Stuprum 266. 277.
Subsellia in synagogis 169.
Succoth Benoth 203.
Sudarium 221.
Suffetes Carthaginiensium 335.
Suicidium 355.
Supellex tentoriorum 207. aedium 210 s.
Superhumera pontificis 72 s.
Superstitionum varia genera 191—193.
Supparum 250.
Sus, animal maxime immundum 147. ejus cultus apud Hebraeos 188.
Suspensum cadaverum malefactorum 369. vivi, supplicii genus 374.
Sutores 264.
Sycomorus 241.
Symphonia, instrumentum musicum 314 s.
Synagogarum origo 168. nomina 168. structura 169 s. ministri 170. liturgia 170—172. synagoga magna 363.
Synedrii magni origo 362. membra 363. consessus 364. potestas 364. — *synedria minora* 364 s.
Syni, hortorum culturâ insignes 240.

T.

Tabernacula, domicilia 206. — tabernaculorum frondeorum solemnitas 99—101. — *Tabernaculum sacrum* vide s. v. tentorium.
Tabernae opificum 265.
Tabulae legis in arca foederis 24.
Talentum hebraicum 253. atticum 255.
Talionis poena 371.

Tallith, vestimentum 171.
Talmud ejusque partes 7—9.
Tammus, mensis 303.
Tannaitae, Judaeorum doctores 8.
Tauri 246.
Tebeth, mensis 303.
Tectores 264.
Tectorium, e calce paratum 208.
Tectum aedis sacrae 41. 52. aedium privatarum 209.
Templum a Salomone aedificatum 34—43. a Serubbabele exstructum 43—45. ab Herode M. amplificatum et exornatum 45—54. ab Ezechiele descriptum 35. heliopolitanum 54. Samaritanorum 179. templi tributum 26. — *templa* idolorum 189.
Tempora sacra 80—108. temporum computandorum ratio 299—306.
Tentorium sacrum, templum portatile 14. ejus partes 16—18. vasa 19—25. impensae pro constructione 25 s. inauguratio 26 s. historia 27 s. variae significationes 28—34. — *Tentorium anemosaicum* 15. — *Tentoria*, domicilia 206 s.
Teraphim et oracula ab iis petita 74. 183. 191.
Ternarius numerus ejusque significatio 29.
Testamentum 323 s.
Testes in judiciis adhibiti 367.
Tetanus, morbus 320.
Tetrarchae nomen et dignitas 350.
Textores 264.
Thalamus 274. fecundus et sterilis 281 s.
Tharsis 251.
Tharthok, idolum Awwaeorum 202.
Theocratia 332.
Thermae seu aquae calidae 297.
Thronus regum 340.
Thymiamatis sacri compositio 23.
Tiara sacerdotum 70. pontificis 73. laicorum 218.
Tibia, instrumentum musicum 313 s. — *Tibicines* nenias modulantes 328.
Tischri, mensis 303.
Tituli insignes 293.
Tonsores barbae et capillorum 264. — *Tonsurae* ovium tempus 245.

Tophet, locus in valle filiorum Hinnom 197.

Torcular ejusque partes 239.

Tormenta varii generis 375. in judiciis adhibita 367.

Torques varii generis 222.

Traditiones veterum 7. 174.

Triangulum, instrumentum musicum 313.

Tribulum dentatum 237.

Tribus duodecim Israelis 330.

Tributum templi 26. regibus solutum 348.

Triclinium 230. triclinii praefectus 232.

Triticum 234.

Triturandi varii modi 237.

Triumph solemnia 392.

Triumphalia judicia 365.

Tropaea in sacrario suspensa 40. 393.

Tuba, instrumentum musicum 314. — *Tubae*, capsae numariae in templo herodiano 50.

Tunica sacerdotum 70. pontificis 72. laicorum 215.

Turres exstructae super muros et in mediis urbibus 212 s. in vineis 238.

Turtures 113. 227.

Tus in mensa sacra 20. ad sacrificia adhibita 129.

Tympanismus, supplicii genus 373.

Tympanum, instrumentum musicum 312.

U.

Ultio sanguinis 371.

Uctio capillorum 219. corporis 223. pontificis et sacerdotum 59. regum 337.

Unguenta varii generis 223.

Unguesectio avium 120.

Urbanitas Hebraeorum 290—295.

Urbes 211 ss. asyli 79. 371. sacerdotes et leviticae 79 s. urbium obsidio 388 ss.

Urim et *Tummim* 73.

Ursa major, sidus 298.

Usura vetita 356.

Uvarum usus 225 s. 228. 239.

Uxores legitimae primi et secundi ordinis 274. uxoris officia 276. ejus sub-

jectio sub mariti potestate 274. uxor suspectae pudicitiae 276.

V.

Vallum seu agger 388.

Vasa potoria 228. ad cibos parandos 226.

Vaticinationis varii modi 191—193.

Ve-Adar, mensis intercalaris 304.

Vectes tabernaculi sacri 17.

Vegetabilia, prima hominum alimenta 224.

Velatio capitis et barbae, signum luctus 328.

Velites 380.

Velum navis 250. — *Vela* tentorii mo-
saici 16 ss.

Venatio 247 s.

Ventilatio frumenti 236.

Venus Romanorum 198. stella 298.

Vespera duplex 300.

Vestes ministrorum sacrorum earumque significatio 70—78. virorum et mulierum 214—218. militum 385. vestium lepra 322. scissio, luctus signum 327.

Vestibulum templi primi 39 s. et secundi 51. aedium privatarum 208.

Vexilla militaria 385.

Vici 205.

Victimarum qualitates 114. victimae humanae 114.

Victorum receptio 392. victoriae monumenta 393.

Viduorum conditio 324.

Vigiliae 299.

Vineae 238. vindemia 239.

Vinum vitis 227. vina artificiosa 227.

Virga Aaronis 24.

Virginitas in VT 269.

Visitandi ritus 293. visitatio aegrotorum 293. mortuorum 329.

Vitis aurea templi 52. phrases proverbiales: „sub vite sua et sub ficu sua sedere“ et „de vinea sua et de ficu sua comedere“ 239.

Vitrum 209. vitrarii 264.

Vitulorum cultus 183.

Vota 154—159.

Vulnerum curatio 297.

X.

Xylophorias festum 107.

Xystus 49.

Z.

Zaddokus, auctor sectae Sadducaeorum
177.

Zelotypiae lex 276.

Zodiaci signa duodecim 298.

Zoolatriae variae causae 187 s.

Addenda et emendanda.

Numerus prior paginam, alter lineam a supra indicat.

14, 8 adde: W. Shaw Caldecott The Tabernacle. Its history and structure. London 1904.

84, 17 adde: Fr. Bohn Der Sabbat im alten Testament und im altjüdischen religiösen Aberglauben. Gütersloh 1904.

183, 20 adde: 2º Simulacrum a Micha quodam, Ephraimita, matris suae suasu ex argento fabricatum et in quadam domus parte, tamquam sacrario illi destinata, repositum (Jdc 17, 3—5), quod expressis verbis Jahvae tribuitur (cf. 18, 2—6. 15—31). 3º Superstitionis potius quam idololatriae instrumenta etiam erant teraphim . . .

184, 31 lege: Micha Ephraimita praeter simulacrum Jahvae confecit quoque ephodum . . .

185, 41 adde: A. Guérinot Le culte des morts chez les Hébreux (Journal asiatique. 1905. IV, 441—485).

186, 26 dele: aliarum.

192, 13 adde: Recentiores vocem μάγος derivatam esse contendunt ab accadico *emga* (= excellens), quodam honoris titulo Babyloniorum sapientibus imposito. Hinc Jr 39, 13 מַגֵּן־רֶבֶקָה = accadico *Rubu-emga*, i. e. princeps magus.

214, 4 adde: A. Rosenzweig Kleidung und Schmuck im biblischen und talmudischen Schrifttum. Berlin 1905.

222, 18 adde: H. H. Spoer Notes on Jewish amulets (Journal of Bibl. lit. XXIII, 97—105).

286, 10 adde: A. Wabnitz L'instruction et l'éducation en Palestine chez les anciens Juifs et à l'époque de Jésus et des Apôtres (Rev. de Théol. et des quest. rel. 1904. Dec. 485—528).

Corrigenda.

Legas: 9, 7 Cracoviensis: 14, 16 templum; 15, 5 θυσιαστήριον; 17, 32 חשב; 19, 7 מןבה; 20, 22 lata; 21, 11 προσώπον; 25, 8 σάμνος; 50, 31 הקדול; 52, 39 ἀρίστεγοι; 58, 3 nobilissimi: 58, 30 טטר; 59, 13 solemnior; 59, 34 מעשה; 61, 6 pacificum; 65, 23 offerre; 67, 33 אמןדלן; 71, 38 ἑυνοῖς; 73, 22 קרש; 80, 12 definiri; 84, 2 praecipuum: 93, 32 אכל; 93, 34 עשה; 98, 14 להם; 112, 18 קרדום; 124, 33 ferre; 156, 12 naziraeatus; 188, 1 animalium; 188, 39 distinguuntur; 192, 1, 6, 9 סרשמים; 192, 27 דדני; 198, 25 succedentes; 201, 14 Philonis: 202, 26 Ἀντιμέλεις.

Verlag der WAGNER'schen Universitäts-Buchhandlung in Innsbruck

edita sunt:

Hugo Hurter S. J.

**Compendium Theologiæ Dogmaticæ
in usum studiosorum theologiæ.**

Editio undecima emendata. 8°. 1903.

Vol. I. Theologia generalis. Preis M 4.96

Vol. II. Theologia specialis pars prior. Preis M 4.96

Vol. III. Theologia specialis pars altera. Preis M 6.56

Medulla Theologiæ Dogmaticæ.

Editio septima 8°. 1902. 1 Vol. Preis M 6.40

Nomenclator literarius recentioris Theologiæ catholicæ.

Editio altera. Tomus I. (1564—1663) Preis M 12.—. Tomus II.

(1664—1763) Preis M 18.—. Tomus III. (1764—1894) Preis M 18.—.

Tomus IV. (1109—1563) Preis M 18.—. Tomus I Editio tertia (V)

ab aerae christianae initiis usque ad 1109. Preis M 12.—.

N. Nilles S. J.

De rationibus festorum

Sacratissimi Cordis Jesu et purissimi Cordis Mariae

Libri IV.

Editio quinta novis accessionibus adornata.

8°. 1885. 2 tomi. Preis M 15.20

Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙ.

NOVUM TESTAMENTUM

VULGATAE EDITIONIS.

GRAECUM TEXTUM DILIGENTISSIME RECOGNOVIT, LATINUM
ACCURATISSIME DESCRIPSIT, UTRUMQUE ANNOTATIONIBUS
CRITICIS ILLUSTRAVIT AC DEMONSTRAVIT

P. F. MICHAEL HETZENAUER O. C.

A ZELL PROPE KUFSTEIN,

APPROBATUS LECTOR S. THEOLOGIAE.

TOMUS PRIOR.

EVANGELIUM.

TOMUS ALTER.

APOSTOLICUM.

CUM APPROBATIONE ECCLESIASTICA.

Preis M 3.20

CUM APPROBATIONE ECCLESIASTICA.

Preis M 3.60

Ejusdem editio latina:
NOVUM TESTAMENTUM
VULGATAE EDITIONIS.

EX VATICANIS EDITIONIBUS EARUMQUE CORRECTORIO
CRITICE EDIDIT

P. MICHAEL HETZENAUER O. C.

PROV. TIROL. SEPT.

APPROBATUS LECTOR S. THEOLOGIAE ET GUARDIANUS.

CUM APPROBATIONE ECCLESIASTICA.

Preis M 3.—

Dr. Heidenreich: „Optima editio textus N. T. hac nobis apparet“.

ΔΙΑΘΗΚΗ, Ἡ ΚΑΙΝὴ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙ.
NOVUM TESTAMENTUM GRÆCE.

Diligentissime recognovit **P. Michael Hetzenauer, O. C.**

Editio altera emendatio.

1904. M 3.50

Wesen und Prinzipien der Bibelkritik
auf katholischer Grundlage.

Unter besonderer Berücksichtigung der offiziellen Vulgataausgabe dargelegt
von **P. Michael Hetzenauer, O. C.**

Mit kirchlicher Approbation.

1900. XII und 212 S. 8. Preis M 3.60

Dr. Egger, die 27. Martii 1900 scripsit: „Principiis catholicis apprime conforme est ac copia
insuper eruditionis iudicique acumine et maturitate excellit“.

EPITOME EXEGETICÆ BIBLICÆ CATHOLICÆ

Scripsit in usum scholarum **P. Michael Hetzenauer, O. C.**

Approbatus lector sacræ theologiæ. — Cum approbatione ecclesiastica.

8°. 1903. X u. 175 p. Preis M 3.—

Card. Rampolla die 30. Aprilis 1903, No. 76525 rescripsit: „Munus officiumque tuum non
sine *vehementi voluptate* accidit **Beatissimo Patri** . . . a te effecta“.

J. B. Wenig S. J.

Schola syriaca.

Complectens: chrestomatiam cum apparatu grammatico
et lexicon chrestomatiæ accommodatum.

Pars 1.: Chrestomatia cum apparatu grammatico.

8°. 1866. Preis M 7.20

Die Praxis der Seelsorge
Winke für die Verwaltung des Pfarramtes und die Seelsorge überhaupt

von
Josef Frassinetti.

Nach der 9. Auflage des italienischen Originals bearbeitete und erweiterte zweite deutsche Auflage herausgegeben von **Dr. Robert Klimsch.**

Das Honorar ist für wohltätige Zwecke, besonders für das Knabenwaisenhaus in Feldkirchen (Kärnten) bestimmt.

Mit Druckgenehmigung des fürstbischöfl. Ordinariates in Brixen vom 5. April 1902.

M 3-80. In schwarze Leinwand mit Rotschnitt gebunden M 5.—

Togni, J. B. Aloisius.

Instructio pro sacris ecclesiae ministris

doctrini specimen daturis seu brevis delineatio eorum, quae in examine pro sacris ordinibus et pro cura animarum suscipienda frequentius proponuntur. Magis accommode exarata et aucta a **Joh. Pircher.**

3. editio. Permissu reverend. Ordinarii. 1895.

VII u. 396 p. kl. 8°. Preis M 1.60

M. Missi et A. Oberkofler.

Calendarium poeticum.

Continens momenta ex vita sanctorum applicationes et axiomata.

8°. 1890. Preis 5.20

Carmina veteris testamenti metrica.

Notas criticas et dissertationem de re metrica Hebraeorum adjecit

Dr. Gustavus Bickel.

1882. IV et 236 S. 8°. Preis M 6.40

Commentarius

in

Epistolam B. Pauli Apostoli
ad Hebraeos

usibus auditorum suorum concinnavit

Dr. Joannes Pánek

studii biblici N. T. in C. R. Facultate Theologica Olomucensi, Professor P. O.

Cum Approbatione Rev. A. E. Ordinarius Olomucensis.

230 S. 8°. Preis M 3.20

Pius VII.

Die Säkularisation und das Reichskonkordat.

Von Dr. **Leo König.**

1904. XIII und 368 S. Preis M 6.—

Der Gottesfreund vom Oberland.

**Eine Erfindung des Strassburger Johanniterbruders
Nikolaus von Löwen.**

Mit 12 Schrifttafeln in Lichtdruck von **Karl Rieder.**

1905. M 24.—

652387
10

